

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

**ZEKERİYYÂ KANDEHLEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ, FEDÂİL-İ
A'MÂL'İ VE TOPLUMSAL ETKİSİ (TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE)**

DOKTORA TEZİ

ASILBEK ABDUGANIEV

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET EMİN ÖZAFŞAR

ANKARA 2023

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

ZEKERİYYÂ KANDEHLEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ, FEDÂİL-İ
A'MÂL'İ VE TOPLUMSAL ETKİSİ (TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE)

DOKTORA TEZİ
ASILBEK ABDUGANIEV
TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET EMİN ÖZAFŞAR
TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1- Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar
- 2- Prof. Dr. Kamil Çakın
- 3- Doç. Dr. Ferhat Gökçe
- 4- Prof. Dr. Ahmet Yıldırım
- 5- Prof. Dr. Abdülmecit İslamoğlu

Tez Savunması Tarihi

26/01/2023

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar danışmanlığında hazırladığım “ZEKERİYYÂ KANDEHLEVÎ’NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ, FEDÂİL-İ A‘MÂL’İ VE TOPLUMSAL ETKİSİ (TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE) (Ankara.2023)” adlı yüksek lisans ☐ - doktora/bütünleşik doktora X tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

22.02.2023.

Asilbek Abduganiev

ÖNSÖZ

Amel meselesi dinimizin en önemli meselelerindendir. Kur'ân'ı Kerîm insanlığı imana ve sâlih amele çağırması, sâlih ameli iman ile birlikte en üstün değer olarak sunmuştur. İslâm dininin en önemli gayelerinden birisi müntesibi olan Müslümanlara imanla birlikte iyi davranışlar kazandırmaktır. Nitekim Kur'ân'da peygamberler sâlih kişiler olarak örnek gösterilmiştir. Son elçi Hz. Muhammed (s.a.v.) de bütün insanlığa gönderilmiş örnek bir şahsiyet olarak bu davranışların hayata nasıl tatbik edileceğini göstermiştir.

Hz. Peygamberin amel-i sâlihe teşvik eden âyetleri destekler mahiyette çok defa amellerin en faziletli, en mükemmel ve en sevimli olanlarını tayin etmek amacıyla farklı ortamlarda farklı kişilere birçok tavsiyelerde bulunduğunu görmekteyiz. Onun bu tür tavsiyelerini ihtiva eden hadisleri daha sonra sahâbe dilinde terğîb ve terhîb kavramıyla anlatılmaya başlanmıştır. Tasnif döneminde ise yalnızca bu kavramın kapsam alanına giren hadislerin cemedilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni hadis eserlerine “et-Terğîb ve't-Terhîb” adı verilmiştir. Amellerin faziletine dair hadisleri bir araya getiren “Fedâ'ilü'l-a'mâl” ismini taşıyan eserler de genel olarak terğîb ve terhîb başlığı altında ele alınmıştır.

İslâm geleneğinde birçok alanda oldukça etkin rol oynayan “Fedâil” ve “Amellerin faziletleri” (Fedâilu'l-a'mâl) günümüzde bir cemaatin en temel kaynağı olması yanında en temel esası da olmuştur. Bu cemaat takdim ettiğimiz bu çalışmada ele alacağımız Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin (1898-1982) *Fedâ'il-i A'mâl* adlı eserini temel alan, dünya çapında aktif bir rol üstlenen Tebliğ Cemaati'dir.

Bu çalışma esasen Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin (1898-1982) *Fedâ'il-i A'mâl* adlı eserini ve toplumsal etkisini Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Bu arada Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve hadis ilmindeki yeri gibi konuları da tetkik etmeye çalışacağız. Araştırma konumuzun temelini teşkil eden Tebliğ Cemaati hareketi hadis ve sünnet ile ilgisi ve toplumdaki rolü açısından incelenecektir.

Araştırmamız bir giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine ayrılmış olup, burada Kandehlevî'nin yaşadığı dönemin siyasi-sosyal ve ilmî-kültürel durumu, ismi-nesebi, doğumu-ailesi ve yetiştiği çevresi ele alınacaktır. Kandehlevî'nin ilmî şahsiyetiyle ilgili başlıkta ise onun tahsili, ilmî ve tebliğ

seyahetleri, eserleri ve İslâmî ilimlerdeki yeri hakkında tespitlerde bulunulacaktır.

İkinci bölümde Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin hadis ilmindeki yeri özellikle onun hadis şerhçiliğinden hareketle tespit edilecek ve ardından Tebliğ Cemaati ve gelişiminde Kandehlevî'nin ve *Fedâ'il-i A'mâl*'inin önemine tahsis edilen üçüncü bölüme geçilecektir.

Dördüncü bölümde ise *Fedâ'il-i A'mâl*'in toplumsal etkisi Tebliğ Cemaati'nin dinî davet faaliyetleri özelinde ortaya konulacaktır. Tüm bu bölümlerden sonra Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin İslâm ilimlerindeki yeri, hadisçiliği ve *Fedâ'il-i A'mâl*'inin özellikleri genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Buna ilave olarak eserin toplum üzerindeki etkisine de Tebliğ Cemaati çerçevesinde temas edilecektir.

Öncelikle bu tezin hazırlanması esnasında kıymetli fikirlerini ve tecrübelerini paylaşan, desteklerini esirgemeyen muhterem danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar'a en derin şükranlarımı ve saygılarımı arz ederim. Hadis ilmine olan iştıyakımın oluşmasında büyük etkisi olan ve lisans eğitim sürecinden itibaren bugüne kadar ilmî araştırmalarımnda her türlü desteği sağlayan ve bu araştırma konusunu bana tavsiye eden kıymetli hocam Doç. Dr. Ferhat Gökçe'ye ve doktora ders döneminde derslerine katılarak değerli bilgiler edindiğim ve araştırma sürecinde de fikirlerinden ve tecrübelerinden yararlandığım değerli hocalarım Prof. Dr. Kamil Çakın, Prof. Dr. Ahmet Yıldırım ve Prof. Dr. Abdülmecit İslamoğlu'na en kalbî şükranlarımı sunarım. Bunun yanında lisans eğitim süresinde tarafıma birçok imkanlar sunan Türkiye Diyanet Vakfı'na (TDV) ve bu tezin başarılı bir şekilde hazırlanmasında pek çok maddî ve mânevî destek sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) yetkililerine, bilhassa Ali Kurt ve Fatih Acar'a müteşekkirim. Çalışmalarım esnasına her zaman yanımda olan anne ve babama, bu uzun ve meşakkatli sürecin tamamlanmasında sabır ve hoşgörüsünden dolayı eşime teşekkürü borç bilirim.

Asilbek Abduganiev
2023-Kırgızistan, Oş

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	XIII
1. Konunun Önemi ve Amacı.....	XIII
2. Konunun Kapsamı, Kaynakları ve Metodu	XVII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN (1898-1982) HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	1
I-HAYATI.....	1
A. Yaşadığı Dönemin Siyasi-Sosyal ve İlmî-Kültürel Durumu.....	1
1. Siyasi ve Sosyal Durum.....	1
2. İlmî ve Kültürel Durum	5
B. İsmi ve Nesebi	13
C. Doğumu ve Yetiştigi Çevre	14
D. Kandehevî Ailesi	15
1. Ailesi ve Yakın Akrabaları	16
2. Evliliği ve Çocukları.....	22
E. Günlük Yaşantısı ve Faaliyetleri.....	24
1. İkinci Sohbetleri	25
2. Cuma Meclisi.....	25
3. Önemli Hadiseleri Kaydedişi.....	26
F. Hastalığı ve Vefatı.....	27
II. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	28
A. Tahsili	28
1. Sehârenpûr'da İkâmeti ve Arapça Öğrenimi	29
2. Hadis Tahsili	30

B. Müderris Olarak Tayin EdiliŖi	31
C. Bezl�'l-Mechûd'un Telifine Katkısı.....	33
D. Seyahatleri	33
1. Hicâz'a Seyahatleri.....	33
2. İngiltere, Güney Afrika ve �lke İçindeki Tebliğ Seyahatleri.....	37
E. Mezhebi.....	40
F. Ŗahs� Kütüphanesi	40
G. Eserleri.....	41
H. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve İslâmî İlimler.....	42
1. Tefsir ve Tecvid İlmindeki Yeri	42
2. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü'ndeki Yeri.....	43
3. Târih ve Siyer İlmindeki Yeri.....	45
4. Ak�de ve Kelâm İlmindeki Yeri	49
5. Tasavvuf İlmindeki Yeri.....	50
6. Mezhepler Tarihi'ndeki Yeri	54
7. Arap Dili ve Belağatındaki Yeri	55
I. Hocaları.....	56
J. Talebeleri	59
İKİNCİ BÖLÜM	63
ZEKER�YY� EL-KANDEHLEVÎ'NİN HADÎS İLMİNDEKİ YERİ.....	63
A. Zekeriyyâ el-Kandehlevî Hakkındaki �limlerin Değerlendirmeleri.....	63
B. Bir Ŗeyhu'l-Hadis Olarak Zekeriyyâ el-Kandehlevî	66
C. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Peygamber Sevgisi ve Sünnete Bağlılığı.....	67
D. Hadis İcâzeti ve Hadis Sened Silsilesi.....	70
E. Hadis �ğretim Usûlü	72
F. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-sahih</i> 'i.....	73
G. Hadis Eserleri	76
1. Matbû Olanlar	76

2. Mahtût Olanlar	102
H. Hadis Şerhçiliği	111
1. Ravi ile İlgili Açıklamaları	111
2. Garib Kelimeleri İzah Etmesi	112
3. Hadislerdeki Müşkilleri Açıklaması	114
4. Diğer Şarihlerin Görüşlerini Aktarması	117
5. Bilgilerin Kaynaklarına İşaret Etmesi	118
6. İhtilaflı Rivâyetleri Ayrıntılı Olarak Açıklaması.....	119
7. Mürsel, Muallak ve Belağ Hadisleri Bağlaması	120
8. Hadisteki Tearuzu Gidermesi	120
9. Fikhî Hadisleri Açıklaması	122
10. Mezhep İmamlarının Görüşlerini Açıklaması	123
11. Dilbilgisini Kullanması.....	124
12. Buhârî'nin Terâcim/Bâb Başlıklarını Değerlendirmesi.....	125
13. Hadis-Bab Münasebetini Açıklaması	126
14. Ayet-Hadis Münasebetine İşaret Etmesi	126
15. Hadis Usûlü Kavramları Hakkında Bilgi Vermesi	127
I. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Kaynakları.....	127
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	129
TEBLİĞ CEMAATİ VE GELİŞİMİNDE ZEKERİYYÂ EL- KANDEHLEVÎ VE <i>FEDÂ'İL-İ A'MÂL'İN</i> ÖNEMİ.....	129
A. Tebliğ Kavramı ve Yakınlığı Olan Kavramlar	129
B. Cemaat Kavramı	130
C. Tebliğ Cemaati.....	131
D. Tebliğ Cemaati Nisbesinin Kavramsallaşma Süreci	131
E. İlyas el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Kuruluş Süreci	133
F. Yûsuf el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Yaygınlaşma Süreci	139
G. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Gelişimine Katkısı	146

H. Tebliğ Cemaati'ne Ait Özel Kavramlar	153
I. Tebliğ Cemaati'nin Fikrî ve İtikadî Kökleri	155
J. Tebliğ Cemaati'nin Amacı.....	156
K. Tebliğ Cemaati'nin Yöntemleri.....	157
L. Tebliğ Cemaati'nin İlkeleri.....	161
M. Tebliğ Cemaati'nin Günlük Davet Uygulamaları.....	172
N. Tebliğ Cemaati'nin Eğitim Kurumları ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri....	176
O. Tebliğ Cemaati'nin Davet Çalışmalarındaki Malî Durumu	178
P. Tebliğ Cemaati'nin Kaynakları ve Yayın Faaliyetleri	181
1. Tebliğ Cemaati'nin Tarihini ve İlkelerini Ortaya Koyması Bakımından Önem Arzeden Eserler.....	182
2. Tebliğ Çalışmalarında Kullandıkları Temel Eserler	187
3. Tebliğ Cemaati'nin Gelişiminde <i>Fedâil-i A 'mâl'</i> in Önemi.....	189
R. Tebliğ Cemaati'ne Yöneltilen Eleştiriler.....	202
1. Tebliğ Cemaati'nin Ortaya Çıkış Sebebi Olarak İlyas el-Kandehlevî'nin Rüyası ve Tefsirî Yorumlarına Karşı Eleştiriler	203
2. Tebliğ Cemaati Fikrinin Orijinallğiyle İlgili Eleştiriler	209
3. Dinî Tasavvuruna Yönelik Eleştiriler	210
4. Amellerin Karşılığı Konusunda Naslara Uygun Dengeleri Gözetmediklerine Dair Eleştiriler	212
5. Tebliğ Cemaati Âlimlerinin Hadisleri Tahrif Ettiklerine Dair	213
Eleştiriler.....	213
6. Tasavvufî Bağlarına Yönelik Eleştiriler	214
7. Eğitim ve Davet Metoduna Yönelik Eleştiriler	216
8. Siyasi Tavrılarına Yönelik Eleştiriler	218
9. Teşkilatlanma Şekillerine Yönelik Eleştiriler.....	221
10. Kılık Kıyafetlerine Yönelik Eleştiriler	221
11. Ailelerine Karşı Sorumsuz Davrandıklarına Dair Eleştiriler.....	222
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	224

ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN <i>FEDÂİL-İ A'MÂL</i> 'İ VE TOPLUMSAL ETKİSİ TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE	224

I-ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN <i>FEDÂİL-İ A'MÂL</i> 'İ.....	224

A. Kavram Analiz-Sentezi.....	224

B. <i>Fedâilü'l-A'mâl</i> ve <i>Terğîb ve Terhîb</i> Literatürünün Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	228

C. <i>et-Terğîb ve't-Terhîb</i> ve <i>Fedâilü'l-A'mâl</i> Adlı Eserlerin Konuları, Şekil ve Usûl Özellikleri.....	237

D. Genel Olarak Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'i.....	244

1. Eserin Yazılmasının Sebebi ve Amacı	244

2. <i>Fedâil-i A'mâl</i> Üzerinde Yapılan Çalışmalar	250

E. <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Muhtevası.....	260

1. <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Konuları	260

2. <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Kaynakları	263

3. <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Alanında Yazılan Diğer Eserlerle Genel Bir	267

Mukayesesi	267

F. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'inde Takip Ettiği.....	269

Yöntem	269

1. Konuya Âyetle Giriş Yapması.....	270

2. Bazı Âyetlerin Nüzûl Sebeplerini Açıklaması.....	272

3. Akâid ile İlgili Yorumları	272

4. Tefsiri Yorumları	273

5. Tarihî Bilgilere Yer Vermesi	276

6. Fıkîhî Yorumları	280

7. Tasavvufî Yorumları.....	283

8. Kullandığı Bazı Kavramları Açıklaması	286

9. Konuları Vaaz ve Nasihat Şeklinde Ele Alması	287

G. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'inde Hadis Kullanma, Değerlendirme ve Yorumlama Yöntemleri	287

1. 40 Hadis Geleneğine Riayeti	287
2. Âyetlerle İstişhâd: Hadisleri Âyetlerle Yorumlaması.....	290
3. Hadis ve Sünnetle İstişhâd: Hadisleri Hadislere ve Sünnete Başvurarak Yorumlaması.....	291
4. Hadisleri Sahâbe, Tâbiûn ve Diğer Âlimlerin Sözleriyle Yorumlaması	300
5. Hadisleri İsrâiliyât Rivâyetleriyle Yorumlaması	303
6. Hadisleri Tarihî Vâkıalarla Yorumlaması	305
7. Hadisleri Şiirle Yorumlaması	307
8. Hadisi Rüya ile Yorumlaması.....	308
9. Hadisleri Kıssalarla Yorumlaması	309
10. Hadisleri İşârî Yöntemle Yorumlaması	313
11. Hadisleri Bulunduğu Dönemin Şartlarına Kıyas Ederek.....	317
Yorumlaması.....	317
12. Hadis Tarihi ve Ricâline Dair Bilgi Vermesi	319
13. Hadis Edebiyatında Dair Bilgi Vermesi	321
14. Coğrafi Bilgiler Vermesi	322
15. Hadisleri Fıkıh Açısından Değerlendirmesi	322
16. Hadislerin Farklı Tariklerine ve Kaynaklarına İşaret Etmesi	323
17. Hadislerin Kaynakları ve Senedleri Hakkında Bilgi Vermesi.....	324
18. Hadisleri Senedi Açısından Değerlendirmesi.....	326
19. Râvîlerle İlgili Bilgi Vermesi	327
20. Hadislerin Lafız Farklılıklarına İşareti	328
21. Hadislerin Metnine Bütüncül Bakışı	330
22. Hadislerin Sebebi Vürûduna İşareti.....	332
23. Hadis Metinlerindeki Garîb Kelimeleri İzahı	333
24. Hadislerdeki Maksadı Belirtmesi	335
25. Hadislerdeki Mecâzları Açıklaması.....	337
26. Hadislerdeki Mütaba‘ât ve Şâhidlere İşaret Etmesi.....	338

27. İhtilaflı Görülen Hadisleri Ele Alması.....	341
28. Zayıf ve Uydurma Hadislere Yer Vermesi.....	343
II-FEDÂİL-İ A'MÂL'İN TOPLUMSAL ETKİSİ: TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE	349
A. Tebliğ Cemaati'nin Gayri Müslimlerin Üzerindeki Etkisine Genel Bir Bakış	351
B. Tebliğ Cemaati'nin Genel Müslüman Toplumu Üzerindeki Etkisine Genel Bir Bakış	353
C. Tebliğ Cemaati'nin İslâm Âlimleri Üzerindeki Etkisine Genel Bir	356
Bakış	356
D. Tebliğ Cemaati'nin Toplumun Genel Dinî Tasavvurunun Oluşumuna Etkisi	361
1. Toplumun Tevhid İnancının Oluşumundaki Etkisi	361
2. Toplumun Peygamber Tasavvurunun Oluşumundaki Etkisi.....	366
3. Toplumun Tevekkül Anlayışı Üzerindeki Etkisi.....	371
E. Hadis ve Sünnet Temelinde Tebliğ Cemaati ve <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Sosyo- Kültürel Açından Etkisine Genel Bir Bakış.....	373
1. Namazla İlgili Aşırı Yaklaşımlar.....	379
2. Kur'ân'ı Kerîm'in Tilâveti Konusunda Aşırı Yaklaşımlar.....	381
3. Hac Konusundaki Aşırı Yaklaşımlar	382
4. Giyim Kuşamla İlgili Yaklaşımlar	383
F. Tebliğ Cemaati'nin Siyasi Açından Etkisi	383
G. <i>Fedâil-i A'mâl</i> 'in Toplumun Hadis ve Sünnet Kültürünün Oluşumuna Etkisi	384
1. Hadislere Lafzî ve Şeklî Yaklaşımı Açısından Etkisi.....	385
2. Zühd ve Rekâik Hadislerine Ağırlık Verilmesi Açısından Etkisi	389
3. Uydurma Hikâyeleri ve Aşırı Zayıf ve Mevzu Rivâyetleri Açısından Etkisi	389
SONUÇ	391

KAYNAKLAR.....	399
ÖZET.....	415
ABSTRACT.....	417

KISALTMALAR

- b.** : bin, ibn
- bk.** : bakımız
- çev:** : çeviren
- DİA** : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
- ed** : editör
- h.** : hicrî
- Hz.** : Hazreti
- İFAV** : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- nşr.** : neşreden
- (s.a.v.)** : sallallâhu aleyhi ve sellem
- (a.s.)** : aleyhisselâm
- (r.a.)** : radiyallahu anhu
- (rh.a.)** : rahimehullah aleyh
- (ö.)** : ölüm tarihi
- thk.** : tahkik eden
- ts.** : tarihsiz
- ys.** : yersiz

GİRİŞ

1. Konunun Önemi ve Amacı

İslam dininin ilk kaynağı olan Kur'ân'ı Kerîm'in ağırlıklı olarak üzerinde durduğu temel ve önemli konularından biri amel meselesidir. Genel olarak Kur'ân'da iki türlü amelden bahsedilmektedir: Sâlih amel ve sâlih olmayan amel. Konumuzla yakından ilişkisi olan sâlih amel: Allah'a iman etmekle O'nun rızası için dinin hükümlerine uygun bir şekilde iyi niyetle yapılan her türlü davranışlar olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan belirli ibadetlerle birlikte kişinin Rabbine, kendine, insanlara ve diğer varlıklara karşı gerçekleştirdiği tüm hayırlı faaliyetler sâlih amel kapsamında değerlendirilmektedir. Daha çok tutum ve davranışlar olarak algılanan amel, aynı zamanda söz ve imanı da içine almaktadır. Hz. Peygamber de bir hadisinde İslâm ve imanın iki amel olduğuna işaret etmiştir (Buhârî, Tevhid, 47). Tasavvufî ve diğer kaynaklarda da iman kalbin ameli olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında birçok âyette sâlih amelin imanla birlikte zikredilmesi bu iki unsurun bir arada bulunması gerektiği şeklinde açıklanabilir (Bakara, 2/25, 82, 277; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122). Kur'ân'ı Kerîm'de kâinat ve ondaki nimetlerin insanoğlunun hangisinin daha güzel amel edeceklerini denemek için yaratıldığı (Hûd 11/7; el-Kehf 18/7), âhirette de insanların amellerine göre yargılanacağı belirtilmektedir (et-Tevbe 9/94, 105; Yâsîn 36/54). Ayrıca kötü ameller sadece kendi karşılığınca cezalandırılırken sâlih ameller için daha fazla mükâfat olacağına da işaret edilmiştir (en-Nûr 24/38; Sebe' 34/37-38). Amel-i sâlihin faydaları ve yapılması gerektiği, kötü amellerin de zararlı olduğu konusunda uyarılarda bulunan Allah Teâlâ'nın bizzat kendisi imana ve sâlih amele teşvik etmektedir (er-Ra'd 13/29). Kur'ân'da Allah, sâlih kişiler olarak peygamberleri örnek göstermiştir (el-En'âm 6/85; el-Enbiyâ 21/72). Zira Peygamberlerin önde gelen amacı Allah'ın emri doğrultusunda insanları zihnî ve amelî yönde değiştirmektir. Önceki peygamberlerin kendisine örnek olarak anlatıldığı son elçi Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün âlemlere rahmet olarak gönderilmiş, yüce ahlâk sahibi ve tüm insanlık için en güzel örnek bir şahsiyettir. Kur'ân'da Hz. Muhammed'e (s.a.v.) nebîlik görevi olarak ilahî emir ve yasakları tebliğ etme, insanları manevî olarak arındırma, onlara kitap ve hikmeti öğretme gibi sorumluluklar yüklenmiştir. (Bakara, 2/119; Bakara, 2/129; Maide, 5/67; Nahl, 16/44.) Hz. Aîşe'nin ifadesiyle ahlâkı yaşayan Kur'an olan son peygamber de söz konusu

vazifeleri yerine getirirken Kur'ân'a göre hareket etmiştir. Özellikle imtihan için yaratılmış olan insanları amel-i sâlihe teşvik eden âyetlere paralel olarak (âyetleri açıklar mahiyette) Allah katında değerli olan amelleri belirtmiş ve bunlar için “efdal” ve “hayr” kelimelerini çok kullanmıştır. Ayrıca “ehabbü”, “ekrem”, “ahsen”, “atyeb” ve “ekmel” tabirleri de amellerin en faziletli, en mükemmeli ve en sevimli olanlarını tayin etmek amacıyla hadislerde sıkça ifade edilen sözlerdir. Hadislerde en faziletli amel olarak başta iman olmak üzere varlıklarla iyi geçinmek, eliyle diliyle kimseye zarar vermemek, doğru sözlü olmak gibi ahlâkî davranışlar yanında Kur'ân okuma, ilim tahsil etme, namaz, oruç, zekât, hac, cihâd, sıla-i rahim gibi ibadet ve muamelelere dair ameller de zikredilmiştir. Kur'ân'da geçen “amel-i sâlih” tabiri bazı hadislerde aynen ifade edilirken, diğer bazılarında Hz. Peygamber tarafından muhatabının durumuna göre “en faziletli amel” şeklinde önerilmiştir. Peygamberin iyi olana, hayra, fazilete, güzel ahlâk ve amele yönelik bu tür teşvikleri “Allah sever”, “cennetliktir, “cennet vâcip olur” ifadeleriyle özel bir üslup ve anlatım tarzıyla bildirilmiş, sahabe dilinde terğîb kelimesiyle tasvir edilmiştir. Tasnif döneminde de sadece bu kavramın kapsam alanına giren hadislerin cemedilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni hadis eserlerine “et-Terğîb” adı verilmeye başlanmıştır. Amellerin faziletine dair hadisleri bir araya getiren “Fedâ'ilü'l-a'mâl” ismini taşıyan eserler de genel olarak terğîb ve terhîb başlığı altında değerlendirilmiştir. Hatta bu alanda bazı eserler terğîb ve fedâ'ilü'l-a'mâl adıyla telif edilmiştir. Günümüze müstakil olarak ulaşanlar arasında alanında en eski örneklerinden birini teşkil eden İbn Şâhin'nin (ö. 385/996) *et-Terğîb fî Fedâ'ilü'l-a'mâl*'i bu türdendir. Ancak amellerin faziletine dair eser veren ilk müellif İbn Zencûye'dir (ö. 251/865). Kaynaklarda kitabının günümüze müstakil olarak gelmediği kaydedilmekteyse de Ferhat Gökçe'nin *İsnâdlarda Saklı Eserler Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Terğîb'inin Yeninden İnşası* adlı çalışması vasıtasıyla söz konusu kitabın mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür.

Kur'ân'da beyan edilen sâlih ameller ve bunları destekler mahiyette gelen hadislerdeki faziletli ameller insanoğlunun varoluş gayesine paralel olarak, Allah ve peygamberi tarafından yapılması teşvik edilmektedir. Buna bağlı olarak amellerin faziletiyle ilgili *Fedâ'ilü'l-a'mâl* eserleri de ortaya çıkışı ve mahiyetiyle birlikte, İslâmî davet ve tebliğ faaliyetlerinde ehemmiyetli bir yer tutmaktadır.

Faziletli ameller hakkında gelen rivayetlerin bir kısmının zayıf olduğu kaydedilmekle birlikte bunlarla amel edilip edilemeyeceği tartışılmıştır. Ayrıca bu konuda gelen rivâyetler, vakitlerin, şehirler ve ülkelerin, şahısların ve milletlerin fazileti gibi hadis uydurma alanlarından biri olmaktadır. Bu bakımdan güvenilir kaynaklarda geçen sahih hadisler yanında uydurma hadisleri içeren kitaplarda da amellerin faziletiyle ilgili bol miktarda mevzu hadisler bulunabilmektedir. Öte yandan amellerin faziletlerine yönelik hadis uyduranların geneli vâiz ve kıssacı gibi toplumda sevilen ve saygı gören kişiler olmuştur. Bunlar Kur'ân ve hadislerde ölçülü olarak ibadete ve iyiliğe özendiren, kötülüklerden sakındıran emir ve yasakları göz ardı ederek Müslümanların aşırı ümide kapılmasına yol açan veya onları aşırı korkuya iterek dinden uzaklaştıran uydurma hadisleri icat etmişlerdir. Bunların hadis uydurabilecekleri ilk anda düşünülmediğinden bazı hadis münekkidi kötü niyetle hadis uyduranlardan vaiz veya kıssacı gibileri daha tehlikeli ve zararlı görmüşlerdir. Zira hadis uydurdıkları bir yana, onların her türlü asılsız haberin yayılmasında da önemli tesirlerinin bulunduğu, halkın dinî ve sosyal hayatında olumsuz etkiler bıraktığı üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi olarak önümüzde durmaktadır. Nitekim dengeli ve ölçülü bir şekilde Allah ve Resûlünün büyük önemle özendirdiği amel-i sâlihler verilecek mükafatlarla ilgili bilgiler, geçmişte olduğu gibi bugün de bazı grup veya cemaatler tarafından istismar edilircesine abartılarak anlatılmaktadır. Oysa İslâm'ın ikinci ana kaynağı olan sünnetin en önemli malzemesi konumundaki hadislerin, dinin bütün yönleriyle doğru anlaşılıp hayata geçirilmesi için aslî şekliyle öğrenilmesi ve sonraki nesillere aktarılması son derece önem arz etmektedir.

Genelde İslâm dinini yayma ve Müslümanları dini görevlerini yerine getirmeye çağırma amaçlarını taşıyan vaiz veya kıssacıların misyonunu günümüzde aktif bir şekilde üstlenen ve milyonlarca takipçisi bulunan cemaatler bulunmaktadır. Bu tür cemaatlerin en önde gelenlerinden birisi Hint alt kıtasında Muhammed İlyas el-Kandehlevî tarafından kurulan Tebliğ Cemaati'dir. Dünyanın en büyük ve yaygın dinî/kültürel hareketlerinden birisi olan bu cemaatin temel gayesi iman tazelemek, tebliğ ruhu aşılama, İslâmî bilgiyi elde etmek, yaymak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktır. Üyelerinin tebliğ sırasında her türlü siyasetten uzak durması cemaatin temel özelliklerinden sayılmaktadır. Tebliğ Cemaati'nin diğer farklı cemaatlerden ayrı özelliği kendine has kural ve devamlı olarak takip ettiği bazı kaynaklarının

oluşundadır. Cemaatin mensupları faaliyetlerinin sürekliliği ve faydalı olması için tebliğ sırasında devamlı olarak ilerleyen kısımlarda detaylarını vereceğimiz 20 şart olarak isimlendirdikleri bazı esaslara bağlı kalmaktadır. Tebliğ Cemaati'nin davet için kullandıkları temel kitap az önce sözünü ettiğimiz İlyas el-Kandehlevî'nin yeğeni olan Şeyh Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî tarafından yazılan *Fedâil-i A'mâl* isimli kitaptır. Kitapta genellikle Kur'ân, namaz, zikir ve tebliğin faziletlerinden bahsedilir. Ayrıca müellifin *Fedâil-i Sadakât*, *Fedâil-i Hac* ve *Fedâil-i Salavât-Şerîfe* adlı eserleri *Fedâil-i A'mâl'in* kapsamına giren ancak müstakil olarak ayrı ayrı kitaplar halinde neşredilen eserleridir.

Fedâil-i A'mâl, Tebliğ Cemaati'nin aslında davet programıdır. Bu sebeple eser, hareketin etkili olduğu ülkelerin bütün camiilerinde ve evlerde mutlaka bulunmakla birlikte her gün milyonlarca insan tarafından okunmaktadır. Bu bakımdan *Fedâil-i A'mâl* ve Tebliğ Cemaati'nin pek çok gayri müslim yanında milyonlarca Müslümanın dinî yaşamını olumlu yönde etkilediğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu eserin ve hareketin sayesinde pek çok insanın kötü alışkanlıklardan uzaklaşıp, İslâm'a uygun bir hayat sürdükleri de kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır.

Faaliyetlerini *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan bazı çok zayıf veya uydurma hadis ve hikâyelere dayanarak gerçekleştiren Tebliğ Cemaati bu yaklaşımından dolayı bazen İslâm'a aykırı davranabilmektedir. Dahası muhatapları olan halkın büyük bir kısmını da bu yönde etkileyip, bidatlara düşürebilmekte hatta hurafelerle amel ettirebilmektedir. Ayrıca söz konusu kitabın ilmî açıdan zayıf olması ve içerisinde yer alan hadislerin cemaat üyeleri tarafından genellikle lafzî ve şeklî olarak algılanması halkın sünnet/hadis kültürünü olumsuz yönde şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte bazen hareket mensupları sünnet ve hadislere bütüncül bakış yerine, sünnete uymayı daha çok lafzî ve şeklî olarak belirlemenin yanısıra zühd hayatına indirgeyebilmekte, sünnetin manevî ve sosyal boyutunu ihmal edebilmektedir.

Kaydedilen bütün bu bilgiler dikkate alınarak bu çalışmada Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâ'il-i A'mâl* adlı eseri Tebliğ Cemaati çerçevesinde bütün yönleriyle ele alınacaktır. Bunu yaparken de öncelikli olarak müellifinin hayatı ve ilmî şahsiyeti tespit edilecektir. Akabinde *Fedâ'ilü'l-A'mâl* başlığı altında telif edilen literatürün ortaya çıkışı, içeriği ve müellifleri ayrıntılı olarak incelenecektir. Araştırmanın son kısmında ise, *Fedâ'il-i A'mâl*'in hareketin

yaygın ve etkin olduğu bölgelerdeki toplumun hadis/sünnet anlayışının şekillenmesindeki etkisi Tebliğ Cemaat'ı özelinde ele alınıp tahlil edilecektir. Ortaya konulan sonuçlar ise objektif ve ilmî gerekçelere uygun olarak değerlendirilecektir.

2. Konunun Kapsamı, Kaynakları ve Metodu

Çalışmamız Tebliğ Cemaati faaliyetleri özelinde Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâ'il-i A'mâl*'ı ve toplumsal etkisi üzerine kuruludur. Bu sebeple bu araştırmayı müellifin *Fedâ'il-i A'mâl*'ı kapsamına giren *Hikâyât-ı Sahâbe*, *Fedâil-i Kur'ân*, *Fedâil-i Salât* (*Fedâil-i Namâz*), *Fedâil-i Zikir*, *Fedâil-i Tebliğ*, *Fedâil-i Ramazân*, *Fedâil-i Hac*, *Fedâil-i Sadakât* ve *Fedâil-i Salavât-Şerife* adlı dokuz eseri çerçevesinde yürütmeyi uygun görmekteyiz. Kandehlevî'nin geri kalan eserleri hakkında ise genel bilgi vermekle birlikte müellifin ilmî şahsiyeti ve hadisçiliğini ortaya koymada söz konusu diğer eserlerinden belli bir ölçüde faydalanacağız. Nitekim Kandehlevî'nin yüzden fazla eserinin olduğunu dikkate aldığımızda şahsın bütün eserleri üzerinde detaylı bir araştırma yapmanın doktora tezinin hacmini fazlasıyla aşacağı takdir edilecektir.

Kandehlevî'nin *Fedâ'il-i A'mâl*'inin özelliklerini ortaya koymada bu eserden önce ve sonra yazılan konuya dair kaynaklar önem arz ettiğinden konumuz olan eserin alanındaki diğer eserlerle genel bir mukayesesini yapmaya çalışacağız. Ayrıca konumuzun Tebliğ Cemaati'yle yakından ilişkisi olduğu için araştırmamızda bu hareket hakkında tespit ettiğimiz bilgileri de detaylı olarak aktarıp inceleyeceğiz.

Çalışmamız boyunca en çok ve öncelikle Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'in Türkçe baskısından faydalandık.¹ Yeri geldiğinde eserin Arapça,² Kırgızca³ ve Urduca⁴ baskılarından da mukayeseli olarak istifade ettik.

Akademik çalışmaların daha önce yapılan araştırmaları göz ardı edemeyeceğini düşünerek, başta Türkiye olmak üzere Orta Asya, Arap ve Batı

¹ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci (İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2018).

² Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayâti'l-İymaniyyeti ve't-Terbiyyeti'd-Diniyyeti fi Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünneti Yâni Mecmû'ati'r-Resâil-i fi Fedâil-i A'mâl ve'l-Ahlâk*, (Leknev: el-Mektebetü Yahyeviyye, 2011).

³ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek (Bişkek: İz Basma Yayınları, 2014).

⁴ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Tebliğ Nisâb*, nşr. 'Atik Kîrâmî. (Pakistan, ts).

dünyasında konuyla ilgili yapılan çalışmaları inceledik. Neticede konumuzla yakından ilişkisi olan Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî'nin Muhammed Zekerîyyâ'nın hayatı, ilmî kişiliği ve hadis ilmindeki yerini ortaya koymak amacıyla telif ettiği *el-İmâmu'l-Muhaddis eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî ve Meâsiruhu'l-İlmiyye*,⁵ yine Muhammed Zekerîyyâ'nın İslâm ilimlerindeki yeri ve hadisçiliğini konu edinen Muhammed Rahmetullah Nâzım en-Nedvî'nin *el-Muhaddisü'l-kebîr dâiyetü'l-celîl eş-Şeyh Muhammed Zekerîyya el-Kandehlevî: hayâtuhû ve cühûdühû'l-ilmiyye ve't-tea'rîf bi-ehemmi müellefâtihî*⁶ ve Muhammed Eşref Ali en-Nedvî'nin *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme Muhammed Zekerîyyâ b. Muhammed Yahya el-Kandehlevî el-Hindî (1402 H.) ve cühûduhu fî's-sünneti'n-nebeviyye*,⁷ *Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac* eserlerindeki hadislerin değerlendirmesini yapan Fethul Bari Mat Cahya'nın, *Ehâdisu Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac fî Kitâbi Fedâil-i A'mâl liz-Zekerîyyâ el-Kandehlevî Dirâsetü Hadisuhu Nakdiyye*,⁸ Uğur Erman'ın, *Buhârî'nin Bab Başlığı-Hadis Uyumu Metodolojisi Muhammed Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî Örneği*,⁹ Eldiir Zhalilov'un, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler: Tarikattan Cemaate Geçiş Sürecinde Tebliğ Cemaati*,¹⁰ Mehmet Özşenel'in, "Kandehlevî, Muhammed Zekerîyyâ", adlı DİA maddesinden¹¹ önemli ölçüde istifade ettik.

Bunun yanısıra özellikle Tebliğ Cemaati'yle ilgili bölümlerde Muhammed Cüneyd Abdülmecit'in *Cemâ'atü't-Tebliğ fî'l-Hind*,¹² Ebü'l-Hasan en-Nedvî'nin, *ed-Dâietü'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed İlyâs el-*

⁵ Ebu'l-Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis, eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî ve Meâsiruhu'l-İlmiyye*, (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2012).

⁶ Muhammed Rahmetullah Nâzım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebîr veyetü'l-celîl eş-Şeyh Muhammed Zekerîyya el-Kandehlevî: hayâtuhû ve cühûdühû'l-ilmiyye ve't-tea'rîf bi-ehemmi müellefâtihî*, (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 2013).

⁷ Muhammed Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme Muhammed Zekerîyya b. Muhammed Yahya el-Kandehlevî el-Hindî (1402 H.) ve cühûduhu fî's-sünneti'n-nebeviyye*, (Leknev: İhyaü't-Türasi'l-İslami İnde'l-Arab ve'l-Acem, 2014).

⁸ Fethul Bari Mat Cahya, *Ehâdisu Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac fî Kitâbi Fedâil-i A'mâl liz-Zekerîyyâ el-Kandehlevî Dirâsetü Hadisuhu Nakdiyye*, (Malezya: Câmîyetü İslâmiyye, Doktora Tezi, 2013).

⁹ Uğur Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı-Hadis Uyumu Metodolojisi Muhammed Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî Örneği*, (Ankara, Fecr yayınları 2020).

¹⁰ Eldiir Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler: Tarikattan Cemaate Geçiş Sürecinde Tebliğ Cemaati*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹¹ Mehmet Özşenel, "Kandehlevî, Muhammed Zekerîyyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/298.

¹² Muhammed Cüneyd Abdülmecit, *Cemâ'atü et-Tebliğ fî'l-Hind* (Suudi Arabistan: Ummul Kura Üniveritesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999).

Kandehlevî ve Da'vetuhu İllallah,¹³ Hüseyinî Muhammed Sâni'nin, eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî hayatuhu ve menhecuhu fî'd-da've,¹⁴ Seyyid Tâlib Rahman'ın, *Cemâ'atü't-Teblîğ fî Şibhi'l-Kareti'l-Hindiyeye Akâiduhe ve Ta'rifuhe*,¹⁵ Muhammed Takiyüddin el-Hilâlî el-Hüseyinî'nin, *es-Sirâcü'l-Münîr fî Tenbîhi Cemâ'ati't-Teblîğ alâ Ahtâihim*,¹⁶ Muhammed Seyyid el-Besâtî'nin, "Menhecü Cemâ'atü't-Teblîğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd",¹⁷ Seyfur-Rahman Ahmed'in, *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Havle Cemâ'atü't-Teblîğ*,¹⁸ Muhammed Manzûr Nu'mânî'nin, *Melfûzât Mevlâna Muhammed İlyâs Kandehlevî'nin Davet ve Teblîğ ile İlgili Nasihatleri*,¹⁹ Ebü'l-Hasen en-Nedvî'nin, *Büyük İslâm Dâvetçisi Mevlâna Muhammed İlyas Kandehlevî Hayatı ve Teblîğ Çalışması*,²⁰ Muhammed Yûsuf Kandehlevî'nin, *Kandehlevî'den Altı Sıfat ve Teblîğ Metodu Hakkında Mektup*,²¹ M. A. Büyükkara'nın, *Çağdaş İslami Akımlar*,²² Murat Demir'in, "Teblîğ Cemaati: Türkiye Örneği",²³ Fikret Efe'nin, "Cemâati Teblîğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler",²⁴ Mehmet Çelenk ve Ulukbek Kalandarov'un, "Teblîğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri",²⁵ Kamalidin uulu Abdulhamid'in, *Altı Sıfat*,²⁶ Moldo Abdurahman Kaarı'nın, *6 Sıfat Türdüü Aytlıştarı Menen*,²⁷ Asan Calalov ve Üsön Calalov'un, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*,²⁸

¹³ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *ed-Dâietü'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ve Da'vetuhu İllallah*, (Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1999).

¹⁴ Hüseyinî Muhammed Sâni, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî hayatuhu ve menhecuhu fî'd-da've*, (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2004.)

¹⁵ Seyyid Tâlib Rahman, *Cemâ'atü't-Teblîğ fî Şibhi'l-Kareti'l-Hindiyeye Akâiduhe ve Ta'rifuhe*, (İslamabad: Dârü'l-Beyan, 1999).

¹⁶ Muhammed Takiyüddin el-Hilâlî el-Hüseyinî, *es-Sirâc el-Münîr fî Tenbîhi Cemâ'ati't-Teblîğ alâ Ahtâihim*, (y 1979).

¹⁷ Muhammed Seyyid el-Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü't-Teblîğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", (Malezya: Ulûm'ül İslamiyye, Yüksek Lisans Tezi, Özet Sayfası, 2012).

¹⁸ Seyfur-Rahman Ahmed, *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Havle Cemâatü't-Teblîğ*, (Pakistan, ts).

¹⁹ Muhammed Manzûr Nu'mânî, *Melfûzât Mevlâna Muhammed İlyâs Kandehlevî'nin Davet ve Teblîğ ile İlgili Nasihatleri*, çev. Hayri Demirci (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014).

²⁰ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi Mevlâna Muhammed İlyas Kandehlevî Hayatı ve Teblîğ Çalışması*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014).

²¹ Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat ve Teblîğ Metodu Hakkında Mektup*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014).

²² Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, (İstanbul: Klasik, 2016).

²³ Murat Demir, *Teblîğ Cemaati: Türkiye Örneği*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²⁴ Fikret Efe, "Cemâati Teblîğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler". *İslam Araştırmaları Dergisi* 8 (2002), 102-106.

²⁵ Mehmet Çelenk ve Ulukbek Kalandarov, "Teblîğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", *TESAM Akademi Dergisi* 6/1 (2019), 249-281.

²⁶ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, (y 2014).

²⁷ Moldo Abdurahman Kaarı, *6 Sıfat Türdüü Aytlıştarı Menen*, (Kara Balta Şaarı: İmam Azam Medresesi, 2016).

²⁸ Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, (Bişkek, ts).

Gulamrasul Turdubek Uulu'nun, *6 Sıpatka 60 Hadis*,²⁹ Farish A. Noor'un, *İslam on the Move The Tablighi Jama'at in Southeast Asia*,³⁰ D. Metcalf'ın, "Living Hadith in the Tablighi Jama'at",³¹ Bayram Balcı'nın, "The Rise of the Jama'at al Tabligh in Kyrgyzstan: the Revival of Islamic Ties between the Indian Subcontinent and Central Asia?" *Central Asian Survey*"³² E. N. Egorov'un, "Dvijenie Tabligi Djamaat" *İdeologiya İ Metodiy Diyatelnosti Na Primere Kırgızıstana*",³³ ve A. Kozukulov ve D. H. Hamdamova'nın, "Kratkiy Analiz Vlyaniya Dyatelnosti Tabligi Djamaat Na Obşestvenno-Palitiçeskuyu Jizn Kırgızıstana"³⁴ olmak üzere farklı dillerde yazılan birçok çalışmalardan yararlandık.

Araştırmamızda özellikle Muhammed Zekerıyyâ'nın hayatı, ilmî şahsiyeti ve Tebliğ Cemaati hakkında bahsi geçen bu kaynaklardan istifade etmekle birlikte bunlardan elde ettiğimiz bilgileri kendi değerlendirmelerimizle birlikte sunmaya çalıştık. Bunun yanısıra çalışmamız boyunca bahsettiğimiz konularla ilgili temel kaynakları inceleyip, mümkün mertebe istifade ettiğimiz söz konusu kaynaklarda yer almayan bilgileri detaylı olarak ortaya koymaya çalıştık.

Araştırmamız aynı zamanda Muhammed Zekerıyyâ'nın şahsıyla ilgili bir nevi biyografi çalışması olduğu için müellifin hayatını ve ilmî kişiliğini kronolojik tarihe göre inceleyeceğiz. Hadis ilmindeki yerini ise onun bu alana dair eserlerinden ortaya koymaya çalışacağız. Zekerıyyâ el-Kandehlevî'ye kadar telif edilen *Fedâ'ilü'l-a'mâl* eserlerinin ortaya çıkışı ve gelişimini ise yine kronolojik olarak tespit ederek müellifin eseriyle ortak ve farklı yönlerini mukayeseli olarak değerlendireceğiz. Bununla birlikte Kandehlevî'nin *Fedâ'il-i A'mâl*'inde takip ettiği yöntemi Hadis ve İslâm ilimleri çerçevesinde ele alacağız. Ayrıca *Fedâ'il-i A'mâl*'in kaynaklarını tespit ederek eserdeki hadis ve diğer bilgilerin sıhhat durumu hakkında da tespit ve değerlendirmelerde

²⁹ Gulamrasul Turdubek Uulu, *6 Sıpatka 60 Hadis*, (Bışkek: 2010).

³⁰ Farish Noor, *İslam on the Move the Tablighi Jama'at in Southeast Asia*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012).

³¹ Barbara Metcalf, "Living Hadith in the Tablighi Jama'at", *The Journal of Asian Studies* 3/52 (1993), 584-605.

³² Bayram Balcı, "The Rise of the Jama'at al Tabligh in Kyrgyzstan: The Revival of Islamic Ties between the Indian Subcontinent and Central Asia?" *Central Asian Survey*" 1/31 (2012), 61-76.

³³ Yevgeniy Yegorov, "Dvijenie Tabligi Djamaat": *İdeologiya İ Metodiy Diyatelnosti Na Primere Kırgızıstana* *İslam v Sovremennom Mire Dagestanskiy Universitet*, 3/29, (2010), 5-16.

³⁴ Timur Kozukulov ve H. Hamdamova, "Kratkiy Analiz Vlyaniya Dyatelnosti Tabligi Djamaat Na Obşestvenno-Palitiçeskuyu Jizn Kırgızıstana", *Palitiçeskiye Nauki*, 10/52. (2016), 183-186.

bulunacağız. *Fedâ'il-i A'mâl*'da kaydedilen bütün bilgilerin toplumun pratik hayatına yansımasını ise klasik kaynakların temelinde ve konuyla ilgili sosyoloji çalışmalardan istifade ederek tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamızda ortaya koymak istediğimiz bütün bu hususları Tebliğ Cemaati faaliyetleri özelinde gerçekleştireceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN (1898-1982) HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

I-HAYATI

A. Yaşadığı Dönemin Siyasi-Sosyal ve İlmî-Kültürel Durumu

1. Siyasi ve Sosyal Durum

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin yaşadığı dönem, Hindistan'ın İngiliz işgalinden kurtulmaya ve bağımsızlığı elde etmeye çalıştığı dönemlere denk gelmektedir. Bu dönem Hindistan'ın siyasi açıdan büyük çalkantılar geçirdiği ve siyasi tarihinin en tehlikeli dönemlerinin yaşandığı bir devir olarak nitelendirilmektedir.³⁵ Bu dönemde Müslümanlar dahil olmak üzere Hindistan halkının büyük çoğunluğu Ulusal Kongre Partisi'ne bağlı kalmışlardır.³⁶ Ulusal Kongre Partisi, Hindistan'da geniş tabanlı bir siyasi partidir.³⁷ 1885'te kurulan, Asya ve Afrika'daki İngiliz İmparatorluğu'nda ortaya çıkan ilk modern milliyetçi harekettir. 19. yüzyılın sonlarından ve özellikle 1920'den sonra, Mahatma Gandhi'nin önderliğinde, Kongre 15 milyondan fazla üyesi ve 70 milyondan fazla katılımcısıyla Hindistan bağımsızlık hareketinin baş lideri olmuştur.³⁸ 1885'te Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin doğumundan önce kurulan Ulusal Kongre Partisi'nin lideri ve Hindistan Şeyhi olarak bilinen Mahmud el-Hasan el-Hindî mezkûr partiyi destekleyerek bir fetva yayımlamıştır. Ancak Parti mensupları Hindistan'daki Müslümanların aleyhinde bir siyaset yürütmüşlerdir.³⁹ Ayrıca Kongre Partisi'nin giderek bir Hindu partisine dönüşmesi Müslüman aydınları harekete geçirmiş ve Hindistan Müslümanları Birliği (All India Muslim League) kurulmuştur. Kısa sürede bu parti ülke geneline yayılarak millî bir hareket haline dönüşmüştür. Hareketin varlık sebebi Müslümanların dinî, kültürel ve tarihî değerler açısından Hindulardan farklı olmaları dolayısıyla ayrı temsil edilmeleri gerektiğine inanılması olmuştur. Hindistan Müslümanları Birliği uzun süre siyasi alanda umduğu etkiyi gösterememiştir. Hindistan Müslümanları Türkiye'de hilâfetin

³⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 233.

³⁶ Muhammed en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 72-73.

³⁷ Hayati Ünlü, "İdeoloji ve Kimlik: Hindistan'ın Değişen Parti Sistemleri" Kitabının İncelemesi, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 2/2. (2020) 236-244.

³⁸ Encyclopedia Mypedia, <https://mimirbook.com/tr/8cea466defc>, Erişim tarihi: 21.11.2022.

³⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 63-64.

kaldırılması üzerine (1924) tekrar kendi iç meseleleriyle ilgilenmeye ve Hindistan Müslümanları Birliği'ni canlandırmaya çalışmışlardır. Muhammed Ali Cinnah (ö. 1876-1948) teşkilâtı yeniden organize etmiştir. Hindistan'da yaşanan toplumsal olaylar ve Hindu-Müslüman çatışmaları bölge halkının Hindu ve Müslüman olarak kesin bir şekilde ikiye ayrılmasını gündeme getirmiştir. Hindistan Müslümanları Birliği'nin en büyük hedefi Pakistan Devleti'ni kurmak olmuştur. Müslüman çoğunluğunun desteğini arkasına alan Hindistan Müslümanları Birliği amacına ulaşmış ve 14 Ağustos 1947'de⁴⁰ bağımsızlığı ilân edilen Pakistan Devleti'nin yönetimini ele almıştır.⁴¹

Dinî-siyasi sebepler ve yaşanan kanlı kargaşaların etkisiyle bağımsızlığını ilân eden Pakistan Devleti'nin kurulduğu tarihte Zekeriyyâ el-Kandehlevî 49 yaşındaydı. Müslümanların önderleri olan âlimler Hindistan'ın bölünmesi konusunda ihtilafa düşmüş, bazıları Hindistan'ın bölünmesini yararlı görürken diğerleri buna karşı çıkmıştır. Bölünmeyi zaruri olarak görenler İslâmî değerleri koruyarak Müslümanların rahat bir hayat sürmesinin ancak Müslümanlara ait bağımsız bir devlet kurmakla mümkün olacağı görüşünü savunmuşlardır. Ancak Zekeriyyâ el-Kandehlevî başta olmak üzere Hüseyin Ahmed el-Medenî, Abdülkâdir Râi Fevrî gibi âlimler Pakistan'a göç etmeyi uygun görmemiş, ömürlerinin sonuna kadar Hindistan'da kalmaya ve burada İslâm'a hizmet etmeye karar vermişlerdir.⁴² Siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde Zekeriyyâ el-Kandehlevî Tebliğ Cemaati'nin merkezi kabul edilen ve yerleşkesi Delhi'de olan "Nizamu'd-Din"de bulunmuştur. Bu sıralarda Delhi şehrinde pek çok kanlı çatışma ve katliamların yaşandığı kaydedilmektedir. Başta Zekeriyyâ el-Kandehlevî olmak üzere Tebliğ Cemaati mensubu olan Müslümanlar hayati tehlikelere ve şiddetlere rağmen yaşanan olaylara karşı her perşembe günleri İslâmî dâvet faaliyetlerini gerçekleştirmiş, insanları sâlih amele, faziletli olan güzel ahlâka ve kardeşliğe teşvik etmişlerdir. Düşmanlarının kendilerine karşı hamlelerine rağmen ısrarla tebliğ faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tebliğ Cemaati'nin dâvet çalışmaları Hindistan'daki bazı bölgelerde benimsenmeye başlamış ve gün geçtikçe

⁴⁰ Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan Ve Hindistan'da Şah Velîyullah Ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 317-318.

⁴¹ Naeem Qureshi, "Hindistan Müslümanları Birliği", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1998), 18/111-112.

⁴² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 235; Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *el-Ebvâb ve't Terâcim li Sahihi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dârü'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2012), 1/23; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 72-73.

mezkûr cemaate katılanların sayısı artmıştır. Ancak Delhi'deki durum gün geçtikçe kötüye gitmiş ve çatışmaların etkisi Tebliğ Cemaati'nin merkezine kadar ulaşmıştır. Binlerce insan başka şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Geri kalanlar ise "Nizamu'd-Din"de beklemişlerdir. Bütün bu zorlu şart ve koşulları Zekeriyâ el-Kandehlevî şu ifadelerle anlatmaktadır:

"Özel trenler Nizamu'd-Din istasyonundan kalkıyordu ve bu yüzden göçmenlerin Hindistan'dan Pakitan'a gitmek için burada toplanmaları normaldi. Bazı günler o kadar izdiham olurdu ki istasyonun bu kalabalığı sığdırması imkansızdı. Nizamu'd-Din'deki sokaklar, caddeler ve binaların etrafları göceden insanlarla dolmuştu ve karşıdan karşıya geçmenin imkânı yoktu. İnsanların büyük çoğunluğu trenle irtihal ediyorlardı. Toplu göçe şahit olan şehrin sakinleri bu durumu büyük bir vesvese ve endişeyle karşılamakta, bir kısmı göç edenlerle vedalaşıyor, diğer bazıları ise bu göç yolculuğuna katılmaktaydı. Ben ve Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî bu durum karşısında ihtilafa düşmüştük. Zira Yûsuf el-Kandehlevî göç etmek için izin isteyenlere kızar, onları caydırmaya çalışır ve ölümden kaçmanın faydasız olduğunu anlatırdı. Ancak benden birisi izin istediği zaman bundan memnuniyet duyarak "Git ve ne istersen onu yap" derdim.

Göçü etkileyenlerin çoğu, göç etme niyetlerinden vazgeçmeyerek: "Bu topraklar dine hizmet etmeye uygun değildir. Biz tebliğ çalışmalarını başka yerlere ulaştırmak ve dâvet faaliyetlerini devamlı kılmak istiyoruz. Bu yüzden bizim Pakistan'a taşınmamız icap etmektedir. Zira orası Müslümanlar diyarıdır" diye düşünmekteydiler.

Abdülkâdir Râi Fevrî insanların Hindistan'da kalmaları için büyük çaba harcamakta ve bu konuda teşviklerde bulunmaktaydı. Ayrıca inanların sıkıntılara dayanmalarını ve sebat göstermelerini istemekteydi. İnsanlar da o günkü şartlardan ötürü Pakistan veya başka bir ülkeye gitme konusunda tereddüte düşmüşlerdi. Bazıları: "Biz şehadet istiyoruz ve bu sebeple burada kalacağız" demektedir. Yine bazıları dâvetle iştigal etmekte ve Pakistan'a hicret etmeye karar vermişlerdi. Bu sebeple "Pakistan tebliğ çalışmaları için en uygun yerdir ve Hindistan'da bunu gerçekleştirmenin imkânı yoktur" görüşünü savunmaktaydılar."⁴³

⁴³ Eşref Ali en-Nedvî, el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme, 72-75.

Tebliğ Cemaati merkezi davet faaliyetlerini yürüten merkez olmasının yanında yaralılara ilk yardımı gösteren tıbbî bir merkez halini de almıştır. Bu yüzden bazı grupların hedefi olmuş ve saldırıya uğramıştır. Bu saldırıyı Zekerıyyâ el-Kandehlevî şu ifadeleriyle anlatmıştır:

“Nizamud-Din”e saldırı yapılacağı haberi bize ulaştı ancak o sıralarda böyle bir vakıa olmadı. Ancak çok geçmeden isyancılar merkeze saldırmaya başladı ve Yüce Allah bizi bu şiddetten korudu.”

Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin kaydettiği bilgilere göre Hindistan’daki siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde Zekerıyyâ’nın bizzat kendisi başta olmak üzere bütün Tebliğ Cemaati üyeleri bulundukları merkezde tesbihat, tilavet ve tebliğ çalışmalarıyla meşgul olmuşlardır.⁴⁴

Hindistan parçalanarak Pakistan Devleti’nin kurulduğu sıralarda kanlı çatışmalar devam etmiştir. Özellikle Pencap eyaletinde Hinduların azınlık olan Müslümanlara karşı şiddetlerinin daha da arttığı, zulme maruz kalan Müslüman ailelerin ise evlerini bırakıp çarşılara döküldüğü kaydedilmektedir. Hindistan’ın parçalanmasının ardından iki veya üç sene geçtikten sonra Hindu-Müslüman çatışmaları son bulmuş, ortalık sakinleşmeye başlamıştır. Ortalığın sakinleşip, çatışmaların durdurulmasında Tebliğ Cemaat’i etkin bir rol üstlenmiştir. Tebliğ Cemaati’nin dâvet çalışmalarının neticesinde İslâm’ı terk eden mürtetlerin tekrar İslâm’a girdikleri, ayrıca gayri Müslimlerin de İslâm’ı kabul ederek tebliğ faaliyetlerine katıldıkları ve böylece toplumda görülen zulüm ve kargaşalara rağmen Müslümanlarla birlikte mücadele ettikleri kaydedilmektedir.⁴⁵ Tebliğ Cemaati’nin Hindistan eyaletlerindeki bütün etkin çalışmalarının başında Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin önderlik ettiği kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır.⁴⁶

Kaydettiğimiz bu bilgilerden hareketle Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin siyasi-sosyal krizlerin yaşandığı dönemlerde bile tebliğ faaliyetlerine çok önem verdiğini ve bu hareketi bulunduğu çevrede etkin hale getirmek için taviz göstermediğini belirtebiliriz.

⁴⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 75-78.

⁴⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 75-78.

⁴⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 89-92.

2. İlmî ve Kültürel Durum

İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmesiyle birlikte Hindulara verdikleri destekler neticesinde Hint Müslümanları bölgedeki sahip oldukları siyasi ve sosyal konumlarını kaybetmeye başlamışlardır. Ayrıca Pakistan bağımsız devletinin kurulmasının ardından milyonlarca Müslümanın Hindistan'ı terk ederek Pakistan'a göç etmesi bölgede kalan Müslüman azınlığın gücünü daha da zayıflatmıştır. Belirtildiği üzere Hindistan'da kalan Müslümanlar arasında Zekerıyyâ el-Kandehlevî gibi birçok âlim göçü uygun görmemiş hatta bazıları bu konuda diğer Müslümanları ikna etmeye çalışmış ve bölgede İslâm'ı yaşatma gayretlerini ortaya koymuşlardır. İngiliz ve Hinduların bütün hakimiyeti ele geçirmeleri sonucunda Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin örneğinde gördüğümüz gibi bölgede kalan diğer Müslüman âlimleri kurtuluşu dine sarılmakta bulmuş ve kısa zaman içerisinde bazıları kendi kurumlarını inşa etmeye çalışmışlardır. Bu kurumların temel gayesi sıkıntılı ve bunalımlı dönemde Müslümanları öğütlemek, sahip oldukları dinî değerleri ve kimliklerini muhafaza etmelerini sağlamak olmuştur. Bir bakımdan siyasi ve sosyal alanlarda önemli bir gelişme kaydedemeyen Hint Müslümanlarının kendilerine dinî ilimlerde teselli aramaları doğal bir reaksiyon olarak kabul edilebilir. Ancak mezkûr kurumlar, her ne kadar ilk başlarda toplumun sıkıntılarını çözmeyi ve Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği tesis etmeyi amaçlamış olsalar da kendi aralarındaki sert münakaşa ve tekfir etmeye kadar varan katı eleştiriler ve çekişmelerin sonunda Müslümanlar arasındaki tefrikayı arttırmış ve onları çıkılmaz bir duruma sürüklemiştir.⁴⁷ Öte yandan Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin yaşadığı dönemin kültürel ve ilmî ortamına Hint Müslümanlarının çerçevesinde bakacak olursak mezkûr ekollerin dönemin ilmî ve kültürel ortamını yansıtmaları açısından önemlidir. Zira bu ekollerin etkisi eğitim-öğretim alanına da yansımıştır. Söz konusu dinî ekollerin bir kısmı geleneksel eğitimi tercih ederek medreseleri yaşatmaya çalışmış, diğer kısmı da modern eğitim sistemini benimseyerek örgün eğitim kurumları açmıştır. Faaliyetleriyle Hint Alt Kıtasının eğitim-öğretim hayatını etkileyen dinî ekoller, yapılan bazı araştırmalarda **“gelenekçiler”**, **“yenilikçiler”** ve **“uzlaşmacılar”** biçiminde üç ana başlık altında ele alınmaktadır.⁴⁸

⁴⁷ Hilâl Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy El-Leknevî'nin Hayatı Ve Hadis Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 6.

⁴⁸ M. Nur Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62. (2015), 425-454.

Gelenekçi ekoller; Ehl-i Hadis, Diyûbend ve Birelvî ekolleri olarak tanımlanmaktadır.

Ehl-i Hadis, Hadis ıstılahında Hadisçiler ve hadise göre amel edenler anlamına gelmektedir.⁴⁹ XIX. yy. Hint Alt Kıtasında yeni bir anlam yüklenerek hadisin zahiri ile amel etmeyi ön plana çıkaranlara verilen bir isim olmuştur.⁵⁰ Ehl-i hadis hareketinin lideri Seyyid Nezir Hüseyin Dihlevî'dir (1805-1902).⁵¹ Ekolün lideri Nezir Hüseyin başta olmak üzere diğer Ehl-i hadis takipçilerinin ekserisi siyasi açıdan bakıldığında İngiliz hükûmetine karşı çıkmamışlardır. Görüşlerinde İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ve Muhammed b. Abdulvehhâb'ın (ö. 1206/1792) tesirinin açıkça görüldüğü ekol mensupları bidat ve hurafeye beraber tasavvufî anlayışlara karşı takındıkları sert tavır nedeniyle vehhâbîlere benzetilerek tepkiyle karşılanmıştır. Bu tepkiden kurtulmak amacıyla, özellikle resmi yazışmalarda "vehhâbî" kelimesinin kullanımının yasaklandığı 1886 tarihinden itibaren kendilerini "Ehl-i Hadis" olarak tanıtmışlardır.⁵² Ehl-i Hadis'e nispet edilen en belirgin özellikler arasında taklid ve bidata karşı olmaları, tevhid ile gaybın sadece Allah tarafından bilineceğini söylemeleri,⁵³ hadisi kişisel ve toplumsal davranışlar için ideal bir kılavuz olarak değerlendirmeleri, imanî ve amelî konularda herhangi bir mezhebe bağlı olmamayı tercih etmeleri, sadece Kur'ân ayetlerine ve hadislerle göre hareket ederek ilk asırların İslamiyet'ini yeniden canlandırma prensibini benimsemeleri gibi hususlar yer almaktadır. Ayrıca hadis kaynaklarının tamamını kabul etmekle birlikte sahih hadisleri diğerlerinden ayıklamak için hadis usûlü ve hadis literatürü ile ilgilenmişlerdir. Ekolün lideri olan Nezir Hüseyin, Delhi'de "Ehl-i Hadis ekolünün üniversitesi" olarak vasıflandırılan "Medrese-i Miyan Sahib"i kurmuş ve hareketin önde gelen isimleri bu medresede yetişmiştir.⁵⁴ Nezir Hüseyin'in en önde gelen talebesi Muhammed Hüseyin Lahorî'nin (ö. 739/1338) dört mezhep imamını takip

⁴⁹ Bk: Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis" *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1994), 10/507-508; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, (Ankara: Otto, 2015).

⁵⁰ Ahmet Aydın, "Sömürge Hindistan'ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati", *History Studies International Journal Of History* 1/11 (2019), 1-22.

⁵¹ Mehmet Özşenel, "Nezir Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1994), 33/73-74.

⁵² Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", 428.

⁵³ Aydın, "DİA", 10/507-508.

⁵⁴ Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi", 428.

edenlere karşı tavırları, özellikle Hanefiler ile olan münakaşalarının had safhaya ulaşması⁵⁵ dikkat çekicidir.

Günümüzde Ehl-i Hadis ekolüne nispet edilen medreselerin bazıları şunlardır: Medrese-i Kur'âniyye (1856-Conpur); Medrese-i İslâmiyye/ Medrese-i Âliyye (1869-Mao Nat Bacan); Dârulhadis-i Matlaülulûm (1875-Mirat); Medrese-i Saidiyye (1880- Benares); Medrese-i Ahmeddiyye (1880-Âra, Bihar); Medrese-i Çeşme-i Rahmet (1887-Gazipur); Medrese-i Âlican (1892-Delhi).⁵⁶

Diyyûbend Ekolü, Batının Hindistan Alt Kıtasındaki siyasi hakimiyeti ve bilim teknoloji alanlarındaki üstünlüğü karşısında Müslümanların dinî ve içtimaî açıdan kimlik krizine girdiği dönemlerde ortaya çıkmıştır.⁵⁷ Müslüman kimliklerini koruyabilmek ve bu süreçte varlıklarını sürdürmek için Batı eğitim sistemine karşı İslâmî ilimleri okutan eğitim müesseselerini kurmak amacı doğrultusunda Muhammed Kâsım Nânevtevi ve Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin en önde gelen hocalarından Reşîd Ahmed el-Gengûhî (1829-1905) tarafından 30 Mayıs 1866 senesinde kurulmuştur.⁵⁸

Siyasi yaklaşım olarak dönemin İngiliz hükûmetine pasif bir direniş sergilemişler, böylece “İngiliz karşıtı tutum” anlayışı ekolün önemli çizgilerinden olmuştur.⁵⁹

Dinî açıdan Kuran, sünnet, icma ve kıyas prensiplerini benimsemiş ve kendilerini ehl-i sünnet fırkasına mensup olarak görmüşlerdir. İtikaden Eş'arî ve Mâtûridî, fıkıh konusunda Hanefiliği benimsemişlerdir.⁶⁰ Ayrıca bu ekolün tasavvufa verdiği önem en önemli özelliklerinden kabul edilmektedir.⁶¹

Ekolün hadis anlayışında mezhep taraftarlığı ve taklidin etkisi olmuştur. Genel olarak hadisleri ve hadis usûlünü kabul etseler de Hanefî mezhebinin görüşlerine aykırı olan hususlarda Ebu Hanîfe ve talebelerinin görüşlerine itimad etmişlerdir.⁶²

⁵⁵ Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 15.

⁵⁶ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 428.

⁵⁷ Azmi Özcan, “Dârülulûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1993), 8/553; Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 6-7.

⁵⁸ Özcan, “DİA”, 8/553-554.

⁵⁹ Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 9.

⁶⁰ Abdülhamit Birişik, *Hint Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 538.

⁶¹ Özcan, “DİA”, 8/553-554; Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 8.

⁶² Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 236-237.

Eğitim-öğretim faaliyetleri ve yayınları ile toplumda İslâm'ın yayılmasına büyük katkı sağlayan Diyûbendî âlimleri gelen talepler üzerine birçok yerde öğretim düzeyine kadar medreseler açmıştır. Bunların arasında en önemli medreselerden bazıları şunlardır: Medrese-i Mezâhiru'l-Ulûm (1866-Sehârenpur); Camia Kâsimiyye (1878-Muradabad); Camia İslâmiye Arabiyye (1880- Amroha); Camia Reşidiyye (1895- Raypur).⁶³

İlerleyen zamanlarda ekol içinde bazı bölünmeler de yaşanmış ve Diyûbendîler içerisinde birtakım yeni gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan “Cem’iyet-i Ulema-i İslâm” ve Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin de mensup olduğu “Cemaat-i Tebliğ” en önemli olanlarıdır.

Cem’iyet-i Ulema-i İslâm, 1919’da İngilizlere karşı yürütülen siyasi faaliyetleri organize etmek için kurulan ve Pakistan’ın kuruluşuna karşı çıkan Cem’iyyet-i Ulema-i Hind’in Pakistan kolu gibidir. Şebbir Ahmed Osmanî (1886-1949) ve Hüseyin Ahmed Medenî (1879-1957) gibi âlimler hareketin liderleri olarak bilinmektedir. 1980’den sonra ikiye bölünen cemiyetin Fazlurrahman (1953-) liderliğindeki kısmı son yıllarda daha etkin bir siyasi çizgi takip etmektedir. Diyûbendîler içinde Peştu milliyetçiliği yapmakla ve Taliban üyelerini yetiştirmekle suçlanan kesim, bu gruba mensup olanlardır. Kuzey Batı Sınır Eyaleti’nde Diyûbendîler’in genel anlayış ve uygulamalarından kopuk olduğu halde Diyûbendîler olarak bilinen, ancak gerçekte bu gruba ait olan 1500’den fazla medresenin Afganistan’daki cihat gruplarına destek sağlaması ekole tepki gösterilmesine neden olmaktadır. Bu medreselerin en önemlisi Akora Hattak’ta bulunan ‘Dâru’l-Ulûm Hakkaniye’ medresesidir.⁶⁴

Tebliğ Cemaati, Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin amcası Muhammed İlyas el-Kandehlevî (1885-1944) tarafından 1926 yılında kurulmuştur.⁶⁵ 1934 senesinde Kasaba-i Nûh merkezinde belirledikleri ve ileride detaylı bilgi vereceğimiz altı temel prensipleriyle meşhur olmuştur.⁶⁶ İlyas el-Kandehlevî’nin vefatından sonra cemaatin liderliğini oğlu Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî (1917-1965) üstlenmiştir. Cemaat-i Tebliğ’in temel amacı siyasetten uzak durarak namaz, oruç, zekât gibi İslâm’ın temel prensiplerine

⁶³ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 430.

⁶⁴ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 432.

⁶⁵ Muhammed Manazir Ahsan, “Cemaat-i Tebliğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1993), 7/291-293.

⁶⁶ Daudi, *Pakistan ve Hindistan’da Hadis Çalışmaları*, 238.

uyup, kalpleri temiz tutmak ve şerle mücadele ederek toplumu değiştirmektedir.⁶⁷ Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin yaşadığı dönemin siyasi-sosyal ve ilmî-kültürel ortamlarının durumunu ortaya konulmasında Tebliğ Cemaati büyük önem arz etmektedir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi Kandehlevî bulunduğu çevrenin en kritik dönemlerinde bile bu cemaatin çalışmalarıyla meşgul olmuş, hatta yeri geldiğinde bu cemaatin aktivitelerine önderlik etmiştir. Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin gelişmesi ve yaygınlaşmasında Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ve *Fedâil-i A'mâl*'inin etkisi oldukça büyüktür.⁶⁸ Bu konuda araştırmamızın müstakil bir başlığında detaylı bilgiler verilecektir.

Birelvî, Ahmed Rıza Han Birelvî (1856-1921) önderliğinde 1904'te Bireli'de inşa edilen “Dârululûm-u Manzarü'l-İslâm” adlı öğretim merkezinde şekillenen bir harekettir.⁶⁹ Ekol mensupları itikadî açıdan kendilerini Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat, mezhep itibarıyla Hanefî ve sûfî olarak tanıtmışlardır.⁷⁰ Bölgenin Hinduizm de dâhil olmak üzere çeşitli inanışlardan gelen birçok özelliğini barındırmasıyla klasik İslâmî yorumlardan ayrılmaktadır. Ayrıca Ahmet Rıza Han'ın görüşlerini esas alan Birelvîler, bölge insanının eğitim düzeyinin düşüklüğü ve hurafelere düşkünlüğü sebebiyle pek çok taraftar bulmuş, görüşleri eğitimsiz kitleler arasında yayılmıştır. Diğer bazı ekoller gibi İngiliz aleyhtarı faaliyetlere katılmamıştır.⁷¹ Ekol aynı zamanda Ehl-i Hadis ve Diyûbendî ekollerine muhalefet ederek tekfire varan sert tepkileri nedeniyle devamlı gündemde kalmaktadır.⁷²

Aligarh ve **Ehl-i Kur'ân** ekolleri “yenilikçiler” olarak tanımlanan ve İslâm anlayışının yeniden yapılanma formülünü klasik değerlerin dışında arayan kurumlardır.

Aligarh ekolü, Seyyid Ahmed Han (1817-1898) liderliğinde oluşturulan ve modern Batı düşüncesi ve öğretimi üzerine yapılandırılan bir harekettir. Ahmed Han 1869 senesinde İngiltere'ye gitmiş ve buranın yüksek seviyedeki eğitim sistemini incelemiştir. İngiltere'den döndükten sonra Oriental College olarak bilinen okulu kurmuş, daha sonra bu kolej Aligarh

⁶⁷ Rahmat Ullah, “Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3. (2018), 31-38.

⁶⁸ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye ve't-Terbiyyetü'd-Diniyye*, nşr. Abdürreşid en-Nedvî, (Sehârenpûr: el-Mektebetü'l-Yahyeviyye, 2011), 23-26.

⁶⁹ Bırışık, “DİA”, 15/61-64.

⁷⁰ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 433.

⁷¹ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 430.

⁷² Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 434.

Üniversitesi namını almıştır.⁷³ Aligarh İslâm Üniversitesi Hindistan Müslümanlarının önemli kültür merkezlerinden sayılmıştır.⁷⁴ Ahmet Han, hilafet hareketinin ve Daru'l-harp anlayışının yaygınlaşması karşısında Hint Müslümanlarının geleceğini güven altına almak amacıyla İngilizlerle iyi geçinme siyasetini benimsemiştir. Söylemlerinde Hindistan'ın dâru'l-harp olmadığını ve Hristiyan Batı kültürünün Hint alt kıtasına getirdiği yeniliklerin İslâm'a aykırı olmadığını ifade etmiştir.⁷⁵ Ayrıca Müslümanların Batı dünyasıyla yarışabilmeleri için modern ilimlerden yararlanmaları, eğitimdeki eksiklikleri giderip dünyanın güçlü devletleriyle yanyana yürüyebilecekleri görüşünü savunmuştur.⁷⁶

Ehl-i Kur'ân, düşünce temelleri Aligarh ekolünün önderi Ahmed Han'ın görüşlerine dayanan ve bu görüşlerin etkisiyle Ehl-i Hadis grubundan ayrılan Abdullah Çekrlevî'nin (ö. 1914) önderliğinde 1902'de Lahor'da ortaya çıkan bir ekoldür.⁷⁷ Ekolün fertleri hadisi farklı sebeplerden dolayı inkar etmelerinden dolayı Ehl-i Kur'ân, Münkirîn-i Hadis, Neçirî, Çakrlevî ve Pervizî gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. Ekolün bütün mensupları Kur'ân'ın ilahî kelam olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak sünnet ve hadisle amel etmeyi şirk olarak görmektedir. Ayrıca mucizeleri, ölümden sonra tekrar dirilmeyi ve şefaât inançlarını reddetmektedirler. Cennet ve cehennem gerçeğini kabul etmemekle birlikte mahiyeti konusunda ilginç fikirleri ortaya koymuşlardır.⁷⁸ Ehl-i Kur'ân ekolüne halk rağbet etmemektedir ancak modern eğitim almış entelektüel kesim ilgi göstermektedir. İç ihtilaflarının neticesinde türlü kollara ayrılan Ehl-i Kur'ân ekolü'nün en belirgin kolları “Tahrîk-i Tulû-i İslâm”, “Tahrîk-i Ta'mîr-i İnsâniyyet” ve “Tahrîk-i Hâksâr"dır.⁷⁹

Uzlaşmacılar, geleneksel ve modern unsurları bir arada değerlendirmeye çalışan, İslâm anlayışını modern Batı düşüncesi ile birlikte ele alarak yeniden yapılanmayı bu ikisinin senteziyle birlikte gerçekleştirme gayretinde olan ekollerdir.⁸⁰ Bu ekoller kapsamına **Nedvetü'l-Ulemâ** ve **Cemaat-i İslâmî** hareketleri girmektedir.

⁷³ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 297.

⁷⁴ Halit Eren, “Aligarh” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1989), 2/460.

⁷⁵ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 436.

⁷⁶ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 298.

⁷⁷ Bırışık, “Kur'âniyyûn” *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 2022), 26/428-429.

⁷⁸ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 276.

⁷⁹ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 440.

⁸⁰ Pakdemirli, “Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller ve Din Eğitimi”, 442.

Nedvetü'l-Ulemâ, İngiliz hâkimiyetinin yerleşmesinin ardından Müslümanların giderek siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda gerilemesi, ayrıca yerli eğitim yerine Batı eğitim sisteminin yaygınlaşması üzerine Muhammed Ali Mongerî önderliğinde 1892'de Encümen-i Nedvetü'l-ulemâ ismiyle oluşturulan bir kuruldur.⁸¹ Ekolün temel amaçları, dinî eğitimdeki klasik sistemi çağdaş ihtiyaçlara uygun hale getirmek, farklı ekoller arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmak ve birleşmelerini sağlamak, dinî ve dünyevî olarak iki kısma ayrılan eğitimi sadece ilmî yönünü değil, aynı zamanda pratiğini de gerçekleştirmek, çağdaş tenkid ve araştırma yöntemlerini yaygınlaştırmaktır.⁸² Günümüzde Nedve kurumlarındaki eğitim ilk öğretimden yüksek öğretime kadar toplamda 16 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Ders müfredatında Tefsir, Hadis ve Arapça ağırlıklı medrese programları yanında İngilizce, Matematik, Tarih, Mantık, Felsefe, Coğrafya ve Dinler Tarihi gibi çağdaş bilimlere yönelik dersler de eklenmiştir.⁸³

Cemaat-i İslâmî, 1941 Ağustos'ta İngiliz yönetimi etkisindeki Hindistan'da Seyyid Ebul Ala Mevdudî'nin (1903-1979) önderliğinde Lahor'da kurulmuştur.⁸⁴ Cemaat-i İslâmî ekolü, Kur'ân ve Sünnet rehberliğinde insan hayatının bütünüyle değiştirilmesini sağlamak ve kamusal refah odaklı ideal devlet ve hükümetin kurulması için meşru hareketi yapma hedefi belirlemiştir.⁸⁵ Başka bir ifadeyle kurumun lideri olan Mevdûdî, sistematik olarak dinle siyaseti, akideyle sosyal hareketi birleştirme çabası içinde olmuştur.⁸⁶ Ekol, Kur'ân ve sünneti temel kaynak olarak kabul etmekte, içtihat kapısının açık olduğuna inanmakta, amelî konularda ilk planda Mevdûdî'nin yorumlarını, ikinci planda Hanefî fikhını esas almaktadır.⁸⁷

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin (1898-1982) yaşadığı dönemde ortaya çıkan ve Hint Müslümanlarının dinî, kültürel ve ilmî yaşamlarına etki eden ekollerin biri hiç şüphesiz **Kâdiyânîlik** (Ahmedîlik). **Kâdiyânîlik** hareketi Mirza Gulâm Ahmed Kâdiyânî (1840-1908) tarafından kurulmuş ve ekol bu

⁸¹ Azmi Özcan, "Nedvetü'l-Ulemâ," *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 2006), 332/514-515.

⁸² Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 302.

⁸³ Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi", 444.

⁸⁴ Muhammed Manazir Ahsan, "Cemaat-i İslâmî", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 1993), 7/291-293

⁸⁵ Rahmat Ullah, "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi", 32.

⁸⁶ Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi", 444.

⁸⁷ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 258-260; Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi", 446.

şahsın ismine nispet edilmiştir.⁸⁸ Ahmed Kâdiyânî, birçok rahatsızlık geçirmiştir.⁸⁹ Belki de bu sebepten dolayı kendisini mehdî ve mesih (1891), Müslümanlar için Hz. Muhammed'in (a.s.) yeniden tezahürü, Hristiyanlar içinse Hz. İsa'nın yeryüzündeki ruhu (1902), Hindular için Krişna, Avatar (1904) olarak tanıtmış ve vahiy aldığını iddia etmiştir. Ayrıca İngiliz yönetiminde güvenli bir şekilde yaşanabileceği yönündeki siyasi fikirlerini de telkin etmiştir.⁹⁰ Günümüzde eğitim ve propaganda faaliyetleriyle dünyaya yayılma amacıyla olan Kâdiyânîlerin çeşitli ülkelerde misyonları ve okulları bulunmaktadır.⁹¹

Sonuç olarak İngilizlerin Hindistan'daki hakimiyetinden dolayı siyasi güçlerini kaybeden Hint Müslümanları tek kurtuluş çaresi ve çözüm olarak İslâm'a ve İslâmî ilimlere daha çok önem verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Neticede İslâm geleneğine sıkıca sarılmayı ve önderleri tavizsiz olarak taklit etmeyi öngören Diyûbend (Hanefî Ekolü) ve diğer din ve farklı kültürlerden kurtulmayı Hz. Peygamber'in hadis-sünnetine ittiba etmekte arayan Ehl-i Hadis ekolü tezahür etmiştir. Aynı zamanda bu iki ekole muhalif olarak geleneksel anlayışlara karşı çıkan, yeniden yapılanmanın yolunu temel klasik kaynaklar dışında arayan Aligarh ve hadisleri toptan reddeden ve sadece Kur'ân'ı anlayıp yaşamayı ön plana çıkaran Ehl-i Kur'ân ekolleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Batı eğitim sistemi ve çağdaş düşünce etkisiyle İslâm geleneğini sorgulayan ve bu iki anlayışın sentezi ile hareket etmeye çalışan Nedvetü'l-Ulemâ ve Cemaat-i İslâmî ekolleri de mekzur hareketler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Hindistan'daki farklı din ve kültürler ile İslâmî değerlerin etkileşimi neticesinde ortaya çıkan Kâdiyânîlik (Ahmedîlik) ve bölge insanının eğitim düzeyinin düşüklüğü ve hurafelere düşkünlüğü sebebiyle insanları sapkın bir yönden etkileyen Birelvî hareketleri de Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin yaşadığı dönemin ilmî-kültürel ortamını aksettiren dinî-siyasi Cemaatlerdendir.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin (1898-1982) yaşadığı yıllarda mevcut olan söz konusu ekollerin ortak özelliği kaybolma endişesi ve kimlik arayışıdır. Zira Ehl-i Hadis ve Diyûbend (Hanefî Ekolü) ekolleri farklı kültür, misyonerlik

⁸⁸ Ethem Ruhi Fırlı, "Kâdiyânîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 2001), 24/137-139.

⁸⁹ Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 16.

⁹⁰ Pakdemirli, "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi", 448-449.

⁹¹ Ethem Ruhi Fırlı, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan", *DEÜİF Dergisi*, 1. (1983) 1-25.

hareketleri ve İngilizlerin siyasi güçlerinin etkisiyle Müslümanların asimile olacağını düşünmüşlerdir. Ehl-i Kur'ân ise gelenek etkisiyle Kur'ân'ın yozlaştırıldığı görüşünü ileri sürmüş, bu sebeple sadece Kur'ân'a odaklanmıştır. İslâm'ı günün şartlarına göre yeniden yorumlamak gerektiğini ileri süren ekol, yeni çağın getirdiği şartlardan dolayı İslâm'ı bugüne hitap edememesi korkusuna kapılmışlardır. Ekollerin bütün bu kimlik arayışları aynı zamanda İslâm ilimler üzerinde yoğun bir şekilde çalışmalarına sebep olmuştur. Kâdiyânîlik ve Birelvî hareketlerine gelince, dinî inançlarının farklılıkları sebebiyle birbirine kin besleyen tüm Hint toplumunu bir araya getirip, ortak bir zeminde buluşturma gayesini gütmüş olabilecekleri bir ihtimaldir. Bu ihtimal de Batı gücünün karşısında bölge halkının yerli kimliklerini kaybetmeme yönündeki bir çabası olarak değerlendirilebilir.

B. İsmi ve Nesebi

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin (1898-1982) tam ismi “Muhammed b. Zekerıyyâ b. Muhammed Yahyâ b. Muhammed İsmâîl b. et-Tabîb Ğulâm Hüseyin b. Kerîm Bahş b. et-Tabîb Ğulâm Muhyiddîn b. Muhammed Sâcid b. Feyd Muhammed b. Şâh Muhammed Şerîf b. Muhammed Eşref b. Cemâl Muhammed b. Nûr Muhammed⁹² b. Bahâüddîn b. Şeyh Muhammed'dir.” Hakkında bilgi veren kaynaklarda soyunun Hz. Ebûbekir'e kadar ulaştığı kaydedilmektedir.⁹³ Doğduğunda ailesi kendisine Muhammed Mûsâ ve Muhammed Zekerıyyâ olarak iki isim vermiş ancak daha çok Muhammed Zekerıyyâ adıyla anılmıştır.⁹⁴ Kandehlevî nisbesini birçok âlimin yetiştirdiği “Kândehele” kasabasında doğduğu için almıştır.⁹⁵ Ayrıca Hadis ve Hadis ilimlerinde gösterdiği gayretleri ve derin bilgisinden dolayı hocası Halîl Ahmed Sehârenpûrî (1852-1927) kendisine “Şeyhu'l-Hadis” lakabını vermiştir.⁹⁶

⁹² İbn Şâh nisbesiyle meşhurdur.

⁹³ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik ila Muvatta'i Mâlik*, (Dimaşk: Dârü'l-İlm, 2003, 1/19-22; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 40, 240; Nâzım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l*, 108; Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *el-Ebvâb* 1/30; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme* 103; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 29.

⁹⁴ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/132; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 241; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 30.

⁹⁵ Mehmet Özşenel, “DİA”, 14/298-299.

⁹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 240; Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/30; Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 109; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 30; Seyyid Muhammed Şâhid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî: mekânetuhû ve kabûlu müellefâtihî ve neşruhâ fi'l-âlemi'l-Arabi*, (Saharanpur: Mektebetü's-Şeyhi't-Tezkariye, 2016) 6.

C. Doğumu ve Yetiştği Çevre

Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî, 11 Ramazan 1315 (3 Şubat 1898) gece 23:00'de Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Muzaffernagar şehrinin Kandehle (Kândehele) kasabasında doğmuştur.⁹⁷ Doğumu esnasında ailesi teravih namazını kılmaktaydı ve namaz sonrasında akrabalarından biri bu müjdeli haberi ailesine ulaştırdı. tümü Kandehlevî'nin bulunduğu eve büyük bir sevinçle koşmuşlardır. Dedesi Muhammed İsmâîl (ö. 1316/1898) o sırada Nizamüddin mahallesinde oturuyordu ve dünyaya yeni gelmiş torununun haberini alınca şöyle demiştir: “*O benim yerimi almak için geldi*”. Zira Muhammed İsmâîl kısa süre içerisinde vefat edeceğini hissetmiş ve aynı yıl Şevval ayında ahirete irtihal etmiştir.

Yedi gün sonra babası Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1334/1916) de Kândehele kasabasına gelerek oğlunu görmek istediğini dile getirmiştir. Nitekim Kandehlevî aile geleneğinde babalar büyükanne ve büyükbabalarının önünde çocuğa sarılmaktan, sevgilerini ve hayranlıklarını göstermekten utanıyorlardı.

Muhammed Yahyâ aile karılarından olan Meryem Bi'nin eşliğinde çoktan niyet ettiği akika merasimini gerçekleştirerek oğlunu büyük bir mutlulukla kucağına almış ve beraberinde getirdiği berberden bebeğin saçını tıraş etmesini istemiştir. Ardından Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin saçını annesine göndererek erkek çocuk olduğu için iki koyun kesmesini ve saçının ağırlığı miktarında gümüş tasadduk etmesini istemiştir.

Kandehlevî iki buçuk yaşına kadar annesiyle birlikte Kândehele'de kalmıştır. Bu zaman zarfında babası Muhammed Yahyâ Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin (ö. 1323/1905) yanında devamlı olarak bulunmuş, çok acil bir durum söz konusu olmadığı müddetçe Kândehele'ye gelememiştir.

Kandehlevî iki buçuk yaşına geldiğinde annesiyle birlikte Gengûh şehrine babasının yanına taşınmıştır. Burada Reşid Ahmed'in sevgi ve dualarına mazhar olmuştur. Böylece Kandehlevî'nin Reşid Ahmed ile sağlam bir hoca-talebelik ilişkisi de başlamış olup, onun refakatında yetişmiştir.

⁹⁷ Özşenel, “DÎA”, 14/298-299; Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/131; Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Fezâil-i Hac Hac ve Umrenin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat Yayınları, 2009) giriş sayfası; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 40, 241; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 119; Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/31; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 108-109; Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, giriş sayfası.

Bu konuda Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin bizzat kendisi şöyle demektedir: *“İki yaşındaydım. Şeyh Reşid Ahmed bir ağacın altında bağdaş kurarak oturuyordu ve ben de dizlerinin üzerine çökmüş, boynuna sarılmış bir şekilde oturuyordum. Büyüdüğümde Reşid Ahmed'in geçtiği yolda bekler ve ona yüksek sesle selam verirdim. O da bana iltifat ederek aynı ses tonuyla selamımı cevaplardı. Onun bana olan sevgisi o kadar yüksekti ki genellikle büyük âlimleri oturttuğu yere beni oturttu. Bazen başka biri ortak olmadan tek başıma onunla aynı yemeği paylaşma hakkına sahip olurdum.”*⁹⁸

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin çocukluğunu geçirdiği dönemlerde Gengûh şehri Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin katkılarıyla çok sayıda âlim ve talebenin bulunduğu büyük bir ilim merkezi haline gelmiştir. Şehrin en ücra köşelerinden önde gelen pek çok âlim Gengûh'a hadis öğrenmek, burada mânevî eğitim almak ve din öğrenmek için gelmişlerdir. Yine aynı şekilde bu asırda Gengûh'un benzeri olmayan mânevî ve ilmî bir ortama sahip olduğu kaydedilmektedir. Kandehlevî'nin her şeyi en güzel ve hızlı bir şekilde öğrenebilecek zamanı olan çocukluk günlerini burada geçirmiş olması, onun hem ahlâkî hem de ilmî yönden gelişiminde son derece olumlu etkiler bırakmıştır. Zira on iki yaşına kadar çocukluğunun büyük bir kısmında devamlı olarak Gengûh'ta kalmış, çok acil bir durum olmadıkça başka bir şehre gitmemiştir. Çok nadir olarak annesi düğün veya başka acil sebeplerden dolayı Kandehle'ye geldiğinde Kandehlevî de ona eşlik etmiş, ancak çok geçmeden Gengûh'a tekrar dönmüştür. Netice olarak Gengûh şehri baba-oğul Muhammed Yahyâ ve Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî için ilim ve din açısından bereketli ve faydalı bir memleket olmuş, Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin vefatından sonra da birkaç sene burada kalmışlardır.⁹⁹

D. Kandehlevî Ailesi

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ailesi, Hindistan'da ilim, fazilet ve zekâ bakımından herkes tarafından övülmüş, yukarıda ifade edildiği gibi soyu Hz. Ebu Bekir'e kadar uzanan çok değerli ve köklü bir aile olarak tanıtılmaktadır. Muzaffernagar iline bağlı Cehn Cehâne adlı bir kasabada yaşadıkları daha sonra Kandehle'ye taşındıkları kaydedilmektedir.¹⁰⁰

⁹⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 40-41.

⁹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 41-42.

¹⁰⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ve Deâvatuhû İllallah*, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2003), 11-14; Ebu'l-Hasen Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 19-241;

Kandehlevî nisbesini taşıyan aile üyelerinin diğer ailelere nispeten pek çok özelliklerinin bulunduğu, zira aile fertleri arasında büyük âlim, mübelliğ, müslîh, müceddid, fâkih, muhaddis, edib, şair, hâkim ve doktorların yetiştiği ve tümünün aklî ve naklî ilimleri kendilerinde cemettikleri belirtilmektedir. Kandehlevî ailesinin din eğitimi, özellikle sünnete ittiba konusunda Şeyh Abdüllaziz ed-Dihlevî (ö. 1237/1823) ile yakından irtibatı olduğuna işaret edilmektedir. Yine aynı şekilde Seyid Ahmed b. İrfân (ö. 1235/1820), Raşid Ahmet el-Gengûhî (ö. 1323/1905), Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1346/1927) ve Abdurahim er-Râî Fevrî (ö. 1336/1918) gibi yaşadıkları dönemin en önde gelen âlimlerinin sohbetlerine, ilmî meclis ve ders halkalarına sürekli katılmışlar ve onlardan istifade etmişlerdir. Ayrıca Kandehlevî ailesi ıslahat ve tebliğ faaliyetleri ile şöhret kazanmıştır. Zira dünyanın dört tarafında Tebliğ Cemaati olarak bilinen bu cemaatin kurucu âlimlerinin en önde geleni Muhammed İlyas el-Kandehlevî (ö. 1363/1944) de bu aileye mensup bir şahsiyettir. İlyas el-Kandehlevî Tebliğ Cemaati faaliyetlerinin gelişmesinde son derece büyük katkıları olmuştur. Nitekim ilk başlarda davet ve ıslahat faaliyetleri ferdî veya küçük çaplı ortamlarda yürütülürken İlyas el-Kandehlevî'nin özel gayretleriyle neredeyse dünyanın her tarafına yayıldığı kaydedilmektedir.¹⁰¹ Bu misyonu onun oğlu Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî üstlenince Tebliğ Cemaati faaliyetleri daha geniş coğrafyalarda aktif hale gelmeye başlamıştır.¹⁰²

1. Ailesi ve Yakın Akrabaları

Burada Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin başta babası ve kız kardeşi olmak üzere meşhur olan yakın akrabalarından bazıları tanıtılmaya çalışılacaktır

1.1. Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1334/1916)

Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1334/1916), Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin babası ve ilk hocasıdır. 23 Mart 1871 senesinde doğmuştur.¹⁰³ Babası İsmâîl el-Kandehlevî, Yahyâ el-Kandehlevî'nin Kur'ân'ı

Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 120-121; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/31-32; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 109-110; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 30.

¹⁰¹ Detaylı bilgi için bk: Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*.

¹⁰² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 19-21; Hüseyinî Muhammed Sâni, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî hayatuhu ve menhecuhu fî'd-da've*, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut 2004, 45-50; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/31-32; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allame*, 103-108.

¹⁰³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 33-35; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/32; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 131-133; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 11.

Kerîm'e olan ilgisini devamlı olarak takip etmiş ve yedi yaşındayken Kur'ân'ın tamamını ezberlemiştir. Bu konuda, Yahyâ el-Kandehlevî'nin kendisi şöyle demektedir: “Her gün sabah namazından sonra evin çatısında Kur'ân'ı Kerîm okur, hatmi bitirene kadar iftar etmezdim.” Yine aynı şekilde “Genellikle Kur'ân'ı öğle namazına kadar okuyup bitirir, sonra yemek yedim. Boş zamanlarımda ise Farsça öğrenirdim” demektedir.¹⁰⁴

Muhammed Yahyâ dil öğrenmeye olan tutkusunu bizzat şöyle anlatmaktadır: “Babam abdest alırken dua etmeye çok önem verir ve bizlere de abdest sırasında duada bulunmamızı tekit ederdi. Ancak ilim öğrenmeye çok düşkün olduğumdan abdest alırken yeni öğrendiğim Arapça ve Farsça kelimeleri tekrar ederdim. Babam söylediğim bu kelimeleri duyunca abdest dualarını okumamı isterdi.”¹⁰⁵

Muhammed Yahyâ, 1893 yılında Gengûh'a gitmiş ve orada Reşid Ahmed el-Gengûhî'den hadis derslerini okumuştur. Yahyâ el-Kandehlevî'nin hadis ilmiyle ilişkisi ve hocası Reşid Ahmed'in de onunla alakalı görüşleri Şeyh Âşık İlâhî'nin *Tezkiret'ül-Halîl* adlı eserinde ayrıntılarıyla zikredilmiştir.

Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî, Yahyâ el-Kandehlevî'nin Delhi'de öğrencilik yaptığı sıralarda onun ilme olan gayretlerine tanıklık etmiş kendisinden Sehârenpûr'da bulunan Mezâhîrî'l-Ulûm medresesinde öğretim üyesi olarak görev almasını istemiştir. Bu teklif üzerine Yahyâ el-Kandehlevî 1919 senesinde Mezâhîrî'l-Ulûm'da göreve başlamış ve orada yaklaşık beş buçuk sene boyunca hiçbir ücret almadan hadis derslerini okutmuştur.¹⁰⁶

Oğlu Muhammed Zekerîyyâ babasının ilmî hayatıyla ilgili bazı önemli bilgileri kaydetmektedir. Buna göre Yahyâ el-Kandehlevî eğitimde Arapça kaidelerin ezberlenmesine son derece önem vermiştir. Özellikle İbn Malik'in *Elfiye*'sini devamlı okuttuğunu, öğrencilerinin ezberledikleri konuları tekrar tahtaya veya kağıtlara yazarak pekiştirmelerini talep ettiğini, Ramazan'da bile tatil yapmalarına müsaade etmeden bu mübarek aya uygun konuları işlediğini belirtmiştir. Bunların haricinde öğrencilerin Arapça ibareleri Urduçaya, Urduca ibareleri de Arapçaya çevirmelerini sürekli takip ettiğini, adab ile ilgili kitapların üzerine not yazmalarına müsaade etmediğini de kaydetmektedir.¹⁰⁷

Muhammed Yahyâ'nın eğitim tarzının farklı olduğu kaydedilmektedir.

¹⁰⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 33-35; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 51-54.

¹⁰⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 33-35; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 51-54.

¹⁰⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 33-35; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 51-54.

¹⁰⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 34-38.

Buna göre eğitimin başında ders kitapları okutmak yerine bizzat (sarf ve nahiv) usûllerini ve kaideleri yazdırmış, üç harfli ve iki harfli kelimeleri söyleyerek, onların çekim, i'lâl, luğat ve edebî durumlarını öğretmeye gayret etmiştir. Kitaplardan ilk önce Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin kırk hadisini ve Amme cüzünün mealini öğretmiştir. Bu konuda kendi fikrini de şöyle paylaşmıştır: *“Müslümanların çocukları genellikle Amme cüzünü ezberlemiş olduklarından sadece mânalarını ezberlemeleri yeterli oluyor. Zaten Kur'ân ve hadisin lafızlarında bereket vardır”*.¹⁰⁸

Muhammed Yahyâ talebede yüksek kabiliyet ve mütalaa kuvveti meydana getirmeye önem vermiştir. Kitapları bitirmeye itina göstermemiş, genellikle haşiyesi ve şerhi olmayan kitapları talebeye vermiş ve okumasını söyleyerek öğrencilere destek olmuştur. Zira talebenin hocanın yardımı olmadan birkaç sayfayı güzelce anlayıp anlatmaya gücünün yettiğine mutmain olunca başka bir kitabı okutmuştur. Arapça ve ilmî kabiliyetin sağlam olmasına özel bir gayret göstermiştir.¹⁰⁹

Aklî ve naklî ilimleri öğrenmekle birlikte tasavvufla da yakından ilgilenen¹¹⁰ Muhammed Yahyâ, oğlu Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin eğitim ve öğretimine oldukça önem gösterdiği, onun İslâmî terbiye çerçevesinde yetişmesinde oldukça büyük katkılar sağladığı kaydedilmektedir.¹¹¹

Yakalandığı hastalıktan dolayı miladî 1916 senesinde vefat etmiş ve Sehârenpûr'da büyük şahısların defnedildiği “Hacı Şah” mezarlığında toprağa verilmiştir.¹¹²

1.2. Ayşe el-Kandehlevî

Kaynaklarda Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin Ayşe adında tek kız kardeşinden bahsedilmektedir. Ayşe el-Kandehlevî, yakın akrabalarının biri olan Şeyh Şuayb ile evlenmiş ve bu evlilikten tek kız çocuğu olmuştur. 40 sene ömür süren Ayşe el-Kandehlevî 1944'te vefat etmiştir.

1.3. Muhammed İsmâîl el-Kandehlevî

Muhammed İsmâîl el-Kandehlevî (ö. 1316/1898), Muhammed

¹⁰⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 57.

¹⁰⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 57.

¹¹⁰ Aşur Akyol ve İnam ul Haq, “XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı ve İlmî Çalışmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61, (2018), 121-140.

¹¹¹ Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 30.

¹¹² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 33-35; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/32; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 131-133; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 113-119.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin dedesidir.¹¹³ Delhi şehrine yakın Nizamüddin Kasabasındaki Banglavalı (Çardaklı) Mescidde talebeleri okutmuş, insanlara vaazı nasihatlerde bulunmuştur. Çok mütevazî bir hayat sürdürmüş, camiye bitişik sade bir evde yaşamıştır. Abid, zâhid, yabancı ve garibanlara sürekli yardım eden, zamanının büyük çoğunluğunu din öğretmekle geçiren, gece gündüz Kur'ân okuyan bir zat olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁴

Hakkında bilgi veren kaynaklarda üç çocuğunun olduğu kaydedilmektedir. İlk evliliğinden Muhammed adlı bir evladı olmuştur. Eşi vefat edince tekrar başka bir hanımla evlenmiş, Muhammed Yahyâ ve Muhammed İlyas adlı yine iki erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. 1898 senesinde Delhi'de vefat etmiş, cenazesi büyük bir kalabalık tarafından kılınmıştır.¹¹⁵

1.4. Muhammed b. Muhammed İsmail el-Kandehlevî

Muhammed b. Muhammed İsmail el-Kandehlevî (ö. 1335/1917), Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin üvey amcasıdır. Hadis ilmini Reşid Ahmet el-Gengûhî'den öğrenmiştir. Genellikle zühd, takva ve ahlâkla ilgili hadisleri rivâyet ettiği belirtilmektedir. On altı sene boyunca sürekli teheccüd kıldığı ve cemaatle namaz kılma konusunda hiçbir zaman taviz vermediği kaydedilmektedir. Vefatı sonrası babası İsmâîl el-Kandehlevî'nin yanına defnedilmiştir.¹¹⁶

1.5. Muhmmmed İlyâs el-Kandehlevî

Muhammed İlyâs el-Kandehlevî (ö. 1363/1944), Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin amcası, önde gelen hocası ve aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin kurucusudur. Kur'ân'ı küçük yaşlarında ezberlemiş, 1896'da ağabeyi Muhammed Yahyâ'nın isteği üzerine öğrenim görmek için Gengûh'a gidip İslâmî ilimlerle ilgili dersler almıştır.¹¹⁷ Abdürrahim Reypûrî ve Eşref Ali et-Tehânevî gibi âlim ve sûfilerin meclislerinde bulunmuş, Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin özel sohbetlerine de devam etmiştir. Daha sonra Delhi'ye giderek Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'ye intisap etmiş ve seyrüsülûkünü tamamlamıştır.

¹¹³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 12-14; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 28-31; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 113-116; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 45-50.

¹¹⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 12-14; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 28-31; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 45-50.

¹¹⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 12-14; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 28-31; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 45-50.

¹¹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 31-32.

¹¹⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 17-18; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 139-142; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 54-76; Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 54-55.

1908’de Mahmud Hasan’ın ders halkasına katılmak üzere Diyûbend’e giderek ondan *Sahîh-i Buhârî* ile *Sünen-i Tirmizî*’yi okumuştur. 1910’da Sehârenpûr’daki Mezâhirü’l-ulûm Medresesi’nde ders vermeye başlamıştır.¹¹⁸ Muhammed İlyâs el-Kandehlevî 13 Temmuz 1944’te vefat etmiş ve Bangle Vâli Mescidi yakınına defnedilmiştir.¹¹⁹

Kandehlevî’nin müstakil bir eseri bulunmamakla birlikte dinî, ahlâkî ve içtimaî konularla Tebliğ Cemaati hareketinin yapısına ve faaliyetlerine dair düşüncelerinin yer aldığı çok sayıdaki mektubunu Ebû’l-Hasan en-Nedvî bir araya getirerek *Mekâtîb-i Hazret-i Mevlâna Şâh Muhammed İlyâs* adıyla neşrettiği kaydedilmektedir. Ayrıca konuşmaları esnasında Muhammed Manzûr Nu’mânî’nin kaydettiği bazı sözleri *Melfûzât-i Hazret-i Mevlânâ Muhammed İlyâs* adıyla neşredilmiş, bunların bir kısmı Muhammed Âsif Kıdvâî tarafından İngilizceye çevrilmiştir.¹²⁰

Yukarıda işaret edildiği üzere Muhmmmed İlyâs el-Kandehlevî’nin Cemâat-i Tebliğ, Teblîgî Cemâat, Tahrik-i İmân gibi isimlerle anılan bir hareketin kuruluşu ve gelişiminde büyük katkıları vardır.¹²¹ Muhammed İlyâs el-Kandehlevî’nin Tebliğ Cemaati’ndeki yeri ve Tebliğ Cemaati’nin günümüzdeki faaliyetleri daha sonra ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

1.6. Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî (ö. 1385/1965)

Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî (ö. 1385/1965), Zekeriyyâ el-Kandehlevî’nin amcasının oğludur. Hindistan’ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Muzaffernagar şehrinin Kândehele kasabasından birçok âlim ve sûfinin yetiştiği bir ailede 20 Mart 1917’de doğmuştur.¹²² On yaşına kadar dönemin en önde gelen Kur’ân hâfızlarından biri olan İmâm Hân el-Meyâvâtî’nin hocalığında hâfızlığını tamamlamıştır.¹²³ Daha sonra babasından sarf ve nahiv ilmine dair küçük risaleleri okumuştur. Kâşifu’l-ulûm medresesinde farklı hocalardan aklî ve naklî ilimleri öğrenmiş, Şah Veliyullah ed-Dihlevî’nin *el-Erbâûn* ve *Molla*

¹¹⁸ Ömer Mahir Alper, “Kandehlevî, Muhammed İlyas”, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 2001), 24/295-296; Fikret Efe, “Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”, 102-106.

¹¹⁹ Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr fî Tenbîhi Cemâetü’t-Tebliğ ale Ahtâihim*, (ys. 1979), 16.

¹²⁰ Alper, “DİA”, 24/295-296.

¹²¹ Bk: Muhammed Yûsuf ed-Kandehlevî, *Cemaatü’l-Dave ve’t-Tebliğ ve menhecüha fî’l-dave*, (Karaçi: Dârü’l-Kalem, 2004); Nedvî, *el-İmâmu’l-Muhaddis*, 32; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 124-133; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 139-142.

¹²² Özşenel, “DİA”, 14/296-297; Hüseynî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 77-78.

¹²³ Hüseynî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 78.

Câmî adlı eserlerini ezberlemiştir.¹²⁴ Daha sonra Hasan el-Gengûhî'den bazı fıkıh kitaplarını okumuş, babası Hac yolculuğundan dolayı Muhammed Yûsuf'u Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin bulunduğu Mezâhîrî'l-Ulûm medresesine göndermiş ve burada birçok kaynak esere vakıf olmuştur.¹²⁵

1934 senesinde babası İlyâs el-Kandehlevî oğlu Muhammed Yûsuf'un hadis eğitimini alması için tekrar Mezâhîrî'l-Ulûm'a göndermiştir. Burada *Sahihayn*'ı Şeyh Abdullatif ve Manzur Ahmed Hân'a, Tirmizî'nin *Süneni*'ni Abdurrahman el-Keymelfûrî'ye, Ebu Davud'un *Süneni*'ni ise Zekerıyyâ el-Kandehlevî'e okumuştur.¹²⁶

Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî küçük yaşlarından beri ilim öğrenmeye son derece çaba göstermiş, zamanını eğlence ve boş şeylerle uğraşmakla geçirmemiştir. Çocukluğundan itibaren sahâbe hayatına dair pek çok kitabı mütalaa etmiştir.¹²⁷

Onun ilimle ne kadar meşgul olduğunu Zekerıyyâ el-Kandehlevî bir hikâyede şöyle anlatmaktadır: *“Delhi’de güvenilir insanlardan bir grup amcam Muhammed İlyâs’tan oğlu Muhammed Yûsuf’u bir düğün merasimine getirmesini ısrar ettiler. Ancak derslerinden alıkoyacağından dolayı Muhammed Yûsuf düğüne katılmayı kabul etmedi. Delhi’ye gitmesi için sıkıştırdığımızda başka bir mekâna gitmemek konusunda söz vermem şartıyla bunu kabul etti. Ayrıca babası Muhammed İlyâs onu başka bir mekâna göndermek isteyip de kendisine eşlik etmemi söylerse bunu da kabul etmememi istedi.”*¹²⁸

Muhammed Yûsuf İslâmî ilimler arasında hadis ve fıkıh ilmine özel itina göstermiş ve bu alanlarda pek çok kaynak eserleri mütalaa ederek kendisi de bu alanlarda yeni eser telif etmeye çalışmıştır. Bunların arasında *Hayâtü's-sahâbe* adlı eseri dünya çapında meşhur olan ve büyük bir kitle tarafından çok okunan eser olmasının yanında birçok dünya dillerine de tercüme edilmiştir.¹²⁹ Arapça olarak kaleme alınan ve 1959'da tamamlandığı anlaşılan eserde hadis, siyer, tarih ve tabakat kitapları gibi kaynaklardan derlenen rivâyetlerle Hz. Peygamber ve sahâbenin örnek hayatından kesitler sunulmuş, onların dinî

¹²⁴ Özşenel, “DÎA”, 14/296.

¹²⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 85-86.

¹²⁶ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 86; Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis Hadislerden Demetler*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2015), 7.

¹²⁷ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 7; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 94.

¹²⁸ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 85-87.

¹²⁹ Özşenel, “DÎA”, 14/297.

gayretleri ve mücadeleleri anlatılmıştır. Eserde yer yer muhaddislerin görüşlerinden faydalanılarak rivâyetlerin sıhhat durumuna da işaret edilmiştir.¹³⁰ Müellifin diğer önemli eseri *Emâni'l-ahbâr fî Şerhi me'âni'l-âsâr*'dır. Müellif, Hindistan ve Pakistan'da ders kitabı olarak okutulan Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ı üzerine Arapça olarak kaleme aldığı bu şerhine uzun bir mukaddimeyle başlamış, Tahâvî'nin hayatı, eserleri ve *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ın özellikleri gibi konularda bilgi vermiş, kısaca kendi hayatından ve şerhte takip ettiği metottan söz etmiştir.¹³¹ Hadislerdeki garîb kelimeleri açıklamış, râviler hakkında bilgi vermiş, Tahâvî'nin zikretmediği bazı ihtilâflı konulara da kısaca temas etmiştir. Metinde geçen merfû ve mevkûf hadisleri tahriç ederek sıhhat derecelerini göstermiştir. Mezheplerin kendi eserlerine dayanarak hadislerden çıkardıkları fikhî hükümleri incelemiş, Hanefî müelliflerinin kitaplarından konuya ait cevapları nakletmiştir. Müellif, farklı görüşleri değerlendirirken tercihini daha çok mütekaddimîn âlimlerinin görüşleri yönünde kullanmıştır.¹³²

2. Evliliği ve Çocukları

Burada Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin eşleri ve çocukları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

2.1. Evliliği

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî babasının vefatından bir sene sonra 1917'de 25 yaşında Abdürraûf el-Hasan'ın kızıyla evlenmiştir.¹³³ Ancak 1936'da eşi vefat ettiğinde Zekerıyyâ el-Kandehlevî bu durumdan çok etkilenmiş ve çektiği büyük acılardan dolayı tedrisattan bir müddet uzak kalmıştır. Ayrıca ikinci kez evlenmeyi de hiç düşünmemiştir. Ancak amcası İlyâs el-Kandehlevî onun bu kararına karşı çıkarak Zekerıyyâ el-Kandehlevî'yi kendi kızıyla 7 Temmuz 1937 tarihinde evlendirmiştir.¹³⁴

2.2. Çocukları

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ilk evliliğinden beş kız, üç oğlu, ikinci eşinden ise iki kız ve bir oğlu olmuştur. Kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla hakkında bilgi verilen evlatları şunlardır.

¹³⁰ Yûsuf el-Kandehlevî, *Hayatu's-Sahabe*, thk. Beşşar Davud Maruf, (Lübnan: Dârü'l-İslâm, 1999), 31-33.

¹³¹ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 8.

¹³² Özşenel, "DİA", 14/296-297.

¹³³ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 146; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

¹³⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 245-246.

Birinci kızı İn'âm Hasan el-Kandehlevî'nin eşidir. Eylül 1960'ta doğmuştur. 1935 senesinde İn'âm Hasanla evlenmiş ve Muhammed Zübeyr Hasan el-Kandehlevî adında bir evlatları olmuştur.¹³⁵

İkinci kızı 9 Şubat 1950 tarihinde ilk kocasının vefatından sonra Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ile evlenmiş ancak çocuk sahibi olamamışlardır.¹³⁶

Üçüncü kızı 1934 senesinde doğmuştur. Tabîb Seyyid Muhammed es-Sehârenpûrî ile evlendikten sonra dört çocuğu dünyaya getirmiştir. Büyük çocuğu Seyyid Muhammed Şâhid es-Sehârenpûrî Mezâhirü'l-ulûm medresesinin müdürü olmuştur. Diğerleri Muhammed Reşîd, Muhammed Süheyl ve Muhammed Sâcid'dir.¹³⁷

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ikinci eşinden 28 Mayıs 1941 yılında Muhammed Talha adında bir erkek çocuğu doğmuştur. Muhammed Talha beş yaşına girmeden Kur'ânı hıfz etmiştir. 1956'da Sehârenpûr'da Farsça öğrenmeye başlamıştır. Eğitim sonrası Delhi'ye gitmiş ve oradaki Kâşifu'l Ulûm medresesinde Arapça derslerini görmüştür. Sonra Mezâhiru'l Ulûm'da yüksek dinî eğitime devam etmiş ve burada *Şerhu Câmi*, *Hidâye*'nin ilk iki cüzünü, Harîrî'nin *Makâmat*'ı, Buhârî'nin *Cami*'sini ve yine başka eserleri okumuştur. Sonra babasıyla birlikte Tebliğ faaliyetlerine aktif katılmıştır.¹³⁸

Beşinci kızı Seyid Muhammed Selmân'ın eşi olup 1960'ta tevellüd etmiştir. Kocasının vefat edince İn'am Hasan ile evlenmiş, Muhammed Nûman ve Muhammed Osmân adlarında iki çocukları olmuştur.¹³⁹

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin damatları olan başta Muhammed Yûsuf olmak üzere İn'âm Hasan, Hakim Muhammed İlyâs, Muhammed Âkil ve Muhammed Selmân aynı zamanda önde gelen âlim, yazar, müderrislerdendir. Özellikle Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ile İn'am Hasan el-Kandehlevî Tebliğ Cemaati liderlerinden olup, dünyanın birçok yerinde tanınmaktadırlar. Diğer damatlarının hepsi Zekerıyyâ'nın talebeleri olup, Mezâhirü'l-ulûm'da

¹³⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 145; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

¹³⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 145; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

¹³⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 145-146; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

¹³⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 145-146; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

¹³⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 146-147; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 155.

kendisinden hadis derslerini okumuşlardır.¹⁴⁰

Kaynaklarda Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin isimlerini zikrettiğimiz evlatlarının dışında daha küçük yaşlarında vefat eden sekiz çocuğundan bahsedilmektedir:

es-Seyyidetü Zekiyye, Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin ilk kızı olup, 5 Mayıs 1919 senesinde doğmuştur. 1935 yılında Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ile evlendirmiş ancak aradan iki sene geçtikten sonra 1937'de ahirete irtihal etmiştir. Arkasında Muhammed Hârûn adında bir çocuk bırakmıştır.¹⁴¹

es-Seyyid Mûsâ, 1926'da Ramazan ayında dünyaya gelmiş ancak 7 veya 8 ay sonra vefat etmiştir. es-Seyyidetü Şâkire 22 Nisan 1926'da doğmuştur ve Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin üçüncü kızıdır. Hüseyin Ahmed el-Medenî ile evlendirilmiş, 1950'de dünyadan göç etmiştir. Muhammed Hârûn 1931 doğumlu evladı olup bu da genç yaşlarında vefat etmiştir. es-Seyyidetü Hâlide ve Muhammed Yahyâ çocukken vefat eden çocuklarıdır. es-Seyyidetü Safiyye Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin ilk evliliğinden doğan küçük kızıdır. Dünyaya geldikten sonra sadece bir sene yaşamış ve 1933'te bu kızı da ahirete göçmüştür. Abdülhey ikinci eşinden doğan erkek çocuğudur ve doğumundan bir ay geçmeden vefat etmiştir.¹⁴²

Zekeriyyâ el-Kandehlevî adlarını zikrettiğimiz daha küçük yaşlarında emanetlerini teslim eden her bir evladının vefatından sonra büyük acılar çekmiş ve bütün bu hüznler onun ilmî çalışmalarında etkiler bırakmıştır.¹⁴³

E. Günlük Yaşantısı ve Faaliyetleri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî kendini ilme adanmış, ihtiyacı olanlara el uzatan, sürekli sâlih amel peşinde olan, hayatının her dakikasını ibadete, insanlara hizmet etmeye ve ilim yaymaya ayıran bir insan olarak tavsif edilir. Sabah namazından sonra evine nadir olarak gittiği; namazdan sonra evine dönmesinin sebebi de ziyaretine gelen elli veya altmış küsur misafiri karşılamak, onlarla kahvaltıda buluşmak olduğu kaydedilmektedir. Bazen

¹⁴⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu 'l-Muhaddis*, 146-147; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü 'l-kebirü 'l-Allâme*, 155.

¹⁴¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu 'l-Muhaddis*, 147-148; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü 'l-kebirü 'l-Allâme*, 155.

¹⁴² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu 'l-Muhaddis*, 148-150; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü 'l-kebirü 'l-Allâme*, 155.

¹⁴³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu 'l-Muhaddis*, 145-152; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü 'l-kebirü 'l-Allâme*, 155.

evine gelen konukların sayısının altmışın üzerine çıktığı, bunların genellikle yakın dost, akraba veya Sehârenpûr'dan gelen misafirlerden oluştuğu belirtilir. Gelen misafirler arasında çok özel meselesi olanlarla yalnız görüşmüş, sonrasında evin çatısında bulunan küçük bir odada ders çalışmış ve kitap telifiyle meşgul olmuştur. Onun ilme olan ilgisinden ne kışın şiddetli soğuğu ne de baharın yağmuru ve ne de sürekli görüşmeye gelen konukların alıkoyamadığı da kaydedilmektedir.¹⁴⁴

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin günlük hayatını anlatan kaynaklarda onun sabah ezanından bir saat önce kalktığı, bu süreyi teheccüd ve Kur'ân-ı Kerim okuyarak geçirdiği, sabah namazını kıldıktan sonra güneş doğana dek ibadetle meşgul olduğu, sonra odasına geçip mütalaa ve telifle uğraştığı kaydedilmektedir. Öğleden sonra kaylûle yaptığı, öğle namazından sonra risale yazmakla uğraştığı, ikindiden önce genelde iki saat ders verdiği ve akşam namazından sonra ise nafile ibadet ve evradıyla meşgul olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁵

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin günlük yaşam tarzıyla ilgili kaydedilen bu bilgiler aynı zamanda onun talebeleri tarafından anlatıldığı için bunların bir nevi menkıbe tarzı bilgiler olduğu anlaşılmaktadır.

1. İkinci Sohbetleri

Tespit ettiğimiz kadarıyla Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin günlük hayatında gerçekleştirdiği önemli hadiselerden biri de ikindi namazından sonra kendi evinde halka yönelik genel bir toplantı yapmış olmasıdır. Söz konusu toplantıya katılanların sayısının çok fazla olduğu ve evinin avlusu ziyaretçilerle dolup taştığı kaydedilir. Gelenlerin arasında medrese hocaları, öğrencileri ve misafirlerin bulunduğu, gelenlerin kendisine ikram edilen bir fincan çayı içerek Zekeriyyâ'yı dinlediği nakledilir. Kandehlevî ikindi namazı sonrasında yaptığı genel toplantısı haricinde bazen yatsı namazından sonra da Tebliğ Cemaati üyeleriyle bir araya gelmiş ve çok kısa bir sohbet gerçekleştirmiştir.¹⁴⁶

2. Cuma Meclisi

Hakkında bilgi veren kaynaklarda Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Cuma günü bereketinden de istifade etmek ve Cuma namazına gelen cemaate nasihatle bulunmak amacıyla evinde genel halka yönelik vaazlar yaptığı

¹⁴⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 75-76.

¹⁴⁵ Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 33; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/37-38.

¹⁴⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 81.

belirtilmektedir. Bu meclise uzak yakından pek çok kişinin büyük rağbetle katıldığı ve Zekerıyyâ'nın nefsi terbiye etmek, Allah'ı devamlı anmak gibi konularda yaptığı sohbetlerini büyük bir ihtimamla dinledikleri, katılımcıların sayısının her gün arttığından evin avlusunun dolup taşıdığı nakledilmektedir.¹⁴⁷

Zekerıyyâ'nın Cuma namazını genelde evine yakın yerde bulunan Eyyûb adlı küçük bir camide kıldığı, namaz sonrasında evine dönerek öğle yemeğini yediği, her gün katıldığı ikindi namazından sonraki sohbete Cuma günleri gitmediği ve bunun yerine akşam namazına kadar zikir ve dua ile meşgul olmayı tercih ettiğine dikkat çekilmektedir. Zira bu konuda Zekerıyyâ'nın bizzat kendisi de şöyle demektedir: *“Babam da her zaman böyle yapardı ve bu adetine ömrü boyunca devam etmiştir. Yine her zaman olduğu gibi Cuma günü akşam namazından sonra oturup çay içerek biraz dinlenmiştir.”*¹⁴⁸

Muhammed Zekerıyyâ'nın günlük yaşamında uyguladığı söz konusu faaliyetlerin bazılarının ileride detaylı olarak ele alacağımız Tebliğ Cemaati faaliyetleriyle benzer olması dikkat çekicidir. Bu bakımdan Tebliğ Cemaati'nin günlük faaliyetlerinde önem arz eden kural ve esasların aslında Muhammed Zekerıyyâ ve yakın çevresi tarafından belirlendiğini dikkate aldığımızda onların bu hususta kendi yaşam tarzlarında benimsedikleri uygulamaları da dikkate almış olabilecekleri muhtemeldir.

3. Önemli Hadiseleri Kaydedişi

Zekerıyyâ'nın devamlı yaptığı alışkanlıklarından biri de yaşanan çok önemli ve meşhur olayları, âlimlerin ve yol arkadaşlarının hallerini anlatan bilgileri bir araya getirmek olmuştur. O bu bilgileri not ederken tarihleri de gün, ay ve sene olarak belirtmeyi ihmal etmemiştir. Zekerıyyâ'nın not ettiği bilgiler arasında onun yakın çevresinde bulunan Muhammed İlyâs el-Kandehlevî, Abdülkadir Râî el-Fevrî, Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ve Hüseyin Ahmed el-Medenî ile alakalı bilgiler de bulunmaktadır. Ayrıca din alanında bizzat kendisinin ülke içinde ve dışında etkili olan şahıslarla olan irtibatı da tarihleriyle birlikte kaydedilmiştir. Çeşitli görevleri ve sürekli meşguliyetine rağmen Zekerıyyâ'nın bütün bu bilgileri yazmaya fırsat bulabilmesi ise her zaman çoğunluk tarafından taaccüple karşılanmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 81-82.

¹⁴⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 81-82.

¹⁴⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 82-83.

Zekeriyyâ'nın ele aldığı mezkûr bilgiler daha sonra kitapçıklar halinde yayınlanmıştır.¹⁵⁰

F. Hastalığı ve Vefatı

Zekeriyyâ, 1960 senesinde gözünden sürekli yaş akmasından dolayı göz hastalığına yakalanmıştır. Gözü ameliyat oluncaya kadar ilmî çalışmalarında eziyet çekmiştir. Bu konuda Ebul Hasan en-Nedvî'ye 1967'de gönderdiği mektubunda şöyle demektedir: *“Ben birçok hastalıktan zorluk çekmeme rağmen iyileşebildim. Ancak göz hastalığı beni daha şiddetli sıkıntılara maruz bıraktı. Zira ilmî çalışmalarımı engellemiştir. Bu yüzden medrese görevlilerinden Sahih-i Buhârî'yi öğrencilere başka birisinin okutmasını istedim. Fakat onlar bunu kabul etmeyince kitaba bakmadan eğitime devam ettim”*¹⁵¹

1968 senesinde yine göz hastalığının şiddetinden dolayı tedrisata tamamen son vermek zorunda kalmış ise de Seharenpur'da yaklaşık 150 kişiye icazet verdiği kaydedilmektedir. Zekeriyyâ, 1970 ve 1972 seneleri arasında Hindistan'da, Medine'de ve en son Pakistan'da yakın arkadaşları ve öğrencilerinin ısrarıyla en iyi göz hastanelerinde öncelikle sağ sonra da sol gözlerinden ameliyat olmuştur.¹⁵²

Zekeriyyâ sağlığıyla ilgili çektiği zorluklardan dolayı 12 Kasım 1981'de Suudi Arabistan'dan Hindistan'a geri dönmüş ve Delhi'de yirmi gün kalmıştır.¹⁵³ Bu zaman zarfında hastalığı daha şiddetlenince yakınları onu Holly Family hastanesine muayene için getirmişler. Doktorlar Zekeriyyâ'ya kanser hastalığı teşhisini koymuşlardır. Muayeneden sonra biraz kendini toparlamış ve tekrar bazı öğrencileriyle birlikte 1982'de Medine'ye gitmiştir.¹⁵⁴ Aradan çok zaman geçmeden Medine'de 25 Mayıs 1982 senesinde ahirete irtihal etmiş ve Cennetü'l-Bâki'ye defnedilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 265; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/57; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 266; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 423-426.

¹⁵¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 83-84.

¹⁵² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 83-85.

¹⁵³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 134-136; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 181.

¹⁵⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 135; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 181.

¹⁵⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 135; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 390; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/42; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 181.

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Tahsili

Yukarıda belirtildiği gibi Zekerıyyâ el-Kandehlevî henüz küçük yaşlarında iken ahlâkî ve ilmî açıdan ilk tahsillerini babasından ve Reşid Ahmed el-Gengûhî'den almıştır.¹⁵⁶ Bununla birlikte Kandehlevî aile geleneğine göre ailenin erkek çocukları dört ya da beş yaşına girdiklerinde yaşadıkları mekâna yakın yerde bulunan kütütlara gönderilmiştir. Ancak Zekerıyyâ el-Kandehlevî yedi yaşına girmesine rağmen eğitime başlamamış yaşıtlarına göre tahsilden birkaç sene geç kalmıştır. Duruma ailesi şaşkınlıkla tepki göstermiş hatta ninesi babası Muhammed Yahyâ'ya şöyle demiştir: *“Çocuğuna olan sevginden dolayı bazı şeyleri görmezden geliyorsun. Zira sen yedi yaşındayken Kur’ân’ı Kerim’in tamamını ezberlemiştin. Şu an oğlun tam yedi yaşında ancak henüz Kur’ân’ı ezberlemeye başlamadı bile. Sen onu ayakkabı boyacısı veya tamircisi olarak mı görmek istiyorsun?”*¹⁵⁷ Fakat babası Zekerıyyâ'yı anlayışla karşılamış ve onu savunarak annesine *“Şimdi onun için eğlence zamanı. Eğitime başladığı zaman ancak kabirde dinlenme fırsatı bulabilir”*¹⁵⁸ demiştir. Hakikaten Gengûh'a geldiğinde babası Zekerıyyâ'yı yakın arkadaşına teslim etmiş o da ilk tahsiline Arapça kaideleri ezberlemekle başlamıştır.

Kandehlevî soyunun en bâriz özelliklerinden biri aile fertlerinin neredeyse tamamının Kuran'ı ezberlemeleridir. Bu geleneğe göre Zekerıyyâ da Kur’ân'ı hıfzetmeye başlamıştır. Ancak diğer hocalardan ders okutma yöntemi farklı olan babası Yahyâ bu konuda da değişik kural uygulamış ve oğluna teker sayfa ezberlemesini tembih etmiştir. Durumu Zekerıyyâ'nın kendisi şöyle anlatır: *“Babam bana bir sayfayı yüz kere okumamı buyururdu.”*¹⁵⁹ Ancak bu eylem uzun zaman gerektirdiğinden yapmaya usanır ve aradan kısa süre geçince babama ödevi yaptığımı söyledim. Babam bir şey konuşmazdı. Ertesi gün ödevi tamamladığımı tekrar bildirince doğruyu söylediğime inanırdı.”¹⁶⁰

¹⁵⁶ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesalik*, 19-20; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 123; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/32.

¹⁵⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 43-44; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 110.

¹⁵⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 43-44; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 110.

¹⁵⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 40-42; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 123.

¹⁶⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 43-44; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 110.

Zekeriyyâ 1910 senesine kadar Gengûh eyaletinde bulunmuştur ve bu sıralarda on iki veya on üç yaşlarında idi. Gengûh'ta kaldığı sırada başta Farsça olmak üzere birçok dinî kitapları mütalaa etmiştir. Bu kitapların büyük bir kısmını amcası Muhammed İlyâs ile birlikte okumuşlardır. Ayrıca Zekeriyyâ eğitimi sırasında yaptığı bazı hatalardan ötürü amcası tarafından cezalandırıldığını da ifade etmektedir.¹⁶¹

1. Sehârenpûr'da İkâmeti ve Arapça Öğrenimi

Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî, Sehârenpûr'da bulunan Mezâhirü'l-ulûm medresesinin önde gelen âlimlerinden Reşid Ahmed Gangûhî vefat ettiğinde Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'nin daveti üzerine her sene hadis meclisleri için ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak 1910 yılında Halil Ahmed'in ısrarından dolayı Gengûh'u terk edip Sehârenpur'a yerleşmiş ve Mezâhirü'l-ulûm'da ücret almadan fahrî müderris olarak görev yapmıştır. Zekeriyyâ el-Kandehlevî de Arapça öğrenmek için Mezâhirü'l-ulûm'a gelmiştir.¹⁶² Zekeriyyâ'nın Arapça eğitiminde babasının etkisi oldukça büyüktür. Zira babası Muhammed Yahyâ eğitim-öğretimde diğer hocalardan farklı yöntemler uygulamıştır. Başta Arapça olmak üzere diğer alanlarda öğrencilerin şifahi öğrenim metodunu kullanmalarını istemiş ve her ezberledikleri yeni bilgileri çok kere tekrarlamalarını sıkıca takip etmiştir. Bu yöntemden istifade ederek kendini geliştirme fırsatı bulan Zekeriyyâ babasından orta ve yüksek seviyedeki Arapça eserleri okumuştur.¹⁶³ Ayrıca *el-Kâfiyye*, *Mecmu'atu erbaîn* ve Kur'ân'ı Kerim'in son cüzünü tercümesiyle birlikte okuduğunu belirtir. Yine aynı şekilde *Kasîdetü'l-Barde* ve *Kasîdetü'l-Hamziyye* adlı eserleri makam ile birlikte okuduğu kaydedilmektedir.¹⁶⁴

Zekeriyyâ Arapça dersleri haricinde mantık ve felsefe kitaplarını Mevlânâ Abdullatif el-Burkedevî ve Mevlânâ Abdülvahid es-Sünbühelî'nin eşliğinde okumuştur. Fıkıh ve Nahiv ilmine dair bilgileri ise amcası Muhammed İlyâs ve Zafer Ahmed el-Osmânî'den öğrenmiştir.¹⁶⁵

Muhammed Yahyâ, oğlu Zekeriyyâ'nın başka eğitim kurumlarında farklı görüşlere sahip kişilerden eğitim almasına pek müsaade etmemiştir. Zira

¹⁶¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 43-44; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 110.

¹⁶² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 44; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 125.

¹⁶³ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 125.

¹⁶⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 45.

¹⁶⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 125.

Zekeriyyâ talebe olduğu zamanlarda farklı grupların siyaset dahil olmak üzere çeşitli konularda şiddetli tartışmalarda bulundukları birçok toplantı ve meclisler düzenlenmekteydi. Muhtemelen babası Zekeriyyâ'nın bu tarz toplantılardan olumsuz yönde etkilenebileceğini düşünmüş olmalı ki bazı meclis ve buluşmalara ya kendisi beraberinde götürmüş ya da amcası İsmâîl'in eşliğinde katılmasına müsaade etmiştir.¹⁶⁶

2. Hadis Tahsili

Zekeriyyâ el-Kandehlevî bütün hayatı boyunca hadis ilmiyle meşgul olmayı temenni etmiştir. Hatta bu ilme olan sevgisi, hadis bilgisi ve devamlı işteğalinden dolayı “Şeyhu'l-Hadis” lakabıyla da anılmıştır. Bilindiği üzere bu lakap genellikle hadis ilmine dair pek çok eser telif eden büyük alimler için kullanılmıştır.¹⁶⁷

Zekeriyyâ ilk hadis tahsiline 3 Nisan 1910 senesinde akşam namazından sonra başlamıştır. Babası onun hadis tahsiline son derece önem vermiş, derse abdestli olarak hazır bulunmasını istemiştir. İlk okuduğu kitabı “*Mişkatü'l-Mesâbih*”tir. Zekeriyyâ bu esere başladığı sırada kibleye yönelip uzun dua ettiğini belirterek şöyle der: “*Bu münasebetle babamın bana ne diye dua ettiğini bilmiyorum, ama şahsen ben Allah'tan hiçbir zaman bu ilimden koparmamasını diledim.*”¹⁶⁸

Muhammed Yahyâ, Raşid Ahmed Gengûhî'nin iftihar duyduğu en önde gelen talebesi olmuştur. Zira üstün zekâsı, dakikliği, hadis öğrenmeye aşırı hırsı ve hadis ile fıkhi cemetmesi bakımından diğerlerinden farklılık göstermiştir. Tabii olarak Muhammed Yahyâ'nın hadis ilminde böyle donanıma sahip olması oğlu Zekeriyyâ üzerinde büyük etkiler bırakmıştır.¹⁶⁹

Zekeriyyâ el-Kandehlevî önemli hadis kaynaklarını mütalaa etmeye 1915 senesinde Halil Ahmed es-Schârenpûrî'nin Hicaza gitme kararı aldığı anda başlamıştır.¹⁷⁰ Zira Halil Ahmed orada uzun müddet kalmayı düşünmüştür. Zekeriyyâ söz konusu tarihe kadar babasına Ebu Dâvud'un *Sünen*'ini okumuştur ve Halil Ahmed Hicaz'dan döndüğünde ona Tirmizî'nin *Süneni*'ni

¹⁶⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 46-47.

¹⁶⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesalik*, 20-21; Kandehlevî, *Menhecü'l-hayâti'l-iymaniyyeti*, 12-14; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 47; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 127.

¹⁶⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 47; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 126-127.

¹⁶⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 48; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 111.

okumayı planlamıştı. Ancak İbn Mâce'nin *Sünen*'i hariç diğer *Kütübü Sitte* kitaplarını babasıyla tamamlamıştı. Onun hadis öğrenmeye olan iştiağının yüksek seviyede olduğu, ders esnasında abdest alma zorunda kaldığında arkadaşlarının onun için dersi durdurma amacıyla hocaya soru sorarak oyaladıklarından anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Babası Muhammed Yahyâ'nın vefatından sonra *Sahihi Buhârî* ve *Süneni Tirmizî*'yi yeniden Halil Ahmed'e okuma ihtiyacını duymamıştır. Ancak hocası Halil Ahmed bu eserleri tekrardan kendisine okumasını talep edince Zekeriyâ şöyle demiştir. “*Ben bunun için herhangi bir rağbet duymuyorum. Ama bu emre karşı gelemem. Ayrıca uyurken rüyamda Mahmud Hasan ed-Diyûbendî'yi gördüm ve kendisine Buhârî'yi okumamı istedi. Ancak o hapiste tutuklu olduğundan ona bu eserleri okuma imkânım yoktu. Bu rüyayı Halil Ahmed'e anlattım. O da bu rüyanın söz konusu eserleri kendisine ikinci kez okumam gerektiğine işaret olduğu şeklinde açıkladı. Ben de Sahihi Buhârî ve Süneni Tirmizî'yi yeniden ona okudum.*” Zekeriyâ el-Kandehlevî başka bir ifadesinde ise genelde gece veya gündüz iki saatten fazla uyumadığını gece boyunca hadis şerhlerini okuduğunu, böylesi bir gayret ve iştiağa sahip olmasında Halil Ahmed'in büyük emekleri oluğuna dikkat çekmiştir.¹⁷²

Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin hadis eğitimi hakkında bilgi veren kaynaklarda *Sahihayn*, *Süneni Ebi Dâvud*, *Süneni Tirmizî*, *Muvatta* ve *Şerhu'l-Meâni'l Âsar* gibi kaynak eserleri Halil Ahmed'e okuduğu kaydedilmektedir.¹⁷³

B. Müderris Olarak Tayin Edilişi

Zekeriyâ el-Kandehlevî, Mezâhirü'l-ulûm'da hadis öğrenimini tamamladıktan sonra yeni bir ilmî hayata adım atmıştır. Bizzat yetiştirdiği Mezâhirü'l-ulûm'a başta hadis dersleri olmak üzere çeşitli ilimleri öğretmek üzere 28 Ekim 1917 senesinde müderris olarak tayin edilmiş ve aylık maaşı 15 rupiye olarak belirlenmiştir.¹⁷⁴ Medresede kendisine iki eseri ders kitabı olarak okutması istenmiş ve bunlardan ilki *Usûlü's-Şâfi* olup, daha önce bu kitabı Muhammed İlyâs el-Kandehlevî okutmuştur. Diğerisi ise *İlmu's-Sîğa*'dır ve bu eseri Zafer Ahmed okutmuş. Zekeriyâ el-Kandehlevî, bu iki eserin haricinde

¹⁷¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 48-49; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 128.

¹⁷² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 48-49; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 128.

¹⁷³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesalik*, 21; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 26; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/33-35.

¹⁷⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 52; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 162.

mantık, nahiv, sarf ve Arap edebiyatına dair kitapları da okutmuştur.¹⁷⁵ Kandehlevî, bütün bu kitapları öğrencilere okuttuğu dönemde sadece yirmi yaşındaydı ve daha önce Mezâhirü'l-ulûm'da bu yaşlarda *Usûlü's-Şâfi* gibi önemli kaynak eserleri okutma görevi başka bir müderrise verilmemiştir.¹⁷⁶ Kandehlevî'nin genç olmasına rağmen Mezâhirü'l-ulûm camiasına resmî olarak müderris tayin edilmesinin en önemli sebebi babası Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî'nin vefatı olmuştur. Zira Muhammed Yahyâ Mezâhirü'l-ulûm'un en önde gelen kıymetli müderrislerinden biri olmasının yanında önemli hadis hocalarından biriydi. Vefatından sonra onun yerine hadis derslerini okutmak ve boşluğu doldurmak amacıyla bizzat yetiştirdiği oğlu Zekeriyâ el-Kandehlevî laik görülmüştür.¹⁷⁷ Kandehlevî de büyük gayreti, liyakati ve üstün zekasıyla derslerinde bahsedilen eserleri en güzel bir şekilde öğrencilerine okutabilmiştir. Aradan bir sene geçtikten sonra 1917'de Kandehlevî, Harîrî'nin *Makâmat* ve *Muallakâtus'-Seb'a* adlı kitaplarını okutmuştur. 1918 yılında ise fıkıh alanında çok meşhur olan *el-Hidaye*'yi ve edebiyat kaynaklarından *el-Hemasat*'ı okutmuştur. 1923'te Halil Ahmed'in isteği üzerine Buhârî'nin *Sahih*'inden ilk üç cüzü, ardından *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i ders kitabı olarak öğrencilerine okutmuştur.¹⁷⁸ Böylece Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin 1926 senesine kadar yaklaşık on sene boyunca Mezâhirü'l-ulûm'da müderrislik görevini başarılı olarak yerine getirmiştir.¹⁷⁹

1927'de Hicaz'a yolculuk yapan Kandehlevî, Medine-i Münevvere'de öğrencilere Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ini okutmuş, 1928'de Hicaz'dan ülkesine dönerek ve İmam Malik'in *Muvatta*, Nesâî'nin *Sünen* ve Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserlerini okutmaya başlamıştır. Daha sonra Mezâhirul-Ulûm medresesinde *Sahîh-i Buhârî*'nin ikinci yarısını okutmuş, Buhârî'nin ikinci yarısını ders olarak okutan şeyh Abdullatif vefat edince 1968'de kadar *Sahih-i Buhârî*'nin hepsini okutmaya devam etmiştir. Sonra gözlerinde daha önce bahsettiğimiz zuhur eden hastalıktan dolayı tedris faaliyetlerine ara vermiştir. Ancak bu müddet zarfında Tirmizî'nin *Sünen*'i Müslim'in *Sahih*'i ve Tirmizî'nin *Şemâil* isimli eserlerini okutmuştur. Kandehlevî *Sahih-i Buhârî*'nin

¹⁷⁵ Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 31.

¹⁷⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 52.

¹⁷⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 162.

¹⁷⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/34.

¹⁷⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 53.

birinci cildini yirmi beş defa, tamamını on altı defa, Ebû Dâvûd'un *Sünen* adlı eserini ise otuz defa okutmuştur.¹⁸⁰

C. Bezlü'l-Mechûd'un Telifine Katkısı

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hocası Sehârenpûrî Ebu Dâvûd'un es-*Sünen* adlı eserine şerh yazdığında Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'den kendisine yardım etmesini talep etmiş, bu eserde geçen kaynaklara ve hadis rivâyetlerinin bulunduğu yerlere bakmasını istemiş, Muhammed Zekeriyyâ da bu malzemeyi toplayarak hocasına sunmuştur.¹⁸¹ Bu vazife onun şerh ve telif konusundaki yeteneğini ortaya çıkarmış, böylece Ebû Davûd'un *Sünen* adlı eserinin eşsiz şerhi olan ve hocası Sehârenpûrî tarafından kaleme alınan *Bezlü'l-Mechûd fî Halli Sünen-i Ebî Dâvûd* adlı eser tamamlanmıştır. Kandehlevî, bu eserin tashih ve tahrîci ile ilgilenmiş, hocası Halil Ahmed Seheranpûrî, *Bezlü'l-Mechûd* mukaddimesinde: “Bazı sevdiklerimiz kitabı yazarken bize yardım etti, bunlardan biri de azizim, kalp ve göz aydınlığım Muhammed Zekeriyyâ’dır” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca onun yardımı olmadan bunu başaramayacağını söyleyerek onu övmektedir. Sonra Kandehlevî'ye teşekkür ederek dua etmektedir. Bu çalışma onu hadis ilminde oldukça geliştirmiş, hadis alanında pek çok eser yazmasına vesile olmuştur.¹⁸²

D. Seyahatleri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hayatına bakıldığında yolculuklarının ekseriyetini hac ve umre yanında tebliğ çalışmaları ve ilim elde etmek için başta Mekke ve Medine'ye, Hindistan'ın farklı eyaletlerine, Pakistan'a, Birleşik Krallığa ve Güney Afrika'ya yaptığı görülmektedir.¹⁸³

1. Hicâz'a Seyahatleri

1.1. İlk Hac-Umre Seferi (1338/1920) ve Abdürezzak'ın Musannef'inden

Nüsha Edinmesi

Hiç şüphesiz Mekke ve Medine'ye Hac ve Umre ziyaretlerini gerçekleştirmek bütün Müslümanların en büyük temennilerinden sayılmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Zekeriyyâ el-Kandehlevî de söz konusu topraklara yedi kere ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaretlerinin temel amacı hac ve umre dışında tebliğ çalışmalarını yürütmek olmuştur. Zira

¹⁸⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/35; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 32.

¹⁸¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 53.

¹⁸² Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 31-32; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/35-36; Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/38.

¹⁸³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 350; Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/41.

tebliğ faaliyetlerini dünyanın dört tarafından gelen kalabalık bir nüfusu barındıran Mekke ve Medine gibi şehirlerde gerçekleştirmek birçok açıdan faydalı ve verimli olmuştur.¹⁸⁴

Zekeriyyâ ilk ziyaretini hocası Halil Ahmed es-Sehârenpûrî ile yapmıştır. Nitekim 1920'de Halil Ahmed tekrar Hacca gitmeyi planlamış ve bu ziyarete Zekeriyyâ el-Kandehlevî dahil olmak üzere yaklaşık 222 kişilik bir ekip olarak Hicâz'a yola çıkmışlardır.¹⁸⁵ Kandehlevî'nin Mekke'ye olan bu ilk Hac ziyaretinin farzı yerine getirme amaçlı olup olmadığı konusunda kendisinden herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Ancak Hicâz'a olan bu yolculuğunda Beytullah'ı ziyaret ettiği bilinmektedir. Bunun yanında Medine'ye de gitmiş orada bir ay kalmıştır.¹⁸⁶

Medine ziyareti esnasında Halil Ahmed Abdürezzak'ın *Musannef*'inin el yazma nüshası olarak Alican isimli bir kişide görmüş ve Mezâhirü'l-ulûm medresesi için satın almak istemiştir. Fakat eserin fiyatı çok yüksek olduğundan satın alamamıştır. Onun esere olan ilgisine ve satın alma isteğine şahid olan Zekeriyyâ bir nüsha alabileceğini söylemiş, Halil Ahmed de Medine'den dönmek için sayılı günler kaldığını ve bu kısa sürede bu işlemi yapamayacağını bildirmiştir. Zekeriyyâ ziyarete beraberinde gelen ekip arkadaşlarının desteğiyle yaklaşık on beş gün içerisinde kitaptan bir nüsha edinmeyi hatta bunu cilt haline getirmeyi bile başarmış, eserin asıl nüshasını sahibine geri teslim etmiştir. Bu duruma hayretle bakan hocası Halil Ahmed de kendisine çok memnun kalarak Zekeriyyâ'nın ilme olan ilgisini yine takdirle karşılamıştır. Böylece Hicâz'a gelen bütün ekip 1921'de Hindistan'a geri dönmüştür.¹⁸⁷

1.2. İkinci Hac-Umre Seferi ve Bazı Eserlerin Telifine Katkısı (1344/1926)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî ilk haccını yaptıktan 4 sene sonra amcası İlyâs el-Kandehlevî ve hocası Halil Ahmed es-Sehârenpûrî ile birlikte 29 Nisan, 1926 senesinde tekrar Hicâz'a gitmiştir. İlk önce Mekke'de Haccı, daha sonra

¹⁸⁴ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 319.

¹⁸⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 196; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/36.

¹⁸⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 57; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 350-351.

¹⁸⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 57-59; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 197-199;

bazı Hac merasimlerini tamamlamak ve namaz kılmak için Medine’de bulunmuştur.¹⁸⁸

Zekeriyyâ el-Kandehlevî’nin hayatı boyunca devamlı olarak ilimle iştigal etmeye gayret gösterdiği hatta yolculuk esnasında bile ilmî çalışmalarını aksatmamaya çalıştığı kaydedilmektedir. Zira hocası Halil Ahmed es-Sehârenpûrî tarafından kaleme alınan *Bezlü’l-Meçhûd* adlı Ebu Dâvud’un es-Sünen’i üzerine yazılmış olan şerh çalışmasına söz konusu yolculuğu esnasında katkıda bulunarak esere birçok ta’likatlar eklemiştir.¹⁸⁹ Hicâz’a döndükten sonra da tedrisat ve telif faaliyetlerine devam etmiş, *Bezlü’l Meçhud* haricinde *Evcâzü’l-Mesâlik* üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca tebliğ ve terbiye konularında da eserler kaleme almıştır.¹⁹⁰

Zekeriyyâ el-Kandehlevî telif faaliyetleri yanında medresenin idarî işlerine de yardımcı olmaya çalışmıştır. Mezâhirü’l-ulûm başkanı Hafız Abdullatif vefat ettiğinde yönetim sorumluluğu tekrar ona düşmüş ve söz konusu medresenin müdürü olmuştur. Onun yöneticiliğinde medresenin kalitesinin daha da artarak birçok gelişmeler yaşandığı, dönemin önde gelen âlim, mübelliğ ve mürebbilerinin Zekeriyyâ ile sağlam bir irtibat kurma çabasında oldukları ve ona karşı her zaman hürmet gösterdikleri kaydedilmektedir.¹⁹¹

Özellikle yakın akrabalarından İlyâs el-Kandehlevî, hoca ve meslektaşlarından Âşık İlâhî, Hüseyin Ahmed el-Medenî, Abdülkadir Râî Fevrî ve Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ile yakın münasebetleri olmuştur. Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati’nin mensupları ona itaat ederek bir nevi Zekeriyyâ’nın emri altında bulunmuşlardır. Dolayısıyla tebliğ faaliyetlerini genişletme ve yaygınlaştırma mesuliyetini üstlenen liderlerden biri olan Zekeriyyâ el-Kandehlevî’nin katkılarıyla söz konusu cemaatin toplum üzerindeki etkisi daha da artmıştır.¹⁹²

¹⁸⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 200; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 352-353.

¹⁸⁹ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu’l-Muhaddis*, 60-62; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 202-203.

¹⁹⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/36-37.

¹⁹¹ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu’l-Muhaddis*, 63-69; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 352-353.

¹⁹² Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu’l-Muhaddis*, 63-69; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 352-353.

1.3. Hac-Umre Seferleri ve Tebliğ Çalışmaları

Belirtildiği üzere Zekerıyyâ'nın hayatı boyunca Hicâz bölgesine toplamda yedi kez gittiği bilinmektedir. Bunların ilk ikisinde genellikle hac ve umre ibadetlerini yerine getirmekle uğraştığı, diğer boş vakitlerinde ise kendisini eser telifine vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kalan beş Hicâz yolculuğunda hac ve umre ziyaretleri dışında genellikle Tebliğ Cemaati'nin önde gelen âlimlerine ve cemaat üyelerine önderlik ederek tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Örneğin 1963 yılında Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî davet faaliyetlerini yürütmek için Hicâz'a tebliğcilerden oluşan bir ekiple gitmeye hazırlanmış ve Zekerıyyâ da bu sefere katılmıştır. Zekerıyyâ'nın Yûsuf el-Kandehlevî eşliğinde tebliğcilerle Hicâz'a gideceği haberi Hindistan ve Pakistan'a hızlı bir şekilde ulaşınca farklı bölgelerden insanlar bir araya gelmeye başlamış ve bu yolculukta Zekerıyyâ'ya eşlik etme imkanını kaderin bir inayeti olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Zekerıyyâ başta olmak üzere diğer Tebliğ Cemaati önderlerinin Pakistan gibi bir memlekete gidip orada tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirmek o günün şartlarında imkansızdı. Bu sebeple bu bölgede yaşayan Müslümanlar Zekerıyyâ ile Hicaz'da görüşmeyi arzulamışlardır.

Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî de Tebliğ Cemaati'nin yurt dışında aktif hale gelmesinde son derece etkili olmuştur. Ancak vefat ettiğinde tıpkı onun gibi konuşmalarıyla Müslümanları etkileyebilecek birine ihtiyaç duyulmuştur. Aranan kişi de hiç şüphesiz Zekerıyyâ el-Kandehlevî idi. İşte bu yüzden Yûsuf el-Kandehlevî'nin vefatından sonra yerine geçen İn'am Hasan el-Kandehlevî Zekerıyyâ'nın kendisine refakat etmesi konusunda ısrar etmiştir. Ayrıca İn'am Hasan'dan Hicaz'daki arkadaşları Zekerıyyâ'yı beraberinde getirmesini ve onun ilminden istifade etmek istediklerini bir mektupta arz etmişlerdir. Başta kendi isteği ve söz konusu talepler üzerine Zekerıyyâ tebliğ çalışmaları için yine bir kez yola çıkmıştır. Hicâz'a ulaşınca her gün farklı coğrafyalardan gelen Müslümanlarla ilmî halkalarda toplantılar gerçekleştirmiştir.¹⁹³

¹⁹³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 65-85; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 219; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 352-356.

2. İngiltere, Güney Afrika ve Ülke İçindeki Tebliğ Seyahatleri

2.1. İngiltere Yolculuğu (1399/1979)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî 1399/1979 Haziran ayında Tebliğ Cemaati üyelerinden Yûsuf Mitâl ile birlikte İngiltere'ye davet faaliyeti için yola çıkmıştır. Yûsuf Mitâl kardeşi Abdurrahim Mitâl ile birkaç sene öncesinde Holcomb Bury şehrinde Dârü'l-Ulûm adında bir medrese inşa etmişlerdi. Çok geçmeden bu medrese İngiltere'de tebliğ, terbiye ve ıslahat faaliyetlerinin yapıldığı bir merkez haline gelmiştir.¹⁹⁴ Medrese turistlerin çok ziyaret ettikleri Boston şehrinden 1007 km uzaklıkta bulunmaktaydı. Medrese arazisinin satın alınmasında Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin maddî olarak büyük katkıda bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁹⁵

Ayrıca Muhammed Zekeriyyâ'nın İngiltere'de bulunduğu zamanlarda şöyle bir program takip ettiği de kaydedilir:

Zekeriyyâ el-Kandehlevî sabah namazından sonra Kur'ânı Kerim okur ardından zikir ve dua ile meşgul olurdu. Saat sekiz buçukta kahvaltı ederdi. Sonra orada bulunan kişilerin bazılarıyla birlikte nefsi terbiye eden kitaplardan birini saat on buçuğa kadar, bazen de on bir buçuğa kadar mütalaa ederlerdi. Öğle yemek saati ise saat bir, öğle namazının vakti de üç buçuktaydı. Namazın ardından topluca Yâsin gibi Kur'ân'dan bazı sureleri okur, arkasından uzunca dua ederlerdi. Sonra cemaatin bir kısmı cehri olarak Hz. Peygamber'e salavat ve istiğfar zikirlerini yapardı. Zekeriyyâ saat altıda bir veya iki fincan çay içerek dinlenir, hemen arkasından önde gelen Tebliğ Cemaati üyesi ve talebelerinden olan Mahmud Hasan el-Gengûhî ile bir saat kadar görüşmede bulunurdu. Akşam namazını saat onda kılar ve orada bir saat genel toplantı yapılırdı. Toplantıdan sonra saat on bir buçukta yatsı namazını cemaat olarak kıldıktan sonra dağılırlardı.¹⁹⁶

Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin davet programına katılanların sayısı oldukça fazlaydı. Zira insanlar çalışma saatinden hemen medreseye yönelerek oradaki ibadetlere ve derslere katılır, bazen sayıları bine ulaşırdı. Zekeriyyâ, katılımcılara en az bin kere salavat getirmelerini ve yine bu sayıda Allah'ı zikretmelerini söylerdi.

¹⁹⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 123-124; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 226-227; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 357.

¹⁹⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 124-125.

¹⁹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 123-127.

Zikir sonrası isteyenler Tebliğ Cemaati'nin tabiriyle Zekeriyyâ'nın imanı tazelemek, büyük günahlardan korunmak, ibadete devam etmek, Allah'ın emirlerine boyun eğmek ve İslâm şeriatının yasakladığı her şeyden uzaklaşmak gibi konularda yaptığı vaaz ve nasihatlerini dinledi.¹⁹⁷

Zekeriyyâ el-Kandehlevî İngiltere'de yaklaşık on gün kalmış, ardından Güney Afrika'ya gitmeye hazırlanmıştır.¹⁹⁸

Burada şunu belirtmek lazım ki Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve ekip arkadaşlarının yapmış oldukları bu uygulamaların büyük bir kısmı günümüzde Tebliğ Cemaati üyeleri tarafından bulundukları mekanlarda halen devam ettirilmektedir. Bu bakımdan Muhammed Zekeriyyâ'nın söz konusu ferdî günlük yaşam tarzı ve faaliyetlerinin günümüz Tebliğ Cemaati tarafından aynen uygulanması ve Tebliğ programlarına dahil edilmesi dikkate çekicidir.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî 25 Ağustos 1981'de tekrar İngiltere'ye tebliğ ve ilmî faaliyetler için gitmiştir. 30 Ağustos'ta Dewsbury şehrinde kalabalık bir topluluğa tebliğ hitabetinde bulunarak Allah yoluna davet etmek için bir çağrıda bulunmuştur. Onun konuşmasının ardından 35 grubun diğer yabancı ülkelere Tebliğ Cemaati'nin programı çerçevesinde tebliğ görevini yerine getirmek amacıyla hazır bulundukları kaydedilmektedir.¹⁹⁹

6 Eylül tarihinde Dârü'l-Ulûm medresesinde Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve birçok âlimin katılımıyla yine büyük bir ilmî toplantı düzenlenmiş ve burada Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih*'i tamamen okunmuştur. Ayrıca yaklaşık 52 talebeye icazet ve sertifika verme töreni de yapılmıştır.²⁰⁰

2.2. Güney Afrika Yolculuğu (1401/1981)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî Haziran 1981 tarihinde yine Şeyh Muhammed Yûsuf Mitâl'in ısrarıyla Güney Afrika'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir.²⁰¹ Bu tarihte Zekeriyyâ'nın yaşının yaklaşık 86'da olduğu ve bu yolculuğun onun için zahmetli olarak geçtiği kaydedilir.²⁰² Zekeriyyâ'nın Güney Afrika'da bulunduğu sırada günlük olarak şöyle bir tebliğ programı uyguladığı nakledilmektedir:

¹⁹⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 124-125; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 228; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 357-358.

¹⁹⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 125; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 228.

¹⁹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 131-133; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 228; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 358.

²⁰⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 131-133; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 228; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 358.

²⁰¹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 229.

²⁰² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 359.

Öğle namazından sonra Kur'ân tilaveti ve dua etmekle meşgul olmuş, ardından zikre koyulmuştur. İkindiden sonra iftar vaktine kadar bazı kitapları okumuş, akşam namazından sonra ise nafilâ namazları kılmıştır. Akşam yemeğinin ardından insanlarla bir araya gelerek sohbet etmiştir. Terâvihi kıldıktan sonra Yâsin suresini okuyarak duada bulunmuş, sonrasında *Fedâil-i Salât*-Hz. Peygamber'e (s.a.v.) salavat getirmenin faziletleriyle ilgili kitabı mütalaa ederek gelen konuk ve ziyaretçilere vaaz etmiştir. Zekerîyyâ'nın yapmış olduğu söz konusu dinî uygulamalar bazen iki saate kadar devam etmiştir. Katılımcıların bir kısmı gece yarısı kalkarak nafilâ namazlarını kılmış, bir kısmı da istirahat etmiştir.²⁰³

Zekerîyyâ el-Kandehlevî Afrika kıtasında yerleşen şehirler arasında Reunion, Stinger, Saend Riere, Sand Denis, Durban, Stanger, Silver Glin ve başka eyaletlere ziyaretler gerçekleştirerek tebliğ çalışmalarını belirli bir programlar ve insanların yoğun katılımıyla gerçekleştirmiştir.²⁰⁴

2.3. Ülke İçindeki Seyahatleri

Zekerîyyâ el-Kandehlevî doğup büyüdüğü memleketine hizmet amaçlı Hasan Ahmed el-Medenî, Abdulkadir Râî el-Fevrî ve Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî ile birlikte Sehârenpûr, Mîra, Necr, Murad Abad, Berîlî gibi şehirlere eğitim ve tebliğ faaliyetleri için ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin bu iki amacı gözeterek gittiği yerlerin sayısı çok fazla olduğundan ötürü bunları birer birer saymak mümkün değildir. Ancak bunların arasından gittiği en önemli şehirleri şöyle zikredebiliriz:

1943'te Leknev'e Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ile tebliğ için gitmişlerdir. Orada Tebliğ Cemaati üyelerinden Seyyid Süleyman en-Nedvî, Abdulhak el-Medenî, İhtişam el-Kandehlevî, Hâfız Fahrüddin ve yine başka zatlar bulunmaktaydı. İsimleri zikredilen bütün şahıslar orada gerçekleştirilen tebliğ faaliyetinde aktif bir görev üstlenmişlerdir.²⁰⁵

1946'da Leknev'den ayrılınca oradan yaklaşık 25 km uzaklıkta bulunan Rahim Abâd'a yine tebliğ için gitmiştir. Rahim Abâd'da geniş çaplı bir toplantı da düzenlenmiş ve önde gelen âlimler davet edilmiştir. Ancak toplantıya Hasan

²⁰³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 125-131.

²⁰⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 128-131; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 229-230; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 359; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 187.

²⁰⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 11-118; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 360-361.

Ahmed el-Medenî İngilizlerin bir iftirayla hapse attırmalarından dolayı katılamamıştır. Onun dışında gelenlerin arasında Abdüşşükür Fârûkî ve Diyûbend okulunun müdürü Muhammed Tayyib de bulunmaktaydı. Yine aynı şekilde meşhur alimlerden Zafer Ahmed et-Tahânevî, Abdülhak el-Medenî, Abdülhalim Sıddîkî, Nedvetü Ulemâ okulunun müdürü Doktor Abdul Ali el-Hasanî ve aynı okulun hadis bölümünün başkanı ve önde gelen muhaddislerden Halîm Atâ da katılmıştır. Bu toplantının diğerlerinden farklı ve daha verimli olduğu belirtilmektedir. Neredeyse üç gün süren toplantı esnasında âlimler farklı mezheplere mensup olmalarına rağmen birbirinin görüşlerine saygı duymuş ve fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Söz konusu meclisin özelliğine işaret eden Zekeriyyâ şunları kaydetmiştir: *“Çok geniş çerçevede düzenlenen bu meclisin diğerlerinden ayıran temel özelliklerinden biri yemeklerin özel olmaması ve avam ile havasın bir arada bulunmasıydı. Katılımcıların hepsine ayırım yapılmadan ekmek ve mercimek çorbası ikram edilmişti.”* Aslında Tebliğ Cemaati faaliyetlerine baktığımızda davete çıkan her katılımcının birbiriyle iletişim kurması için aynı sofrada yemek yediğini ve aynı ortamın imkânlarından eşit olarak yararlandıklarını müşahade etmekteyiz.²⁰⁶

E. Mezhebi

Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin bağlı olduğu Diyûbendî ekolünün Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fırkasından, mezhep olarak Hanefî, meşrep itibariyle sûfî, akîdede Eş'ârî, Çiştî tarikatından belki bütün tasavvuf kollarına bağlı, fikren Velîyullah, usûlen Kâsîmî, meselelerde (furûen) Reşîdî olduğuna işaret edilmektedir.²⁰⁷

Bununla birlikte Zekeriyyâ'nın bizzat kendisinin de mezhepte Hanefî, meşrepte sûfî ve ekol olarak Diyûbendîliğe mensup olduğu kaydedilmektedir.²⁰⁸

F. Şahsî Kütüphanesi

Zekeriyyâ'nın devamlı ders çalıştığı kitap dolu küçük odasını bizzat görmeden tasavvur etmenin mümkün olmadığı kaydedilir. Zekeriyyâ ile görüşmek isteyen misafir ya da ziyaretine gelen bir akrabası onu ancak ciltler dolusu kütüphanesinde bulabilmiştir. Kütüphanesinde kitaplardan başka sade görünümlü bir hasır, ilaç şişeleri ve boşalmış kadimî mürekkep kaplarının

²⁰⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 11-118; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 360-361.

²⁰⁷ Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 293.

²⁰⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 179.

bulunduğu zikredilir. Burada saat on bir buçuğa kadar dinlenmeden çalışmış, bu sırada başka bir şeyin araya girmesini hiçbir zaman istememiştir. Ancak gelen ziyaretçilerine zaman ayırmanın dışında bazen bu saatlerde zikir ve Kur'ân tilavetiyle de meşgul olmuştur.

Zekeriyyâ genellikle saat on birden sonra birçok misafirden oluşan sofraya teşrif etmiş ve onlarla birlikte çok az yemek yemiştir. Onun sofrasının geniş ve herkese açık olduğu, konukların da onun misafirperverliğinden her zaman memnuniyet duyduğu kaydedilir. Yemekten sonra saat on ikide bir saat dinlenmiş, uyandığında bazen risaleler okumuş veya misafirlerle sohbet etmiştir. Ardından tekrar hadis dersine yönelerek söz konusu kütüphanesinde çalışmalarına devam etmiştir.²⁰⁹

G. Eserleri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, çeşitli ilim dallarında pek çok eseri ilim dünyasına kazandırmıştır. Telif ettiği eserleri; onun birikiminin çokluğunu, dikkat ve özenini ve derin araştırma yaptığını göstermektedir. Tadrîs ve te'lîfe önem veren Zekeriyyâ'nın ilmî şahsiyetini inceleyen bir kişi hayatının her anında telifle uğraştığını görecektir. Zira Zekeriyyâ yolculuğunda, hastalığında ve boş vaktinde eser yazmakla meşgul olmuştur. Örneğin *Haccetu'l-Vedâ* kitabını haşiyeler dışında bir gün bir buçuk gecede bitirebilmiştir. *Şerhu's-şemâil li't-Tirmizî* adlı kitabını iki veya üç günde yazmıştır. Nahiv ilmine dair olan *Şerhu Elfîyetu İbn Malik* adlı ilk eserini henüz on üç yaşındayken kaleme almıştır. Yüzün üzerinde kitap yazması da onun eser telifine küçük yaşlardayken başladığını göstermektedir. Arap ve acem arasında revaç bulan eserleri dünyada birçok dile tercüme edilmiştir. Bunlar arasında on bir dile çevrilen *Fedâilu'l-Kur'ân* kitabı; on beş dile çevrilen *Fedâilu's-salât* kitabı, on iki dile tercüme edilen *Fedâilu Ramazan* adlı eserleri sayılabilir.²¹⁰

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hemen hemen her ilim dalına dair eserleri mevcuttur. Eserlerini genellikle Urduca ve Arapça olarak kaleme almıştır. Eserlerinin bir kısmı genele hitap ederken bir kısmı da alanında uzman olanlara hitap etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Zekeriyyâ'nın yazdığı eserlerinin tam sayısı 103'tür. Bunlardan 57 kitap Arapça, 46 kitap Urducadır.

²⁰⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 76.

²¹⁰ Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 36-37; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 257; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/48-49; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 257-259; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 392; Şâhid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî*, 9-10.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin teliflerinin büyük bir kısmı mahtût olup henüz gün yüzüne çıkartılmamıştır. Onun eserlerinin dağılımını şöyle sıralayabiliriz:

1. Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvid ilmine dair 4 kitap.
2. Hadis ilimlerine dair 56 kitap.²¹¹ Bazı kaynaklarda 60 olarak gösterilmektedir.²¹²
3. Fıkıh ve Usûl-i fikh'a dair 4 kitap.
4. Tarih ve Siyer'e dair 21 kitap.
5. Akîde'ye ilişkin 4 kitap.
6. Zühd, Rikâk, İhsân ve Tezkiye'ye dair 4 kitap.
7. Sarf, Nahiv ve Mantığa ilişkin 3 kitap.
8. Fırka, cemaat ve çeşitli dinî hareketlere dair 6 kitap.²¹³

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin söz konusu alanlarda yazdığı kitaplarının sayıları ile ilgili aralarında büyük bir fark olmaksızın bazı değişik rakamlar gösterilmektedir. Burada Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin söz konusu ilim dallarına dair yazdığı eserlerinin isimleri ve muhtevası onun İslâmî ilimlere olan katkısı başlığında tanıtılacaktır.

H. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve İslâmî İlimler

Kandehlevî, İslâmî ilimlerin hemen her dalında eserler yazan bir âlimdir. Eserleri arasında Tasavvuf (Zühd ve Rikâk) ve özellikle hadis alanına dair olanları ilim dünyasında büyük şöhret kazanmış ve bu sebeple Kandehlevî mutasavvıf kimliği yanında en çok muhaddis olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Tefsir ve Tecvîd, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü, Târih ve Siyer, Akîde ve Kelâm, Tasavvuf (Zühd ve Rikâk), Mezhepler Tarihi, Sarf-Nahiv ve Mantık gibi ilimlerde yazmış olduğu eserleri Kandehlevî'nin İslâmî ilimlerde son derece birikimli bir âlim olduğunu göstermektedir.

Burada Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin İslâmî ilimlerdeki yeri mezkûr alanlarda yazdığı eserlerinden yararlanarak ortaya konulacaktır.

1. Tefsir ve Tecvid İlmindeki Yeri

1.1. Tuhfetu'l-ihvân fî Beyâni Ahkâmi Tecvîdi'l-Kur'ân (Matbu)

Bu eser aslen Mekke'li kârîlerden olan ve Hindistan'daki talebelere Tecvid derslerini okutan Şeyh Hasan İbrahim eş-Şâir'in eseridir. Zekeriyyâ el-Kandehlevî Medine'de ikamet ettiği sıralarda Hasan İbrahim'den tecvid

²¹¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 392;

²¹² Şâhid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî*, 10.

²¹³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 392.

dersleri almıştır. Hasan İbrahim Urduca bilmediğinden dolayı bu eseri Arapçadan Urduçaya çevirmesini Zekerıyyâ el-Kandehlevî'den istemiştir. Zekerıyyâ da 1928'de kitabın 28 sayfasını ilk kez Urduçaya tercüme etmiş ve kitap Şehârenpûr'da İşâ'etü'l-ulûm yayınevinde basılmıştır.²¹⁴

1.2. Tebvîb-i Ahkâmi'l-Kur'ân li'l-Cessâs (Mahtût)

Eser, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî'nin (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı kitabı üzerinde yapılan tertip çalışmasıdır. Kitaptan özellikle hafızların istifade etmeleri gözetilmiştir. Zekerıyyâ kitabın muhtevasında yer alan ahkâmı fikhî konularına göre tertip etmiştir.²¹⁵

1.3. Havâşî el-Kur'âni'l-Kerîm (Tefsîru Mûcez li'l-Kur'ân) (Matbu)

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin günlük yaşantısına bakıldığında özellikle Ramazan ayında kendisini ibadetle birlikte telif de çok adadığı görülecektir. Örneğin Teravih namazından sonra Teheccüd namazına kadar Tefsir kitaplarını daha çok mütala ederek bazı önemli eserler üzerinde haşiyeler yazmıştır. Üzerinde haşîye çalışmalarını yürüttüğü meşhur tefsir kaynaklarından bazıları *Tefsîru'l-Celâleyn*, *Tefsîru'l-Beydâvî*, *Beyânu'l-Kur'ân* ve *Tefsîru İbn Kesîr*'dir. Zekerıyyâ bu çalışmasında adı geçen kitapların isimlerine uygun olarak bazı rumuzları kullanmıştır.²¹⁶

1.4. Şerhu'l-Cezerıyye (Mahtût)

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin 1926'de Medine'de ikamet ettiği sırada Hasan İbrahim eş-Şâir'den esinlenerek Arapça olarak yazdığı kitabıdır.²¹⁷

2. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü'ndeki Yeri

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin eser verdiği alanlardan biri de Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmidir. Her ne kadar bu alanlarda hadis alanında olduğu kadar şöhret bulmuş ve ön plana çıkmış olmasa da özellikle hadise ilişkin mezheplerin ihtilaflı olduğu fikhî konularda kitapları kaynak olarak kullanılan, görüşlerinden istifade edilen bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kandehlevî'nin hadis ve fıkıh ilişkilerini kurduğu ve mezheplerin ihtilaflı olduğu konulara değindiği eserlerinin en önde gelenleri *el-Ebvâb* ve *t Terâcim*, *Evcâzü'l-Mesâlik* ve *Bezlü'l Meçhud*'dur. Ayrıca doğrudan mezheplerin

²¹⁴ Bk; Hasan İbrahim eş-Şâir, *Tuhfetü'l-ihvân fî Beyâni Ahkâmi Tecvîdi'l-Kur'ân*, (Şehârenpûr, İşâ'etü'l-ulûm, ts.)

²¹⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 297-298.

²¹⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 398.

²¹⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 259; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/51; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 260; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 398.

ihtilaflı olduğu durumları esas alan ve diğer fikhî meseleleri konu edinen müstakil Fıkıh ve Fıkıh Usûlü eserleri ise şunlardır.

2.1. İhtilâfu'l-Eimme (Matbu)

Müellif bu eserinde âlimlerin Hz. Peygamber'in kavilleri ve fiillerinden istidlâl etmelerine rağmen birçok ihtilafa düşme sebeplerini araştırmayı hedeflemiştir. Zira insanların büyük çoğunluğunun konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları ve bu alanda bazı sorunlarla karşılaştıklarını dikkate almış, çalışmasında sade ve kolay anlaşılır bir şekilde aydınlatıcı bilgiler vermeye gayret etmiştir. Eser ilk defa Urduca olarak 1971'de Sehârenpûr'da İşâ'etü'l-ulûm yayınevinde doksan sayfa olarak, daha sonra Pakistan'da ikinci kere basılmıştır.²¹⁸

2.2. Cüz'ü'l-Menât (Mahtût)

Zekeriyyâ'nın bu eseri fıkıh usûlünde çok önemli olan illet konusuyla ilgilidir. Müellif bu eserde Hanefî ve Şâfilerin konuyla alakalı ihtilaflı görüşlerini birlikte ele almaya çalışmıştır.²¹⁹

2.3. Şezerat/Ta'likât ala'l Hidâye (Mahtût)

Arapça olarak yazılan bu eser, isminden de anlaşıldığı üzere bir ta'likat çalışmasıdır.²²⁰

2.4. Vücûbu i'fai'l-Lihye (Matbu)

Sakal bırakmanın vubûbiyetiyle ilgili kaleme aldığı bu eserinde Zekeriyyâ el-Kandehlevî, başta Hz. Peygamber'in hadisleri olmak üzere sahâbe, tabiin ve daha sonra gelen fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.²²¹ Eserde genel olarak iki ana bahse yer verilmiştir. Bunlardan birincisi konuyla ilgili delil olarak kullanılan hadisler. İkincisi bütün bu rivâyetlere karşı ortaya konulan fikirler. Eser ilk defa Sehârenpûr'da Mektebetü'l-Yahyeviyye'de Urduca olarak yayımlanmıştır. Daha sonra Âşık İlâh tarafından *Vücûbu i'fai'l-Lihye* ismiyle Arapçaya çevirilmiştir. Eserin Türkçe²²² ve diğer dillerdeki baskıları da bulunmaktadır.

²¹⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 282; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 402;

²¹⁹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 305; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 402-403.

²²⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 403.

²²¹ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Sakal Risalesi*, 5-25.

²²² Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Sakal Risalesi*, (İstanbul: Gulistan Neşriyat, 2018).

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin bu alanda kaleme aldığı diğer iki eseri *Cüz'ü Hilâfi'l-Eimme fi's-Salât* ve *Cüz'ü Refi'l-Yedeyn*'dir.²²³

3. Târih ve Siyer İlmindeki Yeri

İslâm medeniyetinde şehirler, şahıslar ve siyer konularında tarihi eserler yazmak, sahâbî ve tâbiîn döneminden itibaren başlamış daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.²²⁴ Bu anlayışın devamı olarak her devirde tarih alanında eserler yazılmıştır. Kandehlevî de bu anlayış çerçevesinde tarih alanında eserler kaleme almış ve bu eserlerde Hz. Peygamber ve ashabının hayat hikayeleri yanında yaşadığı dönemin âlimleri hakkında bilgi vermiş ve önemli hadiseleri kaydetmiştir.²²⁵

3.1. Âb Beytî (Matbu)

Yaşadığı dönemin önde gelen âlimleri Zekeriyyâ el-Kandehlevî'den kendi hayatını anlatan bir çalışma yapmasını istemişlerdir. Zekeriyyâ da bu talepler üzerine karşılaştığı olaylar, tedris ve telifleri, rihleleri ve günlük yaşantısı hakkına bir mecmua hazırlamıştır. Eser ilk önce Urduca olarak Pakistan'da yayımlanmıştır. Daha sonraları Arapçaya ve İngilizceye tercüme edilmiştir.²²⁶

3.2. Ebcedü'l-Vekâi (Mahtût)

Bu eserde gazveler, askerî bölükler ve İslâm tarihinde önemli yere sahip olan büyük şahısların tercemeleri ve kâfir olan Araplar hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Müellif eserini alfabetik sıraya göre kaleme almıştır.²²⁷

3.3. Ekâbiru Ulemâi Diyûbend (Matbu)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî bu kitabını 1976-1977 senelerinde Medine'de ikamet ettiği sırada kaleme almıştır.²²⁸ Eserde Diyûbend okulunda yetişen âlimler ve onların ilmî katkıları ve sünneti seniyyenin ihyasındaki katkıları ele alınmıştır. Çalışma 1978'de Hindistan'da Sehârenpûr'da İşâ'etü'l-ulûm yayınevi tarafından basılmıştır.²²⁹

²²³ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Vücûbu i'fai'l-Lihye*, çev. Âşık İlhâ, (ys, ts.); Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddiss*, 262; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/54; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 262-263; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 404.

²²⁴ Mustafa Fayda, "İslâm Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Târihi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18. (1996), 167-180.

²²⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 406.

²²⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 406.

²²⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 406.

²²⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 407.

²²⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 407.

3.4. Ekâbir Kâ Ramazan (Matbu)

Müellif bu eseri 1972 senesinde kaleme almıştır. Çalışmada hocaları ve yol arkadaşları olan şahısların Ramazan ayında yaptığı amelleri ve günlük yaşantılarını anlatmaya çalışmıştır. Çalışma ilk önce İngilizce olarak 1994'te Hindistan'da yayımlanmış daha sonra farklı dillere tercüme edilmiştir.²³⁰

3.5. Târîhu Meşâyihu Çişt (Matbu)²³¹

Zekeriyyâ el-Kandehlevî bu kitabı boş zamanlarında yazmıştır. Çalışmada Mezâhiru'l-ulûm medresesi, burada görev alan âlimlerin ilmî gayretleri ve hedefleri, tedrisat ve irşâd faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber ve hulefai raşidin hakkında tafsilatlı bilgiler vermeye çalışmıştır. Kitabın sonunda ders aldığı hocalarını sırasıyla tanıtarak Halil Ahmed es-Sehârenpûrî ile bitirmiştir. Eser aslında Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin ilk teliflerinden olup, uzun yıllar boyunca bekletilmiş ve en sonunda Muhammed Şâhid es-Sehârenpûrî tarafından tamamlanarak 1973 yılında il kez yayımlanmıştır. Eser Urduca olarak yazılmıştır.

3.6. Târîhu Mezâhiru'l-Ulûm (Matbu)

Eser Urduca olup, Mezâhiru'l-ulûm medresesinin kuruluşundan itibaren beş senelik tarihi hakkında bilgiler içermektedir. Çalışmada medresesinin müderrisleri, talebeleri, eğitim-öğretim yöntemleri ve özelliklerinden bahsedilmektedir.²³²

3.7. Tezkîretu'l-Kurrâi's-Seb'a (Matbu)

Müellif bu eseri Medine'de 1926 yılında yazmıştır. Çalışmada yedi dilli kıraat hâfızlarının ve on dört talebenin tercemesi hakkında bilgiler yer almaktadır.²³³

3.8. Cüz'ü Umerâi Medineti'l-Münevvere (Mahtût)

Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Medine emirleri ile alakalı bir çalışmadır. Müellif eserde iki ana konuya tema etmiştir:

1. Medine emirlerinin isimlerini vakıalarla birlikte anlatmıştır.
2. Hâlifelerin isimlerini burada kurulan devletlerle birlikte ele almıştır.

İlk önce Emevî halifeleri, ardından Abbâsî halifeleri ve daha sonra

²³⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 408.

²³¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 408.

²³² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 409.

²³³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 409-410; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 269-270.

Osmanlı halifeleri tanıtılmıştır. Bu bölümü Hz. Ebu Bekir ile başlayıp, Sultan altıncı Muhammed Hân ile sonlandırmıştır.²³⁴

3.9. Cüz'ü Turuku Medineti'l-Münevvere (Mahtût)

Zekeriyyâ burada Mekke'den Medine'ye giden Sultanî, Feraî, Gâir ve Şerefi adlı dört yol hakkında bilgiler vermektedir. Çalışma Arapça olarak yazılmış ve mahtûtur.²³⁵

3.10. el-Havâşî ala'l-İşâa fi'l Eşrâti's-Sâa (Matbu)

Zekeriyyâ talebelik günlerinden itibaren Muhammed b. Resûl el-Hasînî'ye ait olan *el-İşâa fi'l Eşrâti's-Sâa* adlı eserin üzerine yazdığı haşiye ve ta'likatları kitap haline getirmiştir. Çalışma 1996'da Arapça olarak yayımlanmıştır.²³⁶

3.11. Resâilu İstirâik (Matbu)

Zekeriyyâ bu eserinde Hindistan'daki eğitim sisteminde yaşanan olumsuzlukları dile getirmiştir. Eser ilk kez el-Mektebetü'l-Yahyeviyye'de, ikinci kez 1969'da Pakistan'da ve son olarak Delhi'de İşâ'etü'l-ulûm'da yayımlanmıştır. Eser dönemin âlimleri tarafından büyük bir merakla okunmuş ve basımı desteklenmiştir.²³⁷

3.12. Sîretü's-Sıddîk (r.a.) (Matbu)

Eser Urduca olarak yazılmış ve Hz. Ebu Bekir'in hayatını anlatmaktadır.²³⁸

3.13. Kur'âne Azîm Evr Cebriyye Ta'lîm

Eserde İslâmî öğretilere zıt olduğu düşünülen eğitim sistemine karşı dönemin bazı şahıslarının görüşlerine yer verilmiştir. Kitap Urduca olarak el-Mektebetü'l-Yahyeviyye yayınevinde basılmıştır.²³⁹

3.14. el-Müellefât ve'l-Müellifûn (Mahtût)

Kitap Arapça olarak kaleme alınmıştır. Müellif bu çalışmasında meşhur hadis ve fıkıh kitaplarını ve müelliflerini tanıtmıştır. Esere 1928'de başlayıp, 1968 yılında bitirebilmiştir. Uzun yılların mahsulu olan bu çalışmada altı ana fihrist bulunmaktadır.

²³⁴ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 303; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 410.

²³⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 303; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 411.

²³⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 321; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 411-412;

²³⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 412-413.

²³⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 328.

²³⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 413-114.

1. Harf ve rumuzların fihristi olup, müellif bu rumuzları mahtût olan bu eserinde işaretlemiştir.
2. Yazarların fihristi.
3. Eserlerin fihristi.
4. Hem eserleri hem de yazarlarının ismini içeren fihrist.
5. Hindistan’da bulunan Dârü’l-ulûm Nedvetü ulemâ ve Mektebetü Miyân Hân kütüphanelerindeki kitapların fihristi.
6. Hindistan’daki âlimlerin kalemine mahsus ders kitaplarının fihristi.²⁴⁰

3.15. Müceddidîn-i Millet (Mahtût)

Müellif bu kitabında hadis ve tarihçi âlimlerin kavillerini bir araya getirmeye çalışmıştır. Ayrıca bu âlimlere ait kitapları da zikretmiştir.²⁴¹

3.16. Meşâyihu’t-Tasavvuf (Mahtût)

Çalışmada Hindistan’da yetişen 15 tasavvuf âlimin hayatından bahsedilmektedir. Eser mahtût olup, 75 levhadan oluşmaktadır. Müellif bu eseri tahminen 1921 yıllarında yapmıştır.²⁴²

3.17. Mîr Muhsin Kitâbeyn (Mahtût)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî bu çalışmasını Ebu’l Hasan en-Nedvî’nin isteği ve ısrarı üzerine yazmıştır. Kitapta müellif kendisinin ilmî ve mânevî şahsiyetinin gelişiminde katkı sağlayan kitapları tanıtmaya çalışmıştır.²⁴³

3.18. Netâicu Hacc (Matbu)

Bu eserde hac ibadetinin adabları ve dikkat edilmesi gereken kuralları hakkında bahsedilmektedir. 1973’te Urdu dilinde ilk kez 23 sayfa olarak basılmıştır.²⁴⁴

3.19. Nizâmu Medreseti Mezâhiri ulûm (Mahtût)

Eser 1949’da Urduca olarak kaleme alınmıştır. Çalışmada söz konusu ilim camiasının tarihinden bahsedilmektedir.²⁴⁵

3.20. el-Vekâî ve’z-Zuhûr (Mahtût)

Bu eser üç ciltten oluşmaktadır:

1. Hz. Peygamber’in hicretinden vefatına kadarki dönemde sadir olan vakıaları içerir. Bu cildi 7 Eylül, 1923’te hazırlamıştır.

²⁴⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 413-114.

²⁴¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 415.

²⁴² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 415.

²⁴³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 416.

²⁴⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 416.

²⁴⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 416-417.

2. İkinci ciltte Hulefâi Râşid'in döneminden Ebu'l Hasan Muaviyenin yönetimine kadarki tarihi olaylar anlatılmıştır.
3. Üçüncü cilt, bir öncekinin devamı olup, özellikle Medine ve Mekke emirleri ile ilgili tarihi olayları kapsamıştır. Müellif bu cildi 1928'de tamamlamıştır.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin kalemine ait diğer tarihi eserleri ise şunlardır; *Cüz'ü Vefâti'n-nebî, Hikâyât-ı Sahâbe, Hasâilu Nebevî (a.s.)*.²⁴⁶

4. Akîde ve Kelâm İlmindeki Yeri

Kandehlevî, Akîde ve Kelâm ilimlerine dair imanın tanımını, akideyle ilgili ana konular, kader konusu, ölümün halleri, ölüm ile kıyamet arasındaki ilişki, tekrar dirilme ve dünyadaki amellerin ahiretteki durumlara etkisi gibi konuları içeren eserler telif etmiştir. Kandehlevî'nin mezkûr konularda yazdığı eserler şunlardır.

4.1. İslâm lâ nekâ Tarikah (Matbu)

Müellif bu çalışmasında İslâm ve İman'ın tanımını tafsilatlı olarak açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca akideyle ilgili mutlaka bilinmesi gereken konuları da izah etmeye gayret etmiştir. Eser Urducadır ve matbu hali bulunmaktadır. Ayrıca İngilizce ve Fransızca çevirileri de vardır.²⁴⁷

4.2. Tîn Mektûb (Matbu)

Eser Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin daha önce makale olarak yayımladığı birkaç çalışmasının ürünüdür. İçeriği akideyle ilgili bilgiler ve ilmî iktibaslardan oluşmaktadır. Müellif bu çalışmasının telifinde Şeyh Muhammed es-Serhandî'nin risalelerinden alıntılar yapmıştır. Çalışma 1976'da yayımlanmıştır.²⁴⁸

4.3. et-Takdîr (Mahtût)

Bu çalışma kader konusunda yazılmıştır. İçerisinde ibret olacak hadise ve olaylara da yer vermiştir. Müellif bu kitabını tamamlayamadığını dile getirmektedir.²⁴⁹

4.4. Mevt ki Yâd (Matbu)

Kitabın dili Urducadır ve muhtevasında ölümün halleri, ölüm ile kıyamet arasındaki ilişki, tekrar dirilme ve dünyadaki amellerin ahiretteki

²⁴⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddiss*, 262-263; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 54-55; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 267-269; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 417.

²⁴⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 417.

²⁴⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 417.

²⁴⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 418.

durumlara etkisi gibi konular mevcuttur. Eserin bariz özelliklerinde biri de müellifin okuyucuları etkilemek amacıyla konuyla alakalı Arapça ve urduca kasidelere yer vermiş olmasıdır. Kitabın 1975 senesinde tamamlandığı kaydedilir. Eser aynı zamanda Hind ve Bangladeş dillerine de çevirilmiştir.²⁵⁰

5.Tasavvuf İlimindeki Yeri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî mutasavvıf kimliğiyle de şöhret bulmuştur. Kandehlevî'nin tasavvuf anlayışı aynı zamanda onun tebliğ faaliyetlerini de etkilemiştir. Dolayısıyla onun tasavvufî yönü üzerinde ayrıntılı durmak önem arz etmektedir. Kandehlevî'nin ilmî kişiliği yanında ahlakî gelişimine bakıldığında ilk tasavvufî terbiyeyi babasından aldığı görülmektedir. 1925'te hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'den Kâdiriyye, Çiştîyye, Sühreverdîyye ve Nakşibendîyye tarikatlarında icâzet almış; tedris ve telif faaliyetleri yanında irşat çalışmalarına başlamıştır.²⁵¹ Zekeriyyâ el-Kandehlevî tasavvufla olan ilgisini aynı zamanda Tebliğ Cemaati faaliyetleriyle birlikte değerlendirmeye çalışmış, bu konuda kendisine Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ve Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî en büyük destekçilerden olmuştur. Tebliğ Cemaati'nin yayılması için yaptığı çeşitli seyahatler ve toplantılarda zühd ve takvası, etkili konuşması ve güzel ahlâkıyla insanları çabuk etkileyebilmiştir.

Kaynaklarda Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin tasavvuf eğitimini hocaları Raşid Ahmed el-Gengûhî ve Eşref Ali Tehânevî (1863-1943) tarafından kurulan tasavvuf medresesinden aldığı da kaydedilmektedir. Ayrıca Zekeriyyâ'nın İslâm'da öngörülen, batıl ve hurafeler karışmayan tasavvuf anlayışını savunduğuna, özellikle hocası Tehânevî'nin bu alanda verdiği mücadeleleri ve ortaya koyduğu görüşlerinden çok etkilendiğine dikkat çekilmektedir. Bunu yanı sıra Tehânevî'nin tasavvufu, nazarî ve ilmî anlayıştan öte amelî bir yaklaşım olarak değerlendirdiğine ve bunu eğitim-öğretim imkanları içerisinde uygulamaya çalıştığına ve bu alanda yazmış olduğu risalelerinin Zekeriyyâ'nın üzerinde olumlu etkiler bıraktığına işaret edilmektedir. Zekeriyyâ'nın da hocasının yolunu takip ederek tasavvuf ilmine katkılarını ilmî görüşleri ve tebliğ faaliyetleri aracılığıyla sağlamaya çalıştığı belirtilmektedir.²⁵²

²⁵⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddis*, 263-264; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/56; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 264; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 418-419.

²⁵¹ Özşenel, "DİA", 14/299; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 33-34.

²⁵² Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 232-239.

Zekeriyyâ'nın tasavvuf ilmiyle olan münasebetini anlatan söz konusu bilgiler kanaatimizce yeterince isabetli değildir. Nitekim esas konumuz olan *Fedâil-i A'mâl* adlı eserini baştan sonuna kadar incelediğimizde tasavvufi yorum ve değerlendirmeleri olarak nitelendirebileceğimiz bir çok hususta, özellikle şahısların menkıbeleri ve uydurma hikâyeleri çokça zikretmiş olması mezkûr bilgileri tam anlamıyla isabetli olmadığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu esere yöneltilen eleştirilerin ekserisinin de müellifin aşırı derecedeki tasavvufi yorumlarıyla irtibatlı olduğu görülmektedir. Bu konuda detaylı bilgileri ileride çalışmamızın son kısmında örnekleriyle birlikte zikretmeye çalışacağız.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Kur'ân'ı Kerim, Sünneti Nebvî ve Selef Sâlih tarafından vârid olan dünya ziynetlerinin geçiciliği ve Allah'a ibadetten alıkoymasıyla ilgili haberlere son derece dikkat ettiği ve hayatı boyunca zühd yaşamını sürdürmeye gayret gösterdiği belirtilmektedir. İlim öğrenmek ve bildiklerine amel etmek konusunda her zaman Allah'ın rızasını gözettiğine, riyadan devamlı kaçındığına ve hayatını Kur'ân ve hadisleri öğrenmekle geçirdiğine de işaret edilmiştir.²⁵³

Medresede müderrislik yaptığı dönemlerde de babası gibi aylarca maaş almamış ve hayatı boyunca çok düşük bir maaşa çalışarak ilim öğretme faaliyetlerinde de Allah rızasını gözetmekten taviz vermemiş ve bu konuda şöyle demiştir: “*Muhakkak ki Allah Rezzak'tır. Rızık ancak Onun elindedir, veren de esirgeyen de O'dur.*”²⁵⁴

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin ilmî kişiliği yanında zâhid ve mutasavvıf kimliğiyle de çevresindeki insanlara örnek olduğu, bu alanda rehber edindiği Halîl Ahmed'den çok etkilendiği kaydedilmektedir. Zekeriyyâ'nın zühd hayatına verdiği önemi onun şu ifadeleri tasdik etmektedir: “*Tasavvuf niyeti düzeltmekten başka bir şey değildir. Başlangıcı “Ameller niyetlere göredir” “Nihayeti de Alla seni görüyormuşçasına Ona ibadet etmendir.”*”²⁵⁵

Zekeriyyâ'nın *eş-Şeriat* ve *t-Tarîkat* adlı eseri tasavvuf alanında meşhur olan çalışmalarının en önde gelenidir. Eserinde tezkiye, bağlılık, ihsan ve seyrü sülûk gibi konuları ele almış, selef sâlihlerin ve âlimlerin konuyla alakalı

²⁵³ Kandehlevî, el-Ebvâb, 1/41-42.

²⁵⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 155-156; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 162.

²⁵⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 155-156; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 162.

görüşlerine ve şerhlerine yer vermiştir. Bunun haricinde *Târîhu Meşâîhu Çişt*, *Meşâîhu Tasavvuf*, *Nesebet ve İcâzet* ve *Vesâye ve Ta'limât* adlı kitapları da tasavvuf ve tarihle ilgili eserlerinden bazılarıdır.²⁵⁶

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin tasavvuf ilmindeki konumunu belirleyen en önemli faktörlerden biri de onun İslâm'ın genel yapısına aykırı olmayan Tasavvuf'u ilmî görüşleri ve amelî çabalarıyla savunmuş olmasıdır. Bu konuda genel olarak iki önemli hususa dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu ikisinin genelde İslâm dinine özelde tasavvufa pek çok zarar getireceğini dile getirmiştir.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'ye göre bunlardan ilki: Selef sâlihe olan sevgi ve sadakâtı yok etme çabalarıdır. Bunun ilk adımı Resûlullah'ın (s.a.v.) ashabına olan hürmet ve itibarı yok etmekle başlar. İkincisi ise doğru yolu gösteren âlim, fukaha ve müçtehitleri itibarsızlaştırmakla gerçekleşir. Zira bütün bu zatlar şeriat ahkâmını koruyup, onu iyice araştırıp günümüze aktaran kişilerdir. Aynı zamanda bu zatlar birçok asır boyunca belli bir kültürü aktarma konusunda hemfikir olmuşlardır.

İkinci mesele ise: İslâm'da mânevî yön ve davranışlara karşı olumsuz fikir oluşturma çabalarıdır. Bu hareketler neticesinde kâmil, ârif ve takvâ sahibi insanların İslâm ile bir alakası olmadığı görüşünü yaymak amacı güdülmektedir. Ya da adı geçen kişilerin İslâm ile ilgisi olsa dahi, İslâm'ın mâneviyat, ahlâk ve batınî sıfatlarla herhangi bir ilişkisinin olmadığını ortaya koymaktır.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî bahsedilen bu iki temel hususu önlemek ve tasavvufu savunmak için pek çok ilmî görüşlerini delilleriyle birlikte arz etmeye çalışmaktadır.²⁵⁷ Burada Zekeriyyâ'nın söz konusu ilmî görüşlerine kısaca temas edeceğiz:

1. Zekeriyyâ, Kâdiriyye, Çiştîyye ve Nakşbendiyye gibi tasavvuf tarikatlarının sahabe ve tabiin döneminde olmadığı ve bütün bu tarikatların bir bidatten oluştuğu yönündeki görüşlere cevap vermiştir:

Ona göre Şeyh ve evliyaların takip ettiği tarikatlardaki uğraşlar bir silsile olarak Peygamber döneminden itibaren günümüze aktarılmıştır. Aslında tarikat velileri şeriat müçtehitlerinin takipçileridir. Şeriat müçtehitleri ahkâmın

²⁵⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 264; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/56-57; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 405-408-410.

²⁵⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 232-239.

zâhirini asıl edinmişlerdir. Tarikat velileri ise batınî şeriat üzerinde içtihat etmişlerdir.

Sahâbe döneminde söz konusu tarikatların olmadığı meselesine gelince; Ashab, Hz. Peygamber'i görme ve onunla muhatap olabilme şansına sahip olduğundan dolayı şeriatın batınî yorumlarına kafa yormak ihtiyacı duymamıştır. Öte yandan ashabın Kuran-ı Kerîm'i ve Hadisi anlamak için nahiv, sarf ve Arap diline dair ilimleri öğrenmek ihtiyacı da olmamıştır. Ancak söz konusu acemler (hatta günümüz Arapların büyük çoğunluğu) olduğunda hem geçmiş asırlarda hem de günümüzde bütün bu ilimleri öğrenmek zorunda kaldığı aşîkardır.

Zekeriyyâ'nın zikrettiği hususları dikkate aldığımızda adı geçen tarikatların şeriatın batınî yönünü ortaya koyma yolunda çaba harcadığı ve Arap olmayan Müslümanlar için şeriatın daha iyi anlaşılması yolunda gayret gösterdiği görüşü ortaya çıkmaktadır.

2. Şeyh kimdir? Ona ihtiyaç var mıdır? Ona tabi olmak gerekli midir?- sorularına kendi görüşlerini ve Abdüllaziz ed-Dihlevî gibi âlimlerin fikirlerini naklederek cevaplamaya çalışmıştır.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'ye göre bir şeyhe tabi olmak birkaç şartla mümkündür.

1. Şeyh takva sahibi ve adaletli olmalıdır.
2. Dünyada zühd sahibi olmalı ve ahirete daha çok önem vermelidir.
3. Emri bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker'e önem vermelidir.
4. Başka şeyhler ile arkadaşlığını sürdürmelidir.²⁵⁸

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Zühd ve Rikâk alanlarına dahil edebileceğimiz eserleri şunlardır.

5.1. Şeriat ve Tarikat Kâ Telâzüm (Matbu)

Kitabın orijinali Urduca'dır ve çalışmada şeriat ile tarikatın lüzumu konusu işlenmiştir. Kitapta iki ana konu ele alınmıştır. Birincisi şeriat olup, Zekeriyyâ burada usûli'd-dîn'i, hükümleri, meseleleri ele alma yöntemlerini, ictihad ve ona olan ihtiyacı, taklid ve buna karşı dört mezhep imamlarının görüşlerini farklılıklarıyla birlikte değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca şüphe ve müşkillerden kurtulmada tasavvufun önemine de işaret etmiştir.

²⁵⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 233-242.

Diğeri ise tarikat olup, müellif bu kavramın manasını detaylı olarak anlatmıştır. Ayrıca tarikatın şerî hüküm ve seyr-i sülûk-tasavvuf ile olan bağlantısını kurmaya çalışmıştır. Bu konuda delil olarak Hz. Peygamber'den gelen hadisleri nakletmiştir. Eser 1981'de İngilizceye tercüme edildikten sonra Güney Afrika'da yaygınlaşmıştır. Şeyh Abdulhafız el-Mekkî bu kitabı Arapçaya tercüme etmiştir.²⁵⁹

5.2. Demâimu Hân Halîl (Matbu)

Eşref Ali et-Tehânevî'nin sofrası anlamına gelen bu eserde Tehânevî'nin hayatı ve Zekerîyyâ ile olan ilişkisi anlatılmaktadır. Eser Pakistan'da Urdu dilinde yayımlanmıştır.

5.3. Nisbet ve İcâzât (Matbu)

Çalışmada Tasavvuf ve tarikat alanında icazet alan kimseler ve onların din alanındaki faaliyetleri anlatılmaktadır.

Zekerîyyâ el-Kandehlevî, bahsedilen kitaplar haricinde fedâil genel kavramı altında zühd ve rikâk ile alakalı birçok eseri kaleme almıştır. Burada söz konusu eserlerin isimlerini zikretmekle yetineceğiz. Zira bu kitaplar aynı zamanda çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu sebepten bütün bu eserleri ileride müstakil bir başlıkta ele alacağız.

1. Fedâilu't-Ticâre
2. Fedâilu Durud Şerif
3. Fedâilu'z-Zikr
4. Fedâilu'l-Kur'ân
5. Fedâilu'l-Hac
6. Fedâilu't-Tebliğ
7. Fedâilu's-Sadakât
8. Fedâilu's-Salât
9. Vasâyâ ve Ta'limât²⁶⁰

6. Mezhepler Tarihi'ndeki Yeri

Kandehlevî, genel olarak bu alanda bulunduğu çevrede zuhur eden farklı gruplar ve liderleri, Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri ve bu cemaate yöneltilen eleştirilere karşı yazdığı reddiyeleri kaydetmeye çalışmıştır. Ayrıca Kandehlevî'nin bizzat kendisinin durumuna bakıldığında Ehl-i Sünnet ve'l-

²⁵⁹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 320-321.

²⁶⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddis* 264; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/57; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 265; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 420-421.

Cemaat mensubu, mezhep itibariyle Hanefî, meşrep olarak da sûfî olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandna bütün bu özelliklerinin ilgili alanda yazdığı eserlere de yansıdığı görülmektedir. Zira Kandehlevî'nin yaptığı bütün değerlendirmelerinde mezkûr çizgileri ölçü almıştır.

6.1. İ'tidâl fi Merâtibi'r-Ricâl (Matbu)

Bu çalışmada Zekeriyâ el-Kandehlevî, Hindistan'daki siyasi ve dinî durumla alakalı kendisine yöneltilen yaklaşık yedi soruyu Kur'ân ve hadislerin ışığında cevaplamaya çalışmıştır. Kitap 1940 senesinde basılmış ve birkaç yabancı dillere tercüme edilmiştir.

6.2. Tebliği Cemâat ber İ'tirâdât ki Cevâbât (Matbu)

Müellif bu eseri Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen eleştirilere karşı yazmıştır. Eser yaklaşık 18 soruya verilen cevaplardan oluşmaktadır. Kitap birkaç dile tercüme edilmiştir.

6.3. Fevâidu Hüseyinî (Mahtût)

Zekeriyâ bu çalışmayı Seyid Hüseyin Ahmed el-Medenî'den istifade ederek telif etmiştir. Kitapta fikhî konularda bazı münakaşalı fikirlere yer verilmektedir. Çalışma 15 sayfadan oluşmaktadır.

6.4. Meşriki Kâ İslâm

Bu eseri Zekeriyâ el-Kandehlevî İnâyetullah el-Meşrikî ve onun tarafından kurulan *el-Hareketu't-Tevâdi'* adlı cemaatin bidat görüşlerini izah etmek amacıyla yazmıştır.

6.5. Mütalaa Kâdiyânî

Zekeriyâ el-Kandehlevî bu eseri hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'nin talebi üzerine Kâdiyanîyat hareketi ve kurucusu olan Gulam Ahmed'i tanıtmak amacıyla yazmıştır.

6.6. Fitne Mevdûdiyet

Zekeriyâ'nın bu eserinin muhtevası hakkında kaynaklardan herhangi bilgi tespit edilememiştir.²⁶¹

7. Arap Dili ve Belağatındaki Yeri

Zekeriyâ el-Kandehlevî, Arap dili ve belağatı alanında, yaşadığı dönem alimleri arasında önemli şahsiyetlerden biri olmuştur. Bunu müstakil olarak yazdığı eserlerinden ve orijinal şiirlerden anlamak mümkündür. Ayrıca

²⁶¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddis*, 265; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/57; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 266; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 423-426.

Kandehlevî'nin şair olma yönü o kadar ön plandadır kaleme aldığı eserlerinin çoğunda şiire başvurmuş, bazı konuları şiirle anlatmaya çalışmıştır. Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin İslâm ilimleri yanında şiir ve edebiyata da çok ilgi gösterdiği hakkında verilen bilgilerden de anlaşılmaktadır. Bu bilgilere göre Zekerıyyâ el-Kandehlevî bine yakın Arapça, Farsça ve Urduca beyitleri ezbere bilmiştir. Kaynaklarda Zekerıyyâ'nın genç yaşlarında iken akşam yemeğinden sonra eğitilmiş arkadaşlarıyla bir araya gelerek aralarında şiir yarışmalarını düzenledikleri, bazen bu eğlencenin sabah namazına kadar devam ettiği yönündeki bilgiler onun bizzat kendi ağzından nakledilmiştir.²⁶² Kandehlevî'nin bu alanda müstakil olarak telif ettiği eserler şunlardır.

7.1. İzâfe ber İşkâl İklidus (Mahtût)

Zekerıyyâ el-Kandehlevî bu eseri yazma iştiağının talebeyken geometri derslerini okuduğu sırada doğduğunu dile getirmiştir. Urduca olarak yazdığı bu çalışmada mühendislik ile alakalı bazı ıstılahların manalarını açıklamaya çalışmıştır.

7.2. Şerhu Elfiyeti İbn Malik (Mahtût)

Zekerıyyâ bu araştırmayı 13 Ağustos, 1911'de henüz talebelik dönemindeyken yazmaya başlamıştır. Eser 5 cüz ve bir fihristten oluşmaktadır.²⁶³

7.3. Şerhu Süllemi'l-Ulûm (Mahtût)

Bu araştırma mantık ilimlerinin şerhiyle alakalı olup, müellif bu eseri daha öğrenci olduğu dönemlerde 1913 senesinden itibaren yazmaya başlamıştır.²⁶⁴

I. Hocaları

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ilmî hayatına bakıldığında çok sayıda hocadan ders almadığı görülecektir. Ancak ders aldığı hocaların ilimde pâyе sahibi olmaları onun ilmî açıdan gelişmesine oldukça büyük katkıda bulunmuştur. Zira istifade ettiği hocaları ilim, tahkik, telif, tedris ve takva bakımından zirvedeydiler. Bununla beraber yetiştiği çevrede ilim ve amel bakımından o günlerin en iyileri sayılmıştır.²⁶⁵

²⁶² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 186-187.

²⁶³ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 263-264.

²⁶⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 264; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/56-57; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 265; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 422.

²⁶⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 254; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/45; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 131; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 113; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 35.

Burada Zekerıyyâ'nın ilmî gelişiminde katkıda bulunan hocaları sırasıyla tanıtılmaya çalışılacaktır.

1. Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1334/1916)

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ders aldığı hocalarının en başında babası Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî gelmektedir. Yahyâ el-Kandehlevî hakkında yukarıda detaylı bilgiler verilmiştir.

2. Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî (ö. 1346/1927)

Eylül 1269/1852'de Hindistan'ın Uttar Pradeş eyaletine bağlı Sehârenpûr şehrinin Nânevte (Nânota) kasabasında doğmuştur.²⁶⁶ Soyunun baba tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye, anne tarafından ise Hz. Ebû Bekir'e dayandığı kaydedilir. Küçük yaşlarından itibaren Kur'ân'ı Kerîm'i, başlangıç seviyesinde Arapça, urduca ve farsça'yı birçok hocadan öğrenmiştir.²⁶⁷ Ayrıca İngilizceyi de en kısa zamanda öğrenebilmiştir. İslâmî ilimleri ilk başta Diyûbend medresesinde almış, daha sonra Mezâhiru'l-ulûm'a geçmiştir. Burada Kur'ân'ı Kerîm'in tamamını bir senede ezberlemiş ve ertesi sene terâvih namazını hatimle kıldırmıştır. Aynı medresede başta tefsir, hadis ve fıkıh olmak üzere dinî ilimleri baş müderris olan dayısı Muhammed Mazhar'dan, mantık ve felsefe gibi aklî ilimleri de medresenin diğer hocalarından okumuştur. 1871'de buradan mezun olunca edebiyat bilgisini geliştirmek amacıyla Lahor'daki National College'a kaydolmuş, orada da Feyzülhasan Sehârenpûrî'den ders almıştır. Dönemin tanınmış âlim ve sûfîlerinden, aynı zamanda Diyûbend Medresesi'nin kurucularından olan Reşîd Ahmed el-Gengûhî'nin yanında seyrüsülûke başlamıştır.²⁶⁸

Mekke'de Şâfiî müftüsü Ahmed Zeynî Dahlân'dan, Medine'de Abdülganî el-Müceddidî'den, Hindistan'da Abdülkayyûm Budhânevî'den hadis icâzeti almıştır. 1879'daki ikinci hac yolculuğunda Mekke'de sûfî İmdâdullah Tehânevî'nin yanında kalmış ve bir yıl sonra dört tarikten aldığı icâzetle halifesi olmuştur.²⁶⁹ Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî ve oğlu Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, Muhammed Enver Şah el-Keşmîrî, Muhammed İdrîs el-Kandehlevî, Zafer Ahmed et-Tehânevî, Cemîl Ahmed et-Tehânevî, Hüseyin Ahmed el-Medenî, Bedr Âlem el-Mîretî, Muhammed Hayat

²⁶⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 256; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/47; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 134; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 120.

²⁶⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 120.

²⁶⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 135.

²⁶⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 256; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/47.

es-Senbehlî, Feyzülhasan el-Gengûhî, İşfâkurrahman el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati'nin kurucusu Muhammed İlyâs el-Kandehlevî, Abdurrahman el-Kâmilpûrî ve Muhammed Eyyûb es-Sehârenpûrî gibi âlimler onun talebeleri arasında yer almaktadır.²⁷⁰

Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî 12 Ekim 1927'de Medine'de vefat etmiştir.

İlim dünyasına birçok eseri kazandıran Halîl Ahmed'in en önemli eseri *Bezlü'l-Mechûd fî Şerhi Ebî Dâvud* olup, kitabın telifinde Zekeriyyâ el-Kandehlevî katkıda bulunmuştur. Eser ilk olarak büyük boy beş cilt olarak, daha sonra Zekeriyyâ'nın ta'likatlarıyla birlikte yirmi cilt halinde basılmıştır. Bunun dışında *el-Mühenned 'ale'l-müfenned, Hidâyâtü'r-reşîd ilâ ifhâmi'l-'anîd, Mitrakatü'l-kerâme 'alâ mir'âti'l-imâme, Tenşîtu'l-âzân fî tahkîkî mahalli ezân, Berâhîn-i Kâtî'a 'alâ zalâmi'l-Envârî's-sâtî'a es-Su'âl 'an cemî'i 'ulemâ'i'ş-Şî'a* ve *Fetâvâ-yı Mezâhirü'l-'ulûm* adlı eserler de müellifin kalemine mahsustur.²⁷¹

3. Abdullatif el-Burkâdevî (ö. 1373/1954)

Kaynaklarda doğum tarihi hakkında net bir rakam verilmemekle birlikte hicrî 13 asrın sonlarında tahminen 1899 yıllarında doğduğu kaydedilmektedir.²⁷² İlk eğitimini babasından almış, babasının gözetiminde Farsça kitapları mütala etmiş ve hafızlığını da tamamlamıştır. Daha sonra yedi yaşındayken Mezâhîrî'l-Ulûm medresesinde eğitime başlamış ve burada 1906 senesine kadar devam etmiştir. Hadis derslerini Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî, İnâyet İlhâ es-Sehârenpûrî ve amcası Sâbit Ali'den almıştır.²⁷³ Yüksek tahsilini tamamlayınca Mezâhîrî'l-Ulûm'a müderris olarak tayin edilmiş ve hayatının sonuna doğru medresenin müdürü olmuştur. Kendisinden Zekeriyyâ el-Kandehlevî aklî ilimleri öğrenmiştir.²⁷⁴

4. Muhmmmed İlyâs el-Kandehlevî (ö. 1363/1944)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin amcası, önde gelen hocası ve Tebliğ Cemaati'nin kurucusu olan İlyâs el-Kandehlevî hakkında daha önceden bilgi verilmişti. Dolayısıyla biz burada İlyâs el-Kandehlevî'nin sadece ismini zikretmekle yetineceğiz.

²⁷⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/47.

²⁷¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 123; Özşenel, "DİA", 36/310-311.

²⁷² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 255; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/46; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 138.

²⁷³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/46; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 138.

²⁷⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 255; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/46.

5. Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tehânevî (ö. 1394/1974)

Tam ismi Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî el-Osmânî'dir. 5 Ekim 1892'de Diyûbend'de doğmuştur.²⁷⁵ Beş yaşına girdiğinde Diyûbend medrese müderrislerinden²⁷⁶ Şeyh Muhammed Yâsin'in yanında Urduca, Farsça yanında matematik gibi dersleri okumuştur. Daha sonra dayısı Eşref Ali Tehânevî'nin yanına Tehânebihûn'a gitmiş, burada İmdâdu'l-Ulûm medresesinde Arapça eserleri Şeyh Muhammed Abdullah el-Gengûhî'nin eşliğinde mütala etmiştir.²⁷⁷ Ardından 1908'de Câmiu'l-ulûm Medresesi'ne yerleşmiş ve burada fıkıh, usûl-i hadîs ve tefsir derslerini Muhammed İshâk'tan almış, ayıca *Kütüb-i Sitte* ile *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i okuduktan sonra Sehârenpûr'daki Mezâhirü'l-ulûm Medresesi'ne geçmiştir. Mezâhirü'l-ulûm'da Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'nin derslerine katılmış, on sekiz yaşına geldiğinde buraya hoca tayin edilerek fıkıh, usûl-i fıkıh, mantık ve felsefe derslerini okutmuştur. Tehânevî İmdâdu'l-ulûm Medresesinde de hocalık yapmış ve burada uzun yıllar boyunca talebelere hadis ve fıkıh derslerini okutmakla birlikte fetvalar da vermiştir. Eğitim-öğretim çalışmaları yanında tebliğ ve irşat faaliyetlerine de katılmıştır. Tehânevî'nin hayatına bakıldığında çeşitli eğitim kurumlarında görev yaptığı bilinmektedir. Zira yukarıda isimleri zikredilen medreseler haricinde Dakka Üniversitesi ve el-Medresetü'l-âliye'yede başmüderris olarak sekiz yıl bu görevde bulunmuştur. Burada görev yaparken el-Câmiatü'l-Kur'âniyyetü'l-Arabiyye'yi kurmuş ardından Batı Pakistan'a geçerek Eşrefâbâd'daki Dârü'l-ulûmi'l-İslâmiyye'de başmüderrislik yapmıştır. *İ'lâ'ü's-sünen*, *Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *Kavâ'id fî ulûmi'l-hadîs* adlı eserleri telif eden Tehânevî, 1974 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁸

J. Talebeleri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin yetiştirdiği talebelerinin sayısı oldukça fazladır. Özellikle tebliğ çalışmaları sayesinde karşılaştıkları ilmî gelişimlerine katkıda bulunduğu öğrencilerine başta Hindistan olmak üzere Pakistan, İngiltere, Kenya, Güney Afrika, Bangladeş, Amerika gibi dünyanın dört

²⁷⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 142; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 132; Ebubekir Sifil, "Zafer Ahmed Tehânevî", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, (İstanbul: TDV yayınları 2003), 44/67-68.

²⁷⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 142.

²⁷⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 132; Zafer Ahmed et-Tehanevi, *İ'lâ'ü's-sünen*, (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1994), 9-12.

²⁷⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 133; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 43-144.

tarafında rastlamak mümkündür.²⁷⁹ Dolayısıyla burada en önde gelen talebelerinin hayatı hakkında kısaca bilgi vermenin yanısıra diğerlerinin adını zikretmekle yetineceğiz.

1. Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî (ö. 1917/1965)

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin yakın akrabası olmasıyla birlikte en önde gelen öğrencisi, ilmî, irşâd ve tebliğ faaliyetlerinde büyük destekçisidir. *Hayâtu's-sahâbe* ve *Emâni'l-ahbâr fî Şerhi me'âni'l-âsâr* adlı eserleri çok meşhurdur. Özellikle Tebliğ Cemaati'nin dünyaya yayılmasında büyük katkıları olmuştur. Yûsuf el-Kandehlevî'nin hayatı hakkında detaylı bilgiler ise yukarıda zikredilmiştir. Onun Tebliğ Cemaati'ndeki yeri ise ileride ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

2. Ebrâzü'l Hak el-Herdevî (ö. 1423/2003)

Hindistan'ın Herdev şehrinde 20 Eylül, 1920'de doğmuştur. İlk eğitimi doğduğu şehirde Ahmed el-Mezâhirî'den almış, 1932'de Mezâhirü'l-ulûm'a intikal etmiştir. Burada Emir Ahmed el-Kandehlevî, Abdülcebbâr el-Â'zamî, Şeyh Abdüşşükür, Muhammed Esedullah, Mukrî Seyid Ahmed, Zekeriyyâ el-Kudûsî, Sadık Ahmed el-Keşmîri'den altı sene ders almıştır. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'den *el-Câmiu's-sahih*'in yarısını ve *Sünen-i Ebu Dâvud*'u, Şeyh Abdullatiften, *el-Câmiu's-sahih*'in geri kalan kısmını, Manzûr Ahmed'den *Sahih-i Müslim* ve *Sünen-i Nesâî*'i, Şeyh Abdurrahman'dan *Sünen-i Tirmizî* ve *Şerhu Meâni'l-Âsar*'ı okumuştur. Hadis dışında tefsir, usûl-i fıkıh, arab edebiyatı ve felsefe derslerini de görmüştür. Ayrıca el-Medresetü İslâmiyye'de iki sene tahsil almış, ardından Eşrefü'l-Medâris'te bir müddet ikamet etmiştir. Tebliğ ve ıslahat çalışmalarını yürütmek amacıyla Meclisu Deavetü'l-Hak'ı adlı cemaat kurmuş ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Hakkında hocası Zekeriyyâ el-Kandehlevî ders esnasında şöyle demiştir: “Şüphesiz Ebrâzü'l Hak el-Herdevî'ye Yüce Allah talebelik döneminden itibaren rabbanîlik bilgisini bahşetmiştir.”

Hocası Zekeriyyâ el-Kandehlevî'den hadis ilmi dışında ıslahat ve terbiye bakımından da çok şey öğrenen el-Herdevî, *el-Ezkârü'l-Mesnûne*, *Eşrefü'l-İslah*, *Eşrefü't-Tefhîm*, *Eşrefü'l-Hitâb*, *Eşrefü'n-Nizâm*, *Eşrefü'l-Hidâyetü bi Islâhi'l-Münkerât*, *Ilâhu'l-Gayyibe*, *et-Ta'dîl fî'l-Muâmelat*,

²⁷⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 257; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/48-49.

Tehzîbu'l-Muctemi, Hasâisu'l-Mümin, Mecâlisu'l-Ebrâr vb. eserlerinin tamamını urdu dilinde telif etmiştir.²⁸⁰

3. Seccâd Ahmed b. Şeyh Vâcid Ali el-Cûnferî (ö. 1395/1975)

1903'te İsa Bûr eyaletinde doğmuş ve burada büyümüştür. Medresetü'l-farkuiyye'de Kur'ân hafızlığını tamamlamıştır. Ayyinü'l-ulûm medresesinde Muhammed İsmâil'in eğitimi altında başlangıç seviyede Arapça ve farsça eserleri mütala etmiştir. 1936'da Mezâhirü'l-ulûm'a geçmiş ve iki senede *el-Câmiu's-sahih, Sünen-i Ebu Dâvud'u, Sahih-i Müslim, Sünen-i Nesâi* gibi hadis eserlerini başta Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Şeyh Abdullatif, Muhammed Zekeriyyâ vb. hocaların vasıtasıyla okumuştur.

Seccâd Ali el-Cûnferî'nin telif eserleri ise şunlardır: İbrahim Halilullah *İmtihânuhu ve Tadhiyyetuhu, el-'İyetü'l-me'sura, Tedbiru'l-vahde, el-Akâidu'l-İslâmiyye, Hediyyetü'l-Mubtedâ* vb.²⁸¹

4. Seyyid Muhammed Şâhid Hüseyin es-Sehârenpûrî (ö. ?)

26 Ocak, 1950'de Sehârenpûr şehrinde doğmuştur. 1956'da Kur'ân hafızlığını hocaları Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Yûsuf el-Kandehlevî ve İn'am Hasan el-Kandehlevî'nin destekleriyle tamamlamıştır. 1926'da Mezâhirü'l-ulûm medresesinde dinî eğitim almaya başlamıştır. Zekeriyyâ el-Kandehlevî hayattayken neredeyse yanından hiç ayrılmamış, kendisinden ahlakî ve ilmî yönlerden çok şey öğrenmenin yanında tebliğ ve irşat faaliyetlerine de katılmıştır.

Basîretü'd-Da'vetü ve fehmihe ve idrakihe, el-Benâtü's-Selâsetü'r-Rihâlât, Târîhu Meşâihu'l-Çiştîyye, Târîhu Câmiyetü Mezâhirü'l-ulûm, et-Tahsîs fi'l-Hadîsi's-Şerîf, Durûsü Sahîhi'l-Buhârî, Hayâtu's-Şeyhi Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Hayâtu's-Şeyhi el-Muftî Muhammed el-Hasan el-Kandehlevî, Zikru Meşâihu Sehârenpûr, Resâilu'l Ekâbir, eş-Şübehât alâ Kütübi'l-Fedâil-i li Şeyhi Muhammed Zekeriyyâ ve Reddü aleyhâ, Kısasu's-Şeyh Muhammed Zekeriyyâ el-Acemiyye vb. eserlerin müellifidir.²⁸²

5. Şeyh Muftî Mahmûh el-Hasan b. Şeyh Hâmid Hasan el-Gengûhî (ö. 1395/1975)

31 Temmuz, 1907'de Sehârenpûr'a bağlı Gengûh eyaletinde doğmuştur. 1923-1929 senelerinde Mezâhirü'l-ulûm medresesinde din eğitimine başlamış,

²⁸⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 139-142.

²⁸¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 142-143.

²⁸² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 144-146.

sonra Câmîyetü Dârü'l-Ulûm'da devam etmiştir. Mişkâtü'l-Mesâbîh, Tefsîru'l-Beydavî, Sünen-i Ebî Davud, *Sahih-i Müslim*, *el-Câmiu's-sahihi Buhârî* okuduğu hadis eserlerinin en önde gelenleridir. Eser telifi yanında müftülük görevini de yerine getirmiştir. Hakkında hocası Zekerîyyâ el-Kandehlevî birçok övgüde bulunmaktadır.

Eserleri: *Esbâbü'l-Gadabi fî'l-hadis*, *Esbâbü'l-la'na*, *Eşgâlü Yevmiyye*, *Terbiyyetü't-Tâlibîn*, *et-Taklîd ve'l-Cemmâetü'l-İslâmiyye*, *Hudûdü'l-İhtilâfât*, *Hukûku'l-Mustafâ*, *Hakîkatu'l-Hac*, *el-Hitab ve'l-Mevâiz fî't-Tecmeâtî't-Tebliğîyye*, *Refu'l-Yedeyn ve Kiraetu'l-Fâtiheti Halfe'l-Îmâm*, *Sîretü Halku'l-Beşer*, *Tâketü'l-İslâm*, *el-Fetâvâ el-Mehmudiyye* vb.²⁸³

²⁸³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 146-150.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

A. Zekerıyyâ el-Kandehlevî Hakkındaki Âlimlerin Değerlendirmeleri

Zekerıyyâ el-Kandehlevî yaşadığı dönemin en önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hadisçi kimliğiyle öne çıkan Kandehlevî aynı zamanda yüksek takvası, ilimde ve fazilette üstünlüğü, telifleri, tebliğ ve irşat faaliyetleriyle çağdaşları tarafından takdir edilerek hayırla yâd edilmiştir. Kendisinden sonra gelen âlimler de Kandehlevî hakkında övgüyle bahsederek ilmî ve ahlâkî yönlerine işarette bulunmuşlardır. Genel anlamda İslâmî ilimlerde özelde hadis alanında yazmış olduğu eserlerinin son derece faydalı olduğu konusunda birçok âlim ortak fikir beyan etmişlerdir.²⁸⁴ Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin ilmî kişiliği ve güvenilirliği konusunda düşüncelerini aktaran âlimlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Habibü'r-Rahman el-Azmî: *“Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî büyük âlim, muhaddis, fâkih ve pek çok faydalı eserlerin müellifidir”* demektedir. Ayrıca onun vefat haberi kendisine ulaştığında büyük hüznü duymuş ve Cuma hutbesinde Kandehlevî'yi kastederek şu hadisi okumuştur. *“Allah, ilmi kullarının kalbinden söküp çıkarmak suretiyle almaz. Âlimlerin ruhlarını almak suretiyle ilmi de söküp alır.”* Hutbesinin devamında: *“Hadis ilmi Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin vefatıyla çekip alındı. Onun gidişiyile bu ilim de gitti”* veya buna benzer bir şey söylemiştir.²⁸⁵

Meşhur muhaddis Muhammed Yûsuf el-Benûrî: *“Günümüzde pek çok âlim vardır ki takvası, ilmi ve telif ettiği eserleriyle selef sâlihın izinden gelmektedirler. Onlardan biri Zekerıyyâ el-Kandehlevî'dir. Kandehlevî hadis ve fıkıh bilgisini kaleme aldığı eserleriyle ispatlayarak söz konusu âlimlerin arasında yer almaktadır. Bunun en açık delili Haccetü'l-Vedâ adlı eseridir. Zira eserde takip ettiği metod, yazarın özetleme ve tashih etme yeteneğini orta koymaktadır.”*²⁸⁶

Alî Cerah Üniversitesinin İslâm Araştırmaları Enstitüsünün müdürü Seyid Ahmed Ekber Abâdî: *“Muhaddis Zekerıyyâ el-Kandehlevî ilmî yaratıcılığı, eserlerinin çokluğu ve okurları için son derece açık ve anlaşılması*

²⁸⁴ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 378-379; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 158-159.

²⁸⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/42; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160.

²⁸⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/42; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160.

kolay olan telifleriyle asrımızın İbnül Cevzî ve Gazzâlî'sidir. Yaşadığı dönemin âlimleri Abdulhay el-Ferenkî haricinde ona kimseyi eşit görmezler.²⁸⁷

Abdulfettâh Ebu Ğudde: “Mevlâna Şeyh Muhammed Zekerîyyâ, fâkih, muhaddis, Hindistan'ın ve Hicaz'ın reyhanı, gerçek ve mecaz lisanı kullanan bir âlimdir.”²⁸⁸

Doktor Seyyid Muhammed Ulvî el-Mâlikî Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin *Evcezü'l-Mesâlik* eserinden etkilenecek şu ifadeleri kullanmıştır: “Mâlikîlerin görüşleri ve bunların naklindeki bilgisi, onun şaşırtıcı başarılarından biridir. Bizler Mâlikî olarak eserindeki nakillerin doğru bir şekilde ve çok titizlikle aktarmasını büyük bir şaşkınlıkla karşıladık. Zira Zekerîyyâ Hanefî olmasına rağmen mezhep taassubuna düşmemiş, Hanefî olan kimselerin görüşlerini savunmadan objektif bakmaya çalışmıştır.”²⁸⁹

Seyyid Süleyman en-Nedvî de *Evcezü'l-Mesâlik* eseri hakkında: “Ben daha önceki eserler arasında böyle bir şerh görmedim” demektedir.²⁹⁰

Abdurrahman el-Kâmil Fevrî: Muhaddis Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî Mezâhîrî'l-Ulûm medresesinin Şeyhu'l-Hadisidir. Zekerîyyâ en değerli insanî sıfatlara sahip olmakla birlikte dinî ilimleri de çok iyi bilmektedir. Özellikle fıkıh ve hadis alanlarında uzmandır. Ayrıca Arap diline dair ilimleri de mükemmel derecede bilir. Zekerîyyâ aynı zamanda pek çok eserin müellifidir. Özellikle *Evcezü'l-Mesâlik* eseri diğer eserleri arasında en kıymetli ve faydalı olanıdır. Zira bu eserin telifinde pek çok önemli kaynaklardan istifade etmiş ve bunlara kendi değerlendirmelerini de eklemiştir. Ben Muvatta'nın *Evcezü'l-Mesâlik* gibi başka bir şerh çalışmasını ne gördüm ne de işittim. Allah en iyisini bilir.”²⁹¹

Ebu'l-Hasan Alî en-Nedvî'nin Zekerîyyâ el-Kandehlevî ile ilgili şu ifadeleri onun ilmini, özellikle hadis ilmindeki yerini ortaya koymada önem arz etmektedir: “Hadis, Zekerîyyâ'nın sadece iştiğal ettiği ve derin bilgiye sahip

²⁸⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160.

²⁸⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

²⁸⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

²⁹⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

²⁹¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

olduğu bir alan değil, aynı zamanda onun yaşam tarzı ve zevk kaynağı olmuştur."²⁹²

Medine İmamı Şeyh Muhammed Abdullah el-Medenî: *"Zekerıyyâ el-Kandehlevî âlimlerin en faziletlisi ve en güzel örneğidir. Allâme ve muhakkik, çalışmalarında son derece dakiktir. İlmin ve hadisin hazinesidir. Allah onu Berzlül Meçhud adlı eseriyle mükafatlandırmıştır."*²⁹³

Ezher Üniversitesi Öğretim Üyesi Şeyh Abdulvehhab Abdullatif: *"Şeyh Zekerıyyâ el-Kandehlevî altı ciltli Evcezü'l-Mesâlik adlı eserini büyük bir gayretle telif etmiş, çalışmasında hadis ve fıkıh eserlerinden çok nakilde bulunmuştur. Yazar bütün bu emekleriyle büyük bir takdiri hak etmektedir."*²⁹⁴

Ebu Süleyman Mahmud Said b. Muhammed eş-Şâfi meşhur *Teşnifu'l-Esma'* adlı eserinde şöyle der:

*"Şeyh Muhammed Zekerıyyâ çok eser yazan âlimlerin biridir. Özellikle onun hadis eserlerine büyük rağbet olup, okurlar tarafından kolay anlaşılır bir üslûpta kaleme alınmıştır. Ayrıca bütün kitaplarında görülen ortak özelliklerden biri de toplumdaki özel konulara da değinmiş olmasıdır. Bunun en bariz örneklerini Evcezü'l-Mesâlik, Lâmiu'd-Derârî ve Haccetü'l-Vedâ adlı eserlerinde görmek mümkündür."*²⁹⁵

Şeyh Zafer Ahmed el-Osmânî et-Tahânevî Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Hasâilu Nebevî (a.s.)* adlı eserinden etkilenerek ona bir mektup yazmıştır: *"Kandehlevî'nin bu eserini okuduğumda kendimi mutluluk ve huzur içinde buldum. Her okuduğumda ufukum genişledi ve farklı bilgileri öğrenmeye müyesser oldum. İsnad tahkiki ve ricâl isimlerini araştırma kısmına gelince hadis ilmi açısından kitabının ne kadar kaliteli ve değerli olduğuna tanıklık ettim."*²⁹⁶

Eşref Ali et-Tahânevî Zekerıyyâ el-Kandehlevî'ye olan sevgisi ve ona olan yakınlığıyla tanınmaktadır. Bir keresinde kendisine hitaben şöyle demiştir:

²⁹² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12.

²⁹³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12.

²⁹⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12.

²⁹⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

²⁹⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 160; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

“Gerçekten bütün görevlerinizi büyük bir özen ve dikkatlilikle yerine getiriyorsunuz. Özellikle idarecilik konusunda daha çok dikkatlisiniz.” Yine urdu dilinde yazmış olduğu *İhtilâfu'l-Eimme* adlı eserini mütala ederken Zekerıyyâ el-Kandehlevî’yi şöyle övmektedir: “Bu zarif ve zengin içerikli eseri takdire şayandır. Yazar bu kitabını uzun dönem içerisinde hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî’ye hizmet ettiği zamanlarda kaleme almıştır. Zekerıyyâ bu eserin telifinden yolculuk esnalarında bile kopmamıştır.”²⁹⁷

Ebul Hasan Alî el-Hasan en-Nedvî: “Şeyh Muhammed Zekerıyyâ ahlakı, özellikleri, yaşam tarzı ve ilmiyle Hindistandaki muhaddis ve rabbânî âlimlerin otoritesi olarak kabul edilmiştir.”

“Zekerıyyâ el-Kandehlevî, Tevhid akidesini muhafaza eden ve sünnete tâbi olan, sapkınlıklara, batıl ve bozuk inançlara şiddetle karşı çıkan bir âlimdi. Onun böyle bir görüş sahibi olarak yetişmesinde ailesinden aldığı dinî eğitim ve hocalarının etkisi oldukça büyüktür.”²⁹⁸

B. Bir Şeyhu’l-Hadis Olarak Zekerıyyâ el-Kandehlevî

Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin ilmî ve manevî şahsiyetini yakından bilen Seyyid Selman Hüseyin en-Nedvî ve diğer bazı âlimlere göre “Şeyhu’l-Hadis” tabiri hadis ilmiyle iştigal eden ve bu sahada belli bir bilgi veya unvana sahip olan herkese nispet edilemez.²⁹⁹ Zira bir kimseye “Şeyhu’l-Hadis” diyebilmek için o şahıs hadiste ilmiyle öncülük etmesi ve fazilet, doğruluk, takva gibi birçok sıfatlara sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda dini öğreten bir lider ve manevî bir rehber olması da gereklidir. Yine ona göre tarihte bazı âlimler ilmî ve ahlâkî kişiliklerine uygun olarak “Gazâlî”, “İbn Teymiyye” ve “İbn Hacer”; “Hüccetü’l-İslâm”, “Şeyhul-İslâm” ve “Hâfız” gibi farklı lakap, künye ve nispelerle anılmıştır. Ancak yukarıda belirtilen özellikleri sayesinde Zekerıyyâ el-Kandehlevî “Şeyhu’l-Hadis” lakabına münasip görülmüş, onun dışında başka bir âlim tarihte ve günümüzde bu lakapla anılmamıştır. Zira “Şeyhul-Hadis” ifadesi pek çok anlam ve sıfatları içermektedir.³⁰⁰

Hüseyin en-Nedvî’nin Zekerıyyâ el-Kandehlevî’ye nispet edilen “Şeyhu’l-Hadis” lakabı üzerinde durması şaşırtıcı bir durum değildir. Zira Hüseyin en-Nedvî’nin bu tabiri aslında Zekerıyyâ’nın sadece hadis ilmiyle

²⁹⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 378-385.

²⁹⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 158-162.

²⁹⁹ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmanîyye*, 12-13; Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 165.

³⁰⁰ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 165.

alakalı bilgisine işaret etmek için söylemediği, bunun aksine aynı zamanda Zekeriyyâ'yı bazı abartılı ifadelerle övmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim kendisinin de Tebliğ Cemaati dairesine mensup olması yanında hocası olan Muhammed Zekeriyyâ'yı bir sonraki nesle bazı menkıbeleriyle tanıtmaya çalıştığı görülmektedir. Bu da onun içinde bulunduğu ortamın geleneğinden etkilendiği şeklinde yorumlanabilir.

Hüseyin en-Nedvî'nin bu lakabı sadece Zekeriyyâ'ya has etmesinin diğer bir sebebi, Zekeriyyâ'nın dünya çapında yaygınlaşmış ve günümüzde halen büyük etkilerinden bahsedilmekte olan Tebliğ Cemaatine önderlik etmesi, onlara kişisel örnekliğiyle mânevî rehber olmaya çalışmasından kaynaklanıyor olabilir. Nitekim Zekeriyyâ'yı övmekle bitiremeyen Hüseyin en-Nedvî, onun âbid, zâhid, mürebbi ve misafirperver bir insan olarak tanımlamaktadır. Özellikle Nedvî'nin Zekeriyyâ için bazı âlimlerin “asrın bereketi”, “selefin son kalanı” ve “muhaddislerin reyhanı” şeklindeki övgü içeren ifadelerini tek tek aktarması da dikkat çekicidir.³⁰¹

Daha önce belirtildiği gibi Zekeriyyâ el-Kandehlevî'ye “Şeyhu'l-Hadis” lakabını yakıştıran ilk kişi Zekeriyyâ'nın en önde gelen hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'dir.³⁰² Zira Zekeriyyâ hadis ilmindeki bilgisiyle yaşadığı dönemin en önde gelen hadis âlimi olarak bilinmiş, kasaba ve büyük şehirlerde, avam ve havas arasında, hatta bütün Hindistan'da “Şeyhu'l-Hadis” ismiyle anılan tek şahıs olmuştur. İlerleyen zamanlarda insanlar arasında onu bu lakapla yad edenlerin sayısı çoğalarak halkın belli bir kısmı Zekeriyyâ el-Kandehlevî'yi sadece bu lakapla tanımıştır.³⁰³

C. Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Peygamber Sevgisi ve Sünnete Bağlılığı

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Hz. Peygamber'e olan sevgisinin aşırı derecede olduğu ve onun sünnetine ittibada hiçbir zaman taviz göstermediği kaydedilir.³⁰⁴ Kandehlevî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve hadis/sünnete yaklaşımını araştıran çalışmalarda onun Sünnet-i Nebeviyye'ye karşı takındığı tutumlar altı ana hususta izah edilmektedir.

1. İhlâsı

³⁰¹ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12-13.

³⁰² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 240; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/30; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 12; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 109; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 30; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekeriyyâ*, 6.

³⁰³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 165-166.

³⁰⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 243; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/38-39.

2. Sünnet Sevgisi ve Bidate Karşı Duruşu
3. İbâdete Düşkünlüğü
4. Güzel Davranışları
5. Sünnete Amel Edişi
6. Giyim Kuşamı ve Yemek-İçmesi

1. İhlası

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, bütün ömrünü Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadisi öğrenmeye ve yaymaya adanmış, bütün bu çabalarında “Niyet” hadisini esas alarak sadece Allah'ın rızasını kazanmayı amaç edinmiştir. Onun ilmî çalışmalarında ihlas sahibi bir insan olduğunun delili olarak otuz sene boyunca kaleme aldığı *Evcezü'l-Mesâlik* kitabıyla ilgili bir hadise nakledilir. Zekeriyyâ söz konusu hacimli kitabını tamamladığı sırada etrafındaki kişiler kitabın telif hakkının korumasını istemişlerdir. Ancak Zekeriyyâ arkadaşlarının bu tavsiyesinin aksine eserin yayımlanmasında desteği olanlara ücretsiz olarak birer fotokopisini vermeyi vadedmiştir. Kandehlevî'nin bu tavrı birçok insan tarafından takdir edilerek ömrünün üçte birini verdiği bu eserini sadece ilim ehline hizmet amaçlı yazmış olduğu ve bundan herhangi bir maddi çıkar beklemediği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca bu olayı Kandehlevî'nin büyük bir ihlas sahibi bir insan olduğunun göstergesi olarak da kabul etmektedirler.³⁰⁵

2. Sünnet Sevgisi ve Bidata Karşı Duruşu

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, ilk tahsili, hocaları ve okuduğu eserlerin etkisiyle kalbinde sünnete karşı son derece büyük bir sevgi beslemiş, bidate bütün çabalarıyla karşı durmaya çalışmıştır. Onun sünneti seniyyeyi koruma ve nesilden nesle aktarma, her türlü bidatlardan ise uzak durmayı tembih eden eserleri ilim camiasında değerini bulmuştur. Örneğin *Zikrül Mevt* (Urduca), *er-Red ale'l-Kâdiyaniyye* (Urduca) ve *Tarîkatu'd-Duhûl fi'l-İslâm* (Urduca) adlı eserleri bu alanda yazılanların en önemlileridir. Ayrıca Kandehlevî'nin irşat ve tebliğ çalışmalarının en önemli hedeflerinden birinin sünnete uymak olduğuna işaret etmek yerinde olacaktır.

3. İbâdete Düşkünlüğü

Zekeriyyâ el-Kandehlevî Hz. Peygamber'in en önemli sünnetlerinden olan namazı cemaatle kılmaya, nafile ibadetlere ve teheccüt namazına büyük

³⁰⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 243-245.

önem göstermiştir. Özellikle Ramazan gecelerini ibadet ve Kur'ân tilavetiyle geçirmiş, her gün beş veya altı cüz okumuştur. Ayrıca farz olan orucun haricinde nafile oruçlarına da çok dikkat etmiş ve söz konusu olan bütün bu ibadetlerle alakalı şöyle demiştir: *“Şüphesiz Allah'ı zikretmek, Kur'ân tilaveti ve diğer ibadetler iki özelliği taşır: İlki şifadır. Diğeri ise gıda. Eğer Allah'ın zikri kalpten yapılmazsa, bu insan hastadır ve şifaya ihtiyacı vardır. Şifanın oluşması ile Allah'ın zikri arasında sıkı ilişki bulunmaktadır. Eğer Allah kalpten zikredilirse, gıda bedenini güçlenmesi için kullanılır.”*³⁰⁶

4. İnsanlara Karşı Güzel Davranışları

Zekeriyyâ el-Kandehlevî ibadetlerde olduğu gibi toplum ile olan ilişkilerinde de sünnete tabi olmaya ve her davranışında Hz. Peygamber'in örnek hayatını esas almaya çalışmıştır. Örneğin hasta olanları sık sık ziyarette bulunmuş, vefat edenlerin bedenlerini bizzat yıkamış ve bu konuda *“Allah'a şükürler olsun ki birçok meyyit yıkamak bana nasip oldu”* demiştir.³⁰⁷ Onun hasta ve vefat eden insanlara karşı olan bu tutumlarında Hz. Peygamber'in Müslümanın diğer Müslümanlar üzerindeki haklarıyla alakalı sünnetine dikkat ettiği kaydedilmektedir. Bununla birlikte sila-i rahmi gözetmekle ilgili kendi yaşadıklarından örnek vererek şöyle demiştir: *“Akrabalarımın biriyle bir hadise yaşandı. Bana kızgındı ve yüzüme bakmıyordu. Barışmak için ellerimi uzattım ancak ayağa kalktı ve yüzünü ters çevirip benden uzaklaştı. Buna rağmen ben ona karşı mütevazî davranmaya devam ettim ve bütün bu davranışlarımdan dolayı şaşkınlık içinde kaldı ve sonunda benim müridim oldu.”*³⁰⁸

5. Sünnete Bağlılığı

Zekeriyyâ el-Kandehlevî yaşam tarzını Hz. Peygamber'in sünnetine göre şekillendirmiştir. Sünnete ittiba konusunda *“Kalbin ızdırabına iyi gelen ilaç, sağlam iman sahibi olmaktır ve alçakgönüllülüğe kavuşturan yol ise Resûlün sünneti ve buna olan bağlılıktır”* demektedir.³⁰⁹

6. Giyim Kuşamı ve Yeme-İçmesi

Kandehlevî'nin bütün davranışlarında olduğu gibi giyim kuşamında ve yeme içmesinde de Hz. Peygamber'i örnek ve ölçü almaya çalıştığı kaydedilmektedir. Sünnete ihtiramen basit gıdalanmayı ve Hz. Peygamber'in

³⁰⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 245-247; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/40.

³⁰⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 247-249.

³⁰⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 247-249.

³⁰⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 249.

sevdiği yemekleri yemeyi tercih etmiştir. Küçük evde kalmayı makbul görmüş ve çeşitli süslü eşyaları genellikle reddetmiştir.³¹⁰

D. Hadis İcâzeti ve Hadis Sened Silsilesi

Hind yarımadasındaki hadis kitaplarının tedrisi, yazarlarının hadis senedi ile beraber devam etmektedir. Hadis hocaları herhangi bir hadis kitabını okutmaya başlarken kendi senedini müellife dayanarak Hz. Peygamber'e kadar ulaştırmaktadırlar. Böylece hadis kaynakları Hz. Peygamber'den günümüze kadar ulaşan hadis senedleri ile devam ede gelmiştir. Bu senedler hocalar tarafından öğrencilere kitap tamamlandıktan sonra, yazılı bir belge halinde verilmektedir. Hadis senedleri erkeklerle birlikte kadınlara da verilmektedir. Hadis senedleri şu dört şekilde verilmektedir:

1. Semâ ve kırat yoluyla sened verme (kırâeten ve semâen):

Okutulan kitap hocanın yanında öğrenciler tarafından okunarak bitirilmektedir. Sonunda verilen sened kıraat ve semaân ifadesiyle verilmektedir. Bu en kuvvetli senedir.

2. İcazet yoluyla sened verme (icazeten):

Talebenin bir hocanın yanına gelerek senedi istenilen hadis kitabından, hoca tarafından kısa bir imtihan yapılarak verilen senedir.

3. Mektuplaşma yoluyla sened verme (mukatebeten):

Hocalardan bu usulle de hadis senedi alınmaktadır. Hadis senedi alınmak istenilen hocaya mektup yazılarak hadis senedi istenir, böylece hoca da mukatebe yoluyla hadis senedi verir.

4. Umumi icazet yoluyla sened verme (icazet-i âmme):

Bazı hocaların umumi icazetinden faydalanarak bazı kimseler kendi senedlerini onlara vardırırmışlardır.

Hind yarımadasında hadis senedlerinin odak noktası Şâh Velîyullah ed-Dehlevî'dir. Hadis kitaplarında yaygın olan sened Şâh Velîyullah yoluyla her taraftan devam eden senedir. Aşağı yukarı her hadis hocası kendi senedini bu yolla devam ettirmektedir.³¹¹

Kandehlevî, hadis ilmini devrinin önemli hadis hocalarından almış ve bu hocalardan da hadis icazeti almıştır. Onun silsilesinin en önemli şahsı babası Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî'dir. Kandehlevî Buhârî'nin Sahîh'ini babası

³¹⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 250.

³¹¹ Halid Zaferullah Daudi, *Pakistan Ve Hindistan'da Şah Velîyullah Ed-Dehlevî'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 317-318.

Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî'ye okuduğunu, babasının da aynı eseri Reşid Ahmed el-Gengûhî'ye okuduğunu ifade etmiştir. Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin ilim tahsil ettiği ikinci senedi ise hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'dir.³¹²

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin sened silsilesini sırasıyla şöyle tanıtabiliriz:

1. Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî → Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî → Muhammed Mazhar → Muhammed İshak ed-Dihlevî → Abdülaziz ed-Dihlevî → Şah-Veliyyullâh ed-Dihlevî.

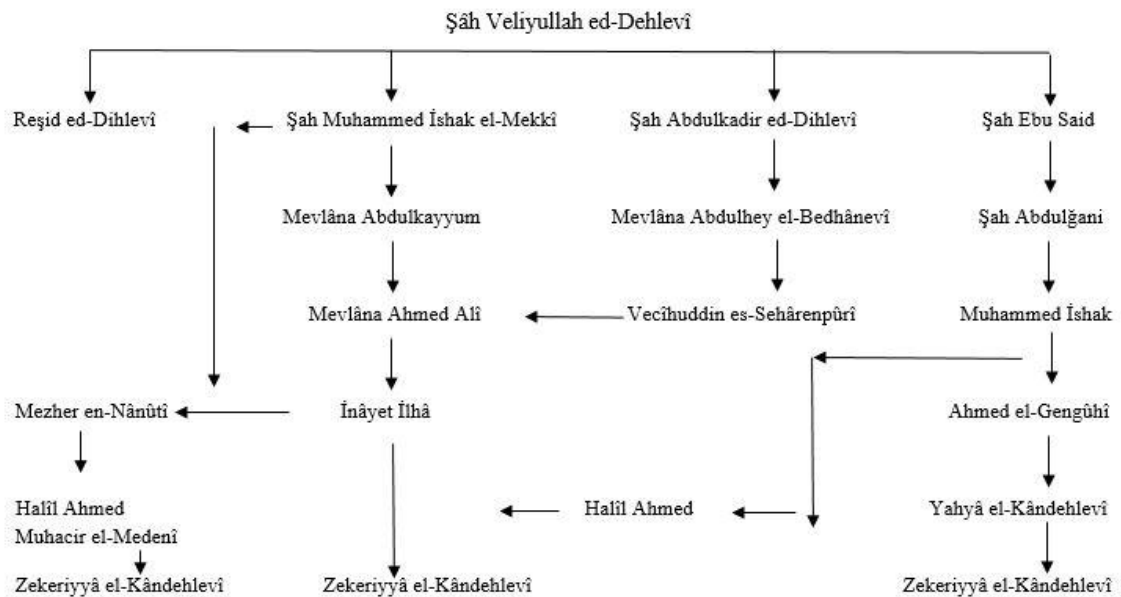
Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Lâmiü'd-Derârî* adlı eserinin mukaddimesinde bu isnadla hadis naklederek şöyle demektedir:

Hadiste müminlerin emiri olan Buhârî'nin *Sahîh*'ini ilk defa 1916'da babam Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî'ye okudum. O da hocası Reşid Ahmed el-Gengûhî'ye 1895'te okumuş. Reşid Ahmed'e Şah Abdulgani 1854 senesinde mukatebe yoluyla icazet vermiştir.³¹³

2. Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî → Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî → Muhammed Mazhar → Memlûk Ali → Reşiduddîn el-Buhârî ed-Dihlevî → Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî.

3. Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî → Müftî İnâyet İlâhî → Muhammed Mazhar → Şâh Ahmed Ali → Vecîhuddîn es-Sehârenpûrî → İshak ed-Dihlevî → Abdülaziz ed-Dihlevî → Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin sened silsilesini şöyle bir şemayla gösterebiliriz:³¹⁴

Görüldüğü üzere Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî hadis ilminde uzman, Buhârî'ye hâkim ve hadis eğitim ve öğretimine oldukça ehemmiyet veren, hadis şerh ve taliki gibi eser telif etme hususunda oldukça velûd bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁵

E. Hadis Öğretim Usûlü

Zekerıyyâ el-Kandehlevî hadis öğretimine yeni başlayan kişiler için hadis usûlü hakkında tafsilatlı bilgiler vermiş, hadislerin hüküm ve şerhini uzun uzadıya anlatmış, ancak öğrencilerin sıkıldıklarını hissettiği anda hemen konuları özetle vermeye özen göstermiştir.³¹⁶ Hadis okurken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) menâkıb, fezâil ve şemâilini anlatırken çoğu zaman sesini incelttiği genelde ağıladığı ve hadislerde geçen olaylara göre ses tonunu ayarladığı nakledilmiştir.³¹⁷ Ayrıca kendinden önceki âlim ve muhaddislere karşı gayet saygılı duruş sergilemiş, onları daima yüceltmış, onları anlatırken edep üzere bahsederek hadis ilmine yaptıkları hizmetleri her zaman takdir etmiştir.

Hadis öğretimi esnasında fikhî hükümlere taalluk eden hadis okuduğunda konuyla ilgili dört mezhebin delillerini serd etmiş, aralarındaki ihtilafa muhakkak değinmiş,³¹⁸ özellikle Hanefî mezhebinin bütün delillerini tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Diğer mezheplerin Hanefilere uymayan görüşlerini geniş bakış açısı sayesinde uygun yorumlar yaparak Hanefilerin görüşlerinin hadiste belirtilen hükme daha yakın olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹ İşlenen konu şayet birden çok meseleyi kapsıyorsa öğrencilere “Bu mesele beş meseleyi ihtiva eder” deyip bütün yönlerini açıklamıştır. Özellikle Buhârî'nin bab başlıklarının konuluş gayelerini anlamada mütehasıs olması münasebetiyle hadis ve bab başlığı arasındaki münasebeti tespit etmiştir. Buhârî şârihlerinin bazı hadislerin bab başlığı ile olan münasebeti konusunda görüş bildirmemelerine rağmen Zekerıyyâ, Buhârî'nin hadis ilmindeki konumuna uygun yorum yaparak görüş bildirmiştir.³²⁰

³¹⁵ Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 41-42.

³¹⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 176; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 42; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 194.

³¹⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 77-78; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 42; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 194.

³¹⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 195.

³¹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 78-79; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 176; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 42.

³²⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 79-80; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 177-180; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 43.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî ayrıca anlaşılması güç olan hadislerin şerhine oldukça önem vermiş, hadisleri şerh ederken hadislerin ruhuna uygun yorumlar yapmış, jest ve mimiklerini kullanarak hadisleri izah etmiştir. Hadisleri açıklarken önce şârihlerin görüşünü vermiş, sonra kendi görüşünü söylemiştir. Şârihlerin görüşlerini veciz bir şekilde aktarmış, onların bazı yanlışlarına işaret etmiş ve bu yanlışları bir takım delil ve karineler öncülüğünde gidermiştir.³²¹

Zekeriyyâ el-Kandehlevî eğitim ve öğretimde bazı prensipleri olan bir âlimdir. Kaynaklarda onun öğrencileri tarafından uygulanmasını istediği bazı kurallara ve edeblere dikkat ettiği kaydedilmektedir. Örneğin öğrencilerin devamsızlık yapmasma izin vermez, öğrencilerinin oturum adabına, sınıfın düzenine, öğrencinin giyim ve kuşamına, sakalını kesmek isteyenlerin derse katılmamasına, kitapların olması gereken yerde olmasına, öğrencinin derste uyumaması ve başka işlerle meşgul olmamasına, öğrencilerin selef ulemasına karşı gayet saygılı olmalarına önem vermiştir. Ayrıca ders esnasında hadisin metninde veya şerhinde insanların işittiği anda utanabileceği kelime ve izahlar geçtiği zaman bunları açık söylemenin yerine daha kapalı bir dil kullanmayı tercih etmiştir. Talebelerin ulemâya karşı son derece saygılı olmalarına, onların isimleri geçtiği yerde duada bulunmalarına, özellikle dört mezhep imamlarının fikirlerine saygı duymalarına son derece özen göstermiştir.³²²

F. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih*'i

Zekeriyyâ el-Kandehlevî eğitim-öğretim hayatı boyunca Buhârî'ye çok önem vermiştir. Özellikle *el-Ebvâb ve't Terâcim li Sahihi'l-Buhârî* adlı eseri kendisinin Buhârî uzmanı olduğunu göstermektedir. Kandehlevî'nin ilmî şahsiyetine yakından tanıklık eden âlimlerden Doktor Takiyuddin en-Nedvî, Kandehlevî'nin *el-Câmiu's-sahih* derslerinden bazı önemli hususları nakletmiştir.³²³ Bunları Nedvî'nin diliyle şöyle özetlemek mümkündür:

1. Zekeriyyâ'nın okuttuğu hadis dersleri onun Hz. Peygamber'e olan aşırı sevgi ve muhabbetinden dolayı farklılık arz ediyordu. Zira ders esnasında yaptığı konuşmaları ve Hz. Peygamber'e karşı olan sevgisinden ötürü döktüğü göz yaşlarıyla başkalarını da ağlatırdı. Özellikle Hz.

³²¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 79-80; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 179; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 43; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 196.

³²² Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 180-181; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 43.

³²³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 79-81.

Muhammed'in (s.a.v.) vefatı sırasında yakalandığı hastalığı anlatan hadisi okuduğu sırada sesi çok titrerdi.³²⁴

2. Kandehlevî âlimlere son derece saygı duyardı. Özellikle *Sahîhi Buhârî*'yi okurken bu tavrından hiç taviz vermezdi. Zira bazı hususlarda İbn Hacer el-Askâlânî'ye (ö. 856/1449) muhalefet ettiğinde edebi elden bırakmadan kendi fikrini şöyle paylaşırdı: “*O Hanefîlerin delillerini dikkate almayarak onların dayandıkları hadisleri görmezden gelmiştir. Sanki bu hadisler kendisine ulaşmamış gibi. Halbuki bizzat kendisi başka bir yerde kendi mezhebini desteklemek üzere bu hadisleri zikretmiştir.*”³²⁵ Zekerıyyâ bunun yanında onun faziletini de itiraf ederek şöyle der: “*İbn Hacer'in hadis ilmine büyük katkıları vardır ve bunu hiçbir muhaddis inkar etmez. O Buhârî ve Hanefîler arasındaki ihtilaflı durumlar karşısında bile orta yolu tutmaktan taviz vermezdi. Aslında böyle bir durum karşısında muhaddislerin ekseriyetine orta yolu tutmak zor gelmiştir.*”³²⁶
3. Dersin zor taraflarından biri Arapça kelimeleri Urduçaya tercüme etmektir. Nitekim bazı kelimelerin tam karşılığını bulmak müşkildi ve mütercim bu konuda çok sıkıntılara maruz kalırdı. Ancak Zekerıyyâ söz konusu kelimeleri en uygun bir şekilde çevirirdi bundan daha iyisini yapmak neredeyse imkansızdı.³²⁷
4. Ders esnasında bazı kapalı olan hususları yeterince anlaşılır bir şekilde açıklardı. Eğer orada bulunanlardan biri Zekerıyyâ'nın bu açıklamalarını cemetseydi bir kitap meydana gelirdi.³²⁸
5. Eğer kendisinde vehm olan ya da eleştirilen bir raviye rastladığında veya bir müellifin kitabında herhangi bir hatayı tespit ettiğinde bunları belirtmiştir. Ayrıca ravinin güvenilirlik durumunu da açıklamıştır. Zekerıyyâ İbn Hacer'in meşhur “*Tehzibü't-tehzib*” adlı eseri üzerinde araştırma yaparak ta'likât yazmış eğer bu çalışmasını matbu hale getirseydi ilim camiasına özellikle hanefîlere büyük hizmet emiş olurdu.
6. Zekerıyyâ dört mezhebin görüşlerini ve delillerini zikreder, özellikle Hanefî mezhebinin görüşünü uzun uzadıya açıklardı. Hanefî mezhebinin

³²⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78.

³²⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78.

³²⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78.

³²⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78.

³²⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78-79.

görüşüne aykırı bir hadis gördüğünde öncelikle hadisteki illeti açıklar, Hanefiler'in görüşünü söz konusu hadise daha yakın kılmaya çalışır.

7. Önemli olan tartışmalı bahislerde şarihlerin fikirlerini özetler ve bunların arasından Buhârî'ye aykırı olmayan kavilleri özel vasıfla açıklardı. Bunun örneğini namazda elleri kaldırma, âmini cehri söyleme, küsuf namazı ve benzeri olan diğer konularda görmek mümkündür.
8. Zekerıyyâ muhaddislerin fikirlerini özetleyerek bunları güzel bir şekilde açıklardı. Dersine katılanlar kitabın bir sayfasını tek satırda özetlediğine şahid olurlardı.
9. Zekerıyyâ ders esnasında bazı önde gelen büyük âlimler ile ilgili kıssalar da anlatırdı. Zira onların eserlerini okutmadan önce söz konusu önderlerin ilim yolunda çektikleri meşakkatleri talebeleri tarafından bilinmesini isterdi. Onun anlattığı her hikâye öğrencilerin kalbinde bir heyecan ve ilim öğrenmeye karşı derin bir istek uyandırır.³²⁹
10. Bab başlıklarını şerh etmeye büyük önem verir Buhârî'nin kaydettiği başlıkların amacını ayrıntılı olarak açıklamaya çalışır. Bu konuda şöyle demektedir. *“Bütün bab başlıkları bir gaye taşır ancak bunu bazı şârihler kavrayamaz.”* Namazda mızrağı setre olarak koymakla ilgili babı örnek aldığımızda çoğu şarihlerin bu konuda bir beyanda bulunmadıklarına şahit oluyoruz. Ancak Zekerıyyâ, Raşid Ahmed el-Gengûhî'den naklen şöyle der: *“Cahiliye devrinde bazı kabileler silahları kutsayıp bunlara taparlardı. Buhârî söz konusu bab başlığıyla bunun batıl bir şey olduğunu ortaya koymakla birlikte namazda mızrağı setre olarak koymanın ve arkasında namaz kılmanın caiz olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda tafsilatlı açıklama “Lamiü'd-darârî” adlı eserde verilmiştir.”*³³⁰
11. Bâb başlıklarının açıklanmasında herhangi bir mesele ile karşılaştığında o meselede İmâm Buhârî'yi herhangi bir mezhep imamına ve onun rivâyetini diğer mezheplere tercih eder veya fikrinde münferid kalırdı. Ayrıca meseleyle ilgili Buhârî'nin delillerini aktarır ve itirazlara tatmin edici cevap verirdi.³³¹
12. Muhaddislerin ekseriyeti Buhârî'nin bazı bab başlıklarının mükerrer olduğunu belirtmiştir. Bu da kitabın hacimli olmasından kaynaklanıyor

³²⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 78-79.

³³⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 80.

³³¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 80.

olabilir. Zekeriyyâ Kandehlevî ise söz konusu tekrarları şerh ederek bu yanlışlığı bir nevi gidermiştir.³³²

13. Zekeriyyâ hadis ilmine karşı kalbinde derin muhabbet ve sevgi taşıyordu. Özellikle karşılaştığı yeni bilgileri son derece zevk ve iştiaqla okurdu. Bu durumun en bariz örneğini Buhârî'nin eserini mütalaa ederken görmek mümkündür. Zira Buhârî tek hadisten birçok farklı bilgileri ortaya koymaktaydı. Örneğin “Berîre” hadisini yirmi kere kaydederek her seferinde farklı şeyleri söylemiştir. İşte bütün bu bilgileri Zekeriyyâ öğrencilerine özel bir ilgiyle anlatırdı.³³³

14. Ders esnasında öğrenciler bir hadiste bazı kelimeleri veya cümleleri anlamadıklarında Zekeriyyâ bunları en basit ve kolay bir şekilde açıklardı. Buna *el-Câmiu's-sahih*'in birinci cildi, 69. sayfada bulunan “الايمن خده وضع” cümlesini örnek olarak gösterebiliriz. Zekeriyyâ bu ibareyi güzel bir şekilde izah etmiştir. Yine aynı şekilde öğrenci bazı tarihi olayları içeren rivayetlerle tearuz eden hadisleri çözmede zorluk çektiğinde Zekeriyyâ bunları da çözüme kavuştururdu.³³⁴

G. Hadis Eserleri

Zekeriyyâ el-Kandehlevî tedris, talim ve tebliğ faaliyetleri dışından tasnif ve telifle de uğraşmıştır. Özellikle hadis ilmine yönelik gece gündüz demeden yazdığı şerh, talik ve neşirleri takdire şayandır. Yazdığı kitaplarının büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisi şerifleri, sîreti, tefsir ve fıkıh ile alakalı olup, Urduca ve Arapçadır.³³⁵ Bu eserlerden bazıları matbû olsa da büyük çoğunluğu mahtût/el yazma halindedir.³³⁶ Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hadis ilmindeki yerini yansıtmaya açısından öncelikle matbu eserlerini, ardından mahtût olanları tanıtmaya çalışacağız.

1. Matbû Olanlar

1.1. Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvattai'l-İmâm Mâlik

Bu kitap, Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Medine'de İmâm Mâlik'in *Muvattâ* adlı eserine yazılmış bir şerh olup, hadis ve fıkıh bakımından

³³² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 80.

³³³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 80-81.

³³⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 80-81.

³³⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 258; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 259.

³³⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 259; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/49-51.

Muvattâ'nın mânalarını tam olarak açıklayan en kapsamlı şerhidir. Eser hadis ilmi açısından dev bir ansiklopedik eser olarak kabul edilebilir.³³⁷

Müellif çalışmanın mükaddime kısmında eserin telif gayesi hakkında bilgi vererek *Muvattâ*'nın dünyanın değişik yerlerinde okunmasına ve birçok farklı şerhinin olmasına rağmen anlaşılması zor olan hususları yerinde izah eden bir şerhinin olmaması sebebiyle bu eseri kaleme aldığını ifade etmiştir³³⁸ Ardından mukaddimeyi yedi baba ayırarak bunların her biriyle alakalı bilgileri sıralamıştır.³³⁹ Muhammed Zekerıyyâ'nın belirlediği bablar ve içeriğinde zikrettiği bilgileri şöyle özetlemek mümkündür:

1. *Birinci babta hadis ilimleri:* “Rivâyetü'l-hadis” ve “Dirâyetü'l-hadis”in izahını yapmaktadır. Ayrıca bu ilmin ve iştigal edenlerin şerefinden bahsetmiş, ardından sünnet ve hadisin Hz. Peygamber döneminde kayda geçirilmesiyle ilgili konuları ele almıştır.³⁴⁰
2. *İkinci babı iki kısma ayırmıştır:*
Birincisi: İmam Mâlik'in hayatı ve ilmî şahsiyeti;
Müellif burada İmam Mâlik'in ismi, nesebi, doğumu, vefatı, ahlâkî ve ilmî kişiliği, âlimlerin İmam Mâlik hakkındaki görüşleri ve eserleri hakkında bilgi vermiştir.
İkincisi: *Muvattâ*'nın özellikleri ve bu eser üzerinde fikir beyân eden âlimlerin görüşleri;
Zekerıyyâ burada eserin “*Muvattâ*” olarak isimlendirilmesinin sebebi, eserde kullandığı metod, eserin râvîleri ve nüshaları, mürsel rivâyet ve bu eser üzerinde yapılan çalışmalardan bahsetmiştir.³⁴¹
3. *Üçüncü bab:* Zekerıyyâ burada kendi şahsiyeti, hocaları ve sened silsilesi hakkında bahsetmekle birlikte Hindistan'da yetişmiş en önemli meşhur âlimler hakkında da bilgiler kaydetmiştir.³⁴²
4. *Dördüncü bab:* İmam Ebû Hanîfe'nin hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca Zekerıyyâ burada Ebû Hanîfe'nin az hadis rivâyet etme sebepleri, hadis tertibinde yüksek yeteneği

³³⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/7; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/58; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 266; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 270; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 269; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerıyyâ*, 64-66.

³³⁸ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/43-50.

³³⁹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/50-51.

³⁴⁰ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/53-73.

³⁴¹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/73-131.

³⁴² Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/131-175.

hakkında bahsetmenin yanısıra şahsına yöneltile eleştirilere karşı onu savunmakla birlikte hadis usûlünde yer alan bazı önemli konuları da beraberinde ele almaktadır.³⁴³

5. *Beşinci*: Hadis ilminin bazı önemli kaide ve usûlleri.³⁴⁴

6. *Altıncı*: Muhaddislerin ve hadis talebelerinin bazı âdabları, mertebeleri, hadis öğrenmenin yolları (Tahammül ve Eda).³⁴⁵

7. *Yedinci*: Hadis ilminde noktalama usûlleri ve Takiyuddin en-Nedvî tarafından tahkik edilen bazı eserler.³⁴⁶

1.1.1. *Evcezü'l-Mesâlik*'in Bazı Önemli Özellikleri

1. Bu kitap; *Muvattâ*'da izah edilmesi gereken konuları hadislerin sened ve metinleriyle birlikte ele alarak harfîyyen açıklayan bir şerh çalışmasıdır. Eserin bu özellikleri onu okuyup inceleyen herkes tarafından kolayca anlaşılabilir. ³⁴⁷
2. Müellif *Muvattâ*'da geçen bir hadisin *Kütübü Sitte*'deki farklı tariklerine de işaret etmiştir. Bunun bir sebebi ise yazdığı şerhi sadece *Muvattâ*'da geçen hadisin tek versiyonuna göre değil, rivâyetin tespit edebildiği bütün tariklerinden yararlanarak bütüncül bir bakışla ortaya konulduğunu kanıtlamak içindir. Zira rivâyetin tek tarikine göre yapılan yorumlar genellikle eksik kalmaktadır. Diğer yandan Kandehlevî'nin bu gayreti sıralanan hadisler arasında tercih yapma imkanını da sunmaktadır. ³⁴⁸
3. Eserde ravilerin isimlerini özet mahiyetinde açıklayarak onların cerh ve ta'dil durumlarına da işaret etmiştir. Bunu yapmasının en önemli sebebi ise okuyucuya hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi vermektir.
4. İhtilafî konularda dört mezhebin ve diğer grupların görüşlerine yer verir. Bunu yaparken söz konusu bütün mezheplerin temel ve güvenilir kaynaklarından istifade etmiştir. Bazen bir konuda aynı mezhebin kullanmış olduğu farklı rivâyetleri de kaydetmektedir. Özellikle bu meselede Mâlikî mezhebine daha çok ağırlık vermiştir. Bu da müellifin

³⁴³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/175-206.

³⁴⁴ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/206-227.

³⁴⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/227-245.

³⁴⁶ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/245-246.

³⁴⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/7.

³⁴⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 268; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 280; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 280.

söz konusu mezhebe mensup olanları daha çok ikna etmek amacından kaynaklanmaktadır.³⁴⁹

5. Müellif ihtiyaç duyduğu yerlerde dört mezhebin delillerini ayrıntılı olarak ele alırken, bazen özet halinde vermeyi tercih etmektedir.³⁵⁰
6. Kandehlevî şerh esnasında *Muvattâ*'ın meşhur şarihlerinden Kadı Ebü'l Velid el-Bâcî ve Kadı İyâz gibi âlimlerin eserlerinden yararlanmıştır. Bazen son dönem hadis şeyhçilerinin görüşlerine de yer vermektedir.
7. Müellif *Evcezü'l-Mesâlik*'te *Muvattâ*'ı hadis, fıkıh ve dil bakımından en güzel ve geniş bir şekilde açıklamaktadır. Ayrıca konuları saptırmadan özgün kelimelerle anlatması eserin kıymetini daha da arttırmıştır. Eser bu özellikleriyle *Muvattâ*'ın diğer şerhlerine göre daha üstün görülmektedir.
8. Müellif ilk önce *Muvattâ*'ın meşhur şârihlerine ait görüşleri sıralamaktadır. Bazen yaşadığı dönemin öne çıkan âlimlerinden Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî, Reşid Ahmed el-Gengûhî ve babası Yahya el-Kandehlevî gibi âlimlerin fikirlerine de yer vermiştir. Özellikle açıklanması zor olan konularda Şah Veliyullah ed-Dihlevî'nin *el-Musaffâ*, Leknevî'nin *es-Seây*e, es-Sunbulî'nin *Şerhu Musnedi Ebî Hânîfe*, en-Neymevî'nin *Âsarü's-sünen* ve diğer eserlerden direk nakillerde bulunmuştur. Böylece Zekerîyyâ el-Kandehlevî *Evcezü'l-Mesâlik*'in telifinde hem Arap hem de Hind bölgesinde yetişmiş âlimlerin eserlerinden istifade etmiştir.³⁵¹
9. Kandehlevî Arap ve diğer ülkelerde henüz basılmamış mütekaddim ve müteahhir hadis alimlerinin mahtût eserlerinde yer alan bilgilerin en makbullerini nakletmeye büyük bir özen göstermiştir. Mahtût olan bu eserler arasında İmam Tahavî'nin (ö. 321/933) "*Müşkilü'l-Âsâr*" ve "*Şerhu Meânü'l-Âsâr*", Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (189/805) "*el-Hücece*" ve "*el-Âsâr*", Bedreddin el-Aynî'nin (855/1451) *el-Binâye ve'l-Hidâye* gibi birçok önde gelen hadis âlimlerinin eserleri bulunduğu, Kandehlevî'nin *Evcezü'l-Mesâlik*'in telifinde söz konusu eserlerden

³⁴⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 268; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 280; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 280.

³⁵⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 269; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 280; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 280.

³⁵¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 270-271; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 280-281.

mahtût halindeyken istifade ettiği ve bütün bu eserlerin o dönemlerde henüz Arap ülkelerine ulaşmadığı kaydedilmektedir. Günümüzde çok başvurulmuş ve temel kaynaklar arasında yer alan söz konusu kitapların Kandehlevî'nin sayesinde Arap ülkelerine tanındığı yönündeki bilgiler önem arz etmektedir.

10. Eserin baştan sonuna kadar tek ve anlaşılır bir metod kullanmıştır. Ayrıca kitapta yer alan konular da birbiriyle bağlantılı olup, genellikle mevzu dışına çıkmamaya çalışmıştır.³⁵²

1.1.2. Evcezü'l-Mesâlik'in Telifinde Kullandığı Metod

Evcezü'l-Mesâlik, usûl ve kavâidi kendisinde ihtiva etmekle birlikte *Muvattâ* için yazılmış en güzel şerh olarak vasıflandırılmaktadır.³⁵³ Müellif eserde hadis râvilerinin isimlerini izah etmiş, dört mezhebin açıklamalarını ve bazı hadis ve fıkıh kaynaklarındaki ihtilaflı konuları ele almıştır. Ayrıca hadislerin şerhine de özen göstermiştir. Bununla beraber Hindistan'da yetmişmiş önemli hadis âlimlerinin görüşlerini aktarmayı da ihmal etmemiştir.³⁵⁴

Evcezü'l-Mesâlik, Kitâbu Vukûti's-Sala/Namaz vakitleri kitabı ile başlayıp,³⁵⁵ Kitâbu Esmâi'n-Nebî ile son bulmaktadır.³⁵⁶ Eserde râvîlerin isimleri, beldeleri, künye ve nesepleri hakkında bilgi verilmiş,³⁵⁷ râvîlerin cerh ve tadil durumu ile ilgili alanında uzman kişilerin görüşünü nakletmiştir.³⁵⁸ Râvîlerin munkatı bir hadisi vasıl etmek gibi hatalarına dikkat çekmiş, mürsel hadis ve imam Malik'in belâğ hadislerine değinmiştir.³⁵⁹ Keza müphem olan râvîlerin, akran olanların ve büyüklerin küçüklerden olan rivâyetlerini de konu edinmiştir. Öte yandan müellifin eserde herhangi bir, hadisin sıhhati ile ilgili hüküm verirken ki tek ölçütünün söz konusu hadisin hadis ve fıkıh kitabı olmasına bakmaksızın muteber hadis kitaplarında bulunup bulunmaması olduğu görülmektedir.

Mezkûr eserde Kandehlevî, hadis eserleri dışındaki kitaplarında mütesahil davranmış ve zayıf hadisleri delil olarak kullanmıştır. Yine aynı şekilde eserinde zayıf hadisleri kullanmışsa da hemen ardından ulemânın

³⁵² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 271; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 281.

³⁵³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/7.

³⁵⁴ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/7.

³⁵⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/257.

³⁵⁶ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 17/634.

³⁵⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/368; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 45.

³⁵⁸ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/130; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 45.

³⁵⁹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/6; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 45.

görüşlerini serdetmiştir.³⁶⁰ Ayrıca eserde Zekerîyyâ, hadis metninde geçen garip kelimeleri açıklamış,³⁶¹ hadis veya eseri/sahâbî ve tâbiûn sözünü icmâlen beyan etmiş, lafızların delalet yönünü izah etmiş, hadisin içerdiği fikhî hükümleri zikretmiş, hadisteki işkâlleri çözmeye çalışmıştır.³⁶² Hadisleri şerh ederken öncelikle nakle önem vermiş, fakat akli kullanmayı da ihmal etmemiştir. *Muvattâ*'da, da itikâdî meseleler çok az olduğundan bu meseleler geldiğinde kendi görüşünü beyan etmemiş, sadece meselenin Revâfız ve Mu'tezile gibi mezheplere cevap olduğuna değinmiştir.³⁶³

Fikhî meselelerde bütün mezheplerin görüşlerini vermiş özellikle Hanefî mezhebinin görüşlerine ihtimam göstermiş Hanefilere yapılan itirazlara cevap vermiştir. Mezkûr eserinde Kandehlevî; İbn Abdilberr'in "*et-Temhîd*",³⁶⁴ Bâcî'nin "*el-Müntekâ*",³⁶⁵ Sehâranpûrî'nin "*Bezlü'l-Mechûd*" adlı eserlerinden azami derecede istifade etmiştir.

Öte yandan Kandehlevî, hadisin *Kütüb-ü sitte*'de geçen farklı lafızlarına da değinmeyi ihmal etmemiştir. Hadis şerhlerinde Mâlikî mezhebinin Kâdî Ebu'l-Velîd el-Bâcî, Kâdî İyâz gibi önde gelen şârihlerin ve son dönem şârihlerin görüşlerine yer vermiştir.³⁶⁶ Bununla beraber Reşîd Ahmed el-Gengûhî, Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî, Leknevî gibi Hintli âlimlerin görüşlerine de değinmiştir.³⁶⁷

Eserin ilk başlarda büyük altı cilt halinde olduğu kaydedilir. Daha sonra Hindistan dışında 15 cilt olarak basılmıştır. Son olarak Takiyuddin en-Nedvî Dimaşk'ta Dârü'l-kalam matbaasında 18 cilt halinde neşretmiştir. Kandehlevî, kitabı Ekim, 1926 senesinde Resûlullah'ın mescidi yanında yazmaya başlamış ve otuz senede tamamlayabilmiştir. Eser ilim camiasına büyük bir hediye olmuştur.³⁶⁸ Bu konuda Hicaz âlim ve müftülerinden biri Mâlikî mezhebine mensup Seyyid Ulvî: "*Bu zamana kadar böyle bir şerh yazılmamıştır*" değerlendirmesini yapar. Yine aynı şekilde Zekerîyyâ Kandehlevî'nin Malikî mezhebine olan vukufiyeti, geniş bilgisi ve bilgileri naklederken gösterdiği titizliğe şaşkın kalmış ve şöyle demektedir: "*Şayet Zekerîyyâ Kandehlevî*

³⁶⁰ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 277; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 45.

³⁶¹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/542; 545; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 45.

³⁶² Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/8-10; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 45.

³⁶³ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 275-277; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 45.

³⁶⁴ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/546; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 46.

³⁶⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/544; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 46.

³⁶⁶ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 3/131; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 46.

³⁶⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 280-281; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 46.

³⁶⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 266-267.

kitabın mükaddime kısmında Hanefî olduğunu belirtmeseydi onu Hanefî ulemâsından saymazdım. Zira Malikî mezhebi ile alakalı o kadar çok fikhî konulardan bahsetmiştir ki eserden Malikî olmadığını düşünmek imkansızdır.”³⁶⁹

1.2. Lâmiü'd-derârî ala Câmiu'l-Buhârî'ye Olan Ta'likâtları

Eser, Reşîd Ahmed el-Gengûhî'nin Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ini okuttuğu esnada Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî (ö. 1334/1916) tarafından alınan notlardan ve öğrencilerine imlâ ettirdiği bilgilerden meydana gelen bir çalışmadır. Başka bir ifadeyle eser, Muhammed Yahyâ el-Kandehlevî'nin oluşturduğu özetlerden meydana gelmiştir. Kitap uzun süre boyunca devam eden hadis araştırmalarının ürünü olup, Zekeriyâ el-Kandehlevî bu eseri tahkik etmiş, eser üzerinde tehzib çalışması yaparak bazı yerleri düzeltmiştir. Ayrıca ihtiyaç duyduğu yerlerde şerh ve açıklamalarda bulunmuş, bazı önemli bilgileri tekrardan beyan etmiştir. Bu eserin kıymetini genelde hadis, özelde Buhârî'nin *Sahih*'ini uzun zaman boyunca ders olarak okutan ve mütala eden geniş tecrübeye sahip kişilerin daha iyi anlayabileceklerine işaret edilmektedir. Yine aynı şekilde bütün hadis külliyyatını taramakla birlikte söz konusu eserdeki bazı kapalılıkları çözemeyenler tarafından da hakkıyla takdir edileceğine dikkat çekilmektedir.³⁷⁰

Kitap, Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin yazmış olduğu bir mukaddime ile başlamaktadır. Müellif mukaddimede öncelikli olarak hocası Reşîd Ahmed el-Gengûhî'nin biyografisinden bahsetmiş ve kitabı telif sebebini açıklamıştır. Sonra da aşağıdaki şu dört ana konuya yer vermektedir:

1. Buhârî'nin hayat tercemesi;
2. *el-Câmiu's-sahîh* ile ilgili genel bilgiler;
3. Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili malumatlar;
4. Buhârî'nin şerhleri.³⁷¹

Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin yazmış olduğu bu mukaddimenin çok kıymetli bilgileri ihtiva ettiğini dile getiren Ebul Hasan Alî en-Nedvî mukaddimeyi tek başına bir kitap olarak basılması gerektiğini ifade etmiştir.

³⁶⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 266-267; Eserle ilgili âlimlerin görüşleri hakkında bk; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 283-289.

³⁷⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 271-272; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/59-64; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 293-294; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekeriyâ*, 79-80.

³⁷¹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 294; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 46-47.

Zira mukaddimede Zekerıyyâ, Buhârî'nin İslâm âleminde oluşan otoritesinin sebebine, Kur'ân'dan sonra en sahih kitap olarak kabul edilmesine, şârihlerin Buhârî'nin metodunu *Sahîh*'i anlamak için sarf edilen gayretlerine, *Sahîh*'e yapılan itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplara, Müslim'in *Sahîh*'inden daha önde olması ve bu iki kitap arasındaki usûl ve şart farklılıklarına değinmiştir.³⁷²

Zekerıyyâ, bu eserde Gengûhî'nin ifadelerini asıl kabul etmiş, sonra onun ifadeleri üzerine ta'lik ve yorumlarda bulunmuştur. Nitekim Gengûhî bu eserinde mezhebî ihtilaflara, râvî hakkında bilgilere, bilinmeyen kelimelere değinmemiş sadece bab ve hadis münasebetini konu edinmiş ve bablardan muradın ne olduğunu açıklamıştır. Kandehlevî ise Gengûhî'nin ne demek istediğini açıklayarak İbn Hâcer, Aynî gibi Buhârî şârihlerinden hocası Gengûhî'yi destekleyen deliller getirmiştir.³⁷³ Ayrıca Gengûhî'nin bab başlıkları ile ilgili açıklamalarından sonra "*Benim tasvip ettiğim görüş budur*" diyerek kendi özgün görüşünü açıklamıştır. Neticede Zekerıyyâ bu eserde Gengûhî'nin görüşlerini tamamlayarak açıklamıştır. Bunun dışında Gengûhî'nin görüşlerine bazı eklemelerde bulunmuş ve böylece Gengûhî'nin bu eserini her yönüyle istifade edilecek bir kıvama getirmiştir.³⁷⁴

Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin üzerinde çalıştığı bu eserin diğer başka özelliklerinden biri, hadis ilimlerini açıklayıcı mahiyetteki zengin bilgileri içermesidir. Başka bir ifadeyle hadis ilimlerinin çeşitleri ve özelliklerini izah etmenin yanında bunlarla ilgili kapalı husuları da açıklığa kavuşturmayı hedefleyen bir çalışmadır.

Eserde Buhârî'nin takip ettiği yöntemin yanında *el-Câmiu's-sahih*'in telifinde dikkate aldığı şartlardan da bahsedilmektedir. Bu bakımdan *Lâmiü'd-darârî*'yi, *el-Câmiu's-sahih*'i bütün yönleriyle ele alan bir kitap olarak değerlendirmek mümkündür.

Zekerıyyâ el-Kandehlevî, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahih*'te sadece kendine has olan rumuzları, ıstılahları, maksatları ve bab başlıklarının belirleme sırlarını izah etmeye çalışmış ve bunlarla alakalı güzel bir şerh çalışmasını ortaya koymuştur. Zekerıyyâ'nın kaydettiği bütün bu malumatların dört mezhep imamlarına ilişkili olmadığı ve orijinal olarak nitelendirilebilecek malumatlar olduğu belirtilmektedir. Bu bilgilerin hadis usûlü araştırmalarının

³⁷² Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 295; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 47.

³⁷³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 273; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 47.

³⁷⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 274-275; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 47.

neticesinde elde edilen bilgiler olduğuna da işaret edilmektedir. Bu bilgiler arasında hadis ricaline yönelik değerli malumatlar da eklenmiş durumdadır.

Genel mahiyetiyle eser, hadis talebelerinin ufkunu açacak, hadis hocalarının işini kolaylaştıracak geniş ve zengin bilgileri kapsayan ansiklopedik tarzında bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Kitabın en bariz özelliklerinden birisi de hadis alanında araştırma yapanlar haricinde Hanefilerin de başvurabileceği kaynak bir eser olmasıdır. Zira kitapta Hanefiliğin güçlü bir şekilde savunulduğuna dikkat çekilmektedir.³⁷⁵

1.3. el-Ebvâb ve't-Terâcîm lil Buhârî

el-Ebvâb ve't-Terâcîm lil Buhârî, Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin çok kıymetli eserlerinden sayılmaktadır. Zira eser Kandehlevî'nin ilmî araştırmaya olan ilgisini, muhaddislere olan sevgisini, ilmî ve kültürel mirası korumaya yönelik çabalarını ortaya koymasının yanı sıra³⁷⁶ hadis öğrenim ve öğretimi, hadislere yazmış olduğu şerh, ta'likât ve kırk senelik hadis ilmiyle uğraşmasının bir neticesi olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda müellifin bizzat kendisi *el-Ebvâb*'ın mukaddimesinde 1331/1913 senesinden 1338/1919'a kadar hadis tedrisatı, tasnif ve telifle uğraştığını, bu zaman zarfında selef ulemâsının hadis ilmi alanında yazmış olduğu değerli kaynaklara vakıf olduğunu ve bütün bu gayretlerinin sonucunda söz konusu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Kandehlevî'nin *el-Ebvâb*'ı telif etme amacının en önemli sebeplerinden biri de *el-Câmiu's-sahih*'teki hadis ve bab başlığı münasebeti ile ilgili müşkülleri izah etmek, Buhârî'nin bu alanda takip ettiği metodları belirlemek, bu bağlamda lügavî, itikâdî, fikhî ve hadisle alakalı meselelere değinmek olmuştur.³⁷⁷ Dolayısıyla bu eseri Buhârî'nin bab başlıklarının şerhi olarak isimlendirmenin yerine Buhârî'nin muhtasar şerhi demenin daha uygun olacağına işaret edilmektedir.³⁷⁸

Eser Buhârî'nin bab başlıklarıyla alakalı bütün konuları ihtiva etmektedir.³⁷⁹ Bu anlamda Kandehlevî *el-Câmiu's-sahih*'in şârihlerinin bab başlığı-hadis münasebeti ile ilgili takip ettikleri metodları derlemeye

³⁷⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 266; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/60-64.

³⁷⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 275.

³⁷⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/97-99; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 282-284; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 14; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 58-59; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ*, 86-88.

³⁷⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 284.

³⁷⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 275; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 256.

çalışmıştır. Bunu yaparken ilk önce Şah Velîyullah ed-Dihlevî'nin bab başlığı ve hadis mutabakatı konusunda belirlediği metodları, ardından Mahmud Hasan ed-Diyûbendî'nin konuyla ilgili kaidelerini ele almıştır. Ayrıca hocaları Reşid Ahmed el-Gengûhî ve Halîl Ahmed Sehârenpûrî'nin derslerinden öğrenmiş olduğu bilgileri, Buhârî'nin şârihlerinin usûl ve kaidelerini ve kendisinin belirlediği kaideleri maddeleştirmeye gayret etmiştir. Müellif bab başlıklarıyla hadis ilişkisini izah ederken bazen diğer şârihlerin görüşlerini esas almış, bazen kendi görüşlerine göre yetmiş maddede değerlendirmeye çalışmıştır. Bu sayının yetmiş olarak berirlenmesinin sebebi olarak hadislerde yetmiş sayısının sıkça geçtiğini ifade etmiştir.³⁸⁰

Kandehlevî'nin bu eserini diğer eserlerden ayıran en büyük özelliği Buhârî'de geçen bütün bab başlıklarına değinmiş olmasıdır. Kandehlevî'nin söz konusu eserinin bu özelliği diğer alimler tarafından övgüyle karşılanmıştır. Zira bu konuda Şeyhu'l-Hind lakabıyla bilinen Mahmûd Hasan ed-Diyûbendî bu durumu (ö. 1338/1920) şu sözleri ile ifade etmiştir: *“Buhârî'nin bab başlıklarının açıklanması ümmete bir borçtur. Bu borcu şimdiye kadar yerine getiren olmamıştır. Ancak şimdi bu ezelî saadeti Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî tarafından el-Ebvâb ve't-Terâcim adlı eseri kaleme aldıktan sonra bu görevin yerine getirilmiş olduğunu söyleyebilirim.”*³⁸¹

1.3.1. Eserin İçeriği ve Bazı Önemli Özellikleri

Eser öncelikle müellif tarafından yazılan bir mukaddime ile başlar.³⁸² Bu mukaddimeden önce esere Allâme Ebü'l-Hasan en-Nedvî tarafından kaleme alınan bir mukaddime daha eklenmiştir.³⁸³ Kandehlevî bu mukaddimede telif ettiği mezkûr eserdeki malumatları Medine'de ilim halakalarında ve hocalarından sözlü ve yazılı olarak elde ettiği bilgilerden derlediğini nakletmiştir. Kandehlevî, kendinden önce Buhârî'nin bab başlıkları ile ilgili birçok eser telif edildiğini, ancak kendi zamanında sadece Şah Velîyullah ed-Dihlevî'nin şerhu *Terâcimi'l-Buhârî* adlı eseri ile Mahmûd Hasan ed-Diyûbendî'nin *el-Ebvâb ve't-Terâcim* isimli eserinin olduğunu, bu konuda başka eser kaleme alınmadığını, bu eserlerin içeriğini de mezkûr

³⁸⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/116-119; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 275; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 256.

³⁸¹ Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 276.

³⁸² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/96.

³⁸³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/86-95; Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 275; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 61.

eserine eklediğini belirtmiştir. Ayrıca mukaddime’de Buhârî’nin *Sahîh*’ini babası ile hocası Sehârenpûrî’ye iki defa, babasının huzurunda Nesâî’nin *Sünen*’iyle beraber birçok hadis eserini de iki defa okuduğunu, sonra hocası Sehârenpûrî’ye Buhârî ve *Tirmizî’nin Câmi*’lerini okuduğunu ifade ederek hadis ilmine vakıf biri olduğunu ima etmiştir.³⁸⁴

Kandehlevî, öncelikle bab başlıkları ile ilgili bazı konulara değinmek gerektiğini ifade ederek mukaddimede dört başlık altında birtakım konulara değinmiştir. Birinci başlıkta Buhârî’nin bab başlıkları ile ilgili telif edilen eserlerinden bahsetmiştir.³⁸⁵ İkinci başlıkta hadis şârihlerinin Buhârî’nin bab başlıkları ile ilgili belirlemiş oldukları usullerin maddeler halinde zikretmiştir.³⁸⁶ Üçüncü başlıkta hadis şârihlerinin belirlemiş olduğu metodları ve kendine özgü olarak belirlediği usulleri ayrıntılı olarak ele almıştır.³⁸⁷ Dördüncü başlıkta ise bab başlıkları ile ilgili Buhârî şârihleri tarafından iddia edilen Buhârî’nin kitabını temize çekememesi, nüssâhların hataları, Buhârî’nin kitabında bırakılan boşlukları râvîlerin doldurması, hadis-bab başlığı mutabakatını açıklayamayınca yorum yapmak zorunda kaldıkları hususlar ile ilgili bilgiler vermiştir.³⁸⁸ Daha sonra Kandehlevî Buhârî’nin müsned hadis zikretmediği babları dört şema halinde belirlemiştir. Birinci şemada hadisin veya âsârın zikredilmediği başlıklar,³⁸⁹ ikinci şemada ayetlerin başlık yapıldığı bablar,³⁹⁰ üçüncü şemada başlığın ayet, hadis veya eserden (sahâbî-tâbiûn sözü) yapıldığı ancak başlık altında müsned hadisin verilmediği başlıklar,³⁹¹ dördüncü şemada ise başlıksız bırakılan babların şemasını vermiştir.³⁹²

Kandehlevî bu eserde, Buhârî’nin bütün bab başlıkları hakkında bir takım yorum ve istinbâtlarda bulunmuştur. Birbirine yakın bab başlıkları olması halinde bu başlığa daha önce değinildiğini ifade ederek bab hakkında tekrar bilgi vermekten kaçınmıştır. Buhârî metnine sadık kalarak öncelikle

³⁸⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/96-101; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 257; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁸⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/104-108; Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu’l-Muhaddis*, 276; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 256; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁸⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/109-123; Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu’l-Muhaddis*, 276; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 256; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁸⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/124-234; Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu’l-Muhaddis*, 276-278; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 256-257; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁸⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/235-242; Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu’l-Muhaddis*, 278-281; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 257-258; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁸⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/243; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 61.

³⁹⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/244; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/245; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/246-253; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 62.

Kitâbu bedi'l-vahy bölümü altında zikredilen bab başlıklarından başlamış³⁹³ ve eseri *Kitâbu'r-Red 'ale'l-Cehmiyyeti ve Gayrihim* bölümü ve hadis münasebeti ile bitirmiştir.³⁹⁴ Müellif, bab başlığı ve hadis münasebetini incelerken öncelikle hadislerde üzerinde durulan konu hakkında bilgi vermiştir.³⁹⁵ Ayet ve hadislerin bab başlığı ile ilgili münasebetini açıklamıştır.³⁹⁶ Hadislerde zikredilen konu hakkında ihtilaf varsa bu ihtilaflara değinmiş,³⁹⁷ rivâyetler arası ihtilaflar varsa bu ihtilafları da izah etmiştir.³⁹⁸ Ayrıca bazı bölümlerin son bab başlığını dikkate alarak son bab başlığının bölüm altında zikredilen bütün hadislerle münasebetinin olduğunu âlimlerin görüşleri öncülüğünde açıklamıştır.³⁹⁹

Tercemesiz bab başlıklarını açıklarken öncelikle hadis şârihlerinin görüşlerini vermiştir. Bunu yaparken bazen onların görüşlerini tasvip etmiş, bazen de hadis şârihlerinin görüşlerini uygun bulmamış, şahsi görüşünü söyleyerek Buhârî'nin başlıksız bıraktığı babların birkaç anlama muhtemel olduğunu söyleyerek bu ihtimalleri izah cihetine yönelmiştir. Zaman zaman bazı bab başlıklarının hadis ile olan münasebeti hususunda farklı vecihler olduğunu söyleyerek bu vecihleri açıklamıştır. Keza hadiste geçen bazı kelimelerin açıklamasına ve bu kelimeler hakkında yapılan izahlara değinmeyi de ihmal etmemiştir.⁴⁰⁰ Hadislerin bab başlıklarıyla olan münasebetini verirken bazı bab başlıklarının Buhârî'nin şartlarına uymayan hadislere işaret ettiğini söyleyerek Buhârî'nin şartına uymayan hadisin sıhhatı ve râvilerinin cerh ve ta'dil durumlarıyla ilgili bilgi de vermiştir.⁴⁰¹ Neticede Kandehlevî bu eserde Buhârî'de hadis ve bab başlığı arasındaki uyum konusunun anlaşılmayan yönlerini izaha çalışmış, bab başlığı ve hadis arasındaki uyumsuzlukları çözmek için gayret sarf etmiştir. Bunun için başvurulması gereken bütün eserlere başvurmuş ve alanında uzman olan âlimlerin görüşlerine de değinmiştir.⁴⁰² 2012'de Veliyyüddîn b. Takıyyüddîn en-Nedvî'nin tahkikiyle altı cilt olarak

³⁹³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/258; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/773-841; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/269; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/272; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/277; 291; 293; 294 vd.; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/340; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

³⁹⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/419; 3/37; 38 vd.; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 62.

⁴⁰⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/14-15; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 63.

⁴⁰¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/16-17; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 63.

⁴⁰² Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 63.

yayınlanan eser Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye yayınevi (Beyrût) tarafından basılmıştır.

1.3.2. Eserin Telifinde Kullandığı Metod

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin *el-Ebvâb ve't-Terâcîm lil Buhârî*'de takip ettiği metodun diğer Buhârî şerhlerinin çoğunda görülmediği kaydedilmektedir.⁴⁰³ Zira Buhârî şerhlerinin çoğu bütün bab başlıkları ile başlık altında rivâyet edilen hadis münasebetine değinmemiştir. Kandehlevî ise Buhârî'nin *Sahîh*'indeki bütün bab başlıkları ile hadis münasebetinin değişik yönlerine değinmekle kalmamış, aynı zamanda hadisin alakalı olduğu fikhî, itikâdî ve lügavî yönünden malumat vermiştir.⁴⁰⁴ Bununla beraber hadis ricalinin durumu hakkında da okuyucuyu bilgilendirmiştir.⁴⁰⁵ Bu anlamda Buhârî'nin hadis-bab başlığı uyumu hakkında küllî malumatın verildiği başka bir eser bulunmamaktadır. Kandehlevî'nin mezkûr kitabının *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarı denilmesinin önemli sebeplerinden biri de bundan kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁶

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin söz konusu eserinde uyguladığı metodu şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Eserin muhtevasında yer alan bütün kitaplar lügat âlimlerinin yapmış olduğu lügavî ve şer'î açıklamalarının öncülüğünde izah edilmeye çalışılmıştır.⁴⁰⁷

2. Her başlığı şerh etmenin yanısıra bab başlığıyla altında zikredilen hadislerin irtibatını kurmuştur. Ayrıca bununla da yetinmemiş babların diğer bablarla olan ilişkisini de kurmaya çalışmıştır.⁴⁰⁸

3. Müellif bütün bab ve hadislerin münasebetini kurmaya çalışırken bunları daha önce de ifade edildiği gibi yetmiş usûlde belirtmeye özen göstermiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 64-65.

⁴⁰⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/264-317; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 284; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 65.

⁴⁰⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 284; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 65.

⁴⁰⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 284.

⁴⁰⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/264; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 284; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 65.

⁴⁰⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/509-510; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 284; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 65.

⁴⁰⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/520; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 284; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 65; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 256.

4. Buhârî nüshalarındaki bab ve hadislerde görülen farklara dikkat çekmiş, bunları anlam ve ahkam değişikliği bakımından açıklamıştır.⁴¹⁰

5. Bab başlığı ve hadis arasındaki bağlamı izah ederken öncelikle âlimlerin görüşlerini nakletmiş,⁴¹¹ ardından kendisinin tercih ettiği görüşü de belirtmiştir. Bunu yaparken “والاوجه عند هذا العبد الضعيف”⁴¹² “Bu aciz kulun görüşü” veya “والاوجه عندي”⁴¹³ “Bana göre en doğru görüş” ifadelerini kullanmıştır.

6. Zekerıyyâ şârihlerin görüşlerini aktardıktan sonra bunların arasında katılmadıklarına veya delillerini güçlü olarak tasvip etmediklerine karşı çıkmış ve konuyla ilgili şahsî kanaatini kuvvetle savunmuştur. Bunu genellikle İbn Hacer ve Aynî’ye karşı daha çok yapmış olduğu tespit edilmektedir.⁴¹⁴

7. Mezhep imamlarının görüşlerinin müntesip oldukları mezhebin asıl görüşlerine ters düştüğünü fark ettiği anda mezheplere nispet edilen görüşleri tashih etmiştir. Özellikle Hanefî mezhebine ait olduğu iddia edilen, ancak hakikatte bu mezhebin görüşü olmadığı meselelerde bu yöntemi kullanmıştır.⁴¹⁵

8. Kandehlevî bazen Hanefîlerin görüşlerini tercih ederek onları övmüştür. Bunun örneğini amellerde niyetin önemiyle alakalı babta görmek mümkündür.⁴¹⁶

9. Şârihlerin bab başlığı ve hadis arasındaki irtibat konusunda görüş beyan etmedikleri meselelerde bizzat kendisi görüşlerini kaydetmiştir.

10. Buhârî’nin bab başlığında işaretle bulunduğu ancak herhangi bir sebep veya sebelardan dolayı başlıktan sonra nakletmediği diğer tüm hadisleri kaydetmiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 5/535; 537; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 284-285; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 66.

⁴¹¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/838; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 285; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 66.

⁴¹² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/555; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 285; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 66.

⁴¹³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/589; 594; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 285; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 66.

⁴¹⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/781; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 285; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 66.

⁴¹⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/599; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 285-286; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 67.

⁴¹⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/416; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 68.

⁴¹⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/625; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 286; Erman, *Buhârî’nin BabBaşlığı*, 69.

11. Bidat ehlinin ve bazı tasavvufçuların batıl görüşlerine karşı reddiye yazmıştır. Bunun örneği *Kitabur'-red ale'l-Cehmiyye ve gayrihim* bölümünde bulunmaktadır.⁴¹⁸

12. Bab başlığı birden çok fikhî konuları ihtiva ettiği durumlarda Kandehlevî okuyucuya basit bir dille daha fazla bilgi vermeye çalışmıştır.⁴¹⁹

13. Müellif bab başlığı altında bulunan hadislerin fikhî bir hüküm içerdiğini gördüğü zaman dört mezhebin görüşlerini naklederken mezheplerin aslî kaynaklarına müracat etmiştir. Özellikle Hanefî mezhebine ait görüşler için Tahâvî'nin *Meâni'l-Âsar*,⁴²⁰ Merginânî'nin *el-Hidâye* vd,⁴²¹ Şafii mezhebi için, İbn Hacer ve Nevevî'nin eserlerine,⁴²² Mâlikî mezhebi için İbn Abdilberî'nin eserlerine, Hanbelîler'in görüşleri için de İbn Kudâme'nin *el-Muğni*⁴²³ adlı eserlerine müracat etmiştir.

14. Kandehlevî, Buhârî şârihlerinin en önde gelenlerinden İbn Hacer, Aynî, Kastallânî ve Kirmânî'den nakilde bulunduğu zaman bazen bilgilerin tamamını vermiş, bazen de özetlemeye çalışmıştır.⁴²⁴

15. Müellif fikhın fûrû ve cüzîyeti ile alakalı âlimlerin görüşleri ve delilleri konusunda genellikle *Evcezü'l-mesâlik*, *Bezlü'l-Mechûd*, *Lâmiü'd-Derârî* ve *el-Kevkebü'd-Dürri* adlı eserlere yazmış olduğu ta'likâtlara atıfta bulunarak okuyucuyu söz konusu eserlere yönlendirmekle yetinmiştir.⁴²⁵

16. Yazar bab başlıklarında geçen ayetlerden kastedilen maksadı açıklamış ve söz konusu ayetlerle bab başlığı altında bulunan hadislerin arasındaki irtibata işaret etmiştir.⁴²⁶

⁴¹⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/775; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 286; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 69.

⁴¹⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/614; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 286; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁴²⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/639; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁴²¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 4/157; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁴²² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/556; 605; 630; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁴²³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/264; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁴²⁴ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70-71.

⁴²⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/551; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 71.

⁴²⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/362; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 72.

17. Kandehlevî çoğunlukla Buhârî'yi savunma gayreti içinde bulunmuş ve bu sebepten dolayı bazı bab başlıklarının tekrarlandığı iddialarına şiddetle karşı çıkarak mezkûr babların tekrar olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.⁴²⁷

18. Kandehlevî bazen bab başlıklarıyla ilgili olan bazı felsefecilerin de görüşlerine yer vererek kendine özgün bir yöntemini yine bir kez daha göstermiştir. Bunun örneğini “Dinini tertemiz yapmak isteyen kimsenin fazileti babı”nda kaydedilen hadiste geçen “Dikkat edin o da kalptir” cümlesini şerh ederken konuyla alakalı Aristo'nun görüşüne de temas etmiştir.⁴²⁸

19. Müellif bazen Buhârî'nin bab başlıklarından çıkardığı fikhî hükümlerin Hanefîlerin görüşüne uygun düştüğü yerleri mutlaka zikretmiştir.⁴²⁹

20. Bazen başlıksız bab ve altında bulunan hadis fikhî hüküm içerdiği zaman kendi hocalarının konuyla alakalı ihtilaflı fikirlerinin tamamını nakletmiştir.⁴³⁰

21. Bazı bab başlıklarının hadislerle olan münasebetinin birden çok yorumu açık olduğu yerlerde bunu mutlaka belirtmiş ve ihtimalleri de zikretmeyi ihmal etmemiştir.⁴³¹

22. Kandehlevî, söz konusu eserindeki bab başlığı ve hadis uygunluğunu izah ederken hadis usûlü konularına da değinmiştir.⁴³²

1.4. el-Kevkebü'd-Dürri alâ Câmi'i't-Tirmizî'ye Olan Ta'likâtları

Bu çalışma Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin hocası Reşîd Ahmed el-Gengûhî'nin görüşlerinden ve ders sırasında yazdırmış olduğu notlarından ortaya konulmuştur. Kitabın yazılışında Kandehlevî'nin babası Muhammed Yahyâ'nın ders esnasında Arapça olarak kaydettiği bilgiler de önem arz etmektedir.⁴³³ Tirmizî'nin câmi isimli eserine yazılan bu şerh küçük hacimli ama veciz bir eser olmasının yanında oldukça faydalı bir çalışmadır. Yazar kitapta hadis alanında uzman olanların ve bilgili zeki öğrencilerin anlayamayacağı kapalı konuları da izah etmeye gayret göstermiştir.⁴³⁴

⁴²⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/791; 6/800; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 73.

⁴²⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/412-413; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 74.

⁴²⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/656; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 74.

⁴³⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/574; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 74.

⁴³¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/614-615; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 75.

⁴³² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/938; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 75.

⁴³³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 290.

⁴³⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 281; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/64; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 290; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 48.

Kandehlevî bu eserde dilbilgisinin yanında hadisteki garib kelimeleri de açıklamış, ilmu'r-ricâl, usûlü'l-hadis terimleri,⁴³⁵ nefis terbiyesi, makâsıd-şerîa, kalbin sevgiyle dolması ve nurlanmasına yardımcı olacak nükteler, ihtilaflı olan iki mevzu arasında tercih edilmesi gereken durumlarda yapılacak olanlar, bir çok manâya gelebilecek mevzularda zevk-i selim ile manânın tayin edilmesi, hanefilere ve hanefî mezhebine yapılan itirazlara karşı verilen cevaplar⁴³⁶ gibi meselelerde bilgiler kaydetmeye çalışmıştır.⁴³⁷ Tartışmalı mevzularda mezheplerin görüşlerini ve delillerini sıralamıştır.⁴³⁸ Ayrıca hadislerin farklı kaynaklardaki tariklerine de temas etmiştir.⁴³⁹ Reşîd Ahmed mezkûr çalışmada mezhepler arasında bulunan ihtilaflara çok az değinmiş, hadis râvîlerinin cerh-ta'dil durumlarına ise neredeyse hiç değinmemiştir. Zekerıyyâ, Reşîd Ahmed el-Gengûhî'nin üzerinde durmadığı mezkûr konuları meşhur âlimlerin görüşleri öncülüğünde açıklamış, bazı sözlerini izah etmiştir.⁴⁴⁰ Bu meyanda Zekerıyyâ kendi görüşlerini de ekleyerek kitabı tahkik etmiş, *Lâmiu'd-derâr* ve *Bezlü'l-mechûd* adlı çalışmalarındaki özgün fikirlerini de ekleyerek kitaba *Kevkebü'd-Dürri alâ Câmi'i't-Tirmizî* ismini vermiştir. Kitap ilk olarak 1975 yılında Hindistan'daki Nedvetü'l-Ulemâ matbaasında, daha sonra 1987'de İdâretü'l-Kur'ân tarafından Pakistan'da dört cilt hâlinde basılmıştır.⁴⁴¹

1.5. Haccetü'l-Vedâ' ve Cüz'ü Umerâtu'n Nebi (s.a.v.)

Bu kitap alanında yazılan nadir eserlerden biri olup, konuyla alakalı bütün mevzuları inceden inceye araştıran bir çalışmadır. Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin basılmış olan bu eseri de ilim camiasında, özellikle hadisçilerin nezdinde meşhurdur.⁴⁴² Eser Hz. Peygamber'in (s.a.v.) veda haccı konusunda yazılmış hacmi küçük bir eserdir. Eser bir mukaddime ile başlamaktadır. İlk fasılda; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yapmış olduğu hacların sayısı, haccın farz

⁴³⁵ Reşîd Ahmed el-Gengûhî, *KevkEbu'd-Dürri alâ Câmi'i't-Tirmizî*, thk. Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, (Hindistan Nedvetü'l-Ulemâ, 1975), 1/86.

⁴³⁶ Gengûhî, *KevkEbu'd-Dürri*, 1/242.

⁴³⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 281; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/64; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 290; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 48.

⁴³⁸ Gengûhî, *KevkEbu'd-Dürri*, 1/57.

⁴³⁹ Gengûhî, *KevkEbu'd-Dürri*, 1/65.

⁴⁴⁰ Gengûhî, *KevkEbu'd-Dürri*, 1/116-122.

⁴⁴¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 282-284; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/64-65; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 293; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 291-292; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 49.

⁴⁴² Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerıyyâ*, 82-86.

oluşunun tarihi ile ilgili tartışmalar, hac menâsikleriyle alakalı mezheplerin ihtilafa düştüğü meseleler, haccın türleri, Hanefî mezhebinin hac konusuna dair meselelerle ilgili delilleri,⁴⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hac esnasında beyân ettiği hutbelerdeki ihtilaflar,⁴⁴⁴ Arefe günü oruç tutma meselesi, ezan ve kamet sayıları, namazların cem ve kısaltılması, Arafat'ta vakfe,⁴⁴⁵ veda haccı,⁴⁴⁶ remy'in hükmü, hacıların ve yolcuların kestikleri kurbanlar hakkındaki tartışmalar,⁴⁴⁷ Mina'da geceleme/Mebût ile ilgili fikhî ihtilaflar,⁴⁴⁸ tavaf türleri,⁴⁴⁹ sabînin haccı⁴⁵⁰ gibi konular ele alınmıştır.

İkinci fasılda Umre konusu ele alınmıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) umre sayısı ve bu konuda gelen rivâyetlerden, konuya ilişkin fikhî hükümlerden, muhâsara ile ilgili hükümlerden,⁴⁵¹ Hudeybiye ve rıdvân bey'atı gibi tarihi olaylardan,⁴⁵² Hz. Peygamber'in (a.s) Hudeybiye Antlaşması'ndan sonraki yıl ashabıyla yaptığı umre-Umretü'l-kazâ'dan, ihramlının nikâhıyla alakalı ihtilaflardan, Ci'râne umresinden,⁴⁵³ Recep, Şaban ve Ramazan umresi ve bunlara ait hükümlerden, ihrama girmenin en faziletli vakti hususunda yaşanan fikhî tartışmalardan⁴⁵⁴ bahsetmiş ve bir hâtim duası ile kitabı sona erdirmiştir. Eser 1990 yılında Din İşleri ve Evkaf Nezareti tarafından Abu Dabi'de neşredilmiştir.⁴⁵⁵

1.5.1. Eserin Temel Özellikleri

1. Eserde Hac ibadetinin rükün ve yasakları mezhepler arasındaki farklılıklar dikkate alınarak ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Farklılıklar konusunda ulemânın görüşleri, şarihlerin açıklamaları ve muhaddisler ile fukaha arasındaki fikir ayrılıklarına da yer verilmektedir.

2. Dört mezhep imamlarının görüş ve ihtilaflarını ele alırken bilgileri son derece dikkatli ve olduğu gibi naklettiğine dikkat çekilmektedir.

⁴⁴³ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ' ve Cüz'ü Umerâtu'n Nebi*, (Meclisu'l-İlmî, ts), 24-80.

⁴⁴⁴ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 92.

⁴⁴⁵ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 98-105.

⁴⁴⁶ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 141.

⁴⁴⁷ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 157.

⁴⁴⁸ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 176.

⁴⁴⁹ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 165; 172.

⁴⁵⁰ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 192.

⁴⁵¹ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 274.

⁴⁵² Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 217-255.

⁴⁵³ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 287-305.

⁴⁵⁴ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 311-318.

⁴⁵⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 283-286; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/65-66; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 306-310; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 301-308; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 49-50; Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmanîyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ*, 82-86.

3. Mütেকaddim alimlerin faziletleri hakkında da bilgi verilerek onların görüşleri hakkında aktarılmıştır. Kullandıkları kaynaklar açıkça belirtilerek hata yaptıkları yerler de Zekerıyyâ tarafından edebe uygun ilmî bir üslup ile belirtilmiştir.

4. Kendisi Hanefî mezhebinin görüşlerini tercih etmekle birlikte diğer mezheplerin delillerini çok güzel bir üslupta beyan etmiş ve onlara karşı saygısını da ortaya koymuştur.

5. Kullî ve cüz'î meselelerde kuşatıcı bir şekilde bilgi vererek derinlemesine incelemiştir. Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Haccata'n-Nebiyyi ve umrâtihi* eserinde takip ettiği bu yöntem ve yaklaşımlarının aynısını *Evcezü'l-Mesalik*'inde de görmek mümkündür.

6. Kitabın diğer bir özelliği de müellifin herhangi bir maddî bir çıkar beklemeden tüm ihlas ve edebîyle telif etmiş olmasıdır. Eser tüm okuyucuları için alanında yazılan kapsamlı ve son derece faydalı bir çalışmadır.⁴⁵⁶

1.6. Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd'a Yaptığı Talîkâtlar

Daha önce müstakil bir başlıkta belirtildiği üzere Zekerıyyâ el-Kandehlevî, hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'nin Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* adlı eserine bir şerh yazdığı dönemlerde kendisine yardımda bulunmuş,⁴⁵⁷ daha sonra kitaba bazı ta'likâtlar ekleyerek eseri yaklaşık dört sene içerisinde daha kullanışlı ve faydalı hale getirmiştir. Ancak eser hocası Ahmed es-Sehârenpûrî hayatta iken yayımlanmamıştır.⁴⁵⁸

Mezkûr eserin temel özellikleri şöyle özetlenmektedir:

1. Ahmed es-Sehârenpûrî fikhî bahislere değinmeden bunları atlayıp geçmiştir.⁴⁵⁹ Ancak Zekerıyyâ el-Kandehlevî söz konusu fikhî meseleleri ele alarak bunlarla ilgili bilgileri aktarmıştır.⁴⁶⁰

2. Yine aynı şekilde Kandehlevî, hocasının işaret etmediği bazı hadis meselelerine de yer vermiş,⁴⁶¹ burada rivâyeti kabul olup olmayacağı

⁴⁵⁶ Kandehlevî, *Menhecû'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 14-15; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 306-310; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 301-308

⁴⁵⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 53; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Kandehlevî, *Menhecû'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 16; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 291-293; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 310-313; Kandehlevî, *Menhecû'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 14; Seyyid el-Hasenî, *eş-Şeyh Muhammed Zekerıyyâ*, 88-93.

⁴⁵⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 287; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66.

⁴⁵⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 287; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66.

⁴⁶⁰ Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd*, thk. Takiyyuddin en-Nedvî, (Hindistan: Merkezi eş-Şeyh Ebî'l-Hasen en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2006, 1/623; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 287; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 311.

⁴⁶¹ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 1/170; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66.

konusunda ihtilaf olan bazı meçhul râvîleri açıklamış ve bazı isnadlarla ilgili bilgiler vermiştir.⁴⁶²

3. Bazen râvîlerin isim ve neseplerine işaret ederek bunların nasıl okunacağı konusunda da ayrıntılı bilgiler kaydetmiştir.⁴⁶³

4. Hadislerin sıhhat derecelerini açıklamış, zayıf olanları ise özellikle belirtmeye çalışmıştır.⁴⁶⁴

5. Hadislerde geçen garib kelimeleri izah etmiştir.⁴⁶⁵

6. Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inin nüshalarını birbiriyle karşılaştırarak aralarındaki farklara işaret etmiştir.⁴⁶⁶

1.7. *el-Feyzu's-Semâi Alâ Sünen-i Nesâi*'ye Yaptığı Ta'likâtlar

Eser, Nesâi'nin *el-Müctebâ* adlı kitabı üzerine Reşid Ahmed el-Gengûhî ve Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî tarafından yazılmış olan ta'likâtlarından oluşmaktadır.⁴⁶⁷ Çalışmanın ortaya çıkmasında Ahmed el-Gengûhî ve Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin mezkûr eseri ders esnasında mütala ettikleri sırada kayda aldıkları notların büyük etkisi olmuştur. Ayrıca eserdeki eksik kalan yerler Muhammed Âkil'in girişimiyle tamamlanmış ve kitap 320 sayfa olarak basılmıştır.⁴⁶⁸ Muhammed Âkil'in başta bu eser olmak üzere Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin üzerinde çalıştığı bazı eserleri ikmale erdirmesinin ve bunları güzel bir tahkik ve ta'likle basıma hazırlamasının ana sebeplerinden birisi Mezâhîrî'l-Ulûm medresesinde müdürlük yapmış olması ve Zekeriyâ'nın en yakın öğrencilerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁶⁹

Eser güzel bir tahkik ve ta'likâtlarla birlikte aşağıdaki özelliklere sahiptir:

⁴⁶² Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 1/170; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 287-288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 312-313.

⁴⁶³ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 170; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 313.

⁴⁶⁴ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 1/189; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 313.

⁴⁶⁵ Sehârenpûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, 9/526; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 313.

⁴⁶⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/66; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 313; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 50-51.

⁴⁶⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 292.

⁴⁶⁸ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 292-293; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/68; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 315; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 51.

⁴⁶⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 315.

1. Çalışmada nüshalardaki farklılıkları ele alınmış ve bazen bir nüsha diğerine tercih edilmiştir.

2. Bab başlıklarıyla altında zikredilen hadisler arasındaki irtibat ve münasebetlere dikkat çekilerek konuyla ilgili bilgiler verilmiştir.

3. Rivâyetler arasında bulunan ihtilaflar veya nüshalardan kaynaklanan değişikliklerden dolayı seneddeki râvîlerin açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu yerlerde konuyla alakalı mutlaka izahlar yapılmıştır.

4. Kitapta anlaşılması zor olan bazı ifadelerin açıklaması yapılmış, Nesâî şârihlerinden olan Sindî (ö. 1138/1726) ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) üzerinde durmadığı bazı müşkil meseleler izaha kavuşturulmuştur.

5. Yeri geldikçe dört mezhebin görüşleri delilleriyle birlikte zikredilmiştir.⁴⁷⁰

1.8. Şemâil-i Tirmizî Üzerine Yaptığı Ta'likâtlar

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Tirmizî'nin eş-Şemâilü'n-Nebeviyye adlı eserine yazdığı bir ta'likattir. Müellif daha sonra bu kitabı Urduca'ya çevirmiş ve "Hasâilu'n-Nebevî" ismiyle neşretmiştir.⁴⁷¹

1.9. Havâşî'l-Müselelât

Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *el-Fadlu'l Mubîn fi'l Müselselât min Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Emîn, ed-Dürrü's Semîn fi Mübeşşirâti'n-Nebiyyi'l Emîn ve en-Nevâdir min Ehâdîsi Seyyidi'l Evâil ve'l Evâhir* adlı müselsel hadislerden oluşan üç eseri kaleme almıştır. Zekeriyyâ ve diğer hadis hocaları devamlı olarak Buhârî'nin *Sahîh*'inin hatminden sonra mezkûr eserleri okumuşlardır. İşte bu okumalar esnasında Kandehlevî söz konusu olan kitapta şerhe ihtiyacı olan yerleri görmüş, adı zikredilen risalelerde geçen hadisler ve râvîlerle ilgili fihrist hazırlamış ve mezkûr risalelerde olmayan bazı hadisleri bu risalelere ekleyerek *Havâşî'l-Müselelât* ismini verdiği söz konusu eseri meydana getirmiştir.⁴⁷² Eser 1998'de Hindistan'da el-Mektebetü'l-Yahyeviyye'de basılmıştır.⁴⁷³

⁴⁷⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 288; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/68; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 315; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 51.

⁴⁷¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis*, 289; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/68; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 51.

⁴⁷² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-Îmâmu'l-Muhaddis* 289; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/ 69; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 310; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 52.

⁴⁷³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 310.

1.10. İhtilâfu'l-Eimme fi's-Salâti

Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ilmine de dahil edebileceğimiz bu eserle alakalı Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin bizzat kendisi şöyle demektedir: “*Mışkâtü'l-Mesâbih kitabını okuttuğum sıralarda fikhî görüşlerimi mezkûr eserin çerçevesinde üç ana konu üzerinde değerlendirmeye çalıştım.*”

1. Ref 'ul Yedeyn

2. Kiraetü'l-Fâtihe Halfe'l-İmâm

3. Âmin bi'l-Cehr

Bunun sebebi namaz konusunda birçok mesele mevcuttur ve ulemâ-müctehidler bu konuda çeşitli söylemlerde bulunmuşlardır. Bütün bu farklı görüşler ise Müslümanlar arasında münakaşa ve ihtilafa sebep olmakla birlikte kalplerimizde de ihtilafların oluşmasına yol açmıştır.”⁴⁷⁴

Mezkûr eser hakkında bilgi veren bazı kaynaklarda şu bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgilere göre Kandehlevî *Mışkâtü'l-Mesâbih*'i talebelerine okuttuğu günlerin birinde onlara şöyle demiştir: “*Namazda elleri kaldırma konusunda neden ihtilaflar ortaya çıkmıştır? Âmin'i gizli veya açıktan okumada neden farklı tutumlar mevcut? İmamın arkasında namaz kılarken Fatiha'yı okumak zorunlu mu değil mi? Aslında bütün bu ihtilaflar konusunda hangisinin daha faziletli olduğuna ilişkin ilmî açıklamalar yapılmıştır.*”

Zekerıyyâ el-Kandehlevî, namaz konusunda gelen tüm farklı görüşleri bir araya getirmeye çalışmış ve bunların sayısı iki yüze kadar ulaşmıştır. Müellif bunların her birini ayrı ayrı incelemeye tabi tutmuş, ardından dört mezhep imamlarının konuyla alakalı farklı görüşlerini araştırmıştır. Ortaya çıkan ihtilafları ise kaynaklarıyla birlikte aşağıda belirtilen ana başlıklar altında değerlendirmeye çalışarak bütün bunların efdal ile mefdul (daha faziletli ve faziletli) arasında kalan mevzular olduğunu da işaret etmiştir.⁴⁷⁵

Niyet, Tekbiretü't-Tahrim, Refu'l Yedeyn, Sena, Teavuz, Tesmiye, Kiraet, Te'mîn, Rukû', İ'tidâl, Secde, Celsetü beynes'-Secdeyn ve diğer namaz rükünleri.

Eser Hurşid Ahmed'in tâ'likatlarıyla Şehârenpûr'da 1427/2006 yılında 276 sayfa olarak basılmıştır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 294.

⁴⁷⁵ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 18; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 294.

⁴⁷⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 294; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 310-311.

1.11. Cüz'ü Mâ Câe fi Şerhi Elfâzi'l-İstiâze

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin bu eserinde Hz. Peygamber'den çeşitli lafızlarla gelen otuz istiaze dua hadisleri incelenmiş, bu hadisler kabul ve red yönünden tartışılmış, hadislerdeki lafızlar şerh edilmiştir.⁴⁷⁷ Ayrıca mezkûr hadislerin manâ ve muradlarına değinilmiş, konuyla ilgili Mollâ Ali el-Kârî ve İmam Şerefuddin et-Tîbî gibi âlimlerin görüşlerine de yer verilmiştir.⁴⁷⁸ Eser yaklaşık seksen sayfadan oluşmaktadır.⁴⁷⁹ Kitabın tahkiki ve basımı 2007 senesinde Hurşid Ahmed el-Hindî tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁸⁰

1.12. Cüz'ü Vefâti'n-nebî

Müellif bu kitabında Hz. Peygamber'in hastalığının başlaması vefatı ve eşleriyle birlikte geçirdiği ailevî yaşamı hakkında bilgiler aktarmaya çalışmıştır.⁴⁸¹ Özellikle Hz. Peygamber'in eşleri arasında adaleti gözeterek sırasıyla yaptığı ziyaretlere de değinilmiştir. Kitap 124 sayfadan oluşmaktadır.

Eserde Hz. Peygamber'in vefatı esnasında yaşanan olaylarla ilgili hadisler tarihlerine göre tertip edilmiştir. Her bir olay için uygun bir başlık belirlenmiş ve bunların sayısı 78'dir ve tümü meşhur siyer ve tarih kaynaklarından tespit edilmiştir.

Çalışma 2008'de güzel bir mukaddime ile Muhammed Şâhid es-Sehârenpûrî'nin girişimiyle Sehârenpûr'da yayımlanmıştır. Ayrıca eseri Hurşid Ahmed el-Hindî tahkik etmiş ve üzerine bazı ta'likatlar eklemiştir.⁴⁸²

1.13. Hikâyât-ı Sahâbe

Bu kitap erkek ve kadın sahâbîlerin hikâyelerini anlatmaktadır. Eserin yazılmasında etkili olan en önemli sebeplerinden birisi Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin hocası Abdülkadir Râî el-Fevrî'nin böylesi bir eser yazılması konusunda Kandehlevî'den talepte bulunmasıdır. Ancak Kandehlevî geçirmiş olduğu hastalığından dolayı birkaç sene boyunca kitaba bakamamış ve nihayetinde eseri 1938 Aralık ayında bitirebilmiştir.

1.13.1.Eserde takip ettiği metot

Kitap 12 baptan oluşmaktadır.

⁴⁷⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/ 73; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 304; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298.

⁴⁷⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298.

⁴⁷⁹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 304.

⁴⁸⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298.

⁴⁸¹ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 305; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 300-301.

⁴⁸² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 300-301.

1. Birinci bab; “Hz. Peygamber ve ashabının çektiği şiddetli müsibetler” ile ilgilidir. Mezkûr babta 10 ders bulunmaktadır.

2. İkinci bab; “Hz. Peygamber ve ashabının el-Kahhar olan Allah’a karşı korkuları” başlığını almış olup, burada 11 ders vardır.

3. Üçüncü bab; “Hz. Peygamber ve ashabının zühdü ve fakirliği”dir. Burada 10 ders bulunmaktadır.

4. Dördüncü bab; “Hz. Peygamber ve ashabının takvası” konusudur. Burada da 10 ders vardır.

5. Beşinci ders; “Hz. Peygamber ve ashabının namazlara olan huzu’u”. 10 ders vardır.

6. Altıncı bab; “Başkalara yardımlaşmada isar sahibi olmaları” manasına gelen başlık altında 11 ders kaydedilmiştir.

7. Yedinci bab; “Allah yolunda cesaret ve şevk sahibi olmaları”. Bu bab 10 dersle tamamlanmıştır.

8. Sekizinci bab: “İlim talebinde bulunmaları”. Bu babta 11 ders vardır.

9. Dokuzuncu bab; “Sahabenin emir ve yasaklara itaat ve ittibai” başlığını almış ve burada 10 ders bulunmaktadır.

10. Onuncu bab; “Kadın sahabîlerin İslâm’ı kabul etmeleri” manasına gelen başlık olup, burada 21 ders mevcuttur.

11. On birinci bab; “Çocuk sahabîlerin İslâm’ı kabul etmeleri ve takvaları” konusudur. Bu babta 20 ders kaydedilmiştir.

12. On ikinci bab; “Ashabın Hz. Peygamber’e olan sevgisi” başlığıyla nihayete ermiştir. Burada müellif 11 derse yer vermiştir.

Kitabın ilk basımı 1939’da ikincisi 1944 senesinde Leknev’de basılmıştır. Kitap daha sonraları Farsça, Urduca, Fransızca, İngilizce, Portekizce ve diğer Asya dillerine tercüme edilmiştir.⁴⁸³

1.14. Hasâilu Nebevî (a.s.)

Eser Urdu dilinde kaleme alınmıştır. Kitabın telifi Delhi, Hindistan’da 1925’te tamamlanmıştır. Kitap, Tirmizî’nin Şerhu Şemâil’i üzerinde yapılmış bir şerh çalışması olup, alanında önemli bir yere sahiptir. Müellif söz konusu bu şerh çalışmasında eserin orijinaline bazı ilmî ilâveler yapmış, kitabı pek çok rivâyet ve muhaddislerin kelâmlarıyla süslemiş, bazı garib kelimeleri açıklamış ve hadis ricâli hakkında bilgiler vermiştir. Aralarında tearuz bulunan hadisleri

⁴⁸³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 308-310.

açık bir üslûpta çözüme kavuşturmuş, Hz. Peygamber'in şemâilini bazı gazve ve kıssalar ile beyan etmiştir. Çalışma ilk kez 1929 yılında Sehârenpûr'da Mektebetü'l-Yahyeviyye yayın evinde basılmıştır.⁴⁸⁴

1.15. Fedâil-i Lüğati'l-Arabiyye

Eserin isminden de anlaşıldığı üzere çalışmada Arap dilinin faziletleri ve ehemiyeti, Kur'ân'ı Kerîm'i ve hadisleri okuma ve anlamada önemi gibi konular ele alınmıştır. Müellif eserin telifine Medine'de başlamış ve 1976'da tamamlamıştır. Çalışma Sehârenpûr'da Mektebetü'l-Yahyeviyye yayınevinde basılmıştır.⁴⁸⁵

1.16. Fedâilu't-Ticâre

1396 senesinde Medine'de iken amcası Muhammed İlyas el-Kandehlevî'nin (ö. 1885/1905) şiddetli ısrarından dolayı kaleme almıştır. Eser Urduca olarak yazılmış ve ticaretin faziletleri, gelir sebepleri, helâl kazancın ehemiyeti ve haramdan imtina etmek gibi konuları ihtiva etmektedir.⁴⁸⁶ Müellif mezkûr konuları işlerken ulemâ ve zühd ehlinde çok örnek vermiş, onların hayat kıssalarını anlatmıştır. Kitap İngilizce, Malayca, Endonezyaca, Bengalce, Türkçe ve diğer Asya ve Orta Asya ve dillerine tercüme edilmiştir.⁴⁸⁷

1.17. Fedâilu'l-Hacc

Mellif bu eseri amcaoğlu ve aynı zamanda damadı olan Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin talebi üzerine urduca olarak tasnif etmiştir. Kitabın telifine 3 Ağustos, 1947 tarihinde başlamış, 26 Mart 1948'de bitirmiştir. Çalışma ilk kez 1949'da basılmıştır.

1.17.1. Eserde Takip Ettiği Metot

Kitap on fasıl ve bir sonuçtan ibarettir. İçerisinde sâlih ameller işlemeye teşvik, hacda kutsal mekanları ziyaret etmenin hakikatı, âdâbı, usûlü ve buralarda yapılması yasaklanan şeyler gibi bahislere yer verilmiştir. Kitabın son kısmında Hz. Peygamber'in ve ashabının haccı hakkında da bilgiler kaydedilmiştir.

Eserde yer alan on ana konular ise şunlardır:

⁴⁸⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 314; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 263; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/55.

⁴⁸⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 332.

⁴⁸⁶ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Helal Kazancın Faziletleri*, (İstanbul: Gülistan Yayınları, 2013), 11, 33, 77.

⁴⁸⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 322; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 264; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 332.

1. Kandehlevî burada “İnsanlara haccı ilan et” anlamına gelen bir başlık altında konuyla alakalı üç âyet ve on beş hadisi zikretmiş ve bunları şerhetmiştir.⁴⁸⁸

2. “Haccı Terketmekle İlgili Uyarı ve Tehditler.”⁴⁸⁹

3. “Hac Yolundaki Sıkıntılara Katlanmak.”⁴⁹⁰

4. “Haccın Hakikatı.” Müellif konuyla alakalı tafsilatlı bilgiler vermiş ve 25 hikmeti zikretmiştir.⁴⁹¹

5. “Haccın Âdâbı.” Burada hac yapanın azık tedarik etmesi, yanına harçlık alması gibi konular işlenmiş, konuyla ilgili birkaç hadis kaydedilmiştir.⁴⁹²

6. “Mekke’i Mükerrreme ve Kâbe’i Şerif’in Fazileti.”⁴⁹³

7. “Umrenin faziletleri.”⁴⁹⁴

8. “Medine’i Münevvere Ziyareti.”⁴⁹⁵

9. “Ziyaret Âdâbı.”⁴⁹⁶

10. “Medine’i Münevvere’nin Faziletleri.”⁴⁹⁷

11. Belirtildiği üzere yazar kitabı “Hz. Peygamber’in Hac Hadisesi” anlamına gelen bir başlıkla tamamlamıştır.⁴⁹⁸ Zekerıyyâ el-Kandehlevî’nin bu eseri de İngilizce, Hintçe, Fransızca, Peştunca, Malayca, Bengalce, Türkçe ve diğer Asya dillerine çevirilmiştir.⁴⁹⁹

1.18. Fedâilu’s-Sadakât

Bu eseri de Zekerıyyâ el-Kandehlevî amcası İlyas el-Kandehlevî’nin ısrarı üzerine telif etmiştir. Eseri Tebliğ Cemaati’nin önemli merkezlerinden biri olan “Nizamu’d-Dîn”de uzun süre ikamet ettiği sıralarda kaleme almıştır.

Kitapta 89 hadis bulunmaktadır. Diğer bazıları ise mükerrer hadislerdir. Kitabın orijinali 280 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁰⁰

⁴⁸⁸ Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2009), 13-42.

⁴⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 43-50.

⁴⁹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 51-53.

⁴⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 54-56.

⁴⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 57-78.

⁴⁹³ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 79-104.

⁴⁹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 105-138.

⁴⁹⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 139-152.

⁴⁹⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 153-208.

⁴⁹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 209-236.

⁴⁹⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 236-310.

⁴⁹⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 236; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 263.

⁵⁰⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 237.

1.18.1. Eserde Takip Ettiği Metot

Kitap yedi ana bölümden oluşmaktadır. Müellif her bir bölümde konuyla ilgili Kur'ân ayetleri,⁵⁰¹ hadisler,⁵⁰² sahâbe⁵⁰³ ve tabiine ait kıssaları zikretmiştir.⁵⁰⁴ Ayrıca ehli zühd ve Allah yolunda çok infak edenlerin yaşadıkları olayları da kaydetmiştir.⁵⁰⁵ Kitapta müellifin belirlediği başlıklar şunlardır:

1. Allah Yolunda Mal Harcamanın Faziletleri⁵⁰⁶
2. Cimriliğin Kötülüğü ve Zararları⁵⁰⁷
3. Sıla-i Rahim'in Faziletleri⁵⁰⁸
4. Zekat'ın Önemi ve Faziletleri⁵⁰⁹
5. Zekat'ı Alıkoymakla İlgili Uyarı ve Tehditler⁵¹⁰
6. Zühd, Kanaat ve Kimseye El Açmamaya Teşvikler⁵¹¹
7. Ehli Zühd'ün ve Allah Yolunda Mal Harcayanların Kıssaları⁵¹²

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Terğib-Terhib babında yazmış olduğu diğer eserleri *Fedâi'l-i Kur'ân*, *Fedâi'li-Salât*, *Fedâi'l-i Zikr*, *Fedâi'l-i Ramazân* ve *Fedâi'l-i Teblîğ* olup, bu çalışmaların tümüne *Fedâi'l-i A'mal* genel ismi verilerek tek kitapta bir araya getirilmiştir. Mezkûr eser aynı zamanda tezimizin temel konusudur. Bu sebeple Kandehlevî'nin kalemine ait olan *Fedâi'l-i A'mal*'ı müstakil bir bölümde ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

2. Mahtût Olanlar

2.1. Usûlü'l-Hadis ala Mezhebi'l-Hanefiyye

Eser Urduca olarak yazılmıştır. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere bu çalışmada Zekeriyyâ el-Kandehlevî hadis usûlü konusunu Hanefî mezhebi çerçevesinde incelemiştir. Kitabı 1923 tarihinde tamamlamış ise de bazı ta'likât ve haşiyeleri 1968 senesinde yapmıştır.⁵¹³

⁵⁰¹ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, Gülistan Neşriyat, İstanbul, 2015, 14; 144; 209; 239; 256; 333 vd.

⁵⁰² Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 65, 173, 217, 243, 260, 344 vd.

⁵⁰³ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 66, 347, 351, 378, 392, 398, 413 vd.

⁵⁰⁴ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 33, 123, 129, 388 vd.

⁵⁰⁵ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 259, 281, 363 vd.

⁵⁰⁶ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 13-139.

⁵⁰⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 140-193.

⁵⁰⁸ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 192-234.

⁵⁰⁹ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 237-254.

⁵¹⁰ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 255-282.

⁵¹¹ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 293-532.

⁵¹² Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 533-584.

⁵¹³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 290; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/69; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 269; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 52.

2.2. Evveliyâtü'l-Kıyâme

Müellif eserde kıyamet gününde kulun ilk sual edileceği işleri konu alan hadisleri toplamıştır. Ancak müellif eseri tamamlayamamıştır.⁵¹⁴

2.3. Tebvîb-i Te'vîl-i Muhtelefi'l-Hadîs

Kandehlevî bu çalışmasında İbn Kuteybe'nin *Te'vîli Muhtelefi'l-Hadîs* adlı kitabındaki hadisleri fıkıh bablarına göre tertip etmiştir. Eserde yer alan konular talebelerin de kolay bir şekilde istifade edebilmeleri için güzel bir şekilde düzenlenmiştir.⁵¹⁵ Kitap 20 sayfa yazılmıştır. Fakat tamamlanamamıştır.⁵¹⁶

2.4. Tahrîcu'l-Câmi '

Müellif bu eserde İbn Esir el-Cezerî'nin *Câmiu'l-Usûl* kitabındaki hadislerin tahrîcini yapmış ve bazı ta'likler eklemiştir. Fakat eseri tamamlayamamıştır.⁵¹⁷

2.5. Tebvîbu Müşkili'l-Âsâr

Müellif bu eserinde Tahâvî'nin *Müskilü'l-Âsâr* kitabındaki konuları fıkıh başlıklarına göre tertip etmiştir. Bu eser de 34 sayfaya gelmiş fakat tamamlanmamıştır.⁵¹⁸

2.6. Telhîsu'l-Bezl

Eser, Kandehlevî'nin hocası Ahmed es-Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-Mechûd* adlı kitabının tamamlanmasına yardım ederken hocasının eserinin özetini çıkardığı ve 4 cilt haline getirdiği çalışmasıdır.⁵¹⁹ Müellif bu eserde bazı uzun bahisleri kısaltmış, bunu yaparken hadisleri senedsiz olarak zikretmiştir. Ancak ihtiyaç duyulan yerlerde ve senedde açıklanması gereken hususlar söz konusu olduğunda senedi de eklemiştir.⁵²⁰

⁵¹⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 290; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/69; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 289; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 52.

⁵¹⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 298.

⁵¹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 290; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/70; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 289; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 52.

⁵¹⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 290; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/70; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 289-290; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 53.

⁵¹⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 290; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/70; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 289-290; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 298; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 53.

⁵¹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 291; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 293; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 291.

⁵²⁰ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 291; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 53.

2.7. Câmiu'l-Rivâyât ve'l-Eczâ

Zekeriyyâ, başta *Kütübü Sitte* olmak üzere İmam Mâlik'in *Muvattâ'*, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı ve Hâkim'in *Müstedrek*'i gibi birçok hadis eseri üzerinde etraf tarzı çalışma hazırlamayı denemiş fakat çoğunu tamamlayamamıştır.⁵²¹ Kandehlevî'nin bu eseri yaklaşık 1100 sayfadan oluşmaktadır ve sekiz büyük cilt halindedir.⁵²² Kitap 1924 senesinde tamamlanmıştır.⁵²³

2.8. Cüz'ü Efdali'l-A'mâl

Bu eserde müellif amellerin fazileti ile ilgili hadis ve rivâyetleri toplamış ve bunların kaynaklarına işaret ederek şerhlerini de yapmıştır.⁵²⁴

2.9. Cüz'ü Enkihatih (a.s.)

Zekeriyyâ'nın Hz. Peygamber'in evlilikleri ve evlilik tekliflerini yapmakla birlikte evlenmediği hanımları konu edinen eseridir. Bazı kaynaklarda kitabın tamamlanmadığı kaydedilmektedir.⁵²⁵ Risalenin sonunda müellif Hz. Fatma'nın Hz. Ali ile izdivacı konusuna yer vermiştir.⁵²⁶

2.10. Cüz'ül İnnama'l A'mâlü bi'n-Niyât

Bu eserde müellif, "İnnama'l A'mâlü bi'n-Niyât" hadisini şerh etmiştir. Ayrıca mezkûr hadisi farklı yönlerden şerhini yapmış, fikhî yönünü açıklamış, şârihlerin görüşlerine yer vermiş, hadisin tariklerini ve önemini zikretmiştir. Mahtût olan bu çalışma 14 levhadan oluşmakta olup⁵²⁷ Zekeriyyâ bu eseri de tamamlayamamıştır.⁵²⁸

⁵²¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 291; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 293; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 298; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 53.

⁵²² Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 312.

⁵²³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 293.

⁵²⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 292; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/72; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 295; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 54.

⁵²⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 292; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 295; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315.

⁵²⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 316; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 53.

⁵²⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 295.

⁵²⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 291; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 295; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 54.

2.11. Cüz'ü Tahrîcu Hadîsi Âişe

Hanım sahâbî Berîre (r.a.) ve özellikle Hz. Âişe ile alakalı hadisleri topladığı ve bu konuda rivâyet edilen muhtelif hadisleri cemettiği bir çalışmasıdır.⁵²⁹

2.12. Cüz'ü'l-Cihâd

Müellif bu eserde cihatla ilgili hadisleri toplamıştır. Sonra cihat için gerekli şartları, cevazını, kadınların cihada katılmalarının hükmünü, cihadın âdâbı ile ilgili konulara değinmiştir.⁵³⁰ Ayrıca müellif cihad konusunda âlimlerin ve fakihlerin fetvalarını kaydederek bunların şerî ve fikhî hükümlerini de izah etmeye çalışmıştır.⁵³¹ Kandehlevî bu eseri de tamamlamamıştır.

2.13. Cüz'ü Refu'l-Yedeyn

Kandehlevî burada namaz kılarken rükûdan kalkınca iki elin kaldırılmasıyla ilgili hadisleri Câmi ve Sünen türlü kaynaklardan seçmeye çalışmıştır. Sonra bu rivâyetlerin senetlerini araştırmış ve Hanefî mezhebinin konuyla ilgili görüşünü tercih etmiştir.⁵³² Ayrıca zahiren Hanefî mezhebine muhalif olarak görünen rivâyetleri de açıklığa kavuşturmuştur.⁵³³

2.14. Cüz'ü Rivâyâtî'l-İstihâda

Zekeriyyâ bu eserinde konuyla ilgili hadisleri toplamaya çalışmış ve aralarındaki tearuzlara da değinmiştir.⁵³⁴

2.15. Cüz'ü Salâti'l-İstiskâ

Müellif bu eserde yağmur namazıyla alakalı hadisleri toplamış, yağmur namazı (İstiskâ) hakkında fıkıh mezheplerinin görüşlerine değinmiştir. Ayrıca bu namazın kılınış şeklini açıklamış, Hz. Peyhamber bu namazı ilk kez ne zaman, kaç kere ve nerede kıldığı gibi konularda bilgiler vermiştir. İstiskâ

⁵²⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 292; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 296; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 314; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 54.

⁵³⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 292; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/71; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 296; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 54.

⁵³¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 296; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 306.

⁵³² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 292; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/72; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 296; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 314-315; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 54.

⁵³³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 297.

⁵³⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 260; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/52; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 297; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 302.

namazı konusunda dört mezhebin farklı görüşlerine neden olan ve aralarında tearuz bulunan hadislerden tercih yapmış ve bunu bildirmiştir.⁵³⁵

2.16. Cüz'ü Salâti'l-Havf

Kandehlevî'nin korku namazının meşruiyeti ile ilgili nakledilen hadisleri incelediği, korku namazı kılınan yerlere ve gazvelere işaret ettiği eserdir. Çalışmada müellif dört mezhep imamlarının görüşlerine, bu konuda gelen ihtilaflı rivâyetlere ve bunların şerhlerine de değinmiştir.⁵³⁶ Kitap Hurşid Ahmed el-Hindî tarafından Hindistan'da basılmıştır.⁵³⁷

2.17. Cüz'ü Salâti'l-Küsûf

Müellif bu eserde güneş tutulması namazının meşruiyetini tartışmış ve bu konuda rivâyet edilen muhtelif hadisleri zikrederek mezheplerin ihtilaflı görüşlerini beyan etmiştir.⁵³⁸ Eser 16 levhadan oluşmaktadır.⁵³⁹

2.18. Cüz'ü Mâ Kâle'l Muhaddisûn fi İmâmi'l-A'zam

İki cüzden oluşan bu risalenin birinci cüz'ünde muhaddislerin İmami'l-A'zam Ebû Hanîfe hakkında cerh ve ta'dil yönünden görüşlerini ve bu görüşlerin incelenmesi ele alınmış, ikinci cüz'ünde ise tarihçilerin İmam-ı A'zam hakkındaki düşüncelerine yer verilmiştir.⁵⁴⁰

2.19. Cüz'ü Mâ Yüşkilü Ala'l-Cârihîn

Müellif bu eserde cerh ve ta'dil ulemasının bazı râviler hakkındaki çelişkili görüşlerini toplamış ve bu çelişkiyi gidermeye çalışmıştır.⁵⁴¹

⁵³⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 260, 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/52; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 297-298; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 55.

⁵³⁶ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315.

⁵³⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 260, 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/52; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 297; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 55.

⁵³⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 260, 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/52; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 297; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 315; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 55.

⁵³⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298.

⁵⁴⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 294; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/53; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 312; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 55.

⁵⁴¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis* 293; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/53; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 298; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 311; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 55.

2.20. Cüz'ü'l-Mübhemât fi'l Esânîd ve'r-Rivâyât

Zekeriyyâ burada pek çok hadisın metin ve senedinde yer alan müphem isimleri açıklamıştır.⁵⁴²

Müellifin kitapta yer verdiği konu başlıkları şunlardır:

1. Mübhemât el-İmân, el-Kader, el-İlim ve'l-İ'tisâm
2. Mübhemât ed-Dua
3. Mübhemât el-Cihâd
4. Mübhemât el-Kıtta
5. Mübhemât el-Hacc
6. Mübhemât ez-Zekât
7. Mübhemât et-Tahâra
8. Mübhemât er-Rivâyât⁵⁴³

Çalışma 70 levhadan ibarettir.

2.21. Cüzü'l-Mi'râc

Musannif bu eserde Mi'râc ve İsrâ ile ilgili rivâyetleri ve âsârı toplamıştır. Ayrıca bu rivâyetleri metin ve sened yönünden incelemiş fakat tamamlayamamıştır.⁵⁴⁴

2.22. Cüz'ü Mukefferâti'z-Zünûb

Kandehlevî bu eserinde büyük ve küçük günahları anlatan hadisleri ele almış, bunları şerhederek aralarındaki farklara işarette bulunmuştur. Çalışmada yaklaşık 31 hadisın ele alındığı görülmektedir.⁵⁴⁵

2.23. Havâşî ve Zeylû't-Tehzîb

Kandehlevî *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı kitabı içerik bakımından tamamlamak, eksiklerini gidermek ve ilâveler yapmak amacıyla mezkûr kitaba zeyl yazmayı düşünmüş, fakat buna imkân bulamamıştır. Ancak *Tehzîb*'teki bazı konulara talik yazmıştır.⁵⁴⁶

⁵⁴² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 261, 294; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/53; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 299; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 304-305; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

⁵⁴³ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 303-304; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 299.

⁵⁴⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l-Muhaddis*, 261, 294; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/74; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 299; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 304-305; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

⁵⁴⁵ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 311; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 300.

⁵⁴⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 294; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/74; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 312; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

2.24. Muhtessâtu'l-Mişkât

Zekeriyyâ uzun yıllar *Mişkâtü'l-Mesâbîh* adlı eseri okutunca derse hazırlanırken bazı hadis şerhlerinden yararlanmış, bu sırada önemli gördüğü konulara kaynaklarıyla beraber işaret etmiştir. İşte mezkûr eser Zekeriyyâ'nın bu anlandaki tespitlerini içermektedir.⁵⁴⁷

2.25. Zeylû't-Teysîr

İbnu'l-Esir el-Cezerî'nin *Câmiu'l-Usûl* isimli eserini özetleyen İbn Deyba kitaba *Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmiu'l-Usûl* adını vermiştir. Zekeriyyâ, *Bezlû'l-Mechûd* yazılırken bu eserden faydalanmış ve bu kitaba bir zeyl yazmak ve bazı düzeltmeler yapmak istemiş ve söz konusu eseri kaleme almıştır. Fakat buna imkân bulamasa da *Teysîru'l-Vusûl*'ün farklı yerlerinde bazı konulara bir takım ta'likler yapmıştır.⁵⁴⁸

2.26. Şezerâtu Esmâi'r-Ricâl

Hadisçiler, bazı râvîlerin başka râvîlerden semâ'ında ihtilaf ettikleri gibi bazı râvîlerin nesebi hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Zekeriyyâ bu konularda bir inceleme yaparak bu hususta vuku bulan tearuzu gidermeye çalışmış, ancak bazı mevzuları tamamlayamıştır.⁵⁴⁹

2.27. Şezerâtu'l-Hadîs

Kandehlevî hocasına *Bezlû'l-Mechûd* adlı kitabını yazmak için yardımda bulunmaya başladığı sıralarda Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'i, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*, Hâkim'in *Müstedrek*, İmam Mâlik'in *Muvattâ*, Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr* gibi kitaplara hocalarının yorumlarını kaydettiği ayrı bir defter ayırmıştır. Her bir eser için de bir rumuz belirlemiştir.⁵⁵⁰

1. Buhârî için (شخ) remzini,
2. Müslim için (شم) remzini,
3. Şezerâti'r-Ricâl (شر) remzini,
4. Ebu Daud (شد) remzini,
5. Tirmizî (شت) remzini,

⁵⁴⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 295-296; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/75-76; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 316; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 57.

⁵⁴⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 294-295; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/74-75; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 316; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

⁵⁴⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 295; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/75; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 316; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

⁵⁵⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 294-295; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/74-75; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 329; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 316; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 56.

6. Hâkim Müstedrek (شحا) remzini,
7. Hidâye (شه) remzini,
8. Usûlü'l-Hadîs (شص) remzini,
9. İbn Mâce (شق) remzini,
10. İmam Mâlik (شط) remzini,
11. Tahâvî (شح) remzini kullanmıştır.⁵⁵¹

Zekeriyyâ'nın böyle yapmaktaki amacı hadislerin tahrîci, şerh edilmesi, râvi isimleri ve bazı mekânların bilinmesidir. Bu rumuzlar *Lâmiu'd-derârî* ve Kandehevî'nin *el-Ebvâb ve't-Terâcim* adlı eserine eklenmiştir.⁵⁵²

2.28. Mecmu'atu mine'd'-Durûsi ve'l-Muhâderâti fî'l-Hadîsi ve Ulûmihi

Zekeriyyâ el-Kandehevî, babası Muhammed Yahya el-Kandehevî'den hadis derslerini gördüğü sıralarda bu ilme dair bazı önemli konuları not almıştır. Ayrıca babasının ifadelerini de kaydetmiştir. Yine aynı şekilde bu mecmua içerisinde hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'ye ait bilgiler de yer almaktadır.⁵⁵³

2.29. Mu'cemu Ricâli Tezkireti'l-Huffâz

Müellifin Zehebî'nin *Tezkiret'l-Huffâz* adlı eserinde zikrettiği râviler için yazdığı fihrist tarzı eserdir. Eser alfabetik olarak düzenlenmiştir.⁵⁵⁴ Çalışmanın dört cilt halinde olduğu ve her cildin son kısmında râvîlerin isim, künye, neseplerinin alfabetik olarak sıralandığı bir fihristin bulunduğu kaydedilmektedir.⁵⁵⁵

2.30. Mu'cemu's Sahâbe Ellezine Ehrace Anhum Ebû Dâvûd et-Tayalîsî fi Müsnedih

Bu eser Ebû Davûd'un kitabında adını zikrettiği sahâbenin fihristi niteliğindedir. Eserde sahâbe rivâyetleri alfabetik olarak zikredilmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 317; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 329.

⁵⁵² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 295; Kandehevî, *el-Ebvâb*, 1/75; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 317; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 57.

⁵⁵³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 291; Kandehevî, *el-Ebvâb*, 1/70; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 339; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 53.

⁵⁵⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 296; Kandehevî, *el-Ebvâb*, 1/76; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 339-340; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 57.

⁵⁵⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 340

⁵⁵⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 296; Kandehevî, *el-Ebvâb*, 1/76; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 340; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 296; Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 57.

2.31. Mu‘cemu’l-Müsned li İmam-ı Ahmed

Zekeriyyâ bu çalışmasında Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen her sahâbîden nakledilen hadisler için fihrist hazırlamış ve ayrıca hadislerin cilt ve sayfa numarasını vermiştir.⁵⁵⁷ Kitap Arap dünyasında ve diğer ülkelerde şöhret bulmuştur.⁵⁵⁸

2.32. Mükeddimâtu Kütübî’l-Hadîs

Kandehlevî hadis şerhleri ve *Kütübü’s-sünne*’lere birçok mukaddime yazmıştır. Bu mukaddimelerin bir kısmı mahtût, bir kısmı da matbu haldedir. Kandehlevî mukaddimelerde kitabın özellikleri, ehemmiyeti, müellifin tanıtımı gibi konulara değinmiştir. Bu mukaddimelerden biri *Evcezü’l-mesâlik* adlı eserine yazdığı hadis ilmi ile alakalı mukaddime, diğeri *Lâmiu’d-derârî* ile basılan Buhârî’ye dair yazdığı mukaddime, yina aynı şekilde *Bezlü’l-mechûd* adlı eseri için yazdığı mukaddimedir. Tirmizî’nin *Şemâil* adlı eseri ve Nesâî ve Tahavî’ye yazmış olduğu mukaddimeler ise basılmamıştır.⁵⁵⁹

2.33. Multekatu’r-Ruvât ala’l Mirkât

Bu eser, Molla Ali el-Kârî’nin “*Mirkâtü’l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî’l-Mesâbih*” adlı eserinde geçen râvîler için hazırladığı bir fihristtir.⁵⁶⁰

2.34. Takrîru Mişkât

Bu eser Hatîb et-Tebrîzî’nin (ö.741/1340) *Miškâtu Mesâbih* adlı eserinin şerhidir. Müellif bu eseri hocalarının huzurunda okurken onların yazdırdıkları notları ve hocalarının ifadelerini yazarak kendi ta’likâtlarını da ekleyerek kitap haline getirmiştir.⁵⁶¹

2.35. Esbâbu Seâdetü’l-Müslimîne ve Şekâihim fî Dav’il-Kitâb ve’s-Sünne

⁵⁵⁷ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu’l-Muhaddis*, 296; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/76; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 340; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 328; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 58.

⁵⁵⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 340.

⁵⁵⁹ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu’l-Muhaddis*, 296; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, I, 76; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 341; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 299-302; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 58.

⁵⁶⁰ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu’l-Muhaddis*, 296; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, I, 77; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-Kebîr*, 327; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 341; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 58.

⁵⁶¹ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu’l-Muhaddis*, 291; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/70-71; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 53.

Bu eser Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin önemli kitaplarından sayılmaktadır. Eserin orijinal dili Urduca'dır. Daha sonra başta Arapça olmak üzere birçok yabancı dillere tercüme edilmiştir. Eser avam ve havasın nezinde şöhret bulmuştur. Özellikle eserden Cemaati Tebliğ'in çok istifade ettiğine de işaret edilmektedir.⁵⁶² Eserin muhtevasında yer alan bazı konular ise şunlardır: Musibetlerin Sebepleri, Kur'ân'ı Unutmak, Bazı Gerçekler, İslâm Cemiyetine Uymak, Ulu'l-Emr, Kötü Hadiseler Karşısında Umursamazlık, Namaz, ŞArap-ı içki, Faiz, Onbeş fenâ haslet, Zenginler, Sahabeden Örnekler vd.⁵⁶³

H. Hadis Şerhçiliği

Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin İslâmî ilimler arasında özellikle hadis ilminde daha çok derinleştiği ve ilim dünyasında Şeyhu'l-Hadis lakabıyla şöhret bulduğu daha önce belirtilmişti. Onun hadisçiliğini ortaya koyan en önemli husulardan biri ise bu alanda yazmış olduğu başta *Evcezü'l-Mesâlik ilâ Muvattai'l-İmâm Mâlik* adlı eseri olmak üzere *el-Ebvâb* ve *t-Terâcîm lil Buhârî*, *Cüz'ü Mâ Câe fî Şerhi Elfâzi'l-İstiâze* ve *Takrîru Mişkât* gibi şerh çalışmaları, *Lâmiü'd-derârî ala Câmiu'l-Buhârî*, *el-Kevkebü'd-Dürri alâ Câmi'i't-Tirmizî*, *Bezlü'l-Mechûd fî halli Ebî Dâvûd* ve diğer eserlere yazdığı ta'likatları ve bu eserlerinde ortaya koyduğu metodlarıdır. Dolayısıyla burada Kandehlevî'nin şerhçiliği mezkûr eserlerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Ravi ile İlgili Açıklamaları

Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin şerh çalışmalarına bakıldığında hadislerin senedlerinde bulunan her ravinin ismi, lakabı, nesebi, künyesi, yetiştigi belde, mesleği ve benzeri bilgileri kaydettiği görülmektedir. Ayrıca ravilerin cerh ve ta'dil durumlarını belirtmiş ve bunu yaparken çeşitli kaynaklara başvurmuştur. Bunlardan en önemli olanları: *Mîzânü'l-İtidâl*, *Tehzîbu't-Tehzîb*, *Takrîbu't-Tehzîb* gibi Zehebî ve İbn Hacer'in eserleridir.

Örneğin, “İbn Şihâb” ile ilgili: “O, Muhammed b. Muslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihâb b. Abdullah b. El-Hâris b. Zehra b. Kilâb ez-Zührî'dir. Büyük dedesine nispet edilir. Şamda ikamet etmiştir. Hadis ilminde imamdır. Celâl ve itkan sahibidir. Yaklaşık on sahabeyi görmüştür. Zehebî Mizân'da şöyle demektedir: Hâfiz ve huccettir. Ancak bazen tedlis yapmıştır.

⁵⁶² Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 316-320.

⁵⁶³ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Kitap ve Sünnet'e Göre Mutluluğun Kazanılması*, (İstanbul:Vahdet Yayınları, 1984).

*Hicrî 51’de doğmuş, bazen 52 olduğu söylenir. Hicrî 123’te vefat etmiştir. Kabri Şam civarındadır. Muvatta’da 133 merfu hadisi bulunmaktadır.”*⁵⁶⁴

Yine aynı şekilde Safvan b. Selîm isimli ravinin kimliğini belirtirken öncelikle mezkûr ravinin isminin nasıl okunacağı konusunda harfîyyen bilgiler vermiştir. Ardından ravinin sika, âbid ve zâhid tabiinlerden olduğunu belirterek 134/751’de vefat ettiğini açıklamıştır.⁵⁶⁵

el-Muğire adlı ravi hakkında bilgi verirken Abdu ed-Dâr kabilesinden olduğunu, bu kabilenin ise Kureyş’ten sayıldığını ifade etmektedir.⁵⁶⁶

Musa b. İsmail isimli ravi hakkında bilgi verirken öncelikle isminin doğru telaffuz edilmesi için her harfin nasıl okunması gerektiği konusunda detaylı bilgi vermiş, ardında et-Tebûzekî ve el-Basrî nisbeleriyle anıldığına, el-Hâfız ve el-Hucce lakablarıyla meşhur olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca İbn Harrâş’tan kendisine “saduk” dediğini ve 223/837 tarihinde vefat ettiği şeklindeki bilgileri nakletmiş, ardından İbn Hacer’in bu görüşe katılmadığını dolayısıyla mezkûr ravinin güvenilirliği konusunda farklı söylemlerin olduğu yönündeki bilgilere dikkat çekmiştir.⁵⁶⁷

2. Garib Kelimeleri İzah Etmesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, eserlerinde geçen garib kelimeleri izah etmede kelimenin her harfini tek tek açıklayarak doğru tellafuz edilmesini sağlamıştır. Bunu yaparken İbnu’l-Esîr’in *en-Nihâye fî Garîbu’l-Hadis*, Muhammed b. Yakub el-Firûzabâdî’nin *el-Kâmûs el-Muhît* ve Muhammed Tâhir el-Hindî’nin *Bihârü’l-Envâr fî Garâibu’t-Tenzîl ve Letâifu’l-Ahbâr*’ından yararlanmıştır. Kandehlevî’nin garib kelimeler üzerinde yapmış olduğu bazı açıklamaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İlk örneği Hz. Aişe’den gelen bir rivâyetin metninde geçen ifadelerle göstermek mümkündür. Rivâyetin metni şöyledir:

ان كان رسول الله (ص) ليصلي الصبح فينصرف النساء متلفعات بمروطهن ما يعرفن من

الغلس⁵⁶⁸

Kandehlevî: “(مروط) *mîm*’in *dammesiyle okunur. (مرط) kelimesinin çoğulu olup, bu kelime *mîm* kesreyle okunur. Yünden veya kıldan yapılmış bir dokuma giyisidir. Dört köşeli kıldan yapılmış bir giyisi olduğu (başörtü) da*

⁵⁶⁴ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/261.

⁵⁶⁵ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 2/369.

⁵⁶⁶ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 2/370.

⁵⁶⁷ Sehârenpûrî, *Bezlü’l-Mechûd*, 1/170.

⁵⁶⁸ Mâlik b. Enes el-Yemenî, *Muvatta’*, thk. Muhammed Sıdkî el-Attâr, (Beyrut: Dârü’l-fikr, 2012), 16.

söylenir. Ayrıca bunun etek olduğu da kaydedilmektedir. (الغلس) ğayn ve lââm'ın fethasıyla okunur. Gecenin sabaha doğru kalan karanlığıdır. İbnu'l-Esîr: "Sabah aydınlığıyla karışmış gecenin son kısmının karanlığıdır" demektedir."

1. el-Bahr kelimesini şu şekilde izah etmektedir:

"Geminin bir türüdür. Lüğat âlimleri "bahr" kelimesinin türeviyle ilgili farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazıları "Genişlik" olarak, bazıları ise "Yerin yarılmaması" olarak tarif etmişlerdir. Kelimenin bir başka mânâsı ise bir şeyin "tuzlanmış" halidir. Örneğin tuzlu su da buna dahildir."⁵⁶⁹

2. Evcezü'l-mesâlik'in 84. hadisinde geçen "اف لك" ifadesini şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

"Bu aşağılama, can sıkıntısı ve nefret için kullanılan bir kelimedir. Burada inkâr manasında kullanılmıştır".⁵⁷⁰

Yine aynı şekilde aynı hadisin farklı tariklerinde geçen "تربت يمينك" ifadesiyle ilgili şunları kaydetmiştir:

"Bu âlimler tarafından gerçek manası sadeleştirilerek kullanılan bir lafızdır. Bu ifadeyi özellikle Suyûtî, Zürkânî ve Bâcî tarafından sadeleştirilerek kullanıldığını görmek mümkündür. Ayrıca mezkûr lafzın daha çok yoksun manasına geldiği de bilinmektedir. Bu ifade Arap lisanında yaygındır ve bununla gerçek manâ kastedilmemektedir ve muhatap için yapılan bir dua olarak da kabul edilmemektedir."⁵⁷¹

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, hadiste geçen garib kelimeleri açıklarken kendi görüşleri haricinde diğer âlimlerin fikir ve yorumlarını da nakletmiştir. Bunun örneğini yine "تربت يمينك" ifadesinde görmek mümkündür:

"İbnu'l-Arabî, Şerhu't-Tirmizî'de şöyle demektedir: "تربت يمينك" veya "تربت يدك" lafızları ile ilgili âlimler birçok fikir beyan etmişlerdir. Bunlardan bazıları: Zenginleşmek, İsâ b. Dînâr: Akıl zayıflığı, İbn Nafi': İlimde yetiştirilmek, İbn Araf: İlme teşvik etmek, Vaaz nasihatte bulunmak, İbnu'l-Anbar: Toprağın isabet etmesi, Ömer b. Alâ: Hayal kırıklığına uğramak, Davudî: Hafif bir duada bulunmak.

İbnu'l-Arabî bunların bazısını diğerine tercih etmiştir."⁵⁷²

⁵⁶⁹ Kandehlevî, Evcezü'l-mesâlik, 2/372.

⁵⁷⁰ Kandehlevî, Evcezü'l-mesâlik, 2/542.

⁵⁷¹ Kandehlevî, Evcezü'l-mesâlik, 2/544.

⁵⁷² Kandehlevî, Evcezü'l-mesâlik, 2/544.

3. Hadislerdeki Müşkilleri Açıklaması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*'in Namaz bölümünde geçen aşağıda kaydettiğimiz hadisle alakalı iki müşkil duruma dikkat çekmiş ve bunları izah etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken öncelikle âlimlerin görüşlerini nakletmiş ve ardından kendi tercih ve fikirlerini belirtmiştir.

حدثني يحيى عن مالك عن يحيى بن سعيد أنه قال قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أراد أن يتخذ خشبتين يضرب بهما ليجمع الناس للصلاة فأري عبد الله بن زيد الأنصاري ثم من بني الحارث بن الخزرج خشبتين في النوم فقال إن هاتين لنحو مما يريد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقبل ألا تؤذنون للصلاة فأتى رسول الله صلى الله عليه وسلم حين استيقظ فذكر له ذلك فأمر رسول الله صلى الله عليه وسلم بالأذان⁵⁷³

Kandehlevî'nin mezkûr hadisle ilgili işarete bulunduğu müşkilin birincisi şu şekildedir:

1. “Peygamber’ler dışındaki insanların rüyaları şerî bir hükme dayanmadığı halde, ezan meselesi sahabe rüyası üzerine nasıl bina edildi? Bu durum vahiy ile ilişkilendirilmiş olabilir. Zira Abdürrezzak’ın *Musannef* ve Ebu Davud’un *Sünen*’inde geçen rivâyetler bu yaklaşımı destekler mahiyettedir. Rivâyete göre Hz. Ömer (r.a.) ezanı rüyasında görünce bunu haber vermek için Hz. Peygamber’in (a.s.) huzuruna geldiği sırada konuyla ilgili bir vahyin nazil olduğuna müşahade etmiştir. Yahut Hz. Peygamber (a.s.) ictihadı rüyaya tercih etmiştir. Zira Hz. Peygamber’in (a.s.) İsrâ gecesinde Ezan’ı gördüğüne dair rivâyetler sahih olarak kabul edilirse böyle bir şeyin mümkün olduğu söylenebilir. Öyleyse Hz. Peygamber İsrâ gecesini rüyasında gördüğü Ezan’ı Allah tarafından yer yüzünde bir sünnet olarak tayin edeceğini anlamıştır. Bu durumu Hz. Ömer’in muvafakatı da desteklemektedir.

Konuyla ilgili İbn Arabî (ö. 638/1240) şöyle bir fikir beyan etmiştir: Enbiânın rüyaları haktır. Şeriatın bütün konularıyla ilgili gördükleri rüyalarından elde ettikleri muradları da haktır. Peygamber’ler haricinde insanların rüyaları ise şerî bir hüküm ifade etmez. Ancak Ezan’ın vuku bulmasıyla alakalı sahabenin rüyasına gelince birkaç görüşle dinde istikrar bulmuştur. Bunlardan biri Hz. Peygamber’e Ezan’ı tatbik etmesiyle ilgili vahiy nazil olmuş, O da uygulamıştır. Bir başka ihtimal ise Hz. Peygamber Ezan gibi namaza çağırان bir davetin uygulanmasına meyilliydi ve sahabenin rüyası üzerine Ezan’ı tatbik etmiştir. Ya da daha önce Hz. Peygamber’e rüyasında

⁵⁷³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/6-8.

Ezan gibi bir davetin olacağı arzedilmiştir. Zira şeytan Peygamber'in rüyasına müdahale edemez veya ona vesvese veremez.”

Buraya kadar zikredilenler Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin İbn Arabî gibi âlimlerden naklettiği bilgilerdir. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ezan'ın sahabe rüyasıyla meşruluk kazanmadığı, aslında Ezan'ın Hz. Peygamber'e bir vahiy, ya da sadık bir rüya olarak daha önceden bildirildiği düşüncesi ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla Ezan'ın şeri bir hüküm kazanması sadece sahabe rüyalarına dayanmayıp, sahabenin rüyaları aslında Hz. Peygamber'e daha önce bildirilenleri destekler mahiyettedir. Öte yandan İbn Arabî'nin dediği gibi “Peygamberler haricinde insanların rüyaları şerî bir hüküm ifade etmemektedir”. Ezan'ın meşruluğu da sahabe rüyasına değil, Peygamber'in vahiyyle haberdar olmasından kaynaklanmıştır. Bütün bunlardan hareketle mezkûr hadisin şeriatın koymuş olduğu genel kurala aykırı gelen müşkil bir durumu içermediği şeklindeki bir düşünce ortaya çıkmaktadır.

2. Müşkil durum: “Ezan'ın başlamasıyla ilgili olan bab esasen Abdullah b. Zeyd'in rüyasıyla alakalı gelen hadise dayanmaktadır. Bu rivâyet muhaddislerin nezdinde meşhurdur. Konuyla ilişkin diğer rivâyetler de Abdullah b. Zeyd'in hadisinden hareketle nakledilmiştir. Ancak Buhârî ve Müslim ve bazı önde gelen hadis âlimleri İbn Ömer'in rivâyetini tercih etmişlerdir. Zira bu rivâyette Hz. Ömer'in ifadeleri daha açıktır. Rivâyete göre ashab: *“Bir gün bu konuyu aralarında konuştular. Kimisi, ‘hristiyanların çanı gibi bir çan edinelim.’ dedi. Kimisi, ‘yahudilerin (boynuz) borusu gibi bir boru edinelim.’ dedi. Ömer ise, ‘Namaza çağırarak birini gönderseniz ya!’ dedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.): ‘Ey Bilâl, kalk da namaza çağır!’ buyurdu.*”⁵⁷⁴

Bu duruma Kadı İyâz şöyle demektedir: ‘Burada ilan ve ihbar namazın vakti girdiğini belirtmek içindir. Ezan'ın namaza bir davet olarak belirlendiğini gösteren meşru bir durum değildir.’ Ali el-Kârî de bunun cemaatle kılınacak bir namaza davet olduğuna işaret etmiştir. Tıpkı Bilâl el-Habeşî'nin ‘es-Salâta Câmiye’ diye seslendiği ifadelerinden anlaşıldığı üzere insanları cemaatle kılınacak namaza yaptığı bir çağrıdır. Ezan'ın meşruluk kazanması ise daha sonra gerçekleşmiştir.”

⁵⁷⁴ Buhârî, *Ezan*, 1.

Kaydedilen bu iki görüş karşılaştırıldığında ilkinde İbn Arabî gibi âlimler Ezan'ın meşruluğu konusunda Hz. Ömer'den gelen rivâyeti esas almış, ve Ezan'ın ortaya çıkmasını vahye dayandırarak Hz. Ömer'in konuya yaklaşımını muvafakat olarak değerlendirmişlerdir. Ancak ikinci görüşte Ezan'ın Abdullah b. Zeyd'in rüyası üzerine bina edildiği ileri sürülmüş, Ömer'in "biri namaza davet etsin" ifadesinden Ezan'ı değil, cemaatle kılınacak namaza herhangi bir çağrı yapılmasını kastettiği belirtilmiştir. Dışarıdan bakıldığında bu iki görüş arasında bir zıtlık görülmektedir. Zekerıyyâ el-Kandehlevî de bu iki görüşle alakalı fikir beyan etmiş ve ona göre Kadı İyâz ve Ali el-Kârî'nin fikirleri daha makbuldür. Zira Hz. Peygamber Abdullah b. Zeyd'in rüyası üzerine Ezan okunmasını meşru olarak emretmiş ve bu sırada Hz. Ömer de gelmiş ve bunun rüyasında gördüğünü dile getirmiştir. Ayrıca Kandehlevî İbn Ömer'den gelen rivâyeti Tirmizî'ye göre sahih olmadığını, fakat diğer hadisçilerin sahih dediklerini kaydederek tercihi okuyucuya bırakmıştır.

Zekerıyyâ el-Kandehlevî Ezanın meşruiyetinde Hz. Peygamber'in ilk önce kendisinin herhangi bir girişimde bulunmaması, aksine Ezanın sahâbîlerin lisanında ortaya çıkması şeklindeki başka bir duruma da dikkat çekmektedir. Bunun hikmetini Ezanın diğer insanlar tarafından yüceltilmesinin Peygamber'in tek başına emretmesinden daha etkili olmasıyla açıklamıştır. Ezanın Bilâl el-Habeşî tarafından okunması konusunda gelen rivâyetlerde ise herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını, ancak rüyayı Abdullah b. Zeyd tarafından görülmesine rağmen Ezanı onun okumadığı meselesinde Zeyd'in o sırada hasta olması sebebinin gösterildiğini kaydetmektedir.

Öte yandan Ebu Davud'un naklettiği bir rivâyette Ensara göre eğer o gün Zeyd hasta olmasaydı Hz. Peygaber Ezanı ona emrederdi. Başka bir rivâyete göre Bilal'ın sesi Zeyd'in sesine göre daha gür ve Ezana daha uygundu ve bu sebeple Bilal tercih edilmiştir.”

Zekerıyyâ el-Kandehlevî bütün bu bilgileri kaydettikten sonra bu konuda Ebu Hanîfe'nin de görüşünü de tasvip etmektedir. Ebu Hanîfe'ye göre Ezan Hz. Peygamber'e İsrâ gecesinde emredilmiştir.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/5-10.

4. Diğer Şarihlerin Görüşlerini Aktarması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, hadislerin şerhinde başta meşhur şarihlerin ve Hindistanlı büyük âlimlerin görüşlerini sıkça nakletmiştir. Bunun örneğini Mikdâd b. Esved'den gelen hadisin şerhinde görebiliriz. Rivâyet şu şekildedir:

أن علي بن أبي طالب رضي الله عنه أمره أن يسأل له رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل إذا دنا من أهله فخرج منه المذي ، ماذا عليه ؟ فإن عندي ابنته وأنا استحيي أن أسأله . قال المقداد : فسألت رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك ، فقال : إذا وجد ذلك أحدكم فلينضح فرجه ، وليتوضأ وضوءه للصلاة⁵⁷⁶

“Mikdâd b. el-Esved kanalıyla gelen rivâyette: Hz. Ali dedi ki: “Ben, mezisi çok olan biriydim. Peygamber (s.a.v)'e meziyi sormaya, kızının benim (nikahım altında) olması sebebiyle utanıyordum. Bunun üzerine Mikdâd'a, (mezinin durumunu) Peygamber'e (s.a.v) sormasını istedim, O da, ona (mezi ile ilgili) sordu. Peygamber (s.a.v): (Mezi gören kimse,) cinsel organını yıkar ve abdest alır diye cevap verdi.”

Kandehlevî: “Burada soruyu üstlenen Mikdâd'dır. Bu konuda gelen rivâyetler farklıdır. Bedreddin el-Aynî bütün rivâyetleri güzel bir şekilde ele almıştır. Ayrıca Nesâî ve diğer hadis âlimleri de mezkûr hadisin farklı tariklerini zikretmişlerdir. Bu tariklere göre Hz. Ali Ammâr'a sormuştur. Tirmizî ve İbn Mâce'nin naklettiği rivâyet ise şu şekildedir: سألت النبي (ص) عن المذي، فقال: من المذي الوضوء و من المني الغسل Hz. Ali: Hz. Peygamber'e mezi hakkında sordum. O (s.a.v): “Meziden dolayı abdest, meniden dolayı ise gusül almak gerekir” buyurdu. Âlimler bu görüşleri cemetme konusunda ihtilaf etmişlerdir. Babam ve hocam (Muhammed Yahya el-Kandehlevî) bu hadisleri ders esnasında iki ana başlıkta cemetmiştir. Birincisi: Ali (r.a.) ilk önce Mikdât'a sormasını istedi ve ardından Ammar'a da meseleyi Hz. Peygamber'den öğrenmesini istemiştir. Ancak ikisi de geciktirince konunun aciliyetinden ötürü bizzat kendisi sormak zorunda kalmıştır. Daha sonra Mikdât ve Ammâr da farklı zamanlarda meseleyi Hz. Peygamber'e sordular ve öğrendikleri cevabı nakletmişlerdir. Bu sebepten dolayı cevaplar farklı olarak aktarılmıştır. Bu bakımdan bütün rivâyetler sahih olarak kabul edilebilir. İkincisi: Hz. Ali her ikisinden de meseleyi Hz. Peygamber'e sormalarını aynı anda istemiştir. Tıpkı Abdurrezzak'ın Âbis vasıtasıyla naklettiği şu rivâyette ifade edildiği gibi: تذاكر علي و المقداد و عمار المذي، فقال علي: انني رجل مذاء فأسألا عن

⁵⁷⁶ Mâlik b. Enes, *Kitâbu Tahara*, 35.

577 (ذالك النبي) (ص) فسأله احد الجليلين Bu hadisenin ardından meseleyi sormayı birisi üstlendi. Örneğin bunu Ali ve Ammâr'ın huruzunda Mikdât üstlenmiş olabilir.

Görüldüğü üzere Kandehlevî, mezi konusunda farklı tariklerle gelen ve mahiyetine bakıldığında tearuzun olduğu anlaşılan mezkûr hadisi izahında öncelikle hadisin bütün tariklerini tespit etmeye çalışmış, ardından âlimler arasında ihtilafın söz konusu olduğuna dikkat çekerek babasından nakilde bulunmuştur. Kaydettiği bilgilere bakıldığında mezi ile ilgili hadislerin tearuzu bir nevi çözüme kavuşturulduğu söylenebilir. Ayrıca meselenin çözüme kavuşmasında Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin şahsi görüşlerine çok yer vermediği, genelde diğer âlimlerin görüşleriyle yetindiği dikka çekmektedir.

5. Bilgilerin Kaynaklarına İşaret Etmesi

Zekerıyyâ el-Kandehlevî hadislerin şerhinde istifade ettiği bilgilerin kaynaklarını ve müelliflerini mutlaka belirtmiş ve bunu hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Sadece Muvatta şerhi olan Zürkânî'nin *Envâru'l-Kevâkib* ve hocası Halîl Ahmed es-Sehârenpûrî'nin *Bezlü'l-Mechud*'unu her defasında zikretmeyi gerekli görmemiştir. Zira bu iki eserden pek çok alıntı yapmış, hatta bu durumu bizzat kendisi şöyle izah etmiştir: “Zürkânî ve Halîl Ahmed haricinde âlimlerin herhangi birine ait olan bir bilgiden istifade ettiğim zaman söyleyeni mutlaka belirttim. Bu iki esere gelince bunlardan çok istifade etmem ve pek çok nakilde bulunmam hasebiyle isimlerini zikretmedim. Zira yazmış olduğum bu ta'lik aynı zamanda mezkûr iki eserin telhisi niteliğindedir”⁵⁷⁸

Yine aynı şekilde Kandehlevî ravilerin durumlarını açıklarken en çok İbn Hâcer'in *Tehzîbu't-Tehzîb* ve *Tâkrîbu't-Tehzîb*'inden istifade ettiğini beyan etmiştir.⁵⁷⁹

Fıkîhî hadisleri ele alırken dört mezhebin görüşlerini aslî kaynaklarından nakletmiştir. Örneğin Hanefî mezhebinin görüşleri için Tahâvî'nin *Meâni'l-Âsar*,⁵⁸⁰ Merginânî'nin *el-Hidâye* vd,⁵⁸¹ İbn Âbidîn'in *Reddü'l-Muhtar*, Kâsânî'nin *el-Bedâi'u's-Senâi*, adlı eserlerinden, Şafîi mezhebi için, İbn Hacer ve Nevevî'nin eserlerinden,⁵⁸² Mâlikî mezhebi için İbn Abdilberr'in

⁵⁷⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 129.

⁵⁷⁸ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/170.

⁵⁷⁹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/170.

⁵⁸⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/639; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁵⁸¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 4/157; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁵⁸² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/556; 605; 630; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

eserlerinden, Şerhu'z-Zürkânî ala Muvattai'l-İmam Mâlik ve Hâşiyetu's-Dusûkî ala Şerhi'l-Kebîr'den; Hanbelîler'in görüşleri için de İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*⁵⁸³ adlı eserlerine müracat etmiştir.⁵⁸⁴

Zekeriyyâ Buhârî şarihlerinden olan İbn Hacer, Aynî Kastallânî ve Kirmânî'den nakiller yaptığı zaman bazen tamamını bazen özetini vermiştir. Mesela “باب مسح الراس كله” “Bütün Başı Meshetmek Babı”nda öncelikle Lâmiu'd-Derâr'daki bilgileri tamamen aktarmış, ardından İbn Hâcer'in konuyla alakalı olan ayetin mücmel olduğu, zira ayette geçen bâ harf-i cerrinin zâide olarak kabul edilmesi halinde külliyet/başın tamamının mesh edilmesi manasına gelebileceği gibi ba'ziyet manasının esas alınmasında ise başın bir kısmının mesh edileceği görüşünü nakleder.

6. İhtilaflı Rivâyetleri Ayrıntılı Olarak Açıklaması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, bazı ihtilaflı rivâyetlere dikkat çekmiş, bunları kendine has bir üslupla tevcih etmiştir. Örneğin “باب وقوت الصلاة”, “Namazın vakitleri” konusunda gelen hadislerde geçen “وقوت الصلاة” ve “اوقات الصلاة” ifadeleri üzerinde durmuş, âlimlerin mezkûr ifadeleri tercihi konusunda kendi görüşlerini kaydederek ikisinin arasında bulunan farkları açıklamıştır. Kandehlevî'nin açıklamaları şu şekildedir:

“الوقوت”, “وقت” kelimesinin çoğuludur. “بدر”, “بنور” gibi. Pek çok rivâyette “الوقوت” şeklindedir. İbn Bukeyr'in rivâyetinde ise “اوقات الصلاة” olarak zikredilmiş olup, buradaki “اوقات” sözü, üç ile on arasında olan şeyleri anlatmak için kullanılır. “وقوت الصلاة” ifadesinin kullanılması ise namazın her gün beş vakit aynı yerde tekrarlanmasından dolayıdır. Ya da namazın İsrâ gecesinde elli rekât olarak farz kılınması ve ecrinin de buna göre verileceğinden ötürüdür. Veyahut her namazın “Müstehap, Cevaz ve Kaza” olarak üç vakti içerdiğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu iki kelimenin birbirinin yerine yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Bazı âlimler ise “وقوت”un başlangıcının olmadığa ve diğerinden farkının da bu olduğuna işaret etmişlerdir.”⁵⁸⁵

⁵⁸³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/264; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 287; Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁵⁸⁴ Erman, *Buhârî'nin BabBaşlığı*, 70.

⁵⁸⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/257-258; Seyid Abdülmecid Gavri, Menhecü eş-Şeyh, “Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî fi Kitâbihi Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta Mâlik”, *E-Proceeding of The 4th International Muzakarah & Mu'tamar on Hadith*, Malezya 2019.

7. Mürsel, Muallak ve Belağ Hadisleri Bağlaması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin mürsel ve belağ türü hadisler üzerinde yaptığı beyanlar genellikle İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı için yazdığı şerh eseri *Evcezü'l-mesâlik*'te görülmektedir. Zira diğer hadis kaynaklarına nispeten İmam Mâlik'in *Muvatta*'nda belağ sigasıyla gelen hadislerin sayısı daha fazladır. Bu sebeple hadis ıstılahında belağ kavramı söz konusu olunca akla ilk gelen eser *Muvatta* olmaktadır.⁵⁸⁶ Ancak Kandehlevî diğer *Muvatta* şarihleri gibi mezkûr hadisleri ittisali konusunda pek çok açıklama ve beyanlarda bulunmuştur. Bunlardan bazılarını örnek olarak şöyle zikredebiliriz:

7.1. Mürsel

حدثني يحيى عن مالك عن ابن شهاب عن سعيد بن المسيب أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من أكل من هذه الشجرة فلا يقرب مساجدنا يؤذينا بريح الثوم

Kandehlevî bu hadisi ardından şunları kaydetmiştir: “*Revhu b. Ubâde dışında Muvatta*'ın bütün ravileri bu hadisi mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. *Revhu b. Ubâde* ise *Mâlik b. Enes*'ten mevsul olarak rivâyet etmiştir. Bu hadisi *Ebu Hureyre* kanalıyla ziyadeli olarak *Müslim* rivâyet etmiş, onun haricinde *İbn Mâce*, *Zührî-Said el-Müseyyeb-Ebu Hureyre* senediyle iki farklı muttasıl bir isnadla nakletmiştir.”⁵⁸⁷

7.2. Belağ

حَدَّثَنِي يَحْيَى، عَنْ مَالِكٍ: أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ: اتَّجَرُوا فِي أَمْوَالِ الْيَتَامَى لَا تَأْكُلْهَا الرِّكَاءُ

Kandehlevî: Bedreddin el-Aynî'den naklen yukarıdaki hadisin tam senedini şöyle zikretmiştir:

روى الدارقطني و البيهقي من رواية حسين المعلم عن عمرو بن شعيب عن سعيد بن المسيب ان عمر بن الخطاب قال: ...⁵⁸⁸

8. Hadisteki Tearuzu Gidermesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, bir konuda varid olan ancak iki farklı anlamı taşıyan hadislerdeki tearuzu da gidermeye çalışmıştır. Bunu yaparken şârihlerin ve âlimlerin görüşlerini delil olarak sunmuştur. Bunun örneğini *إذا اشتد الحر* فابردوا عن الصلاة فإن شدة الحر من فيح جهنم hadisinin şerhinde yapmış olduğu açıklamalarda görebiliriz. Kandehlevî öncelikle mezkûr hadisle ilgili Aynî'den bir nakilde bulunmuştur: “Âlimler Habbâb b. el-Arat'tan gelen bu iki hadisi

⁵⁸⁶ Abdullah Aydın, “Belâğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/388.

⁵⁸⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/335.

⁵⁸⁸ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 5/594.

cemetmede ihtilaf etmişlerdir. Rivâyeti şu şekildedir: **اتينا رسول الله صلى الله عليه و سلم، فشكونا إليه حرَّ الرِّ مُضاء فلم يشيْكُنَا** “Resûlullah’ın huzuruna geldik ve kumun sıcaklığından şikâyetle bulunduk ancak şikayetimizi kabul etmedi.” Bu hadisi Müslim rivâyet etmiştir. Bazıları demiştir ki: “Namazı öğle sıcaklığından dolayı geciktirip kılmak ruhsattır. Ancak ilk vaktinde kılmak ise efdaldır.” Yine bazıları: “Habbâb’ın rivâyeti namazı öğle sıcağından dolayı geciktirip kılmakla ilgili gelen rivâyette nesh edilmiştir.” Ebu Bekir el-Esrem *Kitabu en-Nâsih ve’l-Mensûh* kitabında bu görüşe meyletmiştir. Tahâvî: “Biz bu konuda varid olan iki hadisi biliyoruz. Birincisi Muğire hadisidir: “Biz öğle sıcağında namaz kılıyorduk ve Resûlullah (a.s.) bize “ابردوا” “namazı hava serinleyince kılın” buyurdu. Burada “ibrâd” ifadesi öğleden sonra gelen serinlik olarak beyan edilmiştir. İkinci hadis ise Enes b. Mâlik’ten gelen rivâyettir: “اذا كان البرد ابعدوا” “Eğer hava soğuk ise erken kılın, eğer sıcak ise serinlemesini bekleyin.” Habbâb’ın hadisi Mekke döneminde varid olmuştur. “İbrâd” hadisi ise Medine’de ortaya çıkmıştır. Bu rivâyet Ebu Hureyre aracılığıyla nakledilmiş olup, kendisi İslâm’ı hicretin yedinci senesinde kabul etmiştir. Hallâl Ahmed b. Hanbel’in *İl el*’inden naklen şöyle demiştir: “Hz. Peygamber’den en son gelen rivâyet namazı öğle sıcağından sonra kılmakla (ibrâd) ilgili olanıdır.”⁵⁸⁹

Buraya kadar kaydedilenlerden anlaşıldığı kadarıyla Kandehlevî, dışarıdan bakıldığında birbiriyle çelişkili görülen hâcire ve ibrâd hadislerini çözüme kavuşturmada öncelikle Habbâb b. el-Arat'tın rivâyetini daha sonra varid olan Muğire rivâyetiyle nesh edildiğine işaret etmiş, böylece tearuz konusunda istifade edilen nâsih-mensuh yöntemine başvurmuştur. Ayrıca bu konuda âlimlerin benzer yaklaşımını da serdetmiştir. Buna ilave olarak mezkûr hadislerin ortaya çıkış tarihlerine dikkat çekmiş, tabiri caizse ilk hadisi Mekkî, diğerini ise Medenî olduğunu belirterek iki hadis arasında görülen tearuzu tarihi verilerle çözmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Medine'de hasıl olan hadisi Ebu Hureyre kanalıyla geldiğini, Ebu Hureyre'nin ise daha sonra hicretin yedinci yılında Medine'de Müslüman olduğunu belirterek delilleri daha da kuvvetlendirmiştir. Ayrıca Mekke ile ilgili hadise bakıldığında buradaki iklimin sıcaklığına, Medine'de ise soğğun söz konusu olduğuna dikkat çekilmektedir. Buradan hareketle her ne kadar Kandehlevî iki bölgenin

iklimiyle ilgili açık ifade kullanmazsa da hadislerdeki tearuzun çözümünde buna dolaylı olarak işaret ettiği de anlaşılmaktadır.

9. Fıkhî Hadisleri Açıklaması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin *Evcezü'l-mesâlik*'i hadis ve fıkıh alanlarına dahil edilebilecek bir eser üzerine yazılmış bir şerh olduğundan içeriğinde pek çok fıkhî konulara yer verilmiştir. Kandehlevî, tek hadis üzerinde birçok fıkhî meselelere değinmiş, konuyla alakalı uzun açıklamalar yapmış, mezheb imamlarının görüşlerine yer vermiş, bazen kendi fikirlerini beyan etmiş, bazen de mezhep imamlarının birinin görüşüne katılmıştır. Kandehlevî'nin fıkhî konularda genellikle Ebu Hanîfe ve mezhebinin görüşlerini tesvip ettiği, tartışmalı konularda mezkûr mezhebin delillerinin sıraladığı, muhaliflerine reddiyeler yazmış olduğu görülmektedir. Kandehlevî'nin bu yaklaşımını şu hadisle ilgili yaptığı açıklamalar ortaya koymaktadır:

أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ أَغْمِيَ عَلَيْهِ، فَذَهَبَ عَقْلُهُ، فَلَمْ يَقْضِ الصَّلَاةَ

“Abdullah b. Ömer bayıldı ve bilincini kaybetti. Ancak namazı kaza etmedi.”

Kandehlevî: “Alimler onun bayılması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İmam Mâlik ve Şafî bu konuda şöyle demişlerdir: “Eğer onun bayılması bir namaz süresi boyunca devam ettiyse namazın kazası gerekmez.” Ebu Hanîfe: “Bayılma süresi bir gece-gündüz boyunca devam ettiyse kazası gerekmez. Eğer bayılma süresi bu vakitlerden az ise namazın kazasını kılmak gerekir.” Hanbelî: “Bayılma süresi bir namaz süresini geçerse bile kazası kılınmalıdır.” Mezkûr hadisi İmam Mâlik, İbn Ömer'in bir namaz vakti boyunca baygın kaldığından dolayı kaza etmediği şeklinde yorumlamıştır. Ebu Hanîfe ise hadise İbn Ömer'in bir gece-gündüz boyunca baygın kaldığından dolayı namazı kaza etmediği anlamını vermiştir. Buna ilaveten İmam Muhammed eş-Şeybânî şunları kaydetmiştir: “Biz bir gece-gündüz boyunca baygın kalınmasından dolayı namazın kazası gerekmediği görüşünü alıyoruz. Ayrıca baygınlık mezkûr süreden az olduğu zaman namazın kazası gerektiğini düşünüyoruz. Bize Ammâr vasıtasıyla onun dört namaz vakti boyunca baygın kaldığı ve bütün namazları kaza ettiği rivâyeti ulaştı. Bana göre bu karine Ebu Hanîfe'nin görüşünü desteklemektedir. Zira baygın kişinin durumuyla ilgili olan bu rivâyet İbn Ömer tarafından rivâyet edilmiş ve aynı zamanda namazı

kaza etmesi gerektiğini de bizzat söylemiştir.” Bu bilgileri İmam Muhammed eş-Şeybânî *Kitâbü'l-Âsar*'ında zikretmektedir.”⁵⁹⁰

Kandehlevî, fîrû fıkıhla alakalı görüşleri verirken meseleyi zaman zaman *Evcezü'l-mesâlik* veya *Bezlü'l-Mechud*, *Lâmiü'd-Derârî* veya *el-Kevkebü'd-Dürri* eserlerine havale etmiştir. Bunun yanısıra konuyla alakalı görüşünü belirtmemiştir. Örneğin “مسح الرأس كله” “Bütün başı mesh etmek bab”ında nakledilen hadiste geçen “فاقبل بهما وادبر” “Başını mesh ederken ellerinin bir öne bir arkaya götürdü” kısmıyla ilgili ulema nezdinde ihtilaf olduğunu, bütün bu ihtilafları *el-Kevkebü'd-Dürri*, *Evcezü'l-mesâlik* ve *Bezlü'l-Mechud* adlı eserinde ayrıntılı olarak açıklandığını belirtmiş ve fazla bilgi kaydetmemiştir.⁵⁹¹

10. Mezhep İmamlarının Görüşlerini Açıklaması

Kandehlevî fikhî konulara delil olan ve üzerinde ihtilaf bulunan bazı hadislerin anlaşılması ve hükmünde mezhep imamları ve önde gelen bazı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu durumu kendisi: “*Genelde dört mezhep imamın görüşleriyle yetindim. Gerek duyduğum yerlerde çok az âlimin fikrine değindim*”⁵⁹² demektedir. Ayrıca Kandehlevî'nin “*İhtiyaç duyduğum yerlerde Hanefîler'in görüşlerine özetle temas ettim*” ifadesi de dikkat çekicidir.⁵⁹³ Zira onun eserleri üzerinde araştırma yapan âlimlerin bazılarının yönelttiği eleştiriler arasında Kandehlevî'nin Hanefî mezhebine daha çok ağırlık verdiği ve bazen mezhep taasubuna düştüğü meselesi ortaya koyulmaktadır.⁵⁹⁴ Bu bakımdan Kandehlevî'nin mezheplerin delillerini tarafsız olarak ele aldığı görüşünü savunan araştırmacılarla bunun aksini ileri sürenlerin fikri ayrı bir çalışmada tetkik edilebilir. Öte yandan Kandehlevî'nin amellerde niyetin önemi ile ilgili babta zikredilen hadisler ile bab arasındaki uygunluğu açıkladıktan sonra Hanefîler için “*Hanefîlere afezin... Onlar amelleri birbirinden farklı değerlendirmişlerdir. Zira mahz/sadece ibadet olan amelleri niyet olmadan sahih olmayacağını, ancak ibadet haricinde farklı bir mânanın bulunduğu amellerin ise niyet olmadan sahih olacağını ifade etmişlerdir*”

⁵⁹⁰ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/314.

⁵⁹¹ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 2/551.

⁵⁹² Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/170.

⁵⁹³ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/171.

⁵⁹⁴ Gavri, “Menhecü eş-Şeyh Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî fi Kitâbihî *Evcezü'l-mesâlik*”, 336.

ifadesini kullanmış olması diğer mezheplere nispeten Hanefilere daha yakın tutum sergilediğini bir bakıma ortaya koymaktadır.⁵⁹⁵

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin diğer eserlerine nispeten *Evcezü'l-mesâlik*'inde mezhep imamların görüşlerini pek çok yerde açıkladığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir:

قال يحيى قال مالك في رجل تيمم حين لم يجد ماء فقام وكبر ودخل في الصلاة فطلع عليه إنسان معه ماء قال لا يقطع صلاته بل يتمها بالتيمم وليتوضأ لما يستقبل من الصلوات⁵⁹⁶

“Yahya der ki: Suyu bulamayıp teyemmüm eden bir adam tekbir alıp namaza dursa, o sırada yanında su olan bir adam gözüксе ne yapar? diye İmam Mâlik'e sorduklarında: “Namazını bozmaz. Aynı teyemmümle namazını tamamlar, ondan sonraki namazları için abdest alır” dedi.

Kandehlevî: Teyemmüm yapıp, namaza başlarken suyu bulursa, cumhura göre abdest alınır. Ancak Ebu Seleme suyun kullanmak zorunda olmadığını kaydeder. Suyun namazdan sonra bulunması meselesine gelince dört mezhep imamı ve cumhura göre namazın iadesi gerekmez. Bu meslede Tavus ve bazıları namazı vakti içerisinde iade etmesi gerektiği görüşünü arzeder.

Suyun namazın ortasında bulunması meselesinde ise mezhep imamlarının görüşleri ihtilafıdır. Ebu Hanîfe: “Namazı geçersiz” der. Sufyan es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Mâlik ve Şâfi ise: “Namazı geçerlidir” demektedirler.⁵⁹⁷

11. Dilbilgisini Kullanması

Zekeriyyâ el-Kandehlevî farklı konulardaki hadislerin yer aldığı konu başlığının (Kitâb) lügat âlimlerinin görüşleri öncülüğünde lüğavî ve şer'î anlamlarını vermiştir.⁵⁹⁸ Örneğin Kitâbu Bedi'l-Vahy bölümünde önce “Bâb” ve “Kitâb” kelimelerinin dilbilimsel açıdan tahlilini yapmış, konuyla alakalı şârihlerin görüşlerini serdetmiştir:

“Kelimenin aslı “بـوب” olup, çoğulu Aynî'nin de işaret ettiği üzere “ابواب”tır. Ali el-Kârî bu konuda şöyle demiştir: “Bir şehrin veya evin kapısına verilen isim gibidir.” Belağat âlimleri “Hadisleri anlamak” diye izah etmişlerdir. Nevkaş: “Bâb, kitapların bazı tayfasına verilen isimdir. Bu

⁵⁹⁵ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/416.

⁵⁹⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, thk: Başar Avvâm Maruf, (Beyrut: Dârü'l-Mağrib, 1997), 1/100.

⁵⁹⁷ Kandehlevî, *Evcezü'l-mesâlik*, 1/565.

⁵⁹⁸ Erman, *Buhârî'nin Bab Başlığı*, 65.

kitapların bilinen başlangıcı ve sonu vardır. Ayrıca hiçbir konuya giriş değildir. Aksine kendi başına pek çok anlam taşımaktadır.”

Kastallânî: “كتاب”ın çoğulu “كتب”tur. Kitab, farklı türler anlamını içerir. Bâb ise belli bir türe münhasırdır. Fasıl ise birleşik fasıllar için kullanılır...⁵⁹⁹

12. Buhârî’nin Terâcim/Bâb Başlıklarını Değerlendirmesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahih*’i üzerine yazdığı *el-Ebvâb ve’t-Terâcîm lil Buhârî*’de, *el-Câmiu’s-sahih*’in bütün bab başlıklarını kendisinin belirlediği yetmiş ana maddede değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca bab başlıklarıyla hadis münasebetini ele alırken bazen diğer şârihlerin görüşlerini esas almış, bazen mezkûr yetmiş maddenin ilgili olan kısmına kategorize ederek bab başlığının hangi usûl ve metodla elde edildiğini beyan etmiştir.⁶⁰⁰ Örneğin “İki Tuğla Üzerine Oturarak Def-i Hacet Yapmak”⁶⁰¹ babının kendisini belirlemiş olduğu metotlardan yedincisine dahil olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁰²

Şartlarına uymayan merfu hadislerle şahid olarak başka bir hadisi kaydetmek, bir hadisten hüküm çıkarırken umum ve işaretlerini dikkate alarak tûmdengelen bir yöntem kullanmak gibi hususlar Kandehlevî’nin belirlediği yetmiş maddeden bazılarıdır.⁶⁰³

Kandehlevî aynı zamanda Buhârî’nin nüsha farklılıklarına da değinmiştir. Mesela Kitâbu’t-Tevhid bölümünün Hind nüshalarında “*Kitabu’r-red ale’l Cehmiyye ve gayrihim*” şeklinde olduğuna dikkat çekerek İbn Hacer’den alıntı yapmış, bu bağlamda Firebrî ve Müstemlî nüshaları arasındaki farklara işaret etmiştir.⁶⁰⁴

Bununla birlikte Kandehlevî, Buhârî’nin bab başlığında işarete bulunduğu ancak başlık altında nakletmediği diğer rivâyetleri de kaydetmiştir.⁶⁰⁵

Kandehlevî, Buhârî’nin Kitâbu’r-red ale’l Cehmiyye ve gayrihim başlığını neden sona bıraktığının gerekçelerini açıklamış, ardından Murciye

⁵⁹⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/263-264.

⁶⁰⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 259-268.

⁶⁰¹ Buhârî, *Vüdü*, 12.

⁶⁰² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/520.

⁶⁰³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 259.

⁶⁰⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/773.

⁶⁰⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/625.

kavramından neyin kastedildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu kavramın kimleri kapsadığını şârihlerin fikirlerinden yararlanarak izah etmiştir.⁶⁰⁶

Kandehlevî, Buhârî'yi devamlı savunma çabasında olmuş, bu sebeble de bab başlıklarının tekrarlandığı iddialarına karşı çıkarak babların tekrar olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Mesela “باب قول الله تعالى- وهو الذي خلق” “Allah’ın ‘O gökleri ve yeri, hak ve hikmetle uygun olarak yaratandır’ sözü babı”nda⁶⁰⁷ Buhârî’nin bu bab başlığından kastının Allah’ın Hakk isminin ispatı olduğunu, zira bunu hadiste geçen “انت الحق” “Sen Hak’sın” tümcesinin buna işaret ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Allah’ın Halk yani yaratma sıfatıyla alakalı Buhârî’den birçok bab başlığı yaptığını ve bunların tekrar olmadığını, her babın kendine göre farklı anlamlar taşıdığını ileri sürmüştür. Kandehlevî’ye göre bu babtan Buhârî’nin kastı Hakk isminin ispatıdır. “باب قول الله- هو الله الخالق البارئ المصور” “Allah’ın ‘O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır’ sözü babı”ndan⁶⁰⁸ Buhârî’nin kastı, bab altındaki hadise muvafık olarak Allah’ın Hâlık isminin ispatıdır.⁶⁰⁹

Kandehlevî, fikhî hüküm Hanefiler’in görüşüne uygun ise bunu mutlaka belirtmiş ve bab başlığının Buhârî tarafından Hanefilerin yaklaşımına muvafık olarak konulduğuna işaret etmiştir.⁶¹⁰

13. Hadis-Bab Münasebetini Açıklaması

Kandehlevî, bab başlığı altında kaydedilen hadisin bab başlığıyla münasebetini kurmaya çalışmış, bu çerçevede kendine has özgün yorumları da eklemiştir. Hatta bir babın başka babla olan irtibatını da kurmaya çalışmıştır. Mesela “Abdesti Tam Almak” ile ilgili babta öncelikle “الاصباح” kelimesini “abdestte uzuvların hakkını vererek tam yıkamak” olarak açıklamış,⁶¹¹ ardından bir önceki “Abdesti Hafif Almak” babının abdesti tam almak (isbâğının) vacip olmadığına işaret etmiştir. Bu görüşü beyan ederken (والوجه) (benim şahsî kanaatim) ifadesini kullanmaktadır.⁶¹²

14. Ayet-Hadis Münasebetine İşaret Etmesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, ayet bulunan bab başlıklarında ayetten ne kastedildiğini açıklamış ve babda verilen ayet ile bab altındaki hadisler

⁶⁰⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/775.

⁶⁰⁷ Buhârî, *Tevhid*, 18.

⁶⁰⁸ Buhârî, *Tevhid*, 27.

⁶⁰⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 6/791; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 73.

⁶¹⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/565.

⁶¹¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/509-510.

⁶¹² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/509; Erman, *Buhârî’nin Bab Başlığı*, 64-65.

arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. Örneğin: “باب- فان تابوا واقاموا الصلاة واتوا” “Eğer tövbe ederler, namaz kılop, zekât verirlerse, kendilerini serbest bırakın”⁶¹³ ayetinde geçen “فان تابوا” “Eğer tövbe ederler” ifadesinden kastın “Şirk koştuktan tövbe ederler” anlamına geldiğini, dolayısıyla حتى يشهدوا ان لا اله الا الله kısmına uygun olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁴

15. Hadis Usûlü Kavramları Hakkında Bilgi Vermesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, hadislerin şerhinde ve bab başlıklarıyla uyumluluğu konusunda bilgiler kaydederken hadis usûlü konularına değinmeyi de ihmal etmemiştir. Örneğin “باب الذكر بعد الصلاة” “Namazdan Sonra Zikir Babı”nda gelen hadisler üzerinde değerdendirmeler yaparken zayıf hadisin fedail konularında kullanılabileceğini belirtmektedir. Ayrıca bir zayıf hadisi aynı konuda gelen başka bir zayıf hadisler desteklediği zaman hadisin zayıflık derecesinden itibar mertebesine yûkseleceğini de ifade etmiştir.⁶¹⁵

Bununla birlikte Kandehlevî’nin *Evcezü’l-mesâlik*’in mukaddimesinde Hadis Usûlü konularına geniş bir yer ayırdığı görölmektedir.⁶¹⁶

I. Zekeriyyâ el-Kandehlevî’nin Kaynakları

Zekeriyyâ el-Kandehlevî matbû olan eserlerinde hadislerin senedinde yer alan râvilerin durumlarıyla ilgili özellikle Zehebî’nin *Mizânü’l-İ’tidâl*,⁶¹⁷ *Tezkiret’l-Huffâz*,⁶¹⁸ İbn Hacer’in *Tehzîbu’t-Tehzîb* ve *Takrîbu’t-Tehzîb*’inden⁶¹⁹ yararlanmıştır. Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahih*’i üzerine yazmış olduğu *el-Ebvâb ve’t-Terâcîm lil Buhârî* eserinde ise Buhârî şârihleri olan İbn Hacer’in *Fethü’l-Bârî*, Aynî’nin *Umdetü’l-Kârî*, Kastallânî’nin *İrşâdû’s-Sârî* adlı eserlerine sıklıkla başvurmuştur. Bununla beraber Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî’nin (ö. 1176/1762) *Şerhu Terâcîmi’l-Buhârî*⁶²⁰ ve Şeyh Mahmûd Hasan ed-Diyûbendî’nin (ö. 1338/1920) *el-Ebvâb ve’t-Terâcîm* adlı eserleri de yoğunlukla istifade ettiğı kaynaklardandır. Aynı şekilde müellifin ta’likâtlar yapmış olduğu hocası Gengûhî’nin *Lâmiü’d-Derârî*⁶²¹ adlı eserinden çok alıntı yapmıştır. Yine Keşmîrî’nin *Feyzü’l-Bârî*,⁶²² Sindî’nin *Sahihi’l-Buhârî bi*

⁶¹³ Buhârî, *İman*, 17.

⁶¹⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/362.

⁶¹⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/938.

⁶¹⁶ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 2/174.

⁶¹⁷ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/261.

⁶¹⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 340.

⁶¹⁹ Kandehlevî, *Evcezü’l-mesâlik*, 1/170.

⁶²⁰ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/267.

⁶²¹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 4/498.

⁶²² Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 2/785.

Hâşiyeti's-Sindî,⁶²³ Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibu'd-Derârîfi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*⁶²⁴ Gengûhî'nin *el-Kevkebü'd-Dürri alâ Câmi'i-t-Tirmizî*,⁶²⁵ Sehârenpûrî'nin *Bezlül-Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*,⁶²⁶ Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *el-Muğnî*,⁶²⁷ Burhâneddin el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*⁶²⁸ gibi eserlerden yararlanmıştır. Bununla beraber Kandehlevî'nin hemen hemen bütün görüşlerini İbn Hacer, Aynî, Kastallânî ve Hintli âlimlerden başta Şah Veliyyullâh ed-Dihlevî olmak üzere hocaları Sehârenpûrî, Şeyh Mahmûd Hasan ed-Diyûbendî ve Gengûhî'nin görüşlerine göre şekillendirdiği kullandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Kandehlevî bu kaynaklardan sadece alıntı yapmakla yetinmemiş, âlimlerin konu hakkında görüşlerini aktarıp ihtilâflı konularda uygun bulduğu görüşü tercih ettiğini de ifade etmiştir.⁶²⁹ Böylece kendine has ilmî tutumunu ortaya koymuştur.

⁶²³ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/270; 6/243.

⁶²⁴ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 5/540; 579.

⁶²⁵ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/285,286; 5/612.

⁶²⁶ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/268.

⁶²⁷ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/286; 4/144; 5/621.

⁶²⁸ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/267, 5/616.

⁶²⁹ Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 3/17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEBLİĞ CEMAATİ VE GELİŞİMİNDE ZEKERİYYÂ EL- KANDEHLEVÎ VE FEDÂ'İL-İ A'MÂL'İN ÖNEMİ

A. Tebliğ Kavramı ve Yakınlığı Olan Kavramlar

1. Tebliğ

Tebliğ kelimesinin sözlük anlamı, fiil kökü itibariyle ele alındığında ulaşmak, yeterli olmak, maksada kavuşmak ve yetişmek gibi anlamlara gelmektedir.⁶³⁰ Tef'il haliyle ise geçişli mana ifade etmektedir. Bu durumda ulaşmak değil ulaştırmak anlamını taşımaktadır.⁶³¹ İstilah olarak fıkıhta “Cemaatle kılınan namazlarda imamın aldığı tekbir, verdiği selam vb. zikirlerin müezzin veya başka biri tarafından cemaate duyurulmasına da tebliğ, bu görevi uygulayana da mübelliğ denilmektedir. Kelâm ilminde “Peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgileri insanlara ulaştırması” demektir.⁶³² Başka bir ifadeyle “Tebliğ” aynı zamanda Peygamberlerin İslâm’ı insanlara ulaştırma görevidir. Kur’ân’da bu anlamda fiil ve emir halinde kullanıldığına dair örnekler mevcuttur.⁶³³ Bu ayetlerin birinde Hz. Peygamber’in tebliği için şöyle hitap edilmiştir: “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun.”⁶³⁴

2. Da‘vet

Da‘vet kelimesi Arapçada masdar olup, “çağırarak, seslenmek, dua-beddua etmek, yemin etmek, propaganda yapmak, şiar edinmek ve zifayet yemeği vermek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁶³⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de da‘vet kelimesi altı âyette geçmekte olup aynı kökten değişik türevleri 205 defa kullanılmış, hadis metinlerinde de çeşitli vesilelerle yer almıştır.⁶³⁶ Da‘vet ve türevleri bu âyet ve hadislerde İslâm’a ve İslâmî ilkelerin uygulanmasına çağrı yanında Allah’a yakarış,⁶³⁷ insanların yeniden dirilip mahşerde toplanmaları için kabirlerinden çağrılmaları⁶³⁸ gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Mezkûr

⁶³⁰ Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb, (Beyrut 1999), 1/258.

⁶³¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, (Beyrut, 1994), 8/419.

⁶³² Mehmet Boynukalın, “Tebliğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/218-219.

⁶³³ el-A‘raf, 7/62,68; el-Ahkaf, 46/23; el-Ahzab, 33/39.

⁶³⁴ el-Mâide, 5/67.

⁶³⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, (Beyrut: 1994), 14/257-262.

⁶³⁶ Mustafa Çağrı, “Da‘vet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/16-19.

⁶³⁷ el-Bakara 2/186; Yûnus 10/89; Buhârî, “Da‘avât”, 26; Müslim, “İmân”, 334.

⁶³⁸ er-Rûm 30/25.

anlamları kapsayan da‘vet kelimesi, tebliğ gibi temelde Allah’ın dinini insanlığa ulaştırmak manasını ifade etmekle birlikte insanlığı Allah’ın dinine sevk etmek ve onun yollarını gözetmek şeklinde bir ayrımı kendisinde kastetmenin mümkün olduğu anlaşılmaktadır.⁶³⁹

3. İrşad

Sözlükte “Doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek”,⁶⁴⁰ “Doğru yolu göstermek”, dinî bir kavram olarak “Mü’minleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırarak” demektir.⁶⁴¹ Ayrıca “Nakil, akıl ve tesirli sözlerle insanları gafletten uyandırıp hidayet ve doğru yolu göstermek” anlamı da verilmiştir.⁶⁴² Bu bakımdan irşat, tebliğ ve da‘vet kavramlarından ayrıcalıklı olarak “ika etmek” veya “benimsetmek” anlamını içermektedir.

4. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i a'ni'l-münker

İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir.⁶⁴³ Allah’a (c.c) davet etme, diğer yollardan menetme manasında tebliğ ve davet gibi kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴⁴

B. Cemaat Kavramı

“Toplamak, bir araya getirmek” anlamındaki cem‘ masdarından türeyen Arapça bir isim olup sözlükte “insan topluluğu” mânasına gelir. Fıkıh terimi olarak namazı imamla birlikte kılan topluluğu ifade etmek için kullanılır.⁶⁴⁵ Dini bir kavram olarak müctehit imamlar, ashap veya her devirdeki Müslümanların büyük çoğunluğu anlamlarına gelen ve Ehl-i Sünnet için kullanılan bir tabirdir.⁶⁴⁶ Cemaat kavramı, aynı zamanda ortak inançların ve değerlerin kuvvetli bir şekilde paylaşıldığı, toplumsal bağın güçlü olduğu, ancak küçük ölçekli ve yerel özelliğe sahip bir toplumu, modeli ve ideal tipi ifade etmektedir.⁶⁴⁷

⁶³⁹ Eyyüp Genç, “Tebliğ Âyetleri Işığında Kişisel ve Sosyal Tebliğ Metotları”, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5.

⁶⁴⁰ Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 4.

⁶⁴¹ Karagöz Karaman, İbrahim Paçacı vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 320.

⁶⁴² İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, (Beyrut 1994), 1/1170.

⁶⁴³ Mustafa Çağrı, “Emr-i bi'l-maruf ve nehyi a'ni'l-münker”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138-141.

⁶⁴⁴ Genç, “Tebliğ Âyetleri Işığında Kişisel ve Sosyal Tebliğ Metotları”, 6.

⁶⁴⁵ Mustafa Uzunpostalci, “Cemaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/288-289.

⁶⁴⁶ Karaman, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 92.

⁶⁴⁷ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 46.

C. Tebliğ Cemaati

Tebliğ Cemaati, Tebliğ ve Cemaat kavramlarının bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Genel olarak Hint-Pakistan alt kıtasında kurulan ve ferdî takvayı savunan milletlerarası dinî bir cemiyete verilen bir isim olduğu kaydedilmektedir.⁶⁴⁸

Bu başlıkta Tebliğ Cemaati kavramsallaştırılması ve üzerinde yapılan tanımlar başta olmak üzere kurucuları ve liderleri, bu cemaate ait kavramlar ve anlamları, teşkilat yapısı ve merkezleri, özellikleri, yaygınlık kazanma süreci, yöneltilen eleştiriler ve bu cemaatle ilgili diğer bazı konular üzerinde durulacaktır.

D. Tebliğ Cemaati Nisbesinin Kavramsallaşma Süreci

Tebliğ Cemaati, “Tebliğ Cemaat”, “Tebliğ Tahrik”, “Tahrik-i İman” ve “Dini Da‘vet” adlarıyla bilinmektedir.⁶⁴⁹ Yine aynı şekilde tarihi süreç içinde “Cemaat”, “Nizam” ve “Tanzim” tabirleriyle de zikredilmiştir.⁶⁵⁰ M. Abdul Haq Ansari’ye göre Tebliğ Cemaati’nin kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî’nin (1885-1944) vefatından sonra yıllık toplantılarının genellikle Bhopal eyaletinde yapılmasından dolayı Tebliğ Cemaati için “Bhopali Cemaati” tabiri de kullanılmıştır.⁶⁵¹ Tebliğ Cemaati’nin temel gayelerinden biri “İmanı Tazelemek” olmasından ötürü⁶⁵² cemaat aynı zamanda bir “İman-İnanç” hareketi olarak da bilinmektedir. Bu sebeple Tebliğ Cemaati’nin baş lideri olan İlyas el-Kandehlevî cemaate “Tahrik-i İman” ismiyle atıfta bulunmaktan hoşlanmışır.⁶⁵³ Faaliyetlerinin yaygın olduğu ülkelerden biri olan Kırgızistan’da “Davatçılar” yani Türkçe anlamıyla “Davetçiler” olarak anılmaktadır.⁶⁵⁴ Bu da mezkûr cemaatin müslümanları dine davet edip İslâm’ı tebliğ etmelerinden kaynaklanmaktadır.⁶⁵⁵ Ayrıca Tebliğ Cemaati’nin Orta

⁶⁴⁸ Ahsan, “DİA”, 7/293-294.

⁶⁴⁹ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 249.

⁶⁵⁰ Kamaruzzaman Bustamam-Ahmad, “The History of Jama‘ah Tabligh in Southeast Asia: The Role of Islamic Sufism in Islamic Revival”, *Al-Jami‘ah Research Centre Sunan Kalijaga State Islamic University*, 2/46, (2008), 353-400.

⁶⁵¹ Bustamam-Ahmad, “The History of Jama‘ah Tabligh in Southeast Asia: The Role of Islamic Sufism in Islamic Revival”, 357; Sukron Ma’mun, “Tablighi Jamaat, An Islamic Revivalist Movement and Radicalism Issues”, *Islam Realitas: Journal of Islamic & Social Studies*, 5/2, (2019), 145-159.

⁶⁵² Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 249.

⁶⁵³ Bustamam-Ahmad, “The History of Jama‘ah Tabligh in Southeast Asia: The Role of Islamic Sufism in Islamic Revival”, 357; Ma’mun, “Tablighi Jamaat, An Islamic Revivalist Movement and Radicalism Issues”, 146.

⁶⁵⁴ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 257.

⁶⁵⁵ Eldiir Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Hareketler: Tarikattan Cemaate Geçiş Sürecinde Tebliğ Cemaati*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 98; <https://www.youtube.com/watch?v=zfPnhYZNJII>. Erişim tarihi: 12.02.2022.

Asya ülkeleri arasında Kırgızistan'da serbest faaliyet yürütmesi hatta devlet desteğini görmesi⁶⁵⁶ yanında diyanet bünyesinde de resmi bir temsil imkânı bulması⁶⁵⁷ Rusya başta olmak üzere diğer ülkelerin de dikkatini çekmiş durumdadır.⁶⁵⁸ Muhtemelen bu sebepten olmalı ki Rusça yapılan araştırmaların bazılarında Tebliğ Cemaati için “Tabligi Djamaat”, mensuplarına ise Kırgız halkının ifade ettiği gibi “Davetçi” anlamına gelen “Daavatist” ibaresi kullanılmaktadır. “Tebliğ Cemaati ile ilgili yapılan bazı Türkçe araştırmalarda da “Tebliğ Cemaati” ifadesi yanında cemaat mensupları için “Davetçi”⁶⁵⁹ ve “Tebliğciler”⁶⁶⁰ denilmektedir. Endonezya’da ise “Jamaah Tabligh” ifadesi yanında bazı popüler isimleri de vardır. Örneğin “Jamaah Jenggot” tabiri “Sakal Cemaati” anlamına gelmekte olup, cemaat üyelerinin sakal bırakmaya verdikleri önemden dolayı bu isimle anılmaktadırlar. İkinci isim ise “Jamaah Conkrang”tır. Bu tabir tebliğcilerin giydikleri pantolonlarının alt kısımlarını sıradışı olarak daha yukarıdan kesmelerinden dolayı verilmiştir. “Jamaah Jualah”, ifadesi tabiri caiz ise “Güzergâh Cemaati” anlamına gelmekte olup, tebliğcilerin davet faaliyetleri esnasında evden eve, kapıdan kapıya dolaşmaları nedeniyle verilmiştir. Dördüncü ismi diğer bazı bölgelerde olduğu gibi “Davet” mânasına gelen “Jamaah Dakwah”tır. Bu da cemaatin tebliğ ve irşat faaliyetleriyle uğraşması sebebiyledir. Son olarak “Jamaah Kompor” denilmektedir. Endonezce olan bu ifadenin anlamı sözlüklerden öğrendiğimiz kadarıyla “Soba Cemaati” anlamına gelmektedir. Zira tebliğciler davet için bulundukları camilerde uyumakta, banyo yapmakta ve aynı zamanda soba ve benzeri aletlerle yemek pişirmenin yanısıra günlük yaşamda yapılacak tüm davranışların neredeyse tamamını cami gibi bulundukları mekanlarda rahatça yapabilmektedirler.⁶⁶¹

<http://formula.kg/387/>. 13.02.2022; Bu konuda Kırgızistan’ın eski Cumhurbaşkanı Almazbek Atambaev’in resmi konuşması: <https://youtu.be/VUo8m5ZXd64>; 13.02.2022.

⁶⁵⁷ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 249.

⁶⁵⁸ Lopersykaya, L. “Netitulnaya Sudba”, *Rossiyskiye Sooteçesvenniye v Sentral Azii*, Moskova Akademiyası, 2013.

⁶⁵⁹ Murat Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi 2019), 5, 27, 47 vd; Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 257, 259, 260 vd; Hayati Beşirli, Zeynep Serap Tekten-Aksürmeli ve Ali Ünal, “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan’da İslamiyet ve Kaynakları”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/1. (2020), 1-18.

⁶⁶⁰ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 30, 31 vd. Rahmat Ullah, “Güney Asya’dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami’nin Karşılaştırmalı Analizi”, 35.

⁶⁶¹ Ma’mun, “Tablighi Jamaat, An Islamic Revivalist Movement and Radicalism Issues”, 147.

Tebliğ Cemaati Arapça olarak kaleme alınan çalışmalarda genellikle *Cemâ'atü et-Tebliğ* ifadesiyle incelenmiştir.⁶⁶² Özellikle Dr. Muhammed Takiyüddin el-Hilâlî el-Hüseynî *es-Sirâcü'l-Münîr fî Tenbîhi Cemaatü't-Tebliğ alâ Ahtâihim* adlı Arapça eserinde “Tebliğ Cemaati” nispesi üzerinde durmaktadır. Muhammed Takiyüddin'in mezkûr eserinde Muhammed Eslem isimli şahıstan naklettiği bilgiye göre “Tebliğ Cemaati” nisbesinin kaynağı Nurculuk hareketinin kurucusu olan⁶⁶³ Bedüzzaman Said Nursi (ö.1878/1960) ile ilişkilidir.⁶⁶⁴ Zira Muhammed Eslem'e göre Tebliğ Cemaati'nin esas aldığı altı temel ilke⁶⁶⁵ Said Nursi tarafından belirlenmiştir. Bu bakımdan Tebliğ Cemaati'nin mensuplarının düşündüğü gibi söz konusu altı ilke ve Tebliğ Cemaati nispesinin asıl kaynağı İlyas el-Kandehlevî değil, Said Nursi'dir. “Tebliğ Cemaati” isimlendirmesi de aslında Said Nursi adına yapılan “Nur” camileriyle yakından irtibatlı olup, bu camilere aynı zamanda “Tebliğ Cemaati” adı verilmiştir. Bu fikri İlyas el-Kandehlevî Medine'ye gittiği zaman öğrenmiş ve bunu Hindistan'a dönünce yaymaya çalışmıştır.⁶⁶⁶

E. İlyas el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Kuruluş Süreci

Hayatı hakkında daha önce kısaca bilgi verdiğimiz Muhammed İlyas el-Kandehlevî Hind alt kıtasının Uttar Pradeş Eyaletinin Kandehle şehrinde tanınmış bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur.⁶⁶⁷ İlyas el-Kandehlevî'nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda Diyûbend medresesinde yetiştiği, mezhepte Hanefî, tasavvufta ise Çiştiyye tarikatına mensup olduğu kaydedilmektedir.⁶⁶⁸ İlk dinî bilgileri Mezâhiru'l-Ulûm'da müderrislik yapan kardeşi Muhammed Yahya'dan alan İlyas el-Kandehlevî, tasavvuf eğitimini Reşid Ahmed el-Gengûhî ve Halil Ahmed es-Sehârenpûrî'nin önderliğinde tamamlamıştır.⁶⁶⁹ Reşid Ahmed el-Gengûhî'nin tasavvufî kişiliğinin İlyas el-Kandehlevî'nin

⁶⁶² Seyyid Tâlib Rahman, *Cemâ'atü et-Tebliğ fî Şibhi'l Karetü el-Hindiyye Akâidu ve Ta'rifu*, (İslamabad: Dârü'l-Beyan, 1999); Muhammed Takiyüddin el-Hilâlî el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr fî Tenbîhi Cemâ'atü et-Tebliğ alâ Ahtâihim*; Besâtî, *Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd*.

⁶⁶³ Alparslan Açıkgenç, “Said Nursi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35/565-572.

⁶⁶⁴ Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*. 89.

⁶⁶⁵ Tebliğ Cemaati'nin ilke ve şartları müstakil başlıkta ele alınacaktır.

⁶⁶⁶ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 89; Seyfur-Rahman Ahmed, *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Havle Cemaatü't-Tebliğ*, (Pakistan, ts.), 4-5.

⁶⁶⁷ Alper, “DİA”, 24/295.

⁶⁶⁸ Tâlib Rahman, *Cemâ'atü Tebliğ fî Şibhi'l-Kâretü el-Hindiyye*, 19; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 189.

⁶⁶⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 18-19; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 56-59; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 189.

üzerinde büyük bir etkisinin olduğu, hatta bu etkinin kuracağı Tebliğ Cemaati'nin temellerinin oluşturduğu kaydedilmektedir.⁶⁷⁰

1904-1908 yılları arasında Mezâhiru'l-Ulûm medresesinde eğitimine devam eden İlyas el-Kandehlevî, Hindistan Şeyhi olarak bilinen Mevlâna Hasan Mahmud'un (ö. 1851-1920) Diyûbend medresesinde hadis derslerini almıştır.⁶⁷¹

Hindistan'ın İngiliz sömürgesi yanında İslâm eğitim sistemi yerini Batı eğitim sistemi ve müfredat programlarının almaya başlaması sonucunda Hind Müslüman âlimleri bölgede yaşayan Müslüman halkın İslâmî kimliklerini ve kültürlerini korumak amacıyla sadece İslâmî ilimlerin okutulacağı eğitim müesseselerini kurmayı kararlaştırmış ve bu müesseseleri Diyûbend okulları olarak isimlendirmiştir.⁶⁷²

İlyas el-Kandehlevî'nin Diyûbendî medreselerinde eğitim görmüş olması aynı zamanda onun Tebliğ Cemaati'ni kurmasına etki eden faktörlerden biri olarak kabul edilebilir. Zira Tebliğ Cemâati, aynı zamanda Diyûbendî hareketinin bir alt kolu olarak da nitelendirilmiştir.⁶⁷³ Keza İlyas el-Kandehlevî'nin hocası Mahmud Hasan'a İngilizler'in işgaline karşı mücadele edeceğine dair vermiş olduğu sözü de bu bilgileri destekler mahiyettedir.⁶⁷⁴

İlyas el-Kandehlevî'nin ıslah ve eğitim çalışmalarının başlangıç noktası Mevât bölgesidir.⁶⁷⁵ Mevât, Delhi'nin güneyinde bulunmaktadır ve burada yaşayan Mev kavminden ötürü Mevât denilmiştir.⁶⁷⁶

Din açısından Mevât kavminin tamamının aslında Müslüman olduğu, ancak bu Müslümanlığın sadece isimden ibaret olduğu kaydedilmektedir. Zira bölge halkının Hindular'ın taptığı putların aynısına taptıkları, Holi gibi birçok Hindu bayramlarını kutladıkları, kelimeyi tevhidi bilenlerin ve beş vakit namaz kılanların sayısının çok az olduğuna dikkat çekilmektedir.⁶⁷⁷ Ayrıca Mevâtlıların cahil ve eğitimsizliği, uyuşturucu ve sarhoş edici maddelere

⁶⁷⁰ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 105.

⁶⁷¹ Birışık, "Mahmûd Hasan Diyûbendî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/366-367.

⁶⁷² Özcan, "DİA", 8/553-554.

⁶⁷³ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 105.

⁶⁷⁴ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 22; Bayram Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, (İstanbul: Ege Yayınları, 2022), 185.

⁶⁷⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 59; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 187.

⁶⁷⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 36; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 61.

⁶⁷⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 37-42; Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 105.

alışkanlığı, hırsızlık, eşkiyalık ve yağmalamayı meslek haline getirdikleri de kaydedilmektedir.⁶⁷⁸

Ancak bütün bu dinî çöküş ve ahlakî zafiyetlerine rağmen Mevât hakkında Melka ve diğer Hind bölgelerinde yaşayan Müslümanlarda görüldüğü gibi irtidat selinin yaşanmadığına işaret edilmektedir. Mevâtlıların dinî ve ahlakî gerilemeleri, terbiye yoksunluğu, cehalet, medenî dünya ile irtibatlarının kesilmiş olması ve İslâm'ı bilmemelerinden kaynaklanmıştır.⁶⁷⁹

Mevâtlılarla Kandehlevî ailesinin ilk irtibatı aslında İlyas el-Kandehlevî'nin babası Muhammed İsmail el-Kandehlevî (ö. 1335/1917) ile başlamıştır. Nitekim İlyas el-Kandehlevî, günlük işlerle ailesini geçindirmeye çalışan bazı Mevâtlıların İslâm'ı öğrenmeleri karşılığında günlük kazanacakları ücreti vermeyi vaadetmesi girişimleriyle ilk irşat faaliyetlerini başlatmıştır.⁶⁸⁰ Mevât'ta babasının başlatmış olduğu bu irşat çalışmalarının daha sonra İlyas el-Kandehlevî tarafından geliştirilerek sürdürülmesi, Tebliğ Cemaati'nin ilk adımlarından biri sayılabilir.⁶⁸¹

İlyas el-Kandehlevî, Mevât'ın ıslah ve İslâmlaşmasının ancak dinî eğitimi yaygınlaştırmakla mümkün olabileceğini düşünmüş ve bu alanda ilk faaliyetlerini gerçekleştirmiştir.⁶⁸²

Öncelikle Mevât'a ziyarette bulunmayı planlamış ve bunun karşılığında Mevâtlıların dinî okullar kurmasında destekçi olmalarını talep etmiştir.⁶⁸³ İlyas el-Kandehlevî'nin yoğun çalışma ve ısrarının neticesinde Mevât'ta kurulan ve Kur'ân'ı Kerîm başta olmak üzere İslâmî bilgileri okutan dinî mekteplerin sayısı iki yüz altmışa ulaşmıştır.⁶⁸⁴ Mekteplerde öğrencileri eğiten müderrislerin maaşı ise İlyas el-Kandehlevî tarafından ödenmiştir.⁶⁸⁵

İlyas el-Kandehlevî, bütün bu çabalarıyla Mevât halkı başta olmak üzere bölgede yaşayan diğer Müslümanların içinde bulundukları cehaletten kurtulmalarını amaçlamıştır. Zira o, toplumun İslâm'a dönüşümünü fertlerin eğitimiyle sağlamayı düşünmüştür.⁶⁸⁶ Ancak ilerleyen zamanlarda bunun tam

⁶⁷⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 83.

⁶⁷⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 42-44.

⁶⁸⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 49.

⁶⁸¹ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 105.

⁶⁸² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 45-46; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 61.

⁶⁸³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 87.

⁶⁸⁴ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 90.

⁶⁸⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 88.

⁶⁸⁶ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 105; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 91.

aksi olduğunu, çevredeki dinsizlik, ülkede yaygın olan cehalet ve zulmetin açtığı okullara tesir etmeye başladığını fark etmiştir. Böylece Kandehlevî, toplumun ıslahında dinî okulların etkisinden ümidini kesmeye başlamıştır. Onun bu tür faaliyetlerden vazgeçmesinin sebepleri arasında, talebelerin tam olarak Müslüman kimliğini kazanamamaları, az çok dinî eğitim alan talebelerin ise ülkenin dört tarafını saran cehalet ve dinsizliğin etkisinde kalmaları ve bir daha kendilerinden haber alınamaması, halkın din öğrenmeye karşı istek ve talebinin olmayışı, eğitim alan talebelerin daha çocuk ve ergen yaşta olmaları, dinin mükellef tuttuğu baliğ kişilere yönelik ise herhangi bir dinî faaliyetlerin olmaması gibi hususlar yer almaktadır. Bundan dolayı İlyas el-Kandehlevî, dinî okullarda genç öğrencilere yönelik yapmış olduğu eğitim faaliyetlerinin toplumun değişimine yeterince etkisi olmayacağını anlamış ve bu alanda gerçekleştireceği hedeflerini değiştirmiştir.⁶⁸⁷

Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkışında İlyas el-Kandehlevî'nin 1926 senesinde Halil Ahmed'in de bulunduğu kabileyle birlikte gerçekleştirdiği haccın büyük bir rolü olmuştur. Zira İlyas el-Kandehlevî hac merasimini tamamladıktan sonra kafilesiyle birlikte Medine'ye geldiği sırada acaip bir sıkıntı ve ızdıraba kapılmış ve Medine'den ayrılmak istememiştir.⁶⁸⁸ Zekerıyyâ el-Kandehlevî'den anlatılan bilgiye göre Medine'de bulunduğu esnada Hz. Peygamber kendi kabrinden İlyas el-Kandehlevî'ye seslenerek "Hindistan'a git ve biz sana bir iş yaptıracağız" demiş ve böylece "Tebliğ" işini yapmasını emretmiştir.⁶⁸⁹ Tebliğ Cemaati'ni konu edinen bazı çalışmalarda İlyas el-Kandehlevî'nin Hz. Peygamber'den aldığı mezkûr emri rüyasında gerçekleştireceğine işaret edilmektedir.⁶⁹⁰ Diğer bazı araştırmalarda ise bu haberi keşf yoluyla aldığına işaret edilmekle birlikte bu durum bazı eleştirilere tabi tutulmuştur.⁶⁹¹ Bu konu ileride Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen diğer eleştirilerle birlikte müstakil bir başlıkta ele alınacaktır.

İlyas el-Kandehlevî, hac esnasında aldığı haberi ömrü boyunca tebliğ-davet etmekle emrolunduğu şeklinde yorumlamış ve 20 Ekim 1926 tarihindeki Kandehle'ye dönüşü sonrasında tebliğ gezilerini (geşt) yapmaya koyulmuştur. Tebliğ sürecinde halkı Kelime-i Tevhid'e ve dinin ilk farzı olan namaza davet

⁶⁸⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 51-54.

⁶⁸⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 94.

⁶⁸⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 92; Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 94.

⁶⁹⁰ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 66.

⁶⁹¹ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 45-46.

etmiş ve muhataplarını da davete katılmaları için teşvik etmiştir. İlyas el-Kandehlevî'nin bu çağrılarını ilk başlarda çok az kişi katılmıştır. Nitekim dini anlatmak yalnızca İslâm âlimlerinin yapabilecekleri bir işti ve avamdan olan kişilerin davet için dinî bir hitapta bulunmaları çok zordu.⁶⁹²

Bir defasında İlyas el-Kandehlevî, Mevât'ın Nûh köyünde yapılan ictimada katılımcılara davet işini anlatarak davet için birkaç grup oluşturmaya çalışmış ve davete çıkmak isteyenlerin bir aylık hazırlık sürecinden sonra sekiz kişiden oluşan ilk grubu tebliğ çıkmasını sağlamıştır.⁶⁹³

Böylece Tebliğ Cemaati'nin kuruluşu İlyas el-Kandehlevî'nin 1926 senesi ikinci hac sonrasında başlattığı tebliğ gezileriyle başlayıp, 1934'te Nûh şehrinde yapılan toplantıya kadar süren senelik süreci kapsamaktadır.⁶⁹⁴

1932'ye kadar Hindistan'ın özellikle Uttar Pradeş'in çeşitli bölgelerine tebliğ gruplarını gönderen İlyas el-Kandehlevî, irşat ve vaaz faaliyetleriyle Tebliğ Cemaati'ne katkı sağlayacak pek çok taraftar edinmiştir. Kandehlevî mezkûr taraftarlarından oluşan 107 kişilik katılımcısıyla 1934 senesinde Nûh şehrinde bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda Tebliğ Cemaati mensuplarının uyması gereken kurallar belirlenmiştir. Bu kurallar arasında namaz kılmak, temizliğe dikkat etmek gibi dinin emrettiği temel hususların yanı sıra Müslümanlara has kılık kıyafetin giyilmesi, gayrimüslimlere benzememek için onların bayramlarını kutlamamak ve çocuklara dünyevî bilgilerden önce dinî eğitimin öğretilmesi gibi Hind Müslümanlarının yaşadıkları dönemin sorunlarına yönelik bazı ilkeler de belirlenmiştir. Özellikle davet ve tebliğ faaliyetlerinin sadece İslâm âlimlerinin değil, tüm Müslümanların üzerindeki vazife olduğuna dair dikkat çeken önemli hususlara da değinilmiştir. Bütün bu ilke ve kararlar İlyas el-Kandehlevî'nin önderlik ettiği 5 kişiden oluşan komisyon tarafından belirlenmiş, komisyon üyelerinin imzalanmasıyla Tebliğ Cemaati kurulmuştur. İlyas el-Kandehlevî'nin Nizamüddin Evliya'da bulunan medresesi Tebliğ Cemaati'nin ana merkezi haline gelmiştir.⁶⁹⁵

Daha sonra 1938 yılındaki son hac yolculuğu⁶⁹⁶ akabinde alınan kararlar yeniden değerlendirilmiş ve tebliğ çalışmalarını belirleyen altı prensip

⁶⁹² Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 95; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 187.

⁶⁹³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 95; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 63.

⁶⁹⁴ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 107.

⁶⁹⁵ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 107.

⁶⁹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 106.

benimsenmiştir.⁶⁹⁷ Tebliğ Cemaati'nin söz konusu altı prensip ve diğer ilke ve şartları ayrı bir başlıkta ele alınacaktır.

Tebliğ Cemaati'nin olduğu dönemlerde gerçekleşen önemli hadiselerin biri de 1941 senesinde yapılan tarihi Nûh toplantısıdır. Bu toplantıya yaklaşık 25. 000 kişi katılmıştır.⁶⁹⁸ Bu rakam Tebliğ Cemaati'nin kısa süre zarfında hızlı bir şekilde yayıldığını göstermektedir.

Mezkûr toplantı ardından tacir ve medrese talebelerinden oluşan davetçiler ülkenin farklı taraflarına yönelmiştir. Horca, Aligar, Agra, Bülen, Mirt, Panibat, Sonibat, Karnal gibi şehirler Tebliğ Cemaati mensuplarının davet programı çerçevesinde gittikleri bölgelerden bazılarıdır.⁶⁹⁹

Netice olarak İlyas el-Kandehlevî vefatından önce kurmuş olduğu Tebliğ Cemaati çalışmalarını Mevât, Sehârenpur, Muzaffernagar, Kandehle ve Delhi gibi eyaletlerde yaygınlaştırmıştır. Vefatından (12 Temmuz, 1944) kısa bir süre önce ise Şah Velîyullah ed-Dihlevî'nin *el-Kavlü'l-Cemîl* adlı eserinde işaret ettiği halifelik şartlarına en uygun şahıs olarak oğlu Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî Tebliğ Cemaati'nin yeni lideri olarak tayin edilmiştir.⁷⁰⁰

Konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda Tebliğ Cemaati'nin kuruluşunu etkileyen hususlar birkaç maddede özetlenmeye çalışılmıştır:

1. İlyas el-Kandehlevî'nin toplumun ıslahı konusunda duyduğu endişeler ve bulunduğu ortamın dinî durumu.
2. Dönemin eğitim kurumlarının Batı sistemini takip etmeleri ve İlyas el-Kandehlevî'nin bu durumdan rahatsız olması.
3. İlyas el-Kandehlevî'nin rüyasında Kur'ân ayetleriyle tebliğ çalışmalarını yapmakla emrolunması.
5. İlyas el-Kandehlevî'nin İslâm'ın genel zaafî durumuna karşı duyduğu endişe.
6. İlyas el-Kandehlevî'nin özellikle Hanefî mezhebinin zaafî durumuna karşı duyduğu endişesi.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 107; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 71.

⁶⁹⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 109.

⁶⁹⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 142.

⁷⁰⁰ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 109; Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 112.

⁷⁰¹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 112-114; Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 99-100.

F. Yûsuf el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Yaygınlaşma Süreci

Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin hayatı ve ilmî kişiliği konusunda daha önce kısaca bilgi vermiştik. Burada Yûsuf el-Kandehlevî'nin babası İlyas el-Kandehlevî'den sonra Tebliğ Cemaati'nin lideri olarak seçilmesinin ardından yapmış olduğu davet ve tebliğ çalışmaları ele alınmaya çalışılacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Yûsuf el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati faaliyetlerine olan ilk ciddî katılımı 1937 tarihinde gerçekleşmiştir. Babası İlyas el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmalarını yurtdışında canlandırmak ve özellikle Arap coğrafyasında yaygınlaştırmak istemiştir. Muhammed İlyas bu gayreti üzerine oğlu Yûsuf el-Kandehlevî'yi beraberinde bulundurduğu birçok önde gelen Tebliğ Cemaati âlimleriyle birlikte hac ziyaretine götürmüştür.⁷⁰²

Bu tarihte Yûsuf el-Kandehlevî 21 yaşında olup, Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin mürebbiliğinde eğitimini sürdürmekteydi.⁷⁰³ Davet işlerinde tecrübesiz olmasına rağmen Hicâz'a ulaştıkları vakit diğer tebliğciler gibi camide bulunan cemaate ilk kez Arapça hitapta bulunan Yûsuf el-Kandehlevî, daha ilk konuşmasında muhataplarının takdirini kazanabilmiştir.⁷⁰⁴

Yûsuf el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati programı kapsamında yaptığı diğer bir önemli davet çağrısı babasının da hazır bulunduğu Nûh içtimasında gerçekleşmiştir. Onun yapmış olduğu tebliğ çağrısı ve Sahâbe hayatından verdiği örnekler içtimaya katılanları derinden etkilemiştir.⁷⁰⁵ Muhammed Yûsuf çok geçmeden aynı konuşmalarını tekrardan “Kensâl” ve “Hartal” bölgelerinde yapmıştır.⁷⁰⁶ Daha sonra Pakistan'ın Kuratşi bölgesinde kırk günlük tebliğ faaliyetinde yer almıştır.⁷⁰⁷

Böylece Yûsuf el-Kandehlevî dinî tahsili yanında yaşadığı bölgenin yakın çevrelerine mahallî davet programlarına katılarak tecrübe biriktirmiştir. Babası İlyas el-Kandehlevî vefat edince içlerinde Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin de bulunduğu bir heyet tarafından Tebliğ Cemaati'nin lideri olarak tayin edilmiştir.⁷⁰⁸

⁷⁰² Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 88.

⁷⁰³ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 90.

⁷⁰⁴ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 89.

⁷⁰⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 97.

⁷⁰⁶ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 97.

⁷⁰⁷ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 99-100.

⁷⁰⁸ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 106-110.

Yûsuf el-Kandehlevî'nin babasının vefatından sonra Tebliğ Cemaati faaliyetleri kapsamında gerçekleştirdiği ilk çalışma Ramazan programı olmuştur. Ramazan bereketinden nasiplenmek ve Ramazan ayında davet işlerini daha da canlandırmak adına davet programlarını yoğunlaştırmış ve bu konuda kendisine eşlik etmeleri için yakın bölgedeki medrese âlimlerine çeşitli mektuplar göndermiştir.⁷⁰⁹

Daha sonra Mevât,⁷¹⁰ Muratâbad⁷¹¹ ve Sehârenpûr⁷¹² gibi Hindistan'ın muhtelif şehirlerinde pek çok geniş çaplı davet içtimalarını akdetmiştir.⁷¹³

Yûsuf el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati hareketinin başına geçtikten kısa bir müddet sonra genel anlamda İslâm'ı özelde tebliğ çalışmalarını yaygınlaştırma amacıyla ilk kez yurt dışı davet programını Londra'da düzenlemiştir.⁷¹⁴ Kandehlevî'nin ortaya koymuş olduğu bu çaba, aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin yurt dışında da aktif olması yönündeki ilk önemli katkı olarak değerlendirilebilir. Zira Tebliğ Cemaati'nin Londra'daki irşat ve ıslahat faaliyetleri daha sonra dünyanın pek çok ülkesine yayılmasına uygun bir zemin hazırlamıştır.⁷¹⁵ 20 Ocak 1946'da Londra'da yapılan mezkûr tebliğ gezilerinde davetçiler büyük zorluk ve meşakatlere dayanarak bölgede bulunan Hintlilere hitaben İslâm'ı ve davet çalışmalarını anlatmaya gayret etmişlerdir.⁷¹⁶

1947'de Hindistan'ın parçalanmasıyla ortaya çıkan kargaşalı dönemlerde de Yûsuf el-Kandehlevî'nin önderlik ettiği Tebliğ Cemaati'nin mensupları faaliyetlerine ara vermemişlerdir. Aksine yaşanan kanlı olaylarda şiddete maruz kalan ve mülteci konumuna düşen kalabalıklarla ilgilenmeye çalışmışlardır. Aralarında İslâm ile ilgili herhangi bir bilgisi olmayanların da bulunduğu mültecilere Kelime-i Tevhid ve Namaz gibi dinin emirlerini tebliğ etmenin yanı sıra yaralı olanlara ilk tıbbî yardım gösterme veya hastaneye götürmek gibi insanî destekleri de sağlamaya çalışmışlardır.⁷¹⁷

Yûsuf el-Kandehlevî, bağımsız Pakistan devletinin kurulmasının ardından tebliğ çalışmalarını Pakistan'a kaydirmiş ve bu bölgede yoğunlaşmaya karar vermiştir. Zira İlyas el-Kandehlevî ve onun Tebliğ

⁷⁰⁹ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 119-121.

⁷¹⁰ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 125-128.

⁷¹¹ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 132-133; 145.

⁷¹² Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 134; 142.

⁷¹³ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 7.

⁷¹⁴ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 146.

⁷¹⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 146.

⁷¹⁶ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 147.

⁷¹⁷ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 165-185.

Cemaati çalışmalarına yakından tanıklık eden Müslümanların büyük bir kısmı yeni kurulan Pakistan'a göçetmişlerdi. Başta din olmak üzere tarihi ve kültürel bağları olan Pakistanlı Müslüman kardeşleri arasında da Tebliğ Cemaati faaliyetlerini yaymaya çalışan Yûsuf el-Kandehlevî Pakistan'a farklı tarihlerde toplamda 8 defa davet için ziyarette bulunmuştur.⁷¹⁸

İlk etapta Pakistan'a nispeten az olsa da Yûsuf el-Kandehlevî'nin yurt dışında yaptığı ilk davet programları arasında Bangladeş tebliğ çalışmaları da yer almıştır.⁷¹⁹

Yûsuf el-Kandehlevî, babası İlyas el-Kandehlevî'nin de temenni ettiği gibi tebliğ çalışmalarını Hicâz bölgesinde gerçekleştirme fırsatı bulmuştur. Bütün Müslümanların kutsal bölgesi sayılan başta Mekke ve Medine şehirlerine diğer Müslümanlar gibi Yûsuf el-Kandehlevî de öncelikle hac ziyaretini tamamlamak için yola çıkmıştır. Ancak hac ziyareti yanında farklı coğrafyalardan hac vazifesini tamamlamak için Mekke'ye gelen farklı dil, örf ve kültürlere sahip binlerce Müslümanların bir arada bulunduğu ortamı da davet işlerini yaygınlaştırmakla değerlendirmiştir. Buna göre Kandehlevî, hac sırasında tebliğcilere üç genel program düzenlemiştir:

1. Tebliğciler, tüm hacıların toplandığı duraklar, bekleme ve ziyafet yerleri gibi bütün mevzilere odaklanmış ve bu güzergahlarda tebliğlerini yürütmüşlerdir.

2. Hac günlerinde hacıların seyahat ettiği kıyı bölgelerinde ve havalimanlarında davet gruplarını etkinleştirmiştir.

3. Hacıların boş zamanlarının olduğu ve vakit geçirdikleri gemilerde talim ve zikir halkalarını oluşturmuştur.⁷²⁰

Yûsuf el-Kandehlevî, Hicâz bölgesinden sonra Tebliğ Cemaati çalışmalarını Arap ülkelerinde aktifleştirmeye yönelmiştir. Tebliğ Cemaati'nin Arap diyarlarındaki faaliyetlerini bu bölgelerde uzun müddet kalan cemaatin önde gelen mensuplarından biri İsa Muhammed şu şekilde anlatmıştır: *"Tebliğ Cemaati 1962 senesinde davet için Şam'a yola çıkmıştı. Sınra ulaştığında sınır muhafızları ülkeye girmesini engelledi. Bu durumda tebliğciler Allah'a dua etmeye koyuldu ve hacet namazını kıldılar. Girişi engelleyen muhafızların kalplerini yüce Allah yumuşattı ve tebliğcilerin girmelerine müsaade ettiler. Bu*

⁷¹⁸ Hüseyinî, eş-Şeyh Muhammed Yûsuf, 239-257.

⁷¹⁹ Hüseyinî, eş-Şeyh Muhammed Yûsuf, 239; Balcı, Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme, 187.

⁷²⁰ Hüseyinî, eş-Şeyh Muhammed Yûsuf, 265-266.

cemaat mezkûr bölgede uzun süre kaldı ve oradan on bir kişilik davetçi bir grup oluşturarak geri döndü." ⁷²¹

Böylece Yûsuf el-Kandehlevî'nin liderliğindeki Tebliğ Cemaati üyeleri 1951'de Mısır ve Sudan'a, aynı senenin 18 Şubat tarihinde ise Irak'a ulaşmıştır.⁷²² 23 Aralık 1961'de Şam ve Dimaşk bölgelerinde davet işlerini yürütmüşlerdir.⁷²³ Ayrıca Ürdün,⁷²⁴ Filistin,⁷²⁵ Libnan,⁷²⁶ Yemen,⁷²⁷ Libya,⁷²⁸ Tûnus,⁷²⁹ Cezair⁷³⁰ ve Fas⁷³¹ gibi Arap ülkelerinde de tebliğciler davet faaliyetlerini yürütmüş, karşılaştıkları sorunları, yaşadıkları zorlukları ve Tebliğ Cemaati'ne kazandırdıkları gönüllü davetçi grupları Yûsuf el-Kandehlevî ve diğer cemaatin önderlerine zaman zaman gönderdikleri mektuplarda rapor halinde anlatmışlardır.⁷³²

Tebliğ Cemaati'nin Arap ülkelerinden sonraki yaygınlık kazanma süreci Afrika, Asya ve Avrupa ülkelerinde devam etmiştir. Tebliğ Cemaati'nin söz konusu kıtalarda yaşayan Müslüman ve gayri Müslümanlara yönelik tebliğ çalışmalarının yaygınlaştırılmasında bu kıtalarda yaşayan ve hac sırasında tanıştıkları insanların büyük destekleri olmuştur. Başka bir ifadeyle Tebliğ Cemaati mezkûr bölgelere zamanında gönül bağı kurmuş olduğu hacıların vasıtasıyla etkinlik kazanabilmiştir.⁷³³

İlk zamanlar Hindistan'da oluşan Tebliğ Cemaati Pakistan'da yaygınlık kazanmış, buradan Afganistan, Türkiye, Endonezya, Malezya, Singapur, Sri Lanka, Nijerya ve diğer Afrika ülkelerine kadar uzanmıştır.⁷³⁴

Tebliğ Cemaati Afganistan'a ilk kez on kişilik ekiple Ubeydullah el-Bülyevî'nin önderliğinde Ağustos 1957 senesinde girmiştir. Cemaatin ilk ulaşım yeri ülkenin başkenti Kabil olmuş ve burada yirmi gün kalarak insanlara Arapça hitapta bulunmuşlardır.⁷³⁵

⁷²¹ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 302.

⁷²² Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 317.

⁷²³ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 317-320.

⁷²⁴ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 320-322.

⁷²⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 322-324.

⁷²⁶ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 324-325.

⁷²⁷ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 326.

⁷²⁸ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 327.

⁷²⁹ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 329.

⁷³⁰ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 330.

⁷³¹ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 332.

⁷³² Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 333-338.

⁷³³ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 339.

⁷³⁴ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 339.

⁷³⁵ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 340-341.

Tebliğ Cemaati dünya çapında çalışma yapmaya başladığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye'ye gelen ilk teşkil grubu (davetçi grubu) yine Muhammed Yûsuf'un liderliği döneminde gelmiştir. Yaygın olan görüşe göre, 1950'li yılların başında yurt dışından ilk tebliğ grubu İstanbul'a gelmiştir. İlk davet çalışmasını Pakistan'dan gelen bu davetçi grubu başlatmıştır. Devam eden teşkiller neticesinde davet çalışmasını yürütecek bazı Müslümanlarla tanışılmış ve düzenli olarak ziyaretler devam ettirilmiştir. Pakistanlı Müslümanlar, 1960'lı yılların sonuna kadar İstanbul'daki Müslümanlarla irtibatlarını devam ettirmişlerdir. İlk defa Türkiye'den bir grup 1967 senesinde Pakistan'a tebliğ için sefere çıkmıştır. Türkiye ile Pakistan arasında bugüne kadar devam eden bir ilişki oluşturulmuştur. Böylelikle Tebliğ Cemaati'nin Türkiye'deki faaliyetleri başlamıştır. Türkiye'de cemaatin ilk davetçileri Mustafa Adıgüzel ve Ahmet Saruhan olmuştur. Cemaat, İstanbul Hasköy'deki Arabacı Alanı mevkiinde bir camide faaliyetlerine başlamıştır. Bir müddet sonra İstanbul'un Sultançiftliği İlçesinde küçük bir barakada faaliyetler yürütülmüştür. Çok az katılımcıyla başlayan cemaatin sayısının gün geçtikçe arttığı kaydedilmektedir. Zamanla faaliyetlerin yürütüldüğü baraka yetersiz gelmiş ve Mescid-i Selam Camii inşa edilmiştir. 1983 senesinde inşa edilen Mescid-i Selam Camii, cemaatin Türkiye'deki merkezi konumundadır. 28 Şubat sürecinden Türkiye'deki her dini grup gibi Tebliğ Cemaati de etkilenmiştir. Toplumda cemaate ve davetçilere karşı olumsuz bir bakış açısı oluşmuştur. Bazıları cemaat hakkında emniyet teşkilatına şikâyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmelerden dolayı halkın cemaate olan rağbeti azalmıştır. Ancak hiçbir zaman bitme noktasına gelmemiştir. Tebliğ faaliyetlerinin her zaman kesintisiz olarak muhakkak devam edeceğine ve her türlü olumsuzluğa rağmen birilerinin bir yerlerde tebliğ faaliyetlerini devam ettireceğine inanılmaktadır. Türkiye'deki davetçiler yurt dışında da tebliğ faaliyetlerine katılmaktadırlar. Yurt dışına çıkacak olan teşkil grupları Mescid-i Selam Camii'nden teşkil olunmaktadır. Yurt dışına sefere çıkamaya niyet eden davetçiler çıkacakları vakit, Mescid-i Selam Camii'nde toplanmaktadırlar.⁷³⁶

Asya ülkelerinden Malezya ve Endonezya'ya ilk Tebliğ Cemaati gruplarının 1950'li yılların başında geldiği kaydedilmektedir.⁷³⁷ Başka bir bilgiye göre Güney Doğu Asya'ya ilk davetçi grupların 1952'de Mevlâna Hacı

⁷³⁶ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 50-53; Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 342-345.

⁷³⁷ Noor, *İslam on the Move The Tablighi Jama'at in Southeast Asia*, 33.

Miacî İsa'nın önerliğinde bir tekneyle geldikleri belirtilmiştir.⁷³⁸ Endonezya ile ilgili herhangi bir tecrübeleri olmayan ilk tebliğ grubuna Hacı Zaristan isimli şahıs destek sağlamış ve kendi evine davet etmiştir. Ayrıca bununla yetinmeyip bölgede yaşayan Hind kökenli insanları da evinde toplamıştır. Birkaç gün sonra Hacı Zaristan'ın tavsiyesi üzerine cemaat Bandengan Camiisine taşınmış ve burada tebliğ çalışmalarını yürütmeye başlamıştır.⁷³⁹

Tebliğ Cemaati'nin Afrika ülkelerine girişi 1956'da gerçekleşmiştir. Bu tarihte Kenya, Uganda, Tanzania, Malavi, Zambiya, Mozambik gibi Afrika ülkelerinde bulunan Hind asıllı tüccar ve işçilerin destekleriyle faaliyet yürütmeye çalıştıkları kaydedilmektedir.⁷⁴⁰

Orta Asya'da Tebliğ Cemaati faaliyetlerinin 1960-1970 yıllarında Sovyetler Birliği ile Hindistan devletleri arasında imzalanan öğrenci değişimi programlarıyla başladığı kaydedilmektedir. Bu bilgiye göre değişim programıyla eğitim için Orta Asya'ya gelen Hindistanlı öğrenciler yanlarında Tebliğ Cemaati'ne ait kitapları da getirmişlerdir. Ancak o zamanın şartlarında değişim programıyla gelen ve aynı zamanda Tebliğ Cemaati'ne üye olan söz konusu Hintli öğrencilerin sayısının az olmasından dolayı bölgenin dinî durumuna çok da etkisi olmamıştır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya Federasyon'unda Tebliğ Cemaati 2009 senesinde resmî kararla ekstremistik hareket olarak ilan edilmiş ve ülkede yasaklanmıştır.⁷⁴¹ Cemaatin Orta Asya'da yaygınlık kazanma süreci ise Sovyet Birliğinin dağılması akabinde bağımsız devletlerin kurulmasıyla birlikte başlamıştır. Tebliğ Cemaati'nin siyasete karışmama prensibinden dolayı ilk başlarda Orta Asya ülke yöneticilerinin bazılarının cemaatin faaliyetlerini hoş karşıladıkları kaydedilmektedir. Zira İslâm'ın barış ve kardeşlik konularındaki emirlerinin cemaat tarafından genç kuşağa ulaştırılması onları kötü fikir ve davranışlardan uzaklaştıracağı şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca bu hareketin siyasete karışmama yaklaşımı yanında İslâm'ı savaşı ve barış yoluyla tebliğ etme çabaları da çoğunluğa makbul gelmiştir.⁷⁴²

⁷³⁸ Noor, *İslam on the Move The Tablighi Jama'at*, 33.

⁷³⁹ Noor, *İslam on the Move The Tablighi Jama'at*, 35.

⁷⁴⁰ Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 354.

⁷⁴¹ <https://www.sova-center.ru/religion/news/extremism/counter-extremism/2009/05/d15947/>, 26.02.2022.

⁷⁴² Balcı, "The Rise of the Jama'at al Tabligh in Kyrgyzstan" 159.

Tebliğ Cemaati hareketinin Orta Asya’da halkının büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu ülkelerdeki durumuna bakılacak olursa, örneğin Türkmenistan’da hükümetin uyguladığı siyasi rejimden ötürü cemaatin herhangi bir faaliyet yürütemediği kaydedilmektedir.⁷⁴³ Ancak Özbekistan’da, özellikle Fergana vadisinde çok aktif oldukları, hatta dönemin Diyanet İşleri Başkanlığını yapan ve Orta Asya’nın meşhur âlimlerinden biri olarak kabul edilen Şeyh Muhammed Sadık Muhammed Yusuf (ö. 2015) tarafından Tebliğ Cemaati hareketinin zararsız olarak nitelendirildiğine işaret edilmektedir.⁷⁴⁴ Ancak Özbekistan hükümetinin 2004 senesinde Tebliğ Cemaati hareketinin ülke içinde hızlı bir şekilde yayılmasından endişe duyduğu ve ileride farklı sorunları meydana getirebilecekleri düşüncesiyle yasakladığı belirtilmektedir. Her ne kadar Tebliğ Cemaati çalışmaları Özbekistan’ın resmî kanunlarında yasaklanmış ise de günümüzde halen gayri resmî olarak varlığını sürdürdüğü kaydedilen bilgiler arasında yer almaktadır. Hareket aynı şekilde Tacikistan’da da 2015 yılında yasaklanmıştır. Kazakistan ise ilk başlarda Tebliğ Cemaati’ni resmî olarak tanımamış fakat herhangi bir yasak da getirmemiştir. İlerleyen zamanlarda cemaat mensupları ile hükümet bazı konularda anlaşmazlığa düşmüş ve bu sebeple hareketin bazı üyeleri zaman zaman hapse atılmıştır. Neticede Kazak hükümeti 2013’te Tebliğ Cemaati’ni ekstremistik hareket olarak nitelemiş ve ülke içindeki çalışmalarını yasaklamıştır.⁷⁴⁵ Ayrıca Kazakistan’ın yetkili devlet makamları, Müşterek Güvenlik Anlaşması Teşkilatı’na üyeliği ve sınır komşusu olması sebebiyle Tebliğ Cemaati’nin resmî desteklerle yaygınlık kazandığı ve serbest çalışma yürüttüğü Kırgızistan’da da yasaklanması konusunda yetkilileri ikna etmeye çalışmıştır. Bu konu Kırgızistan parlamento düzeyinde birkaç kez gündeme gelmiş ve Kırgızistan’ın eski Cumhurbaşkanı A. Atambayev, durumu analiz etmeyi ve buna göre bir karar vermeyi önermiştir.⁷⁴⁶ Ayrıca konuyla ilgili kanaatini arzedan Atambayev, Tebliğ Cemaati faaliyetlerini yasaklayarak onlardan kurtulmanın mümkün olmayacağını, yasaklandığı takdirde cemaatin radikal bir harekete dönüşme ihtimalinin olduğunu, dolayısıyla sıkı gözetim altında tutarak eleştirildiği yönleri düzeltmenin ve bu şekilde çalışmalarına izin verilmesinin daha da faydalı olacağını dile getirmiştir. Buna ilave olarak Tebliğ

⁷⁴³ Yegorov, “Dvijenie Tabligi Djamaat”, 159.

⁷⁴⁴ Balci, “The Rise of the Jama’at al Tabligh in Kyrgyzstan”, 63-64.

⁷⁴⁵ Yegorov, “Dvijenie Tabligi Djamaat”, 159.

⁷⁴⁶ Kozukulov ve Hamdamova, “Kratkiy Analiz Vlyaniya Dyatelnosti Tabligi Djamaat”, 3.

Cemaati'nin yasaklandığı Kazakistan ve Özbekistan'da hareketin gizli bir şekilde varlığını sürdürdüğünü ve bir gün bu iki ülkede radikal bir düşüncelerle tekrar ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. Özellikle Atambayev'in Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'da Geleneksel İslâm (Salttuu İslâm-Hanefilik ve Mâtürîdîlik) anlayışına teşvik ettiğini iddia etmesi hareketi dönemin (2015) Cumhurbaşkanı olarak açık bir şekilde desteklediği şeklinde anlaşılmıştır.⁷⁴⁷ Günümüzde Tebliğ cemaati Kırgızistan'da Müftülüğün bir bölümü olarak kendi faaliyetlerine devam etmektedir. Fakat karşı tepkiler dolayısıyla faaliyetlerini bazı sınırlamalar ve kurallar çerçevesinde yapabilmektedir. 16 Şubat 2003 tarihinden itibaren davet işleri ancak Kırgızistan Müslümanları Dini Başkanlığı (KMDB) tarafından verilen izin çerçevesinde yürütülebilmektedir.⁷⁴⁸ 10 Şubat 2009 tarihinden başlayarak KMDB tarafından davete çıkacak kişiler için gerekenler tespit edilmiş ve davet bölümü için özel kurallar oluşturulmuştur. Dolayısıyla sadece KMDB tarafından çizilen şartlara uygun kişiler davet faaliyetlerini yapabilmektedirler.⁷⁴⁹

G. Zekeriyyâ el-Kandehlevî ve Tebliğ Cemaati'nin Gelişimine Katkısı

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati'nin kurucusu olan amcası İlyas el-Kandehlevî ve bu cemaatin lideri, aynı zamanda kendisinin öğrencisi ve damadı olan Yûsuf el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati kapsamındaki bütün çalışmalarında en büyük destekçisi olmuştur. İlyas el-Kandehlevî, tebliğ ve irşat çalışmalarını başlattığı dönemlerde ilim ehline yönelerek onların da bu işe katılmalarını, sadece vaaz ve hitabetle yetinmeyerek aynı zamanda sahabe ve tabiin gibi dini yayma uğrunda amelî gayret göstermelerini ve kapı kapı dolaşmalarını istemiştir. Muhammed Zekeriyyâ da amcasının bu talebini destekleyerek yazmış olduğu bir mektubunda şöyle demiştir: *“Bir müddetten beri şunu düdşünmekteyim; ilim erbabı dini yaymak için bizzat halkın kapılarını çalmadıkça ve avamın yaptığı gibi, bu iş için köy köy, şehir şehir dolaşmadıkça bu çalışma kemâl derecesine ulaşamaz. Çünkü halk, ilim ehlinin amel ve davranışlarında etkilendiği kadar, onların ateşli konuşmalarından etkilenmezler, selefi sâlihî'nin hayatı da bize bunu gösteriyor. Bu sizin gibi ilim*

⁷⁴⁷ <http://formula.kg/387/>; 26.02.2022; <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-tablighi-jamaat-security-sept13/25111986.html>, 26.02.2022.

⁷⁴⁸ Kanatbek Murzahalilov ve Miraciddin Arunov, “Dvijeniya «Tabligi Camaat» v Kirgizstane: Osobennosti Deyatelnosti i Vozmojnosti Posledstiya dlya Razvitiya Religioznoy Situatsii v Respublike”. *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, 13/3. (2010), 185-192.

⁷⁴⁹ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 264.

ehli olanlara aşikârdır”.⁷⁵⁰ Ayrıca bu konuda Muhammed Zekerîyyâ'nın bizzat kendisi de Tebliğ Cemaati'nin dünya çapında yayılması için çeşitli toplantılar düzenlemiş, Hindistan'ın farklı eyaletleri dahil olmak üzere yurt dışına da irşat ve tebliğ seyahatlerini yapmıştır.⁷⁵¹ Özellikle Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin 1972 senesinde Medine'ye yerleşmesi ardından dünyanın dört tarafından gelen hacılara yönelik yürüttüğü tebliğ ve irşat çalışmaları Tebliğ Cemaati'nin yaygınlık kazanması ve gelişmesinde büyük bir katkı sağlamıştır.⁷⁵²

Zekerîyyâ el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati âlimleri arasında en önde gelen bir âlim olmakla birlikte birçok hususta cemaat içerisinde kilit roller üstlenmiştir. Tebliğ Cemaati'ne mensup diğer âlimlere nispeten yüzün üzerinde yazmış olduğu eserleri ve ilmî-tasavvufî kişiliğiyle ön plana çıkmaktadır. Muhammed Zekerîyyâ, bütün bu ilmî ve ahlakî kişiliğiyle cemaat medresesinde çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Başta cemaatin en önemli lideri olan Yûsuf el-Kandehlevî olmak üzere Şeyh Muhammed Yûsuf el-Benurî, Mevlevî Gulâm Favs el-Hazârevî, Müftü Muhammed Şefî el-Hanefî ve Şeyh Manzur Ahmed en-Numânî Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin yetiştirdiği ve Tebliğ Cemaati'nde önemli bir yere sahip olan bazı önemli alimlerindendir.⁷⁵³

Hint Alt Kıtası'nda yetişen âlimler arasında Tebliğ Cemaati'nin önderleri olan İlyas el-Kandehlevî, Yûsuf el-Kandehlevî ve Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin İslâm'ın yayılmasına önemli katkıda bulundukları malumdur. Diyûbendî ekolü çıkışlı mezkûr âlimler içinde özellikle Muhammed Zekerîyyâ'nın şer'î ilimlerin yanında tasavvufî terbiye ile toplumu dini yönden ihya etmeye çalıştığı, kendisinin Çiştî Tarikatı geleneğinde uyguladığı mânevî terbiye ile bireysel ve toplumsal ahlâkın kazanılmasında sufi-meşrep bir tavır sergilediği belirtilmektedir. Ayrıca Muhammed Zekerîyyâ dahil olmak üzere Tebliğ Cemaati mensuplarının tasavvufî yönleri, Cemaatin ilkesel yapısında, eserlerinde, dini tebliğ yönteminde, faaliyetlerinde, zikir ve diğer nafile ibadetlerinde önemli bir role sahiptir.⁷⁵⁴

⁷⁵⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 123.

⁷⁵¹ Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati kapsamındaki seyahatleri tezin 38. sayfasında ele alınmıştır.

⁷⁵² Özşenel, “DİA”, 14/299.

⁷⁵³ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 41.

⁷⁵⁴ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 59.

Tebliğ çalışmalarında tasavvufî düşünceden de beslenen Muhammed Zekeriyâ, cemaat mensuplarına bazen tasavvuf terimleri hakkında da bilgi vermiştir. O, dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet yürüten Tebliğ Cemaati mensuplarına tasavvuf ve tarikat hakkında tafsili olarak bahsetmese de eserlerinde sufilerin keşif ve kerametlerinden bahsetmiştir. Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin dünyanın dört tarafında davet işlerini üstlenen Cemaat üyelerine aşıladığı sufî yaşam ve mânevî karakter zamanla Vehhabî/selefilelerin faaliyetini yürüttüğü bölgelerde gerileyen tasavvufî düşüncenin yeniden canlanmasında bir etki oluşturmuş ve aynı zamanda tasavvuf kültürünü yeniden tanıtmıştır.⁷⁵⁵ Ayrıca davetçiler, kazandıkları söz konusu ahlâkî ve mânevî kişilikleriyle hitapta bulunduğu insanlarla kolay bir şekilde iletişim kurabilmekte ve insanların gönüllerini kısa bir sürede kazanabilmektedirler.

Tebliğ Cemaati'nin 1979 yılındaki uluslararası ictiması ve 1981'deki Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin Güney Afrika ziyareti sonrasında bu bölgede de Tebliğ Cemaati hareketinin önemli oranda büyüdüğü kaydedilmektedir. Özellikle Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin Güney Afrika ziyaretiyle sûfî erkânına "tasavvufun yeniden düzenlenmiş bir biçimi" olarak vasıflandırılan yeni bir tasavvufî canlılığı aşıladığı, bunun neticesinde *Dâru'l-Ulûm-i Zekeriyâ* adlı yeni bir dâru'l-ulûmun kurulduğu ve günümüzde bu okulda iki yüzden fazla talebenin eğitim aldığı belirtilmektedir. Bu bilgiler aynı zamanda Zekeriyâ'nın Tebliğ Cemaati'nin mezkûr bölgede yayılmasında da önemli bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin sûfî hareketin alt yapısını kullandığı, bu bağlamda tasavvufun bütünüyle şeriata muvafık hale getirilmesi ve yeniden yorumlanmasında ise Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin oldukça büyük etkisinin olduğu kaydedilmektedir.⁷⁵⁶

Öte yandan Tebliğ Cemaati'nin gelişmesi ve yaygınlık kazanmasında yazılı olarak hiçbir kimse Zekeriyâ el-Kandehlevî kadar katkıda bulunmamıştır. Onun eserleri Tebliğ Cemaati hakkında bilgi edinme konusunda ilk müracaat edilmesi gereken kaynaklardır.⁷⁵⁷ Özellikle Tebliğ Cemaati'nin kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî'nin hayatı ve tebliğ

⁷⁵⁵ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 66.

⁷⁵⁶ Jacobus Naude, "Güney Afrika'da Tasavvufa Karşı Muhalefetin Tarihsel Seyri", çev. Orhan Ş. Koloğlu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12/2. (2003), 431-460.

⁷⁵⁷ Fikret Efe, *Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Eğitim Yöntemi, İslamî Araştırmalar Dergisi* 17/3, (2004), 216-234.

çalışmalarını anlatan bir biyografi eserinin ortaya çıkmasında en büyük ve en önemli katkıyı Şeyhul Hadis olarak vasıflandırılan Zekerıyyâ el-Kandehlevî sağlamıştır. Eserin meydana getirilmesinde büyük gayret, derin bir araştırma ve incelemeleriyle tarihî bilgileri bir araya toparlamıştır. Bunu yaparken bazen gecelerini uykusuz geçirmiş ve eserde yer alan hadislerin sıhhat durumuyla da bizzat ilgilenmiştir. Zira Tebliğ Cemaati hareketini başlatan İlyas el-Kandehlevî'nin hayatı, ahlâkî ve ilmî kişiliği ve özellikle tebliğ faaliyetlerindeki tutumu Cemaat üyelerinin örnek alması ve davet çalışmalarında bir klavuz olarak istifade etmeleri açısından büyük bir önem arz etmiştir.⁷⁵⁸ Bunun yanı sıra Tebliğ Cemaati'nin temel gayelerinden biri keskin bir dinî değişimden ziyade Müslümanlara sahabeyi sevdirmek ve onları örnek almalarını sağlamaktır. Ayrıca Müslümanların zamanla kendi istekleriyle yaşam tarzlarını sahabeninkine benzeteceklerine, din için mücadele ve fedakârlık göstereceklerine ve onlar gibi bir hayat tarzı sürdüreceklerine inanmaktadırlar. Bundan dolayı sahabenin en iyi bir şekilde öğrenilmesi ve tanıtılması için Muhammed Zekerıyyâ *Hikâyât-ı Sahâbe* adlı Sahâbenin hayatından örneklerin serdettiği bir eser kaleme almış ve bu kitabı yazma amacıyla ilgili şunları kaydetmiştir: “Saygıdeğer üstadım İlyas el-Kandehlevî bana Hz. Peygamber'in (a.s.) Sahâbesi'nin hayat hikayelerini içerecek, kadınlara ve çocuklara yönelik bir kitap yazmamı emretti. Bunun altında yatan ana düşünce, Müslüman anneler, çocuklarını yatağa yatırırken masal anlatma yerine İslâm'ın altın çağının gerçek ve doğru hikayelerini anlatsınlar. Böylece onlarda Sahâbe sevgi ve saygısı uyansın, dini ve imânî bilinçlenme oluşsun ...”⁷⁵⁹

Muhammed Zekerıyyâ'nın amcasının söz konusu talimatını yerine getirme gayreti aynı zamanda onun Tebliğ Cemaati'nin amaçlarına ve davet faaliyetlerine uygun eserleri telif etme sorumluluğunu üstlendiğini de göstermektedir. Başka bir deyişle Zekerıyyâ el-Kandehlevî, Tebliğ Cemaati'nin diğer mensuplarından farklı olarak davet programlarına sadece fiili ve sözlü olarak katılmamış, aynı zamanda ilmî birikimi ve eserleriyle de katkı sağlamıştır. Nitekim İlyas el-Kandehlevî, hayatının son günü Zekerıyyâ'yı yanına çağırarak şöyle bir vasiyette bulunmuştur: “*Ben sana*

⁷⁵⁸ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 37.

⁷⁵⁹ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ Ve Egitim Yöntemi*, 222.

hadislerden Resûlullah'ın (a.s.) vakıalarını, âdetlerini ve ahlâkını araştırmayı, gücün yettiği kadar onları yaymaya çalışmanı vasiyet ediyorum."⁷⁶⁰

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati'nin bütün çalışmalarını yakından takip ettiğinden dolayı hareketin en üst düzeydeki murakıbbı olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶¹ Özellikle Yûsuf el-Kandehlevî'nin vefatından sonra cemaatin faaliyetlerini eskisinden daha güçlü bir şekilde kontrol etmeye çalışmıştır.⁷⁶² Örneğin bir defasında Tebliğ Cemaati'nin çalışma usulleriyle ilgili yazdığı bir mektupta şöyle bir öneride bulunmuştur: *"Benim eskiden beri şöyle bir arzum var; Bu davet cemaatleri has usullere ve dergâh âdablarına riayet ederek tarikat büyüklerinin feyzinden istifade etsinler. Bu esnada kararlaştırılan vakitlerde etraftaki köylerde tebliğ çalışmasına da devam etsinler. Bu konuda sizin yanınıza gelecek olan kişilere bir tarz belirleyiniz. Bu aciz kul da büyük ihtimalle bu hafta birkaç seçkin kişiyle sizi ziyaret edecektir. Diyobend ve Tana Baven de zihinlerimizdedir.*"⁷⁶³

Muhammed Zekeriyyâ, çoğunluk tarafından Tebliğ Cemaati'nin seçkin üyesi ve Tebliğ Cemaati teşkilatındaki fikhî otorite sahipliğiyle önde gelen temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kendisinin üretken bir yazar olduğu ve eserlerinin seçkin Müslüman âlimler ve sıradan Müslümanlar tarafından yaygın bir şekilde referans olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Kur'ân ve hadis ile alakalı eserleri yanında bazı önemli kaynaklar üzerine yazdığı tâlikât ve haşiye türündeki eserleri ve bu eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleri, Tebliğ Cemaati tarafından inşa edilen medreselerin eğitim müfredatında kullanılmak üzere tasarlanmıştır.⁷⁶⁴

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati'nin gelişimine ve dünyaya yayılmasındaki etkisine dikkat edilecek olursa, bahsedildiği üzere onun ilmî ve ahlâkî (tasavvufî) kişiliği büyük önem arz etmektedir. Ancak bununla birlikte Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıktığı günden bugüne kadarki süreç içerisinde Cemaatin kaydettiği bütün başarı ve etkinliğinin arka planında Muhammed Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mal* adlı eserinin oldukça büyük bir tesirinin olduğu

⁷⁶⁰ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 231-232.

⁷⁶¹ Mâni b. Hammad el-Cuhenî, *Çağdaş inançlar ve düşünceler: dinler, mezhepler, cemaatler, ideolojiler, edebi, felsefî ve siyasi akımlar*, çev. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012), 403.

⁷⁶² Hüseyinî, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf*, 179.

⁷⁶³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 124.

⁷⁶⁴ Dudy Imanuddin Effendi ve Dudi Rustandi, "The Identity Construction of Da'wah Leadership on Jama'ah Tabligh Movement". *Islam Realitas: Journal of Islamic and Social Studies*, 5/2, (2019), 133-150.

tartışılmazdır. Nitekim Tebliğ Cemaati faaliyetlerinde duyulan ihtiyaç ve hareketin kurucusu İlyas el-Kandehlevî'nin talebi üzerine Muhammed Zekeriyâ tarafından kaleme alınan *Fedâil-i A'mal* kitabı, Tebliğ Cemaati'nin alt yapısının oluşmasına da önemli ölçüde yön vermiş, Cemaatin istisnasız olarak başvurduğu ana kaynağı haline gelmiştir. Müellifin geniş çapta yürütülen tebliğ faaliyetleri esnasında davetçilerin istifade etmeleri amacıyla yazdığı *Fedâil-i A'mal*'ın etkisi günümüzde Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmaları eşliğinde milyonlarca insanların dinî yaşantısının değişiminde görülmektedir.

İşaret edildiği üzere *Fedâil-i A'mal*, Tebliğ Cemaati'nin davet esnasında uyguladıkları tedris ve talim faaliyetlerinde en çok başvurulan kaynakların en önemlisidir. Özellikle Cemaatin tebliğ ve irşat faaliyetlerinin metodunun oluşumunda da büyük önem arz etmektedir. Zira toplumun İslâm ile huzur bulacağını ifade eden Muhammed İlyas, İslâm'ın temel ilkelerini ilk başta bulunduğu ortama tekrardan tebliğ etmeye çalışmış ve daha sonra faaliyetlerini genişlettiği Teblib Cemaati için İslâm'ın temel hususları ile bağdaşan 6 sıfatı belirlemiştir.⁷⁶⁵ Muhammed İlyas söz konusu 6 sıfatı belirlemenin yanı sıra büyük ihtimalle bunların davet çalışmalarında insanlara Kur'ân ve Hadislerin ışığında tebliğ edilmesi maksadıyla ilmî kişiliğine güvendiği yeğeni Muhammed Zekeriyâ'ya konuyla ilgili bir eser telif etmesi talebinde bulunmuştur.⁷⁶⁶ Nitekim *Fedâil-i A'mal*'ın içeriğine bakıldığında bu durumu anlamak mümkündür. Örneğin 6 sıfat, 6 esas, 6 nokta veya 6 prensip gibi birkaç isimle ifade edilen Tebliğ Cemaati'nin temel ilkelerine bakıldığında bunların Kelime-i Tayyibe (Kelime-i Tevhid), Namaz, İlim ve Zikir, İkrâm-ı Müslümân ve İhlas-ı Niyyetten oluştuğunu görmek mümkündür.⁷⁶⁷ Bunlardan ilk iki prensibin aynı zamanda İslâm'ın emrettiği temel hususlardan olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Muhammed Zekeriyâ da amcasının talebi üzerine yazdığı *Fedâil-i A'mal* literatüründe İslâm'ın ilk emri ve Cemaatin ilk sıfat olarak belirlediği Kelime-i Tevhid ile alakalı bir çok ayet⁷⁶⁸ ve hadisleri⁷⁶⁹

⁷⁶⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 270-272; Daudî, Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları, 238.

⁷⁶⁶ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmanîyye*, 4.

⁷⁶⁷ Muhammed Yûsuf Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat ve Tebliğ Metodu Hakkında Mektup*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014); Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 2014; Moldo Abdurahman Kaarı, *6 Sıfat Türdüü Aytılıştarı Menen*, 2016.

⁷⁶⁸ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, 432-442.

⁷⁶⁹ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, 432-452-498.

zikretmiştir. Örneğin *Fedâil-i A'mal*'da ilk önce Tebliğ Cemaati'nin 6sıfatta kullandığı Kelime-i Tayyibe⁷⁷⁰ ifadesinden şehadet kelimesinin anlaşıldığını belirterek *Fedâil-i A'mal* ile Cemaatin altı sıfatı arasındaki ilişkiye işaret etmektedir.⁷⁷¹ Bununla birlikte Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadisi zikrederek “Sizinle Kelime-i Tayyibe'nin arası ayrılmadan önce Lâ ilahe illallah kelimesini çokça söyleyiniz” rivâyetinden hareketle Kelime-i Tayyibe'nin “La ilahe illallah” olduğunu belirtmiştir.⁷⁷² Böylece müellif, *Fedâil-i A'mal*'da Kur'ân'ı Kerim'den seksen beş âyeti tevhid delil olarak sunmuş ve bunları Kelime-i Tevhid ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Tevhidin sadece Müslümanlara değil bütün insanlar için önemli olduğunu, Müslümanların imanlarını koruma hususunda tevhidin sırrına mazhar olup hayatlarına yansıtmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁷³

Öte yandan *Fedâil-i A'mal*'ı kaynak olarak kullanan Tebliğ Cemaati de tebliğ faaliyetlerinde karşılaştıkları insanlara bu kelimeyi söyleyip tekrar etmelerini ısrarla iletmektedirler. Bunu yaparken Kelime-i Tevhid'in faydalarından bahsetmekte ve akşam namazı için camiye gelmeleri konusunda insanları ikna etmeye çalışmaktadırlar. Akşam namazından sonra devamlı olarak yaptıkları vaaz esnasında Tevhid ya da Şehâdet kelimesinin İslâm'daki yeri ve önemini yine *Fedâil-i A'mal*'dan istifade ederek geniş bir şekilde anlatmaya çalışmaktadırlar.⁷⁷⁴

Tebliğ Cemaati'nin ilkelerindeki önemli bir sıfat, Namaz'dır.⁷⁷⁵ Muhammed Zekeriyâ bu sıfatla ilgili *Fedâil-i Salât* yani *Namazın Faziletleri adlı* müstakil bir eser yazarak davetçilerin tebliğ sırasında istifade etmeleri için konuyla ilgili ayet ve hadislerin yanısıra sahâbe ve bazı insanların hayatlarından örnekler serdetmiştir.⁷⁷⁶

Tebliğ Cemaati'nin üçüncü önemli sıfatı İlim ve Zikir'dir. Muhammed Zekeriyâ yine aynı şekilde bu sıfatla ilgili olarak *Fedâil-i Zikr* yani *Zik'rın Faziletleri*⁷⁷⁷ anlamına gelen müstakil bir eser kaleme almıştır. Muhammed

⁷⁷⁰ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 3-10; Moldo Abdurahman Kaarı, *6 Sıfat Türdüü Aytlıştı Menen*, 14.

⁷⁷¹ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, 432.

⁷⁷² Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 63.

⁷⁷³ Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, 459.

⁷⁷⁴ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 65.

⁷⁷⁵ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 15-18; Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 11-12.

⁷⁷⁶ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 29-36; Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, 286; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek, (Bişkek: İz Basma Yayınları, 2014), 95-196.

⁷⁷⁷ Kandehlevî, *Zikr'in Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2012).

Zekeriyyâ'nın bu eserinden de davetçiler önemli ölçüde yararlanmakta, tebliğ çalışmalarında eserde yer alan ayet ve hadisleri zikretmektedirler.⁷⁷⁸

Muhammed Zekeriyyâ'nın Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmalarında başvuracağı kaynakları telif etme görevini yerine getirdiğine delil olacak bir başka eseri *Fedâil-i A'mal* literatürüne dair *Davet ve Tebliğin Faziletleri*⁷⁷⁹ anlamına gelen *Fedâil-i Deave ve't-Tebliğ* adlı kitabıdır.⁷⁸⁰ Müellifin bu eseri de Tebliğ Cemaati'nin amacı ve çalışma metoduyla doğrudan ilişkilidir.

Netice olarak yukarıda kaydedilen bilgilerden Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin Tebliğ Cemaati'ni sıkı bir denetim altında gözetmesi yanında ilmî şahsiyeti, eserleri ve tebliğ seyahatleriyle harekete büyük bir katkı sağladığı ve Cemaat'in gelişiminde büyük bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır.

H. Tebliğ Cemaati'ne Ait Özel Kavramlar

Tebliğ Cemaati içerisinde kullanılan kavramlar, her mensubunun zihninde aynı anlam ve aynı düşünceleri canlandırmaktadır. Cemaatin bazı kavramları çok sık kullanmış olması bunun en önemli sebeplerindendir. Cemaat üyeleri söz konusu kavramların herhangi birisi ifade edildiği zaman bunu rahatlıkla anlayabilmektedir. Ancak Tebliğ Cemaati faaliyetlerine yakından tanıklık etmeyen birinin harekete ait özel kavramları anlayamaması veya başka bir anlam yükleme muhtemeldir. Tebliğ Cemaati hakkında detaylı bilgilere sahip olmak için bu cemaat içerisinde sık kullanılan kavramların iyi bir şekilde bilinmesi önem arz etmektedir. Tebliğ cemaati mensuplarının sık kullandığı ve cemaat hakkında doğru bilgi edinmeyi sağlayan belli başlı kavramlar ise şunlardır:

Teşkil: Davet için bir araya gelmiş 10-15 kişilik Müslüman gruplara verilen bir tanım.

Emir: İdareci ve lider anlamına gelmektedir. Tebliğ gruplarında sorumlu olarak tayin edilen kişiye verilen bir isimdir. Başka bir anlamı ise Tebliğ Cemaati'nin faaliyet yürüttüğü ülkelerdeki cemaatten sorumlu idarecidir. En üst emir ise Tebliğ Cemaati'nin baş lideridir.

⁷⁷⁸ Camalidin Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, (Bişkek: Manas Kırgız-Türk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 63.

⁷⁷⁹ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2012).

⁷⁸⁰ Zekeriyyâ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 514-518.

Bozorglar: Tebliğ Cemaati'nin daimî üyeleri, liderler ve âlimlerdir. Bunlar aynı zamanda tebliğ çalışmalarını organize etmekle yükümlüdürler.⁷⁸¹

Meşvere: İstişare, danışma anlamına gelmektedir. Cemaat mensuplarının, davet vazifelerini yerine getirecekleri yere vardıklarında yapacakları görev dağılımıdır.

Huruç veya Teşkile: Tebliğcilerin davet için çıkmış olduğu seyahata verilen bir isimdir.⁷⁸²

Muallim: Tebliğ gruplarında İslâmî bilgi bakımından diğerlerine göre yetkin olanına verilen bir isimdir.

Mihnet: Tebliğ görevini anlatan bir ifadedir.⁷⁸³

Tongi İçtima: Tebliğ Cemaati'nin yıllık toplantılarına verilen addır.⁷⁸⁴

Geşt: Tebliğ Cemaati'nin davet yönteminde en temel ve en önemli faaliyet türlerini anlatan bir kavramdır. Bazen Cemaatin gerçekleştirdiği bazı çalışmalarına “geşti okul” denilmiştir. Geştin genel anlamı tebliğ ve irşat çalışmalarını halka tanıtılması ve anlatılması için ev, çarşı, sokak ve resmî kurumları ziyaret edilmesidir. Geşte çıkmadan önce dua edilmekte ve camii veya evde cemaate mensup bir kişi zikir için bırakılmaktadır.⁷⁸⁵

Beyân: Grup emirinin belirlediği namaz sonraları camiilerde cemaate6sıfat çerçevesinde vaaz ve nasihatle bulunulmasına beyân denilmektedir. Tebliğ Cemaati beyân için özel bir vakit belirlemiş, özellikle akşam ve sabah namazından sonra beyân yapmaktadırlar. Diğer namazlardan sonra ise genellikle halka dinî ta'lim yapmıştır.⁷⁸⁶

Mutalebe ve İrâde: Beyânlardan sonra dinleyicilerden irâde beyânında bulunmaya mutalebe denilmektedir. Dinleyici cemaatten Allah yolunda tebliğ için vakit ayıracaklarına dair niyetlerini sözlü olarak bildirmelerine irâde denilmektedir. Tebliğ çalışmasının heyecanlı, ateşli ve kritik anını tebliğin mutalebe-irâde süreci oluşturmaktadır.⁷⁸⁷

İkrâm: Yukarıda ifade edildiği üzere Tebliğ Cemaati'nin6ilkesinden biri de ikrâmdır. Mescitte kalan dinleyicilere hazırlanan tatlı, meyve, çerez türü şeylerin sunulmasına ikrâm denilmektedir. İkrâmın hedefi ise çift yönlü bir

⁷⁸¹ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 225.

⁷⁸² Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, (İstanbul: Klasik, 2016), 164.

⁷⁸³ Ahsan, “DİA”, 7/294.

⁷⁸⁴ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 35.

⁷⁸⁵ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 230.

⁷⁸⁶ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 230.

⁷⁸⁷ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 231.

iletişim ortamında dinleyicilere soru cevap ve grup tartışması imkanı sağlayarak, yeni tebliğci aday adayları ile yakın etkileşim içerisine girerek zihinlerdeki şüphe ve tereddütleri gidermektedir.⁷⁸⁸

Talim ve Teallüm: Yeni üyelerin eğitilmesi anlamına gelen kavramlardır.⁷⁸⁹

İnfiradi Amel: Tebliğ Cemaati üyelerinin tebliğ çalışmaları dışında kalan boş vakitleri bireysel olarak yaptıkları faaliyetleri anlatan kavramdır.⁷⁹⁰

Avdet: Camilerde kalındığı müddet içerisinde aynı program uygulanır ve üçüncü günün sabahı merkeze dönmeye avdet denir.⁷⁹¹

Karguzarî: Tebliğ Cemaati üyelerinin belli yerlere davet için gönderilen grupların merkeze dönüşlerinde tebliğ faaliyetleriyle ilgili sözlü rapor vermeye, grubun başında geçen ibretli ve ilginç olayları anlatmaya karguzari denilmektedir.⁷⁹²

Masturat Cemaati: Tebliğ faaliyetlerine kadınların da erkeklerle birlikte çıkmasına “masturat cemaat” denilmektedir.⁷⁹³

Takaza: Meşvereye katılanlar tarafından ortaya konulan görev anlamına gelmektedir.⁷⁹⁴

Çilla: Davete çıkmak üzere olan Tebliğ Cemaati adayının yakın çevresinden uzak durarak tebliğ merkezi veya farklı camilerde dini tebliğ gruplarıyla birlikte 40 günlük bir davet turuna katılmasını anlatan bir kavramdır.⁷⁹⁵

I. Tebliğ Cemaati'nin Fikrî ve İtikadî Kökleri

Tebliğ Cemaati, İslâmî cemaatlerden biridir. Ana kaynakları Kur'ân ve sünnet ile birlikte hareketin kurucularının, büyük âlimlerinin ve Hint alt kıtasındaki tebliğcilerinin akidesidir.⁷⁹⁶ Tebliğ Cemaati'nin bütün mensuplarının akideleri ise Mâtürîdiyye akidesidir. Fıkhî mezhepleri ise Hanefî mezhebidir.⁷⁹⁷ Tebliğ Cemaati tasavvufçulardan, özellikle Çiştîyye, Kâdiriyye,

⁷⁸⁸ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 231.

⁷⁸⁹ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 231.

⁷⁹⁰ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 232.

⁷⁹¹ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 232.

⁷⁹² Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 232.

⁷⁹³ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 271.

⁷⁹⁴ Calalov, *Dinge Meenet Kılunun Adepteri*, 21.

⁷⁹⁵ Rahmat Ullah, “Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi”, 33.

⁷⁹⁶ Cuhenî, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, 413.

⁷⁹⁷ Tâlib er-Rahman, *Cemâetü't-Tebliğ fî Şibhi'l-Kâretü el-Hindiyye*, 67.

Nakşibendiyye ve Sühreverdîyye tarikatlarından çok etkilenmiştir.⁷⁹⁸ Ayrıca tebliğ, terbiye ve irşat çalışmalarında tasavvufun ilkelerinden istifade etmekle birlikte ileri gelen mutasavvüflara özel bir değer atfetmektedirler.⁷⁹⁹

J. Tebliğ Cemaati'nin Amacı

1926'da İlyas el-Kandehlevî tarafından Delhi yakınlarında kurulan⁸⁰⁰ Tebliğ Cemaati, aynı zamanda 'inanç hareketi' diye isimlendirilmenin yanı sıra Diyûbendî hareketinin aktif tarafı olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim bu cemaat aslında Diyûbendî okulundan neşet etmiş bir cemaattir. Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkış sebeplerinden biri olan İngiliz işgali neticesinde İlyas el-Kandehlevî, İngilizleri İslâm'ın baş düşmanı olarak görmüş ve siyasi faaliyetlerin içinde aktif olarak yer almamıştır.⁸⁰¹ Zira Muhammed İlyas'a göre hükümet kurmak ve herhangi bir siyasi iktidar Müslümanların maksadı olamaz. Allah ve Resulü'nün yolunda giderken Cenab-ı Hak hükümet ve iktidar nasip ederse bundan da geri çekilmemek gerekir. Fakat bu Tebliğ Cemaati'nin asıl amacı değildir.⁸⁰² Zira başta Muhammed İlyas ve Tebliğ Cemaati'ne göre her Müslümanın diğerlerine İslâm'ın hatırlatılması ve bilinçlendirilmesi gibi bir sorumluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla şu dört ilke cemaatin ortaya çıkış amacını ortaya koymaktadır:

1. Tebliğci ruhu benimsemek ve yaymak,
2. İslâmî bilgiyi elde etmek ve başkalarına aktarmak,
3. İyiliği yayıp kötülükten sakındırmak (emr-i bil ma'ruf nehy-i anil münker),
4. Bunları yaparken karşılıklı sevgi ve dayanışma içerisinde çalışmak.⁸⁰³

Öte yandan şer'î ilimler yanında tasavvuf geleneğini bilen ve bir sufi müşidi olan İlyas el-Kandehlevî'nin ahlâkî ve ilmî kişiliği öncülük ettiği Tebliğ Cemaati hareketinin amaç ve öğretilerinin oluşmasında etkili olmuştur. Zira onun Tebliğ Cemaati'nin faaliyetlerine yönelik söyledikleri şu sözleri bunu durumu destekler mahiyettedir:

⁷⁹⁸ Cuhenî, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, 413.

⁷⁹⁹ Takiyuddin el-Hüseynî, *es-Sirâcu'l-Münir*, 21; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 88-90

⁸⁰⁰ Aydın Bayram, "Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar=Islamic Movements in Great Britain". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)=The Journal of Islamic Civilization Studies* 1/3 (2015), 390-415.

⁸⁰¹ Bayram, *Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar*, 9; Ron Geave, *Sectarian influences within Islam in Britain, with reference to the concepts of "ummah" and "community"*, (University of Leeds, 1996), 72.

⁸⁰² Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 61.

⁸⁰³ Bayram, "Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar", 399.

“Cemaatimizin temel amacı Müslümanlara Hz. Peygamber tarafından öğretilen orijinal ve gerçek dini öğretmektir. Bu bizim asıl amacımızdır. Tebliğ ve tebliğ turlarımız ise misyonumuzu gerçekleştirmek için çok önemli vasıtalar. Kelime-i şahadet ve namazın öğretilmesi derslerimizin alfabesidir”.⁸⁰⁴

Muhammed İlyas’ın ifade ettiği bu bilgilerden aynı zamanda Cemaatin amacının Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemindeki gibi İslâmî bir toplum inşa etmek olduğunu anlamak da mümkündür.⁸⁰⁵ Buna göre Tebliğ Cemaati’nin asıl amaçlarından birinin Hz. Peygamber’in sünnetinin aynısını yaşatmak ve öğretmek olduğu da belirtilebilir.⁸⁰⁶

K. Tebliğ Cemaati’nin Yöntemleri

Muhammed İlyas el-Kandehlevî’nin davet ve tebliğ ile ilgili nasihatlerini cemedan ve aynı zamanda Tebliğ Cemaati’nin temel kaynaklarından biri kabul edilen *Melfûzât* isimli eserde ‘tebliğin çok önemli bir usûlü’ başlığıyla konuyla ilgili bazı hususlara işaret edilmiştir. Buna göre Muhammed İlyas bir sohbetinde şöyle demiştir:

“Bizim çalışan dostlarımız şunu çok iyi bilmeli ki, eğer onların davet ve tebliğleri insanlar tarafından kabul edilmez, aksine kendilerine kötü sözler söylenir ve iftira atılırsa, sakın ümitsizliğe ve bıkkınlığa düşmesinler. Böyle durumlarda bu sıkıntıların Enbiyâ aleyhimüsselâm’ın ve hususen Peygamberlerin efendisi olan Hz. Muhammed’in (s.a.v.) özel sünneti ve mirası olduğunu hatırlasınlar. Allah yolunda zillate katlanmak herkese nasip olur mu?

Eğer onlar iyi karşılanır, izzet ve ikram görür, davet ve tebliğlerinin kadri bilinir, sözleri şevkle dinlenirse, bunun Allah’ın ihsanı olduğunu bilsinler. Asla bu nimete nankörlük etmesinler. Talep ve rağbetle kendilerine gelen bu kimselere hizmeti ve onlara öğretmeyi Allah’ın bu ihsanına şükretmek olarak bilsinler. Her ne kadar bu kimseler alt tabaka sayılan insanlar olsalar da (onların hizmet ve eğitimlerinde kusur edilmemelidir). Çünkü biz bu dersi Kur’ân’ı Kerîm’i şu ayetlerinden öğrendik:

عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى⁸⁰⁷

“Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü...”⁸⁰⁸

Bu durumda nefsimizin hilesinden de korkmamız gerekir. Sakın nefsimiz bu makbuliyet ve talebi kendi kemâlimiz zannetmesin. Bu durumda bir

⁸⁰⁴ Efe, *Cemaat-i Tebliğ’in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 221-222.

⁸⁰⁵ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, tezin giriş sayfası.

⁸⁰⁶ Naudé, “Güney Afrika’da Tasavvufa Karşı Muhalefetin Tarihsel Seyri”, 452.

⁸⁰⁷ Abese, 80:1-2. ayet.

⁸⁰⁸ <https://www.kuranvemeali.com/abese-suresi/2-ayeti-meali>; Diyanet İşleri (Yeni) Meali, erişim: 16.03.2022.

de “ucub” (kendini beğenme) fitnesinden korkmak gerekir. Özellikle buna dikkat edilmeli ve sakınılmalıdır.”⁸⁰⁹

Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati faaliyetleri kapsamında davet çalışması için yola çıkanların takip etmeleri gereken yöntem ve uygulamaları Muhammed İlyas şu şekilde izah etmiştir:

“Aslında iki şeyin tebliği yapılmalıdır. Geriye kalan kısmı işin şekli ve teşkilidir. Tebliğ edilmesi gereken iki şeyden biri maddî, diğeri manevîdir. Yani Hz. Peygamber’in getirdiği dini yaymak için, cemaatler oluşturarak, diyar diyar, ülke ülke dolaşma sünnetini ihya ederek itibarlı hale getirmek ve kalıcı olmasını sağlamaktır. Manevî kısmından maksat, cezbe ve duygularla ilgili olan tebliğdir. Yani Allah’u Teâlâ’nın hükümleri uğrunda can vermeyi revaç haline getirmektir. Aşağıdaki ayetlerde bu konu açıklanmıştır:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا⁸¹⁰

“Hayır, Rabbine and olsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olamazlar.”⁸¹¹

Yani Allah’ın dini ve emirleri uğrunda canın kıymetsiz, nefsinde zelil olmasıdır.⁸¹²

1. Tebliğe çıkıldığında, Rasûlullah (s.a.v.) öğrettiği şeyler arasında hangisi daha önemliyse, onu öğrenmek için daha fazla gayret edilmelidir. Şu zamanda, bedbahtlığımızdan dolayı, Kelime-i Tayyibe’ye bile yabancılaşmaya başladık (onun hakkında bile bilgi sahibi değiliz). Onun için ilk önce bu Kelime-i Tayyibe’nin tebliği yapılmalıdır. Çünkü bu kelime Allah’ın şanını ve büyüklüğünü ikrardır. Yani “Bizim gerçekten Allah’ın hükümleri uğrunda can vermekten başka meşgalemiz olmayacaktır” diye karar vermektir.

2. Kelime-i Tayyibe’nin lafzını düzelttikten sonra namazın içindeki şeyler düzeltilmeli, namazları Rasûlullah (s.a.v.) kıldığı şekilde kılmaya çalışılmalıdır.

3. Üç vakit (sabah, akşam ve gecenin bir kısmı) kendi durumuna göre ilim tahsili ve zikirle meşgul olunmalıdır.

⁸⁰⁹ Muhammed Manzûr Nu‘mânî, Melfûzât Mevlâna Muhammed İlyâs Kandehlevî’nin Davet ve Tebliğ ile İlgili Nasihatleri, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014), 54-55.

⁸¹⁰ Nisa, 4:65.

⁸¹¹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/558/65-ayet-tefsiri>, Diyanet İşleri (Yeni) Meali, erişim: 16.03.2022.

⁸¹² Ebu’l-Hasen en-Nedvî, Büyük İslâm Dâvetçisi, 270-272.

4. Bu sayılanları yaymanın Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bize kalan bir vazife olduğunu düşünerek Allah yoluna davete çıkılmalı, diyar diyar bu vazifenin ihyası için çalışılmalıdır.

5. Bu dolaşma esnasında güzel ahlakın alıştırmasını yapmaya niyet edilmelidir. Hem Yaradan hem de yaratılanla ilgili vazifeleri eda etmeye gayret gösterilmelidir. Çünkü herkes kendisiyle ilgili vazifelerden hesaba çekilecektir.

6. Tashihi Niyet yapılmalı yani her amelle ilgili Allahu Teâlâ'nın belirttiği vaatleri ve vaîdleri (müjdeleri ve tehditleri) göz önünde bulundurarak bütün emirler yerine getirilmeli, bu vesileyle Allah'ın rızası ve ölümden sonraki hayatın düzelmesi için çalışılmalıdır.”⁸¹³

İlyas el-Kandehlevî'nin belirttiği mezkûr ifadede yer alan 6 husus aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin benimsediği ve sıkı bir şekilde takip etmeye çalıştığı 6 sıfat veya altı prensip haline gelmiştir. Bu prensiplere sahip olan Tebliğ Cemaat'i mensupları tebliğde bulunmak için organize olup yerel, ulusal ve hatta uluslararası seyahatlere çıkmaktadırlar. Bu seyahatler 3 gün ile 4 ay arasında bir zamanın belirlenmesiyle gerçekleşmektedir. Seyahate çıkan 3 ile 10 kişi arasında değişen grup bir âmir (lider), bir mütekellim (sözcü ya da konuşmacı), ve bir de rehber (kılavuz) dan oluşmaktadır. İlyas el-Kandehlevî'nin ihtimam gösterdiği ve nasihat ettiği üzere Diyûbendîlerle aynı amacı hedefleyen Tebliğ Cemaati mensupları tecrübeli liderler eşliğinde evden eve giderek Müslümanları camiye ibadet etmeye ve dinin genel prensiplerini öğrenmeye davet etmektedirler. Dinî münakaşalardan ve siyasetten uzak durma, dindarlık ve dini sorumlulukların yerine getirilmesine odaklanma bu hareket müntesiplerinin genel özelliği olarak nitelendirilmektedir.⁸¹⁴

Temel amacı Hz. Peygamber'in gösterdiği şekilde Müslümanlara Allah'ın dinini tebliğ etmek, anlatmak ve öğretmek olan Tebliğ Cemaati basit, sade ve gösterişsiz bir hayat tarzını aşılama çalışmaktadır. Lüks ve maceralı yaşam tarzından⁸¹⁵ ve toplumdaki siyasi olaylardan uzak durmayı tercih etmektedirler.⁸¹⁶

Tebliğ Cemaati'nin davet yöntemi, Kur'ân, sünnet, sahâbenin yaşam tarzı ve tasavvuftan alınmış bazı hususların İlyas el-Kandehlevî tarafından

⁸¹³ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 270-272.

⁸¹⁴ Bayram, “Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar”, 399.

⁸¹⁵ Nu'mânî, *Melfûzât*, 221.

⁸¹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 282.

yorumlanarak uygulama haline getirdiği yeni bir davet ve tebliğ yöntemidir. Nûh eyaletinde gerçekleştirdikleri toplantıda Tebliğ Cemaati'nin amacına ulaşması için pratikte uygulayacakları temel ilke, yöntem ve teknikler üzerinde durulmuş ve buna göre bazı uygulamaların yapılması öngörülmüştür. Söz konusu uygulamaların başında bahsedildiği üzere cemaat mensuplarının ilk önce daveti yakın çevresinden başlayarak, dinin temel kurallarını bulunduğu mahalleye ve civarındaki yakın bölgelere bir grup oluşturarak gerçekleştirmesi talep edilmektedir. Daha sonra davetçilerin her ayda üç gün tebliğ çalışmasına katılmaları ve faaliyet esnasında yerel halkın da aynı görevi yerine getirmesi için teşvik etmeleri istenmektedir. Bu aşamalardan geçen davetçilerin ise kırk gün ve ardından dört aylığına evinden ayrılarak uzak bölgelere tebliğe çıkmaları gerekmektedir.⁸¹⁷

Tebliğ Cemaati'nin davet yöntemlerinin yine bir farklı özelliği tebliğ çalışmalarında genellikle çağın teknolojisini, medya, dergi, görsel araç, gazete ve benzeri imkanları kullanmamanın yanı sıra konferans, panel ve sempozyum gibi modern ilmî öğretim usûllerinden de istifade etmemeleridir. Ayrıca radyo, televizyon ve internet aracılığıyla yapılan tebliğ yöntemlerinden kendi takip ettikleri davet usûllerini sünnet-i seniyye'ye daha da uygun ve tesirli olduğunu düşünmektedirler.⁸¹⁸ Tebliğ Cemaati'nin çağdaşı olan diğer hareketlerden farklı kılan böylesi bir davet yönteminin benimsemelerinin bir başka önemli sebebi ise insanlar arasındaki etkileşimin esas kabul edilmesidir. Zira Tebliğ Cemaati'ne göre davet ve tebliğ iki ruh arasındaki iletişim vasıtasıyla gerçekleşmelidir.⁸¹⁹

Tebliğ Cemaati'nin dikkat çeken bir başka davet yöntemi bazı ülkelerdeki faaliyetlerinin yasaklanmasından dolayı cemaat mensuplarının farklı arayışlar içine girmiş olmasıdır. Örneğin Orta Asya ülkelerinin çoğunda Tebliğ cemaati mensupları faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmektedirler. Buna kendileri “Mekke usûlü” demektedirler. Bu durumu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslâm'ı Mekke'de gizli bir şekilde tebliğ etmesine benzetmektedirler. Ancak Resûlullah (s.a.v.) insalara İslâm'ı Medine'de açık bir şekilde davet etmiştir. Tebliğ Cemaati de davet işlerini açık bir şekilde yapabildikleri ülkedeki davet çalışmalarına “Medine usûlü” demektedirler. Dolayısıyla

⁸¹⁷ Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 224; Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 187.

⁸¹⁸ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 91.

⁸¹⁹ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 41.

hükümetin tebliğ karşı çıkıp faaliyetlerini yasakladığı ülkedeki çalışmalarını Mekke usulünde yürütmekte ve genellikle evlerde toplanıp sohbet etmektedirler. Ancak sokaklarda rahatça dolaşarak insanları camiye veya evlere çağırabiliyorlarsa Tebliğ Cemaati'ne göre davetin bu türü Medine usûlü'dür. Cemaatin tebliğ faaliyetleri Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Kırgızistan, Türkiye, Avrupa gibi ülkelerde Medine usûlü'nde, Çin, Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde ise Mekke usûlü'nde uygulanmaktadır.⁸²⁰

Yukarıda ifade edildiği üzere davete kadınların da erkeklerle birlikte çıkmasına “masturat cemaat” denilmektedir. Örneğin Kırgızistan'daki kadın davetçilerin yanında kocası, babası veya kardeşinin bulunması şarttır. Kadın davetçilerin davet süreleri ise 3 ile 15 yahut 40 gün sürmektedir. Kadınların da davete çıkması öncelikle gittikleri yerlerdeki kadın toplumunun “eğitilmesi” amacını taşımaktadır. Masturat cemaati şeklinde çıkan grubun erkekleri gittikleri yerin mescidinde kalmaktadır. Kadınlar ise ayarlanan evde kalır ve yerli kadınları buraya davet edip burada “dine davette” bulunmaktadır.⁸²¹

L. Tebliğ Cemaati'nin İlkeleri

Tebliğ Cemaati, siyasete mesafeli olan ve hatta siyaseti gereksiz sayan ve siyasetin dinden ayrılabilceğini savunan ilk hareket olarak nitelendirilmenin yanında⁸²² iman tazelemeyi, tebliğ ruhu aşlamayı, İslâmî bilgi elde etmeyi ve yaymayı, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı ve karşılıklı sevgiyle birlikte çalışmayı temel prensip edinen bir cemaat olarak vasıflandırılmaktadır.⁸²³

Tebliğ Cemaati denildiği zaman genellikle çalışma ve tebliğ faaliyetlerini 6 prensibe göre yürüten bir hareket akla gelmektedir. Başka bir ifadeyle bu cemaat aslında bütün davet çalışmalarını kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî'nin önemle belirttiği 6 esas üzerine bina etmiştir.⁸²⁴ Burada Tebliğ Cemaati tarafından belirlenen söz konusu 6 sıfatı ve bunlara cemaat mensuplarının mâna, maksad, fayda ve hakikat şeklinde yükledikleri anlamları tanıtmaya çalışacağız.

⁸²⁰ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 261.

⁸²¹ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 71.

⁸²² Rahmat Ullah, “Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi”, 33.

⁸²³ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 271.

⁸²⁴ Cüneyd Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 428.

a. Altı Sıfat

Tebliğ Cemaati'nin davet esnasında istifade ettikleri bazı kaynaklarda söz konusu altı sıfat veya altı prensib ile ilgili kaydedilen bilgiler şu şelildedir:

1. Kelime-i Tayyibe (Kelime-i Tevhid)

Bu kelime iki parçadan oluşmaktadır. İlki “*Lâ ilâhe İllallah*”, diğeri “*Muhammedu'r-Resûlullah*” kelimeleridir.

Mânası: Allah'tan başka ilah yoktur.

Maksadı: Kalpteki yanlış yakîn ve inançları çıkartarak yerine sahih yakîn ve inançları yerleştirmek,⁸²⁵ olup biten herşeyin sadece Allah'ın nezareti ve emriyle gerçekleştiğini, Onun emri olmadan hiçbir şeyin yapılmayacağını bilmek, ölümün de şifanın da faydanın ve zararın da sadece Allah tarafından verildiğini bilmektir.⁸²⁶

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis*⁸²⁷ vb. faydalı kitapları okuyup, anlayıp amel etmektir.⁸²⁸

Kelime-i Tayyibe'nin hakikatı ise bu kelimeyi günlük yaşamda canlandırmak için bu kelimeye tebliğ etmek, her zaman zikirde söylemek ve dua etmektir. Davet esnasında söz konusu kelimenin anlamı, amacı ve faydalarını söylemektir.⁸²⁹

Muhammedu'r-Resûlullah kelimesinin mânası: Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın kulu ve elçisi demektir.

Maksadı: 24 saat boyunca Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in gösterdiği sünnete amel etmektir. Zira sadece Hz. Muhammed'in göstermiş olduğu yolda mutluluk ve huzur vardır, başka yollar ise hüsrana götürür inancını kalbe yerleştirmektir. Ayrıca Allah'ın katında yedi kat gök, yer ve bütün âlemden Hz. Peygamber'in mübarek bedeniyle uyguladığı sünnetleri daha da değerlidir.⁸³⁰

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* ve *Mesnun Dualar* vb. faydalı kitapları okumak ve amel etmektir.⁸³¹

⁸²⁵ Mustafa İslam, *Davetçinin Yol Ağızı*, (İstanbul: Gülistn Neşriyat, 2015), 13; Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, (Bişkek, ts), 6-8.

⁸²⁶ Cüneyd Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 430; Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 6.

⁸²⁷ Yûsuf el-Kandehlevî'nin eseridir ve Türkçe'ye *Hadislerden Demetler*, Kırgızcaya ise *Tandalgan Hadister* yani Seçme Hadisler şeklinde tercüme edilmiştir.

⁸²⁸ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 7; İslam, *Davetçinin Yol Ağızı*, 16-20.

⁸²⁹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 8.

⁸³⁰ Cüneyd Abdülmecit *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 433; İslam, *Davetçinin Yol Ağızı*, 20; Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 8.

⁸³¹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 9.

Hakikatı: Her bir sünnete amel etmeye teşvik ve tebliğ etmek, her bir sünnet amelin duasını ezberlemek ve bizzat uygulamaktır.⁸³²

2. Namaz

Davet çalışmasının ikinci ilkesi namazdır. Tebliğ Cemaati, beş vakit namazı kaçınılmaz bir şekilde her Müslüman tarafından sünnete uygun olarak kılınması gerektiğini önemle belirtmektedir. Bununla birlikte cemaatle kılınan namazlar yanında sünnet ve nafile namazların faziletlerini⁸³³ *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* gibi eserlerden yararlanarak camii cematine anlatmaktadırlar.⁸³⁴

Mânası: Namaz bu bir ibadettir. İbâdet ise Allah'a kulluk etmek, ona sığınmaktır.⁸³⁵

Maksadı: Namazın dışındaki yaşantıyı namazın içindeki insanî hale benzetmektir. Ayrıca Hz. Peygamber ve sahâbe gibi namaz kılarak Allah'ın zat ve sıfatlarından doğrudan istifade etmektir.⁸³⁶ Bütün ihtiyaçları namazdayken Allah'tan dileyerek halletmeye çalışmak, namazda huşu-huzuya dikkat etmek ve yalvarıp yakarıncasına kendini alçak tutmaktır.⁸³⁷ Her bir namazı öncesinden daha iyi ve bu namazı son namaz olarak kılmaya çalışmaktır.⁸³⁸

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* vb. gibi faydalı kitapları okumak ve bunlara amel etmektir.

Hakikatı: Namazın hikmet ve hakikatine nail olabilmek ve günlük yaşantıya devamlı yansıtmak için namazı şartlarına uygun bir şekilde kılmaya davet etmeli, Hz. Peygamber ve ashabının kıldıkları namaz gibi olması için nafile, sünnet ve özellikle farz namazlarını bol bol kılarak buna alışılmalıdır. Ayrıca namazların Hz. Peygamber ve ashabının kıldıkları namaz gibi olması için Allah'a çok dua edilmelidir.⁸³⁹

3. İlim ve Zikir

⁸³² Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 9; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri* 42-43; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 6-10; Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 10-14.

⁸³³ Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 223.

⁸³⁴ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 10.

⁸³⁵ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 10.

⁸³⁶ İslam, *Davetçinin Yol Azığı*, 16-20; Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 434.

⁸³⁷ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 10.

⁸³⁸ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 15-17; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 11.

⁸³⁹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 10; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 43-44.

Mânası: İlim-bilmektir.⁸⁴⁰ Allah Teala'nın yüce zatından aracısız istifade edebilmek için O'nun emirlerini Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yolundan yerine getirebilme gayesiyle her Müslümanın ilâhî ilimleri öğrenmesi bir farizadır.⁸⁴¹

Maksadı: Tebliğ Cemaati mensuplarından İkrāmullah Cân Kasımî bu sıfatın mânasıyla ilgili şöyle demiştir: “İlimden maksat, din ilimlerini öğrenmek, farz ve vacibeleri bilmek, helâl ile haramı ayırt edebilmektir”.⁸⁴² Ayrıca içinde bulunan her durumda yüce Allah'ın kullarından istediklerini, Hz. Peygamber'in yoluyla yerine getirmeyi bilmektir.⁸⁴³ Başka bir deyişle “İçinde bulunduğum bu durumda Rabbim benden ne istiyor?” şeklindeki tahkik ve araştırma arzusunun meydana gelmesidir.⁸⁴⁴

Faydası: Şeytan için âbid bir kimseyi yoldan çıkarmak kolaydır. Ancak din âlimini saptırmak zordur.⁸⁴⁵ *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* gibi kaynaklardan ilim ile alakalı ayet, hadis ve hikayeleri okumak, bunları öğrenmek ve amel etmektir. Ayrıca ayet ve hadisleri ezbeleyip başkalara tebliğ etmektir.

Hakikatı: Din ilimlerinin öğrenilmesi için tebliğde bulunulmalı, faydalı ilim için de 3 gün, 40 gün, 4 ay ve 1 yıla davete çıkılmalıdır.⁸⁴⁶ Başkalarının ilim arzusu meydana getirmek için çalışmalı, ilmin faziletleriyle ilgili hadis ve kıssalar anlatılmalıdır. Talim halkaları oluşturmali, âlimler ziyaret edilmeli ve bütün bu amellerin ibadet olduğuna inanılmalıdır. İlmin hakikatının nasip olması için ağlayarak Allah'a yalvarılmalıdır.⁸⁴⁷ İlim mesâill ilmi ve fedâil ilmi olmak üzere iki çeşittir. Mesâil ilmiyle amel edilir. Fedâil ile ise ilmin ruhu oluşur. Mesal'in âlimlerden öğrenilmesi icap eder. Fedâil ise camii ve evlerde talim ile elde edilir.⁸⁴⁸

Zikrin mânası: Allah'ı anmaktır.⁸⁴⁹

⁸⁴⁰ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 29.

⁸⁴¹ İslam, *Davetçinin Yol Ağı*, 29.

⁸⁴² Abdülmecit, Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind, 442.

⁸⁴³ İslam, *Davetçinin Yol Ağı*, 29; Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 13-14.

⁸⁴⁴ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 18.

⁸⁴⁵ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 16.

⁸⁴⁶ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 13.

⁸⁴⁷ Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 19.

⁸⁴⁸ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 16.

⁸⁴⁹ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 13.

Maksadı: 24 saat boyunca Allah beni görür, dinler ve bilir duygusunu kalpte oluşturmak ve bu hisle amellere devam etmektir.⁸⁵⁰ Yani içinde bulunulduğu bütün zaman zarfında Allah'ı anmaktan gafil kalmamaktır.⁸⁵¹

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* ve diğer kitapları okuyup, öğrenmek ve amel etmektir.⁸⁵²

Hakikatı: Zikrin çok yapılması konusunda bol bol tebliğde bulunmak,⁸⁵³ sabah ve akşam vakitlerindeki zikirleri çekmek, her gün en az Kur'ân'ı Kerîm'den bir cüz okumak ve Hz. Peygamber'in yapmış olduğu duaları öğrenmek.⁸⁵⁴

4. İkrâmü'l-Müslimîn

Bu sıfatın iki çeşit mânasına işaret edilmektedir.

1. *Zâhirî Mânası:* Mahlukata şefkat duyarak ve acıyarak, onları dünyevî zorluk ve meşakketlerden huzur ve refaha kavuşturmaktır.

2. *Batınî Mânası:* Mükellef olanları (kıyamete kadar gelecek olan insanları), ahiretin sonsuza dek bitmeyecek zorluklardan kurtarmak için her türlü fedakarlığı yapmaktır.⁸⁵⁵

Başka bir kaynakta İkrâmü'l Müslimîn'in mânasının Müslümanları saymak olarak nitelendirilmektedir.⁸⁵⁶

Maksadı: Yapılan güzel amelleri muhafaza edebilmek ve Allah'ın sonsuza kadar bitmeyecek nimetlerinden ebedî istifade edebilmek için hak sahiplerinin hakkını iade ederek, kendine ait şeylerden ihtiyaç ve zaruret sahiplerine gücün yettiği kadar yardım etmek ve onların ihtiyaçlarını görmeye çalışmaktır. Ayrıca Müslümanlara, Müslüman oldukları için ikram etmeli, gayri Müslimlere insan oldukları için ve diğer canlılara da Rabbin mahlukatları oldukları için haklarını edâ ederek ahlâkı Hz. Peygamber'in ahlâkına benzetmektir.⁸⁵⁷ Bununla birlikte Müslümanların birlik içinde yaşamaları konusunda katkıda bulunmak,⁸⁵⁸ büyüklere ve küçüklere gereken uygun davranışlarda olmaktır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁰ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 16.

⁸⁵¹ İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 34; Rahmat Ullah, "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi", 33.

⁸⁵² Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 14.

⁸⁵³ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 20.

⁸⁵⁴ Nu'mânî, *Melfûzât*, 121; Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 14.

⁸⁵⁵ İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 38.

⁸⁵⁶ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 15.

⁸⁵⁷ İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 15.

⁸⁵⁸ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 15.

⁸⁵⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 452; Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 20.

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* kitaplarında yer alan hadisleri öğrenmek ve amel etmek.⁸⁶⁰

Hakikati: Müslüman kardeşlerle karşılıklı hizmette bulunmaya, ikram etmeye, iyilik yapıp, merhamet göstermeye tebliğ etmektir.⁸⁶¹ Ayrıca Müslümanın kadir kıymetini bilme arzusunu uyandırmak için başkaları buna teşvik etmek, Hz. Peygamber ve ashabının ahlâk, yardımlaşma, kendine başkaları tercih etme konusunda gelen hikayelerini anlatmaktır. Ayrıca bizzat kendi yaşantısında uygulamaktır.⁸⁶²

5. İhlas-ı Niyet

Mânası: Her zaman ve her halde Allah'ın rızasını gözetmektir.⁸⁶³ Beden, mal mülk ve dil ile yapılan ibadetlerin sadece Allah rızasının kazanmak amacıyla yapılmasıdır.⁸⁶⁴

Maksadı: Allah'ın rızasını kazanmak,⁸⁶⁵ riya ve şöhret veya herhangi bir dünyevî bir menfaat beklememek⁸⁶⁶ ve bir iş yaparken ilk önce Allah'ın verdiği hüküm ve Hz. Peygamber'in gösterdiği yolu düşünmektir.⁸⁶⁷

Faydası: *Fedâil-i A'mal* ve *Müntehab Ehâdis* eserlerinden konuyla ilgili hadisleri öğrenmek, bunlara amel ve tebliğ etmektir.⁸⁶⁸

Hakikati: Halis niyetin hakikati, bütün amelleri sadece Allah rızası için yapılması gerektiği bilgisini tebliğ etmek, bir ameli yapmadan önce gerçek bir ihlas ile niyeti başa, ortada ve sonunda düzeltip, yenilemek devamlı kontrol altında tutmaktır.⁸⁶⁹ Ayrıca bu konuda Allah'a yalvarıp ihlas istenmelidir.⁸⁷⁰

6. Davet ve Tebliğ

Mânası: Allah'a çağırmaktır.⁸⁷¹ Ayrıca imanının semerelerini toplamak için zemin hazırlamaktır. Bu zemin ise insanları kalbidir. Zemin ne kadar işlenirse imanının filizleri de o kadar kök salacaktır. Usûl ve âdablarına uygun

⁸⁶⁰ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 15-16.

⁸⁶¹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 16.

⁸⁶² Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 22.

⁸⁶³ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 17.

⁸⁶⁴ Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 22.

⁸⁶⁵ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 17.

⁸⁶⁶ İslam, *Davetçinin Yol Ağı*, 44; Abdulhamid, *Altı Sıfat*, 23; Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 460.

⁸⁶⁷ Rahmat Ullah, "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi", 33.

⁸⁶⁸ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 16-18.

⁸⁶⁹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 19; Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 23.

⁸⁷⁰ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 23.

⁸⁷¹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 20.

bir şekilde yapılan davet ise, imanlara güç, ibadetlere can, muamelata dürüstlük, muaşeratta temizlik, ahlâkta ise güzelliği meydana getirecektir.⁸⁷²

Maskadî: İyiliğe çağırır, kötülükten sakındırmak,⁸⁷³ bunu yapmak için Allah yolunda davet ve tebliğ çıkarmak, bütün dünyada İslâm yayılincaya kadar insanları Allah’a ve Resûlüne davet etmek ve bu uğurda mülkî ve nefsî kurbanlıkta bulunmaktır.⁸⁷⁴

Faydası: *Fedâil-i A‘mal* ve *Müntehab Ehâdis* vb. kitaplardan davet ve tebliğ ile ilgili hadis ve hikayeleri öğrenmek, amel etmek ve bunları başka insanlara ulaştırmaktır.⁸⁷⁵

Hakikatı: Davet ve tebliğin hakikatının kalbe yerleşmesi için, insanları zikredilen beş amele, 3 gün, 40 gün ve 4 ay süreliğine Allah yolunda davete çıkmaları konusunda teşvikte bulunmak, meşverede karar verilen her bir göreve hazır olmak, camiilerdeki beş amele katılmak ve dinin bütün emirlerine uymaya çalışmaktır.⁸⁷⁶ Ayrıca insanlara davet ve tebliğ çalışmalarının kıymeti ve önemi anlatılmalı, bu konuda Hz. Peygamber ve ashabının davetle ilgili kıssaları anlatılmalıdır. Bu yönde “Allah’ım! Bizi bu yüce çalışma için kabul eyle!” diye ağlayarak Allah’a yalvarılmalıdır.⁸⁷⁷

Buraya kadar kaydedilen Tebliğ Cemaati’nin temel altı prensibiyle ilgili bilgiler bu hareketin davet esnasında kullandıkları kaynaklarından istifade edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen altı sıfat haricinde bazen “Terk-i Mâlâya’nî” şeklinde Tebliğ Cemaati mensuplarının yedinci bir madde ekledikleri de görülmektedir. Bu sıfatın mânası; faydasız, gereksiz, yasaklanmış davranış ve konuşmaları terk etmek demektir. Ayrıca zamanı mânevî faydası olmayan şeylerle geçirmemek anlamına da gelmektedir.⁸⁷⁸ Bu madde aynı zamanda cemaatin mânevî temizliğe kavuşması, hedefe çabuk ve güvenilir bir şekilde ulaşabilmesi yönünde aldıkları tedbir olarak da nitelendirilmektedir.⁸⁷⁹

Tebliğ Cemaati’nin irşat ve tebliğ faaliyetlerinde söz konusu altı sıfat ile birlikte yine bazı kural yahut şart olarak ifade edilen başka ilkeler de

⁸⁷² İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 44.

⁸⁷³ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 20.

⁸⁷⁴ Abdülmecit, “Cema’atü et-Tebliğ fi’l-Hind”, 462.

⁸⁷⁵ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 20.

⁸⁷⁶ Calalov, *Dinge Meenet Kuluunun Adepteri*, 21.

⁸⁷⁷ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî’den Altı Sıfat*, 27.

⁸⁷⁸ Ahsan, “DÎA”, 7/293.

⁸⁷⁹ Efe, “Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”, 108.

bulunmaktadır. Bu kuralların Tebliğ Cemaati faaliyetlerinin yürütüldüğü ülkelerin çoğunluğunda 12 şarttan oluştuğu kaydedilmektedir.⁸⁸⁰ Ancak Tebliğ Cemaati'nin resmî olarak yasaklandığı ülkelerdeki cemaat üyeleri davet çalışmalarını sürdürebilmek için farklı arayışlar içine girmektedirler. Daha önce belirtildiği üzere bu hareketin yasaklandığı ülkelerde cemaat mensupları davet işlerini Mekke Usûlü'nde yani tebliğ çalışmalarını gizli olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak Medine Usûlü denilen tebliğ işlerinin açık olarak yürütüldüğü ülkelerde ise genellikle mezkûr 12 şarta bağlı kalmaktadırlar. Bununla birlikte bulundukları ülkelerin dine yönelik siyasi tutumu ve halkın dinî durumu dikkate alınarak Tebliğ Cemaati mensupları tarafından söz konusu 12 şarta bazı değişik kurallar da eklenmektedir. Örneğin Kırgızistan'daki Tebliğ Cemaati mensupları davet ve tebliğ çalışmalarında 12 şarta ilave olarak yine 8 şartı benimsemiş, böylelikle davet esnasında toplamda 20 şarta uymaya çalışmaktadırlar.⁸⁸¹

Tebliğ Cemaati'nin ilkeleri arasında sayılan mezkûr şartlar tebliğ faaliyetlerinin türlerine göre kendi içinde farklı gruplara tahsis edilmektedir. Bu şartlar daha çok tebliğ turlarının amacına uygun ve belirli bir tertip ve düzen üzere yapılması için oluşturulmuş şartlardır.⁸⁸²

Çok yapılması gereken 4 husus: Davetçilerin çok yapmaları ve her zaman uymaları talep edilen dört husus vardır:

1. Davet; her bir davetçi İslâm'ı anlatmak ve yaygınlaştırmak için elinden gelen bütün gayreti göstermelidir.

Davet de kendi içinde dört kısma ayrılmaktadır:⁸⁸³

a) *İnfiradî davet*: Bir veya birkaç kişiye yapılan tebliğ.

b) *İctimaî davet*: Bir topluluk veya bir cemaate yapılan davettir.

c) *Umûmî davet*: Dolaşma esnasında yapılan davet.

d) *Hususî davet*: Herhangi birine özel ziyarete gidildiğinde yapılan davettir.⁸⁸⁴

⁸⁸⁰ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 261.

⁸⁸¹ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 261.

⁸⁸² Haknazarov, Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri 45.

⁸⁸³ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi", 232; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 46.

⁸⁸⁴ İslam, *Davetçinin Yol Azığı*, 98; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 31.

2. Talim ve müteallim (öğrenip-öğretmek); Kur'ân ve hadis okuma dersleri çokça yapılmalı ve bunlar da Tebliğ Cemaati'nin ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.⁸⁸⁵

İki bölüme ayrılmaktadır:

a) *Fedâil ilimleri*: Bunlar talim halkalarından öğrenilmektedir.

b) *Mesâil ilimleri*: Bunlar da âlimlerden öğrenilir.⁸⁸⁶

3. Zikir ve ibadet; Tebliğ çalışmaları esnasında davetçiler Allah'ı zikretmek ve seyahatlerin meşakkatlerine rağmen ibadetlerinden taviz vermemeli aksine farz ibadetleri yanında nafile ibadetleri de çokça kılmalıdır.⁸⁸⁷ Zikir olarak; Kur'ân ve hadisleri okumanın yanında günlük yaşamda Hz. Peygamber'in (yerken, içerken, yatarken vb.) yaptığı mesnun dua ve zikirleri öğrenmek ve bunlara amel etmektir.⁸⁸⁸

4. Hizmet; Grup halinde tebliğ turlarına çıkan cemaat üyelerinin ihtiyaçları gözetilmeli, birbirlerine yardımcı olmalıdırlar.⁸⁸⁹ Davetçi ilk önce cemaate, sonra amire, yerel halka ve en son kendine hizmet etmelidir.⁸⁹⁰

Yeteri kadar yapılması gereken 4 husus: Tebliğ Cemaati'nde, davet turlarında az ya da yeteri kadar yapılması gereken dört husus bulunmaktadır. Bütün bu hususlar davet seyahatlerinin maksadına uygun ve düzenli organize edilmesi için kaçınılması gereken şeylerdir.⁸⁹¹

1. Yeteri kadar yemek.
2. Yeteri kadar uyumak.
3. Yeteri kadar dünya hakkında konuşmak.
4. Camiden sebepsiz çıkmamak.⁸⁹²

Hiç yapılmaması gereken 4 husus: Yine aynı şekilde tebliğ faaliyetlerinin kusursuz ve sağlam bir şekilde gerçekleştirilmesi için aşağıdaki dört şeyin yapılmaması gerekmektedir:

1. İzinsiz kimseden bir şey almamak.

⁸⁸⁵ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 232; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 46.

⁸⁸⁶ Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 16; İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 98.

⁸⁸⁷ İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 99.

⁸⁸⁸ İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 99.

⁸⁸⁹ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi”, 232; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri* 46; İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 99; Nu'mânî, *Melfûzât*, 129-130.

⁸⁹⁰ Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 31.

⁸⁹¹ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 46.

⁸⁹² İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 99; Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 232; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri* 46; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 32.

2. İnsanlardan dil ile bir şey istememek.
3. İnsanlardan bir şeyi beklemek (arzulamak)
3. İsrâf (vakit, mal, su).⁸⁹³

Tebliğ Cemaati'nin bütün bu ilkeleri benimsemesinde hareketin ortaya çıktığı dönemlerdeki siyasi ve dinî durumun da etkisi oldukça büyüktür. Zira davet çalışmalarının semereli olması için cemaat liderleri karşlarına çıkabilecek sorunları önceden fark ederek mezkûr ilkeleri bunlara göre belirlemeye çalışmışlardır. Zira İngiliz işgali karşısında kurtuluşu dine sınıksı sarılmakta arayan Hint Müslümanları aynı zamanda İslâm'ı anlama, yorumlama ve yaşama konusunda birçok ekollere bölünmüştür. Bu bölünmeler bölgede yaşayan Müslüman topluluğun birbirini tekfir etmeye kadar uzanan tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Tebliğ Cemaati liderleri de muhtemelen dönemin siyasi ve dinî tartışmalarının davet işlerine engel olacağı düşüncesiyle bahsedilen ilkeleri kural olarak benimsemişlerdir. Nitekim cemaatin **“Girilmemesi gereken 4 alan”** şeklinde belirttikleri aşağıdaki hususlar bu durumu destekler mahiyettedir:

1. Fıkıhî konular.
2. Siyasi konular.
3. Diğer dinî grupların durumları.
4. Tartışma-cedelleşme.⁸⁹⁴

İşaret edildiği üzere Tebliğ Cemaati, bulundukları ülkenin siyasi ve halkının dinî durumuna göre kaydedilen ilkeler dışında davet uygulamalarına ilişkin yine bazı kural ve adaları benimsemişlerdir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Severek yapılması gereken 4 amel:

1. Emire (davet turunun başkanına) itaat etmek.
2. İçtimaî amellerde cemaate katılmak. Yani namaz, talim gibi topluca yapılan amelleri kaçırmamak.
3. Farz namazlarını cemaatle kılmak ve iftitah tekbirine yetişmek.

⁸⁹³ İslam, *Davetçinin Yol Azığı*, 100; Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi”, 232; Haknazarov, Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri 46; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 32.

⁸⁹⁴ Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 232; İslam, *Davetçinin Yol Azığı*, 114; Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Haknazarov, Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri 4; Abdulhamid, *Altı Sıpat*, 31-32.

4. Geceleri teheccüt namazlarına kalkmak.⁸⁹⁵

Dikkatle kaçınılması gereken 4 husus:

1. İnsanları gıybet etmek.
2. Birini aşağılamak.⁸⁹⁶
3. Bulunduğu caminin işlerine karışmak.
4. Ümmetin kusurlarını dile getirmek.⁸⁹⁷

Amel edilmesi gereken hususlar:

1. Namazları zamanında kılmak.
2. Farz namaz için ezan okumak.
3. Sünnetlere uymak.

4. Davete gidilen yerin muhtar ve imamını tebliğ çalışması için geldiklerini haberdar etmek amacıyla ziyaret etmek.⁸⁹⁸

Bahsedilen dördüncü husus Kırgızistan'daki tebliğ çalışmalarında önem arzettiğinden dolayı 20 şart içinde yer almıştır. Zira Tebliğ Cemaati mensuplarının bazen gittiği bölgede istenmedikleri veya habersiz olarak camiilere yerleştikleri konusunda itirazların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sebeple hareket mensupları davet faaliyetlerini gittikleri yerlerin kadısı ve baş imamından izin alarak onların kontrolü altında gerçekleştirmeleri icab etmektedir.⁸⁹⁹ Ayrıca davete çıkacak insanların adı soyadı ve gereken bilgileri kayıt altına alınarak ilgili tarafa izin için gönderilmekte; söz konusu başvuruya baş müftülük tarafından izin verilince davete çıkılabilmektedir. Davete çıkacak kişinin belirlenen kurallara göre aşağıdaki belgeleri bulundurması gerekmektedir:

1. İç işlerinden belge.
2. Kalmakta olduğu yerin baş imamından ilgili alanda ilmî seviyesinin yeterli olduğuna dair resmî belge.
3. Ailesinden izin kâğıdı.
4. Pasaport veya kimliğini ispatlayan herhangi bir belge

⁸⁹⁵ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4; Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri”, 260; İslam, *Davetçinin Yol Ağı*, 114.

⁸⁹⁶ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 5; İslam, *Davetçinin Yol Ağı*, 79.

⁸⁹⁷ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 4.

⁸⁹⁸ Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 5.

⁸⁹⁹ Murzahalilov, K. ve Arunov, M. (2010). “Dvijeniya «Tabligi Camaat» v Kirgizstane: Osobennosti Deyatelnosti i Vozmojnosti Posledstiya dlya Razvitiya Religioznoj Situatsii v Respublike.”, *Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz*, 13(3), 188.

5. Yabancı bir kültürü temsil eden giysi giymemek ve temizliğine dikkat etmek.⁹⁰⁰

M. Tebliğ Cemaati'nin Günlük Davet Uygulamaları

Buraya kadar kaydedilen bilgilerden Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmaları hakkında genel bir kanaat oluşmuştur. Bütün bunlara ilave olarak 2010 ve 2012 yılların Tebliğ Cemaati'nin davet faaliyetine iki kez bizzat katılarak gözlemlediğimiz şahsî tecrübelerimizden ve bu alanda yapılan ilmî çalışmalar ve ünlü resmî gazete haberlerinden edindiğiniz bilgilerden hareketle Tebliğ Cemaati'nin günlük davet uygulamalarını kısaca tanıtmaya çalışacağız.

Davetçiler 3 günlük, 40 günlük ve 4 aylık olmak üzere üç ayrı dönemde davete çıkmaktadırlar.⁹⁰¹ Zira Tebliğ Cemaati'ne göre İslâm'ı anlatılıp tebliğ edilmesi görevi sadece âlimlere değil, iman etmiş olan herkese farzdır. Bu konuda Kur'an'dan ayetleri de delil olarak göstermektedirler.⁹⁰² Bundan dolayı Tebliğ Cemaati'nin üzerinde yoğun bir şekilde durduğu mesele irşat ve tebliğ için zaman ayırmaktır. Tebliğ Cemaati her Müslümanın ömründe en az dört aylığına davet turuna çıkmasını tavsiye etmekte ve bu konuda teşvikte bulunmaktadır. Zira bu zaman zarfında kişi evinden, yakın çevresinden sosyal ilişkisini keserek yeni bir ortama girmekte, karşılaştığı meşakatlere dayanmayı, sabrı, daha çok ibadet etmeyi ve insanları İslâm'a tebliğ etme yöntem ve şartlarını öğrenmektedir.⁹⁰³ Ancak cemaate katılanların çoğulluğunun sosyal yaşamlarından dolayı genelde üç günlük davet turuna çıktıkları bilinmektedir. Üç günlük davete gitmek isteyenler, Cuma namazından sonra ellerinde battaniye, elbise, mutfak eşyaları ve kişisel hijyen malzemeleriyle camiye veya Tebliğ Cemaati'nin merkezlerine gelmektedirler. Buralarda kısa bir vaaz dinleyip, davet şartları ve uygulamaları hakkında genel bir bilgi aldıktan sonra birbirleriyle tanışır, içlerinden birini lider (emir-amir saf) seçer ve bölgedeki diğer camilerden birine tebliğ için yola çıkarlar.⁹⁰⁴

Davetçilerin yol ücreti, yeme-içme ve diğer ihtiyaçlarını giderecekleri miktardaki harcamaları kendilerine aittir.

⁹⁰⁰ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 265.

⁹⁰¹ Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi", 224; Suat Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/3, (2016), 103-117.

⁹⁰² Secde 32/33, Taha 20/133.

⁹⁰³ Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi", 224.

⁹⁰⁴ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html> 02.04.2022; Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 272.

Davetin üç günü de aynı uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. İsteyen gece kalkıp teheccüd namazını kılabilir. Ancak sabah namazına kalkmak herkes için zorunludur. Sabah namazından sonra bir meşvere (toplantı) yapılarak emir tarafından kimin ne yapacağı belirlenerek görev dağıtımı yapılmaktadır. Cemaat, ikisi hizmette olan 10 kişiden oluşuyor. Hizmette olan iki kişi bütün günü cemaat için yemek pişirerek, sofraya kurarak, camiye ve çevresini temizleyerek geçirmektedir. Tebliğciler, topluma hizmet edenlerin en büyük sevabı kazanacağına inanmaktadırlar. Bir diğeri talim-mütealim denilen öğrenip-öğretme görevini üstlenir. Talimde görevli olan kişiler ikindi namazı yaklaşana kadar cemaate ve camiye gelenlere genellikle dört kitaptan alıntılar okumaktadırlar. Tebliğ Cemaati'nin temel öğretim kaynakları olan eserlerin isimleri *Fedâil-i A'mâl*, *Fedâil-i Sadakât*, "*Hikayâtü's-Sahâbe*" ve *Seçilmiş Hadisler*'dir (*el-Müntehab*).⁹⁰⁵ Tebliğ Cemaati'nin faaliyet yürüttüğü bazı Arap ülkelerinde ise *Riyazu's-Sâlihîn* eserinin okunduğu kaydedilmektedir.⁹⁰⁶

İkinci namazından sonra davetçiler geşte, yani ev ev, kapı kapı dolaşıp insanları camiye davet etmeye giderler. Davetçiler sadece erkeklerle konuşur. Kapıyı bir kadın açarsa evde erkek olup olmadığını sorarlar. Tebliğ grubu emirden, mütekellim yani konuşmacılardan ve hizmetçilerden oluşmaktadır. Emir, hangi sokağa gideceklerini, hangi evlerin kapısını çalacaklarını söyler. Kapıyı açanlara Allah'ın yüceliğini ve birliğini anlatır ve onları mescide davet eder. Birisi kabul ederse, hizmetçiler onlara camiye kadar eşlik eder ve onlara yolu gösterir. O vakit camide talim için kalan bir davetçi diğerlerinin adına dua ve zikirde bulunur. Geşt çalışması yaklaşık 20-40 dakika sürmektedir.⁹⁰⁷

Günümüzde Tebliğ Cemaati'nin geşt faaliyetinden etkilenerek cemaate katılanlar yanında bu uygulamadan rahatsız olan birçok insana rastlamak da mümkündür. İnsanların davetçilerin bu tarz davet uygulamalarından rahatsız oldukları ve tepki gösterdiklerine dair bazı haberler günümüzün sosyal medyasına da sık sık yansımaktadır.⁹⁰⁸ Bununla birlikte davetçilere katılmak

⁹⁰⁵ Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi", 221; <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html> 02.04.2022.

⁹⁰⁶ Cuhenî, *Çağdaş İnançlar Ve Düşünceler*, 413; Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Egitim Yöntemi", 221; Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 272.

⁹⁰⁷ Cebeci, "Kırgızistan'da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler", 114. <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html> 02.04.2022.

⁹⁰⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=C9qdQoeqT08> 02.04.2022.

istemeyen insanların bazen tebliğcileri kırmamak için çeşitli bahaneler üreterek uzaklaşmaya çalıştıkları da müşahade edilmektedir. Yüzlerine kapıyı kapatan veya camiye gitmek istemeyen kimseler için davetçiler “Allah hidayet nasip etsin” şeklinde dua etmektedirler. Daha sonra akşam namazının ardından camii cemaatine *Fedâil-i A'mâl*, *Fedâil-i Sadakât* ve *Seçilmiş Hadisler* adlı eserlerden hadis ve hikayeler okunmaktadır. Yatsı namazından sonra ise davetçiler kaldıkları camide yemek sofrası kurar, yemekten önce aralarından birisi yemek âdabını anlatır. Bir başka tebliğci de uyku âdabıyla ilgili sünnet ve hadislerin ışığında bilgiler verir.⁹⁰⁹ Tebliğ Cemaati bütün davet turlarında günlük olarak genellikle mezkûr uygulamaları takip etmektedir.

L. Tebliğ Cemaati'nin Teşkilat Yapısı ve Merkezleri

Tebliğ Cemaati'nin yazılı bir tüzüğü, yönetmeliği, üye kayıt sistemi ve üyelik aidatları bulunmamaktadır.⁹¹⁰ Ancak teşkilat yapısında emirlik sistemi ön plana çıkmaktadır. Ayrıca hareketin en üst kademesinde bir şura heyeti bulunmaktadır. Belirtildiği üzere cemaatin ilk emiri Muhammed İlyas el-Kandehlevî'dir. Daha sonra şura heyetinin kararıyla yerine oğlu Yûsuf el-Kandehlevî ikinci emir olarak geçmiştir. Üçüncü emiri ise İn'âmü'l-Hasan'dır. Bu şahıs ölmeden önce Tebliğ Cemaati'nde Yüksek Şura Heyeti kurulmuştur.⁹¹¹ Muhammed Ömer Balnebûrî İn'âmü'l-Hasan'ın yakın arkadaşı olmakla birlikte onun danışmanlığını yapmıştır. Muhammed Beşîr, Tebliğ Cemaati'nin Pakistan'daki faaliyetlerinde emirlik vazifesini üstlenmiştir. İbrahim İzzet ise cemaatin Mısır'daki davet çalışmalarında emirlik görevini yerine getirmiştir.⁹¹²

İn'âmü'l-Hasan'dan sonra cemaate emir atanmadığı, hareketin tebliğ çalışmalarını Yûsuf el-Kandehlevî'nin torunu Saad el-Kandehlevî ve İn'âmü'l-Hasan'ın oğlu Zübeyr el-Hasan tarafından yürütüldüğü kaydedilmektedir. Ayrıca son dönemlerdeki cemaatin idaresinde Yüksek Şura Heyeti'nin etkili olduğu da ifade edilmektedir.⁹¹³

Tebliğ Cemaati'nin teşkilat yapısını oluşturan üyeleri iki ana sınıfta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki hareketin ekserini oluşturan

⁹⁰⁹ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html> 02.04.2022.

⁹¹⁰ Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 225.

⁹¹¹ Demir, Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği, 35; Cuhenî, *Çağdaş İnançlar Ve Düşünceler*, 413.

⁹¹² Cuhenî, *Çağdaş İnançlar Ve Düşünceler*, 413.

⁹¹³ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 35.

gönüllü halk kitlesidir. Diğerleri ise davet çalışmalarını organize eden bozorglardır.⁹¹⁴

Tebliğ Cemaati'nin teşkilat yapısının gevşek bir sistemden ibaret olduğu, zira harekete katılan ve ayrılanların belli bir prosedürlere göre yapılmadığı, bu durumun bazı güvenlik sorunları meydana getirebileceği de dile getirilmektedir.⁹¹⁵

Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri mahallî olarak organize edilmektedir. Güney Delhi'deki Nizamüddin Merkez Mescidi hareketin genel merkez olarak kabul edilmektedir.⁹¹⁶ Hareketin faaliyetleri bu merkez tarafından koordine edilmektedir.⁹¹⁷ Birinci genel merkezi, Delhi'de bulunmaktadır. Oradaki merkez emîri Kandehlevî'nin torunlarından Muhammed Saad Kandehlevî'dir

Pakistan'da Raiwand, İngiltere'de ise Dawsbury Dârululûm olarak bilinen Merkezî Mescid cemaatin genel merkezi kadar büyük ve işlevsel olan kurumlarından sayılmaktadır. Özellikle Pakistan, Hindistan'dan ayrılıp bağımsız ülke olduktan sonra Raiwand Mescidi hareketin etkili merkezlerinden biri konumuna gelmiştir.⁹¹⁸ Türkiye'deki merkezleri İstanbul Sultangazi ilçesindeki Mescid-i Selam Cami'dir.⁹¹⁹ Kırgızistan'da ise DİB'in bir bölümü olarak kendi faaliyetlerine devam etmektedir.⁹²⁰

Günümüzde 100'den fazla ülkeye yayılmış olan Tebliğ Cemaati üyelerinin yıllık toplantılarına 90'ı aşkın ülkeden insanların katıldığı, sadece Bangladeş'teki yıllık içtimalarına 3 milyona yakın davetçilerin katıldığı,⁹²¹ bu bakımdan Mekke'de hacdan sonraki Müslümanların en büyük toplantısı olduğu dikkate değer bir husustur.⁹²² Yapılan araştırmalarda Tebliğ Cemaati'nin diğer cemaatlere nispeten daha uzun bir tarihe ve daha çok katılımcılara sahip olmasına rağmen hiçbir alt kollara ayrılmadığı⁹²³ kaydedilmişse de günümüzde bu bilginin kesin bir şekilde geçerli olmadığı ifade edilebilir. Zira Tebliğ Cemaati'nin faaliyetlerine belli bir şartlarla izin veren Kırgızistan

⁹¹⁴ Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 225-226.

⁹¹⁵ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 35.

⁹¹⁶ Hammud b. Abdullah b. Hammud et-Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig: fi't-Tahzir min Cemaati't-Tebliğ*, (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1993), 12.

⁹¹⁷ Botakarayev, "Tebliğ Cemaati Hareketi: İdeolojisi ve Metotları (Kırgızistan Örneği)", 48.

⁹¹⁸ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, (İstanbul: Klasik, 2016), 105. Balcı, *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, 190

⁹¹⁹ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 35.

⁹²⁰ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 264.

⁹²¹ <https://lk.tc/sv9MM>, 02.04.2022.

⁹²² Efe, "Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi", 225.

⁹²³ Efe, "Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi", 225.

Müslümanları Dini Başkanlığı 2009 senesinde bu cemaatin davet çalışmalarına yönelik bazı kuralları oluşturmuştur. Ancak söz konusu kurallara uymayıp izinsiz bir şekilde tebliğ ve irşat faaliyeti yürüten birkaç davetçi grup tespit edilmiştir. Kırgızistan emniyeti ve KMDB bu davetçilerin “Yakın-İnkârcıları” isimli bir grup olduğunu belirtmişlerdir. Yakın-İnkârcıları “Allah’ın dinini yaymak isteyen Allah yardım eder” sloganıyla resmî belge ve maddiyata ihtiyaç duymadıklarını iddia etmekte, gidecekleri yere de modern ulaşım vasıtalarını kullanmadan yürüyerek ulaşmayı tercih etmektedirler. Ayrıca devletin resmi kurallarına uymamaları ve aşırı görüşleri sebebiyle 15 Haziran 2017’de Bişkek Oktyabr İlçe mahkemesince İnkâr Yakincilerin faaliyet yapması yasaklanmıştır.⁹²⁴ Ayrıca hareketin üst yönetiminde bulunan şahısların rekabetinden dolayı Bangladeş’teki cemaat üyeleri arasında çatışmaların yaşandığı ve bu çatışmaların can kaybına kadar varan tehlikelere yol açtığı konusundaki haberler de Tebliğ Cemaati’nin kendi içinde birkaç alt fraksiyonlara bölündüğü veya bölünebileceği ihtimalini doğrulamaktadır.⁹²⁵

N. Tebliğ Cemaati’nin Eğitim Kurumları ve Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Tebliğ Cemaati, davetçileri yetiştirmede iki çeşit eğitim sistemini kullanmaktadır. Bunlar örgün-yaygın ve formal-in formal eğitim metotlarıdır.

Örgün eğitim: Tebliğ Cemaati’nin bu yöntemle verdiği eğitim, camia denilen dinî üniversite şeklinde açıklanabilecek resmî kurumlarında ve genel merkezlerindeki medreselerinde yapılmaktadır.⁹²⁶ Bu medreselerde Arapça sarf ve nahiv dersleri, Kur’ân’ı Kerîm, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Siyer dersleri okutulmaktadır. Tebliğ Cemaati’nin medreselerinde Arapça öğrenimi önemli yer tutmaktadır. Ayrıca medrese talebeleri tatillerde tebliğ seferlerine çıkmaya teşvik edilmektedir.⁹²⁷

Tebliğ Cemaati’nin kurucu âlimi Muhammed İlyas aynı zamanda Diyûbendî kökenli bir âlim olduğu için cemaat medreselerinde Diyûbendî ve Nedvetü’l-Ulemâ âlimlerinin eserlerine önem verilmektedir.⁹²⁸

⁹²⁴ Çelenk ve Kalandarov, “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”, 264; https://ruazattyk.org/a/kyrgyzstan_religiya_yakyn_inkar/29098512.html; <https://sputnik.kg/society/20171110/1036255154/inkar-jakynchylar-degen-kimder-adisterdin-pikiri.html>, 02.04.2022.

⁹²⁵ <https://lk.tc/sv9MM>, 02.04.2022.

⁹²⁶ Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 227.

⁹²⁷ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 42.

⁹²⁸ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 42-43.

Medreseyi tamamlayan talebeler camiadaki eğitime devam etmektedirler. Tebliğ Cemaati'nin Lahorda bulunan camiasında medrese usûlünde saydığımız dinî dersler okutulmaktadır. Cemaatin âlimleri ve uzman davetçileri camialarda yetiştirilmektedir. Camialardan mezun olanlar devlet okullarında ve Tebliğ Cemaati bünyesindeki kurumlarda çalışabilmektedirler.⁹²⁹

Tebliğ Cemaati'nin örgün eğitim sisteminde herhangi bir ihtisaslaşmanın olmaması İslâm âlemindeki içtihat ve ilmî seviyenin düşüşüne sebep olan hususlardan sayılmaktadır. Hareketin eğitim sisteminde her ne kadar Hadis ilmi ön plana çıkmış gibi görünse de usûlün okutulmaması ve sadece Kütübü Sitte'nin yüzeysel okutulmasıyla yetinilmesi bu alanda dahi uzmanlaşmanın önünü kesmiştir.⁹³⁰

Tebliğ Cemaati'nin *yaygın eğitim sistemi* geşt okullarıdır. Bu sistem cemaatin diğerlerinden farklı kılan temel özelliği olarak da kabul edilmektedir. İnfomal olarak da nitelendirilebilecek olan Tebliğ Cemaati'nin bu tür eğitim sisteminde öğretim ve öğrenim yerleri aynıdır. Yine aynı şekilde açık öğretime benzetilen söz konusu eğitim sisteminde eğitim, teşkil yani tebliğ turları vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Yaygın olan bu sistemde okullar, davetçilerin gittiği mekanlar, özellikle camiler olmaktadır. Bununla birlikte köy, şehir, evler, dükkanlar, binilen araçlar; tren, otobüs, araba, uçak, fayton vb. de cemaat için yaygın eğitimi gerçekleştirdiği mekanlardır.⁹³¹

Tebliğ Cemaati'nin eğitim kurumlarının başında Tebliğ Merkezleri gelmektedir. Bu merkezler aynı zamanda sufi dergahlara benzetilmektedir. İçerisinde camii, medrese, hamam, tuvalet, yemekhane, kiler, revir, özel tebliğ derslerinin yapıldığı dershaneler bulunmaktadır.⁹³²

Tebliğ Cemaati'nin tebliğ ve irşat çalışmaları esnasında davetçiler öğretici, dinleyen halk ise öğrenci olarak algılanmaktaysa da aslında durum biraz farklıdır. Zira tebliğciler aynı zamanda hem öğretici hem de öğrencilerdir.⁹³³ Belki de bu sebepten dolayı tebliğe gitmek isteyen bir kişi,

⁹²⁹ Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 227.

⁹³⁰ Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi” 227.

⁹³¹ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 42-43; Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 227.

⁹³² Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 42-43; Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 227.

⁹³³ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 42-43; Efe, “Cemaat-i Teblig’in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi”, 228.

kendisinin dini pratik olarak öğrenmeye gittiğini düşünmektedir. İşin aslına bakıldığında bu durumun belli bir ölçüde gerçekle bağdaştığını söylemek mümkündür. Nitekim hayatında abdest, gusül, namaz gibi ibadetlerin mahiyeti ve şekli konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmayan cahil bir kimsenin davet esnasında bazen mezkûr ibadetlerin hem manevi hem de pratik yönünü kavradığına şahit olmak mümkündür.

O. Tebliğ Cemaati'nin Davet Çalışmalarındaki Malî Durumu

Tebliğ Cemaati haricindeki cemaatlere baktığımızda kendilerini farklı kaynaklardan finanse ettiklerini görmekteyiz. Bu kaynak bazen üyelerinden alınan aidat ise, bazen ticarî faaliyetlerle kazanılmaktadır. Yine bazıları bünyelerindeki işletmeler ve bağışlar vasıtasıyla gelir elde etmektedirler.⁹³⁴ Ancak Tebliğ Cemaati'nin malî durumuna bakıldığında cemaatin kendini finanse etme yöntemlerinin diğer cemaatlerden farklı olduğunu anlamak mümkündür. Zira Tebliğ Cemaati'nde üye aidat sistemi bulunmamakla birlikte hareketin herhangi bir ticari faaliyetlerden gelir sağlamadığı, yardım ve bağış toplama mekanizmalarının ise kesinlikle olmadığına dikkat çekilmektedir.⁹³⁵ Bununla birlikte gelirin, ağırlıklı olarak örgütün üst düzey üyeleri tarafından sağlandığı, ayrıca hareketin camilerinin sayısının gittikçe arttığından, gelirin açıkça yeterliliği de kaydedilmektedir.⁹³⁶

Tebliğ Cemaati mensupları teşkil olarak da isimlendirilen davet turlarına çıktıkları esnada her tebliğci kendi masraflarını kendisi karşılamaktadır. Bu konuda İlyas el-Kandehlevî şöyle bir izahta bulunmuştur:

“Bizim tebliğimizin asıl maksadı tağuttan (hakkı tanımayıp sapan kişilerden ve şeytandan) uzaklaşmak ve Allah’a dönmektir. Bu da fedakârlık olmadan mümkün değildir. Dinde hem can hem de mal fedakârlığı vardır. Tebliğdeki can fedakârlığı, Allah için kendi vatanını terk etmek, Allah'ın kelimesini yüceltmek ve O'nun dinini yaymaktır. Mal fedakârlığı ise, tebliğ seferlerindeki masrafları kendisinin üstlenmesidir. Herhangi bir mecburiyetten dolayı herhangi bir zamanda tebliğe çıkamazsa başkalarını tebliğe çıkması konusunda teşvikte bulunmalıdır. Ayrıca tebliğe çıkanlara malî destek sağlarsa, mal fedakârlığı sevabını kazanacaktır. Bunu yaptıktan sonra da ‘yapmamız gereken şeyleri mazeretimizden dolayı yapamıyoruz. Ancak

⁹³⁴ <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-%C5%9Firketle%C5%9Fen-tarikat-ve-cemaatler/a-49885320>, 04.04.2022.

⁹³⁵ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 58.

⁹³⁶ Botakarayev, “Tebliğ Cemaati Hareketi: İdeolojisi ve Metotları (Kırgızistan Örneği)”, 50.

kardeşlerimiz bizim vazifemizi eda ediyorlar' diye tebliğ çıkanların kendine iyilik ettiklerini düşünmelidir."⁹³⁷

Yine aynı şekilde tebliğ turlarına fakir ve imkânı olmayan insanların da katılabilmesi ve onlara malî yardım etmenin usûlü konusunda bazı talimatlarda bulunmuştur. Bunlardan biri; tebliğ çıkmak isteyen ancak maddî durumu buna engel olan tebliğcilerle aynı muhitten olan zengin tebliğcilerin aynı grupta sefere çıkmasını sağlamak, zengin tebliğcilerin fakir olanlara infak etmenin ecrini anlatmak, zenginlerin infak etmeyi kabul ettikleri takdirde bunun da belli bir usûl ve meşveretle yapılmasını temin etmektir. Zira Muhammed İlyas, kendisinin öngördüğü usûle aykırı ve yanlış bir tarzda yapılan yardımın bazen birçok sorunların meydana getirdiğini dile getirmiştir.⁹³⁸

Muhammed İlyas el-Kandehlevî'ye göre tebliğ seferine çıkan fakir ve imkânı kısıtlı olan davetçilere yardımda bulunmanın en önemli usûlleri şunlardır:

1. Yapılan yardım ihtiyaç sahibine öyle bir hikmetli bir şekilde verilmeli ki alan kişi bu yardımı devamı gelecek bir kaynak olarak görmemeli, mal beklentisine ve israfa girmemelidir.

2. Verilen destek dinle münasebet ve ünsiyeti getirmek için olmalı ve ihtiyacı karşılayacak miktardan fazla olmamalıdır. Ayrıca tebliğ sohbetlerinde her şahsın kendi alın teriyle kazanç elde etmeye teşvik edilmelidir. Eğer davetçinin belli bir zaman içerisinde malî imkânı yoksa ve tebliğ çıkmayı arzuluyorsa, diğer dünyevî ihtiyaçları için borç aldığı gibi davet işini de önemli ihtiyaçlardan sayarak bu iş için de borç alması gerektiği söylenmelidir.⁹³⁹

3. İnfak eden, son derece gizli, izzet ve ihtiramla vermelidir. Fakiri hor görmemeli, aksine dini yaymak için tebliğ çıktığından dolayı gerekirse kendisinden üstün görmelidir.

4. Tebliğ çıkanlara verilen yardım, zekât ve sadaka yerine hediye şeklinde verilmelidir.⁹⁴⁰

5. Tebliğ çıkan insanların evine gidip, pazar ihtiyaçlarını karşılamak infakın en üstün derecesidir. Zira ailesini geçindirmekle sorumlu olan erkeğin çıktığı yolda gözü arkada kalmamalıdır.

⁹³⁷ Nu'mânî, *Melfûzât*, 74.

⁹³⁸ Nu'mânî, *Melfûzât*, 147.

⁹³⁹ Nu'mânî, *Melfûzât*, 148.

⁹⁴⁰ Nu'mânî, *Melfûzât*, 149.

6. Davete devamlı çıkan insanların malî durumu devamlı olarak gözetilmelidir.

7. Servet sahibi olan hanım davetçiler, din için evinden ayrılan (erkek) kimselerin evine ziyaret için gönderilmeli ve bu çalışma tarzı yaygınlaştırılmalıdır. Zira bu ziyaret sebebiyle hane halkının gönlü alınmış ve kendilerine cesaret gelmiş olacaktır. Ayrıca bu ziyaret kapsamında ailelerin maddî durumları da bilinmiş olacaktır.⁹⁴¹

Kaydedilen bu hususlar, Tebliğ Cemaati'nin davet faaliyetlerinde kullanacakları olan maddî ihtiyaçları elde etme yöntemlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira bütün bu hususların cemaatin kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî tarafından neredeyse bir kural olarak belirlemiş ve kendisinden sonra harekete liderlik edecek olan kişilere yazdırmış olması⁹⁴² aynı zamanda günümüz davetçilerinin bütün bu talimatlara uyması gerektiği anlamına da gelmektedir.

3 günlük, 40 günlük ve 4 aylık süre için tebliğ seferine katılmak isteyen tebliğci adayının bu zaman zarfında kendi ve ailesinin ihtiyacının karşılayabileceği kadar maddî bir duruma sahip olduğu ve ailesinin geçimi için kendisinin döneceği zamana kadar yeterince para bırakmış olup, olmadığı gözetilmelidir. Tebliğ turlarını organize eden uzman davetçiler tarafından böylesi bir maddî imkana sahip olmayan adayların tebliğ seferlerine katılmasına izin verilmemektedir.⁹⁴³ Zira bu durum Tebliğ Cemaati'nin davet faaliyetlerinin rahat ve engelsiz bir şekilde gerçekleştirmeleri konusunda farklı sorunları yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle maddî imkânı olmayan ve ailesinin geçimini sağlamakla yükümlü olan şahısların ferdî hayatındaki sorumluluklarına rağmen bu durumu göz ardı ederek tebliğe katılmaları cemaate yöneltlen eleştirilerin başında gelmektedir. Büyük ihtimal bu sebepten dolayı Tebliğ Cemaati mensupları adayların maddî yeterlilik durumuna göre davete izin vermektedirler. Bu hususu doğrulayan bir başka örnek Kırgızistan'daki tebliğ çalışmalarında görülmektedir. Nitekim Tebliğ Cemaati'nin davet faaliyetlerine katılmak isteyen bir adayın tebliğ turlarına katılabilmesi için talep edilen belgelerin arasında ailesinin buna izin verdiğine dair bir belgenin de yanında bulundurması şarttır.⁹⁴⁴

⁹⁴¹ Nu'mânî, *Melfûzât*, 150.

⁹⁴² Nu'mânî, *Melfûzât*, 148.

⁹⁴³ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 58.

⁹⁴⁴ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 265.

P. Tebliğ Cemaati'nin Kaynakları ve Yayın Faaliyetleri

Tebliğ Cemaati, davet çalışmalarında bireysel etkileşimi esas aldıkları için genellikle sözlü açıklamalarda bulunmaya, sözlü nasihat ve irşat gibi faaliyetlere daha çok önem vermektedir. Nitekim hareketin kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî cemaatin kurulduğu ilk dönemlerde yeni teknoloji imkanlardan, dergi, gazete ve kitap gibi yayın faaliyetlerinden yararlanmayı uygun görmemiş ve konuyla ilgili şöyle bir beyanatta bulunmuştur: “*Tebliğ hareketinin davet ve tebliğ çalışmalarında kitabet ve teliflerden istifade etmesini hoş karşılamıyordum ama şimdi bunu engellemiyorum....*”⁹⁴⁵ Ayrıca ilim ehlinin sadece eser telif etmekle İslâm'ı yaygınlaştırmaya katkı sağlamalarının yeterli olmayacağını, bu uğurda bizzat tebliğ turlarına katılarak kapı kapı dolaşmaları ve sözlü olarak dinî nasihatte bulunmaları gerektiğini dile getirmiş olması da onun yazılı kaynaklara nispeten fiilî çalışmalara daha çok önem verdiğinin göstergelerinden sayılabilir.⁹⁴⁶ Muhtemelen bu sebeplerden dolayı cemaatin yayın faaliyetlerine nispeten sözlü anlatıma daha çok önem verdikleri de söylenebilir. Ancak her cemaatte olduğu gibi Tebliğ Cemaati'nin de çalışma esnasında başvuracakları kaynaklara ihtiyaç duydukları aşîkardır. Dolayısıyla başta Zekerîyya el-Kandehlevî olmak üzere cemaatin önde gelen bazı âlimlerinin diğer İslâmî ilimler yanında özellikle Tebliğ Cemaati'nin davet ve irşat çalışmalarına yönelik kaynak eserler yazdığı bilinmektedir.⁹⁴⁷

Biz burada söz konusu olan Tebliğ Cemaati'nin davet ve irşat çalışmalarında kaynak olarak kullandıkları temel kitapları farklı dillerdeki tercümeleriyle birlikte tanıtmaya çalışacağız. Ayrıca cemaatin aktif bir şekilde faaliyet yürüttüğü ülkelerde hareketin temel ilkelerini anlatan temel kaynakları destekler mahiyetteki yerli müelliflerin kaleme aldıkları bazı eserleri de tanıtmaya çalışacağız.

Tebliğ Cemaati'ne ait kaynakları, cemaatin tarihi ve ilkelerini ortaya koyması bakımından önem arz edenler ve tebliğ faaliyetleri esnasında çok kullanılanlar şeklinde iki farklı kategoride ele almak mümkündür.

⁹⁴⁵ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 466.

⁹⁴⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 123.

⁹⁴⁷ Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 332-343; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 43.

1. Tebliğ Cemaati'nin Tarihini ve İlkelerini Ortaya Koyması Bakımından Önem Arzeden Eserler

1.1. Melfûzât Hazret-i Mevlânâ Muhammed İlyas

Eser, Muhammed İlyas'ın konuşmalarının Muhammed Manzûr Nu'mânî tarafından kaydedilmesi ve bir araya getirmesiyle ortaya çıkmış ve *Melfûzât Hazret-i Mevlânâ Muhammed İlyas* adıyla Urdu dilinde neşredilmiştir.⁹⁴⁸ Daha sonra kitabın bir kısmı Muhammed Âsif Kıdvâî tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir.⁹⁴⁹ Kitap Türkçe'ye Hayri Demirci tarafından *Melfûzât Mevlâna Muhammed İlyâs Kandehlevî'nin Davet ve Tebliğ ile İlgili Nasihatleri* ismiyle tercüme edilmiş ve Gülistan Neşriyat yayınevi tarafından 2014 senesinde 272 sayfa olarak basılmıştır. Mütercim esere bir önsöz ve İlyas el-Kandehlevî'nin hayatıyla ilgili bilgileri eklemiştir. Kitap toplamda on fasıldan oluşmaktadır ve her fasılda Tebliğ Cemaati'nin tarihi, amacı, yöntemleri, ilke ve şartları, tebliğin âdâb ve usûlleri, davetçinin âdâbları ve uyması gereken kurallar, İlyas el-Kandehlevî'nin nasihatleri ve benzeri konulara yer verilmiştir. Eser, Tebliğ Cemaati'nin kurucusu olan Muhammed İlyas'ın bizzat kendisinden nakledilmiş bilgileri içermesi bakımından ana kaynak niteliğini taşımakla birlikte cemaatin temel ilkelerinin ortaya koyması ve alanında nadir bulunan eser olması açısından da önem arz etmektedir.⁹⁵⁰ Bu sebeplerden dolayı araştırmamız boyunca eserin Türkçe tercümesinden istifade edilmiştir.

1.2. Mekâtib-i Hazret-i Mevlâna Şâh Muhammed İlyâs

Muhammed İlyas'ın ahlâkî, dinî ve içtimâî konularla Tebliğ Cemaati'nin hareketinin yapısına ve faaliyetlerine dair düşüncelerinin yer aldığı çok sayıdaki mektubunun Ebü'l-Hasan en-Nedvî tarafından bir araya getirilmesiyle meydana gelen bir kitaptır. Kitap Delhi'de 1952, 1972 ve 1979 tarihlerinde yeniden neşredilmiştir.⁹⁵¹ Arapça çevirisi *ed-Dâîetü'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ve Da'vetuhu İlallah* adıyla Beyrut'ta Dârü İbn Kesîr yayınevinden 1999 tarihinde yayımlanmıştır.⁹⁵² Muhammed İlyas'ın Ebü'l-Hasan en-Nedvî'ye yazdığı mezkûr otuz dört mektubun beşi

⁹⁴⁸ Alper, "DîA", 24/296.

⁹⁴⁹ Abul Hasan Nadwi, *Life and Mission of Maulana Mohammad Ilyas*, (Lucknow 1983), 53-169.

⁹⁵⁰ Nu'mânî, *Melfûzât*, 261-268.

⁹⁵¹ Alper, "DîA", 24/296.

⁹⁵² Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *ed-Dâîetü'l-Kebîr*, 242-248.

Christian W. Troll tarafından *İslam in India: Studies and Commentaries*⁹⁵³ başlığı ve bir değerlendirme yazısıyla birlikte 1985 yılında İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmıştır.⁹⁵⁴ Ayrıca kitabın Türkçe tercümesi de bulunmakta olup, çevirisi Hayri Demirci tarafından gerçekleştirilmiş ve *Büyük İslâm Dâvetçisi Mevlâna Muhammed İlyas Kandehevî Hayatı ve Tebliğ Çalışması* adıyla 2014 senesinde İstanbul Gülistan Neşriyattan 286 sayfa olarak yayımlanmıştır.⁹⁵⁵

1.3. el-İmâmu'l-Muhaddis eş-Şeyh Muhammed Zekeriyâ el-Kândehevî ve Meâsiruhu'l-İlmiyye

Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî en-Nedvî tarafından kaleme alınan ve Dimaşk'ta 2012 senesinde neşredilen bu eser aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin önderlerinin hayatı⁹⁵⁶ ve tebliğ faaliyetlerinin tarihi⁹⁵⁷ hakkında önemli bilgileri içermektedir.

1.4. eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehevî Hayatuhu ve Menhecuhu fî'd-Da've

Bu kitabın müellifi Hüseyinî Muhammed Sâni'dir. Kitap, Beyrut'ta 2004 yılında neşredilmiştir. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere içeriğinde genellikle Yûsuf el-Kandehevî'nin hayatı, tebliğ yöntemleri ve özellikle Tebliğ Cemaati'nin dünyaya yayılma süreci ele alınmıştır. Kitapta, daha önce müstakil bir başlıkta ele aldığımız Tebliğ Cemaati'nin dünya çapında yaygınlık kazanma süreci Yûsuf el-Kândehevî'nin şahsı özelinde anlatılmaktadır. Eser, aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin tarihiyle ilgili önemli bilgileri ihtiva etmesi açısından temel kaynak niteliğindedir.⁹⁵⁸

1.5. Muslumanon ki Mevcudeh Besti or Oska ilac (Çeh Bat'ai)

Bu kitap Türkçe'ye *Müslümanların Gerilemeleri ve Bunun Tek Çaresi* şeklinde tercüme edilmiştir. Ayrıca bu esere *Çeh Bat'ai* yani *Altı Nokta* ismi de verilmektedir.⁹⁵⁹ Eserin isminden de anlaşılacağı üzere içeriğinde Tebliğ Cemaati'nin altı sıfat olarak belirledikleri temel ilkeleri anlatılmaktadır. Kitabın müellifi konusunda ise kesin bir kanaat olmamakla birlikte bazı

⁹⁵³ Christian W. Troll, *İslam in India: Studies and Commentaries*, (Delhi 1985) 2/138-176.

⁹⁵⁴ Alper, "DİA", 24/296.

⁹⁵⁵ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 303-308.

⁹⁵⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 23-30; 31-33.

⁹⁵⁷ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Kel-İmâmu'l-Muhaddis*, 111-131.

⁹⁵⁸ Hüseyinî Muhammed Sâni, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehevî hayatuhu ve menhecuhu fî'd-da've*, (Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2004).

⁹⁵⁹ Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Eğitim Yöntemi", 221; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 40.

araştırmacılar İlyas el-Kandehlevî'nin müstakil bir eser yazmadığı⁹⁶⁰ düşüncesinden hareketle bu kitabı Zekerıyyâ el-Kandehlevî'ye nispet etmişlerdir. Ancak Fikret Efe'ye göre bu eser aslında İlyas el-Kandehlevî tarafından yazılmış olup, Muhammed Zekerıyyâ'dan bazı ilaveler alınarak genişletilmiştir.⁹⁶¹

Her ne kadar kitabın orijinalinden istifade etme imkanına sahip olamadıysak da Türkçe ve Kırgızca tercümelerinin birbiriyle karşılaştırdığımızda muhtevasında genellikle aynı bilgileri paylaşıldığını tespit ettik. Bu durumu aynı zamanda kitabın orijinalindeki bilgileri aynen nakledildiği şeklinde yorumlamak da mümkündür. Öte yandan Tebliğ Cemaati'nin temel ilkelerini göstermesi açısından önem arz eden söz konusu eserin cemaatin faaliyet yürüttüğü ülkelerin tamamının konuştukları dillere tercüme edildiğini de kaydedebiliriz. Zira tespit ettiğimiz kadarıyla mezkûr eserde her davetçinin bilmesi ve katiyen riayet etmesi gereken şart ve kurallardan bahsedilmektedir.

Çeh Bat'ai olarak da isimlendirilen eserin Türkçe'deki karşılığını Mustafa İslâm *Davetçinin Yol Azığı* ismiyle hazırlamıştır. Çalışma diğer dillerdeki tercümeleri gibi her davetçinin rahatlıkla taşıyabileceği cep boy kitabı şeklinde olup, 161 sayfadan oluşmaktadır. Müellif kitabı bir ön söz ile başlamış ve burada kitabı yoğun bir talep üzerine kaleme aldığını belirtmiştir. Akabinde Tebliğ Cemaati'nin Altı Sıfat'ına yer vermiş, burada her sıfatın manâ, maksat ve faziletlerini tek tek açıklamıştır. Ardından “Neden Altı Sıfat?” sorusuyla başlayan başlıkla ilgili bilgileri kaydetmiştir. Eserde sefer âdâbı, camii âdâbı, talim, her davetçinin dikkat etmesi gereken şartlar, teşkil, davet esnasında yapılması gereken ameller, yurt dışına gidecek olan gruplar için usûl ve âdâblar, hizmet ve sözlerden bir demet tarzındaki Tebliğ Cemaati'nin kurucu âlimleri tarafından belirlenen temel hususlarla ilgili bilgilere yer vermiştir. Eser İstanbul'da 2015 yılında Gülistan Neşriyat yayınevi tarafından neşredilmiştir.⁹⁶² Yine aynı şekilde aynı müellif tarafından *Çeh Sıfât* yani *Altı Sıfat* ismiyle de müstakil bir eser yazılmıştır.⁹⁶³

Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki mensupları tarafından da söz konusu eserin mahiyetini destekler nitelikte birkaç eser bulunmaktadır.

⁹⁶⁰ Alper, “DİA”, 24/296.

⁹⁶¹ Efe, “Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Eğitim Yöntemi”, 221.

⁹⁶² İslâm, *Davetçinin Yol Azığı*, 3-8.

⁹⁶³ Hayri Demirci, *Altı Sıfat Urduca-Türkçe*, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014).

Bunların arasındaki en meşhur eser, her davetçinin cep kitabı olarak sürekli yanlarında bulundurdukları *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri (Künümdük Turmuştağı Kerektelüüçü Adepteri)*-(Dine Hizmet Etmenin Âdâbları Günlük Yaşamda Riayet Edilmesi Gereken Âdâblar) isimli küçük bir kitapçıktır. Çalışmada Tebliğ Cemaati'nin genel ilke ve şartlarına ilaveten Kırgızistan'daki tebliğciler için özel olarak talep edilen şart ve kurallar da zikredilmiştir. Ayrıca tebliğ esnasında yapılması gereken uygulamalar ve riayet edilmesi talep edilen âdâblardan da söz edilmektedir.⁹⁶⁴ Bunun dışında Kamalidin uulu Abdulhamid'in müellifliğinde *Altı Sıpat-(Altı Sıfat)* adlı eser de kaleme alınmıştır. Bu eserin içeriği de diğerleriyle aynı olmakla birlikte yazar kitabın son kısmına içindekiler kısmını eklemiştir.⁹⁶⁵ Konuyla ilgili bir başka eser Moldo Abdurahman Kaarı tarafından yazılmış *6 Sıpat Türdüü Ayılıştarı Menen*-(6 Sıfat Çeşitli İsimleriyle Birlikte) adlı eserdir. Kitabın alanında yazılan diğer eserlerden farkı, Altı Sıfat'ı ayet ve hadislerle, Hz. Peygamber ve ashabının hayatından örneklerle anlatılmaya çalışılmış olmasıdır.⁹⁶⁶ Altı Sıfat ile ilgili tespit edebildiğimiz bir başka eser ise Moldo Gulamrasul Turdubek Uulu tarafından kaleme alınan *6 Sıpatka 60 Hadis*-(6 Sıfat'a 60 Hadis) adlı kitaptır. Eser Kırgızistan Diyanet İşleri Başkanlığının Davet Bölümü'nün desteğiyle 2010 tarihinde neşredilmiştir.⁹⁶⁷ Halkı davete teşvik etmek ve tebliğ yöntemleri hakkında davetçileri bilgilendirmek amacıyla yazılmış Kırgızistan'daki tebliğcilere ait tespit edebildiğimiz bir başka eser *Din Meenetin Üyrönüü (Süyüktüü Paygamberibızdın Uлуу Meenetinin Usul-Erejeleri)*⁹⁶⁸-(Din Hizmetini Öğrenmek Sevgili Peygamberimizin Dine Olan Yüce Hizmetlerinin Usûl ve Şartları) adlı kitaptır. Bu kitabın müellifleri Mevlâna Nurulla ve Moldo Abdurahman'dır. Bu iki müellif aynı zamanda Tebliğ Cemaati'ne ait İmam Azam Medresesi'nin müderrisleridir. Eserde Allah yoluna çıkmanın fazileti, davet amelleri, davetin usûl ve yöntemleri, masturat cemaatinin (kadın davetçiler) dine hizmetleri, Kırgızca ve Arapça vaazlar gibi ana konulara yer verilmiştir. Bu kitabın alanında yazılan diğer kitaplardan temel farkı Tebliğ Cemaati'ne mensup medrese müderrisleri tarafından

⁹⁶⁴ Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, (Bişkek, ts).

⁹⁶⁵ Abdulhamid, *Altı Sıpat*, (ys. 2014).

⁹⁶⁶ Moldo Abdurahman Kaarı, *6 Sıpat Türdüü Ayılıştarı Menen*, (Kara Balta Şaarı: İmam Azam Medresesi, 2016).

⁹⁶⁷ Gulamrasul Turdubek Uulu, *6 Sıpatka 60 Hadis*, (Bişkek: 2010).

⁹⁶⁸ Mevlâna Nurulla ve Moldo Abdurahman, *Dinge Meenetin Üyrönüü (Süyüktüü Paygamberibızdın Uлуу Meenetinin Usul-Erejeleri)*, (Kara Balta, 2019).

yazılmış olması ve kitabın son kısmında Arapça vaaz metinlerine yer verilmiş olmasıdır. Bu bakımdan eserin daha çok davetçi olan medrese talebeleri için kaleme alındığı söylenebilir. Yine aynı şekilde davete teşvik amaçlı kaleme alınan ve bu alana dahil edebileceğimiz Kırgız davetçilerin nezdinde meşhur olan bir başka eser *Allah Coluna Çıguunun 105 Paydası* adlı çalışmadır. Kitap Kırgızistan'ın Kara Balta şehrinde 2017'de neşredilmiştir. Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin önde gelen şahıslarından biri Müftü Kifayatullo tarafından iman, abdest ve namaz ile ilgili sorulara verilen cevaplardan oluşan ve Abdulhamid Kamalidin Uulu tarafından 2011'de Kırgızcaya çevirilmiş *İslâm Taalimderi* adlı eser de davetçilerin fikhî konularda yararlandığı eserlerdendir.⁹⁶⁹

Bunların dışında yine Kırgızistan'daki davet ve tebliğ faaliyetlerinde en çok istifade edilen ve yerli davetçi müellifler tarafından kaleme alınan eserler arasında *Farz Ayn*-(Farz-ı ayn), *Nike cana Üybülö*-(Nikah ve Aile), *Azireti Paygambardın Ömür Bayanı*-(Hz. Peygamber'in Hayatı), *Ayaldarga Zarıl Kitep*-(Hanımların El Kitabı), *Dinimdi Üyrönömün*-(Dinimi Öğreniyorum), *Masnun Dubalar*-(Sünnet'ten Dualar), *Baktıluuluk*-(Mutluluk) ve *Kıyamattın Belgileri*-(Kıyamet Alametleri) adlı eserler de bulunmaktadır.⁹⁷⁰

1.6. Muhammed Yûsuf Kandehlevî'den Altı Sıfat ve Tebliğ Metodu Hakkında Mektup

Küçük ve cep boy kitabı olan bu çalışma Muhammed Yûsuf'un ilk önce umreye sonra da başka ülkelere tebliğ çalışması için gidecek olan bir cemaate yazmış olduğu, tebliğin maksadı, usûlü, çalışma şekli, beklenen faydaları ve bereketleri ile yolda dikkat edilmesi gerekli davranış ve amelleri içinde toplayan bir mektuptan ibarettir. Eserde tebliğ ve davetin ana hatları öz olarak anlatılmıştır. Eser, 2007 senesinde Hindistan'dan Türkiye'ye davet ve tebliğ çalışmaları için gelen Mevlâna Şerif ve cemaatinin tavsiyesi üzerine Hayri Demirci tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir. Kitabın içindeki konu başlıkları mektupta bulunmamakla birlikte konuların okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması için mütercim tarafından eklenmiştir.⁹⁷¹

⁹⁶⁹ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 64.

⁹⁷⁰ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 64.

⁹⁷¹ Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 7-8.

2. Tebliğ Çalışmalarında Kullandıkları Temel Eserler

2.1. el-Ehâdisü'l-Müntehab

Yûsuf el-Kandehlevî'nin kalemine ait olan bu eser, Tebliğ Cemaati'nin altı sıfatına yönelik bilgileri ihtiva eden cemaatin temel kaynaklarından biridir. Esere bir önsöz ekleyen Ebü'l Hasan en-Nedvî, başta İlyas el-Kandehlevî olmak üzere Tebliğ Cemaati'nin önderleri tarafından belirlenen altı sıfatın Kur'ân ve hadislerden alındığını, bu ayet, hadis ve diğer kaynakların ise başlı başına bir kitapta toplama ihtiyacı doğduğunu ve bu ihtiyacı da *el-Ehâdisü'l-Müntehab* adlı eseriyle Yûsuf el-Kandehlevî tarafından giderildiğini dile getirmiştir. Ayrıca Yûsuf el-Kandehlevî'nin bu eseri hazırlarken tam mânasıyla, konuları baştan sona kadar araştırarak, büyük bir gayretle çalıştığını, neticede eserin sadece cemaatin ilke, usûl, kaide ve yol gösterici esasların kaynaklarının mecmuası değil, aynı zamanda bir ansiklopedi tarzında bir eseri meydana getirdiğini de kaydetmiştir.⁹⁷²

Kitapta Tebliğ Cemaati'nin altı sıfatı olan Tevhid (İman), Namaz, İlim ve Zikir, İkrâm-ı Müslim, İhlas-ı Niyyet, Dâvet ve Tebliğ⁹⁷³ konuları ele alınmıştır. Müellif konuya başlarken öncelikle bazı sıfatların lûgat ve ıstılahî mânalarını⁹⁷⁴ ve bütün sıfatların maksat ve faydalarını açıklamıştır.⁹⁷⁵ Ardından Kur'ân ayetlerini ve hadislerin orijinal metinlerini, mânaları ve geçtiği kaynaklarıyla birlikte zikretmiştir.⁹⁷⁶ Her hadisin tercümesinin ardından ise kısa bir şerh ekleyerek konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Yeri geldiğinde bazen konuyla alakalı hikayeleri de kaydetmiştir.⁹⁷⁷

el-Ehâdisü'l-Müntehab'ın, Urdu ve Arapça baskıları yanında bir çok farklı dillere de tercüme edildiği ve Tebliğ Cemaati'nin aktif olduğu ülkelerde davet faaliyetleri esnasında en çok okunan eserlerden biri olduğu bilinmektedir. Kitabın elimizde bulunan Arapça basıncısı 2006 tarihinde Delhi'de yayınlanmıştır.⁹⁷⁸ Türkçe çevirisi ise Hayri Demirci tarafından yapılmış ve 2015 senesinde *Müntehab Ehâdis Hadislerden Demetler* ismiyle İstanbul'da

⁹⁷² Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 6.

⁹⁷³ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 16.

⁹⁷⁴ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 19.

⁹⁷⁵ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 139; 262; 419; 559; 591; 690.

⁹⁷⁶ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 20-21.

⁹⁷⁷ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdis*, 100-101.

⁹⁷⁸ Yûsuf el-Kandehlevî, *el-Ehâdisi'l-Müntehab*, (Delhi, 2006).

Gülistan Neşriyat yayınlardan neşredilmiştir.⁹⁷⁹ Kırgızcaya *Tandalgan Hadister*-(Seçme Hadisler) adıyla Abdulmacit Mahmad Uulu tarafından tercüme edilerek Bişkek'te 2014 tarihinde yayımlanmıştır.⁹⁸⁰ Eser'n Rusça baskısı da bulunmakta olup, *İzbranniye Hadisi* ismiyle basılmıştır.⁹⁸¹

2.2. Hikâyât-ı Sahâbe

Bu kitap Zekeriyyâ el-Kandehlevî'ye aittir. Eserin aslı Urduca'dır ve farklı dillere tercüme edilmiştir. Türkçe tercümesi Hayri Demirci tarafından yapılmış ve *Fedâil-i A'mâl-Amellerin Faziletleri* adlı eserin ilk bölümünde yer almaktadır.⁹⁸² Ayrıca Yusuf Karaca'nın tercümesiyle *Ashab-ı Kiramdan Örneklerle Müslüman Şahsiyeti* adıyla İstanbul'da 1997 senesinde yayımlanmıştır. Kırgızca tercümesi ise Moldo Ahmad Ali ve Canuzak Sart Uulu tarafından yapılmış olup, *Hikâyatu Sahabe* ismiyle 2012 yılında Bişkek'te yayımlanmıştır.⁹⁸³ Eserde sahâbenin din uğrunda sıkıntılara dayanması,⁹⁸⁴ Allah korkusu,⁹⁸⁵ yoksulluğa kanaatı,⁹⁸⁶ takvası,⁹⁸⁷ namazı huşû ve huzu içinde kılmaları,⁹⁸⁸ din kardeşlerini kendilerine tercih etmeleri,⁹⁸⁹ din uğrunda cesaret ve kahramanlıkları,⁹⁹⁰ ilim öğrenmeye karşı heyecanı,⁹⁹¹ Hz. Peygamber'e itaat etmeleri,⁹⁹² hanım sahâbenin dinî duyguları⁹⁹³ ve sahâbenin çocukken dine karşı coşkusu⁹⁹⁴ gibi ana konular ele alınmıştır.

2.3. Hayâtü's-Sahâbe

İslâm literatüründe meşhur olan bu eserin müellifi Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'dir. Müellif bu eseri Arapça olarak kaleme almış ve 1959 senesinde tamamlamıştır. Eserde hadis, tarih, siyer ve tabakat kitapları gibi kaynaklardan derlenen rivâyetlerle Hz. Peygamber ve sahâbenin örnek

⁹⁷⁹ Yûsuf el-Kandehlevî, *Müntehab Ehâdîss Hadislerden Demetler*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gulistan Neşriyat, 2015).

⁹⁸⁰ Yûsuf el-Kandehlevî, *Tandalgan Hadister*, çev. Abdulmacit Mahmad Uulu, (Bişkek, 2014).

⁹⁸¹ Yûsuf el-Kandehlevî, *İzbranniye Hadisi*, (Kazan, 2003).

⁹⁸² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2018).

⁹⁸³ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, çev. Moldo Ahmad Ali ve Canuzak Sart Uulu, (Bişkek, 2012).

⁹⁸⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 23-34.

⁹⁸⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 39-56; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 5-29.

⁹⁸⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 57-66; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 34-53.

⁹⁸⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 67-72; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 58-72.

⁹⁸⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 73-82; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 73-81.

⁹⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 83-91; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 82-89.

⁹⁹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 92-102; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 90-104.

⁹⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 106-118; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 107-125.

⁹⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 123-129; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 135-144.

⁹⁹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 131-160; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 147-190.

⁹⁹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 165-192; Kandehlevî, *Hikâyatu Sahâba*, 191-207.

hayatından kesitler sunulmuş, sahâbîlerin dinî gayretleri ve mücadeleleri anlatılmıştır. Kitapta yer yer hadisçilerin görüşlerinden faydalanılarak rivâyetlerin sıhhat durumlarına da işaret edilmiştir. Tebliğ Cemaati için bir el kitabı niteliğinde olan bu eser ilk olarak 1960-1965 yıllarında Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, Ebü'l-Hasan en-Nedvî'nin takdimiyle Haydarâbâd-Dekken'de üç cilt olarak, Muhammed Seyyid ise 1999'da Kahire'de dört cilt halinde yayımlamıştır. Türkçe'ye *Hadislerle Hazreti Peygamber ve Ashabının Yaşadığı Müslümanlık* ismiyle Ahmet Muhtar Büyükçınar başkanlığında bir heyet İstanbul'da 1980 tarihinde dört cilt olarak, Sıtkı Güllü ise *Hayâtü's-sahâbe: Peygamberimiz ve İlk Müslümanlar* adıyla 1990 senesinde İstanbul'da neşretmişlerdir.⁹⁹⁵ Dünyanın pek çok dillerine tercüme edilen *Hayâtü's-Sahâbe*, Tebliğ Cemaati'nin Orta Asya'daki merkezi olan Kırgızistan'da da davetçiler tarafından en çok kullanılan eserlerden biridir.⁹⁹⁶ Bu sebeple eser Kırgızca'ya Abdulmacid Mahmad Uulu tarafından *Hayatu's-Sahaba* ismiyle tercüme edilmiş ve Bişkek'te 2012 yılında yayımlanmıştır.⁹⁹⁷ Ayrıca tespit ettiğimiz kadarıyla kitabın diğer dünya dilleri yanında Rusça⁹⁹⁸ ve Kazakça baskıları da bulunmaktadır.

2.4. Fedâil-i Sadakât

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin kalemine ait olan bu eser aynı zamanda Tebliğ Cemaati mensupları tarafından kaynak eser olarak devamlı kullanılmaktadır. Muhtevası hakkında daha önce bilgi verdiğimiz bu eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe ve Kırgızca baskıları da bulunmaktadır. Kitabın Türkçesi Hayri Demirci tarafından *Fedail-i Sadakât-Allah Yolunda İnfak Etmenin ve Yardımlaşmanın Faziletleri* ismiyle hazırlanmış ve Gülistan Neşriyat'tan 2015'te neşredilmiştir.⁹⁹⁹ Kırgız davetçilerin de sıkça kullandıkları bu eser Kırgızcaya *Fazail-i Sadakat* adıyla yayımlanmıştır.

3. Tebliğ Cemaati'nin Gelişiminde Fedâil-i A'mâl'in Önemi

Amellerin faziletleri anlamına gelen bu eser, Tebliğ Cemaati'nin tebliğ turlarında sürekli yanlarında bulundurdıkları ve en fazla okudukları temel ders

⁹⁹⁵ Özşenel, "DİA", 14/294.

⁹⁹⁶ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 63.

⁹⁹⁷ Kandehlevî, *Hayatu's-Sahaba*, çev. Abdulmacid Mahmad Uulu, (Bişkek, 2012).

⁹⁹⁸ <file:///C:/Users/user/Downloads/hayatus-sahaba-zhizn-sahabov.pdf>, Erişim tarihi: 16.04.2022.

⁹⁹⁹ Kandehlevî, *Fedail-i Sadakât-Allah Yolunda İnfak Etmenin ve Yardımlaşmanın Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2015).

kitabıdır.¹⁰⁰⁰ Bu eser, daha önce belirtildiği gibi İlyas el-Kandehlevî'nin talebi üzerine geniş çapta yürütülen tebliğ faaliyetleri esnasında cemaat üyelerinin istifade etmesi amacıyla Zekerıyyâ el-Kandehlevî tarafından kaleme alınmıştır. Eserin asıl ismi *Tebliğî Nisâb*'tır. Eserin milyonlarca insanın üzerinde etkili olduğu, davet ve tebliğ çalışmalarıyla birlikte kitabın pek çok insanın hayatını değiştirdiği kaydedilmektedir.¹⁰⁰¹ Kitapta sahâbenin hayat hikayeleri, Kur'ân, namaz, zikir, tebliğ ve ramazanın faziletleri gibi konular ele alınmıştır.¹⁰⁰² Eser öncelikle Hind bölgesinde urdu dilinde yayımlanmış ve ilk kez buralarda şöhret kazanmıştır. Daha sonra tebliğ faaliyetlerinin genişlemesi hasebiyle bütün Müslümanların ortak dili olan Arapçaya tercüme edilmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁰³ Tebliğ Cemaati'nin farklı coğrafyalara ulaşması ve oralarda aktif hale gelmesinin akabinde yerli dillere tercüme etme ihtiyacı doğmuştur.

Tebliğ Cemaati'nin dünya çapında yaygınlık kazanması ve insanların dinî yaşantısında etkili olmasında *Fedâil-i A'mâl*'in yeri ve önemi oldukça büyüktür. Zira bu eseri camii imamı namazdan sonra devamlı okumakta, tebliğ ve irşat faaliyetlerini gerçekleştiren davetçiler bu eseri temel kaynak olarak kullanmakta, genel ve özel toplantılarda eser üzerinde müzakereler yapılmakta, tebliğ turlarında gittikleri ev, dükkân, çarşı pazar, sokak, oyun ve eğlence yerleri gibi çeşitli mekanlarda bile bu eserden farklı kesit ve hikayeleri anlatmaktadırlar. Yine aynı şekilde *Fedâil-i A'mâl*, Tebliğ Cemaati'nin en önemli kaynağı olmakla birlikte tebliğ ve terbiye faaliyetlerinin metodunun oluşumunda da büyük önem arz etmektedir. Özellikle tedris ve talim faaliyetlerinde en çok başvurulmuş kaynakların başında gelmektedir.¹⁰⁰⁴ Ayrıca Tebliğ Cemaati dünyanın hangi ülkesinde faaliyet gösterirse göstere *Fedâil-i A'mâl* orada mutlaka okunan eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁰⁰⁵ Özellikle Kırgızistan gibi Tebliğ Cemaati'nin resmî kurumlarca desteklendiği ülkelerde

¹⁰⁰⁰ Dudy Imanuddin Effendil ve Dudi Rustandi, "The Identity Construction of Da'wah", 140; Yegorov, "Dvijenie Tabligi Djamaat", 159; Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi", 221.

¹⁰⁰¹ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 4-5.

¹⁰⁰² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 4-18; Efe, "Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig ve Egitim Yöntemi", 221.

¹⁰⁰³ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 4.

¹⁰⁰⁴ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 10; Cuhenî, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, 413; Efe, "Cemâati Teblig, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 114; Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 42; Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 272; Botakarayev, "Tebliğ Cemaati Hareketi: İdeolojisi ve Metotları (Kırgızistan Örneği)", 47; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 63.

¹⁰⁰⁵ Zhalilov, *Hint Alt-Kitası'nda Tasavvufi Haraketler*, 43; Barbara D. Metcalf, "Living Hadith in the Tablighi Jama'at", *The Journal of Asian Studie* Vol. 52, No. 3 (Aug., 1993), Published by: Association for Asian Studie

Fedâil-i A'mâl kitabı her camide mutlaka bulunmakta ve günde en az bir kere cemaate mensup bir davetçi veya camii imamı ya da camiye namaz için gelen insanlar tarafından alışılmış bir hâl olarak içerisinde birkaç hadis ve bazı hikayeler okunmaktadır.¹⁰⁰⁶ Ancak Tebliğ Cemaati'nin yasaklandığı Rusya ve Kazakistan gibi ülkelerde ise *Fedâil-i A'mâl* eserinin okunması hatta taşınması da yasaklanmıştır. Nitekim bu ülkedeki yetkililer tarafından *Fedâil-i A'mâl*'in aşırılıkçı düşünceleri (extremizm) içerdiği ve bu kitabın bölümlerinden birinin münhasırlık propagandası içerdiği iddia edilmiştir. Ayrıca kitapta, vatandaşların dine karşı tutumları konusunda tek kurtuluş yolunun tebliğ ve davete çıkmakla mümkün olabileceği tarzındaki fikirlerin yer aldığı ve bu tür fikirlerin kitle bilincine dahil edilmesi sonucunda dini uyumsuzluğa neden olacağı endişeleri de önemle belirtilmiş işte bu sebeplerden dolayı *Fedâil-i A'mâl* kitabı mezkûr ülkelerde resmî olarak yasaklanmıştır.¹⁰⁰⁷

Fedâil-i A'mâl'in Tebliğ Cemaati'nin yayılmasında büyük bir etkisi olduğu gibi Tebliğ Cemaati'nin de *Fedâil-i A'mâl*'in şöhret kazanması ve büyük bir çoğunluk tarafından bilinen ve en çok okunan bir eser haline gelmesinde büyük bir etkisi vardır. Bu bakımdan hem Tebliğ Cemaati'nin hem de *Fedâil-i A'mâl*'in topluma dinî, kültürel ve sosyal açılardan tesir etmesi konusunda birbirini tamamladığı ve böylelikle etkilerinin daha da arttığı kaydedilebilir.

Zekeriyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl* adlı söz konusu eseri, araştırmamızın temel konusu olmasından dolayı müstakil bir bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Burada ise mezkûr eserin Tebliğ Cemaati'nin faaliyetlerindeki yeri ve önemine örneklerle işaret etmekle yetinilecektir.

Fedâil-i A'mâl'in telif edilme amacına uygun olarak muhtevasında ele alınan konuların ekseri Tebliğ Cemaati'nin altı sıfatıyla ilgilidir. Bununla birlikte Tebliğ Cemaati'ne göre söz konusu altı sıfatın tamamının faydası *Müntehab Ehâdis* ve *Fedâil-i A'mâl* eserlerinde yer alan hadisleri okuyup anlamak ve bunlara amel etmekle hasıl olacaktır. Bu bakımdan daha önce işaret edildiği gibi Tebliğ Cemaati'nin faaliyetlerinin amacına ulaşması ve hareketin yaygınlık kazanmasında *Fedâil-i A'mâl*'in önemi ve etkisi daha çok cemaatin “Altı Sıfat” olarak belirttiği temel ilkeler çerçevesinde görülmektedir. Örneğin

¹⁰⁰⁶ <https://ruazattyk.org/a/kyrgyzstan-tablighi-jamaat-religion/29803901.html>;
<https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html>
Erişim tarihi: 17.04.2022.

¹⁰⁰⁷ <https://pravo.ru/news/view/31778/>, Erişim tarihi: 17.04.2022.

Tebliğ Cemaati'nin ilk sıfatı olan Kelime-i Tayyibe ile ilgili *Fedâil-i A'mâl*'da şu bilgilere yer verilmektedir:

“Kelime-i Tayyibe'ye Kelime-i Tevhîd de denir. Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerde hiçbir şey Kelime-i Tevhîd kadar zikredilmemiştir. Hak olan bütün dinler ve Peygamberlerin gönderilişinin asıl gayesi Tevhîd olduğuna göre, ne kadar anlatılsa yerindedir. Kur'ân'da bu yüce kelime çeşitli unvan ve değişik isimlerle anılmıştır. Mesela Kalime-i Tayyibe, Kavli Sâbit, Kelime-i Takvâ, Mekâlîdüs Semâvâtî ve 'l-Arz vs.”¹⁰⁰⁸

Bu bilgilerin ardından Kelime-i Tayyibe ile ilgili Kur'ân ayetlerini ve bu kelimeyi okumaya teşvik eden hadisleri zikretmiştir.

Örneğin:

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ¹⁰⁰⁹

“Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti” ayetini zikrettikten sonra İbn Abbas'tan gelen bir rivâyetle ayette geçen Kelime-i Tayyibe'den Kelime-i Şehâdet'in yani “Eşhedü en lâ ilâhe illallah”ın kastedildiğine işaret etmiştir.¹⁰¹⁰

Yine aynı şekilde Katade'den gelen:

“Biri Peygamber (s.a.v)'e; Ya Resulullah, zenginler verdikleri sadakalar yüzünden bütün sevapları alıp gittiler” dedi. Resulullah (s.a.v.); Peki sen söyle, eğer bir adamın eşyalarını birbirinin üzerine koysa göğe kadar ulaşır mı? Ben sana öyle bir kelime söyleyeceğim ki, onu kökü yerde, dalları göklerde. Her namazdan sonra onar defa ‘الله أكبر سبحان الله و الحمد لله’ söyle. Onun kökü yerde, dalları göklerde” rivâyeti naklederek Kelime-i Tayyibe'nin “Lâ ilâhe illallah” olduğuna da işaret etmiştir.¹⁰¹¹

Muhammed İlyas'ın, İslâm'dan uzaklaşan Mevât halkına yönelik ilk tebliğ faaliyetlerinin Kelime-i Tayyibe yani Kelime-i Tevhidi söyleterek başlatmış olması ve diğer bölgelerdeki insanlarda da din şuuru ve talebini meydana getirmek için onlara ilk bu kelime vasıtasıyla yaklaşma talebi¹⁰¹² üzerine belirlenmiş olan bu sıfat, aynı zamanda Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin girişimiyle ortaya çıkan *Fedâil-i A'mâl*'in temel konularından biri olmuştur. Nitekim daha önce işaret edildiği gibi müellif mezkûr eserinde Kelime-i

¹⁰⁰⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 432.

¹⁰⁰⁹ İbrahim 14/24.

¹⁰¹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 433.

¹⁰¹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 433.

¹⁰¹² Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 268.

Tayyibe ile alakalı Kur'ân'ı Kerim'den seksen beş âyeti tevhide delil olarak zikretmenin yanısıra hadislerden de pek çok rivâyetleri delil olarak kaydetmiştir.

Öte yandan günümüz Tebliğ Cemaati mensuplarının davet çalışmaları esnasında karşılaştıkları insanlara ilk olarak İlyas el-Kandehlevî'nin istediği gibi Kelime-i Tayyibe veya Tevhid konusundan bahsettikleri, bunu yaparken konuyu *Fedâil-i A'mâl*'a istinat ederek anlattıkları görülmektedir. Özellikle Zekerîyyâ el-Kandehlevî tarafından kaydedilen ve *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan; 'iman kelimesini çok zikreden kişinin cehennem azabından kurtulacağı ve defalarca zikredip sevabını ölen şahsa bağışlarsa onun da bu kelimenin faziletinden payını alacağı'¹⁰¹³ şeklindeki bilgileri aktararak insanları Kelime-i Tayyibe'yi çok kez söylemeye teşvik etmektedirler.¹⁰¹⁴

Muhammed İlyas'a göre Tevhid kelimesinin mânası ve mefhumunun anlatılması ve öğretilmesiyle birlikte Müslümanların Allah'a kul ve Hz. Peygamber'e tabi olmayı kabul etmelerinin ardından İslâm'ın hükümlerine bağlanmalarını sağlamak gerekmektedir. Bu hükümlerin içinde, en önde geleni ve en önemlisi ise namazdır.¹⁰¹⁵ Namaz, aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin temel altı prensibinin ikincisidir. Bu sebeple Muhammed Zekerîyyâ da *Fedâil-i A'mâl* kapsamında namaz ile ilgili müstakil bir eser yazmıştır.

Namaz bahsinin de içinde bulunduran *Fedâil-i A'mâl* kitabında Muhammed Zekerîyyâ konuyla ilgili bazı önemli hususlara dikkat çekmiştir. Örneğin 'namaz imanın temeli ve önemli rükûlariındandır'. Zira 'imandan sonra en önemli amel namazdır'.¹⁰¹⁶ Konuyla ilgili bir çok hadisi delil olarak sıralayan Zekerîyyâ, namazı 'Allah'ın kullarına emrettiği en üstün amel" olarak özetlemiştir.¹⁰¹⁷ Ayrıca keşif ehlinin namaza karşı tutumlarından da bahsederek tasavvufî ile ilgili manevî düşüneyi de aktaran Muhammed Zekerîyyâ, aynı zamanda davetçilerin de namaza olan yaklaşımlarını olumlu yönde etkileyebilmiştir.¹⁰¹⁸ Nitekim Tebliğ Cemaati mensupları insanları namaz kılmaya davet ederken bizzat kendileri de örnek olmaya çalışmaktadırlar.¹⁰¹⁹ Bununla birlikte geşt çalışmalarında karşılaştıkları insanları camide beş vakit

¹⁰¹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 468-469.

¹⁰¹⁴ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 64.

¹⁰¹⁵ Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 268.

¹⁰¹⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 486.

¹⁰¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 487.

¹⁰¹⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 295.

¹⁰¹⁹ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 64.

namaz kılmaya teşvik etmekte¹⁰²⁰ ve bu konuda *Fedâil-i A'mâl*'daki Hz. Ömer'den gelen şu rivâyeti nakletmektedirler: “*Cemaatle namaz kılmak, yalnız başına namaz kılmaktan yirmi yedi derece daha üstündür.*”¹⁰²¹ Özellikle “*Bir kimse ihlasla iftitah tekbirine yetişerek kırk gün cemaatle namaz kılsa, o kimseye iki beraat verilir. Biri cehennemden kurtuluş beraatı diğeri de münafıklıktan uzak olma beraatı*”¹⁰²² şeklindeki Hz. Enes'ten gelen hadise amel etmeye çalışmakta ve diğer insanları da bu ameli uygulamaya davet etmektedirler. Davetçilerin namaz konusunda verdikleri vaaz ve nasihatlerinde Muhammed Zekeriyâ'nın mezkûr eserinde zikrettiği sahâbe, tabiin ve evliyanın namazla ilgili ibretli menkıbeleri hakkındaki hikayeleri¹⁰²³ de anlatarak tebliğde bulunmaları *Fedâil-i A'mâl*'in tebliğcilerin üzerindeki etkisini yine bir bakıma ortaya koymaktadır.

İlyas el-Kandehlevî, bir kimsenin tevhid ve namaz konusundaki sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirmesinin ardından dinde daha fazla terakki etmesi ve sağlamlaşması için Allah ile irtibat kurması ve bu irtibatı daha da arttırmaya yönelmesi gerektiğini, bunun için Allah'ı bol bol zikretmesinin icap ettiğini önemle belirtmiştir.¹⁰²⁴ Tebliğ Cemaati'nin “İlim ve Zikir” ilkesini temel prensiplerden saymalarının altında Muhammed İlyas'ın mezkûr ifadesinin de etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir. Söz konusu ilkenin davetçilerin ruhuna yerleşmesi ve buna istisnasız olarak amel etmeleri meselesinde ise yine Muhammed Zekeriyâ'nın da katkıları bulunmaktadır. Zira Zekeriyâ, amellerin faziletlerine dair yazdığı eserleri arasında “İlim ve Zikir” ilkesine yönelik *Fedâil-i Zikr* adında yine müstakil bir çalışmayı ortaya koymuştur.¹⁰²⁵

Muhammed Zekeriyâ'nın mezkûr eserinde kaydettiği kadarıyla Allah'ı ihlasla zikreden insan, şeytanı kendisinden uzaklaştırır, onun gücünü kırar, Allah'ın rızasını elde eder, kalbinde üzüntü varsa giderir. Onun yerine neşe ve sevinç gelir, yüzü ve kalbi nurlanır, vakar, heybet ve güler yüz meydana gelir ve rızık bol olur...¹⁰²⁶

¹⁰²⁰ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html>, Erişim tarihi: 23.04.2022.

¹⁰²¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 323.

¹⁰²² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 329.

¹⁰²³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 366-369.

¹⁰²⁴ Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 268.

¹⁰²⁵ Kandehlevî, *Zikrin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gulistan Neşriyat, 2012); Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 375-559.

¹⁰²⁶ Kandehlevî, *Zikrin Faziletleri*, 75-86; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 423-431.

Günümüz Tebliğ Cemaati üyeleri, Muhammed Zekerîyyâ'nın ilim ve zikre teşvikten yazmış olduğu mezkûr eserinden ilham alarak sabah ve akşam şu zikirleri yüz kere¹⁰²⁷ zikretmektedirler; Sübhanallah, Elhamdülillah, Allahü ekber, İstiğfar, Salavat şerif, tevhid kelimesi¹⁰²⁸ ve La havla ve la kuvvete illa billah.¹⁰²⁹

Fedâil-i zikr eserinde zikrin faziletleriyle ilgili ayet ve hadislerin yanında genellikle altı sıfatın ilki olan Kelime-i Tayyibe¹⁰³⁰ ve Kelime-i Temcid'in¹⁰³¹ faziletlerine dair konular ele alınmıştır.

Üçüncü ilke “Zikr”in diğer bir parçası olan “İlim” sıfatına gelince Muhammed Zekerîyyâ bu konuya ilişkin bazı bilgileri *Fedâil-i A'mâl* kitabında yer alan *Fedâil-i Kur'ân* bahsinde işlemiştir. Müellif bu kitaba giriş yaparken eserin Şah Muhammed Yâsin ve Muhammed İlyas el-Kandehlevî'nin talebi üzerine yazdığını ifade etmiştir.¹⁰³² Ayrıca her Müslümanın namaz kılabilcek kadar Kur'ân ezberlemelerinin farz olduğuna dikkat çekmesi aynı zamanda bütün Müslümanları zorunlu olan ilmi öğrenmelerine teşviki olarak kabul edilebilir.¹⁰³³

Müellif esere “Sizin en hayırlınız, Kur'ân'ı Kerim'i öğrenen ve onu öğretenidir” hadisiyle başlamış ve bu rivâyeti “Kur'ân'ı Kerim'i öğrenen kimse Peygamberlik ilimlerini alnında toplamıştır” şeklindeki başka bir hadisle destekleyerek aynı zamanda Kur'ân öğrenmenin en hayırlı ilim olduğuna işaret etmiştir.¹⁰³⁴

Öte yandan Hint Alt Kıtası'nda kendi rey ve görüşleriyle Kur'ân'a zâhirî mâna verenler de olmuştur. Muhammed Zekerîyyâ'ya göre Kur'ân'ın daha iyi anlayıp mâna vermek için sarf, nahiv, belağat, kıraat, akide, usûlü fıkıh, nâsih ve mensûh ve fıkıh ilimlerini iyi bilmek gerekir. Ayrıca bunları bildikten sonra bir de vehbilik gerekir. Eğer birisi bunları iyi bilmeden Kur'ân'ın kelime manalarıyla kendi görüşünü aktarırsa hata etmiş olur.¹⁰³⁵

¹⁰²⁷ Kandehlevî, *Zikrin Faziletleri*, 173.

¹⁰²⁸ Kandehlevî, *Zikrin Faziletleri*, 129-186; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 452-500.

¹⁰²⁹ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 73.

¹⁰³⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 432.

¹⁰³¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 501.

¹⁰³² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 206.

¹⁰³³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 210.

¹⁰³⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 211.

¹⁰³⁵ Zekerîyyâ el-Kandehlevî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gulistan Neşriyat, 2012), 27.

Zekeriyyâ'nın kaydettiği bu bilgilerden onun "İlim" sıfatından kastının aynı zamanda Kur'ân ilimlerinin nazarda tuttuğu anlaşılmaktadır.

Günümüz Tebliğ Cemaati mensuplarına baktığımızda genellikle Muhammed Zekeriyyâ'nın konuya giriş yaparken kaydettiği mezkûr hadisi naklettiklerine müşahade etmekteyiz. Bununla birlikte geşt turları ve talim ve müteallim (öğrenip-öğretmek) faaliyetleri esnasında aralarında dinî bilgisi olan birini seçerek Kur'ân okuma talimlerini gerçekleştirdiklerini görmek de mümkündür. Eğer davetçi grubundaki kişilerin dinî bilgi düzeyleri aynı seviyedeysse ezberledikleri sureleri ve Kur'ân'ı yüzünden okuma çalışmalarını karşılıklı kontrol etme şeklinde gerçekleştirmektedirler. Bazen yapmış oldukları söz konusu Kur'ân talimine dışarıdan birilerinin de katılmasını sağlamak için öncelikle *Fedâil-i Kur'ân*'dan bazı hadisleri zikrederek teşvikte bulunmaktadırlar. Neticede Tebliğ Cemaati'nin genel anlamda ilim özelde Kur'ân öğrenmeye yönelik yaptıkları tebliğlerden etkilenen bazı insanlar sırf Kur'ân ve dinî ilimleri öğrenmek amacıyla üç veya kırk günlük davet turlarına katılmaktadırlar.¹⁰³⁶

Tebliğ Cemaati'nin diğer ilkeleri olan "İkram'ül-Müslimîn", "İhlas-ı Niyet" ve "Davet ve Tebliğ" sıfatlarıyla ilgili bazı konular *Fedâil-i A'mâl*'in *Fedâil-i Tebliğ* kısmında incelenmiştir.

Muhammed Zekeriyyâ, *Fedâil-i Tebliğ* kitabında "İkram'ül-Müslimîn" prensibine delil olabilecek nasları genel mahiyetiyle "Söylediklerini Uygulamak",¹⁰³⁷ "Müslümanların Kusurlarını Örtmek"¹⁰³⁸ ve "Âlimlere ve Din Büyüklerine Saygı Göstermek"¹⁰³⁹ başlıklarında ele almıştır.

Müslümanlara saygı göstermek, onlara yardım ve ikramda bulunmak anlamlarına gelen "İkram'ül-Müslimîn" sıfatının hakikatı Tebliğ Cemaati'ne

¹⁰³⁶ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-bishkek-tablighi-jamaat-inner-perspective/29801769.html>;

Erişim tarihi: 24.04.2022; Kaynak olarak gösterilen bu linkte "Azattyk" gazete muhbirinin Tebliğ turuna bizzat katılarak gözlemlediği bilgilere yer verilmiştir. Muhabirin paylaştığı haberdeki konuyla ilgili şu bilgiler de dikkat çekicidir: "Tebliğ turuna katılan 11 kişiden ikisi 20 yaşlarında, diğer altısı 23-32 yaşlarındaydı. Aramızda 23 yaşında bir medrese mezunu da vardı. Bilmediklerimizi ve öğrendiklerimizi kendisine sorduk. Gruptaki gençlerle konuşurken, onların Kur'ân surelerini ve duaları ezberlemek ve dinî bilgi öğrenmek için üç günlük davete çıktıklarını fark ettim. Davete katılanların hepsinin aileleri ve çocukları vardı. Ekibimizde Kırgızistan'ın en gelişmiş üniversitelerinden birinde öğrenim gören bir öğrencinin de bulunduğunu öğrendiğimde hem şaşırdım hem de toplumun farklı kesimlerinde din eğitimi ihtiyacının olduğunu ve bu ihtiyacın Tebliğ Cemaati hareketi tarafından karşılandığını fark ettim."

¹⁰³⁷ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2012), 34-36; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 591-592.

¹⁰³⁸ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, 37-39; 593-594.

¹⁰³⁹ Zekeriyyâ el-Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, 45-50; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 598-601.

göre Müslümanları iyilik yapmaya ve merhamet göstermeye davet etmek ve bütün bu amelleri bizzat kendi yaşantısında da uygulamaktır.¹⁰⁴⁰ Zira Muhammed Zekeriyâ dinî bir görevi yerine getiren bazı hatip ve yazarların söylediklerinin ve günümüzde yapılan dinî meclis, vaaz ve nasihatlerin çoğunun tesirsiz olduğunu nitekim dinî konularda kendilerinin gafil kaldıklarına dikkat çekmektedir.¹⁰⁴¹ Konuyla ilgili *Fedâil-i A'mâl*'da şu hadisi zikretmiştir:

“Kıyamet günü kulun ayağı şu dört soru sorulmadan yerinden kıpırdamaz: 1- Ömrünün hangi işle geçirdiği, 2-Gençliğini hangi işe sarfettiği, 3-Malî nasıl kazandığı ve nereye harcadığı, 4-İlmiyle nasıl amel ettiği.”¹⁰⁴²

Daha çok Tebliğ Cemaati mensubu olan davetçilere İslâm'ı tebliği konusunda ilk başta kendi zâhirî ve bâtinî ıslahlarını düşünmeleri gerektiğini, yoksa naslarda bildirilen tehditlerin muhatabı olabileceklerini, ayrıca nefsi ıslah etme konusunda kendisinden daha fena amel işleyen birini görmediğini ifade eden Zekeriyâ el-Kandehlevî, kaydettiği bu bilgilerle “İkram'ül-Müslimîn” sıfatının faydalı olmasında gerekli gördükleri “Söylediklerini Uygulamak” ilkesine dair kaydettiği bilgiler ana hatlarıyla bunlardan ibarettir.¹⁰⁴³

“İkram'ül-Müslimîn” sıfatıyla doğrudan ilişkili olan ve *Fedâil-i A'mâl* kitabında yer alan bir diğer başlık ise “Müslümanların Kusurlarını Örtmek”tir. Zekeriyâ bu başlıkta da davet işleriyle meşgul olan kişilerin dikkatini çekerek birçok kişinin tebliğ cezbisine kapıldığını ve bu sebeple bazı Müslümanları küçük düşürdüklerini ve daha önemlisi bu tür durumlara hiç dikkat etmediklerini üzüntüyle belirtmiştir. Bununla birlikte bir Müslümanın namusu ve iffetinin çok azametli ve kıymetli olduğunu, bu bakımdan tebliğ yaparken ufak bir dikkatsizlikten dolayı bazen bir fayda yerine zararın söz konusu olabileceğini, bütün bu sebeplerden dolayı her davetçinin son derece tedbirli ve temkinli olmalarını tembih etmiştir.¹⁰⁴⁴ Konuyla ilgili müellifin zikrettiği bir hadis şu şekildedir:

¹⁰⁴⁰ Yûsuf el-Kandehlevî, *Kandehlevî'den Altı Sıfat*, 22.

¹⁰⁴¹ Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, 35.

¹⁰⁴² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 592.

¹⁰⁴³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 592.

¹⁰⁴⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 593.

*“Kim bir Müslümanın kusurunu örterse, Allah da kıyamet günü onun kusurunu örter. Kim bir Müslüman kardeşinin kusurunu açığa çıkarırsa Allah onun kusurunu açığa çıkarır, hatta (evinde) iken onu rezil eder.”*¹⁰⁴⁵

Muhammed Zekerıyyâ, mezkûr hadisten hûlâsa olarak kötülükten men edip iyiliğe davet eden bütün davetçilerin aynı zamanda insanların kusurlarını açığa çıkarmamaları gerektiğini ve tebliğ usûlüne riayet ederek davet esnasında yumuşak davranmaları gerektiğini önemler belirtmiştir.¹⁰⁴⁶

Tebliğ Cemaati’ne göre “İkram’ül-Müslimîn” ilkesinin kapsamına giren bir başka önemli husus, âlimlere ve din büyüklerine saygı göstermektir. Müellifin konuyla ilgili kaydettiği hadislerden biri şudur:

*“Üç sınıf insana saygı göstermek, Allah’a saygıdandır. 1-Yaşlı bir Müslümana, 2-Ölçüyü aşmadan Kur’ân’ı Kerim’le amel eden ve onu öğreten âlime, 3-Adaletli devlet başkanına.”*¹⁰⁴⁷

Başka bir hadis:

*“Büyüklerimize saygı göstermeyen, küçüklerimize acımayan ve âlimlerimize değer vermeyen, benim ümmetimden değil.”*¹⁰⁴⁸

Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’inde geçen mezkûr hadislerle, Tebliğ Cemaati mensupları son derece ihtimam göstermektedir ve bunlara amel etme konusunda taviz göstermemeye çalışmaktadırlar. Tebliğ Cemaati’nin söz konusu hadis ve nasihatlere amel etme gayretleri aynı zamanda kendi cemaatlerine üye edinmeleri konusunda büyük bir fayda sağlamaktadır. Zira cemaat mensuplarıyla karşılaşan insanların olumlu yönde etkilenmelerinde tebliğcilerin alçak gönüllü olmaları ve karşıdaki insanlara saygıyla hitapta bulunmaları büyük bir önem arz etmektedir.

Tebliğ Cemaati’nin beşinci ilkesi “İhlas-ı Niyet”tir. *Fedâil-i A’mâl*’da bu prensiple alakalı bir bölüm bulunmaktadır. Burada Muhammed Zekerıyyâ, tüm tebliğcilere şöyle bir söylemde bulunmuştur:

“Bu bölümde İslâm’ı tebliğ eden kişilerden önemli bir ricam olacaktır. Bu da her konuşma ve yazılarında samimiyet ve ihlas sıfatının bulunmasıdır. Çünkü, ihlas ile yapılan bir amel az dahi olsa dinî ve dünyevî faydaları

¹⁰⁴⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 593.

¹⁰⁴⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 594.

¹⁰⁴⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 599.

¹⁰⁴⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 599.

bakımından çok büyüktür. İhlâsız yapılan amelin ne dünyada dünyada bir tesiri olur ne de ahirette bir ecir vardır.”¹⁰⁴⁹

Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'inde zikrettiği ve aynı zamanda davetçiler tarafından tembih etme ve delil olarak göstermede en çok kullandıkları hadis şudur:

*“Allahu Teâla sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. Ancak sizin kalplerinize ve amellerinize bakar.”*¹⁰⁵⁰

Zekeriya el-Kandehlevî'ye göre ihlâs ibadetlerin zaruretlerindendir. İhlâs, bütün ibadetlerin ve işlerin ruhudur. Bu nedenle niyeti düzeltmek ve ihlâs Müslüman'ın hayatında çok önemlidir. Riya ile yapılan ameller Allah'a şirk koşturur.¹⁰⁵¹

Muhammed Zekeriyyâ'nın söz konusu ifadesindeki “Niyeti düzeltmek” düşüncesi Tebliğ Cemaati mensupları için büyük bir öneme sahiptir. Zira tebliğ nasihatleri esnasında sahâbenin ne İslâm düşmanlarına karşı cihadlarında, ne de namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri yerine getirmede yorulduklarını, sahâbeyi yalnızca devamlı olarak niyetleri düzeltme konusunda meşakkat çektiklerini anlatmaktadırlar. Ayrıca her Müslümanın sahâbe gibi her anda niyeti düzelterek yaptığı bütün amellerde dünyevî bir menfaat beklememeleri, bunun aksine Allah rızasını gözetmeleri gerektiğine de dikkat çekmektedirler.¹⁰⁵²

Fedâil-i A'mâl kitabının Tebliğ Cemaati faaliyetlerine sağladığı katkıların bir başkası hareketin “Altı Sıfat” ilkesinin sonuncusu olan “Davet ve Tebliğ” prensibinde görülmektedir.

Müellif öncelikle bu eseri de dinî tebliğ ihtiyacını karşılamak amacıyla amcası Muhammed İlyas'ın talebi üzerine yazdığını belirtmiştir. Ayrıca orta seviyedeki Müslümanlar bir tarafa, dindarlar ve onların en seçkinlerinin bile farz ve vacibeleri terk etmeleri konusundaki endişelerini dile getirmiş, onların dinî ibadetleri yerine getirmeleri bir tarafa, yüzbinlerce insanın apaçık şirk ve küfrün içine daldığını da kaygıyla ifade etmiştir. Bununla birlikte İslâm'ı yayma çalışmasının yalnızca âlimlerin görevi olmadığını, dinî tebliğin, herhangi bir kötülüğü durdurabilen ve durdurmak sebeplerini kullanabilen herkesin üzerine vacip olduğunu önemle belirtmiştir. Yine aynı şekilde

¹⁰⁴⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 595.

¹⁰⁵⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 595.

¹⁰⁵¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 595.

¹⁰⁵² <https://zen.yandex.ru/media/id/5dcadf7d2535bb706a2f7f0f/tablig-jamaatynyn-tarjymaly-jana-kyrgyzstandagy-isharaketteri-5e86d2e8f3df085a7f6d5e9f>, Erişim tarihi: 27.04.2022.

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'ye göre İslâm'ı tebliğ etmek veya iyiliği emir, kötülükten nehyetmek için kâmil ve mükemmel bir âlim olunması gerekmemektedir. Ona göre din bilgilerinden herhangi bir şey bilen her fert bunu başkalarına ulaştırmalıdır. Eğer önünde herhangi bir caiz olmayan bir iş yapıyorsa ve bunu engellemeye gücü yetiyorsa, o kötülüğü durdurmak onun üzerine düşen bir vazifedir.¹⁰⁵³

Muhammed Zekerıyyâ'nın kaydettiği bu ifadelere muvafık olarak günümüz Tebliğ Cemaati mensuplarının ekserisinin din bilgisi yeterince olmayan avam tabakasından oluştuğu bilinmektedir. Bu sebeple İslâm'ı tebliğ etmek gibi hassas bir sorumluluğun eğitimsiz ve sıradan insanlara yüklenmesinden dolayı Tebliğ Cemaati'ne birçok eleştiriler de yöneltilmektedir. Ancak bazı araştırmacılara göre bu durumun diğer bir boyutu da bulunmaktadır. Buna göre tebliğ faaliyetlerinde eğitilmek istenen başlıca kişi tebliğe muhatap olan değil, tebliğ yapan şahıstır. Zira bütün gönüllü olarak görev üstlenmelerde ve davet çalışmalarında davetçi dinleyiciye göre daha çok etkilenebilir.¹⁰⁵⁴ Bizzat gözlemlediğimiz kadarıyla konuyla alakalı davetçiler arasında sık sık kullanılan "Topu duvara vurursan tekrar kendine döner" deyişi de çok meşhurdur. Zira bu deyimden tebliğciler, "İnsanlara karşı yaptığımız dinî tebliğ ve nasihatlerin etkisi ve faydası en çok kendimize olur" anlamını kastetmektedirler.

Öte yandan davet esnasında bazı Tebliğ Cemaati mensuplarının diğer dinî gruplara nispeten kendilerinin daha hayırlı bir ümmet olduklarını söylemeleri de dikkat çekicidir. Bu konuda genellikle *Fedâil-i A'mâl*'da geçen şu ayeti delil olarak göstermekte ve ayetten kastedilen kimselerin Tebliğ Cemaati olduğunu iddia etmektedirler:

*"Siz insanları iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, fenalıktan alıkoymak ve Allah'a iman edersiniz."*¹⁰⁵⁵

Bazı davetçilerin mezkûr iddiasına mukabil zikredilen ayetin tefsiriyle ilgili Muhammed Zekerıyyâ da şöyle bir izahta bulunmuştur:

"Müslümanların, insanların en şerefli ümmet-i Muhammediye'nin ümmetidir. Bu ayette de Ümmetlerin en hayırlısı olarak ad verilmiştir. Ayrıca"

¹⁰⁵³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 596; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 75.

¹⁰⁵⁴ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 116.

¹⁰⁵⁵ Ali İmran, 3/110; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 78.

ayette en hayırlı ümmetsiniz, çünkü iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz diye sebebine de işaret edilmiştir.”¹⁰⁵⁶

Yine aynı şekilde tebliğ ve davet işlerinde en çok kullanılan *Fedâil-i A‘mâl*’daki bir hadis şudur:

*“Sizden birisi herhangi bir kötülüğü görürse onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle menetsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle onun kötü olduğuna inansın. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.”*¹⁰⁵⁷

İnsanlara İslâm’ı tebliğ etme görevini Hz. Peygamber’den ümmete bırakılan kutsal bir vazife olarak gören Tebliğ Cemaati, yeni üyelere de bunu telkin etmektedirler. Davetçiler, kutsal bir vazife bildikleri tebliğ ve irşat çalışmalarını faaliyet gösterdikleri camilerde genellikle akşam namazı ve cuma namazından sonra halka yönelik yapılan beyanlarında mutlaka altı sıfat çerçevesinde anlatmaktadırlar. Özellikle altı sıfatın sonuncusu olan “Davet ve Tebliğ” ilkesini, canı ve malı Allah yolunda harcayıp tebliğ seferine çıkmak şeklide açıklamakta ve bu konuda halkı teşvik etmektedirler.¹⁰⁵⁸

Muhammed Zekerıyyâ, bütün davetçileri yeri geldiğinde doğruları söylemekten çekinmemeleri gerektiğini, iyiliği emretmeyip kötülükten sakındırmayan ve kimseye karışmadan başkalarıyla iyi geçinmek isteğinde olanların ilkeli bir hayat sürmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁵⁹

Muhtemelen Muhammed Zekerıyyâ ve diğer Tebliğ Cemaati liderlerinin bu tür önerilerinden dolayı günümüz davetçileri günlük yaşamın her aşamasında insanlara dinî bir vaaz ve tebliğde bulundukları görülmektedir. Gerek cenaze merasimlerinde gerek düğün yerlerinde hatta eğlence yerlerine bile gidip, oralarda bulunan insanlara yaptıkları amellerin dinî açıdan değerlendirmelerinde bulunmaları ve her konuşmalarında Tebliğ Cemaati’nin ilkelerinden bahsetmeleri ve davete çıkmaya teşvik etmeleri bazen hoş karşılanmamakta ve itirazlara da sebep olabilmektedir.¹⁰⁶⁰

Tebliğ Cemaati’ne yöneltilen itiraz ve eleştiriler ve bunların sebepleri müstakil bir başlıkta ele alınacaktır.

¹⁰⁵⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 576.

¹⁰⁵⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 578; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufi Haraketler*, 78.

¹⁰⁵⁸ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufi Haraketler*, 79.

¹⁰⁵⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 581.

¹⁰⁶⁰ <https://www.youtube.com/shorts/ToK4Cr02Ej4>, Erişim tarihi: 27.04.2022.

R. Tebliğ Cemaati'ne Yöneltilen Eleştiriler

Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen eleştiriler bazı ilmî makale, tez ve konuyla ilgili yazılan müstakil kitaplarda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu alanda yapılan Türkçe araştırmaların bazısında söz konusu eleştiriler Tebliğ Cemaati'nin dinî tasavvuruna,¹⁰⁶¹ eğitim ve davet metoduna¹⁰⁶² ve siyasi tavırlarına yönelik eleştiriler şeklindeki ana başlıklarda değerlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁶³ Bu eleştiriler aynı zamanda Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen genel eleştiriler olarak da nitelendirilmektedir.¹⁰⁶⁴ Bunların arasında Tebliğ Cemaati'nin teşkilatlanma şekilleri¹⁰⁶⁵ ve tasavvufi bağlarına yönelik eleştiriler¹⁰⁶⁶ de bulunmaktadır. Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin aktif olduğu Kırgızistan gibi ülkelerde cemaatin müntesipleri olduğu gibi bu hareketin bazı faaliyetlerine karşı çıkıp eleştirenler de vardır. Bu tür eleştirileri yapanların çoğunluğu yerli halktan oluşan avam sınıfıdır ve Tebliğ Cemaati üyelerine itiraz ettikleri meseleler davetçilerin ailelerine karşı sorumsuzluğu, giyim kuşamı ve dinî bilgilerinin yetersizliği şeklindeki yerel eleştirilerdir.¹⁰⁶⁷

Konuyla ilgili müstakil çalışmalara gelince bunların bir kısmının Arapça eserlerde ele alındığını müşahade etmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen eleştiri ve tenkidleri konu edinen Arapça kitap ve makaleler şunlardır:

1. Muhammed Takiyuddin el-Hilâlî el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr fi Tenbîhi Cemâetü't-Tebliğ alâ Ahtâihim*.
2. Ebu Usâme Seyyid Tâlib er-Rahman'nın, *Cemâetü't-Tebliğ Akâiduhe ve Ta'rifuhe*.
3. Muhammed Cüneyd Abdülmecid, *Cemâetü't-Tebliğ fi'l-Hind*.
4. Hammud b. Abdullah b. Hammud, *et-Tüveycirî, el-Kavlü'l-Beliğ: fi't-Tahzir min Cemaati't-Tebliğ*.

¹⁰⁶¹ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 110; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 71.

¹⁰⁶² Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 110; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri* 72; Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 44; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 91.

¹⁰⁶³ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 110; *Haknazarov, Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 72; Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 46; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 96-97.

¹⁰⁶⁴ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 67-71.

¹⁰⁶⁵ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 47.

¹⁰⁶⁶ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 88.

¹⁰⁶⁷ Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 67-71; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler*, 94-95.

5. Ebu Yahya Sâmiḥ b. Muhammed b. Ahmed, *el-Beyânü'l-Beliğ fi Mualefâti Cemaati't-Tebliğ*.

6. Muhammed Abdülvehhab, *Kitabu't-Tevhîd ve Kurretü Uyûni'l-Muvahhidin fi Tahkik ve Da'veti'l-Muvahhidîn*.¹⁰⁶⁸

6. Hüseyin b. Abdül Allâm es-Sâatî, *Menhecü Cemaatü't-Tebliğ ve's-Şübehâtî ve'r-Rudûd*.

İsimleri zikredilen bu eserler haricinde Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen eleştirilere karşı cevap niteliğinde yazılan çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Zekeriyâ el-Kândehevî'nin *Tebliğ Cemâat ber İ'tirâdât ki Cevâbât* adlı kitabı, yaklaşık 18 soru ve eleştirilere verilen cevaplardan oluşmaktadır. Kitabın aslı Urduca olup, birkaç farklı dillere de tercüme edilmiştir.¹⁰⁶⁹

Hint Alt kıtasında zuhur eden ve günümüzde faaliyetlerinin yüzden fazla ülkede devam ettiği bilinen Tebliğ Cemaati'nin görünürlüğü arttıkça cemaate yöneltilen eleştiriler de çoğalmaktadır. Bununla birlikte söz konusu eleştiri ve bazı ithamlar Tebliğ Cemaati'nin bazı ülkelerde resmî olarak yasaklanmasına da sebep olmaktadır. Bu bakımdan Tebliğ Cemaati'nin zafiyet, eksik ve yanlış tarafları ve bunlara yöneltilen tenkid ve tavsiyelerin tamamı ele alındığında kapsamlı bir bilgi malzemesinin ortaya çıktığı ve bütün bunları değerlendirmek için müstakil bir ilmî araştırmanın yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple burada Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen eleştiriler genel mahiyetiyle yukarıda zikredilen kaynaklardan istifade edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Tebliğ Cemaati'nin Ortaya Çıkış Sebebi Olarak İlyas el-Kandehlevî'nin

Rüyası ve Tefsirî Yorumlarına Karşı Eleştiriler

Tebliğ Cemaati'ni konu edinen araştırmalarda Muhammed İlyas'ın rüyasında keşif yoluyla Hz. Peygamber'in kendisine tebliğ işlerini yürütmesine dair verdiği emir ile alakalı bilgiler, bu cemaatin ortaya çıkışındaki en önemli sebeplerden biri olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁷⁰ Bu konuda İlyas el-Kandehlevî'nin bizzat kendisi de şöyle bir itirafta bulunmuştur:

¹⁰⁶⁸ Tebliğ Cemaati'ni eleştirisinde bu iki eserden genellikle Vehhâbiler olarak nitelendirilen kimselerin yararlandığı kaydedilmektedir. bk: Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 110.

¹⁰⁶⁹ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *el-İmâmu'l Muhaddis*, 265; Kandehlevî, *el-Ebvâb*, 1/57; Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 266; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 423-426.

¹⁰⁷⁰ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 66; Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 45-46; Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 106.

“Rüya nübüvvetin kırk altıda biridir. Bazı insanlar sâlih rüya ile o kadar terakki ederler ki, riyazet ve mücahede ile o kadar terakki edemezler. Çünkü onlara rüyalarında ‘ulûmu sahîha’ (sahih ilimler) ilka edilir ki, nübüvvetin hissesidir. Nasıl terakki etmesinler ki? Şu söz bunun için söylenmiştir: ‘İlimle marifet artar, marifetle kurb (yakınlık).’”

“Bugünlerde bana rüyamda sahîh ilimler ilkâ oluyor. Onun için benim fazla uyuyabilmem için çalışın.”

Muhammed İlyas’ın hizmetçisi Manzur Numanî onun bu sözlerine şöyle bir anlam kazandırmıştır:

“Vücudundaki nem oranının düşmesiyle uykusu azalmaya başlamıştı. Ben hekîm ve doktorlara danışarak başını yağ ile masaj yaptırdım. O zaman uykusu artmaya başladı.”¹⁰⁷¹

Yine aynı şekilde Muhammed İlyas konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Bu tebliğ işi de bana rüyamda münkeşif oldu (açıldı). Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor:

“كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ...”¹⁰⁷²

“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah’a inanırsınız.”

Bu ayetin tefsiri rüyamda şöyle ilkâ edildi: Siz (yani ümmet-i Müslime) Enbiya (a.s.) gibi insanlar için çıkarıldınız. (Ayetteki uhricet kelimesi bir yerde durarak çalışma yapılmayacağını, bir yerden başka bir yere çıkışın gerektiğine işaret etmektedir) Sizin işiniz iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmektir.

Sonra ‘Allah’a iman edersiniz buyuruldu’. Yani bu emri bil ma’rufla imanınız terakki edecektir. (Yoksa imanın varlığı zaten ‘Siz en hayırlı ümmetsiniz’ sözünden anlaşılmıştı) O halde siz başkalarının hidayetini kastetmeyiniz. Kendi istifadenizi niyet ediniz.¹⁰⁷³

Ayette ‘İnsanlar için çıkarıldınız’ sözü geçmektedir. Burada ‘insanlar’dan kasıt Araplar değildir. Arap olmayanlardır. Çünkü Araplarla ilgili şu ayetler vardır.

“لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصِيطِرٍ”¹⁰⁷⁴

“Onların üstünde egemen bir zorba değilsin.”

¹⁰⁷¹ Nu‘mânî, Melfûzât, 84.

¹⁰⁷² Ali İmran, 3/110.

¹⁰⁷³ Nu‘mânî, Melfûzât, 85.

¹⁰⁷⁴ Gaşiye, 88/22.

”وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ“¹⁰⁷⁵

“(Ey Resûlüm!) Sen onların vekili de değilsin.”

Bu ayetlerde Peygamber’e (a.s.) hitaben ‘Araplar için hidayet yolu açılmıştır, sen onların üzerinde fazla durmana gerek yoktur’ denilmek istenmiştir.

Ayette geçen ‘Siz en hayırlı ümmetsiniz’ sözünden kasıt Araplardır. ‘İnsanlar’ sözünden kasıt ise Arap olmayan kimselerdir. Nitekim bir sonraki şu ayet buna karinedir:¹⁰⁷⁶

”وَلَوْ أَمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ...“¹⁰⁷⁷

“Ehl-i kitap da inanmış olsalardı elbette onlar için hayırlı olurdu...”

Bu ayette ‘Kendileri için çok iyi olurdu’ buyurulmuş, ‘Sizler için çok iyi olurdu’ buyurulmamıştır. Çünkü tebliğcinin tebliği, kendi imanının kemâle ermesi için faydalı olur. Muhatap, yapılan daveti kabul etsin veya etmesin fark etmez. Eğer muhatap kabul eder ve iman ederse, o da bu davetten faydalanmış olur. Tebliğcinin istifadesi onun iman etmesine bağlı değildir.”¹⁰⁷⁸

Muhammed İlyas’ın mezkûr ifadelerinden de anlaşılacağı üzere hac esnasında gördüğü bu rüyayı kalan ömrü boyunca davet ve tebliğle emrolunduğu şeklinde yorumlamış ve çevresindeki başka Müslümanlardan da tebliğ işini yapmalarını istemiştir.¹⁰⁷⁹ Ancak Muhammed İlyas’ın rüyasında kendisine arz edilen ayetin tefsiriyle ilgili yorumları ise Tebliğ Cemaati’nin ortaya çıkışına yönelik yapılan eleştirilerin en başında gelmektedir. Zira bu konuda Muhammed Takiyüddin (ö. 1407/1987) ayetin tefsiriyle ilgili başta İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi meşhur tefsir âlimlerinin eserlerinde zikrettikleri ayet, hadis ve âlimlerin görüşlerini zikrederek Muhammed İlyas’ın yorumlarına karşı çıkmıştır.

Örneğin Muhammed İlyas’a göre ayette geçen “أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” ifadesinden tebliğ işinde yolculuğun yapılması gerektiği kastedilmiştir.¹⁰⁸⁰ Ancak İbn Kesîr, ayetin anlaşılmasında Ebû Hüreyre’den gelen ve Buhârî’nin naklettiği şu hadisi zikretmiştir:

¹⁰⁷⁵ En’am, 6/165.

¹⁰⁷⁶ Nu’mânî, *Melfûzât*, 86.

¹⁰⁷⁷ Ali İmran, 3/110.

¹⁰⁷⁸ Nu’mânî, *Melfûzât*, 87; Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 45; Tâlib er-Rahman, *Cemâetü’t-Tebliğ fi Şibhi’l-Kâretü el-Hindiyye*, 103-104.

¹⁰⁷⁹ Efe, “Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”, 106.

¹⁰⁸⁰ Nu’mânî, *Melfûzât*, 85.

¹⁰⁸¹“خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ ؛ تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلَاسِلِ فِي أَعْقَابِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الْإِسْلَامِ”

“Siz insanların bazıları için insanların en hayırlılarından. Çünkü sizler İslâm camiasına boyunlarında zincirler bulunan esir insanları getirirsiniz, nihayet bu esir insanlar İslâm’a girerler.”

Ebû Hüreyre’nin âyetteki hayırlılığı tefsiri, esirin gâzî eliyle İslâm’a girip saâdete erişmesi, yani Müslümanın bazı insanların İslâm ve hidâyetine sebep olması yönünde olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁸²

Ayrıca ilk müfessir İbn Abbas (ö. 68/687-88), bu ayetin tefsirindeki hayırlı ümmet ifadesinden ‘insanlara faydalı olan’ kimselerin nazarda tutulduğuna işaret etmiştir.¹⁰⁸³ Dolayısıyla Muhammed Takiyüddin’e göre; ayette geçen “خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” ifadesinin anlaşılmasında önem arz eden Hz. Peygamber’in “İnsanların en hayırlısı benim asrım (daki ashâbım)dır. Sonra onları takip edenler (tâbiun), sonra onları takip edenler (etbâu’t-tâbiin)dir şeklindeki rivâyeti de, Muhammed İlyas’ın dediği “seyahat” ve “tebliğ seferine çıkma” anlamına uygun değildir.¹⁰⁸⁴ Ayrıca bu tabiri, ne sahâbe ne de tâbiun Muhammed İlyas’ın yorumladığı şekilde anlamıştır.¹⁰⁸⁵ Dolayısıyla Muhammed İlyas, bu ifadeyi kendi şahsî görüşü, amacı ve yetiştigi çevreye göre yorumlamıştır.¹⁰⁸⁶

Yine Muhammed Takiyüddin’e göre; Muhammed İlyas’ın “Müslümanların Enbiya (a.s.) gibi insanlar için çıkarıldığı” tarzındaki görüşünün söz konusu ayetle herhangi bir bağlantısı yoktur. Nitekim ona göre, ayetten önceki Peygamberler değil, Hz. Muhammed’in (a.s.) ümmeti kastedilmiştir. Bu bakımdan Muhammed İlyas’ın dolaşarak tebliğde bulunma anlayışı da söz konusu ayetle bağdaşmamaktadır.¹⁰⁸⁷

Öte yandan Muhammed İlyas’ın müritleri ve Tebliğ Cemaati mensupları ayette belirtildiği gibi kötülüklerden alıkoyan bir topluluk değildir. Zira onların kötülükleri değiştirmedikleri ve bu yaklaşımı şeyhlerinden öğrendiklerini iddia etmeleri yanında Londra, Amerika, Avrupa, Arap ve diğer ülkelere tebliğ için gittikleri zaman karşılaştıkları kötü durumlara herhangi bir tepki

¹⁰⁸¹ Buhârî, *Kitâbü’t-Tefsir*, 4557.

¹⁰⁸² Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, (İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1987), 14/295.

¹⁰⁸³ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 46.

¹⁰⁸⁴ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 46.

¹⁰⁸⁵ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 47.

¹⁰⁸⁶ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 48; Tâlib er-Rahman, *Cemâetü’t-Tebliğ fi Şibhi’l-Kâretü el-Hindiyye*, 105.

¹⁰⁸⁷ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 49.

göstermemekte ne elleriyle ne de dilleriyle bunları engellemeye çalışmaktadırlar. Bunun aksine “tebliğ turu” gibi münker olan faaliyetleri emretmektedirler. Oysa Takiyüddin’e göre bunu Hz. Peygamber nehyetmiştir ve bu bir bidattir.¹⁰⁸⁸

Ayrıca Tebliğ Cemaati’ne yöneltilen eleştiriler arasında en çok üzerinde durulan konu, davetçilerin namaz sonrası camii cemaatini dışarıya çıkıp, tebliğ faaliyetlerine katılmalarını istemeleridir. Ancak hadislerde bir namazı kıldıktan sonra camiden ayrılmayıp ikinci bir namaz vaktinin beklenilmesine teşvik edilmektedir. Bu rivâyet Muhammed Takiyüddin’e göre Tebliğ Cemaati’nin cemaate karşı tutundukları tavırlarının doğru olmadığını göstermektedir.¹⁰⁸⁹

Muhammed İlyas’ın “أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” ifadesine dair yaptığı yanlış yorumlarından bir başkası “Nâs” yani insanlar sözünden “Arap olmayanlar”ın kastedildiği iddiasıdır. Bu görüşüne delil olarak sunduğu ayetler ise “لَسْتُ”¹⁰⁹⁰ ve “وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ”¹⁰⁹¹ ayetleridir.

İbn Kesîr’e göre ise bu iki ayetin tefsiri farklıdır. Nitekim ayet, “فَذَكِّرْ إِنَّمَا” olarak bir önceki ayetle birlikte alındığında Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’in kendisine indirileni insanlara ulaştırmasını emrettiği anlaşılmaktadır. İbn Abbas’a göre “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ” ayetinden Hz. Peygamber’in insanların kalbinde iman oluşturmakla yükümlü olmadığı kastedilmiştir. “أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” kavline gelince, bundan sadece acem yahut sadece Araplar kastedilmeyip, bu ifade umuma hitap etmektedir. Yine aynı şekilde “لَسْتُ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ” ayeti de herhangi bir millete münhasır değildir.¹⁰⁹²

Muhammed İlyas, “وَلَوْ أَمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ...”¹⁰⁹³ ayetine istinaden “insanlar” sözünden Arap olmayanların kastedildiğini, Araplar için hidayet yolunun açıldığını, onların üzerinde fazla durmaya gerek olmadığını, ayrıca “Siz en hayırlı ümmetsiniz” ifadesinden ise bütün Arapların kastedildiğini iddia etmiştir.¹⁰⁹⁴

Muhammed Takiyüddin ise onun bu düşüncesinin zikrettiği ayetlerle herhangi bir ilişkisinin olmadığını, zira Ehli Kitap denildiği zaman sadece Yahûdilerin değil, aynı zamanda Necran ve Şam bölgelerinde yaşayan bir çok

¹⁰⁸⁸ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, 49.

¹⁰⁸⁹ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, 50.

¹⁰⁹⁰ Gaşiye, 88/22.

¹⁰⁹¹ En‘am, 6/165.

¹⁰⁹² Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, 51.

¹⁰⁹³ Ali İmran, 3/110.

¹⁰⁹⁴ Nu‘mânî, *Melfûzât*, 87; Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, 51.

Arap Hristiyanlarının ve diğer milletlere mensup pek çok insanların da dahil olduğunu dile getirmiş, bu sebeple sözü fazla uzatmaya ihtiyaç kalmadığını belirterek mevzuyu sonlandırmıştır.¹⁰⁹⁵

Kaydedilen bütün bu bilgilere dikkat edildiğinde öncelikli olarak Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkışının asıl sebebi Muhammed İlyas'ın gördüğü rüyası olduğu düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Fakat Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkışında dönemin siyasi, dinî ve sosyo-kültürel durumu dikkate alındığında hareketin vuku bulmasındaki en etkin faktörün sadece Muhammed İlyas'ın rüyasının olmadığı, bunun aksine daha önce belirtildiği gibi Hint Alt kıtasındaki İngiliz işgalinin en büyük etkenlerden olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra Muhammed İlyas'ın İngilizler'in işgaline karşı mücadele edeceğine dair hocası Mahmud Hasan'a vermiş olduğu sözü de bu hareketin kuruluş amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰⁹⁶

Ayrıca Muhammed İlyas'ın rüyasında kendisine beyan edildiği söylenen ayetteki “أُخْرِجْتُ لِلنَّاسِ” tabirini tebliğ ve davette yolculuğun esas olması gerektiği şeklinde anlamış olması ve İslâm'ı dolaşarak anlatmayı amaç edinen Tebliğ Cemaati fikrini sadece bu ifadeden ilham alarak gerçekleştirdiği düşüncesi kanaatimize göre yeterince isabetli değildir. Nitekim bulunduğu çevrenin diğer âlimleri gibi Muhammed İlyas da Batı işgaline karşı kurtuluşu dinî eğitime sınıksız sarılmakta aramış ve ilk önce medreseleri inşa ettirmiş ve buralarda yalnızca gençlere İslâmî eğitim vererek toplumun dinden uzaklaşmasını bu şekilde önlemeye çalışmıştır. Ancak medresedeki dinî eğitimlerin toplumun İslâm'dan uzaklaşmasında yeterince fayda vermediğini anladıktan sonra, çareyi genç-yaşlı, bilgili-bilgisiz, kadın-erkek ve zengin-fakir fark etmeksizin toplumun her kesiminden gönüllü olanları İslâmî davete katılmalarını istemiş ve beklediği neticeyi bu yöntemle ortaya çıkmasını sağlayabilmiştir. Bu bakımdan tebliğ işini seyahatlerle gerçekleştirmek fikrinin oluşmasında, sadece gördüğü rüya değil, aynı zamanda bulunduğu ortamın ihtiyacı da etkili olmuştur. Söz konusu rüya ise, kanaatimize göre onun bu yöndeki düşüncelerini destekleyen etkenlerden bir tanesidir. Konuyla ilgili daha önce işaret ettiğimiz Muhammed Zakeriyyâ'nın şu ifadeleri de Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkışındaki asıl sebepleri göstermesi açısından önemlidir:

¹⁰⁹⁵ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 51-52 Tâlib er-Rahman, *Cemâetü't-Tebliğ fi Şibhi'l-Kâretü el-Hindiyye*, 105-107.

¹⁰⁹⁶ Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *ed-Daiyetü'l-Kebîr*, 22.

“Bir müddetten beri şunu düşünmekteyim; ilim erbabı dini yaymak için bizzat halkın kapılarını çalmadıkça ve avamın yaptığı gibi, bu iş için köy köy, şehir şehir dolaşmadıkça bu çalışma kemâl derecesine ulaşamaz. Çünkü halk, ilim ehlinin amel ve davranışlarında etkilendiği kadar, onların ateşli konuşmalarından etkilenmezler, selefi sâlihî’nin hayatı da bize bunu gösteriyor. Bu sizin gibi ilim ehli olanlara aşikârdır”.¹⁰⁹⁷

Burada şu hususa da dikkat etmek gerekir ki, tarafımızca da Muhammed İlyas’ın Ali İmran suresinin 110. ayeti başta olmak üzere bu kapsamda tefsir etmeye çalıştığı diğer bütün ayetlere yüklediği anlamların doğruluk payı bulunmamaktadır. Onun yukarıda işaret edilen tefsirî yorumları bize göre kendi şahsî düşünceleri ve tasavvufî yönünden esinlenerek ifade ettiği söylemlerdir. Bununla birlikte muhataplarını ikna etmek ve görüşlerini naslara dayandırmak amacıyla bu şekilde yorumlamış olması da bir ihtimaldir. Nitekim onun beyan ettiği iddiaların büyük çoğunluğu konuyla ilgili diğer naslara ve cumhurun görüşlerine aykırı gelmektedir. Netice olarak Tebliğ Cemaati hareketinin kuruluşunda sadece Muhammed İlyas’ın rüyasında aldığı haber esas değildir ve ortaya koyduğu tefsirî yorumlarına karşı yöneltilen eleştiriler ise yerindedir.

2. Tebliğ Cemaati Fikrinin Orijinalliğiyle İlgili Eleştiriler

Daha önce belirtildiği gibi Muhammed Takiyüddin’e göre “Tebliğ Cemaati” nisbesi Bedüzzaman Said Nursî’ye aittir. Nitekim ona göre Tebliğ Cemaati’nin temel altı ilkesi aslında Said Nursi tarafından belirlenmiştir. Bu bakımdan günümüzdeki Tebliğ Cemaati müessesesini oluşturma gayesi de ilk olarak İlyas el-Kandehlevî tarafından düşünülmemiştir. “Tebliğ Cemaati” isimlendirmesi ise aslında Said Nursi adına yapılan “Nur” camileriyle yakından irtibatlı olup, bu camilere aynı zamanda “Tebliğ Cemaati” adı verilmiştir. Bu fikri İlyas el-Kandehlevî Medine’ye gittiği zaman öğrenmiş ve Hindistan’a döndüğünde Tebliğ Cemaati’ni kurmaya çalışmıştır.¹⁰⁹⁸

Kanaatimizce bu iddia asılsızdır. Nitekim iki cemaatin prensipleri birbiriyle karşılaştırıldığında aralarında büyük bir farkın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁹ Muhammed İlyas’ın Said Nursi’nin fikirlerinden etkilenerak altı sıfat prensibini ortaya koyduğu iddiasına gelince, müellifin bu

¹⁰⁹⁷ Ebu’l-Hasen en-Nedvî, *Büyük İslâm Dâvetçisi*, 123.

¹⁰⁹⁸ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, 89; Seyfur-Rahman, *Nazratun ‘Âbiretun İ’tibâriyyetun Havle Cemaâtü’t-Tebliğ*, 4-5.

¹⁰⁹⁹ Tüveycirî, *el-Kavlü’l-Belig*, 24; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler*, 89.

fikrinin Tebliğ Cemaati'ne karşı koyduğu tavrı ve fırka taassubundan dolayı ifade etmiş olması muhtemeldir.

3. Dinî Tasavvuruna Yönelik Eleştiriler

Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda Tebliğ Cemaati'nin dinî tasavvuru ve yaşayış tarzına karşı eleştirilerin ekserinin Birelvîler ve Selefiler/Vehhâbîler tarafından yöneltildiği belirtilmektedir. Bu iki gruba göre Tebliğ Cemaati mensupları şirk içindedirler.¹¹⁰⁰

Birelviyye hareketinin Tebliğ Cemaati'ne karşı bu tarz görüş beyan etmesinin asıl sebebi ise Ehli Sünnet ekolünün yegâne temsilcisinin kendilerinin olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmıştır.¹¹⁰¹ Bu bakımdan Birelvîler'in sert eleştirilerinin sadece Tebliğ Cemaati'ne değil, kendi görüşleri ve hassas gördükleri tartışma meselelerini paylaşmayan diğer bütün gruplara karşı yönelttikleri de bilinmektedir. Bu hareketin karşı tutumlarının Tebliğ Cemaati'yle ilgili boyutuna dikkat edilirse, Birelviyye'nin kurucusu olan Ahmed Rıza Han'ın Diyûbendî ekolü arasındaki çatışmalarına kadar uzadığı malumdur. Muhtemelen bu sebepten dolayı Tebliğ Cemaati'nin kurucusu olan İlyas el-Kandehlevî Birelvîlerin eleştirilerine konu olmuştur. Her ne kadar bu eleştiriler yalnızca Muhammed İlyas'ın şahsına münhasır olmasa da Diyûbendî geleneği içinde eğitim almış olması ve Diyûbendîler'le hoca-talebelik ilişkisi bunun en büyük sebeplerinden sayılmıştır. Özellikle Muhammed İlyas'ın babası İsmail'in Diyûbendî medresesine olan yakınlığı yanında Reşid Ahmed Gengûhî ve Mahmud Hasan'dan ders alması ve bu iki şahıs tarafından desteklenmesi Birelvîler'in Muhammed İlyas ve Tebliğ Cemaati'ni hedef almalarındaki önemli amillerden sayılmaktadır.¹¹⁰²

Ahmed Rıza Han'dan sonraki Birelvîler'in Muhammed İlyas ve Tebliğ Cemaati'ni tekfir ettikleri, hatta Tebliğ Cemaati'nin İngiliz yönetimi altında kurulan ve İslâm'ın inkişafını engellemek için planlanan bir proje olarak nitelendirdikleri kaydedilmektedir. Muhtemelen bu sebepten dolayı Birelvîler, Tebliğ Cemaati mensuplarına selam vermemek, onların arkasında namaz kılmamak gibi yaklaşımlarının yanında tebliğcilerin teşkil

¹¹⁰⁰ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 110; Tüveycîrî, *el-Kavlü 'l-Belig*, 42.

¹¹⁰¹ Daudi, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 433.

¹¹⁰² Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 111.

organizasyonlarının kendi camilerinde yürütmelerine de müsaade etmemektedirler.¹¹⁰³

Ayrıca Birelvîler'e göre Muhammed İlyas, "Siz insanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" meâlindeki ayeti rüyasına dayanarak "Ben insanlara Peygamber olarak gönderildim" şeklinde yorumlamıştır. Bununla birlikte Tebliğ Cemaati taraftar bulma amacıyla Arap ülkelerinde faaliyet yürütmesinden dolayı Birelvî ekolü tarafından Vehhâbîler olarak vasıflandırılmıştır.¹¹⁰⁴

Vehhâbîler ve Hindistan'da ortaya çıkan Ehli Hadis ekolü ise Tebliğ Cemaati'nin hadis, tasavvuf ve bidat konularına karşı tutumlarını eleştirmekte, hatta bu eleştirilerin neticesinde tebliğcileri şirke dalmış olarak kabul edilmektedirler. Zira selefî hareketin mensuplarından biri olan el-Hasîn gibi şahıslar, tebliğcilerin arasında kendisini heyecan ve duygulara kaptırıp abartılı ifadelerle şeriata ve akla aykırı hurafeleri anlatan kişilerin de bulunduğu dikkat çekmektedirler.¹¹⁰⁵

Birelvîler haricinde Vehhâbîler ve Ehli Hadis ekolü mensuplarının Tebliğ Cemaati'nin şirk ehli olarak vasıflandırmaları aşırı bir yaklaşımdır. Zira bu iki grubun eleştirilerinde esas aldıkları en önemli sebep, cemaatin tasavvufi düşünceye sahip olmasıdır. Oysa hicrî I. asırdan itibaren dinî görüşleri ve amellerinden ötürü Müslümanların birbirlerini tekfirle suçlayarak geldikleri bilinmektedir.¹¹⁰⁶ Özellikle tasavvuf ehlini en çok eleştiren kesim selefiler olarak da adlandırılan Vehhâbîler olup, bu yaklaşımlarında Ahmet b. Hanbel'in kendi dönemindeki zâhitlere yönelik eleştirilerini referans aldıklarına işaret edilmektedir.¹¹⁰⁷ Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin de aynı şekilde Vehhâbîler'e karşı tepki gösterdikleri ve bazı konularda eleştiriler yaptıkları bilinmektedir.¹¹⁰⁸

Yine aynı şekilde Birelvîler'in de Muhammed İlyas'ın kendisinin Peygamber olarak tanıttığı yönündeki iddiaları gerçeğe bağdaşmamakla birlikte konuyla ilgili meseleler yukarıda değerlendirilmiştir.

Tebliğcilerin arasında kendilerini davete kaptırarak bazen uzmanlık gerektiren konularda doğru olmayan şeyleri anlattıkları gerçeği yansıtmakla

¹¹⁰³ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 112.

¹¹⁰⁴ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 112.

¹¹⁰⁵ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 113.

¹¹⁰⁶ Ali Hoşafçı, *Selefiler ve Tasavvufçuların Görüşleri*, (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009), 13.

¹¹⁰⁷ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı; Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 62; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Hareketler*, 88.

¹¹⁰⁸ Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübêhât ve'r-Rudûd", 11.

beraber bu çeşit insanların cemaat içerisinde azınlığı oluşturduğuna işaret etmekte fayda vardır. Nitekim bizzat gözlemlediğimiz ve konuyla ilgili çalışmalarda işaret edildiği kadarıyla davetçiler genellikle siyasi, itikadî ve fikhî konularda herhangi bir görüş ifade etmekten kaçınmaktadırlar. Ancak istifade ettikleri Muhammed İlyas'ın *Çeh Bat'ai, Muhammed Yûsuf'un Hayatu's-Sahâbe, Müntehab Ehâdis* ve Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* gibi eserlerinden ve hareketin öne çıkan bazı simalarından öğrendikleri bazı hikayeleri anlattıkları ve bu tür hikayelerin belli bir gruplar tarafından sadece hurafelerden ibaret olduğu yönündeki eleştirilerinin de belli bir ölçüde haklılık payları bulunmaktadır. Ayrıca cemaate bağlı olarak faaliyet gösteren davetçilerin ekserinin hadislerin sıhhat durumunu ayırt edebilecek derecede bilgili ve uzman olmadıkları, hadislere olan münasebetleri konusunda ise genellikle mutasavvıfların hadis anlayışının üzerlerinde etkili olduğu da fark edilmektedir.

4. Amellerin Karşılığı Konusunda Naslara Uygun Dengeleri Gözetmediklerine Dair Eleştiriler

Belirtildiği üzere tebliğciler Altı Sıfat'ın ikincisi olan Namaz'ın faziletleriyle ilgili genellikle Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'inde yer alan hadisleri nakletmektedirler. *Fedâil-i A'mâl*'de cemaatle namaz kılmanın faziletlerine dair bir bölüm bulunmakta olup, Muhammed Zekerîyyâ bir hadisin izahında şu bilgilere yer vermiştir:

“Hadisi şerh eden bazı âlimler ise hayret verici bir mâna çıkararak şöyle demişlerdir: ‘Bu hadisteki sevap önceki hadisten çok daha fazladır. Çünkü bu hadiste yirmi beş derece kastedilmemiştir. Hadisteki ضعف kelimesi bir şeyin iki katı demektir. O halde (her sayı ikiye katlanır, çıkan sayı tekrar ikiye katlanır, bu üç milyon beş yüz elli dört bin otuz iki (33.554.432) derece eder. Bu kadar sevap vermesi Allah'ın rahmetinden hiç de uzak bir şey değildir. Namazı terk etmenin günahı önceki bölümde geçtiği gibi ‘hukb’ yani yirmiz sekiz milyon sekiz yüz bin-28.800.000-sene olduğuna göre namazı cemaatle kılmanın sevabının bu kadar olması kıyasa yakındır (akla uygundur).”¹¹⁰⁹

Bu meseleyi ele alan bir araştırmada Muhammed Zekerîyyâ'nın temas ettiği mezkûr bilgiyi tebliğ turuna çıkan davetçiler tarafından abartılarak 49.000.000 derece sevap alacağı şeklinde yorumlandığı ve bu rakamla bir fetva

¹¹⁰⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 326.

yayınladıklarına işaret edilmiş ve İslâm'daki hükümlerin dengelerini gözetmeyerek itibarsızlaştırdıklarından dolayı eleştirilmiştir.¹¹¹⁰

Bu konuya genel olarak bakıldığında faziletli ameller hakkında gelen rivâyetlerin bir kısmının zayıf olduğu kaydedilmekle birlikte bunlarla amel edilip edilemeyeceği tartışılmalıdır. Nitekim güvenilir kaynaklarda geçen sahih hadisler yanında uydurma hadis kitaplarında da amellerin faziletiyle ilgili bol miktarda uydurma hadislerin bulunduğu bilinmektedir. Özellikle bu tür rivâyetleri genellikle tebliğci, mürşid, kıssacı ve vâizler gibi dinî konularda kendilerine güvenilen şahıslar tarafından kullanılması sorunları daha da ileri boyutlara taşımaktadır. Zira Kur'ân ve sahih hadislerde belli bir ölçüye dayanarak ibadet ve iyiliğe teşvik eden faziletli amellere dair bilgiler, bazen ehli olmayan insanların iradesinde istismar edilerek insanların aşırı ümide kapılmalarına ya da aşırı korkuya iterek dinden uzaklaşmalarına sebep olabilmektedir. Bu duruma Tebliğ Cemaati tarafgirleri özelinde bakılacak olursa, çoğunluğunun hassaten bu konudaki bilgisizliklerinden dolayı milyonlarca insanların dinî ve sosyal hayatlarında pek çok olumsuz etkileri meydana gelmesine neden oldukları söylenebilir. Bu bakımdan konuyla ilgili Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen mezkûr eleştiriler de isabetlidir.

5. Tebliğ Cemaati Âlimlerinin Hadisleri Tahrif Ettiklerine Dair Eleştiriler

Muhammed Takiyüddin'in kaydettiği kadarıyla kendisi Tebliğ Cemaati mensuplarından biri olan muhaddis Sultan Mahmud Celâl isimli bir şahsın yazmış olduğu beş sayfalık bir risalesini okumuş ve içerisinde Teravîh namazının 20 rekât olduğu ve 8 rekât diyenlerin fikirlerinin doğru olmadığı şeklindeki bilgilere rastlamıştır. Takiyüddin'in göre Mahmud Celâl, kendi görüşünü teyid etmek amacıyla Ebu Davud'un *Sünen*'inde geçen hadisi şu şekilde tahrif etmiştir.

حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ مُحَمَّدٍ ، حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ ، أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ عُبَيْدٍ ، عَنِ الْحَسَنِ ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ ، فَكَانَ يُصَلِّي لَهُمْ عَشْرِينَ رَكْعَةً ، وَلَا يَقْنُتُ بِهِمْ إِلَّا فِي النَّصَفِ الْبَاقِي ، فَإِذَا كَانَتِ الْعَشْرُ الْأَوَّلَى تَخَلَّفَ فَصَلَّى فِي بَيْتِهِ ، فَكَانُوا يَقُولُونَ أَبَقَ أَبِي¹¹¹¹

Rivâyette yer alan "رَكْعَةً" ifadesi Ebu Davud'un *Sünen*'inde geçen hadisin aslına uygun değildir. Zira söz konusu rivâyet incelendiğinde hadisin orijinal metninde "رَكْعَةً" değil, "لَيْلَةً" sözünün

¹¹¹⁰ Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", 8.

¹¹¹¹ Ebu Davud, *Kitâbu's-Salât*, 92.

geçtiği tespit edilmektedir. Muhammed Takiyüddin'e göre söz konusu rivâyeti Sultan Mahmud Celâl kendi görüşünü tasdik etmek amacıyla değiştirmiştir.¹¹¹²

Tebliğ Cemaati âlimlerinin hadise olan münasebeti konusundaki eleştirilen ekseri Muhammed Yûsuf ve Muhammed Zekeriyâ'ya karşı yöneltmiştir. Nitekim bu ikisinin eserlerinde zayıf hatta mevzu hadislerin bulunduğu da işaret edilmektedir.¹¹¹³ Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mal*'ındaki hadislerin sıhhati meselesi araştırmanın son bölümünde ele alınacaktır.

6. Tasavvufî Bağlarına Yönelik Eleştiriler

Tebliğ Cemaati'nin Kâdiriyye, Çiştîyye, Nakşibendiyye ve Sühreverdiyye gibi tasavvufî tarikatlardan çok etkilendiği daha önce belirtilmişti.¹¹¹⁴ Özellikle tasavvuf ilkeleri ve düşüncelerinden tebliğ, terbiye ve irşat çalışmalarında sıkça istifade edildiği ve ileri gelen mutasavvuflara özel bir değer atfettiklerine de işaret edilmişti.¹¹¹⁵ Bu nedenle özellikle selefler olarak nitelendirilen Vehhâbiler, Tebliğ Cemaati'nin mezkûr tasavvufî tarikatlarla olan irtibatlarından dolayı ağır bir dille sert bir şekilde eleştirmişlerdir.¹¹¹⁶

Tasavvuf kültüründe yaygın olan evliyaya hürmet, kabir ziyareti gibi konular Tebliğ Cemaati'nin de gündemlerinde tuttukları hatta teşkil faaliyetlerinde de uygulamaya çalıştıkları amellerden sayılmaktadır. Bununla birlikte keşif ve kerâmete inanmakta ve evliyadan feyz ummaktadırlar. İşte Tebliğ Cemaati'nin bütün bu tasavvufî yaklaşım ve uygulamaları en çok eleştirildikleri ve tekfirle suçlandıkları noktalarıdır.¹¹¹⁷

Öte yandan Muhammed Yûsuf'un kaleme aldığı ve Tebliğ Cemaati'nin temel kaynak eserlerinden kabul edilen *Hâyatü's-Sahabe* adlı eserin zayıf ve uydurma hadislerle birlikte yalan ve hurafelerle doldurulduğunu iddia etmektedirler. Yine aynı şekilde cemaatin temel başvuru kaynaklarından sayılan diğer kitaplar için de benzeri eleştirileri yapmaktadırlar.¹¹¹⁸

¹¹¹² Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 56. Söz konusu hadisin tahrif edildiği tarih ve bunu yapan şahıla ilgili Muhammed Takiyüddin mezkûr eserinin 56-64 sayfa aralığında detaylı bilgiler vermiştir.

¹¹¹³ Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", 8; Cüneyd Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 189.

¹¹¹⁴ Cuhenî, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, 413.

¹¹¹⁵ Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 21; Zhalilov, Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler, 88-90.

¹¹¹⁶ Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 8.

¹¹¹⁷ Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 12; Zhalilov, Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler, 89.

¹¹¹⁸ Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", 8.

Kişinin sıkıntılı hallerde Allah'tan, Hz. Peygamber'den, kutuplardan ve velilerden yardım dilemesi anlamına gelen istiğasenin¹¹¹⁹ Tebliğ Cemaati tarafından da kabul edildiğine işaret edilmektedir.¹¹²⁰ Bu anlamda Teliğ Cemaati'nin evliyaya karşı tutumlarından ötürü Selefiler ve Ehl-i Hadisçiler, Şiilere ve Kadıyanîlere benzetmişlerdir.¹¹²¹ Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin teşkil, irşat çalışmalarında keşif ve kerametle ilgili hikayelere yer vermeleri ve İslâmî tebliğ ve davette tasavvufî söylem kullandıkları için yanlış yolda oldukları, özellikle zikir anlayışlarından dolayı ise cemaati bidat bir fırka saydıkları bilinmektedir.¹¹²²

Hareketin ilk sıfatının “Kelime-i Tevhid” olmasına rağmen bazı tasavvufî düşüncelerinden dolayı “Allah dostu” olarak vasıflandırdıkları bazı şahısları tazim ettikleri için Allah'tan başkasını yüceltmeyi aşıl原因anlar ve kendi prensipleriyle çelişki içinde olanlar şeklinde de eleştirmektedirler.

Hareketin kurucu âlimleri Muhammed İlyas ve Muhammed Yûsuf başta olmak üzere Tebliğ Cemaati'nin diğer mensuplarının da tarikattaki tövbe alıp biat etmeyi kabul ettikleri için ruhbanlar, cahiller ve doğru yoldan sapanlar olarak nitelendirmektedirler.¹¹²³ Ayrıca tebliğ turlarına katılmayı kılıç ve kalemle yapılan cihaddan daha üstün gördükleri iddiasıyla hareket mensuplarını zındıklıkla suçlamaktadırlar.¹¹²⁴

Yukarıda değerlendirildiği üzere Tebliğ Cemaati'nin Tasavvufî yaklaşımları en çok Vehhâbî ve Ehl-i Hadisçiler tarafından tenkid edilmektedir. Bu tenkidlere dikkat edildiğinde her ne kadar Muhammed İlyas ve cemaatin diğer önderleri tasavvufî bağlarını doğrudan Tebliğ Cemaati'ne yansıtmamış olsalar bile tebliğciler tarikata mensup mürit olmamalarına rağmen tasavvufî edeplere riâyet etmektedirler. Bununla birlikte genellikle *Fedâi'l-i A'mal*'da geçen hadisleri izah ederken sufilerin hâl ve yaşantılarından bahsetmektedirler.

Davetçilerin tasavvufî edeplere uymaları Tebliğ Cemaati hareketine olumlu bir katkı sağlamakla birlikte bazen İslâmî ve aklî gerekçelere aykırı gelen aşırı derecedeki hikâye ve hurafeleri anlatmaları yanında Allah dostları

¹¹¹⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, (Ankara, OTTO Yayınları 2014), 248.

¹¹²⁰ Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 13.

¹¹²¹ Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 21, Tâlib er-Rahman, *Cemâetü't-Tebliğî Şibhi'l-Kâretü el-Hindiyye*, 61-63.

¹¹²² Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 44-48; Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 8-10; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 89.

¹¹²³ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 90; Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 205.

¹¹²⁴ Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 212; Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Haraketler*, 90.

olarak nitelendirilen bazı şahısları gereğinden fazla tazim etmeleri bu konuda yapılan eleştirileri bir nevi haklı çıkarmaktadır.

7. Eğitim ve Davet Metoduna Yönelik Eleştiriler

Tebliğ Cemaati, eğitim ve davet yöntemi açısından ilk ortaya çıktığı dönemlerde Muhammed İlyas'ın yakın çevresi tarafından eleştirilmiştir. Zira Hint Alt kıtasında yaşayan Müslümanların geleneklerine göre dinî eğitim-öğretim ve tebliğ ve irşat çalışmaları sadece medrese mezunu ve Mevlânâ sıfatını almış din âlimleri tarafından yürütülmüştür. Tebliğ Cemaati üyelerine gelince davet çalışmalarını yapan kişilerin çoğunluğu avam sınıfından oluşmuştur. Ayrıca Tebliğ Cemaati'ne katılmak isteyen her kesin herhangi bir engelsiz gönüllü olarak tebliğ işlerinde aktif bir görev üstlenebilmesi, titizlikle birbirinden ayrılmış olan sınıflar ve toplumsal mevkilerin hakimiyetindeki toplum yapısını bir nevi tahrip edecekti. Bu da aynı zamanda Hint toplumunda saygı gören Mevlânâların görevine talip olma anlamına gelmiştir.¹¹²⁵

Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen söz konusu eleştirinin günümüzde halen geçerli olduğu malumdur. Nitekim Tebliğ Cemaati'nin İslâmî tebliğ gibi hassas ve aynı zamanda büyük bir sorumluluğu talep eden kutsal bir görevi dinî eğitimsiz ve avam sınıfından oluşan insanların ihtiyarına terk etmiş olmaları günümüzdeki pek çok insan tarafından da kabul edilemez bir durum olarak karşılanmaktadır. Her ne kadar tebliğ faaliyetlerinde eğitilmek istenen başlıca kişilerin tebliğe muhatap olanlar değil, bizzat tebliğ yapanların kendilerinin olduğuna işaret edilse bile işin uzmanı olmayanlar tarafından dile getirilen İslâm anlayışının toplum üzerindeki bazı olumsuz etkileri görmezden gelinemez.

Öte yandan Tebliğ Cemaati'nin İslâm'a davet etme yöntemlerinde çağdaş teknoloji araçlarına güvenmedikleri, bu sebeple farklı kitap, dergi, gazete, televizyon, radyo ve internet gibi vasıtaları kullanmadıklarından dolayı gericiler olarak eleştirilmektedir. Bununla birlikte dinî davet konusunda İslâmî literatür kaynaklarının da geniş olmadığı, sadece birkaç eserle yetindikleri de tenkid edilmektedir.¹¹²⁶

Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıktığı günden bugüne kadarki süreç içerisinde uyguladıkları metotlarının değişmemesi ve çağın yeni teknolojik imkanlarından istifade etmemesi tasvip edilmemekle birlikte tebliğ

¹¹²⁵ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 115-116.

¹¹²⁶ Besâtî, "Menhecû Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübêhât ve'r-Rudûd", 10.

faaliyetlerinde eğitilmek istenen kişilerin davetçilerin kendilerinin olduğu gerçeği, bazı araştırmacılara göre bu alanda yapılan eleştirilerin etkilerini boşa çıkarmaktadır. Zira bu iddia sahiplerine göre mezkûr eksiklikler davetçilerin üzerinde olumsuz etki bırakmamakta bunun aksine tebliğin yüz yüze yapılmasındaki ısrar, davetçinin kişisel gelişimine katkı sağlamaktadır.¹¹²⁷

Tebliğ Cemaati'ne yöneltilen mezkûr eleştiriye karşı cemaati savunma niteliğinde ileri sürülen bu görüşe tam anlamıyla katılmak mümkün değildir. Nitekim her şeyden önce tebliğcilerin devamlı olarak anlattıkları bilgiler hemen aynıdır ve tamamı Altı Sıfat dedikleri temel ilkeleriyle ilgilidir. Bu açıdan bakılırsa sürekli tekrar ettikleri bilgilerin hem davetçilerin kendilerine hem de diğer insanların dinî bilgilerinin gelişimine geniş bir katkısının olduğu söylenemez. Ancak İslâm'la yeni tanışmış insanların tevhid inancının pekişmesi ve namaz gibi temel ibadetlerin öğrenmeleri ve uygulamaları konusunda pratik faydalarının olduğu kaydedilebilir. Fakat davetçilerin tebliğ işlerinde hatta kılık kıyafetlerinde de Hz. Peygamber ve sahâbeyi örnek aldıklarını belirtmeleri bir bakıma ilk dönem Müslümanlarını tamamen taklit ettikleri düşüncesini oluştursa da işin aslına bakıldığında bunun yeterince doğru olmadığını anlamak mümkündür. Nitekim tebliğciler İslâmî davet için çok önem vererek yaptıkları tebliğ turlarında tamamen sahâbeyi örnek almamaktadırlar. Zira sahâbenin tebliğ için gittiği coğrafyalara yerleşmesi Tebliğ Cemaati'nce taklit edilmediği bilinen bir husustur.¹¹²⁸ Bununla birlikte davetçilerin zaman zaman çağın yeni imkanlarını eleştirdikleri, okullardaki eğitimin kız-erkek ayırımı yapılmadan sürdürülmesi İslâmî ilkelere aykırı olduğu şeklindeki düşüncelerini dile getirdikleri de gözlemlenmektedir. Hareket üyelerinin bu tarz yaklaşımları dikkate alındığında bazı söyledikleriyle amelde uyguladıklarının birbiriyle çelişkili olduğu bilinmektedir. Zira tebliğcilere göre bir Müslüman zâhiren de Hz. Peygamber'i taklit etmeli ve bu sebeple giydiği giyisiler de sünnete uygun olmalıdır. Ancak tebliğcilere bakıldığında sünnet olarak algıladıkları kıyafetleri üst ve alt kısımlarına giymelerine rağmen ayaklarına yabancı bir ülkenin ürettiği ayakkabıları giydikleri, soğuk havalarda ise yine sünnet olarak atfettikleri kıyafet üzerine gayri Müslimlerce üretilen kalın palto ve mont giydikleri, ayrıca yine gayri müslim şirketler tarafından üretilen son model telefon ve arabaları kullanması

¹¹²⁷ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 116.

¹¹²⁸ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 46.

vb. Tebliğ Cemaati'nin birçok konuda çelişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber ve sahâbe devrinde Tebliğ Cemaati'nin belirlediği gibi üç gün, kırk gün ve dört aylık bir süreyle tebliğ seferine çıkma gibi bir uygulamanın olmadığı dolayısıyla cemaatin bu anlayışının İslâm'a uymayan bir bidat yaklaşımı olduğu da dile getirilmektedir.¹¹²⁹ Ayrıca teşkil çalışmaları sırasında davetçilerin bulundukları mekandaki her evin kapısını çalarak insanlara Kelime-i Tayyibe ve Namaz gibi konulardan bahsetmeleri ve onları camiye davet etmeleri çoğu insanları rahatsız etmekte ve tebliğcilere tepki göstermektedirler.¹¹³⁰

Cemaate yapılan bir diğer eleştiri, onların insanları müspet ilimlere teşvik etmemesidir.¹¹³¹ Yalnızca ahlâk kurallarından bahseden cemaat mensuplarının Müslümanların ilerlemesi konusunda önem arz eden diğer meselelere temas etmemeleri, bazı kesimin kendilerine karşı şüphe duymalarına yol açmış, hatta bu hareketin dış güçler tarafından finanse edilerek kasten uygulanan bir program olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.¹¹³²

8. Siyasi Tavrılarına Yönelik Eleştiriler

Araştırmamızın ilk bölümünde işaret edildiği gibi Hint Alt kıtasında zahir eden İslâmî grupların neredeyse tamamı İngiliz işgali ve siyasetine karşı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakılırsa Tebliğ Cemaati'nin kurucu âlimlerinin yakından irtibatlı olduğu Diyûbendî ekolü de siyasi yaklaşım olarak dönemin İngiliz hükûmetine karşı pasif bir direniş sergilemiş böylece “İngiliz karşıtı tutum” anlayışı ekolün önemli çizgilerinden olmuştur.¹¹³³ Ancak Diyûbendî ekolünün aktif tarafı olarak da nitelendirilen Tebliğ Cemaati'ne¹¹³⁴ bakıldığında bu hareketin diğerlerinden ayıran temel özelliğinin siyasetten uzak durmak olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmektedir. Bu durum cemaatin çok sert bir dille eleştirilmesine sebep olmuştur.¹¹³⁵ Zira aynı bölgede tebliğ çalışmalarını yürüten Cemaat-i İslâmî ile Tebliğ Cemaati arasında konuyla ilgili uyuşmazlık yaşanmış hatta bazı durumlarda bu uyuşmazlık çok sert bir

¹¹²⁹ Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 11; Takiyüddin el-Hüseynî, *es-Sirâcü'l-Münîr*, 51-52; <https://linkisalt.com/lVWH1>, Erişim tarihi: 09.05.2022.

¹¹³⁰ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_islam/24505273.html, 09.05.2022.

¹¹³¹ Zhalilov, Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler, 93.

¹¹³² Fawaz Gerges, *Amerika ve Siyasal İslam*, çev. Ahmed Emin Dağ, (İstanbul: Ankara Yayınları, İstanbul 2001), 162.

¹¹³³ Mertoğlu, *Abdu'l-Hayy el-Leknevi'nin Hayatı ve Hadis Anlayışı*, 9.

¹¹³⁴ Bayram, *Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar*, 9.

¹¹³⁵ Efe, “Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”, 117.

hâl almıştır. Nitekim diğer cemaatlerden siyasi görüşü, amacı ve çalışma şekillerinin farklı olduğu bilinen Tebliğ Cemaati,¹¹³⁶ siyasi etkinliği savunan Cemaat-i İslâmî'ye karşı prensipte ayrıldıkları için başından beri hoşnutsuzluk, hatta düşmanlık beslemiş ve bu hareketin lideri Mevlâna Mevdûdî aleyhine fetva dahi çıkartmıştır.¹¹³⁷

Tebliğ Cemaati, Cemaat-i İslâmî hareketi haricinde günümüzdeki birçok kesimden siyasi bir tutumlarının olmadığı ve Müslümanlar nezdinde en çok önem verilen Filistin davası ve benzeri olaylar hakkında açıklama yapmadıklarından dolayı da eleştiri konusu olmaktadır.¹¹³⁸

Öte yandan son zamanlarda Tebliğ Cemaati üyeleri arasında geleneksel çizgilerinden ayrılarak siyasete meyleden bireylerin çıktığı, bunların Pakistan'daki siyasi mücadelelerde rol alan şahıslarla yakın irtibatla bulunduklarına da dikkat çekilmektedir.¹¹³⁹ Bu durum aynı zamanda Tebliğ Cemaati mensuplarının tamamının aynı prensibi takip etmedikleri ve kendi içindeki tutarsızlıklarından dolayı eleştirildiği şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim 1 Aralık 2018'de Bangladeş'in başkenti Dakka'da nüfusça en büyük cemaat olarak kabul edilen Tebliğ Cemaati mensupları arasında kanlı çatışmaların meydana geldiği, bu çatışmada bir kişinin hayatını kaybettiği, 25'i ağır 200'den fazla kişinin ise yaralandığı, son üç yıldır cemaat mensuplarının kalabalık olduğu birçok ülkede de iç bölünmeler nedeniyle irili ufaklı benzer kavgaların yaşandığı doğrultusundaki bilgiler de bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹¹⁴⁰

Tebliğ Cemaati'ne siyasi açıdan yöneltilen eleştiriler arasında Batı ülkelerinin İslamofobi düşüncesi de etkili olmaktadır. Nitekim ABD ve Fransa'da Tebliğ Cemaati'nin faaliyetlerine, radikal Müslümanlar bunlardan yetişebilir kaygısıyla, şüpheyile yaklaşıldığı belirtilmektedir.¹¹⁴¹ Bununla birlikte barışçıl yüzüyle tanınan Tebliğ Cemaati'nin Taliban ve benzeri

¹¹³⁶ Rahmat Ullah, "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi", 33.

¹¹³⁷ Ahsan, "DİA", 7/294; Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 36-37; Botakarayev, "Tebliğ Cemaati Hareketi: İdeolojisi Ve Metotları (Kirgizistan Örneği)", 49.

¹¹³⁸ <https://www.gzt.com/mecra/teblig-cemaati-3389010>, Erişim tarihi: 07.05.2022.

¹¹³⁹ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 118.

¹¹⁴⁰ Mehmet Ali Büyükkara, "Dünyanın En Büyük İslâmî Cemaatinde Tehlikeli Bölünme", İstanbul, Anadolu Ajansı, 12.12.2018; <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/dunyanin-en-buyuk-islami-cemaatinde-tehlikeli-bolunme/1336638>, Erişim tarihi: 07.05.2022.

¹¹⁴¹ <https://www.nytimecom/2003/07/14/us/a-muslim-missionary-group-draws-new-scrutiny-in-uhtml>, https://www.meforum.org/686/tablighi-jamaat-jihads-stealthy-legions#_ftn13, Erişim tarihi: 07.05. 2022. Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufî Hareketler*, 96.

örgütlerle yakın irtibat halindeki Diyûbend unsurlarıyla olan ilişkisi Tebliğ Cemaati'nin Batılı güvenlik kuruluşları tarafından yakından takip edilmesine sebep olmuştur. Zira Diyûbendî ekolünün Tebliğ Cemaati faaliyetlerine destek sağladığı ve bu desteğin Amerika, Avrupa ve Afrika'daki Tebliğ çalışmalarına yansıdığı gözlemlenmektedir. Özellikle tebliğcilerin vize sorunu yaşamadan ülkeler arası dolaşma imkanını bulmalarının bazı uluslararası terörist unsurlarının bu kisveyi kullanmaya sevk ettiği düşünülmektedir. Nitekim Richard Reid gibi Amerikalı Taliban olarak meşhur olan şahısların Tebliğ Cemaati üyeleri arasında belli bir süreliğine vakit geçirmiş olması bu endişelere kaynak teşkil etmiştir.¹¹⁴² Ancak Tebliğ Cemaati'nin her sınıftan insana açık bir hareket olması ve sıkı bir denetim sisteminin olmaması sebebiyle hemen her kesimden insanların bu harekete katılması mümkün görünmektedir.¹¹⁴³ Belki de bu sebepten dolayı Tebliğ Cemaati'ne yöneltelen eleştiriler arasında hareketin herhangi bir teröristik tehlikesinden ziyade radikal ve terör grupların amaçlarının gerçekleştirmesinde kullanacakları bir âlet olması endişesi öne çıkmaktadır. Zira uluslararası bir hareket haline gelen Tebliğ Cemaati'nin, Suudi Arabistan'da "Teröre aracılık etmekle" suçlanması ve hemen ardından yasaklanması bu düşünceyi desteklemektedir.¹¹⁴⁴ Bununla birlikte Tebliğ Cemaati'nin hem siyasi hem de toplumsal açıdan tehlikelerinin daha çok kendi içerisindeki ihtilaf ve bölünmeleri sebebiyle olacağı görüşü de hakim bir kanaat haline gelmektedir.¹¹⁴⁵ Zira Tebliğ Cemaati'nin en çok üyelerinin bulunduğu Kırgızistan'da da hareket mensuplarının "Daavatçılar" ve "Yakın-İnkârcıları" şeklinde iki gruba ayrıldıkları, bazen ikisinin arasında anlaşmazlıkların yaşandığı haberlere yansımaktadır.¹¹⁴⁶ Her ne kadar Kırgızistan Din İşleri Başkanlığı tarafından "Daavatçılar" olarak isimlendirilen Tebliğ Cemaati'ne resmî olarak destek sağlansa da, yetkili kurumların koyduğu kurallara baş eğmediklerinden dolayı yine Tebliğ Cemaati'ne ait olduğu bilinen "Yakın-İnkârcıları" grubunun tebliğ çalışmaları resmî olarak yasaklanmıştır.¹¹⁴⁷

¹¹⁴² Büyükkara, "Dünyanın En Büyük İslâmî Cemaatinde Tehlikeli Bölünme", 2.

¹¹⁴³ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 118.

¹¹⁴⁴ <file:///C:/Users/user/Downloads/Yaz%C4%B1c%C4%B1%20Dostu%20Ekran.pdf>, Erişim tarihi: 07.05.2022.

¹¹⁴⁵ Büyükkara, "Dünyanın En Büyük İslâmî Cemaatinde Tehlikeli Bölünme", 2-4.

¹¹⁴⁶ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-usuk-kol-daavat-group-security/27523463.html>; Erişim tarihi: 07.05.2022.

¹¹⁴⁷ Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 264; Erişim tarihi: 07.05.2022.

9. Teşkilatlanma Şekillerine Yönelik Eleştiriler

Tebliğ Cemaati genel olarak insanlar ile karşılıklı anlayış ve sevgiye dayanan birtakım ilişkiler üzerine bina edilmiş bir harekettir.¹¹⁴⁸ Belki de bu sebeple teşkilatlanma yapılarının mükemmel bir düzeyde olmadığı söylenebilir. Cemaatin idari ve teşkil işlerinin genellikle emirler vasıtasıyla yürütüldüğü daha önce belirtilmişti. Cemaate katılma ve cemaatten ayrılma belli bir prosedüre göre yapılmamakta ve hareket üyelerinin kimlikleri gibi herhangi bir sistemde kayıt altına alınmamaktadır. Bu durum cemaat için bir güvenlik zafiyetinin söz konusu olduğunu göstermektedir ve aynı zamanda hareketin teşkilatlanma yapısına yönelik eleştirilerin de odak noktası olmaktadır. Nitekim böylesi bir teşkilatlanma şekli istihbarat kurumlarının cemaat içerisine kolaylıkla sızmalarına ve cemaati ya da cemaat içerisindeki belli bir grubu emelleri doğrultusunda yönlendirmelerine kolay bir imkân sağlamaktadır. Ayrıca yukarıda temas edildiği üzere kötü niyetli insanlar ve örgütler tarafından herhangi bir menfaatle cemaat içerisinde fitne ortamı oluşturulmak istendiğinde buna mani olabilecek ve bu durumu kontrol altına alabilecek bir teşkilat yapılanmasına sahip değildir.¹¹⁴⁹

10. Kılık Kıyafetlerine Yönelik Eleştiriler

Tebliğ Cemaati'nin yaygın olduğu yabancı ülkelerin birçoğunda hareket üyelerine yöneltilen diğer bir eleştiri ise davetçilerin giydikleri elbiseler ile ilgilidir. Zira İslâm'a davet eden bir kimsenin kıyafetiyle dinen topluma örnek olması ve yaşadığı toplumun örfüne uygun giyinmesi talep edilmektedir.¹¹⁵⁰ Bununla birlikte tebliğcilerin genellikle Hindistan ve Pakistanlıların millî kıyafetlerini giydikleri bilinmektedir. Oysa bu kıyafet cemaatin yaygın olduğu Kırgız toplumu gibi farklı örf ve geleneklere sahip olan topluluklarda istenmemekte ve neticede çeşitli itiraz ve eleştirilere neden olmaktadır. Ancak tebliğcilere göre ise giydikleri kıyafetler sünnet giysisine uygundur¹¹⁵¹ ve bu bakımdan Müslümanın diğer din mensuplarına benzememesi gerektiği ilkesine riayet etmektedirler.¹¹⁵² Bununla birlikte

https://ruazattyk.org/a/kyrgyzstan_religiya_yakyn_inkar/29098512.html;
<https://sputnik.kg/society/20171110/1036255154/inkar-jakynchylar-degen-kimder-adisterdin-pikiri.html>, 07.05.2022.

¹¹⁴⁸ Cuhenî, *Çağdaş İnançlar ve Düşünceler*, 412.

¹¹⁴⁹ Demir, *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, 47.

¹¹⁵⁰ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 238.

¹¹⁵¹ Zhalilov, *Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Hareketler*, 95; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 68.

¹¹⁵² Nu'mânî, *Melfüzât*, 142.

Hindistan ve Pakistan'ın örf ve âdetlerine yakın olan Afganistan, Şri Lanka ve Bangladeş gibi ülkelerdeki davetçilerin kılık kıyafetleri tebliğ çalışmalarında herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Fakat hareketin diğer ülkelere nispeten daha canlı ve aktif olduğu bilinen Kırgızistan'da siyasi ve toplumsal baskılar nedeniyle davetçilerin giyesileri konusunda yetkili kurumlar tarafından resmî bir karar alınmış, tebliğ turuna katılacak adayların dış görünümünün (sakal, giyim) temiz olması ve sünnete uygun olması şartıyla yerel giysilerin tercih edilmesi gerektiği belirlenmiştir.¹¹⁵³

11. Ailelerine Karşı Sorumsuz Davrandıklarına Dair Eleştiriler

Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmalarına karşı eleştiriler arasında tebliğ katılımcılarının özellikle erkeklerin ailelerini ihmal ettikleri meselesi ciddî bir şekilde eleştirilmektedir. Ayrıca bu eleştirilerin henüz cemaatin yeni faaliyete başladığı dönemlerde ortaya çıktığı bu sebeple Nûh'taki ilk toplantıda kadınların da tebliğ turlarına katılması meselesi istişare edilmiştir.¹¹⁵⁴ Konuyla ilgili yapılan bir çok sosyal araştırmada bu mevzu mutlaka dile getirilmekte ve davetçilerin dört aylık süre için çıktıkları tebliğ seferleri esnasında yakınlarının maddî sıkıntılar çektiği hatta yakın aile fertlerinden birinin vefat etmesi durumunda bile haber almadıkları yönündeki bilgilere yer verilmektedir.¹¹⁵⁵

Aslında Tebliğ Cemaati'nin bu çeşit eleştirilerin farkında oldukları bilinse de cemaat içerisinde 'Allah yoluna tevekkülle çıkan kimsenin ihtiyaçları gaybî olarak giderilecektir' şeklindeki düşüncenin yaygın olduğu,¹¹⁵⁶ hatta insanları tebliğ seferlerine katılmaya davet ederken tüm dünyevî işlerini Allah'a havale edip büyük bir tevekkülle davete katılmaya teşvik ettikleri gözlemlenmektedir. Ancak bu mesele İslâmî hükümler çerçevesinde ele alındığında Hz. Peygamber'den hicret ve cihad etmek için izin isteyen sahâbî'nin anne babasını hayatta olduğunu öğrenince “*Ana ve babanın yanına dön. Onlara iyi bak!*”¹¹⁵⁷ ve “*Öyleyse onlara hizmet etmeye çalış!*”¹¹⁵⁸ diye buyurmuş olması bir Müslümanın başta anne babası olmak üzere geçiminden sorumlu olduğu bütün yakın aile fertlerini zor bir durumda

¹¹⁵³ https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan_religion_islam/24250485.html, Erişim tarihi: 09.05.2022; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 69.

¹¹⁵⁴ Efe, “Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler”, 119; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 68-69.

¹¹⁵⁵ Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 11-16.

¹¹⁵⁶ Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 17-18.

¹¹⁵⁷ Buhârî, *Cihâd* 138, *Edeb* 3; Müslim, *Birr* 6.

¹¹⁵⁸ Buhârî, *Cihâd* 138; Müslim, *Birr* 5. Ayrıca bk. Tirmizî, *Cihâd* 2; Nesâî, *Cihâd* 5.

bırakmasının doğru olmadığını göstermektedir. Ayrıca Hz. Ömer'in “Sizlerden hiçbiriniz Allah bana rızık verir, diyerek rızık aramaktan geri durmasın. Çünkü gökten altın ve gümüş yağmaz” sözüyle birlikte Amed b. Hanbel'e “Camide oturup ibadetle meşgul olan ve Allah rızkımı yanıma gönderir diyen adam hakkında ne dersin?” diye sorulan soruya verdiği: “Bu adam câhildir ve şeriattan habersizdir”¹¹⁵⁹ şeklindeki cevabı Tebliğ Cemaati'nin konuyla ilgili tutumunun doğru olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹¹⁵⁹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Kimya-yı Saadet*, Tahran, 1915, I, 257; Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 18; <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=22049#>, Erişim tarihi: 11.05.2022.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN FEDÂİL-İ A'MÂL'İ VE
TOPLUMSAL ETKİSİ TEBLİĞ CEMAATİ ÖZELİNDE
I-ZEKERİYYÂ EL-KANDEHLEVÎ'NİN FEDÂİL-İ A'MÂL'İ

A. Kavram Analiz-Sentezi

1. Terğîb

Terğîb-“ترغيب” sözcüğü, rağibe-“رغبة” kökünden türemiştir. Sözlük olarak “Rica” “Yalvarma” ve “Yakarma” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁶⁰ Terğîb kelimesinin kavram düzeyindeki anlamı ise “bir kimseyi bir işi yapmaya teşvik etmek, özendirmek” anlamına gelmektedir.¹¹⁶¹ Kur’ân’ı Kerim’de terğîb kavramı geçmemekle birlikte rağbet köklerinden türeyen farklı kelimeler sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır.¹¹⁶² Ayrıca bu kavrama paralel olarak tebşir ve recâ gibi kavramlar da bulunmaktadır.¹¹⁶³

Hadis ıstılahlarında *Ehâdisü't-terğîb ve't-terhîb* şeklinde terkip içerisinde kullanılan terğîb; iyiliğe, iyi şeyleri yapmaya özendirmekle alakalı hadisler için kullanılmaktadır.¹¹⁶⁴ Bu bakımdan her türlü iyilik ve fazilete, müspet ahlâkî değerlere yönlendiren hadisler bu tanımın kapsamına girmektedir.¹¹⁶⁵

2. Terhîb

Arapça’da rahibe-“رهب” kökünden türeyen terhîb-“ترهيب” sözü “korkutmak sakındırmak” anlamlarına gelmektedir.¹¹⁶⁶ Bu bakımdan ıstılah olarak “bir kimseyi korkutmak, bir işi yapmaktan sakındırmak” manasını taşımaktadır.¹¹⁶⁷ Kur’ân’da terhîb sözcüğü geçmemekle birlikte rehbet kökünden türeyen çeşitli kelimeler sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Kur’ân’da bu kavram kapsamına giren diğer bazı kelimeler ise tebşir ve inzardır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, thk. Ahmed Faris Sahib’ul-Cevaib, (Beyrut: Daru’s-Sadr, 1993), 1/422.

¹¹⁶¹ Mehmet Görmez, “Terğîb ve Terhîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/508-509.

¹¹⁶² Mahmut Sönmez, “Kur’ân’da Cennet, Cehennem ile Yapılan Terğîb ve Terhib”, *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu* (İğdır: İğdır Üniversitesi Yayınları, 2018), 211.

¹¹⁶³ Zübeyde Oral, *Kur’ân-ı Kerim’de Terğîb ve Terhîb Âyetlerinin Beden Dili Açısından Tahlili*, (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 8.

¹¹⁶⁴ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV yayınları, 2015), 318.

¹¹⁶⁵ Zeyneb Köroğlu, *Hiz. Peygamberin Tehdidleri et-Terğîb ve't-Terhîb Özelinde*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 5.

¹¹⁶⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, thk. Ahmed Faris Sahib’ul-Cevaib, (Beyrut: Daru’s-Sadr, 1993), 1/436.

¹¹⁶⁷ Görmez, “DİA”, 40/508-509.

¹¹⁶⁸ İbrâhîm 14/44; et-Tevbe 9/21.

Hadis terminolojisiinde kötölükten ve kötü şeyleri yapmaktan sakındırmakla ilgili hadisler için kullanılmaktadır.¹¹⁶⁹

3. Sâlih

Sözlükte “iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak; doğruluk, dürüstlük” anlamlarındaki salâh-“صالح” kökünden türeyen sâlih-“صالح” kelimesi “iyi, faydalı, güzel ve doğru olan, işe yarar, her türlü yanlışlık ve bozukluktan arınmış; uyumlu ve barışçı” gibi mânalara gelmektedir. Kur’ân’da sâlih kavramı “hayırlı, iyi iş ve davranış” ve “dinî ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişi” olmak üzere iki farklı mânada kullanılmıştır. Sâlih kavramı hadislerde de “erdemli, iyi, hayırlı, din ve dünya için faydalı, huzur verici” gibi anlamlarda sıkça geçmektedir. Kur’ân’da olduğu gibi hadislerde de çoğunlukla “din ve dünya için faydalı iş” anlamında sâlih amel şeklinde geçmektedir. Yine aynı şekilde sâlih peygamber, sâlih kul, sâlih eş, sâlih aile vb. için de kullanılmaktadır.¹¹⁷⁰

4. Fedâil

Sözlükte “fazlaşmak, artmak, üstün olmak” mânasındaki fazl-“فضل” kökünden türeyen faziletin-“فضيلة” çoğulu olan fedâil-“فضائل” kelimesi, İslâmî literatürde “bir şeyi veya bir kimseyi üstün kılan özellikler” anlamıyla amellerin, zamanların, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin benzerlerinden üstünlüğünü anlatmak için kullanılmış bir kavramdır. Zikredilen hususların her birine dair “fedâil” adında pek çok eser kaleme alınmıştır. Örneğin “Fedâilü’l-Kur’ân”, Kur’ân’ın faziletlerini, “Fedâilü’l-Evkât” vakitlerin faziletlerini ve Fedâilü’l-A‘mâl ise amellerin faziletlerini anlatan kitaplara verilen isimlerdir.¹¹⁷¹ Hadis ıstılahında özel olarak amellerin faziletleri, üstünlükleri ile genel olarak ahkâm hadisleri dışındaki, ahlâk, âdâb-ı muaşeret, amellerin üstünlükleri gibi konularla ilgili hadisler için kullanılmaktadır.¹¹⁷²

¹¹⁶⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 318.

¹¹⁷⁰ Mustafa Çağrı, “Sâlih”, *DİA*, XXXVI, 31.

¹¹⁷¹ Mehmet Yaşar Kandemir, “Fedâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/529-531.

¹¹⁷² Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 75.

5. A‘mâl

Amel- “عمل” kelimesi sözlükte, iş, hareket, davranış, çaba;¹¹⁷³ bir niyet ve kasta bağlı olarak yapılan fiil,¹¹⁷⁴ kişinin dünyaya yansıyan söz ve davranışları, eylemleri mânasına gelmektedir.¹¹⁷⁵

6. Sâlih Amel

Sâlih ve amel kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan “Sâlih Amel”, sözlük anlamı bakımından iyi, faydalı, doğru ve düzgün iş olarak tarif edilmektedir.¹¹⁷⁶

Dinî ıstılahta ise din, akıl ve vicdanın emrettiklerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak şeklinde tanımlanmaktadır.¹¹⁷⁷ Yine aynı şekilde dinin yapılmasını emir veya tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işler anlamına gelmektedir.¹¹⁷⁸

7. Fedâil-i A‘mâl

Fedâil ve a‘mâl kavramlarının birikiminden oluşan ve Türkçe’de amellerin faziletlerini anlatan bir ıstılahtır. Genellikle faziletli ameller hakkında gelen hadisler için kullanılmıştır.¹¹⁷⁹ Ayrıca bu alanda yazılan eserler için de verilen bir isimdir.

8. Kur’ân ve Hadislerde Sâlih Amel Kavramı ve Anlam Yakınlığı Olan Kavramlar

Amel meselesi, İslâm’ın ilk kaynağı olan Kur’ân’ı Kerim’in ağırlıklı olarak üzerinde durduğu temel ve önemli konulardan biridir. Genel olarak Kur’ân’da iki türlü amelden bahsedilmektedir: Sâlih amel ve sâlih olmayan amel. Konumuzla yakından ilişkisi olan sâlih amel: Allah’a iman etmekle O’nun rızası için dinin hükümlerine uygun bir şekilde iyi niyetle yapılan her türlü davranış olarak tanımlanabilir. Bu bakımdan belirli ibadetlerle birlikte kişinin Rabbine, kendine, insanlara ve diğer varlıklara karşı gerçekleştirdiği tüm hayırlı faaliyetler sâlih amel kapsamında değerlendirilmektedir. Daha çok tutum ve davranış olarak algılanan amel, aynı zamanda söz ve imanı da içine

¹¹⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/517.

¹¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 11/476.

¹¹⁷⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, 25; Ayın Özdemir, *Yapılan Salih Amellerin Ölü İçin Sevap Değeri*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 1.

¹¹⁷⁶ Süleyman Uludağ, “Amel” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/13-16

¹¹⁷⁷ Hayreddin Karaman, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 3-683.

¹¹⁷⁸ Uludağ, “DİA”, 3/530-531.

¹¹⁷⁹ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 75; Uludağ, “DİA”, 3/531.

almaktadır.¹¹⁸⁰ Hz. Peygamber de bir hadisinde İslâm ve imanın iki amel olduğuna işaret etmiştir.¹¹⁸¹ Tasavvufî kaynaklarda da imân kalbin ameli olarak değerlendirilmiştir. Bunun dışında birçok ayette sâlih amelin imanla birlikte zikredilmesi bu iki unsurun bir arada bulunması gerektiği şeklinde açıklanabilir.¹¹⁸² Kur’ân’ı Kerim’de kainat ve ondaki nimetlerin insanoğlunun hangisinin daha güzel amel edeceklerini denemek için yaratıldığı¹¹⁸³ ahirette de insanların amellerine göre yargılanacağı belirtilmektedir.¹¹⁸⁴ Ayrıca kötü ameller sadece kendi karşılığınca cezalandırılırken sâlih ameller için daha fazla mükâfat olacağına da işaret edilmiştir.¹¹⁸⁵ Sâlih amelin faydaları ve yapılması gerektiği, kötü amellerin de zararlı olduğu konusunda uyarılarda bulunan Allah Teâlâ’nın bizzat kendisi imâna ve sâlih amele teşvik etmektedir.¹¹⁸⁶ Kur’ân’da Allah, sâlih kişiler olarak peygamberleri örnek göstermiştir.¹¹⁸⁷ Zira peygamberlerin önde gelen amacı Allah’ın emri doğrultusunda insanları zihnî ve amelî yönde değiştirmektir. Önceki peygamberler kendisine örnek olarak anlatıldığı son elçi Hz. Muhammed (s.a.v.) ise, bütün alemlere rahmet olarak gönderilmiş, yüce ahlâk sâhibi ve tüm insanlık için en güzel örnek bir şahsiyettir. Kur’ân’da Hz. Muhammed’e (s.a.v.) nebîlik görevi olarak ilahî emir ve yasakları tebliğ etme, insanları mânevî olarak arındırma, onlara kitap ve hikmeti öğretme gibi sorumluluklar yüklenmiştir.¹¹⁸⁸ Hz. Aîşe’nin öz ama muhtevalı tespitiyle ahlâkı yaşayan Kur’ân olan son peygamber de söz konusu vazifeleri yerine getirirken Kur’ân’a göre hareket etmiştir. Özellikle imtihan için yaratılmış olan insanları amel-i sâlihe teşvik eden ayetlere paralel olarak (ayetleri açıklar mahiyette) Allah katında değerli olan amelleri belirtmiş ve bunlar için “efdal” ve “hayr” kelimelerini çok kullanmıştır. Ayrıca “ehabbü”, “ekrem”, “ahsen”, “atyeb” ve “ekmel” tabirleri de amellerin en faziletli, en mükemmeli ve en sevimli olanlarını tayin etmek amacıyla hadislerde sıkça ifade edilen sözlerdir. Hadislerde en faziletli amel olarak başta iman olmak üzere varlıklarla iyi geçinmek, eliyle diliyle kimseye zarar vermemek, doğru sözlü olmak gibi ahlâkî davranışlar yanında Kur’ân okuma, ilim tahsil etme,

¹¹⁸⁰ Uludağ, “DîA”, 3/530-531.

¹¹⁸¹ Buhârî, *Tevhid*, 47.

¹¹⁸² Bakara, 2/25, 82, 277; Al-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57, 122.

¹¹⁸³ Hûd 11/7; el-Kehf 18/7.

¹¹⁸⁴ Tevbe 9/94, 105; Yâsîn 36/54.

¹¹⁸⁵ Nûr 24/38; Sebe’ 34/37-38.

¹¹⁸⁶ Ra’d 13/29.

¹¹⁸⁷ En’âm 6/85; el-Enbiyâ 21/72.

¹¹⁸⁸ Al-i İmran, 3/164.

namaz, oruç, zekât, hac, cihâd, sıla-i rahim gibi ibadet ve muamelelere dair ameller de zikredilmiştir.¹¹⁸⁹ Kur’ân’da geçen “amel-i sâlih” tabiri bazı hadislerde aynen ifade edilirken, diğer bazılarında Hz. Peygamber tarafından muhatabının durumuna göre “en faziletli amel” şeklinde önerilmiştir.¹¹⁹⁰ Hz. Peygamber’in iyi olana, hayra, fazilete, güzel ahlâk ve amele yönelik bu tür teşvikleri “Allah sever”, “cennetliktir, “cennet vâcip olur” ifadeleriyle özel bir üslup ve anlatım tarzıyla bildirilmiş, sahâbe dilinde “terğîb” kelimesiyle tasvir edilmiştir.¹¹⁹¹ Tasnif döneminde de sadece bu kavramın kapsam alanına giren hadislerin cem edilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni hadis eserlerine “et-Terğîb” adı verilmeye başlamıştır.¹¹⁹² Amellerin faziletine dair hadisleri bir araya getiren “Fedâ’îlü’l-a’mâl” ismini taşıyan eserler de genel olarak “Terğîb ve Terhîb” başlığı altında değerlendirilmiştir. Hatta bu alanda bazı eserler “Terğîb ve Fedâ’îlü’l-A’mâl” adıyla telif edilmiştir. Günümüze müstakil olarak ulaşanlar arasında alanında en eski örneklerin birisi olan İbn Şâhin’nin (ö. 385/996) *et-Terğîb fî Fedâ’îlü’l-a’mâl*’ı bu türdendir.¹¹⁹³

B. Fedâ’îlü’l-A’mâl ve Terğîb ve Terhîb Literatürünün Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İslâm’da dinî tebliğin esasları kitap ve sünnet ile tesis edilmiştir. Allah Kur’ân-ı Kerim’de peygamberine, dine dâvetin üç yolla yapılmasını emretmiştir: “Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış.”¹¹⁹⁴ Yani hikmet, güzel öğüt ve güzel tartışma. Buradaki hikmeti mantıksal açıklamalarla, mevize-i haseneyi ise terğîb ve terhîble izah edenlerin olduğuna dikkat çekelim. Yine aynı şekilde İbn Teymiyye’ye göre bunlardan ilki elit tabakaya, diğeri ise halk tabakasına yapılması gerekmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e yüklediği görevler arasında toplumu uyarmak (inzâr) ve müjdelemek (tebşîr) hususları da bulunmaktadır. Bu nedenle o, hem beşîr (müjdeleyici) hem de nezîrdir (uyarıcı). Buna göre insanları uyarırken veya müjdelerken başvurduğu metod, terğîb ve terhîb metodu olmuştur.¹¹⁹⁵

¹¹⁸⁹ Kandemir, “DİA”, 12/529.

¹¹⁹⁰ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 330.

¹¹⁹¹ Görmez, “DİA”, 40/508.

¹¹⁹² Bünyamin Erul, *Hadis El Kitabı*. ed. Zişan Türkan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016. 513; Ferhat Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler: Humeyd B. Zencûye’nin (ö. 251/868) Kitâbu’t-Terğîb’inin Yeniden İnşası*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 15-24.

¹¹⁹³ Ali Osman Koçkuzu, “İbn Şâhin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/367-369.

¹¹⁹⁴ Nahl, 16/125.

¹¹⁹⁵ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, 330.

Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de terğîb ve terhîb kavramları aynen geçmemekle birlikte “رغب” ve “رهب” ve müştaklarının sıkça kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'e nispet edilen bir hadisteki “انها صلاة رغب رهب” yani “... doğru; bu ümit ve korku namazıdır” ifadesinde mezkûr kavramla ilişkili sözler kullanılmıştır.¹¹⁹⁶

Hadislerde her ne kadar tefîl kalıbıyla terğîb ve terhîb ifadeleri geçmiyor olsa bile Hz. Peygamber'in tavsiye ve teşviklerini rivâyet eden sahabîler bu tür rivâyetleri naklederken “كان يرغب” tabirini kullandıkları tespit edilmiştir.¹¹⁹⁷

Bununla birlikte hadisleri “ahkâm hadisler” yani hüküm bildiren ve “terğîb ve terhîb” hadisleri olarak taksim edilmesinin aslında oldukça erken dönemlerde başladığı dikkat çekicidir. Zira sahâbenin fâkihlerinin de bu ayrımı yaptıkları görülmektedir. Örneğin Hz. Aişe'ye “Kestiğiniz kurban etlerinden üç günden sonra yemeyin” anlamına gelen hadisin hükmü sorulduğunda verdiği cevap konumuz açısından önem arz etmektedir:

“Hz. Peygamber'in bu sözü, kesin hüküm bildiren bir söz olmayıp, ancak sahâbeyi tasadduka teşvik (terğîb) için söylemiştir.”¹¹⁹⁸ Anlaşıldığı üzere Hz. Aişe bu ifadeyle Hz. Peygamber'in bazı hadislerinde kesin bir hükmü kastetmediğini, ancak bir teşvikte (terğîb) bulunduğunu belirterek hadis literatüründe yer alan terğîb ve terhîb hadislerine bir nevî işarette bulunmuştur.

Yine aynı şekilde terğîb kavramının ilk defa ıstılahî mânada sahâbeden Ebu Hüreyre tarafından kullanıldığına işaret edilmektedir.¹¹⁹⁹ Buna göre Ebu Hüreyre teravih namazıyla ilgili Hz. Peygamber'den naklen şöyle demiştir:

“من قام رمضان ايمانا و احتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه”

“Resûlullah (s.a.v.) Ramazan ayı namazını teşvik ediyordu. Ancak bu konuda zorlamıyordu.”¹²⁰⁰

Bu rivâyetten de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber terâvih namazını kılmaya zorlamamış ve bu namaz kılındığı takdirde verileceği mükâfatı vadederek terğîb nevinden bir ifade kullanmıştır.

¹¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 5/109.

¹¹⁹⁷ Mahmut Demir, *Terğîb ve Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 11.

¹¹⁹⁸ Ebu Cafer Tâhâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Câdulhak, (Kâhire: Matbaatu'l-Envâr ts), 4/188; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması*, 330.

¹¹⁹⁹ Demir, *Terğîb ve Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi*, 11.

¹²⁰⁰ Muslim, *Musâfirîn*, 25.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'den gelen mezkûr iki rivâyete bakıldığında bu tür hadisleri terğîb ve terhîb kategorisinde değerlendirme düşüncesinin aslında sahâbe döneminden itibaren başladığını anlamak mümkündür. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Hz. Peygamber'in "Allah sever veya Allah buğzeder", "küfürdür, şıktır", "bizden değildir, iman etmiş değildir" gibi ifadelerinin ödül ve ceza ile zikredildiği, bu çeşit tabirlerin ise çoğu zaman sahâbe dilinde terğîb ve terhîb kelimeleriyle tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar terğîb ve terhîb literatürünün müstakil bir türe dönüşmesi çok daha sonra gerçekleşmiş ise de¹²⁰¹ bu iki kavramın hadis literatüründe müstakil bir alanın genel bir adı haline gelmesinde sahâbenin etkisi oldukça büyüktür.

Terğîb ve terhîb kavramları tasnif döneminde daha farklı bir boyut kazanmıştır. Zira bu iki kavramın ıstılahlaşma süreci devam ederken tasnif dönemine geldiğinde sadece bu iki kavramın kapsam alanına giren hadislerin cemedilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni hadis eserlerine "*et-Terğîb ve't-Terhîb*" adı verilmeye başlamıştır. Hatta terğîb ve terhîbe dair eserlerin hicrî ikinci yüzyıl gibi erken bir dönemde verilmeye başlandığına da dikkat çekilmektedir. Hadis edebiyatı tarihinde terğîb-terhîb literatürü olarak ortaya çıkan eserler, başlangıç itibariyle konuya dair hadisleri bir araya toplama gayesiyle yazılmış, daha sonra belirli sistematığe göre düzenlenmiştir.¹²⁰² Buna göre *et-Terğîb ve't-Terhîb* metoduyla kaleme alınan eserlerde hadisler teşvik ve men konuları dikkate alınarak tertip edilmiştir. Bir başka ifadeyle her türlü iyilik ve fazilete teşvik eden hadisler ayrı bir bölümde, buna karşılık zıddı olan ve kötülüklerden meneden rivâyetler ise yine ayrı bir bölümde ele alınmıştır.¹²⁰³

Bu konuda yapılan çalışmaların birinde *et-Terğîb ve't-Terhîb* eserlerinin niteliklerinin değişim ve gelişiminde konuyla ilgili hadislerin sıhhati noktasındaki kabullerin değişimi ve alana duyulan ilginin etkili olduğu, terğîb-terhîbe dair eserlerin telifinin ise dokuzuncu yüzyıla kadar devam ettiği, daha sonraki dönemlerde ise telif edilen eserler üzerinde çalışmaların yapıldığına işaret edilmektedir.¹²⁰⁴ Bununla birlikte on beş asırlık bir süre söz konusu olan

¹²⁰¹ Görmez, "DİA", 40/508.

¹²⁰² Nurdan Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6. (2018), 110-131.

¹²⁰³ Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, (Ankara: TDV yayınları, 1996), 315.

¹²⁰⁴ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 115.

genelde hadis tarihi özelde hadis literatürünü farklı bir biçimde dönemlendirmeye çalışan Mehmet Emin Özafşar'ın¹²⁰⁵ yaklaşımını benimsendiği anlaşılan mezkûr araştırmada *et-Terğîb ve't-Terhîb* literatürünün ortaya çıktığı günden bugüne kadar geçirdiği süreç şu şekilde sınıflandırılmıştır: Derleme dönemi, olgunlaşma dönemi, kemal dönemi, şerh dönemi, yenilenme dönemi ve modern dönem.¹²⁰⁶

et-Terğîb ve't-Terhîb hadislerini derleme faaliyetinin ilk örnekleri hicrî ikinci asır gibi erken bir dönemde başlamışsa da bu dönemde telif edilen eserlerin büyük bir kısmının günümüze ulaşmadığı kaydedilmektedir.¹²⁰⁷ Yine aynı şekilde bu dönemde terğîb ve terhîbe dair eser veren âlimlerden sadece Abdullah b. İdris (ö. 192/807-808) *et-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eserinin bulunduğu ve bu eser hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı belirtilmektedir.¹²⁰⁸

Hicrî üçüncü yüzyılda ise Nadr b. Şümeyl'in (ö. 204/820) *Kitâbü't-Terğîb*'inin olduğu¹²⁰⁹ ve bu eser hakkında da herhangi bir bilginin bulunmadığı belirtilmektedir.¹²¹⁰

Hicrî üçüncü asra ait olduğu bilinen İbn Zencûye'nin (ö. 251/865) *Kitâbü't-Terğîb*'i günümüze müstakil olarak ulaşmamıştır. Ancak Ferhat Gökçe tarafından *İsnâdlarda Saklı Eserler Humeyd b. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbü't-Terğîb'inin Yeniden İnşası* başlığında bu eser yeniden ele alınmış ve müellifin kendi ifadesiyle çalışmada eserin bütünüyle inşâsı iddia edilmemekle birlikte *Kitâbü't-Terğîb*'in kısmî bir inşası hedeflenmiştir.¹²¹¹

Kaydedildiği kadarıyla hicrî altıncı asra kadar kaleme alınan eserlerde, özellikle tabakât-ricâl kaynaklarında İbn Zencûye'nin eserleri zikredilmemiştir. İbn Zencûye'nin eserlerinden ilk kez hicrî altıncı asır âlimi Sem'ânî (ö. 526/1166) *Kitâbü'l-Ensâb* adlı eserinde *et-Terğîb* ve *el-Âdâb* şeklinde bahsetmiştir.¹²¹² Yine aynı şekilde Sem'ânî *et-Tahbîr fî Mu'cemi'l-Kebîr*'inde İbn Zencûye'nin söz konusu eserini *Kitâbü't-Terğîb* olarak zikretmiştir.¹²¹³

¹²⁰⁵ Mehmet Emin Özafşar, "Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik". *İslâmiyât* 3/1. (2000), 33-53.

¹²⁰⁶ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 115.

¹²⁰⁷ Görmez, "DİA", 40/508-509; Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 55.

¹²⁰⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 318; Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 115.

¹²⁰⁹ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 55.

¹²¹⁰ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 116; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi (fotokopi), 2/494.

¹²¹¹ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 17; Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82.

¹²¹² Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî, *Kitâbü'l-Ensâb*, (Haydarâbâd, Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1977), 13/87; Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 89.

¹²¹³ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 89.

Ancak bir başka eserde kitap, *Kitâbu't-Tergîb*, *Kitâbu't-Terğib ve't-Terhîb* ve *Kitâbu't-Terğib fî Sevâbi'l-A'mâl* olmak üzere üç farklı isimle tanıtıldığına dikkat çekilmiştir.

İbn Zencûye'nin söz konusu eserini yeniden inşâsını ele alan Gökçe'ye göre, bunlardan en doğrusu *Kitâbu't-Tergîb* olanıdır.¹²¹⁴ *Kitâbu't-Terğib ve't-Terhîb* ismine gelince eseri okuyan ve rivâyet hakkını alan Sem'ânî'nin kitabı bu şekilde zikretmiş olması muhtemeldir. Nitekim bu alanda yazılan eserlerin büyük çoğunluğunun *et-Terğib ve't-Terhîb* ismini taşıdığı bilinmektedir.¹²¹⁵ Ayrıca *Kitâbu't-Terğib fî Sevâbi'l-A'mâl* ismine gelince İbn Zencûye'den eserin rivâyet hakkını alanların kitabı bu şekilde isimlendirmiş olmaları da bir ihtimaldir.¹²¹⁶

Öte yandan Sem'ânî'den sonra gelen âlimlerin kitaplarında bu eserin birçok farklı isimlerle zikretmiş olmaları, bunların arasında *Kitâbu't-Terğib* yanında esere *Fedâilu'l-A'mâl* isminin verilmiş olması konumuz açısından önem arz etmektedir. İşaret edildiği kadarıyla Bağdatlı İsmail Paşa, *Kitâbu't-Terğib* ve *Fedâilu'l-A'mâl*'ı ayrı eserler olarak zikretmiştir.¹²¹⁷ Ancak Rıdvan el-Mısrî ise *et-Terğib* isimlendirmesinden hareketle, terğib hadislerinin sadece fedâilu'l-a'mâl ile ilgili oldukları gerekçesiyle *Kitâbu't-Terğib* ile *Fedâilu'l-A'mâl'in* aynı eserler olduğunu tahmin etmiştir. Mizzî, bu iki ismi birleştirerek *et-Terğib fî Fedâilu'l-A'mâl* şeklinde kullanmıştır.¹²¹⁸ Günümüze müstakil olarak ulaşanlar arasında terğib literatürünün en eski örneklerinden birini teşkil ettiği belirtilen İbn Şâhin'nin (ö. 385/996) eseri de *et-Terğib fî Fedâ'ilü'l-a'mâl* ismini taşımaktadır. Bu bilgilerden hareketle terğib eserlerinin müstakil olarak telif edildiği dönemlerden itibaren bu tür eserlere *et-Terğib* ismi yanında *Fedâ'ilü'l-a'mâl* kavramının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *et-Terğib ve't-Terhîb* şeklindeki eser isimlerine gelince, bu tür kaynakların ilk kısmı olan *et-Terğib* bölümünde yalnızca amellerin faziletlerine dair hadislerle yer verildiği, *et-Terhîb* olan ikinci bölümünde ise yapılması sakındırılan veya yasaklanan amellere ilişkin rivayetlerin kaydedildiği bilinmektedir.¹²¹⁹ Bu bakımdan sadece *Fedâ'ilü'l-a'mâl* ismini taşıyan eserlerin yalnızca faziletli

¹²¹⁴ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 90.

¹²¹⁵ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 91.

¹²¹⁶ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 90.

¹²¹⁷ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 92.

¹²¹⁸ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 93.

¹²¹⁹ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 94.

amellerle ilgili hadisleri içerdği, *et-Terhîb* literatürü kapsamına giren hadislerin ise bu tür eserlerde genellikle yer almadığı söylenebilir. Bununla birlikte *et-Terğîb ve't-Terhîb* literatürlerinin daha da geniş kapsamlı olduğu, yalnızca *et-Terğîb* veya *Fedâ'ilü'l-A'mâl* isimli kitapların ise büyük çoğunlukla amellerin faziletlerine dair rivayetlerle sınırlandırıldığı da kaydedilebilir. Nitekim hicrî üçüncü yüzyılda Hasan b. Mahbûb ez-Zerrâd (ö. 266/880) tarafından kaleme alınan *Kitâbü't-Terhîb* adlı eser de bu durumu destekler mahiyettedir. Eserin ismine bakıldığında kitabın sadece yapılması sakındırılan amellerle ilgili hadisleri içerdği anlaşılmaktadır.¹²²⁰ Bu asra ait *et-Terğîb* adlı eser ise Ebu Cağfer Ahmed b. Muhammed el-Berkî tarafından telif edilmiş olup,¹²²¹ eserin muhtevası ve içerisinde yer alan rivâyetlerin sıhhat derecesi hakkında herhangi bir bilginin tespit edilmediğine işaret edilmektedir.¹²²²

Hicrî ikinci ve üçüncü yüzyıllar, terğîb-terhîb edebiyatı açısından başlangıç aşaması olarak kabul edilmekle birlikte dördüncü ve beşinci asırlar bu edebiyatın gelişme aşaması olarak nitelendirilmiştir. Aynı zamanda bu dönemler terğîb-terhîb literatürünün olgunlaşma dönemi olarak vasıflandırılmıştır.¹²²³

Bu dönemde ortaya çıkan bir eser, İbnü's-Sünnî'nin (ö. 364/975) kalemine ait *Fedâ'ilü'l-a'mâl* adlı eserdir.¹²²⁴

Yine aynı şekilde terğîb-terhîb literatüründen sayılan başka bir eser, Ebü's-Şeyh b. el-Hayyân (ö. 369/979) tarafından yazılmış olan *Sevâbü'l-a'mâl* adlı eserdir. Zehebî, *es-Sevâb li-a'mâli'z-zekıyye* adıyla da anılan bu eserin beş cilt olduğunu belirtmiştir.¹²²⁵

Dördüncü asra ait sadece İbn Şâhin'nin *et-Terğîb fî Fedâ'ilü'l-a'mâl ve sevâbü zâlik* adlı eseri bilinmekle birlikte bu eser günümüze müstakil olarak ulaşan en eski kaynak niteliğindedir. “Faziletli amellerin teşvik edilmesi ve bu amellerin sevabı” şeklinde tercümesi yapılan bu eser, iki ciltten oluşmaktadır.

¹²²⁰ Görmez, “DİA”, 40/508, Genç, “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, 116.

¹²²¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin*, 1/67; Görmez, “DİA”, 40/508; Genç, “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, 116.

¹²²² Görmez, “DİA”, 40/508; Genç, “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, 116.

¹²²³ Genç, “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, 116-117.

¹²²⁴ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82.

¹²²⁵ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82;

Eserde sahih, zayıf ve mevzu hadislerin bulunduğuna ve içerisinde yalnızca teşvik edici hadisler derlendiğine işaret edilmektedir.¹²²⁶

Beşinci yüzyılda ise Beyhakî'nin (ö. 458/1066), *Terğîb ve't-Terhîb*'i bilinmekle birlikte eser müstakil olarak günümüze ulaşmamıştır.¹²²⁷

Altıncı yüzyılda Teymî'nin (ö. 535/1141) *Kitâbü't-Terğîb ve't-Terhîb*'i terğîb ve terhîb literatürü içerisinde meşhur eserlerden biridir.¹²²⁸ Eserde mevzu hadisler de bulunmakta olup, konuları alfabetik sıraya göre telif etmiştir. İçerisinde hadislerle birlikte büyüklerin sözlerine de yer verildiğine dikkat çekilmektedir.¹²²⁹

Kemal dönemi, terğîb-terhîb eserlerinin gelişimi açısından yedinci yüzyıla tekabül etmektedir. Bu dönemde terğîb-terhîb kitaplarının en seçkinleri ortaya çıkmıştır.¹²³⁰ Bu dönemde konuyla ilgili eser veren meşhur âlimlerden biri Makdisî'dir (ö. 600/1203). Eserinin ismi *et-Terğîb fi'd-Dua* olup, duanın faziletleriyle ilgili hadisleri derlemiştir.¹²³¹

Bu dönemde yine Ziyâeddin el-Makdisî'nin (ö. 643/1245) *Fedâilü'l-a'mâl* adlı eseri bulunmaktadır.¹²³²

Kemal dönemine ait terğîb-terhîb eserleri arasında Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i bu türde verilmiş en meşhur ve üzerinde en çok çalışılmış olan eserdir. Eserde sahâbe râvisi haric rivayetlerin senedleri mahfuz olup, hadisler *Kütüb-i Sitte* ve diğer eserlerden derlenmiştir. Müellifin kaydettiği kadarıyla uydurma ve münker rivayetleri kitabına almamıştır.¹²³³ Ayrıca hadisleri teşvik ve uyarı yönlerine göre iki grupta toplamak suretiyle ilk önce terğîble ilgili olanları, daha sonra terhîbi ilgilendirenleri kaydetmiştir.¹²³⁴ Münzirî'nin bu kitabı terğîb ve terhîb alanında yazılan kendinden önceki eserleri kapsar niteliktedir. Bu sebeple alanındaki diğer eserlere nispeten meşhur eser olması yanında üzerinde birçok çalışma yapılmıştır.¹²³⁵

Kaynaklarda yine bu döneme ait Tüçibî'nin (ö. 730/1329), *et-Terğîb fi'l-Cihâd* adlı eserinin bulunduğu işaret edilmektedir. Eser her ne kadar

¹²²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 81. Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 117.

¹²²⁷ Görmez, "DİA", 40/509; Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 118;

¹²²⁸ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 81.

¹²²⁹ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 119.

¹²³⁰ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 120.

¹²³¹ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82.

¹²³² Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82.

¹²³³ Kettânî, *Hadis Literatürü*, 82.

¹²³⁴ Türcan, *Hadis El Kitabı*, 513.

¹²³⁵ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 122.

günümüze ulaşmadıysa da çalışmada cihada teşvik eden ve cihadın faziletlerinden bahseden rivayetlerin derlediği anlaşılmaktadır.¹²³⁶

Sekizinci asırda ise Yâfiî'nin (ö. 768/1367) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i bilinmektedir. Müellif eseri Allah'ın hidayete erdirdiği kişiyi kimsenin saptırmayacağını, sapıtan kişiyi de kimsenin hidayete erdiremeyeceğini söyleyerek Müslümanların istifade etmesi için yazdığını ifade etmiştir.¹²³⁷

Dokuzuncu yüzyılda bu zaman kadar telif edilmiş olan terğîb-terhîb eserlerin üzerinde şerh çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu sebeple bu asır terğîb-terhîb edebiyatı açısından şerh dönemi olarak nitelendirilmiştir.¹²³⁸ Şerh döneminde öne çıkan eser İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Muhtasarü't-terğîb ve't-terhîb li'l-Münzirî* adlı eseridir. Çalışmanın isminden de anlaşıldığı gibi Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*'inin üzerine yapılmış bir ihtisar çalışması olup, kitapta bazı hadislerin tashihi ele alınmıştır.¹²³⁹

Bûsîrî'nin (840/1436) *Tuhfetü'l-Habîb li'l-Habîb bi'z-Zevâid ale't-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eseri, Münzirî'nin mezkûr eseri üzerine yapılan bir zeyl çalışmasıdır.¹²⁴⁰ Yine aynı şekilde Ebû Yâsir el-Mısırî'nin *et-Tasrîb fi'htisari't-Terğîb ve't-terhîb*, İbnü'd-Deyrî'nin (ö. 867/1463), *et-Takrîb ilâ kitabi't-Terğîb ve't-terhîb*, Hasan b. Ali el-Feyyûmî'nin, *Şerhu't-Terğîb ve't-terhîb*'i 9. asra ait eserlerdir.¹²⁴¹

Onuncu asırda Cemâlüddîn İbn Abdilhâdî'nin (ö. 909/1503) *Fadîletü inzârî'l-mu'ser'i*¹²⁴² ve Menûfî'ye (ö. 939/1532) ait *Şerhu't-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eserlerden bahsedilmektedir.¹²⁴³

On birinci yüz yıl, terğîb-terhîb edebiyatı bakımından yenilenme dönemi olarak isimlendirilmektedir. Bu döneme ait olan Nureddin Rânîrî'nin (ö. 1068/1658), *Hidâyetü'l-Habîb* ve İbn Fehd'in (ö. 871/1466) *et-Terğîb ve'l-*

¹²³⁶ Hayrettin Zirikli, *E'lam Kamusu Teracim*, (Beyrut:Daru'l-İlmi li'l-Melayin, 2002), 6/191; Kemal Sandıkçı, "Tüçibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/457-548; Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 121.

¹²³⁷ Abdullah b. Esed Yafî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, thk.Muhammed Faris, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1996, 11.

¹²³⁸ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 123.

¹²³⁹ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 124.

¹²⁴⁰ İsmail Lütfi Çakan, "Bûsîrî" Sandıkçı, "Tüçibî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/468-470.

¹²⁴¹ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 124.

¹²⁴² Kettânî, *Hadis Literatürü*, 83.

¹²⁴³ Ahmet Özel, "Menûfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/157-158.

İctihâd adlı eserleri şerh dönemi içerisinde istisna eserler olarak vasıflandırılmıştır.¹²⁴⁴

Yirminci yüzyıl ise terğîb-terhîb literatürü için modern bir dönemdir. Bu devirde terğîb-terhîbe dair kaleme alınan eserlerden biri araştırmamızın konusu olan Zekeriyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâ'ilü'l-a'mâl* adlı eseridir.

Yine bu döneme ait diğer bir meşhur eser, Elbânî'nin (ö. 1420/1999) *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb* ile *Zaifü't-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eseridir. Müellif bu çalışmasını Münzirî'nin mezkûr eserinde yer alan hadislerin sıhhat durumlarını ortaya koymak için yazmıştır.¹²⁴⁵

Bu asırda telif edilen eserler arasında Yûsuf Karadâvî tarafından kaleme alınan *el-Münteka* adlı eser bulunmaktadır. Eser, Münzirî'nin mezkûr eseri üzerine yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır.¹²⁴⁶

Tespit edildiği kadarıyla yirmi birinci yüzyıl, yani son dönemde konuyla ilgili yapılan çalışmalar ise şunlardır: A. Nahlâvî, *et-Terbiye bi't-Terğîb ve't-Terhîb*, S. Köroğlu, *Sıratu'l-mühtedin*, M. Suna, Zekiyyüddin, *el-Münzirî'nin Hayatı ve et-Terğîb ve't-Terhîb Adlı Eseri*, M. Demir, *Tergîb-Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri*, Z. Köroğlu, *H. Peygamber'in Tehditleri (et-Terğîb ve't-Terhîb Özelinde)*.¹²⁴⁷

Netice itibariyle terğîb ve terhîb literatürüne ait eserlerin hadis edebiyatında geniş bir yer tuttuğu, yukarıda zikredilenlerin haricinde konuyla alakalı yine birçok eserin mevcut olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ancak buraya kadar kaydedilen hareketle terğîb ve terhîb kavramının sahâbe döneminden itibaren kavramsallaşmaya başladığı, konuyla ilgili rivâyetlerin toplanmasıyla müstakil bir literatür türünün ortaya çıktığı ve bunlara *et-Terğîb ve't-Terhîb* isminin verildiği, daha sonraki dönemlerde ise mezkûr eserlerdeki hadislerin istifadeye daha uygun ve sistemli bir şekilde ilerleyerek Münzirî'nin eseriyle zirveye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte faziletli amelleri ihtiva ettiğini gösteren kitaplara verilen *et-Terğîb* ismi yanında bu tür eserlerin daha ilk olarak ortaya çıktığı dönemlerden itibaren bunlara paralel olarak *Sevâbü'l-a'mâl* ve *Fedâ'ilü'l-a'mâl* isimlerinin de kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu bakımdan *Fedâ'ilü'l-*

¹²⁴⁴ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 124.

¹²⁴⁵ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 127.

¹²⁴⁶ Yusuf Abdullah Kardavî, *Müntekâ min Kitabi't-Terğîb ve't-Terhîb li'l-Münzirî*, (Mansure: Daru'l-Vefa), 1993.

¹²⁴⁷ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 127.

a'mâl eser isminin *et-Terğîb* ismi kadar eski olduğu ve ikisinin birbirinin yerine kullanılan eş anlamlı eser isimleri olduğu da söylenebilir.

C. *et-Terğîb ve't-Terhîb* ve *Fedâilu'l-A'mâl* Adlı Eserlerin Konuları, Şekil ve Usûl Özellikleri

Belirtildiği üzere hicrî ikinci asırdaki *et-Terğîb ve't-Terhîb* hadislerini derleme faaliyetinin ilk örneklerini teşkil eden eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.¹²⁴⁸ Ancak bu eserler arasında İbn Zencûye'nin *Kitâbu't-Terğîb*'ini tekrar inşasını ele alan Ferhat Gökçe'nin kaydettiği bilgilerden hareketle mezkûr eserin hacmi ve muhtevası konusunda bazı bilgilere sahip olmaktadır.

Tespit edildiği kadarıyla İbn Zencûye'nin *Kitâbu't-Terğîb*'inin hacmi ile ilgili tek bilgiyi Sem'ânî *el-Muntehâb* adlı eserinde zikretmiştir. Sem'ânî'nin kaydettiği bu bilgiden *Kitâbu't-Terğîb*'in 10 cüzden ibaret olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁴⁹ Yine bu bilgiden hareketle eserin bir ciltlik kitap halinde olduğu tahmin edilmekte ve cüzlerde yer alan hadislerin sayısı konusunda tahmini olsa da bir rakam belirtmenin oldukça güç olduğuna işaret edilmektedir.¹²⁵⁰

Tasnif dönemi ürünü olan İbn Zencûye'nin *Kitâbu't-Terğîb*'inde dönemin tasnif anlayışına göre hadislerin konularına göre tertip edilmiş olması muhtemeldir. Eserin bölüm ve bab başlıkları konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.¹²⁵¹ Ancak Suyûtî'nin *ed-Durrul Mensûr*'unda “*Humeyd b. Zencûye Fedâilu'l-Kur'ân'da tahrir etmiştir*”¹²⁵² şeklindeki ifadesinden *Fedâilu'l-Kur'ân*'ın bir eser isminden öte eserde yer alan bir bölüm ismi olabileceği öngörülmektedir. Zira terğîb literatürünün büyük çoğunluğunda *Fedâilu'l-Kur'ân* konusuna yer verilmektedir.¹²⁵³

Terğîbe dair günümüze ulaşan ilk eser olan İbn Şâhin'nin *et-Terğîb*'inde bölüm başlıkları bulunmamaktadır. Eserde sadece bab başlıkları kullanılmış olup, bu babların çoğunluğunda “باب فضل”, “باب في فضل” ve “باب فضائل” gibi kalıpların kullanıldığı tespit edilmiştir. Yine aynı şekilde konuyla alakalı diğer hadis kaynaklarında da terğîb hadisleri dikkate alınarak bunların başına

¹²⁴⁸ Görmez, “DÎA”, 40/508-509; Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 55.

¹²⁴⁹ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî, *el-Muntehâb min Mu'cemi's-Şuyûh Ebî Sa'd es-Sem'ânî*, thk. Muvafak b. Abdilâh b. Abdilkâdir, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1996), 510.

¹²⁵⁰ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 96.

¹²⁵¹ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 218.

¹²⁵² Celâluddin Abdurrahman b. Ebîbekir es-Suyûtî, *ed-Durrul-Mensûr*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 1/47.

¹²⁵³ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 218.

“terğîb”, “sevap”, “fazilet” ve “fedâil” gibi sözlerin getirilerek başlıklandırıldığına dikkat çekilmektedir.¹²⁵⁴

İki ciltten oluşan ve yalnızca teşvik edici hadisleri ihtiva eden İbn Şâhin’in *et-Terğîb*’inde sahih, zayıf ve mevzu olmak üzere toplamda 581 hadis bulunmaktadır. Eserde, *Kelime-i Tevhid*’i söylemenin, namazın (vakit, nafile ve cemaatle kılınan namazlar vb.), su ile temizlenmenin, orucun, duanın, zikrin, tövbenin, Kur’ân okumanın, ilmin, Allah korkusuyla ağlamanın, tevazunun, yumuşak huylu olmanın, aklın, cömertliğin, sabrın, anne-babaya iyiliğin, haccın ve hac ibadetlerinin, güzel ahlâkın, hüsnü zannın, sadakanın ve sadaka çeşitlerinin, hasta ziyâretinin, sabrın, cihâdın, cenaze ve meyyiti yıkamanın, ekin ekenin, Müslüman kardeşine yapılan iyiliklerin (Müslümanı sevmek, gıybetini yapmamak, barıştırmak vb.), hayvanlara iyilik etmenin ve sila-i rahmin faziletleri gibi toplamda 88 bab başlığı bulunmaktadır.¹²⁵⁵

Terğîb-terhîbe dair günümüze ulaşan ve muhtevası konusunda bilgi sahibi olduğumuz eserlerden biri Teymî’nin *Kitâbü’t-Tergib ve’t-Terhîb*’idir. Müellif eseri alfabetik sıraya göre telif etmiş ve her konu için önce terğîbden ardından da varsa terhîbden bahsetmiştir. Hadisler yanında büyüklerin sözlerinin de bulunduğu bu eserde 2520 rivayet vardır. Eserdeki ana konulardan bazıları şunlardır: İman-küfür, iyilik-kötülük, insanları barıştırmak-kışkırtmak, tövbe, güvenilirlik-dolandırıcılık, cömertlik-cimrilik, ezan, iyiliği emretmek-kötülükten sakındırmak, tekellül, eğlence ve çalgı türleri, şeytandan-nifaktan sakınmak, ihtilaf-iktisat, anne-baba hakkı, ağlamak-gülmek, gıybet-dedikodu, çocukların hakları, tevazu-kibir, tevekkül, zikir, takva-kötümserlik, cihâd, komşu hakları, Cuma günü, cemaat, cehennem, Hac, helâl-haram, hayâ-hased, güzel ahlâk-kötü ahlâk, Allah korkusu, dua, faiz, zekât, zinâ, zühd, eşe itaat, kabir ziyâreti, şükür-sabır, Hz. Peygamber’e salât, oruç-ramazan, namaz, misafir âdabı, temizlik, yöneticiye itaat, zulüm, ilim, adâlet, affetmek, Kur’ân tilâveti, can almak, borç vermek, yalan konuşmak, şükretmek, beddua etmek, evlilik vd.¹²⁵⁶

¹²⁵⁴ Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 219. İbn Zencûye’nin *Kitâbü’t-Terğîb*’inin yeniden inşası çalışmasında kitapta yer aldığı tahmin edilen bölüm başlıklarıyla ilgili: Gökçe, *İsnadlarda Saklı Eserler*, 221.

¹²⁵⁵ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed Osman el-Bağdadî İbn Şâhin, *et-Terğîb fî Fedâ’ilü’l-a’mâl ve sevâbı zâlik*, thk. Salim Ahmed Muslih Vuayl, (Demmâm:Dâru İbnî’l-Cevzî, 1995), 2/624-628.

¹²⁵⁶ Ebu’l-Kasım Kıvamü’s-sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl Talhi *et-Teymî, Kitâbü’t-Tergib ve’t-Terhîb*, thk: Eymen b. Salih b. Şa’ban, (Kahire: Dâru’l-Hadis, 1993), 3/278-448; Genç, “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, 119-120.

Yedinci yüzyılda yaşayan alimlerden biri Makdisî'nin *et-Terğîb fi'd-Dua* adlı eseri, dua etmek, duanın türü ve vakitleri gibi sadece dua hakkındaki terğîb hadislerinden oluşmaktadır. Eserde 136 rivayet bulunmakta olup, bunların neredeyse tamamı senedleriyle birlikte zikredilmiştir. Küçük çaplı bir eser olarak nitelendirilen bu eser 16 bابتan oluşmaktadır ve içerisinde yer alan konular şunlardır: Duanın faziletleri, vakitleri, Esmâü'l-hüsna ile dua etmek, ihtiyaç durumunda dua, namazdan sonra dua, sabah ve akşam dua, yemekte dua, hastayken dua, camiye girerken ve çıkarken dua, seferde dua ve yolcu ile vedalaşırken dua.¹²⁵⁷

Ziyâeddin el-Makdisî'nin *Fedâilü'l-a'mâl* adlı eseri de günümüze ulaşan terğîbe dair eserlerdendir. *Faziletli Ameller* ismiyle Türkçe'ye çevirisi yapılan eserde,¹²⁵⁸ abdest ve namaz gibi ibadetlerin daha sonra da zikirlerin faziletleriyle ilgili 778 hadisi senedsiz olarak kaydetmiştir.¹²⁵⁹

Teğîb-terhîb edebiyatında en meşhur eser olan Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*'inde 5532 rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan 1624'ü zayıf hadislerdir. Eser 27 bابتan oluşmakta olup, niyet, temizlik, ilim, namaz, cuma günü, nafile ibadetler, oruç, sadaka ve zekât, hac, bayramlar ve kurban, Kur'ân okumak, cihâd, ticâret, zikir ve dua, giyim ve süslenme, evlilik ve boşanma, yemek, had cezaları gerektiren durumlar, hükümler (kaza), emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münker, anne-babaya iyilik ve akrabalık, tövbe ve zühd, edep, cenâze, diriliş ve kıyâmet günü gibi konuları içermektedir.¹²⁶⁰

Sekizinci asır terğîb-terhîb eserlerinden Yâfiî'nin (ö. 768/1367) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i öne çıkan eserlerden biri kabul edilmektedir. Eserin pratik kullanıma daha uygun ve sistemli şekilde telif edilmesi alanında yazılan diğer eserlerden ayıran temel özelliği kabul edilmektedir.¹²⁶¹

Bu eserde temizlik, farz-nafile namazlar, sadaka-zekât vermek, cimrilikten uzak durmak ve cömert olmak, yetimlere-aileye iyilik, merhametle muamele etmek, zina-içkiden, ihanet-sahtecilikten, haramdan ve toplumun

¹²⁵⁷ Ebû Muhammed Takıyyüddin Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Makdisî el-Cemmâîlî, *Kitâbu't-Terğîb fi'd-Dua*, thk. Fevâz Ahmed Zemerli, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995), 288-305; Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 120.

¹²⁵⁸ Ersan Urcan, *Faziletli Ameller*, (İstanbul: Veciz Yayınları, 2019).

¹²⁵⁹ Konuyla ilgili hadisler için bk: Ebû Abdillâh Ziyâeddin el-Makdisî, *Fedâ'ilü'l-a'mâl*, thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim, (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1987), 730-739; Efendioğlu, "Ziyâeddin el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-Muhtâra Adlı Eseri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 10/1, (2012).

¹²⁶⁰ Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'il-Hadisi'l-Şerîf*, thk: İbrahim Şemsüddin, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/3- 20.

¹²⁶¹ Genç, "Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü", 23.

huzuruna bozacak işlerden uzak durmak gibi konuları ele almıştır. Yâfî bu konuların izahında konuyla ilgili ayet ve hadisleri verdikten sonra bunların beyanını da yapmıştır. Eserde 819 rivâyet nakledilmiştir. Bunların çoğunluğu sahih olmakla birlikte hasen ve zayıf rivâyetler da bulunmaktadır.¹²⁶²

Dokuzuncu yüzyıldan itibaren yeni terğîb-terhîb eserlerinin telifinden ziyâde bu zamana kadar bu alanda yazılan eserler üzerinde şerh çalışmalarının yapıldığı, bu tür eserler arasında ise İbn Hacer'in *Muhtasarü't-terğîb ve't-terhîb li'l-Münzirî* adlı ihtisar çalışmasının meşhur olduğu bilinmektedir.

İbn Hacer, bu eserinde bazı rivayetlerin tashihi yanında 855 sahih rivâyeti biraraya getirip râvîleri hakkındaki görüşlerini kısaca açıklamıştır.¹²⁶³ Eser Türkçe'ye *Muhtasar Tergîb ve Terhîb Tercümesi* ismiyle çevirilmiştir.¹²⁶⁴

Yirminci yüzyılda terğîb-terhîb literatürüne katkı sağlayanlardan biri olan Elbânî, *Sahihu't-Tergîb ve't-Terhîb*¹²⁶⁵ ve *Zaifü't-Tergîb ve't-Terhîb*¹²⁶⁶ adlı eserlerinde hadisleri değerlendirmeye tabi tutmuş ve tercihlerde bulunduğu hadisleri sahih ve zayıf şeklinde tasnif etmiştir.¹²⁶⁷ Müellif bu iki eserinde konuyla alakalı gelen hadisler amel etme meselesini âlimlerin görüşleriyle birlikte izah etmeye çalışmıştır.

Sahihu't-Tergîb ve't-Terhîb'inde ihlas-niyet, rüya, sünnet, ilim, temizlik, namaz (vakit, nafîle, bayram ve Cuma namazları), zekât-sadaka, oruç,¹²⁶⁸ nikâh-evlilik, libâs-kılık kıyafet, yeme-içme, kaza (had-cezâ), iyilik-sila-i rahim, âdâb-ahlâk, emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münker, tevbe-zühd vd. konularda gelen sahih hadislerle yer vermiştir.¹²⁶⁹ Müellif bütün bu konuları işlerken ilk önce terğîb rivâyetleri, ardından terhîb olanları zikretmiştir.

Zaifü't-Tergîb ve't-Terhîb'inde de *Sahihu't-Tergîb*'inde işlediği konuların aynısına yer vermiştir. Bu eserin diğerinden temel farkı ise bab başlıkları altında zikrettiği hadislerin zayıf olmasıdır.¹²⁷⁰

¹²⁶² Afifüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemenî el-Yâfî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, thk. Ebû Abdurrahman el-Mısri el-Eserî, (Tanta: Dârü's-Sahabe li't-Türâs, 1994).

¹²⁶³ Ferhat Gökçe, "Türkiye'de Memlükler Dönemi Hadis Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/21, (2013), 66.

¹²⁶⁴ İbn Hacer, *Muhtasar Tergîb ve Terhîb Tercümesi*, çev. Halil İbrahim Kutlay, (İstanbul: Ravza Yayınları), 2019.

¹²⁶⁵ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, *Sahihu't-Tergîb ve't-Terhîb*, (Riyad:Mektebetü'l-Maârif, 2000).

¹²⁶⁶ Elbânî, *Zaifü't-Tergîb ve't-Terhîb*, (Riyad:Mektebetü'l-Maârif, 2000).

¹²⁶⁷ İbrahim Hatiboğlu, "Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî (1332-1420/1914-1999)", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/2, (2003), 222.

¹²⁶⁸ Elbânî, *Sahihu't-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/646-699.

¹²⁶⁹ Elbânî, *Sahihu't-Tergîb ve't-Terhîb*, 1/527-600.

¹²⁷⁰ Elbânî, *Zaifü't-Tergîb ve't-Terhîb* 'inde, 1/593-680.

Belirtildiği gibi modern dönem âlimlerinden Yûsuf Karadâvî'nin, *el-Müntekâ*'sı da Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i üzerine yazılan bir ihtisar çalışmasıdır. İki ciltten oluşan bu çalışmada müellif ilk önce ihlas ve niyetin önemi ve sünnete ittiba konularıyla giriş yapmış, ardından sırasıyla ilim ve âlimlerin faziletleri, hadis semâ'ı, Hz. Peygamber'in adına yalan konuşmak, ilimle amel, temizlik (tahâret), namaz (namaz ibadetine dair konular, farz ve nafil namazları), sadaka (zekât vd), oruç, bayramlar, hac, cihâd, Kur'ân tilâveti, zikir ve dua,¹²⁷¹ büyü ve sihir, nikâh ve evlilik, libâs (kılık kıyafet), yeme-içme, kazâ ve had (cezâ uygulaması), iyilik ve sıla-i rahim, âdâb ve ahlâk, tövbe ve zühd, ölüm ve tekrar dirilme, cennet ve cehennem sıfatları gibi konuları işlemiştir.¹²⁷²

Son dönem âlimlerden Abdurrahman Nahlavî'nin *et-Terbiye bi't-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eseri, terğîb-terhîbe dair örnek olarak sunabileceğimiz çağdaş eserlerden biridir. Bu kitapta yazar, çocukları yetiştirmede İslâmî yöntemlerin bir yönüne odaklandığı görülmektedir. Kitap dört bölüme ayrılmış olup, öncesinde bir mukadimeyle giriş yapılmıştır. İlk bölümde, terğîb ve terhîb'in sözlük ve ıstılâhî mânalarına değinilmiş, ardından bu yöntemin başarısı, gençler üzerindeki etkisi ve eğitim aşamaları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise terğîb-terhîb konusunda gelen nasları tahlil edilmiş ve bunların belli bir ölçüde tasnifi yapılmıştır.

Üçüncü bölümde terğîb-terhîbin eğitim açısından önemli olan bazı ana hedefleri üzerinde durulmuştur. Müellifin işaret ettiği bazı ana hedefler şunlardır: tevhid inancına davet, kibir uyarısı, sorumluluk duygusu, aklın kullanılması, doğruluğun teşvik edilmesi, takvâyâ teşvik edilmesi ve Allah'ın büyüklüğünü hatırlatmak.

Son dördüncü bölümde ise psikolojik eğitim ve bunda terğîb-terhîbin etkileri konusu ele alınmıştır. Burada üç tür eğitimden bahsedilmiştir: zihinsel eğitim, duygusal eğitim ve davranış eğitimi. Araştırmaya uygun olarak, her biri hakkında ayrı ayrı bilgiler verilmiştir. Çalışmada yer alan bilgiler argümanlara ve kanıtlara dayandırılmıştır. Kitap kaynaklar sözlüğü ve bir kaynakça ile tamamlanmıştır.¹²⁷³

¹²⁷¹ Yûsuf Karadâvî, *el-Müntekâ min Kitâbi't-Terğîb ve't-Terhîb li'l-Münzirî*, (Katar: Matba'atü'l-Ehliyye, 1986), 1/493-500.

¹²⁷² Karadâvî, *el-Müntekâ*, II, 1175-1185.

¹²⁷³ Abdurrahman Nahlavî, *et-Terbiye bi't-Terğîb ve't-Terhîb*, (Dârü'l-fikr el-Muâsır, 2006).

Son dönemde Türkiye’de yapılan yüksek lisans ve doktora çalışmalarına bakıldığında terğîb-terhîb hadislerine olan ilgi ve araştırma ihtiyacının doğduğu gözlemlenmektedir. Bunların bazıları klasik el yazma eserlerinin tahkikini konu edinirken,¹²⁷⁴ diğer bazıları Hz. Peygamber’in terğîb-tebşîr yönünü tespit etmeyi amaçlamaktadır.¹²⁷⁵ Yine bazı araştırmalarda ise terğîb-terhîb hadislerinin değerlendirilmesi ve mevzuat edebiyatındaki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.¹²⁷⁶

Hadis edebiyatı tarihinde görüldüğü üzere konuyla alakalı klasik eserlerin büyük çoğunluğu genelde terğîb ve terhîb hadislerini birlikte ele almıştır. Bununla birlikte bu alandaki bazı eserlerin sadece terğîb konusunda yazıldığı gibi diğer bir kısmının yalnızca terhîbe dair hadisleri incelediği de görülmektedir. Bu durum günümüz bazı hadis araştırmalarına da yansımaktadır. Zira Türkiye’de Zeyneb Köroğlu tarafından hazırlanan “Hz. Peygamber’in Tehditleri (et-Terğîb ve’t-Terhîb Özelinde)” adlı yüksek lisans tezi bunun bir örneğidir.

Öte yandan terğîb-terhîb hadislerinin genelde İslâm’ın özelde ise hadis ve sünnetin anlaşılmasındaki önemi oldukça büyüktür. Nitekim terğîb-terhîbte hadis uydurmanın caiz olduğu görüşü ve hadis âlimlerinin bu tür rivâyetlere oldukça esnek bir tavır sergilemiş olması birçok sorunları meydana getirmektedir. Bu tür sorunların çözümü konusunda ise yine günümüz hadis araştırmacılarından Mehmet Görmez’in “*Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*” adlı eserindeki konuyla ilgili bilgiler yanında “Terğîb ve Terhîb” isimli ansiklopedik maddesi önem arz etmektedir. Ayrıca Rabia Kurt’un “Hadis Tarihinde Terğîb-Terhîb Edebiyatı ve Değeri” gibi hadis literatüründe müstakil olarak telif edilen terğîb-terhîb eserlerinin tamamını ve bunların değerini konu edinen yeni çalışmaların da yapılmakta olması bu alandaki sorunların bir nevî olsa da çözüme kavuşturulmasında etkili olacağı ifade edilebilir.

Sonuç olarak *et-Terğîb ve’t-Terhîb* ve *Fedâilü’l-A’mâl* adlı klasik eserlerin neredeyse tamamı ulûhiyyet (tevhîd inancıyla ilgili konular),

¹²⁷⁴ Zübeyir Işık, *Ahmed B. Türki’nin Hidâyetü’l-Münîb Fî İhtisâri’t-Terğîb ve’t-Terhîb Adlı Eserinin Tahkîki ve Metodu*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹²⁷⁵ Ethem Karabulut, *Terğîb Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamber’in Tebşîri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

¹²⁷⁶ Mahmut Demir, *Terğîb ve Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).

ubûdiyyet (Allah'a ibadet etmekle ilgili konular) ve muâmelâta (kişinin diğer fertlerle ve toplumla ilişkileriyle ilgili konular) dair ortak konuları içermektedir. Bununla birlikte söz konusu kaynaklardan özellikle *et-Terhîb* ve *Fedâilü'l-A'mâl* ismini taşıyan eserlerde mezkûr üç ana konulara dair teşvik mahiyetindeki hadislere yer verilmiştir. Bu ikisine mukabil olarak *et-Terhîb* eserlerinde ise yine aynı üç ana konularda gelen ancak nehyedici mânaları içeren rivâyetler kaydedilmiştir.

Terğîb ve terhîbe dair eserlerin konularının benzer olması yanında belli farklılıklarının da olduğu malumdur. Bu farklılıkların daha çok eserlerin hacmi ve sistematik özelliklerinden kaynaklandığı kaydedilebilir. Nitekim ilk dönemlerde yalnızca terğîb ve terhîbe ilgili rivayetleri toplama faaliyetleri yapıldıysa da daha sonra bunların teşvik ve menedici yönlerine göre iki kısımda ele alındığı bilinmektedir. Hicrî altıncı asra geldiğinde ise bu alanda yazılan kitapların alfabetik sıraya göre tertip edildiğine işaret edilmiştir. Yedinci yüzyılda Münzirî'nin *et-Terğîb ve't-Terhîb* eseriyle alana dair kitapların zirveye çıktığı dikkat çekmekle birlikte bu dönemde kaleme alınan kitapların bazılarının içerisindeki rivâyetler sadece sahâbe râvisiyle zikredilmiştir. Dokuzuncu asırdan sonra yeni terğîb-terhîb eserlerinin telifinden öte bu zamana kadar yazılanların üzerinde şerh çalışmaları yapılarak eksik ve hatalarının giderildiği anlaşılmaktadır. Yirminci yüzyılda kaleme alınan Elbânî'nin *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb* ve *Zaifü't-Terğîb ve't-Terhîb* isimli eserinden hareketle bu dönemde konuyla alakalı hadislerin sıhhat durumlarının belirtilmesi ihtiyacının daha ön plana çıktığı söylenebilir. Son dönemlerde ise Abdurrahman Nahlavî'nin *et-Terbiye bi't-Terğîb ve't-Terhîb* gibi çalışmalarından terğîb-terhîbe dair hadislerin farklı yönlerde istifade edilmeye başladığı anlaşılmaktadır. Zira eserin muhtevasında görüldüğü üzere bu çalışmada sadece çocukların terbiye ve eğitiminde kullanılabilecek terğîb-terhîb hadislerinden istifade edilmiştir. Bu bakımdan bundan sonraki terğîb-terhîb alanında yapılacak olan araştırmaların belli bir konu çerçevesinde ortaya konulabileceği de bir ihtimal olarak ileri sürülebilir.

D. Genel Olarak Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'i

1. Eserin Yazılmasının Sebebi ve Amacı

Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'i milyonlarca insana sâlih amel işlemenin tadını tattıran bir eser olarak tanıtılmaktadır.¹²⁷⁷ Seyyid Ebu'l Hasen Ali en-Nedvî, bu eserin ortaya çıkış sebebi olarak şu ifadelerle yer vermiştir:

“Mevlânâ Zekerıyyâ (rh.a.) *Fedâil-i A'mâl* kitabını amcası Mevlânâ İlyas el-Kandehlevî'nin (rh.a.) işâret ve emriyle yazmıştır”.¹²⁷⁸

Mezâhiru'l-Ulûm medresesi müdürü ve Muhammed Zekerıyyâ'nın torunu olan Seyyid Muhammed Şâhid, *Fedâil-i A'mâl*'i tanıttığı bir çalışmada şunları yazmıştır:

“...Muhammed Zekerıyyâ, kutbiyet makamındandır ve bu sebeple onun çalışma meydanı bütün âlem olmuştur. Onun çalışması herhangi bir ülkeyle sınırlı kalmamıştır. Yüce Allah, özellikle onun ilmine ve kalemine bereket koymuştur. Bunun en büyük göstergesi ise tebliğ ve ıslah (irşâd) tarzında yazmış olduğu *Fedâil-i A'mâl* kitabıdır. Bu kitap aslında aşağıda isimleri zikredilen dokuz kitabın toplamına verilen genel bir isimdir: *Hikâyât-ı Sahâbe*, *Fedâil-i Kur'ân*, *Fedâil-i Salât* (*Fedâil-i Namâz*), *Fedâil-i Zikir*, *Fedâil-i Tebliğ*, *Fedâil-i Ramazân*, *Fedâil-i Hac*, *Fedâil-i Sadakât* ve *Fedâil-i Salavât-Şerîfe*...”¹²⁷⁹

Kaydedilen bu bilgiler yanında daha sonraki dönemlerde bahsi geçen dokuz kitaptan ilk altı kitabın *Fedâil-i A'mâl* genel kitap ismiyle bir arada yayınlandığına işaret edilmektedir. Geri kalan *Fedâil-i Sadakât*, *Fedâil-i Hac* ve *Fedâil-i Salavât-Şerîfe* adlı eserlerin ise müstakil olarak ayrı ayrı eserler halinde neşredildiği belirtilmektedir.¹²⁸⁰

Fedâil-i A'mâl'in ismi ve içerisinde yer alan kitaplar hakkındaki mezkûr bilgiler, bu eserlerin yazılış sebepleri ve tamamlandığı tarihleri ortaya koymada önem arz etmektedir. Zira tespit ettiğimiz kadarıyla adı geçen kitapların her biri farklı zamanlarda ve çeşitli sebeplerden dolayı kaleme alınmıştır.

¹²⁷⁷ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>, Erişim tarihi: 14.06.2022.

¹²⁷⁸ Zekerıyyâ el-Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 4.

¹²⁷⁹ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>, Erişim tarihi: 14.06.2022.

¹²⁸⁰ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>, Erişim tarihi: 14.06.2022.

Elimizde bulunan *Fedâil-i A'mâl*'in orijinal dili olan Urduca baskısı ve Türkçe tercümesinden hareketle kitabın ilk konusu olarak belirlenen *Hikâyât-ı Sahâbe* bölümünün hazırlanış sebebi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Eserin müellifi Muhammed Zekerıyyâ, *Hikâyât-ı Sahâbe*'nin telifiyle ilgili şunları kaydetmiştir:

“Allah'ın seçkin bir kulu, benim terbiyecim ve yol göstericim 1353/1934 senesinde sahâbe-i kirâm'ın (r.a.) hayatlarından birkaç örneği, bilhassa kadınların ve küçük yaştaki sahâbîlerin dine bağlılıklarını gösteren bazı olayları yazmamı emretti. Tâ ki, hikayeleri sevenler aslı olmayan, yalan yanlış hikayeler yerine, bunları okusunlar da dinî yönden yükselsinler. Hanımlar evlerde çocuklarına geceleri uydurma masallar anlatacakları yerde gerçek olan bu hikayeleri okusunlar ve böylece onların kalplerinde sahâbeye karşı sevgi ve saygı ile dinî konulara karşı heves ve arzu doğsun.

O zâtın emrini yerine getirmem benim için çok önemliydi. Çünkü onun ihsanlarından bol bol istifade etmiş olmamın yanı sıra, Allah dostlarının hoşnutluğunu kazanmak iki cihan kurtuluşuna sebeptir. Fakat buna rağmen kabiliyetimin yetersizliği yüzünden bu vazifeyi istenildiği gibi yapabileceğimden emin olmadığım için dolayı mahcup oluyordum. Nihayet, Hicri 1357 safer ayında bir hastalıktan dolayı bana zihin yorucu çalışmalar birkaç günlüğüne yasak edilince 'Boş günlerimi bereketli olan bu meşguliyetle değerlendiririm, yazacağım sayfalar istenildiği gibi olmasa bile, bu boş vakitlerimi hayırlı ve bereketli bir uğraşı ile geçirmiş olurum' diye düşündüm.

Şüphesiz, Allah'ın sevdiği kulların hikayeleri ve yaşadıkları haller, gerçekten araştırılmaya, incelemeye ve ders alınmaya layık olan konulardır. Bilhassa Allahu Teâlâ'nın çok sevimli Peygamberi ve sevgili Resûlü'ne (s.a.v.) arkadaşlık için seçmiş olduğu sahâbe topluluğu kendilerine uyulmayı hak etmişlerdir. Ayrıca Allah dostlarını anmakla Allah'ın rahmeti nazil olur... ”¹²⁸¹

Muhammed Zekerıyyâ'nın mezkûr ifadesinde bahsettiği ve kendisinden *Hikâyât-ı Sahâbe* adlı eseri telif etmesini talep eden kişi, Abdülkadir er-Reypûrî'dir. Zekerıyyâ hocasının bu talebinden sonra kitabı ancak iki sene içinde tamamlayabilmiştir. Nitekim kendisinin de işaret ettiği üzere telif sürecinde 1350'de birkaç ay boyunca süren bir hastalığa yakalanmış ve doktorlar ilmî çalışmalarına devam etmesini yasaklamıştır. Buna rağmen yoğun

¹²⁸¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 21.

bir ilgi ve gayreti sonrası mezkûr eseri 1357/1938 tarihinde ikmale erdirebilmiştir.¹²⁸²

Fedâil-i A'mâl'in ikinci ana konusu (kitabı), *Fedâil-i Kur'ân*, yani Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleridir. Müellif bu eserin telif sebebi olarak kitabın mukaddimesinde şu bilgileri kaydetmişti:

“Bu sene (27 Zilkâde 1348)'da yapılan toplantıya Negineli Şah Muhammed Yâsin Efendi teşrif etmekle üzerime o kadar şefkat ve lütuf yağdırdı ki, ona teşekkürün hakkını veremem. Bu zatın Mevlânâ Reşid Ahmed talebelerinden olduğu bilindikten sonra onun yüksek sıfatlarını, takvasını, bereket ve nur sahibi olduğunu anlatmaya gerek kalmamaktadır. Bu zat toplantıdan ayrılıp evine döndüğü zaman bana çok kıymetli bir mektup göndererek Kur'ân-ı Kerîm'in faziletleri hakkında kırk hadis toplayıp tercümelerini kendisine takdim etmemi emretti. Eğer ben onun emrinden yüz çevirseydim, dostu ve babam yerinde olan amcam Mevlânâ Muhammed İlyas vasıtasıyla bu arzusunu yerine getirecek, her hâlükârda bu kıymetli hizmeti bana yaptıracaktı. Bu kıymetli mektup, ben yolculuktayken geldi. Muhterem amcam da Sehrenpûr'daydılar. Dönüşümde kitabı yazmam için ısrar ederek bana bu kıymetli mektubu verdiler. Ondan sonra benim için ne bir özür kaldı ne de beceriksizliğimi bildirmek için bir fırsat. Halbuki imam Mâlik (r.a.) Muvatta adlı kitabına şerh yazmakla meşgul olmam benim için büyük bir mazeretti. Ancak onların yüce emirlerinin önemine binaen onu birkaç gün için erteleyip hazırlayabildiklerimi takdim ediyorum, beceriksizliğim gereği meydana gelecek hatalardan dolayı affınızı diliyorum.”¹²⁸³

Zekeriyyâ bu kitabı *Evcezü'l-Mesâlik*'in telifiyle meşgul olduğu sıralarda 1348'de tasnif etmiştir.¹²⁸⁴

Fedâil-i Salât (*Fedâil-i Namâz*), *Fedâil-i A'mâl*'in içinde yer alan üçüncü bölümdür. Muhammed Zekeriyyâ, bu kitapla ilgili şöyle demiştir:

“Bu kitapta sadece namazla ilgili bazı hadislerin açıklamasını sunmaktayım. Bu aciz kulun İslâm'ı tebliğe ait özel konuları içine alan bir

¹²⁸² Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 308.

¹²⁸³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 206; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek, 5-6; Kandehlevî, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, 7.

¹²⁸⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 331.

yazısı *Tebliğin Faziletleri* adıyla basılmıştır. Bundan dolayı bu kitabı *tebliğ dizisinin ikincisi kabul ederek Namazın Faziletleri* adını veriyorum.”¹²⁸⁵

Fedâil-i A'mâl serisinin bir diğer kitabı *Fedâil-i Zikir*'dir. Müellif bu eserinin telif gayesi ve sebebini şöyle izah etmiştir:

“Bugünlerde dünyada genellikle bir huzursuzluk vardır. Her gün bize gelen mektuplar aşağı yukarı çeşitli perişanlıkların yorumu ve sıkıntıların destanı oluyor. İşte bu kitabın yazılışındaki gaye, ferdî ve içtimaî olarak huzursuz olan insanların dertlerinin devasını bilmeleri ve Allah'ı zikretmenin faziletlerinin her tarafa yayılması ile mesut ve mübarek kişilerin onlardan faydalanmalarıdır. Bu kitabı okuduğundan dolayı birine, O yüce ismi zikretmek için tevfik verilmesi, bunun da sadece amellerin geçerli olduğu ahiret gününde benim gibi günahkâr ve amel yoksunu birinin işine yaraması olmayacak bir şey değildir. Allahu Teâlâ'nın, amel etmeyen birine lütfu ile yardım etmesi de ayrı bir konudur.

Ayrıca özel olarak (bu kitabı yazmak için) beni harekete geçiren bir sebep de şudur: Allahu Teâlâ kendi lütf ve ihsanı ile Delhi'nin Nizamüddin semtinde oturan muhterem amcam Mevlânâ Muhammed İlyas Kandehlevî'ye *tebliğ* hususunda özel bir kabiliyet ve duygu nasip etmiştir. Onun Hindistan'ı aşp, Hicâz'a kadar ulaşan hararetli çalışmalarını ayrıca tanıtmaya ihtiyaç kalmamıştır. Onun çalışmasının meyvelerinden genel olarak Hindistan'ın içi ve dışı, özellikle Mevât bölgesinin ne kadar faydalanmakta olduğu bilenlerden saklı değildir. Onun *tebliğ* usullerinin tamamı son derece kuvvetli, sağlam ve sarsılmazdır. Böyle çalışmaların genellikle neticelerinin ve bereketlerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Tebliğin en önemli usûllerinden biri de *tebliğle uğraşanların zikre dikkat göstermeleridir*. Bilhassa *tebliğ* zamanlarında Allah'ı zikir arttırılmalıdır. Bu usûllerin bereketlerini gözümlle görüp, kulağımla işittikten sonra bu kitabı yazma ihtiyacını hissettim. Amcam da zamanımızda sadece (bir mürşidin verdiği) emri yerine getirmek için zikir yapanlara, zikrin faziletlerinin ulaştırılmasını istemişti. Zira onlar zikrin faziletlerini öğrenirlerse kendi içlerinden gelen bir arzu ile ona sarılacaklardır...”¹²⁸⁶

¹²⁸⁵ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 28; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 21; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akilbek, 96.

¹²⁸⁶ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye*, 289-290; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 275-276; Kandehlevî, *Davet ve Tebliğin Faziletleri*, 5.

Muhammed Zekerıyyâ, bu eserin telifine 1358'de başlamış olup, muhtemelen aynı senede tamamlamıştır.¹²⁸⁷

Fedâil-i Tebliğ, *Fedâil-i A'mâl* dizisinin en önemli eseridir ve kitabın içerisinde yer alan diğer bölümlerin de ortaya çıkışının esas sebeplerinden biri kabul edilebilir. Bu eseri diğerlerinden ayıran en büyük özelliği ise dünyanın pek çok ülkesinde meşhur olması ve diğerlerine nispeten daha çok yabancı dillere tercüme edilmesidir.

Eserin yazılış gayesi ile alakalı müellifin kaydettiği bilgiler şu şekildedir:

*“İslâm müceddidlerinin parlayan bir mücevheri, asrın ulemasının ve din büyüklerinin parlak bir incisi olan Mevlânâ İlyas rahmetullahi aleyh, bana dinî tebliğin ihtiyacına dair kısaca birkaç ayet ve hadis yazarak takdim etmemi istedi. Benim gibi günahkâr biri için bu gibi kimselerin hoşnutluğunu kazanmak, günahlarıma kefarete olabileceği için acele olarak hazırlamış olduğum bu faydalı kitabı takdim ediyorum.”*¹²⁸⁸

Fedâil-i Ramazân, *Fedâil-i A'mâl*'in son bölümüdür. Muhammed Zekerıyyâ'nın bu kitabın telifiyle ilgili kaydettiği bilgiler şöyledir:

*“Bu sayfaların gayesi şudur: Eğer camii imamları, teravih kıldırان hâfızlar ve az da olsa dinle ilgilenen okumuş kişiler, Ramazân'ın ilk günlerinde bu risâleyi camilerde ve topluluklarda okurlarsa Allah'ın rahmetinden ümit edilir ki, sevgili Peygamber (s.a.v.) mübarek sözleri hürmetine, mübarek ayın kadrini bilip onun bereketlerine daha fazla yönelmiş oluruz. Böylece iyi amellerin artmasına ve kötülüklerin azalmasına sebep oluruz.”*¹²⁸⁹

Fedâil-i Hac, *Fedâil-i A'mâl*'in içerisinde yer almamakla birlikte bu alana dair bir eserdir. Bu eserin yukarıda zikredilen kitaplarla birlikte yayınlanmamasının sebebi, muhtemelen tebliğ ve irşat çalışmalarında diğerleri kadar mühim bir yer tutmamasından kaynaklanıyor olabilir.

Muhammed Zekerıyyâ, Haccın faziletleri anlamına gelen bu eserinin telifi konusunda şu bilgileri zikretmiştir:

“Son günlerinde (amcası Muhammed İlyâs) bu konuya (Haccın faziletleri) çok önem verip ilgileniyordu. Bunun faziletleriyle ilgili bir kitap yazmamı sık sık emrediyordu. Hatta bir defasında namaza başlamak üzereydik.

¹²⁸⁷ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 324.

¹²⁸⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 571-572; Kandehlevî, *Zikrin Ramazân Şerif'in Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, 5.

¹²⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 609

*Başka biri imamlık yapıyordu. Kamet alınmıştı. O esnada başını saftan ileri çıkararak bana, “ ‘Bak! Sakın o kitabı yazmayı unutma’ buyurdu.”*¹²⁹⁰

Müellifin kaydettiği kadarıyla bu eseri amcasının vefatından sonra 1366/1947 senesinde yazmaya başlamıştır. Nitekim Tebliğ Cemaati’nin önderliği kendisine devredilen Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî babasından sonra Zekeriyyâ’dan bu eserin bir an önce telif etmesi talebinde bulunmuştur. Bununla birlikte Zekeriyyâ’nın bizzat kendisi söz konusu eserin kaleme almasında yaklaşan Hac zamanının kendisine bir ilham olduğunu da dile getirmiştir.¹²⁹¹

Tebliğ Cemaati’nin davet çalışmalarında *Fedâil-i A‘mâl* kadar olmasa da bu eserden sonra tebliğcilerin ve muhataplarının en çok mütalaa ettikleri eser *Fedâil-i Sadakât*’tır. Hacim olarak *Fedâil-i A‘mâl* boyutunda olan bu kitabın muhtevasına bakıldığında içerisindeki konuların müstakil bir eser halinde yayınlanmasını gerektirecek kadar geniş konuları ihtiva ettiği görülmektedir.

Bu eserin de müellifi olan Muhammed Zekeriyyâ, kitabı amcası Muhammed İlyas’ın isteği üzerine acil bir şekilde tamamladığını ifade etmiştir.¹²⁹² Eserin telifine 1366 senesinde başladığını belirten¹²⁹³ Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i Sadakât*’ı amellerin faziletlerine dair yazdığı kitapları arasından en meşhur olanlarından biridir.¹²⁹⁴

Muhammed Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i A‘mâl* seri eserlerinin sonuncusu *Fedâil-i Salavât-Şerîfe* adlı eseridir. Müellif bu kitabını 1384/1964 senesinde Hicâz’dan Hindistan’a dönüşü sırasında Şah Yâsîn el-Becnûrî adlı şahsın şiddetli bir ısrarı üzerine kaleme almıştır.¹²⁹⁵

Buraya kadar kaydedilen bilgilerden Muhammed Zekeriyyâ el-Kandehlevî’nin amellerin faziletlerine dair telif ettiği eserlerinin büyük çoğunluğunun başta amcası Muhammed İlyas olmak üzere Tebliğ Cemaati’nin önde gelen davetçi şahısların talebi üzerine yazmış olduğu sonucu doğmaktadır. Ayrıca bu şahısların mezkûr eserlerin telifi konusunda Zekeriyyâ’nın hasta olduğu zamanlarda bile yoğun bir talepte bulunmaları ise

¹²⁹⁰ Kandehlevî, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 9-10

¹²⁹¹ Kandehlevî, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 11.

¹²⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 9.

¹²⁹³ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât Allah Yolunda İnfak Etmenin ve Yardımlaşmanın Faziletleri*, çev. Hayri 11; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 327.

¹²⁹⁴ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 10; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 8.

¹²⁹⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 330.

dikkat çekicidir. Bununla birlikte Zekerîyyâ'nın da işaret ettiği gibi *Fedâil-i A'mâl* serisini *Evcezü'l-Mesâlik* gibi ilim ehline yönelik olan ve büyük bir emeği gerektiren eser üzerinde çalıştığı esnada tamamlamaya çalışması aslında onun ilmî araştırmalarının daha çok temel hadis kaynaklarına yönelik olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Tebliğ Cemaati önderlerinin davet çalışmalarında kullanacakları kaynakları oluşturma zahmetini özellikle Muhammed Zekerîyyâ'nın omuzlarına yüklemeleri meselesine gelince bunun en önemli sebebinin Zekerîyyâ'nın büyük bir ilmî birikime sahip olması yanında eser yazmadaki maharetine güvendiklerinden kaynaklanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'a dair her kitabın telifi sonrasında bunları alel acele ve eksiklerle yazdığına ilişkin ifadelerini; bunları tevazu gereği söylemiş olması yanında bunların tasnifine ciddî bir vakit ayıramadığı ya da bu işe hakkıyla girişemediği şeklinde de yorumlamak mümkündür. Belki de bu sebeplerden dolayı Muhammed Zekerîyyâ'yı yalnızca *Fedâil-i A'mâl*'a yönelik eserlerinden değil, bunun aksine *Lamiü'd-darârî*, *el-Ebvâb ve't-Terâcim* ve *Evcezü'l-Mesâlik* gibi temel kaynaklar üzerindeki değerli çalışmalarıyla tanımak ve ilmî kişiliğini mezkûr eserleri çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır. Öte yandan hem avam hem de havas için eser yazma kabiliyeti her ilim adayına nasip olmadığından, Zekerîyyâ'nın bu alandaki başarısı takdire değerdir. Zira yaşadığımız çağda *Fedâil-i A'mâl* literatürünün etkisini toplum üzerinde daha çok hissettiren ve çağdaş Müslümanların dinî yaşamını mezkûr eserler etkisiyle şekillendiren ismin Muhammed Zekerîyyâ olduğu söylenebilir. Tabii olarak Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i, ilmî yönden ele alındığında pek çok artı ve eksi yönlerinin ortaya çıkacağı malumdur. İşte bu hususlar araştırmamızın devamında ilgili başlıklarla ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. *Fedâil-i A'mâl* Üzerinde Yapılan Çalışmalar

2.1. Eserin İsmi Üzerindeki Bazı Değerlendirmeler

Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* literatürüne dair seri eserlerini farklı insanların talebi üzerine farklı zamanlarda ayrı ayrı olarak yazmış olduğu dikkate alınırsa, ilk zamanlarda bunların tamamını telif etme düşüncesinin kendisinde olmadığı anlaşılmaktadır. *Fedâil-i A'mâl*'a dair adı geçen eserlerin bir kısmının tek kitapta neşretme faaliyetinin ise kendisinden sonra gelen öğrencileri ve Tebliğ Cemaati mensupları tarafından

gerçekleştirildiği muhtemeldir.¹²⁹⁶ Nitekim eserin yazılışının temel sebebi Tebliğ Cemaati'nin davet programını oluşturmak ve tebliğ çalışmalarında davetçilerin bu eserden istifade etmelerini sağlamak olmuştur.¹²⁹⁷ Muhtemelen bu sebepten dolayı *Fedâil-i A'mâl*'in yaygın olan baskısında Tebliğ Cemaati'nin temel altı ilkesiyle ilgili kitaplar bir araya getirilerek yayına hazırlanmış ve bu esere ilk önce *Tebliğî Nisâb* adı verilmiştir.¹²⁹⁸ Zira konuyla ilgili yapılan bir çalışmada *Tebliğî Nisâb*, (Tebliğ yöntemleri) veya *el-Mukarrerü fî Menheci't-Tebliğ* (Tebliğ metodu programı/müfredatı) şeklinde tanıtılarak kitabın aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin davet programı olduğuna ve davetçilerin bu eseri sürekli okuduklarına işaret edilmiştir.¹²⁹⁹

Bir başka çalışmada ise *Tebliğî Nisâb* konusunda şöyle denilmiştir:

“Onların arasında (Tebliğ Cemaati mensupları arasında) meşhur olan Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl'a dair Fedâil-i Salât, Fedâil-i Ramazân, Fedâil-i Tebliğ ve Hikâyât-ı Sahâbe* gibi birkaç eseri bulunmaktadır. Bu eserler *Tebliğî Nisâb* yani tebliğin yöntemleri veya *el-Mukarrerü fî Menhecü't-Tebliğ* olarak isimlendirilmiştir”.¹³⁰⁰

Kaydedilen mezkûr bilgilerle de teyid edildiği üzere *Fedâil-i A'mâl*, aynı zamanda *Tebliğî Nisâb* şeklindeki Urduca isimle de basılmıştır.¹³⁰¹ Ancak daha sonra bu eserin isminin *Fedâil-i A'mâl* olarak değiştirildiği birçok araştırmacı tarafından da belirtilmektedir.¹³⁰² Konuyla ilgili bazı araştırmalarda ise *Tebliğî Nisâb*'ın ismini Tebliğ Cemaati'nin bazı selefi/vehhâbî Araplar'ın eleştirilerinden çekinerek *Fedâil-i A'mâl* olarak değiştirdiklerine işaret edilmektedir.¹³⁰³ Bize göre eserin isminin *Fedâil-i A'mâl* şeklinde değiştirilmesinin sebebi dünyanın farklı bölgelerine kısa bir süre zarfında yayılmış olan Tebliğ Cemaati hareketinin bulunduğu bölgelerde de aynı eserden istifade etme ihtiyaçlarının doğması ve bu sebeple başta Arapça olmak üzere çeşitli dillere yapılan tercümelerinde bu ismi tercih etmelerinden kaynaklanmış olabilir. Nitekim *Fedail-i Savm (Ramazân)* ve *Fedail-i Zikr*

¹²⁹⁶ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 8-9.

¹²⁹⁷ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayatü'l-İmâniyye*, 13.

¹²⁹⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 186.

¹²⁹⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 179.

¹³⁰⁰ Seyfur-Rahman, *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Havle Cemaâtü't-Tebliğ*, 3-4.

¹³⁰¹ Kandehlevî, *Tebliğî Nisâb*, (nşr: 'Atîk Kîrâmî), (Pakistan, ts.)

<https://archive.org/details/tabligi-nisaab-darood-shareef/page/n8/mode/1up?view=theater>, Erişim tarihi:16.06.2022.

¹³⁰² <https://al-maktaba.org/book/31888/17047#p8>; Erişim tarihi:16.06.2022.

¹³⁰³ Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 8.

kitaplarını Arapça'ya çeviren Abdüleşid en-Nedvî, bu iki eserde yer alan nasların delil olma değerlerini araştırmış ve izah edilmesi gereken konuları açıklayarak esere farklı cihetlerden katkı sağlamıştır. Böylece kitabın daha da kaliteli olması ve neşre uygun hale gelmesine katkı sağlayan Abdüleşid en-Nedvî, kitabı “*Menhecu'l-Hayati'l İymaniyyeti ve't-Terbiyeti'd-Diyniyyeti fi Dav'i'l-Kitabi ve's-Sünneti-Ya'nî Mecmû'atü'r-Resâili fî Fedâili'l- A'mâl ve'l-Ahlâk*” ismiyle yayınlanmıştır.¹³⁰⁴

2.2. Konularının Tertibine Dair Çalışmalar

Konuyla ilgili bazı araştırmalarda Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i Hac*, *Fedâil-i Sadakât* ve *Fedâil-i Salavât-Şerîfe*'si haricindeki altı eserinin *Fedâil-i A'mâl* genel ismiyle tek kitapta yayınlandığına işaret edilmiştir. Ancak bu durumun *Fedâil-i A'mâl*'in bütün baskıları ve bütün tercümeleri için geçerli olduğu söylenemez. Zira büyük bir fark olmaksızın eserin Urduca baskısı yanında bazı yabancı dillerdeki tercümelerinin içerisinde mezkûr altı konunun tamamının sırasıyla aynen yer almadığı, bunun aksine *Fedâil-i A'mâl*'i yeniden neşre hazırlayan kişiler tarafından içerisindeki konuların düzenlenmesinde bazı tercih ve değişikliklerin yapıldığı görülmektedir.

Örneğin eserin *Tebliğî Nisâb* adlı Urduca baskısında konular şu şekilde verilmiştir:

1. Hikâyât-ı Sahâbe
2. Fedâil-i Tebliğ
3. Fedâil-i Zikir
4. Fedâil-i Namâz
5. Fedâil-i Kur'ân
6. Fedâil-i Ramazân
7. Fedâil-i Durûd-i Şerîf (Salavât-ı şerîfin faziletleri)
8. Musulmanu ki mavciveh cesti ka vâhid ilâc (Müslümanın Kurtuluşunun Tek Çaresi.)¹³⁰⁵

Burada *Fedâil-i A'mâl*'in yaygın olan baskısından farklı olarak *Salavât-ı şerîf*'in faziletleri ve *Müslümanın Kurtuluşunun Tek Çaresi* konuları bulunmaktadır.

Buradaki “Müslümanın Kurtuluşunun Tek Çaresi” mânasına gelen bu eserin *Fedâil-i A'mâl* konularına dahil edilmiş olması dikkat çekicidir. Zira

¹³⁰⁴ Kandehlevî, *Menhecu'l-Hayati'l-İmâniyye*, 10-11.

¹³⁰⁵ Kandehlevî, *Tebliğî Nisâb*, 2-3.

tespit ettiğimiz kadarıyla Muhammed Zekeriyâ'nın böyle bir kitabı bulunmamakla birlikte *Fedâil-i A'mâl*'in orijinal dili olan bazı Urduca baskılarında söz konusu eserin Muhammed İlyas'a ait olduğu ve eserin tertibinin İhtişamu'l-Hasan el-Kandehlevî tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁰⁶ Bununla birlikte eser Hayri Demirci tarafından Türkçe'ye *Zilletin Tek İlacı* şeklinde tercüme edilmiştir.¹³⁰⁷ Dolayısıyla eserin *Fedâil-i A'mâl*'in ilk baskılarına hazırlayan kişiler tarafından ilâve edildiği anlaşılmaktadır.

Tebliğî Nisâb'ın İngilizce tercümesinde de mezkûr konuların aynısına yer verilmiştir:

1. Stories of sahabah
2. Virtues of the Holy Qur'an
3. Virtues of Salaat
4. Virtues of Zikr
5. Virtues of Tabligh
6. Virtues of Ramadhan
7. Muslim Degeneration ond its Only Remedy¹³⁰⁸

Kitabın diğer yeni bir Urduca baskısında ise eser *Fedâil-i A'mâl* olarak isimlendirilmiş ve içerisinde *Salavât-ı şerîf'in faziletleri* konusuna yer verilmemiştir.¹³⁰⁹ Yine burada nâşirler tarafından eserin içerisindeki konularının tertibine yönelik bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Öte yandan kitabın yine bazı Urduca baskılarında isimleri zikredilen bütün konuları içeren *Fedâil-i A'mâl*'a “birinci cilt” ifadesinin eklenmiş olması geri kalan diğer konuların ikinci ciltte yayınlanmış olabileceği hususunu akla getirmektedir.¹³¹⁰

Fedâil-i A'mâl'in Arapça baskısında yer alan konular ise şunlardır:

1. es-Salât
2. es-Sıyâm
3. el-Kur'âni'l-Hakîm
4. el-Ezkâr ve'l-Ed'ıye

¹³⁰⁶ Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, (nşr: Yûsuf Senaz) ty. <https://lk.tc/j1uLa>; Erişim tarihi: 20.06.2022.

¹³⁰⁷ M. İhtişamu'l-Hasan el-Kandehlevî, *Zilletin Tek İlacı*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2011).

¹³⁰⁸ <https://www.amazon.com/Tablighi-Nisab-Maulana-M-Kandhalvi/dp/B000UPE0R4>; Erişim tarihi: 20.06.2022.

¹³⁰⁹ Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, İslamabad, 1819, 1-16.

¹³¹⁰ Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, nşr: İslâm Y, (Hindistan, 1996).

5. ed-Deâvetü İlalillah

6. Esbâbu Se'âdeti'l-Müslimîne Şekâihim¹³¹¹

Görüldüğü gibi eserin Arapça neşrinde de konuların tercihi konusunda farklılıklar söz konusudur. Burada yer alan konulardan en dikkat çekici olanı ve aynı zamanda *Fedâil-i A'mâl*'in diğer baskılarında bulunmayan *Esbâbu Se'âdeti'l-Müslimîne Şekâihim* konusudur. Bu kitabın mahiyetiyle ilgili bilgi verdiğimiz yerde işaret ettiğimiz gibi eser, Tebliğ Cemaati'nin sıkça istifade ettiği en önemli kaynaklardan sayılmaktadır.¹³¹² Ancak buna rağmen bu eseri *Fedâil-i A'mâl*'in bütün baskılarında bulunmadığı, bu kitabın yerine diğerlerinin tercih edildiği tespit edilmektedir.

Elimizde bulunan ve araştırmamızda sıkça istifade ettiğimiz *Fedâil-i A'mâl*'in Türkçe baskısında ise konular Seyyid Muhammed Şâhid'in belirttiği sıraya göre tertip edilmiştir.¹³¹³ Bununla birlikte kitabın Kırgızca¹³¹⁴ ve Rusça baskılarında *Hikâyât-ı Sahâbe* konusuna yer verilmediği görülmektedir.

Bu bilgilerden hareketle *Fedâil-i A'mâl*'in içerisinde yer alan konuların tertibi ve tercihinde nâşir ve mütercimlerin tercihlerinin etkin olduğu söylenebilir. Nitekim kitabın ismi ister *Tebliğ Nisâb* olsun ister *Fedâil-i A'mâl* olsun içerisindeki konuların tamamına yakını Muhammed Zekeriyâ'nın amellerin faziletleri konusunda yazmış olduğu kitaplardan oluşmaktadır. Başka bir deyişle kitapları yayına hazırlayan şahıslar, Zekeriyâ'nın ilgili alandaki eserlerinden istediklerini seçmişlerdir. Bunların arasında istisna olan tek kitap ise Muhammed İlyas'ın *Zilletin Tek İlacı* şeklinde tercümesi yapılan eseridir. Bu eserin Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde yer almasının sebebi ise, başta hocası olması ve bu alanda eser yazmasını kendisinden talep etmesi yanında kitabının mahiyetinin de *Fedâil-i A'mâl*'a uygun olması olabilir. Ancak mezkûr eserin müstakil bir kitap halinde yayınlanmış olması yanında *Fedâil-i A'mâl*'in farklı dillerdeki tercümelerinde dikkate alınmadığı görülmektedir.

Sonuç itibariyle Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* veya *Tebliğ Nisâb* adlı eserlerindeki konuların tamamının ortak konulardan oluşmadığı,

¹³¹¹ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayati'l İymaniyyeti ve't-Terbiyeti'd-Diyniyyeti fi Dav'i'l-Kitabi ve's-Sünneti-Ya'nî Mecmû'atü'r-Resâili fi Fedâili'l- A'mâl ve'l-Ahlâk*, nşr. Abdürreşid en-Nedvî, (Sehârenpûr, el-Mektebetü'l-Yahyeviyye, 2011).

¹³¹² Zekeriyâ el-Kandehlevî, *Kitap ve Sünnet'e Göre Mutluluğun Kazanılması*, (İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984); Nazım en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-Kebîr*, 316-320.

¹³¹³ Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl-Amelerin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2018).

¹³¹⁴ Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek, (Bişkek: İz Basma Yayınları, 2014).

aralarında büyük bir fark olmaksızın bazen bir konu diğerine tercih edildiği müşahade edilmektedir. Bu bakımdan Zekerıyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl* adlı eseri söz konusu olduğunda bu kitabın kapsam alanına giren diğer bütün kitaplarının bir arada değerlendirilmesi uygun olacaktır. Bu sebeple tezimizin temel konusu olan *Fedâil-i A'mâl*'in incelenmesinde de Zekerıyyâ'nın amellerin faziletlerine dair olan bütün eserlerini dikkate almaya çalışacağız.

2.3. Farklı Dillerdeki Tercümeleri ve Üzerine Yapılan İlâveler

Tebliğ Cemaati'nin günümüzde 100'den fazla ülkeye yayılmış olduğunu dikkate alındığında bu cemaatin tebliğ müfredatını oluşturan *Fedâil-i A'mâl*'in da pek çok yabancı dile tercüme edildiğini tahmin etmek güç değildir. Hatta bazı kaynaklarda bu eserin doğu-batı, kuzey ve güneyde dinî cephenin bir kimliği ve alâmeti haline geldiği iddia edilmektedir.¹³¹⁵ Aslında bu iddianın belli bir ölçüde haklılık payının olduğu da bir gerçektir. Nitekim tespit ettiğimiz kadarıyla *Fedâil-i A'mâl*'in başta bir çok dünya dilleri yanında Tebliğ Cemaati'nin aktif olduğu ülkelerin ulusal dillerine de tercüme edildiğini görmekteyiz. Bu tercümelerin bir kısmı *Fedâil-i A'mâl* ismindeki genel kitap üzerinde yapılırken, bazıları *Fedâil-i A'mâl*'a dair Muhammed Zekerıyyâ'nın bazı müstakil eserleri üzerinde gerçekleştirilmektedir.

Burada *Fedâil-i A'mâl*'in ulaşabildiğimiz yabancı dillerdeki tercümelerini tanıtmaya çalışacağız.

1. Arapça Tercümesi: *Menhecu'l-Hayati'l İymâniyyeti ve't-Terbiyeti'd-Diyniyyeti fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünneti-Ya'nî Mecmû'atü'r-Resâili fî Fedâili'l- A'mâl ve'l-Ahlâk.*"

Fedâil-i A'mâl'in bu Arapça tercümesi bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bunlardan Şeyh Muhammed Hasan (ö. 1399/1979) *Namaz* risalesini, "el-Ba'su" isimli dergide yayınlamıştır.

Kur'ân risalesini ise Seyid Muhammed Vadih en-Nedvî çevirmiştir.

Müslümanın Saadeti ve Husrana Uğramasının Sebepleri mânasına gelen risale, Doktor Seyid A'zam en-Nedvî tarafından çevrilmiştir. Bu şahıs aynı zamanda Nedvetü Ulemâ yüksek okul yöneticisidir.

¹³¹⁵ Büyükkara, "Dünyanın En Büyük İslâmî Cemaatinde Tehlikeli Bölünme", 2.

Abdüreşid en-Nedvî ise *Tebliğin Faziletleri* risalesini tercüme etmiştir.

İsimleri zikredilen mütercimlerin çoğu Nedvetü Ulemâ hocalardır ve tercüme ettikleri eserler de ilk önce müstakil bir çalışma şeklinde olmuştur. Daha sonra bunların tamamını bir araya getirme ihtiyacı doğmuş ve Muhammed Zekeriyâ'nın oğlu Muhammed Talha bunları tek kitapta toplamıştır. Bunu yaparken *Fedâil-i A'mâl*'in son kısmına ek olarak *Fedâil-i Savm* ve *Fedâil-i Zikr* kitaplarını eklemiştir. Bu iki kitabın tercümesini Nedvetü Ulemâ yüksek okulunun müderrisi Abdüreşid en-Nedvî yapmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Abdüreşid en-Nedvî iki eseri tercüme etmekle yetinmemiş, isimleri zikredilen diğer eserlere de farklı yönlerden zenginlik katmıştır. Özellikle *Fedâil-i A'mâl*'in içerisinde yer alan rivâyetlerin delil olma değerlerini araştırmıştır. Bunun yanı sıra kitapta açıklığa kavuşturulması gereken yerleri de izah ederek eserin ilmî değerini daha da arttırmaya gayret etmiş ve kitabı *Menhecü'l-Hayati'l-İmâniyyeti ve't-Terbiyeti'd-Diyniyyeti fî Dav'i'l-Kitabi ve's-Sünneti* ismiyle yayınlamıştır. Bu eserin *Fedâil-i A'mâl* ve *Ahlâk* konularını içeren mecmua türü bir çalışma olduğu, daha sonra bir çok dile tercüme edilerek dünya çapında meşhur bir kaynak haline dönüştüğü kaydedilmektedir.¹³¹⁶

2. *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*

Eserin Türkçe tercümesidir. Elimizde olan baskısından anladığımız kadarıyla tercümede eserin aslında sadık kalındığı ve mütercim tarafından neredeyse herhangi bir ilâve veya yorumun yapılmadığı görülmektedir.¹³¹⁷

3. *Faza-il-e A-'maal*

Kitabın İngilizce tercümesi olup, ulaştığımız bu tercümenin yeni bir baskı olduğu, uygun olan yerlerinin yeniden düzenlendiği ve bazı kelimelerin daha basit kelimelerle değiştirildiği kaydedilmektedir. Yine aynı şekilde kitapta geçen isimlerin doğru ve

¹³¹⁶ Kandehlevî, *Menhecü'l-Hayati'l-İmâniyye*, 10-11.

¹³¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, (İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2018).

kolay telaffuzu için bunları Arapça yazıldığına da işaret edilmektedir.¹³¹⁸

4. *Fazail Amal*

Fedâil-i A'mâl'in Kırgızca baskısıdır. Kitabın bu tercümesinde bilgilerin ve nasların kaynakçası gösterilmemiştir.¹³¹⁹

İsimlerini zikrettiğimiz *Fedâil-i A'mâl*'in çeşitli dillerdeki tercümeleri olan mezkûr eserler aynı zamanda araştırmamızda sıkça istifade ettiğimiz ve bizzat incelediğimiz kaynaklardır. Bunların dışında konuyla ilgili yapılan bazı araştırmalarda *Fedâil-i A'mâl*'in yine bir çok dillere çevirisinin yapıldığı belirtilmektedir. Örneğin Farsça, Bengalce, Birmanca, Hintçe, Malayca, Fransızca, Rusça, Peştuca, Kazakça, Japonca, Tayland'ca, Endonezya'ca tercümeleri belki de bunlardan sadece bir kısmını oluşturmaktadır.¹³²⁰

3.4. *Fedâil-i A'mâl*'a Yöneltilen Eleştiriler

Gördüğümüz kadarıyla *Fedâil-i A'mâl*'a yönelik eleştirilerin ekserisi Arap dünyasından ya da selefler olarak vasıflandırılan belli bir dinî kesimden gelmiştir. Bu tür eleştirilerin büyük çoğunluğu *Fedâil-i A'mâl*'in zayıf ve mevzu hadisleri içerdiği, batıl kıssa ve tasavufi hikâyeler yanında çeşitli rüya ve hayale dayanan uydurma sözlerle doldurulduğuna yöneliktir.¹³²¹ Eserin değerini düşürdüğü belirtilen söz konusu mevzuların özellikle orijinal olan Urduca baskısında daha çok rastlanıldığı, ancak daha sonra kitabı yeniden tashih edilerek neşredilen Arapça baskısında ise bunların çoğunun ayıklandığına işaret edilmektedir.¹³²² Nitekim yukarıda belirtildiği üzere bu konuda Abdüreşid en-Nedvî'nin girişimleri önem arz etmektedir. Abdüreşid en-Nedvî'nin *Fedâil-i A'mâl*'daki bilgileri yeniden gözden geçirmesi en önemli sebebi ise muhtemelen Tebliğ Cemaati'ni en çok eleştiren seleflere karşı temkinli davranmış olmasıdır.¹³²³ Zira eser ismini aynı zamanda *Fedâil-i A'mâl* olarak yeniden adlandırma sebebinin de seleflerin eleştirilerinden dolayı

¹³¹⁸ <https://www.ebay.com/itm/163103675073>; Erişim tarihi: 22.06.2022.

¹³¹⁹ Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek, (Bişkek: İz Basma Yayınları, 2014).

¹³²⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme* 322, 326.

¹³²¹ Seyfur-Rahman, *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Hayle Cemaâtü't-Tebliğ*, 53-54; Tüveycîrî, *el-Kavlü'l-Belig*, 200; Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 187; Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", 8; Çelenk ve Kalandarov, "Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan'daki Faaliyetleri", 272.

¹³²² Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 187.

¹³²³ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 187; Besâtî, "Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd", 8.

yapıldığı ve bu işlemin yine aynı şahıs olan Abdüresid en-Nedvî'nin tarafından gerçekleştirildiği dikkate alındığında bunun doğru olduğu düşüncesi hasıl olmaktadır.

Yine aynı şekilde *Fedâil-i A'mâl*'daki münker, mürsel ve mevzu olan rivayetlerin hükmü belirtilmeden kaydedildiği eleştiri konusu olmaktadır. Bununla birlikte Urduca baskısındaki bazı hükmü açıklanan nasların Arapça açıklandığı, ancak okuyucuların genelinin Arapça bilmedikleri dolayısıyla bu durumun ilmî gerekçelere uygun olmadığı kaydedilmektedir.¹³²⁴

Öte yandan *Fedâil-i A'mâl*'daki mevzu hadis ve batıl bilgilerden haberdar olmayan cahil kimselerin bütün bunları doğru zannederek amel etmeleri durumunda İslâm'ı da yanlış anlayacaklarına işaret edilmektedir.¹³²⁵

Fedâil-i A'mâl'in ilmî değeriyle ilgili sorulan bazı sorulara eleştiri mahiyetinde verilen cevap ise şu şekildedir:

*“Tebliğ Cemaati'nin en önemli kaynağı olan Tebliğ Nisâb, önde gelen liderlerinden biri olan Muhammed Zekeriyâ tarafından kaleme alınmış olup, cemaat mensupları bu eseri neredeyse sahihayn gibi değerli görmektedirler. Bu esere Hindistan ve diğer bölgelerdeki tebliğcilerin son derece bağlı olmaları ise şaşırtıcıdır. Oysa bu eser, şirk, bidat, hurâfe bilgiler yanında mevzu hadislerle doludur. Gerçek şudur ki bu kitap, şer, delâlet ve fitne kaynağıdır.”*¹³²⁶

Tabii olarak *Fedâil-i A'mâl*'a yöneltilen eleştiriler sadece bunlardan ibaret değildir. Bunların dışında yine bizim tespit edemediğimiz *Fedâil-i A'mâl*'i çeşitli yönlerden eleştiren görüşlerin olduğu muhakkaktır. Ancak burada kaydedilen eleştiriler söz konusu esere yöneltilen eleştirilerin genelini özetleyici mahiyettedir. Araştırmamızın devamında bu eleştirilerin ilmî gerçeklik taraflarını incelemeye çalışacağız.

3.5. *Fedâil-i A'mâl*'a Verilen Değer

Fedâil-i A'mâl'in mahiyeti ve Müslüman topluluğu üzerindeki etkisine işâret eden Zekeriyâ'nın torunu Seyyid Muhammed Şâhid bu kitapla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur:

¹³²⁴ Abdülmecit, Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind, 188.

¹³²⁵ Abdülmecit, Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind, 188.

¹³²⁶ Muhammed Sâlih Muncid, *Nakdu Kitâbu Fedâil-i A'mâl li Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî*, “el-İslâmu Suâl ve'l-Cevâb”, No 108084, [file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20(1).pdf); Erişim tarihi: 22.06.2022.

“Günümüzde bu bereketli kitap, ilâhî makbuliyet sayesinde doğu-batı, kuzey ve güneyde dînî cephenin bir kimliği ve alameti haline gelmiştir. Artık herkesin izlenimi şudur ki, zamanımızda Kitabullah’tan sonra dünyada en çok bu kitap okunmaktadır.”

“Nice ilim ve anlayış sahipleri diyorlar ki “Gece-gündüz, yirmi dört saatlik zaman diliminde dünyanın bir yerinde mutlaka bu kitap mütalaa edilmekte veya dinlenmekte veya müzakere edilmektedir”

“Pek çok âlim, muhaddis, meşayih, edib ve yazar bu kitabın tesir gücünü ve faydasını açıkça ikrar ve itiraf etmişlerdir. Bugün de bu kitabın insanları maddiyattan maneviyata, dinsizlikten dine yöneltmekte çok büyük ve geniş bir etkisi vardır.”¹³²⁷

Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati’nin kurucusu ve Fedâil-i A‘mâl’in yazılışının müsebbibi Mevlâna Muhammed İlyas el-Kandehlevî’nin bu eser hakkındaki takdiri şu şekildedir:

“Allah izin verirse ki, alâmetleri gözükmektedir, bu tebliğ işi yayılmaya başladığında inşallah sizin bu kitaplarınız ve feyziniz sadece Hindistan’da değil, Arap ve acem ülkelerini seyrâb edecektir. Allah’ü Teâlâ sizi hayırla mukafatlandırsın! Benim bu çalışmama dualarınızla yardımcı olunuz!”¹³²⁸

Konuyla ilgili Mevlânâ Seyyid Ebu’l-Hasen Ali en-Nedvî’nin değerlendirmesi ise şu şekildedir:

“Şeyh’in yazmış olduğu Fedâil-i A‘mâl kitabının Tebliğ Cemaati’nin programına katılmasından ve genel bir ifade tarzından dolayı halk tarafından o kadar benimsenmiş, o kadar meşhur olmuş ve ümmetin büyük bir kısmına o kadar faydası dokunmuştur ki, Urduca yazılan dînî kitaplar arasında onun benzerini bulmak zordur. Onun dînî ve amelî faydası hakkında asrımızdaki seçkin bir âlim şöyle buyurmuştur ‘Bu kitap sayesinde Allah’ın binlerce kulu velayet derecesine ulaşmıştır.’”¹³²⁹

Bir başka takdiri ise şöyledir:

¹³²⁷ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>; Erişim tarihi: 26.06.2022.

¹³²⁸ (9/Kasım-1939 Tarihli mektup); <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>; Erişim tarihi: 26.06.2022.

¹³²⁹ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>; Erişim tarihi: 26.06.2022.

“İslâm ümmetinin ıslahı konusunda Kur’ân âyetleri ve hadislerden seçilerek oluşturulan kitaplar arasında Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A‘mâl*’ine benzer başka bir kitap bulunmamaktadır.”¹³³⁰

Muhammed Zekerıyyâ’nın hayatı ve ilmî şahsiyetini müstakil bir kitapta ele alan Eşref Ali en-Nedvî ise *Fedâil-i A‘mâl* ile ilgili şunları kaydetmiştir:

“*Fedâil-i A‘mâl* sayesinde insanların bir kısmı, diğer insanları sabırlı olmaya, Allah’a ve Kitabullah’ı öğrenmeye davet etmektedir. Yine bazı insanlar ise *Fedâil-i A‘mâl*’in sayesinde zekât ibadetini kavramakta ve buna gücü yeten çevresindeki başka insanları zekât vermeye teşvik etmektedir. Bazıları ise zikir ve Kur’ân tilâvetleriyle meşgul olmaktadır. Diğer bazıları da ta’lîm halkalarına katılıp ilim öğrenmeye çalışmaktadır...”¹³³¹

Fedâil-i A‘mâl’a yöneltlen eleştirilere mukabil olarak kaydettiğimiz mezkûr övgü ve takdir tarzındaki ifadelerin çoğu Tebliğ Cemaati dairesine mensup kişiler tarafından dile getirilmiştir. *Fedâil-i A‘mâl*’in bütün yönleriyle tarafsız olarak değerlendirmede Tebliğ Cemaati’ne karşı olan başta seleflerin tarafını tutmamanın yanı sıra Tebliğ Cemaati’ne de mensup olmamak kriteriyi önem arz etmektedir. Dolayısıyla *Fedâil-i A‘mâl*’da takip edilen yöntem ve bu eserin toplumsal etkisini araştıracağımız bölümlerde de söz konusu kriterleri dikkate almakla birlikte konuları tarafsız olarak objektif bir şekilde incelemeye çalışacağız.

E. *Fedâil-i A‘mâl*’in Muhtevası

1. *Fedâil-i A‘mâl*’in Konuları

Tespit ettiğimiz kadarıyla Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A‘mâl*’a dair tüm eserleri şunlardır:

Hikâyât-ı Sahâbe, *Fedâil-i Kur’ân*, *Fedâil-i Salât* (*Fedâil-i Namâz*), *Fedâil-i Zikir*, *Fedâil-i Tebliğ*, *Fedâil-i Ramazân*, *Fedâil-i Hac*, *Fedâil-i Sadakât*, *Fedâil-i Salavât-Şerîfe*, *Esbâbu Se‘âdeti’l-Müslimîne Şekâihim*, *Fedâil-i Ticâre*, *Cüz’ü Efdali’l-A‘mâl*.

Bu eserlerden son ikisi, *Fedâil-i Ticâre* ve *Cüz’ü Efdali’l-A‘mâl*, *Fedâil-i A‘mâl* literatürünün kapsamına girmesine rağmen kitabın içerisine alınmamış, çoğu kez müstakil ayrı eserler olarak tanıtılmıştır. Bunun sebebi de muhtemelen yine bu iki eserin tebliğ ve irşâd faaliyetlerinde doğrudan istifade edilebilecek eserler olmamasından kaynaklanmış olabilir. Ancak söz konusu

¹³³⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 348.

¹³³¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü’l-kebirü’l-Allâme*, 349.

Zekeriyyâ'nın amellerin faziletlerine ilişkin eserleri olduğunda bu iki eserin en azından burada isimlerinin zikredilmesinde fayda vardır.

Geri kalan eserlerden, *Hikâyât-ı Sahâbe*, *Fedâil-i Hac*, *Fedâil-i Sadakât* ve *Esbâbu Se'âdeti'l-Müslimîn Şekâihim* adlı eserlerin tanıtımı ise araştırmamızın ilgili yerlerinde daha önce yapılmıştır. Nitekim bu eserler her ne kadar *Fedâil-i A'mâl* kitabının kapsamına girse de bunların genellikle müstakil eserler olarak şöhret kazandığı bilinmektedir.

Biz burada *Fedâil-i A'mâl*'a dahil edilen eserlerden daha önce tanıtımını yapmadıklarımızla ilgili bilgi vermeye çalışacağız. Zira bu eserler, aynı zamanda *Fedâil-i A'mâl*'in temelini oluşturan ve en yaygın baskılarında istisnasız olarak bulunan eserlerdir.

1. *Hikâyât-ı Sahâbe*

Müellifin bu eseri tebliğ çalışmalarında daha faydalı olabileceği düşüncesinden dolayı *Fedâil-i A'mâl*'in bir çok baskısında diğer kitaplarla birlikte yayınlandığı görülmektedir. Ancak bu eseri daha önce müstakil başlıklarda tanıttığımız için burada sadece ismini zikretmekle yetineceğiz.

2. *Fedâil-i Kur'ân*

Amellerin faziletleri konusunda telif edilen bu eser, aynı zamanda Hind bölgesinde Urdu dilinde kaleme alınan *Fedâil-i A'mâl*'a dair ilk eser olarak nitelendirilmektedir.

1. Kitap bir mukaddime ile başlamaktadır.¹³³²
2. Kur'ân tilâvetinde riayet edilmesi gereken âdâblar zikredilmiştir.¹³³³
3. Kırk hadis geleneğine tabi olarak konuyla ilgili kırk hadis rivayet edilmiştir.¹³³⁴
4. Kur'ân'ı kolay ezberlemek hususunda müellifin kendi tecrübesinden bazı tavsiyeler kaydedilmiştir.¹³³⁵

3. *Fedâil-i Salât*

Bu eser üç ana konudan oluşmaktadır.

1. Namazın ehemmiyeti.

Müellif bu babı yine iki fasla ayırmıştır.

1.1. Namazın faziletleri faslı. Burada dokuz konu işlenmiştir.

¹³³² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 208.

¹³³³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 208-210.

¹³³⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 211-263.

¹³³⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 276; Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 331-332.

1.2. Namazın terkinden dolayı hadislerde anlatılan uyarı ve tehditler

2. Cemaatle namaz kılmanın önemi

Bu bab yine iki kısımda ele alınmıştır.

2.1. Cemaatle namaz kılmanın faziletleri

2.2. Cemaati terk etmenin cezası

3. Namazda huşu ve huzu.

4. *Fedâil-i Zikir*

Bu eser de üç ana konudan oluşmaktadır.

1. Zikrin faziletleri

1.1. Zikrin faziletleriyle ilgili 45 âyeti mânalarıyla birlikte zikredilmiştir.

1.2. Zikrin faziletleriyle ilgili 20 hadis, tercüme ve şerhiyle birlikte zikredilmiştir.

2. Kelime-i Tayyibe'nin Faziletleri

2.1. Kelime-i Tayyibe'nin mânasını taşıyan 20 âyet.

2.2. Kelime-i Tevhîd'in zikredildiği 85 âyet.

2.3. Kelime-i Tevhîd'in faziletlerine dair 40 hadis.

3. Kelime-i temcid'in faziletleri.

5. *Fedâil-i Tebliğ*

Eser genel olarak dört ana konuya ayrılmıştır.

1. Müslümanlara iyilik ve onları tahkir etme meselesi

2. İhlâs-niyyet

3. Âlimlere ve din büyüklerine saygı

4. Sâlih müminlerle birlikte olmak

6. *Fedâil-i Ramazân*

Bu eser üç fasıldan oluşmaktadır.

Müellif burada;

1. Ramazan'ın faziletleriyle ilgili 10 hadis,

2. Kadir gecesiyle ilgili 7 hadis,

3. İ'tikaf konusuyla alakalı 3 hadis zikretmiştir.

7. *Fedâil-i Salavât- Şerîfe*

Eser beş ana konudan oluşmaktadır.

1. Konuyla ilgili âyet ve hadisler ve bunların anlamları.

2. Hz. Peygamber için salavâtlar ve bunların faziletleri.

3. Hz. Peygamber'e salavât getimeyi umursamayanlar için uyarılar.

4. Salavât-ı şeriflerin faydalarıyla ilgili beyânatlar.

5. Hz. Peygamber'e salavât getirmekle ilgili 50 hikâye.¹³³⁶

2. *Fedâil-i A'mâl*'in Kaynakları

Fedâil-i A'mâl'in aslında Muhammed Zekerîyyâ'nın amellerin faziletlerine dair bir çok çeşitli kitaplarının bir araya getirilmesinden oluştuğu veya bu alandaki müellifin yazdığı tüm eserlerine verilen genel bir kitap ismi olduğu dikkate alındığında bu kitabın bir çok farklı kaynaklardan meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan *Fedâil-i A'mâl*'in zengin bir kaynakçaya sahip olduğu da kaydedilebilir. Zira İslâmî ilimlerin neredeyse bütün dallarında eser veren ve aynı zamanda “Şeyhu'l-hadis” unvanına sahip olan Zekerîyyâ'nın geniş bir ilmî birikimi onun aynı zamanda tüm klasik kaynaklara vakıf olduğunu göstermektedir.

Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i hadis edebiyatında farklı tarz ve konularda tasnîf edilmiş birçok rivayet/hadis kaynağı olan *Müsned*, *mu'cem*, *musannef*, *câmi*, *sünen*, *fevâid*, *zevâid*, *şemâil*, *makâsid*, *emvâl*, *terğîb-terhîb*, *müstedrek*, *şerh* ve *fetâvâ* gibi eserler yanında *tefsir*, *târih*, *siyer*, *cerh-ta'dil* ve *ricâl* kaynaklarından istifade edilerek ortaya konulmuştur.

Zekerîyyâ genelde kitabına aldığı âyet ve hadislerin kaynaklarına işaret etmekle birlikte bazen bunların haricindeki bilgilerin de geçtiği kaynaklarını göstermeye çalışmıştır. Hadislerin sened bilgileriyle ilgili olarak şöyle bir izahta bulunmuştur:

“...Namazı halka anlatanların çoğu ilim sâhibi kişiler oldukları için hadislerin senedleri ile ilgili özel bilgiler Arapça olarak yazılmıştır. Her ne kadar halkın bunları bilmesinde fayda yoksa da teblîğ eden kişiler için bu bilgiler lazım olabilir...”¹³³⁷

Müellifin ifade ettiği bu bilgiden anlaşıldığı kadarıyla hadislerin senedlerinin durumları hakkındaki değerlendirmelerinde cerh-ta'dil ve ricâl kaynaklarına başvurmuştur. Ayrıca bazı yerlerde rivâyetlerin târikleri ve lafız farklılıkları hakkında verdiği bilgilerden hadis kaynaklarına da sıkça temas ettiği anlaşılmaktadır. Şimdi burada Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde sadece isimlerini açıkça zikrettiği kaynakları tespit etmeye çalışacağız.

Fedâil-i A'mâl'in orijinal dili olan Urduca ve Türkçe tercümelerinden tespit ettiğimiz kadarıyla müellif bab başlıkları altında kaydettiği konuyla

¹³³⁶ Kandehlevî, *Tebliğî Nisâb*, 2-3.

¹³³⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 285.

alakalı esas hadislerin neredeyse tamamının kaynağına işaret etmiştir. Bunların arasında rivâyetlerin izahı kısmında esas hadisi desteklemek amacıyla zikrettiği hadislerin bir kısmının kaynaklarını ise belirtmemiştir.

Müellif *Fedâil-i A'mâl*'inde kaydettiği hadislerin kaynakları konusunda bizzat kendisi şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

“Burada hatırlatılması gereken önemli bir husus vardır. Şöyle ki: Ben, hadislerin kaynaklarını göstermekte “Mişkât”, “Tenkîhu'r-Ruvât”, “Mirkât”, Seyyid Murtaza'nın (r.a.) yazdığı “İhyâü Ulûmi'd-Dîn Şerhi” ve İmam Münzirî'nin (r.a.) “Terğîb” adlı kitaplarına güvendim ve onlardan çok miktarda hadis naklettim. Bundan dolayı o hadislere kaynak yazmaya gerek duymadım. Ancak onlardan başka bir yerden nakletmişsem onun kaynağını vermişimdir...”¹³³⁸

Zekeriyyâ'nın bu açıklaması ilk önce eserdeki hadislerin kaynaklarına yönelik takip ettiği yöntem hakkında bilgi vermekle birlikte kitapta sıkça istifade ettiği kaynakların isimleri hakkında da önemli bilgileri içermektedir.

Muhammed Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde ismini açıkça zikrettiği diğer kaynakları ise şunlardır:

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'i,¹³³⁹ İbn Hacer'in, *el-İsâbe*,¹³⁴⁰ *Tehzîbü't-Tehzîb*,¹³⁴¹ *Nüzhetü'n-Nazâr*,¹³⁴² ve *Fethu'l-Bârî*'yi,¹³⁴³ İbn Esîr'in (ö. 630/1233) *ed-Dirâye*,¹³⁴⁴ *el-Kâmil fî't-Tarih*,¹³⁴⁵ ve *Üsdü'l-Ğâbe*'si,¹³⁴⁶ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Dürrü'l-Mensûr*,¹³⁴⁷ *el-Hasâisü'l-Kübrâ*,¹³⁴⁸ *el-Câmi'u's-sağîr*,¹³⁴⁹ ve *Târîhu'l-Hulefâ*'sı,¹³⁵⁰ Rûdânî'nin (ö. 1094/1683) *Cem'u'l-Fevâid*'i,¹³⁵¹ Rafîk el-Azîm'in, *Eşheru Meşâihi'r-İslâm*'i,¹³⁵²

¹³³⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 207-208.

¹³³⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 73, 74, 111, 129, 214, 215, 414.

¹³⁴⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 91, 92, 97, 138; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 185; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 56.

¹³⁴¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 304.

¹³⁴² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 306, 346, 347,

¹³⁴³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 28, 51, 60, 319; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 134, 218, 224; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 120.

¹³⁴⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 75, 85,

¹³⁴⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme* 322.

¹³⁴⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 29, 33, 35, 62, 111.

¹³⁴⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 33, 51, 78, 79, 84, 355; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 17.

¹³⁴⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 35.

¹³⁴⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 331, 332, 352, 359.

¹³⁵⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 29, 75, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 245, 306; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 128.

¹³⁵¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 42, 71, 73, 245, 389; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 103.

¹³⁵² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 29, 88, 96, 97, 99.

Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'i,¹³⁵³ Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmiu's-Sahih*'i,¹³⁵⁴ Yahya el-Mervezî'nin (ö. 294/906), *Kıyâmü'l-Leyl*'i,¹³⁵⁵ Tirmizî'nin (ö. 279/892) *es-Sünen*¹³⁵⁶ ve *Şemâil*'i,¹³⁵⁷ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tezkiretü'l-Huffâz*'i¹³⁵⁸ Ebu Davud'un, *Bezlü'l-Mechûd*¹³⁵⁹ ve *es-Sünen*'i¹³⁶⁰ Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı,¹³⁶¹ İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ı,¹³⁶² Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *el-Emvâl*'i¹³⁶³ Leknevî'nin (ö. 1848-1886) *İkâmetü'l-Hüccce*'si,¹³⁶⁴ Ebü'l-Leys'in (ö. 373/983) *Kur'atu'l-Uyûn*¹³⁶⁵ ve *Tenbihü'l-Gâfilîn*'i,¹³⁶⁶ Abdülazîz ed-Dihlevî'nin (ö. 1239/1824) *Tefsîru Fethi'l-'azîz*¹³⁶⁷ ve *el-Harezü's-Semîn*'i,¹³⁶⁸ İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakât*'i,¹³⁶⁹ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), *el-İmâme* ve's-Siyâse'si,¹³⁷⁰ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i,¹³⁷¹ İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i,¹³⁷² Dârimî'nin (ö. 255/869) *es-Sünen*'i,¹³⁷³ İbn Abdülber'in (ö. 463/1071) *el-İstîâb*'i,¹³⁷⁴ Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebir*'i,¹³⁷⁵ Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i,¹³⁷⁶ Münzirî'nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i,¹³⁷⁷ İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*'i,¹³⁷⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî'nin (ö. 405/1014), *el-Müstedrek*'i,¹³⁷⁹ Heysemî'nin (ö. 807/1405) *Zevâcir*'i,¹³⁸⁰ İbn Ebû Şeybe'nin

-
- ¹³⁵³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 368, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 311; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 291.
¹³⁵⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 127, 212, 216, 230.
¹³⁵⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 29,
¹³⁵⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 215, 221, 224, 228, 229.
¹³⁵⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 59.
¹³⁵⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 61, 62, 108, 112.
¹³⁵⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 63; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 147.
¹³⁶⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 67, 77, 82, 111.
¹³⁶¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 67, 127, 192; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 199.
¹³⁶² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 67, 69, 78, 133, 355.
¹³⁶³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 69,
¹³⁶⁴ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 41.
¹³⁶⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 93-97, 189,
¹³⁶⁶ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 111, 188.
¹³⁶⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 97.
¹³⁶⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme* 321.
¹³⁶⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 99, 110, 133.
¹³⁷⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 105.
¹³⁷¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 67, 110, 113, 114, 391.
¹³⁷² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 115, 128, 216, 254, 393.
¹³⁷³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 117, 118, 128, 224, 226.
¹³⁷⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 180.
¹³⁷⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 253, 298, 307, 330, 253.
¹³⁷⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 215, 216, 228,
¹³⁷⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 241, 248, 286, 353.
¹³⁷⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 241, 248
¹³⁷⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 225, 240, 248, 254.
¹³⁸⁰ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 320.

(ö. 235/849) *el-Musannefî*,¹³⁸¹ Bezzâr el-Basrî'nin (ö. 292/905) *el-Müsne'd*'i,¹³⁸² Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin (ö. 307/919) *el-Müsne'd*'i,¹³⁸³ Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *es-Sünen Kübrâ'sı*,¹³⁸⁴ Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhu's-sünne'si*,¹³⁸⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ'sı*,¹³⁸⁶ Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567) *Kenzü'l-'ummâl*,¹³⁸⁷ İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) *el-Müsne'd*'i,¹³⁸⁸ Ebû Mansûr Deylemî'nin (ö. 558/1163) *el-Müsne'd*'i,¹³⁸⁹ Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ'sı*,¹³⁹⁰ İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) *el-Emâlî*'yi,¹³⁹¹ Şafûrî'nin (ö. 1081/1670), *Nüzhetül-Mecâlis*'i,¹³⁹² Mahmud Şükri el-Bağdâdî'nin *Ğâliyetü'l-Mevâiz*'i,¹³⁹³ Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *Levâkihu'l-envâr*,¹³⁹⁴ Akhisârî'nin (ö. 1041/1632) *Mecâlisü'l-ebâr*,¹³⁹⁵ Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *el-Fevâ'idü'l-behiyye'si*,¹³⁹⁶ Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Kavlü'l-bedî*,¹³⁹⁷ ve *el-Makâsidü'l-hasene'si*,¹³⁹⁸ en-Nânûtî'nin (ö. 1297/1880) *el-Kasâidü'l-Kâsimiyye'si*,¹³⁹⁹ Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*,¹⁴⁰⁰ Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî*,¹⁴⁰¹ Azîmâbâdî'nin (ö. 1857-1911) *Avnü'l-ma'bûd*,¹⁴⁰² Heysemi'nin (ö. 807/1405) *Mecma'u'z-zevâ'id*,¹⁴⁰³ Muhammed Zekerîyyâ'nın kendi eseri *el-Kevkebü'd-Dürrî*,¹⁴⁰⁴ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*,¹⁴⁰⁵ Alâüddîn-i Bağdâdî'nin (ö.

¹³⁸¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 391,

¹³⁸² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 321, 330, 401, 410.

¹³⁸³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 459, 471, Kandehlevî, *Zikrin Faziletleri*, 167.

¹³⁸⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 562; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 143,

¹³⁸⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 218,

¹³⁸⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 232, 470, 562, 567; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 202.

¹³⁸⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 57, 69, 300, 356; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 19, 21, 211.

¹³⁸⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 254, 297, 331, 612.

¹³⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 146.

¹³⁹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 212, 229, 230, 231, 242.

¹³⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 282, 470.

¹³⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 300; Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 29.

¹³⁹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 319.

¹³⁹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 320.

¹³⁹⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 326.

¹³⁹⁶ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹³⁹⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 135.

¹³⁹⁸ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹³⁹⁹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹⁴⁰⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 52, Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 67.

¹⁴⁰¹ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹⁴⁰² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 49; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 119.

¹⁴⁰³ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹⁴⁰⁴ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

678/1279) *et-Tefsîrû'l-Hâzin*'i,¹⁴⁰⁵ Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn*'i,¹⁴⁰⁶ Yâfiî'nin (ö. 768/1367) *Ravzü'r-reyâhîn*'i,¹⁴⁰⁷ Ahmed el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa'sı* ve Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân*'ı.¹⁴⁰⁸

Burada kaydedilen eserler Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'da açık olarak zikrettiği eserler olup, *Fedâil-i A'mâl*'in kaynaklarından sadece bir kısmını oluşturmaktadır. Zira bu eserin Arapça tercümesini yeniden baskıya hazırlayan Abdüreşid en-Nedvî'nin dipnotta işaret ettiği bilgilerden *Fedâil-i A'mâl*'in pek çok kaynaklarının olduğunu anlaşılmaktadır. Öte yandan müellifin de aslında bu eseri tebliğ faaliyetleri için yazmasından dolayı kitabı fazla uzatmamak amacıyla kitabı olabildiği kadarıyla kısa tutmaya çalıştığı söylenebilir. Zira Zekerîyyâ'nın havas için yazdığı diğer klasik kaynaklar üzerindeki şerh, haşiye ve ta'likât türü çalışmalarında kaydettiği bütün bilgileri en ufak ayrıntılarına kadar incelediği ve bu yönde istifade ettiği bütün kaynakların isimlerinin belirtmeye çalıştığı görülmektedir.

3. *Fedâil-i A'mâl*'in Alanında Yazılan Diğer Eserlerle Genel Bir

Mukayesesi

et-Terğîb ve't-Terhîb literatürü genel olarak incelendiğinde bu alana dair kaynakların bazı ortak özelliklerinin olduğu dikkat çekmektedir. Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'iyle *et-Terğîb ve't-Terhîb*'e dair diğer eserlerin genel bir mukayesesinde ise söz konusu özelliklerin dikkate alınması önem arz etmektedir. Dolayısıyla burada öncelikli olarak terğîb-terhîb kaynaklarının bazı ortak özelliklerine temas edilerek bu özellikler çerçevesinde terğîb-terhîb eserlerinin *Fedâil-i A'mâl*'la genel bir mukayesesi yapılmaya çalışılacaktır.

Terğîb-terhîb eserlerinin bazı ortak noktalarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Tespit edildiği kadarıyla bu alandaki eserler ilk önce *et-Terğîb* veya *Fedâilü'l-a'mâl* başlığıyla başlamakta ve amellerin faziletlerine ilişkin yalnızca teşvik mahiyetindeki rivayetlere yer verilmektedir.

¹⁴⁰⁵ Eşref Ali en-Nedvî, *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme*, 321.

¹⁴⁰⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 351, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 15, 19, 20, 311.

¹⁴⁰⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 188-190, 248-266; Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 87, 342.

¹⁴⁰⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 326.

2. İkinci kısmında ise *et-Terhîb*'le alakalı sadece yapılması sakındırılan amellerle ilgili nehyedici mânada gelen hadisler kaydedilmektedir.

3. *et-Terğîb* ve *'t-Terhîb* eserlerinin içerdiği ortak konulardan bazıları şunlardır:

a. İnançla ilgili konular;

Kelime-i Tevhîd'i söylemenin ve Allah korkusunun faziletleri, ölüm, tekrar dirilme, kıyâmet alâmetleri ve cennet-cehennemin sıfatları gibi konular.

b. İbâdetlerle ilgili konular;

Temizlik, namaz, oruç, zekât, hac, Kur'ân okumak, zikir, ilim, emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münker, cihâd, tövbe, kazâ ve had uygulamasının ve kurban kesmenin faziletleri gibi ibâdet konularıdır.

c. Muâmelâta dair konular:

Âdâb ve ahlâk, anne-babaya, akrabalara ve Müslümanlara iyilik ve kötütülük, tevazu ve kibir, cömertlik ve cimrilik, güvenilirlik ve dolandırıcılık, şükür ve sabır, evlilik ve boşanma, zina ve içki gibi konulardır.

Bu özellikler çerçevesinde Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i alanındaki diğer kaynaklarla mukayese edilecek olursa öncelikli olarak kitabın isminin üzerinde durmak gerekmektedir. Nitekim Zekeriyâ'nın kitabının *Fedâil-i A'mâl* isminden bu eserin sadece amellerin faziletlerine dair bilgilerden oluştuğu akla gelmektedir. Halbuki durum aslı böyle değildir. Zira kitap baştan sona kadar incelendiğinde konularının tamamının yalnızca teşvik mahiyetindeki âyet ve hadislerden oluşmadığı, aynı zamanda nehyedici mânadaki başlıkların ve bunlarla ilgili nasların da kaydedildiğini görmek mümkündür. Örneğin *Fedâil-i Namâz* bölümünde “*Namazın Terkinden Dolayı Hadislerde Anlatılan Uyarı ve Tehditler*”,¹⁴⁰⁹ “*Cemaati Terk Etmenin Cezası*”,¹⁴¹⁰ “*Namazda Huşu ve Huzu Hakkında*”,¹⁴¹¹ *Fedâil-i Zikr* bölümünde ise “*Batıla Yardım Edenin Allah'ın Gazâbına Uğraması*”¹⁴¹² ve “*Kıyâmet Günü Parmakların Sorgulanması...*”,¹⁴¹³ *Fedâil-i Tebliğ* bölümünde “*İyiliği Emir ve Kötülükten Nehye Dair Hadisler*” başlığındaki ‘Günah işleyen bir kimseyi durdurmayanlara Allah'ın gazâbının olacağı’,¹⁴¹⁴ ‘Birbirlerine

¹⁴⁰⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 306-321.

¹⁴¹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 333-338.

¹⁴¹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 339-363.

¹⁴¹² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 545-546.

¹⁴¹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 339-363.

¹⁴¹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 581.

sövenlerin Allah'ın gözünden düşeceği'¹⁴¹⁵ ve 'Gösteriş için namaz kılan ve gösteriş için sadaka verenlerin şirk koşmuş olacaklarını'¹⁴¹⁶ bildiren rivâyetler, *Fedâil'i-Ramazân* bölümünde ise "Ramazan Orucunu Terk Etmenin Vebâli",¹⁴¹⁷ "Bir Geceyi Gafletle Geçirmenin Zararları",¹⁴¹⁸ "Kadir Gecesinde Kaldırılması ve Müslümanların Birbiriyle Çekişmesinin Zararları",¹⁴¹⁹ *Fedâil'i-Hac* kitabında "Haccı Terk Etmekle İlgili Uyarı ve Tehditler",¹⁴²⁰ *Fedâil'i-Sadakât* eserinde ise "Cimriliğin Kötülüğü ve Zararları"¹⁴²¹ ve "Zekâtı Alıkoymakla İlgili Uyarı ve Tehditler"¹⁴²² gibi başlıklarda tehdit ve uyarı niteliğinde zikredilen bazı hadis ve hikâyeler bu durumun göstergelerinden kabul edilebilir.

Fedâil'i-A'mâl'in et-Terğîb ve't-Terhîb literatürüyle karşılaştırılması konusunda dikkat edilmesi gereken diğer bir önemli husus bu tür eserlerin içerisindeki konuların özellikleridir.

Fedâil'i-A'mâl'in muhtevası *et-Terğîb ve't-Terhîb* kaynaklarıyla mukayese edildiğinde ortak ve benzer konuları içerdiği görülmektedir. Zira konularını genel olarak ulûhiyyet, ubûdiyyet ve muâmelât şeklinde üçe ayırdığımız terğîb-terhîb eserlerindeki mevzuların neredeyse tamamı *Fedâil'i-A'mâl*'de da bulunmaktadır. Ya da Zekerîyyâ'nın *Fedâil'i-A'mâl*'i bu üç ana konulara dahil edilebilecek mevzulardan oluşmaktadır.

F. Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin *Fedâil-i A'mâl*'inde Takip Ettiği

Yöntem

Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil'i-A'mâl*'ine dair tüm eserleri incelendiğinde bunların tamamında baştan sonuna kadar aynı yöntemi takip ettiği görülmektedir.

Müellif konuya giriş yaparken bazen belirlediği başlıkla alakalı âyetleri zikretmiştir. Ardından bu âyetlerin Urduca tercümesini sade bir tefsiriyle birlikte izah etmeye çalışmıştır.

Daha sonra yine konuyla ilgili hadislerden muhtemelen tespit edebildiklerini isnâdları hafzedilmiş halde çoğu zaman sahâbî râvisini

¹⁴¹⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 585.

¹⁴¹⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 596.

¹⁴¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 639-641.

¹⁴¹⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 645-646.

¹⁴¹⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 649-652.

¹⁴²⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac Hac ve Umrenin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, 43-50.

¹⁴²¹ Kandehlevî, *Fezâil-i Sadakât*, çev. Hayri Demirci, 143-200.

¹⁴²² Kandehlevî, *Fezâil-i Sadakât*, çev. Hayri Demirci, 255-294.

zikrederek muallak olarak kaydetmiştir. Bazı başlıklarda bu hadislerin sayısı iki iken, bazılarında yirmi hadise kadar çıktığı görülmektedir. Bu da işaret edildiği gibi müellifin konuyla ilgili gelen rivâyetleri tespit imkanından kaynaklanmış olabilir.

Zekeriyyâ, sırasıyla numaralandırdığı ve konu başlıklarıyla doğrudan bağlantılı olan tüm rivâyetlerin geçtiği kaynaklarını mutlaka belirtmiştir. Bununla birlikte bunların bir kısmının sıhhat durumunu da açıklamıştır. Ancak hadisin şerhi esnasında destek mahiyetinde zikrettiği rivâyetlerin bazılarının kaynakları ve sıhhatini açıklamamıştır. Ayrıca hadislerin orijinal metinlerini zikrettikten sonra bunları lafzen değil, çoğu zaman mânâ olarak tercüme etmeyi uygun görmüştür. Bunun akabinde her hadisin izahını kısa ve anlaşılır bir şekilde yapmaya çalışmıştır.

Zekeriyyâ, hadislerin izahı kısmında bazen sahâbe, tabiin, tebe-i tabiin ve daha sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerden gelen haberlere ve hikâyelere yer vermiş, bazen de mezkûr şahısların yaşadıkları olayları ve hikâyeleri zikretmiştir.

Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde kullandığı bu yöntem yanında onun hadis değerlendirme ve ilişkilendirme yöntemi de önem arz etmektedir. Daha çok muhaddis kimliğiyle bilinen Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki hadis değerlendirme ve ilişkilendirme yöntemlerine bakıldığında bunu hadis birikimiyle geniş bir alanda gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın devamında Muhammed Zekeriyyâ'nın kaydedilen söz konusu yöntemleri ve hadis yorumculuğunda kullandığı metodu örnekleriyle ayrıntılı bir şekilde müstakil başlıklarda ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Konuya Âyetle Giriş Yapması

İslâm'ın temel kaynağı olması açısından başta Sünnet olmak üzere diğer bütün dinî bilgilerin değerlendirilmesinde Kur'an'ı Kerim'in ölçü alınması büyük bir önem arz etmektedir. Zira Kur'an, dinin diğer bir kaynağı atfedilen sünnetin ve dinle ilişkilendirilen diğer tüm unsurların konumunu belirleyen, bazen bunları destekleyen ve bunları şekillendiren bir kaynak olmanın yanında bunların doğru olmayan yönlerini de ortaya koyan ilâhî bir kanundur.

Hz. Peygamber'in nübüvvet görevini yerine getirirken bazı hadisleri zikrettikten sonra hadisin konusuyla alakalı bazı âyetleri okuması, dinî bilgileri arz etmede dikkate aldığı yöntemini ortaya koymakla birlikte bunların doğruluğunu ispatı meselesinde de Kur'an'ı Kerim'e göre hareket ettiğini

göstermektedir. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v.) “Zekâtı vermeyen herkesin karşısında kıyâmet gününde boynuna dolanacak çok zehirli bir erkek yılan dikilir” hadisini¹⁴²³ söyledikten sonra akabinde “Cimrilik ettikleri şey kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır”¹⁴²⁴ âyetini okumuştur.

Bazı kaynaklarda *el-Câmiu's-sahih*'in müellifi Buhârî'nin de bâb başlıklarında bu yöntemi uygulamak suretiyle Kur'ân ve hadis arasındaki münasebet ve uyumun ne kadar önemli olduğunu vurgulamak istemiştir.¹⁴²⁵

Buhârî'nin bab başlıkları konusunda kapsamlı çalışmayı meydana getiren ve buna *el-Ebvâb ve't-Terâcîm lil Buhârî* adını veren Muhammed Zekeriyâ da, *Fedâil-i-A'mâl* eserinde aynı meseleye önem vermiş ve bunu söz konusu eserinde uygulamaya çalışmıştır.

Örneğin, “Namazda Huşu ve Huzû Hakkında” şeklindeki başlığın altında konuyla ilgili zikrettiği âyet şudur:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاوُونَ

“Vay haline o namaz kılanların ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar.”¹⁴²⁶

Zekeriyâ, burada âyetin Arapça metniyle birlikte Urduca çevirisini de zikretmiştir.¹⁴²⁷ Bu âyetlerin aynı zamanda *Fedâil-i-A'mâl*'in tercüme edildiği dillerdeki mânaları da verilmeye çalışılmıştır.¹⁴²⁸

Yine aynı şekilde “Zikrin Faziletleri” bölümünün başlangıcında “Zikir Hakkında Âyetler” şeklinde bir alt başlık açmış ve burada 54 âyeti zikretmiştir.¹⁴²⁹ Bu âyetlerden biri de şudur:

“فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ”

“O halde siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin de bana nankörlük yapmayın!”¹⁴³⁰

Muhammed Zekeriyâ'nın konulara âyetlerle başlamayı bir prensip haline getirdiğini onun *Fedâil-i-A'mâl*'a dahil edilmekle birlikte müstakil

¹⁴²³ Nesâî, “Zekât”, 3.

¹⁴²⁴ Âl-i İmrân 3/180.

¹⁴²⁵ Saffet Sancaklı, “Âyet Hadis Bütünlüğü Açısından Buhârî'nin el-Câmi'u's-sahih'inin Bâb Başlıklarının Analizi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (2019), 20-39.

¹⁴²⁶ Maûn, 107/4-5-6.

¹⁴²⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl*, (İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye, ts), 283.

¹⁴²⁸ Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 159; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 340.

¹⁴²⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl*, İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye, 405-415; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 377-387.

¹⁴³⁰ Bakara, 2/152; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 377; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 198-208.

olarak yayınlanan diğer eserlerinde de görmek mümkündür. Zira *Fedâil'i Sadakât* adlı eserinde de “Allah Yolunda Mal Harcamanın Faziletleri Hakkında Âyetler” isimli müstakil bir başlıkta konuyla ilgili 35 âyeti kaydetmiştir.¹⁴³¹

Yine aynı şekilde *Fedâil'i Hac* kitabına da âyetlerle giriş yapmıştır.¹⁴³²

2. Bazı Âyetlerin Nüzûl Sebeplerini Açıklaması

Muhammed Zekerîyyâ, uygun gördüğü bazı yerlerde konuyla alakalı zikrettiği âyetlerin nüzûl sebeplerini de belirtmiştir. Örneğin Hz. Peygamber’in aç olan bir sahâbiyi doyurması için “*Bunu bir geceliğine misafirliğe kabul edecek olan var mı?*” sorusu üzerine kendi ihtiyaçlarına rağmen evine götürmeyi kabul eden ensardan bir sahâbinin cömert davranışından dolayı şu âyetin nâzil olduğuna işaret etmiştir:¹⁴³³

“وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ...”

“*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler.*”¹⁴³⁴

Bir başka örnek ise Hz. Peygamber’in Hz. Zeyneb ile olan evliliğini anlattığı başlıkta zikredilmiştir. Zira Hz. Zeyneb’in “*Ben Rabbime danışacağım, O’nunla meşvere yapmadan bir cevap veremem*” şeklindeki cevabının ardından iki rekât namaz kılmasıyla aşağıdaki âyetin indirildiğini kaydetmiştir.¹⁴³⁵

“فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا...”

“*Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de (azat etmek suretiyle) iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah’tan sakın” diyordun. İçinde, Allah’ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (eşini boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (onları boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü’minlere bir zorluk olmasın. Allah’ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.*”¹⁴³⁶

3. Akâid ile İlgili Yorumları

Muhammed Zekerîyyâ’nın çok az olsa da bazı yerlerde temel inanç konuları hakkında muhataplarını bilgilendirmek istediği onun *Fedâil'i A’mâl*’inde kaydettiği bazı bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunun en açık örneği

¹⁴³¹ Kandehlevî, *Fezâil-i Sadakât*, çev. Hayri Demirci, 13-61.

¹⁴³² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac Hac ve Umrenin Faziletleri*, çev. Hayri Demirci, 13-17.

¹⁴³³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 83.

¹⁴³⁴ Haşr, 59/9.

¹⁴³⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 139.

¹⁴³⁶ Ahzab, 33/37.

“Zikrin Faziletleri” başlığında geçen “İmanın yetmişden fazla şubesi vardır...”¹⁴³⁷ hadisiyle ilgili izahlarıdır. Müellif burada öncelikli olarak konuyla ilgili fikir beyan eden ve müstakil eser yazan âlimler hakkında bilgi vermiştir. Ardından 30 maddede “İmanın Akâidle İlgili Şubeleri”ni, 7 maddede “İmanın Dil ile İlgili Şubeleri”ni, 16 maddede “Kişinin Kendi Şahsıyla İlgili Şubeleri”ni ve 24 maddede “Toplum Haklarıyla İlgili Şubelerini” Aynî ve İbn Hacer gibi şârihlerin eserlerinden istifade ederek açıklamıştır.¹⁴³⁸

4. Tefsirî Yorumları

Zekeriyyâ, belirlediği başlıklar hakkında bilgi verirken ilk önce konuyla doğrudan ilişkili olan âyetleri zikretmiş, hatta bazı bölümlerde sadece âyetlerden ibaret olan alt başlıklar da oluşturmuştur. Kaydettiği âyetlerin mânalarını zikrettikten sonra kendine has bir üslupla bunların tefsirlerine de işâret ederek bunların esas olan ana konuyla irtibatlandırmaya çalışmıştır.

Müellifin kaydettiği tefsirî yorumlarından bir kısmı klasik Tefsir kaynaklarındaki bilgiler olup, bunları kendine has bir üslupla özetlemeye çalışmıştır. Yine bu yorumların arasına kendi görüşlerini eklediklerine de rastlanılmaktadır.

Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’indeki tefsirî yorumlarından bazıları şunlardır:

1. Zekeriyyâ Maûn suresinin 4. 5. ve 6. âyetleriyle ilgili tefsirî yorumları şöyle özetlemiştir:

“Bu âyetteki ‘Sâhûn’ (habersizdirler) kelimesinin çeşitli tefsirleri yapılmıştır:

1. Kişinin namaz vakitlerinden haberi olmayıp kazaya bırakması.
2. Namaza kendini vermeyip şununla bununla meşgul olması.
3. Kaç rekât kıldığından bile haberi olmamasıdır.”¹⁴³⁹

Zekeriyyâ, bazı âyetleri tefsir ederken, bunları diğer âyet ve hadislerle desteklemeye ve bunlarla izah etmeye çalışmıştır. Bunu şu örnekten görmek mümkündür:

“Bunlardan başka pek çok âyetlerde namazın hükmü, namaz kılanların faziletleri onlara yapılacak izzet ve ikram anlatılmıştır. Namaz gerçekten büyük

¹⁴³⁷ Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi li’t-Turâsi’l-Arabiyye, 1955), 1/63.

¹⁴³⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 494-500.

¹⁴³⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 340; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 159; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl*, (İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye ts.), 283.

bir servet olduğundan iki cihân serveri, Peygamberlerin iftihar kaynağı Hz. Muhammed (s.a.v.) “Namaz gözümün nurudur” buyurmuştur. Bundan dolayı Hz. İbrahim (a.s.) şu duayı yapmıştır:

“رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءً”

“Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et.”¹⁴⁴⁰

2. Zekerîyyâ, “Zikrin Faziletleri” bölümünde zikrettiği Feth suresinin tefsiri konusunda ise şöyle bir izahta bulunmuştur:

“Muhammed, Allah’ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah’tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta ve İncil’de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelendirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip sâlih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”

“Âyeti kerimenin zâhirinde daha çok rükû, secde ve namazın fazileti anlatılmak istenmiştir. Ancak bu âyetten Kelime-i Tevhîd’in ikinci parçası olan Muhammedü’r-Resûlullah sözünün fazileti de ortaya çıkmaktadır.”¹⁴⁴¹

3. Yine zikrin faziletleri hakkında kaydettiği âyetin izahında yaptığı yorumu şöyledir:

“O, kendisinden başka tanrı olmayan Allah’tır; egemenliğin mutlak sahibidir, her türlü eksiklikten uzaktır, esenlik verendir, güven sağlayan ve kendisine güvenilendir, görüp gözeten ve yönetendir, üstündür, iradesine sınır yoktur, büyüklükte eş olmayandır.”¹⁴⁴²

Zekerîyyâ:

“Bu ayetlerde Allahu Teâlâ’nın büyüklüğünü ve azâmetini söylemeye teşvik edilmiş ve emir verilmiştir. Hadislerde de bilhassa Allah’ın büyüklüğünü söylemek hakkında emirler ve bu hususta bol bol teşvikler zikredilmiştir. Bir hadiste şöyle buyruluyor: “Bir yerde yangın çıktığını gördüğünüz zaman

¹⁴⁴⁰ İbrahim, 21/40; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 345; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 163-164; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl*, İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye, 287-288.

¹⁴⁴¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 385.

¹⁴⁴² Haşr, 59/23.

çokça tekbir getiriniz (yani Allahu Ekber deyiniz) bu onu söndürür” Diğer hadiste “Tekbir (yani Allahu Ekber demek) yangını söndürür” buyurulmuştur. Bir hadiste “Bir kul tekbir getirince (onun nûru) yer ile gök arasında olan herşeyi kaplar” buyurulmuştur. Başka bir hadiste de “Cebrâil aleyhisselam bana tekbir getirmemi emretti” buyurulmuştur. Bu âyet ve hadislerden başka Kur'an-ı Kerim'de Allahu Teâlâ'nın azâmeti, büyüklüğü, O'na hamdî senâ ve şanının yüceliği değişik ifadelerle ve çok çeşitli kelimelerle zikredilmiştir. Bunlara ilave olarak kendilerinde (bu dört) teşbih kelimeleri zikredilmeyen, ancak bu teşbihlerin mânası kasdedilen nice âyetler vardır...”¹⁴⁴³

Görüldüğü gibi buradaki yorumlar Zekerîyyâ'nın bizzat kendisine ait olmakla birlikte mezkûr âyeti hadislerle açıklamaya çalışmıştır.

4. Zekerîyyâ, Bakara suresinin 238. âyetinde geçen “وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ” ibaresinin tefsiri konusunda çeşitli görüşlerin nakledildiğini, onlardan birinde “Kânitîn” sözünün mânasının “sessizlik” olarak yorumlandığını belirtmiştir.

Müellif, bahsettiği görüşler arasında “sessizlik” mânasını beğenmiş olmalı ki bu bilginin ardından âyetin tesiriyle ilgili şu ifadelere yer vermiştir.

“Önceleri namaz esnasında konuşmak, selam almak vs. gibi şeyler caizdi. Bu âyet nazil olduktan sonra namazda konuşmak yasaklandı.”¹⁴⁴⁴

Zekerîyyâ, burada sadece âyetin etkisini belirtmekle yetinmemiş, bu görüşünü desteklemek amacıyla şu hadisi delil olarak zikretmiştir:

“Hz. İbn Mes'ud buyuruyor ki: Resûlullah (s.a.v.) beni şöyle alıstırmıştı; Yanına gidince namazda olsa bile ona selam verirdim. O da selamımı alırdı. Bir defa yanına gittim. O yine namaz kılıyordu. Alışkanlığım icâbı selam verdim. Peygamber (s.a.v.) selamımı almadı. “Acaba benim hakkımda Allahu Teâlâ tarafından bir ikâz mı nazil oldu” diye çok meraklandım. Beni çeşitli düşünceler kuşattı, “Acaba şuna mı darıldı, buna mı darıldı diye geçmiş şeyleri düşünmeye başladım. Resûlullah (s.a.v.) namazı bitirdiği zaman, ‘Allahu Teâlâ kendi hükümlerinden dilediğini değiştirir. Allahu Teâlâ namazda konuşmayı yasakladı” buyurdu ve yukarıda geçen âyeti

¹⁴⁴³ Ebu'l-Fida İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlû'l-İlbas: Amma İştêhere Mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nas*, thk. Ahmed Kalaş, (Haleb:Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî t.y.), 1/89; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 520.

¹⁴⁴⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 361; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 183; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl*, İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye, 305-306.

kerîmeyi okuduktan sonra “Namazda Allah’ı zikir, onu tesbih ve ona hamdı senâdan başka konuşmalar caiz değildir’ buyurdu.”¹⁴⁴⁵

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Zekerıyyâ, ilk önce âyette geçen garîb bir kelimenin izahını yaparak Garîbü’l-Kur’ân ilmine dair bilgi vermiş ve bunun hemen ardından söz konusu âyetten hasıl olan fikhî bir hükme de işaret etmiştir. Ayrıca bu hükmü tarihî bir olay ile yani İbn Mes’ud’dan gelen bir rivâyetle delillendirerek; belirlediği başlık, bu başlıkla doğrudan ilişkili olan âyet, âyetin mânası, bu mânayla ilgili şahsî yorumu ve yorumunu destekler mahiyetteki fikhî bir hadis arasında bir münasebet kurmuştur.

Kaydedilen bu örnek aslında Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’indeki tefsirî yorumlarında uyguladığı tarzı bir bakıma ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle Zekerıyyâ, konuyla ilgili bir âyetin tefsirini yaparken genellikle temel Tefsir kaynaklarındaki yorumları incelemiş ve bunların arasında beğendiği yorumu kitabına alarak bununla ilgili bazen kendi görüşlerini beyan etmiştir. Bunu yaparken tefsir kaynakları yanında fıkıh, tasavvuf, tarih ve diğer İslâmî ilimlerin verilerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Zekerıyyâ’nın tefsirî yorumlarında en çok hadis ve sünnetten yararlandığı dikkat çekmektedir.¹⁴⁴⁶

5. Tarihî Bilgilere Yer Vermesi

Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl* literatürü kapsamındaki *Hikâyât-ı Sahâbe* adlı eserinde bazı tarihî bilgiler yer almaktadır. Zira bu eserinde müellif önde gelen birçok sahâbenin hayatını ve İslâm’a hizmetlerini anlatmıştır. Bunun yanısıra kendine has anlatım üslubuna sahip olan bu eser, aynı zamanda sahâbe menkıbesiyle ilgili bilgi veren ve günümüz Müslümanlarının dinî yaşamlarının değişmesinde etkili olan ve çok okunan bir kitaptır.

Hikâyât-ı Sahâbe dışında Muhammed Zekerıyyâ’nın amellerin faziletlerine dair diğer eserlerinde de terğîb ve terhîb amacıyla bazı tarihî olaylardan ve tarihî bilgilerden istifade ettiğini tespit etmekteyiz. Burada

¹⁴⁴⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme, *el-Mugnî*, thk. Muhammed Halil Herras (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye t.y.), 1/711. Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 361; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 183; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl*, İslamabad: Mektebetü Rahmâniyye, 305-306.

¹⁴⁴⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 378; 390, 394, 520.

müellifin mezkûr kitabı haricindeki *Fedâil-i-A'mâl*'in geri kalan bölümlerinde bulunan söz konusu tarihî bilgilerden bir kaç örnek zikredilecektir.

1. Müellif, namazın faziletleri bölümünde zikrettiği altı numaralı hadiste ve bu hadisin izahında bazı tarihî şahıslar ve onların kişilikleriyle ilgili bazı bilgilere yer vermiştir.

*“Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) namazdan bahsediyordu. Şöyle buyurdu: “Her namazı gereği üzere kılarsa, kıyamet günü namaz onun için nur olur. Hesaba çekileceği zaman onun delili olur ve kurtuluşuna sebep olur. Her kim de namaza önem vermezse kıyamet günü ne onun için bir nur ne yanında bir delil ne de kurtuluşuna sebep olur. Kıyamet günü Firavun, Karun'la, Hâmân ve Ubeyy İbn-i Halefle birlikte haşrolunur”*¹⁴⁴⁷

Zekeriyyâ, hadisin izahı kısmında tarihî bilgilere şöyle temas etmiştir:

*“Firavun'un nasıl bir kâfir olduğunu herkes bilir. Hatta o ilahlık davasında bile bulunmuştu. Hâmân onun vezirinin ismidir. Ubey bin Halef ise Mekke müşrikleri içinde en azılı İslam düşmanıydı. Hicretten önce Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e derdi ki: 'Ben bir at besliyorum ve ona çok iyi bakıyorum. Ona binip seni öldüreceğim' (Neûzü Billâh). Efendimiz (s.a.v.) bir defasında ona, 'İnşallah ben seni öldüreceğim' dedi. O kâfir Uhud savaşında Rasûl-i Ekrem'i arıyor ve şöyle bağıırıyordu: 'Eğer bugün o kurtulursa benim sonum iyi değil.' Nitekim saldırmak niyetiyle Peygamber sallallahu aleyhi vesellem'e yaklaştı. Henüz uzakta iken Sahâbe-i Kirâm onun işini bitirmek istedilerse de Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem 'Bırakın gelsin' dedi. Yaklaşınca Hz. Peygamber bir sahâbinin elinden mızrağını alarak ona fırlattı. Mızrak boynuna isabet etti ve hafif bir sıyrık meydana geldi. Bu yüzden atından devrilerek yere düştü. Birkaç takla attı ve kaçarak kendi ordusuna ulaştı. Bağıırıyor ve 'Allah'a yemin olsun ki, Muhammed beni öldürdü' diyordu. Kâfirler, 'Basit bir sıyrık, merak edilecek bir şey yok dedilerse de o 'Muhammed Mekke'de bana 'Seni öldüreceğim' demişti. Allah'a yemin ederim ki o bana tükürseydi ben yine de öldürdüm' dedi. Tarih kitaplarında yazıldığına göre onun bağıırması öküzlerin bağıırmasına benziyordu...”*¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esed, (Suud: Dârü'l-Mugni, 2000), 3/1789; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 310; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 126-127.

¹⁴⁴⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 310-311; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 127-128.

Fedâil’i-A‘mâl’da zikredilen bu bilgilerde görüldüğü üzere Zekerîyyâ, konuları işlerken ve hadisleri yorumlarken bu tarz tarihî malumatları da kaydederek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca buradaki “*Tarih kitaplarında yazıldığına göre*” ifadesinden müellifin *Fedâil’i-A‘mâl*’in telifinde bazı tarih kaynaklarına başvurduğu anlaşılmaktadır.

Muhaddis şahsiyetinden sonra en çok mutasavvıf kimliğiyle bilinen Zekerîyyâ’nın *Fedâil’i-A‘mâl*’i tarihî bilgileri içermesi bakımından incelendiğinde bunların ekserisinin tarihsel olaylardan öte tarihî şahıslarla ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle Zekerîyyâ, söz konusu eserinde daha çok sahâbe başta olmak üzere geçmişteki şahısların kişilikleriyle ilgili bilgileri kaydetmiştir. Bu tür bilgilere aynı zamanda menkıbeler de denilmektedir.¹⁴⁴⁹

Zekerîyyâ’nın tarihe geçmiş önder ve örnek kimselerin olağanüstü, farklı yanlarını anlatması ve bu yöndeki dilden dile yayılan öykülere eserinde yer vermesinin temel sebebi, temas edildiği üzere onun bir tasavvuf âlimi olmasından da kaynaklanmış olabilir. Nitekim Tasavvufun İslâm dünyasında yaygınlık kazanmaya başladığı dönemlerden itibaren menkıbe kelimesinin sûfilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır.¹⁴⁵⁰

Öte yandan özellikle Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğunun menâkıbnâmeleri olağan üstü olaylarla dolu, gerçekte ilgisi bulunmayan eserler olarak gördüğü ve bunları tarihî kaynak olarak kabul etmediğine de işaret edilmektedir.¹⁴⁵¹ Ancak bu durum Zekerîyyâ’ya göre böyle değildir. Zira Zekerîyyâ, *Fedâil’i-A‘mâl*’in da konuyla alakalı kaydettiği bilgiler hakkında şöyle bir görüş beyan etmiştir:

“*Tasavvuf erbabının kıssalarına gelince, bunlar tarihî bir özelliğe sahiptirler. (Şu açıktır ki) tarihin derecesi, hadisin derecesinden çok daha aşağıdadır*”¹⁴⁵²

Zekerîyyâ’nın ifade ettiği bu bilgiler, onun tarih ilmine olan yaklaşımını ortaya koymada önem arz etmektedir.

¹⁴⁴⁹ Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2011), 29/112-114.

¹⁴⁵⁰ Şahin, “DİA”, 29/112-114.

¹⁴⁵¹ Şahin, “DİA”, 29/113.

¹⁴⁵² Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 370.

Çoğu Türk tarihçilerinin mezkûr görüşüyle Zekerîyyâ'nın konuya yaklaşımının doğru olup olmadığı meselesi ise tartışma meselesidir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Zekerîyyâ'nın eserlerinde ele aldığı söz konusu bilgilerin tamamını olağan üstü menkıbeler olarak değerlendirmek de doğru değildir. Zira bunların bir kısmı aynı zamanda güvenilir tarih kaynaklarında geçen bilgiler olup, müellifin bunların çoğunluğunun kaynaklarını göstermeye çalıştığını belirtmemiz lazım. Diğer bazılarının ise aşırı derecedeki hurâfeler olarak vasıflandırıldığı ve bu konuda Zekerîyyâ'nın şahsına ve eserine birçok eleştirilerin yöneltildiği ise araştırmanın ilgili yerlerinde belirtilmiştir.

2. Bu konuda Zekerîyyâ'nın Namaz bölümünde zikrettiği aşağıdaki örnek bahsedilen hususları göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Hiz. Ömer bin Abdülaziz rahmetullahi aleyh'i herkes tanır. Hülefa'i Râşidin'den sonra (üstünlük bakımından) sıra onundur. Hanımı diyor ki: 'Ömer bin Abdülaziz'den daha fazla abdest ve namazla meşgul olanlar vardır. Fakat ondan daha çok Allah'tan korkan birini ben görmedim. Yatsı namazından sonra seccade üzerine oturur, dua için ellerini kaldırır ve ağlardı. Nihayet bu haldeyken uyku bastırır, uykuya daldı. Sonra uyanır aynı şekilde dua eder ve ağlamaya devam ederdi.' Deniliyor ki, Halife olduktan sonra cünüplükten dolayı gusle ihtiyaç duymadı. Zamanın padişahı olan Abdülmelik'in kızı onun hanımıydı. Babası kızına pek çok mücevherat ve süs eşyası vermişti. Bunlar arasında eşi ve benzeri olmayan bir elmas taşı vardı. O, hanımına 'iki şeyden birini tercih et, ya mücevherleri Allah rızası için ver, onları Beytül Mal'a koyayım yahut benden ayrıl. Çünkü ben o malın benimle birlikte bir evde durmasına tahammül edemem' dedi. Hanımı, 'Bu mal nedir ki? Onlardan kat kat fazlası olsa da senden ayrılmam' diyerek hepsini Beytül Mal'a verdi. Onun vefatından sonra Abdülmelik oğlu Yezid padişah olunca kız kardeşine, 'Eğer mücevherlerini istersen geri verelim' dedi. Kız kardeşi, 'Ben Ömer bin Abdülaziz hayatta iken bile bunlardan hoşlanmazdım, o öldükten sonra mı hoşlanacağım' dedi.¹⁴⁵³

Zekerîyyâ'nın, Ömer b. Abdülaziz'in menkıbesiyle alakalı kaydettiği bu metindeki bilgiler arasında onun hanımıyla bir kere bile yatakta birlikte olmadığı yönündeki bilginin¹⁴⁵⁴ yanlış olma ihtimali çok yüksektir. Tespit

¹⁴⁵³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 349; Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 169.

¹⁴⁵⁴ Kandehlevî, *Fazail Amal*, çev. Eratov ve Dostmatov, 169.

ettiğimiz kadarıyla bu bilgi *Fedâil-i-A'mâl*'in Arapça baskısında geçmemektedir. Bu bilgiyi Zekerîyyâ'nın bir ihtimal olabileceği şeklinde izah etmesi *Fedâil-i-A'mâl*'in Türkçe tercümesinde yansıtılmıştır. Ancak eserin Kırgızca tercümesinde ise bu konu Zekerîyyâ tarafından net bir şekilde beyan edilmiş gibi aktarılmıştır. Zira müellifin “*Deniliyor ki*” ifadesinden bu konuya kendisinin de tam olarak inanmadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan *Fedâil-i-A'mâl*'in tercümelerinde Zekerîyyâ'nın ilmî kişiliğinin olduğu gibi yansıtılması meselesi dikkat talep etmekle birlikte eserin orijinali yanında farklı tercümeleriyle birlikte okumak da son derece önem arz etmektedir.

Ayrıca *Fedâil-i-A'mâl*'daki bilgilerin neredeyse tamamının sıhhat durumunun araştırıldığı iddia edilen Arapça baskısında uydurma olan hikâyelerin ayıklanması dikkate değerdir. Söz konusu hikâyede geçen bilgilerin de mezkûr baskıda yer almaması bunun uydurma olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim araştırdığımız kadarıyla biz de kaynaklardan bu hikâyenin aslına ulaşamadık.

6. Fıkîhî Yorumları

Muhammed Zekerîyyâ, *Fedâil-i A'mâl*'in belli bir konularında zaman zaman fıkîhî yorum ve hükümlere de işaret etmiştir. Bu tür yorumları çoğu zaman fıkîhî hadislerin çerçevesinde yaptığı görülmektedir. Örneğin “*Namaz*” bölümünde zikrettiği dokuzuncu hadisin izahı kısmında şu bilgilere yer vermiştir:

“*Hiz. Abdullah b. Abbas'ın gözlerine su inmişti. Halk ‘Bunun tedavisi mümkündür, ancak sen birkaç gün namaz kılamazsın’ dediler. Bunun üzerine buyurdu ki: ‘Bu olamaz. Ben Hiz. Peygamber’den işittim ki, ‘Namaz kılmayan bir kimse, Cenabi Hak kendisine dargın olduğu halde, O’nun huzuruna çıkacaktır’ buyurdu.’ Bir hadiste şöyle geçiyor: Halk Abdullah b. Abbas’a ‘Gözünüzün iyileşmesi için beş gün bir ağaç parçası üzerine secde etmeniz gerekecek’ deyince, ‘Bir tek rekâtı bile böyle kılmayacağım’ buyurdu.*¹⁴⁵⁵ *O yüce insanlar için ömür boyu körlüğe sabretmek, namazı terk etmekten daha kolaydır. Halbuki bu özürden dolayı namazı bırakmak bile caizdi.*”¹⁴⁵⁶

Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi Zekerîyyâ, gözündeki rahatsızlıktan dolayı namazın terk etmenin caiz olduğu hükmünü dile getirerek bir nevi fıkîhî

¹⁴⁵⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî‘ez-Zühri İbn Sa’d, *Kitâbü’t-Tabakati’l-kebir*, çev. Ömer Kaymaz ve Mehmet İnce, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 6/355.

¹⁴⁵⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 322.

yorumda bulunmuştur. Onun böyle bir ifadeye yer vermesinde ise İbn Abbas'ın çevresinde bulunan kişilerin kendisine namazı kısa bir süreliğine bırakması yönündeki sözlerinden etkilenmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir. Zira İbn Abbas önde gelen sahâbilerin biri olmakla birlikte ona tavsiyede bulunanların da ahabtan olma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla Zekerıyyâ'nın mezkûr hükmü ifade etmede sahâbe sözünü dikkate almış olması muhtemeldir.

Ayrıca Zekerıyyâ, mezkûr rivayetin akabinde hastanın namazıyla ilgili olarak yine Hz. Ömer'in vefatı sırasındaki durumunu naklederek, onun hastalık sırasında sık sık bayıldığını, ancak namaz vakti girdiğinde çevresindeki insanlar tarafından ayıltıldığını ve namaz kılması arz edildiğini ve böylece hasta olduğu durumda bile namazı terk etmediğini ve bu konuda “*Evet, evet. Muhakkak namaz kılmayanın İslâm'da bir yeri yoktur*” şeklindeki ifadesini aktarmıştır. Ancak bu konuda fikhî bir hüküm içeren şahsî görüşünü ise şöyle beyan etmiştir:

*“Bize göre hastanın iyiliğini istemek ve onu rahat ettirmek demek namaz için hasta rahatsız edilmeyip, sonra (namaz yerine) fidye verilmesidir. O zatlara göre hastanın hayrını istemek hastanın gücü yettiği müddetçe ibadetleri ihmal etmemesidir.”*¹⁴⁵⁷

Zekerıyyâ'nın bu ifadesinden hareketle onun aşırı derecede hasta olan kişilerin namaz kılmalarını uygun görmediği, bunun aksine onları rahatlığa kavuşturup, bu sıralarda ihmal ettiği namazların fidyelerini vermelerini daha uygun gördüğü kaydedilebilir. Bu bakımdan Zekerıyyâ'nın İslâm'ı tebliğde kolaylaştıran prensibine göre hareket ettiği anlaşılmakla birlikte belli bir özürle kılınmayan namazların fidyesinin verilmesini belirtmiş olması dikkat çekmektedir. Ayrıca müellifin kaydettiği mezkûr rivayetlerin kaynaklarına işaret etmemesi bunların doğru olup olmadığı hususundaki şüpheleri arttırmakta ve müellifin şahsına ve eserine yöneltilen eleştirileri bir bakıma doğrulamaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir örnek yine Namaz bahsinde geçmektedir. Zekerıyyâ, “Cemaati Terk Etmenin Cezası Hakkında” isimli başlıkta kaydettiği ilk hadisin izahı kısmında namazın kabul olmamasının mânasının bu namazın Allah tarafından verilecek olan sevaptan mahrum olduğu ve kişinin sadece namaz borcunun üzerinden düşmesi demek olduğunu ve bu fikrin Ebû Hanife

¹⁴⁵⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 322.

tarafından dile getirildiğine işaret etmiştir. Ancak sahâbe ve tabiinden bazılarına göre mazeretsiz cemaatle namaz kılmamanın haram olduğu ve cemaatle kılmanın farz olduğu görüşüne de yer vermiştir.

Zekerıyyâ bu bilgilere ilave olarak birçok âlimin cemaatsiz kılınan namazı namazdan saymadıklarını, ancak Hanefî Mezhebine göre cemaatsiz namaz kılınabileceğini ama bu durumda kişi cemaati terk ettiği için mutlaka suçlu durumuna düşeceğini belirtmiştir.¹⁴⁵⁸

Zekerıyyâ, kaydettiği bütün bu bilgilerle konuyla alakalı genel bir fikhî yaklaşımı aktarmış, konu hakkında kendi görüşünü net olarak belirtmemiş olsa da anlatım tarzıyla cemaati terk etmek konusunda Hanefî mezhebinin görüşüne tam olarak katılmadığı hissini uyandırmaktadır.

Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mal* dışındaki klasik ana kaynaklar üzerinde yazdığı eserlerinde çoğu zaman dört mezhep imamının fikhî görüşlerine yer vererek bunların bir kısmını değerlendirmeye tabi tuttuğu araştırmanın ilgili yerlerinde belirtilmişti. Bu duruma nadiren *Fedâil-i A'mal*'ında da rastlanıldığı kaydedilebilir. Zira müellif "Zikrin Faziletleri" bölümünde sabah namazından sonraki vakte fıkıh âlimlerinin önem verdiğini, *Müdevvene* adlı kitapta İmam Mâlik'in "*Sabah namazından sonra güneş batıncaya kadar konuşmak mekruhtur*" dediğini nakletmektedir. Ayrıca Hanefî âlimlerinden *Dürrü Muhtar* adlı eserin sâhibinin de sabah namazından sonra konuşmanın mekruh olduğunu yazdığına dikkat çekmiştir.¹⁴⁵⁹

Müellifin *Fedâil-i Kur'an* bölümünde "Fıkıhla İlgili Bir Konu" şeklindeki alt başlığı ise onun bu eserinde fikhî konuları doğrudan ele aldığını göstermektedir. Zira bu alt başlıkta Zekerıyyâ şu hususlara dikkat çekmiştir:

"*Namaz kılınabilecek kadar Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek herkesin üzerine farzı kifayedir. Allah korusun eğer hiçbir hafız kalmazsa bütün Müslümanlar günahkâr olur...*"¹⁴⁶⁰

Sonuç itibarıyla Muhammed Zekerıyyâ'nın fikhî yorum ve değerlendirmelerinde çoğu zaman "farz", "vacib", "haram" ve "mekruh" gibi hüküm bildiren kavramları kullandığı ayrıca "fıkıh âlimleri" veya "fıkıh âlimlerinin çoğu" gibi ifadeler yanında dört mezhep ve bunlardan özellikle Ebû Hanîfe ve Hanefîlerin fikhî görüşlerini mutlaka zikretme gibi yaklaşımı

¹⁴⁵⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 334.

¹⁴⁵⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 421.

¹⁴⁶⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 210.

sergilediği de gözlemlenmektedir. Ayrıca Tebliğ Cemaati'nin iyiliği emredip kötülükten sakındırma prensibine muvafık olarak kaleme aldığı *Fedâil-i A'mâl*'inde sadece terğîb ve terhîbe dair konuları ele almayıp, bunların yanısıra bazen her Müslümanın bilmesi gereken temel dinî bilgileri fikhî hükümler çerçevesinde anlatmaya çalıştığını da görmek mümkündür.¹⁴⁶¹

7. Tasavvufî Yorumları

Muhammed Zekerîyyâ'nın muhaddis kimliğinden sonra en çok mutasavvıf yönüyle bilindiği dikkate alındığında onun hem ilmî çalışmalarında hem de tebliğ ve irşat faaliyetlerinde tasavuf düşüncesi her zaman ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Zekerîyyâ el-Kandehlevî'nin tasavvufî yönü yeni müstakil araştırmalara konu olabilecek kadar geniş bilgileri içermektedir.

Müellifin tasavvufî yaklaşımı yalnızca Tebliğ Cemaati çalışmaları ve *Fedâil-i A'mâl*'i çerçevesinde ele alındığında bile bu konuda pek çok bilginin bulunduğu şahid olmak mümkündür. Bununla birlikte Muhammed Zekerîyyâ'nın Müslüman toplumunun belli bir kısmına tasavvufî etkisi söz konusu olduğunda ise onun Güney Afrika ziyaretleri neticesinde yeni bir tasavvufî canlılığı aşılması ve bu etkiden dolayı mezkûr bölge Müslümanları tarafından *Dâru'l-Ulûm-i Zekerîyyâ* adlı yeni bir Dâru'l-Ulûm'un kurulması ve burada pek çok talebenin yetişmesi konuyla ilgili kaydedilebilecek en bariz örneklerden kabul edilebilir.¹⁴⁶²

Öte yandan Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* literatürünün muhtevasının önemli ölçüde tasavvufa dair bilgilerden oluşması konuya dair birkaç örneği gösterilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple burada *Fedâil-i A'mâl* özelinde konuyla ilgili bazı örnekler zikredilmeye çalışılacaktır.

1. Zekerîyyâ, "Namazın Faziletleri" başlığındaki altıncı hadisin izahında "...Keşf ehli olanlar günahların dökülmesini bile hissederler. İmam-ı Â'zâm'ın abdest suyu âzalardan dökülürken hangi günahını döküldüğünü hissetmesi meşhurdur..." cümlesini kaydetmiştir.¹⁴⁶³

¹⁴⁶¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 77, 215, 222, 246, 307, 322, 330, 334, 494, 566, 613, 625, 630, 659, 663.

¹⁴⁶² Jacobus A. Naude, "Güney Afrika'da Tasavvufa Karşı Muhalefetin Tarihsel Seyri", çev. Orhan Koloğlu, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12/2, (2003), 430-460.

¹⁴⁶³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 552.

Burada müellif, aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilâhiyyât konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamındaki bir tasavvuf terimi olan “keşf”¹⁴⁶⁴ kavramına dikkat çekmiştir. Ayrıca “Keşf ehli” tabiriyle de doğrudan tasavvuf ehlini kastederek onların farklı özelliklerinin olduğuna işaret etmek istemiştir. Bunun haricinde İmam-ı Â‘zâm yani Ebû Hanîfe’nin menkıbesinden bahsederek onu aynı zamanda bir tasavvuf erbabı ve keşf ehlinen kabul etmesi ise dikkat çekmektedir. Zira Zekerîyyâ, diğer konuların izahında olduğu gibi burada kaydettiği bilgilerin de kaynağını belirtmemiş ve bu bilgileri kulaktan gelen haberler niteliğinde arz etmiştir.¹⁴⁶⁵ Bu da söz konusu bilgilerin doğruluk yönünü araştırmayı gerekli kılmakla birlikte okuyucularının mezhep taassubuna düşmelerine de yol açabilecektir.

2. Müellif, “Cemaatle Namaz Kılmak” başlığının dördüncü hadisinin izahında kırk günün özellikleri üzerinde durmuş ve kırk günün temel özelliği olarak durumların değişmesinde önemli yeri olduğunu belirtmiştir. Özellikle insanın meydana gelişinin tertibini bu konuda gelen hadislerle izah ederek insanın vücut şeklinin de her kırk günde değişikliğe uğradığına işaret etmiştir. Zekerîyyâ’nın bu konu bağlamında zikrettiği “*Tasavvuf ehli nazarında kırk günler özel bir önem taşımaktadır...*” şeklindeki ifadesi ise onun tasavvufa olan ilgisini yine bir bakıma ortaya koymaktadır.¹⁴⁶⁶ Nitekim kırk gün, tasavvufta erbaîn terimiyle de anlatılmakta olup, tasavvuf ıstılahında sâlikin kırk gün süreyle özel bir mekânda inzivaya çekilip kendisini ibadete vermesi anlamına gelmektedir.¹⁴⁶⁷

3. Muhammed Zekerîyyâ, *Fedâil-i A‘mâl*’in Namaz bölümünde “Allah Dostlarının Hayatlarından Örnekler” şeklinde bir başlık oluşturmuş ve burada genellikle tasavvuf ehlinin hayat hikâyelerinden bahsetmiştir. Bunların arasında sahâbe, dört mezhep imamı ve diğer meşhur şahısların hikâye ve menkıbelerini anlatmıştır.¹⁴⁶⁸ Bunu yaparken kaydettiği bilgilerin bir kısmının aldığı kaynağına işaret etmiş, diğer bazılarını ise “anlatılır ki” şeklindeki

¹⁴⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 156; Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2022), 25/315-317.

¹⁴⁶⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 295.

¹⁴⁶⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 329.

¹⁴⁶⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 56; Süleyman Uludağ ve Selçuk Coşkun, “Erbaîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 11/270-271.

¹⁴⁶⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 345-352.

ifadeyle kaydetmiştir. Bu da söz konusu bilgileri herhangi bir kaynaktan öte daha çok şifahî yolla öğrenmiş olduğunu göstermektedir.

Bu hikâyelerin biri de şöyledir:

“Şeyh Abdolvâhid rahmetullahi aleyh tasavvuf ehlinde meşhur bir zattır, buyurdu ki: ‘Bir gün beni öyle bir uyku bastırdı ki, gece zikirlerimi yapamadım. Rüyamda yeşil ipekten elbiseler giyinmiş, ayağındaki ayakkabıları bile tesbih eden son derece güzel bir kız gördüm. Diyordu ki; ‘Ben seni talep ediyorum sen de beni talep etmek için çalış.’ Bundan sonra duygularımı coşturan birkaç şiir okudu’ Uyandıktan sonra bu zat artık ‘Geceleri uyumayacağım’ diye yemin etti. Derler ki, o zat kırk sene yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kılmıştır.”¹⁴⁶⁹

Müellifin kaydettiği başka örnekler şu şekildedir:

“Meşhur fıkıh imamı olan imam Ahmed b. Hanbel rahmetullahi aleyh gündüzleri fikhî meselelerle meşgul olmasına rağmen günde, üç yüz rekât nafile namaz kılardı. Hz. Said b. Cübeyr rahmetullahi aleyh bir rekâtte Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını okurdu. Muhammed b. Münkedir rahmetullahi aleyh hazretleri hadis hâfızlarındandır. Bir gece teheccüd namazında o kadar ağladı ki, haddi hesabı yoktu...”¹⁴⁷⁰

“Said b. el-Müseyyeb rahmetullahi aleyh hakkında elli sene yatsı abdesti ile sabah namazını kıldığı yazılmıştır. Ebû-l-Mu‘temir rahmetullahi aleyh hakkında kırk sene böyle yaptığı yazılmıştır. Gazâli rahmetullahi aleyh, Ebû Tâlib Mekki rahmetullahi aleyh’den şöyle naklediyor: Kırk tabiinin yatsı abdesti ile sabah namazını kıldıkları tevatür yolu ile sabittir. Onlardan bazıları buna kırk sene devam ettiler. Hz. İmam-ı Azam (Ebû Hanîfe) rahmetullahi aleyh hakkında otuz, kırk veya elli sene yatsı abdesti ile sabah namazı kıldığı pek çok rivayetlerde nakledilmiştir...”

Hz. İmam-ı Şafîi rahmetullahi aleyh Ramazan’ı Şerif’te altmış hatim yapardı. Bir zat, ‘Ben günlerce İmam-ı Şafîi Hazretlerinin yanında bulundum, ancak geceleri biraz uyurdu’ demiştir.”¹⁴⁷¹

Görüldüğü üzere burada tasavvufla ilgili olarak anlatılan örnek şahısların zühd, takva ve hayat menkıbeleri günümüz Müslümanlarını ibadete

¹⁴⁶⁹ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 346.

¹⁴⁷⁰ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 350.

¹⁴⁷¹ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 351.

teşvik amacıyla kaydedilmiştir. Nitekim müellif, bu tür bilgilerin sonunda şöyle demiştir:

“Bunlardan başka kendilerine tevfi̋k verilen zatların binlerce, yüzbinlerce kıssaları tarih kitaplarında anlatılmıştır. Onları bir araya toplamak zordur. Numune ve örnek olarak bu kadar kıssa yeterlidir. Allahu Teâlâ bana da okuyanlara da az da olsa bu zatlara ittiba etmeyi, lütuf ve keremiyle nasip eylesin.”¹⁴⁷²

Netice itibariyle Muhammed Zekerıyyâ'nın terğîb ve terhîb babında kaleme aldığı ve özellikle tebliğ ve irşâd çalışmalarının programı olarak nitelendirildiği *Fedâil-i A'mâl*'indeki teşvik ve sakındırma amacıyla yazılan bilgilerin büyük çoğunluğu, başta sahâbe-i kirâm olmak üzere meşhur âlim ve tasavvuf ehlinin hayat hikâyeleri ve menkıbelerinden oluşmaktadır. Bahsedilen bu bilgiler ise aynı zamanda tasavvufa dair bilgiler olma özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla Muhammed Zekerıyyâ'nın söz konusu eserinde takip ettiği yöntem ele alındığında bu hususta onun mutasavvıf kimliği ve eserindeki tasavvufa dair bilgilerin farklı bir önem arz ettiğine işaret etmek yerinde olacaktır. Ayrıca bu tür bilgilerin tarihî gerçekliği yanında Müslüman topluluğun dinî hayatındaki olumlu veya olumsuz etkileri ise ayrı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir ki müellifin İbn Hanbel, Said b. Müseyyeb, Ebû Hanîfe ve Şâfiî gibi âlimlerin menkıbelerini anlattığı örnekler çok abartıdır ve uydurma olduğu da anlaşılmaktadır.

8. Kullandığı Bazı Kavramları Açıklaması

Muhammed Zekerıyyâ, bazen konu başlıklarına giriş yapmadan önce bunlarla ilgili önemli dinî kavramları açıklamıştır. Zira *Fedâil-i A'mâl* okuyucularının genelde avam sınıfından oluşması ve müellifin onların çoğu dinî ıstılahların anlamlarını bilmemelerini göz önünde bulundurduğu görülmektedir.

Bu konuda zikredilebilecek bir örnek *îsâr* kavramıdır. Müellif bu kavramı şöyle izah etmiştir.

1. “Kendi ihtiyacı olduğu halde başkalarını kendine tercih etmeye *îsâr* denir...”¹⁴⁷³

2. *Ashab-ı Suffe*

¹⁴⁷² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 351.

¹⁴⁷³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 83.

“Peygamberimizin (s.a.v.) meclisinde devamlı kalan kimselere Aşhab-ı Suffe denir. Onların geçinmek için belli bir nizamları yoktu. Bir bakıma Resûlullah’ın (s.a.v.) misafirleiydi. Çoğu zaman gelen hediye ve sadakalarla geçinirlerdi...”¹⁴⁷⁴

3. Zübâb

“Zübâb kelimesinin mânası hem uğursuz hem de kötü bir şey demektir...”¹⁴⁷⁵

Fedâil-i A‘mâl’da bu tür kavram ve bunların açıklanmasıyla ilgili başka örnekler göstermek mümkündür. Bunların bir kısmı Zekerîyyâ’nın anlatmak istediği ana başlıklar ile ilgili olup, diğer bazıları ise hadislerde geçen ifadelerdir. Hadislerde geçen ve aynı zamanda ilk okuyuşta anlaşılmayan kavramları da Zekerîyyâ mümkün mertebe izah etmeye çalışmıştır. Bunlar ileride “Garib Kelimeleri İzah Etmesi” başlığında ele alınacaktır.

9. Konuları Vaaz ve Nasihat Şeklinde Ele Alması

Muhammed Zekerîyyâ, Tebliğ Cemaati’nin amacı ve faaliyetlerine muvafık olarak *Fedâil-i A‘mâl*’indeki neredeyse bütün konuları vaaz ve nasihat tarzında ele almıştır. Bunu yaparken bazen âyet ve hadislerin yorumundan sonra, bazen tarihî olay ve hikâyelerin ardında günümüz insanlarına hitap etmiştir. Ayrıca çok az olmakla birlikte zaman zaman şiir ve atasözleriyle de İslâm’ı tebliğ etmeye çalıştığı tespit edilmektedir.

G. Zekerîyyâ el-Kandehlevî’nin *Fedâil-i A‘mâl*’inde Hadis Kullanma, Değerlendirme ve Yorumlama Yöntemleri

1. 40 Hadis Geleneğine Riayeti

“Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakihler ve âlimler topluluğu arasında diriltir” mânasındaki zayıf bir hadise dayanarak geliştiği belirtilen kırk hadis kitap türleri ilk olarak hicrî II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷⁶ Hadis edebiyatında *Erbaîn* telif türü olarak bilinen tasnifin bu çeşidine Türkçe’de *Kırk Hadis* denilmektedir. *Erbaîn* türü eserler aynı zamanda farklı amaçlarla herhangi bir konu hakkında kırk hadisten müteşekkil bir eser derleme faaliyetinin genel adıdır. Bu sahada ilk akla gelen eser ise Nevevî’nin (ö. 676/1277) *Erbeûn*’udur.¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 112.

¹⁴⁷⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 125.

¹⁴⁷⁶ Kandemir, “Kırk Hadis” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV yayınları, 2022), 25/466-469.

¹⁴⁷⁷ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, (İstanbul: İFAV yayınları, 2016), 165-166.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki kırk sayısı İslam tarihinde özellik ve mâna itibarıyla önemli bir yere sahip olagelmıştır. Zira Kur’ân’da “kırk” kelimesinin dört yerde geçmesi, “erba’in veya “erbaûn” ifadesinin ise hadislerde 18 defa zikredilmesi, Hz. Peygamber’e peygamberlik görevinin kırk yaşında verilmesi, zekâtın nisap ölçüsünün kırk olması, anne karnındaki bebeğin her kırk günde değişiklik göstermesi ve tasavvufta çile olarak isimlendirilen terbiye müddetinin kırk gün olması gibi hususlar kırk sayısının Müslüman toplumu içinde önemli bir yer işgal etmesine zemin hazırlayan âmillerden bazılarıdır.¹⁴⁷⁸

Başta kırk hadis ezberlemenin faziletine ermek amacı yanında kırk sayısına da önem veren Muhammed Zekeriyâ da *Fedâil-i A’mâl*’indeki konular hakkında kırk hadis zikretmeye özen göstermiştir.¹⁴⁷⁹ Nitekim bu konuda müellifin bizzat kendisi şöyle demiştir:

*“Hadis kitaplarında namaza teşvik edilmiş ve onun faziletleri uzun uzun anlatılmıştır. Biz kırk sayısının önemine binaen bu kadarıyla yetindik. Kim bunları ezberlerse kırk hadis ezberlemenin faziletini elde etmiş olur...”*¹⁴⁸⁰

Bir muhaddis ve mutasavvıf olarak Muhammed Zekeriyâ’nın kendisinden önce gelen âlimleri takiben kırk sayısına önem vermiş olması aslında garipsenecek bir durum değildir. Özellikle amellerin faziletleri konusunda en çok eser veren âlimlerden biri olması yanında bu konuda zayıf hadislerin kullanılmasında da bir beis görmediği anlaşılmaktadır. Zira *Fedâil-i Ramazân* bölümündeki ilk hadisin izahında konuyla alakalı şöyle bir ifadeye yer vermiştir:

*“Muhaddisler bu hadisin bazı râvileri hakkında söz etmişlerdir. Ancak fazilet bildiren hadislerde bu kadarcık bir zayıflık önemli değildir...”*¹⁴⁸¹

Yine aynı şekilde “Benim ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidâyete erersiniz” mealindeki rivayetin sıhhati konusunda aşağıdaki ifadelerle yer vermiş ve özellikle faziletli ameller konusundaki zayıf hadislerin kullanımıyla ilgili kendi görüşünü beyan etmiştir:

¹⁴⁷⁸ Salih Aybey, “Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği-Nevevî Örneği”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi 18/3 (Aralık 2018), 211.

¹⁴⁷⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 211, 303.

¹⁴⁸⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 303.

¹⁴⁸¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 612.

“...Rivâyet yollarının çokluğundan dolayı Kâdı İyâz’a göre bu hadis geçerli olabilir veya faziletler konusuna girdiğinden dolayı zikredilmiştir. Çünkü faziletler bahsinde biraz zayıf olan hadisler zikredilebilir.”¹⁴⁸²

Bir başka yerde ise şöyle demiştir:

“Kırk hadisin mânası çok geniştir. İster bu kırk hadisin hepsi sahih olsun, ister hasen veya faziletler konusunda amel edilebilir derecede biraz zayıf olan hadisler olsun...”¹⁴⁸³

Zekeriyyâ’nın kaydettiği faziletli ameller konusunda gelen zayıf hadislerle yönelik mezkûr ifadelerindeki dikkat edilmesi gereken en önemli husus onun “biraz zayıf olan hadisler” tabirine sık sık vurgu yapmasıdır. Nitekim müellif bu ifadesiyle aynı zamanda amellerin faziletlerinde aşırı derecede zayıf olan hadislerle itibar edilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

Öte yandan zayıf hadislerin amellerin faziletleri bahsinde kullanılmasını bir kolaylık ve âlimlerin ince düşüncesi olarak nitelendirmesi de bu görüşü beğendiği ve desteklediği şeklinde yorumlanabilir.

Dolayısıyla Zekeriyyâ’nın mezkûr ifadelerinden onun amellerin faziletleri konusunda gelen zayıf hadislerden istifade etmede çok tereddüt göstermediği anlaşılmaktadır. Zira kırk hadis derleme faaliyetinin ortaya çıkışının temel sebebi olarak kabul edilen mezkûr zayıf rivayete yönelik aşağıdaki sözleri de bunun bir delilidir:

“Peygamber Efendimizin (s.a.v.) haklarında, ‘Kim ümmetim için, onların dinî işlerine dair kırk hadisi muhafaza ederse Allahu Teâlâ onu kıyamet gününde âlim olarak diriltecektir. Ben ona şâhit ve şefaatçi olacağım’ buyurduğu topluluk ile haşrolma ümidi ile başlıyorum.”¹⁴⁸⁴

Zekeriyyâ bu sözlerinin ardından Kur’ân okumanın faziletleriyle ilgili kırk hadisi¹⁴⁸⁵ kırk hikmetiyle birlikte zikretmiştir.¹⁴⁸⁶ Bunun dışında yine Namazın faziletleri bölümü içerisinde kırk hadisin sadece tercümesini kaydetmiş ve bunu da kırk hadisi ezberleme faziletine nail olma amacıyla yazdığını belirtmiştir.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸² Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 199.

¹⁴⁸³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 207.

¹⁴⁸⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 207.

¹⁴⁸⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 211.

¹⁴⁸⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 267-272.

¹⁴⁸⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 303.

2. Âyetlerle İstişâh: Hadisleri Âyetlerle Yorumlaması

Hadislerin âyetlerle yorumlanması sahâbeden itibaren bilinen ve hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında hadis-âyet veya sünnet-Kur'ân bütünlüğünü sağlamak açısından oldukça önemli bir metottur.¹⁴⁸⁸ Sahâbe hayat hikayelerinden genişçe bahseden Muhammed Zekerîyyâ da zaman zaman sahâbenin dinî meselelerde önce Kur'ân ayetlerine ardından hadislere başvurduklarına dair örnekler zikretmiştir. Bunun yanısıra sahâbenin bazen hadisleri desteklemek amacıyla âyetleri de zikrettiklerine işaret etmiştir.¹⁴⁸⁹ Bu konuda bizzat kendisinin de *Fedâil-i A'mâl*'de kaydettiği hadislerin mânalarını desteklemek amacıyla aynı konuda nâzil olan âyetleri zikrettiğini tespit etmekteyiz. Şimdi burada buna dair birkaç örneği zikretmeye çalışılacağız.

1. “*Abdullah İbn-i Ömer'den, Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Muhakkak bu kalpler kendisine su değen demirin paslandığı gibi paslanır”. “Onun cilası nedir ya Rasûlallah?” denilince, Hz. Peygamber (s.a.v.) “Ölümü çok hatırlamak ve Kur'ân okumaktır” buyurdu.*”¹⁴⁹⁰

Zekerîyyâ, bu hadisin mânası hakkında bazı yorumları yaptıktan sonra Kur'ân'ı Kerîm'de de buna işaret olduğunu belirtmiş ve şu âyeti zikretmiştir:

“كَأَلَّا بَلَّ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ”

“Hayır! Doğrusu, işledikleri günahlar, kalplerinin üzerinde pas tutmuştur.”¹⁴⁹¹

Böylelikle hem hadisle hem âyetle kişinin günah işlemesinden dolayı kalbini pas tutacağını delillendirmeye çalışmıştır.

2. *Ebû Hüreyre'den Rasûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir topluluk Allahu Teâlâ'nın evlerinden bir evde toplanıp da Allah'ın kitabını okur, karşılıklı birbirlerine öğretirlerse üzerlerine bir sekine iner, onları rahmet kaplar, melekler onları kuşatır ve Allahu Teâlâ onları Kendi nezdindeki melekler arasında zikreder.*”¹⁴⁹²

Zekerîyyâ hadiste geçen sekine ifadesini aşağıdaki âyetlerle yorumlamıştır.

“...فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ...”

¹⁴⁸⁸ Ferhat Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 395.

¹⁴⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 88, 104, 106.

¹⁴⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Ebu Hacer Muhammed Said, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000), 2/353; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 231.

¹⁴⁹¹ Mutaffifin, 83/14.

¹⁴⁹² Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Davud es-Sicistanî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010), 6/71; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 236.

“Nitekim Allah Peygamberin üzerine mânevî huzurunu indirdi”¹⁴⁹³

“...هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ”

“Müminlerin kalplerine mânevî huzuru indiren O’dur.”¹⁴⁹⁴

“فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ”

“Onun için de Rabbinizden size ferahlık ve sükûnet vardır”¹⁴⁹⁵

Müellif, zikrettiği üç âyetin mealinden hareketle sekine’nin mânevî huzur, rahmet, ferahlık, sukûnet ve meleklerle inen bir şey olarak yorumlamıştır.¹⁴⁹⁶ Bu iki örneğin dışında yine *Fedâil-i A’mâl*’in çeşitli yerlerinde yer yer hadisleri âyetlerle yorumlamaya ya da hadislerin mânasını âyetlerle desteklemeye çalıştığını tespit etmiş bulunmaktayız.¹⁴⁹⁷

3. Hadis ve Sünnetle İstişhâd: Hadisleri Hadislere ve Sünnete Başvurarak

Yorumlaması

Hiz. Peygamber’in bir hadisini başka bir hadisiyle açıklamak ya da yorumlamak hadislerin anlaşılması açısından oldukça faydalı bir metottur.¹⁴⁹⁸ Muhammed Zekeriyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’in da destek olarak kullandığı hadisler amacına göre çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan bazılarını hadislerin şerhinde istişhâd için kullandığı âyetleri tasdik ve takviye etmek için kaydetmiş ise, çoğunu belirlediği başlıklar için delil olarak zikrettiği esas hadisi desteklemek amacıyla nakletmiştir. Ayrıca bunların arasında hadislerin izahı kısmında kullandığı sahâbe kavillerinin doğruluğuna şahit olarak, fikirlerine müracaat ettiği âlimlerin sözlerini kuvvetlendirmek ve yapılan şerhlerin doğruluğunu ispatlamak amaçlarıyla kaydettiği rivayetler de bulunmaktadır.

Muhammed Zekeriyâ’nın hadislerin hadislerle yorumlanması konusunda uyguladığı yöntem aynı zamanda tasavvuf klasiklerinde ve tasavvufî hadis şerhlerinde sıkça rastlanılan yöntemlerle benzerlik göstermektedir.¹⁴⁹⁹ Bu da onun hem muhaddis hem de bir mutasavvıf olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu konuda günümüz araştırmacılarından bazıları şu hususa dikkat çekmektedir ki tasavvufî hadis şerhlerinde hadislerin hadislerle yorumlanması konusunda isabetli yorumlar yapıldığı gibi, hadislerin

¹⁴⁹³ Tevbe, 9/40.

¹⁴⁹⁴ Fetih, 48/4.

¹⁴⁹⁵ Bakara, 2/248.

¹⁴⁹⁶ Kandehevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 237.

¹⁴⁹⁷ Kandehevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 243, 249-250, 262, 314, 538, 623.

¹⁴⁹⁸ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 400.

¹⁴⁹⁹ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 400; Bilal Saklan, *Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî ve Meâni’l-Ahbâr*, (Yayımlanmamış Araştırma), Konya, 1991. 102.

asılsız ve mevzû rivâyetlerle yorumu aşırı yorumlara da yol açabilmektedir. Nitekim mutasavvıfların hadisleri işârî ve bâtınî yönden yorumları konusundaki en önemli sorunlarından birisi mevzû ve asılsız rivâyetlere başvurmuş olmalarıdır. Bunlar arasında İslâm'ın temeline uygun rivâyetler yer aldığı gibi, Kur'ân ve hadislerle temellendirilemeyecek felsefî ve nazarî içerikli rivâyetler de bulunmaktadır. Oysa mevzû veya asılsız rivâyetlere dayanarak hadislerin hadislerle yorumu bir fayda sağlamayacağı gibi tam aksine Hz. Peygamber'in sözleri onun kastetmediği şekilde açıklanmış olacaktır. Bu tür yorumlar ise günümüz bazı araştırmacıları tarafından aşırı yorumlar olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁰⁰ Aşırı yorumlara yol açan diğer bir husus ise hadisi yorumlamak için başvuru hadisin yanlış yorumlanması ya da yorumlanmak istenen hadisle arasında bir ilişkisinin bulunmamasıdır.¹⁵⁰¹

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki hadislerin hadislerle yorumlaması meselesine gelince, müellifin ağırlıklı olarak bab başlığıyla ilgili ilk önce sahih kaynaklarda geçen ve sahih hadislerden oluşan rivâyetlere yer verdiği ve bunların tamamının kaynaklarını belirttiği görülmektedir. Ayrıca bu rivâyetlerin bir kısmının senedleri hakkında bazı Arapça değerlendirmeler de yapmıştır. Söz konusu rivâyetlerde takip ettiği yöntemi müellifin bizzat kendisi şöyle açıklamıştır: “*Her bölümde Hz. Peygamber'in mübârek hadisleri ve onların tercümesi sunulmuştur. Tercümeye izah ve kolaylık yoluna gidilmiştir. Lafzî tercümesi pek göz önünde bulundurulmamıştır. Namazı halka anlatanların çoğu ilim sâhibi kişiler oldukları için hadislerin senedleri ile ilgili özel bilgiler Arapça olarak yazılmıştır. Her ne kadar halkın bunları bilmesinde fayda yoksa da tebliğ eden kişiler için bu bilgiler lazım olabilir. Herkes için faydalı olan kısım, yani hadislerin mânası ve açıklaması da yazılmıştır.*”¹⁵⁰²

Zekeriyâ'nın bu açıklamasında belirtildiği gibi müellif genellikle esas hadislerin senedleri ve kaynakları hakkında bilgi vermiştir. Ancak hadislerin anlaşılması için kitabın baştan sonuna kadar yaptığı izahlar kısmında esas hadislerin mânasını desteklemek ve bu kapsamda zikrettiği sahâbe ve diğer âlimlerin sözlerini kuvvetlendirmek amacıyla zikrettiği hadisleri senedsiz ve kaynaklarını belirtmeden belağ yöntemiyle nakletmiştir. Bu kapsamda

¹⁵⁰⁰ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 400-401; Ahmet Yıldırım, “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, (2018), 4/2, 65; Seyid Avcı, “Keşif Yoluyla Hadis Rivâyeti Meselesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/ 4, 2004, 190.

¹⁵⁰¹ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 400-401.

¹⁵⁰² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 285.

kaydedilen rivâyetler arasında sahih olarak bilinen meşhur hadisler bulunmakla birlikte¹⁵⁰³ bir kısmının zayıf olduğu veya isnadlarında bazı noksanlıkların bulunduğu tespit edilmektedir.¹⁵⁰⁴ Zira *Fedâil-i A'mâl*'a yöneltilen eleştirilerin temelindeki en önemli hususlardan biri kitabın içerisinde mevzû ve pek çok zayıf hadislerin bulunması yanında akla aykırı hurafe ve hikâyelere yer verilmesidir.¹⁵⁰⁵ Bu bakımdan Muhammed Zekerîyyâ'nın hadisi hadislerle yorumlamasında bazen aşırı yorumlara gittiği veya esas rivâyetle herhangi bir ilişkisi olmayan diğer zayıf hatta mevzû rivâyetleri kullanmış olabileceği ihtimal dahilindedir. Ancak müellifin bab başlığı altında kaydettiği esas rivâyetlerin neredeyse tamamının kaynaklarını belirtmesi yanında bunların bir kısmının isnad durumunu açıklaması ve en önemlisi bu rivâyetleri muteber kaynaklardan seçmesi ya da mümkün mertebe konuyla ilgili sahih hadisleri delil olarak kullanmaya çalışması hadis ilmi açısından önem arz etmektedir. Nitekim müellifin *Fedâil-i A'mâl*'inde zayıf hadislerin büyük çoğunluğunu aslında esas hadisin mânasını desteklemek amacıyla zikretmiş olduğu dikkate alınırsa bu durumun hadis usûlü açısından bir gerekçesinin olduğu belirtilebilir. Zira müellifin “Bazıları genel olarak bu hadisi zayıf görmüşlerdir. Ama bunda zikredilen faziletleri diğer rivâyetler pekiştirmektedir...”¹⁵⁰⁶ şeklindeki ifadesi eserindeki zayıf hadislerin bir kısmını aslında mütâbaat ve şâhid amacıyla zikretmiş olduğunu bir nevi ortaya koymaktadır.¹⁵⁰⁷ Nitekim ferd veya garîb bir hadisi desteklemek amacıyla kullanılan mütâbaat ve şâhidin sahih olması şart olmayıp çok zayıf olmaması yeterli görülmektedir.¹⁵⁰⁸ Zekerîyyâ'nın istişhâd amacıyla kaydettiği zayıf hadislerle dikkat edilirse, aslında bunların ferd ya da garîb olan rivâyetleri desteklemek amacından ziyade ele aldığı mevzuyu daha iyi bir şekilde izah edebilmek, konu hakkında daha geniş ve ayrıntılı bilgi verebilmek yanında esas hadis sahih olmakla birlikte onun mânasını farklı rivâyetlerle daha da kuvvetlendirmek için zikrettiği anlaşılmaktadır. Ancak bununla birlikte söz konusu zayıf hadisleri ferd veya

¹⁵⁰³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 415, 494, 518.

¹⁵⁰⁴ Bu konudaki yeterli bilgiler *Fedâil-i A'mâl*'ın Arapça baskısı olan *Menhecü'l-Hayatü'l-İmaniyye* isimli kitabın dipnotlar kısmında muhakkik tarafından kaydedilmiştir.

¹⁵⁰⁵ Besâtî, “Menhecü Cemâ'atü et-Teblîğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd”, 8; Cüneyd Abdülmecit, Cema'atü et-Teblîğ fi'l-Hind, 189; Muhammed Sâlih Muncid, *Nakdu Kitâbu Fedâil-i A'mâl li Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî*, “el-İslâmu Suâl ve'l-Cevâb”, No 108084, [file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20(1).pdf); Erişim tarihi: 03.08.2022.

¹⁵⁰⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 426.

¹⁵⁰⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 287, 295, 309, 312, 329, 331, 423, 612.

¹⁵⁰⁸ Salahattin Polat, “Mütâbaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2006), 32/180-181.

garîb rivâyetlerin istişhâdı için de kullanmış olması göz ardı edilmemelidir. Zira “*Muhaddisler bu hadisin bazı râvileri hakkında söz etmişlerdir. Ancak fazilet bildiren hadislerde bu kadarcık bir zayıflık önemli değildir...*”¹⁵⁰⁹ ve “*Çünkü faziletler bahsinde biraz zayıf olan hadisler zikredilebilir...*”¹⁵¹⁰ tarzındaki ifadelerinde “*biraz zayıf*” veya “*bu kadarcık zayıf*” şeklindeki tabirleri bir bakıma onun mütâbaat ve şâhidlerde kullanılan hadislerin çok zayıf olmaması gerektiği hususuna dikkat ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte bab başlıkları altında zikrettiği bazı zayıf ya da garîb hadisleri desteklemek amacıyla aynı yerde esas hadis olarak diğer farklı tariklerini de belirtmesi ve bunları Arapça ifadelerle açık bir şekilde istişhâd için kaydettiğini açıklaması bunun delillerinden kabul edilebilir.¹⁵¹¹

Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’inde hadisleri hadislerle yorumlamak amacıyla kullandığı mevzû rivâyetler ve bu konudaki aşırı yorumları müstakil başlıkta ele alınacaktır. Eserindeki istişhâd amacıyla ele aldığı zayıf hadisler de yine müstakil bir başlıkta değerlendirilecektir.

Burada Muhammed Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’in dan hadisleri hadislerle yorumlamasına dair bazı örnekler zikredilerek onun İslâm’ın özüne uygun rivâyetleri kullanıp kullanmadığı ve yorumlarında Kur’ân ve sünnete uygun hareket edip etmediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Zekeriyyâ, “Namazın Faziletleri” bölümünde İslâm’ın beş temel üzerine bina edildiğine dair sahihaynda geçen şu hadisi zikretmiştir:

“*H. Abdullah İbni Ömer’den rivâyet edildiğin göre Rasûl’i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah’tan başka ilah olmadığına ve H. Muhammed’in (s.a.v.) Allah’ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmaktır.*”¹⁵¹²

Müellif bu beş hususun aynı zamanda İslâm’ın önemli rûkûnlarından olduğunu belirtmiştir. Ayrıca H. Peygamber’in bu hadisinde İslâm’ı beş direk üzerine kurulan çadıra benzettiğini de ilave ettikten sonra bunların arasında imandan sonra en önemli amelin namaz olduğunu başka bir hadisle

¹⁵⁰⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 612.

¹⁵¹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 199.

¹⁵¹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 199.

¹⁵¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu’fî Buhârî, *el-Câmiü’s-Sahîh*, thk. Mustafa Dibu’l-Bağa, (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), 16; Müslim, *İmân*, 45; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 286.

açıklamıştır: “İbn Mes‘ud diyor ki: “Allah indinde en sevimli amel hangisidir?” diye Rasûlî Ekremden sordum, “Namazdır” buyurdu. “Sonra hangisi?” dedim. “Anne ve baba ile iyi geçinmektir” buyurdu. “Sonra hangisi?” dedim. “Allah yolunda cihaddır” buyurdu.”¹⁵¹³

Müellif yine aynı şekilde Ali el-Kârî’nin: “Bu sahih hadis, âlimlerin ‘İmandan sonra en önemli ibadet namazdır’ görüşüne delildir” dediğini naklederek yine bu hadisi aşağıdaki rivâyetle desteklendiğine dikkat çekmiştir:

“Namaz Allahu Teâlâ’nın kullarına emrettiği en üstün ameldir.”¹⁵¹⁴

Zekeriyyâ’nın bu hadisin akabinde yaptığı şu yorumlar da konu açısından önemlidir:

“Hadislerde çoğunlukla bu mevzu geçmektedir. Birçok sahih hadiste, ‘Bütün amellerinizin içinde en güzel ameliniz namazdır’ diye nakledilmiştir. el-Camiü’s-Sağîr adlı hadis kitabında bu hadis Hz. Sevban, İbn Amr, Seleme, Ebû Umame, Ubade ve Enes (r.a.) gibi beş sahâbeden nakledilmiştir. Yine aynı kitapta İbn Mes‘ud ve Enes (r.a.)’dan namazı vaktinde kılmanın en üstün amel olduğu nakledilmiştir. İbni Ömer ve Ümmü Ferve (r.a.)’dan namazı ilk vaktinde kılmanın en üstün amel olduğu nakledilmiştir. Hepsinin maksadı hemen hemen aynıdır.”¹⁵¹⁵

Muhammed Zekeriyyâ’nın konuyla ilgili ilk önce sahihaynda geçen hadisi delil olarak zikrettiği görülmektedir. Her ne kadar bu rivâyet sahih olsa da müellif konunun daha iyi anlaşılması için mezkûr rivâyeti diğer hadislerle açıklamıştır. Bu da müellifin diğer hadisleri esas rivâyeti sıhhat açısından desteklemek amacından öte konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması için kaydettiğini göstermektedir.

Bu durumun daha iyi bir şekilde anlaşılması için başka bir örnek zikrederim:

2. “Muaz bin Cebel’den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İnsanı kabir azabından kurtaracak Allah’ı zikretmekten daha büyük bir ameli olamaz.”¹⁵¹⁶

¹⁵¹³ Buhârî, Salât, 197; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 286-287.

¹⁵¹⁴ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 287.

¹⁵¹⁵ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 287.

¹⁵¹⁶ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, Kitâbü’z-Zühd, thk. Muhammed Abdüsselma Şahin, (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1999), 151; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 405.

Zekeriyyâ, öncelikle bu rivâyeti Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğini ve hadisi *el-Câmiu's-Sağîr*'de biraz farklı lafızlarla geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca hadisin senedinde geçen râvilerinin de güvenilir olduğunu ancak bir tarikinde ismi geçen Muaz isimli şahsın bilinmediğini de kaydetmiştir. Yine aynı şekilde mezkûr hadisi Taberânî tarafından başka sahih bir senedle nakledildiğini, bu rivâyeti yine bazı lafız farklılıklarıyla Tirmizî, İbn Mâce ve Hâkim en-Nisâbü'rî tarafından güvenilir râvilerle rivâyet edildiğini bildirmiştir.¹⁵¹⁷

Zekeriyyâ'nın söz konusu hadisin izahında yaptığı açıklamaları ve diğer hadislerle yaptığı yorumları ise şu şekildedir:

*“Kabir azabının ne kadar şiddetli olduğunu ancak kabir azabı ile ilgili hadisleri göz önünde bulunduranlar bilirler. Hz. Osman (r.a.) herhangi bir kabrin yanından geçerken o kadar ağlardı ki mübarek sakalı ıslanırdı. Biri ‘Siz Cennet ve Cehennem anılınca kabrin başında ağladığınız gibi ağlamıyorsunuz’ deyince, o ‘Kabir, ahiret menzillerinden ilk menzildir. Kim orada kurtulursa sonraki bütün menziller ona kolaylaşır. Kim orada kurtulamazsa, sonraki menziller gittikçe zorlaşır’ dedi. Sonra Râsûlullah'ın (s.a.v.) şu mübarek hadisini söyledi: Rasûlullah (s.a.v.) ‘Ben kabir azabından daha korkunç bir manzara görmedim’ buyurdu.”*¹⁵¹⁸

Bu izahında müellif, zikrin fazileti yanında kabir azabının korkunç olduğunu bildiren esas rivâyeti sahâbenin menkıbesiyle açıklayarak bu konuda yine Hz. Peygamder'den gelen başka bir hadisi Hz. Osman aracılığıyla delil olarak nakletmiştir. Dolayısıyla esas olan rivâyeti önce sahâbeden örnek vererek kuvvetlendirmiş, ardından sahâbe kavli şeklinde naklettiği hadisi yine Hz. Peygamber'in başka bir hadisiyle desteklemiştir.¹⁵¹⁹

Buraya kadarki izaha genel olarak bakıldığında nakledilen rivâyetler arasında anlam ilişkisinin bulunduğu, delillerin de yine hadisler çerçevesinde sunulduğu ve en önemlisi müellif tarafından aşırı yorumların yapılmadığı görülmektedir.

Zekeriyyâ izahın devamında şunları kaydetmiştir:

¹⁵¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 405.

¹⁵¹⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbî İslâmî, 1996), 4/136; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 406.

¹⁵¹⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 406.

“Hz. Aişe (r.a.) buyuruyor ki: ‘Rasûlullah (s.a.v.) her namazdan sonra kabir azabından Allah’a sığınırdu.’¹⁵²⁰ Hz. Zeyd Râsûlullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu söyledi: ‘Eğer korkudan ölülerinizi gömmekten vazgeçeceğinizden endişe etmeseydim, kabir azabını size göstermesi için Allah’a dua ederdim. İnsanlar ve cinlerden başka her canlı kabirdeki azabı duymaktadır.’¹⁵²¹ Bir hadiste şöyle geçmektedir: Râsûlullah (s.a.v.) bir sefere çıkmıştı. Yolda giderken devesi ürktü. Biri Rasûlullah’a (s.a.v.) ‘Bu deveye ne oldu?’ deyince, Rasûlullah ‘Bir adama kabirde azap ediliyor, onun sesini duyunca ürktü’ buyurdu.”¹⁵²²

Burada zikredilen bilgilere dikkat edilirse, müellifin yine aynı konuda gelen hadisleri naklettiği ve özellikle “Rasûlullah (s.a.v.) her namazdan sonra kabir azabından Allah’a sığınırdu” şeklindeki rivâyetle söz konusu hadisi Hz. Peygamber’in bir sünnetiyle yorumlamaya çalıştığını da görmek mümkündür.

Bu izahın devamında müellifin yine kabir hakkında aktardığı bazı rivâyet ve açıklamaları bulunmaktadır. Konuyla ilgili bütün rivayetleri ise Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel gibi meşhur hadis âlimlerinin eserlerinden nakletmiştir.¹⁵²³ Bu bakımdan Zekerîyyâ’nın hadisleri hadislerle yorumlama yönteminde destek için kullandığı rivâyetleri de muteber kaynaklardan seçmeye özen gösterdiği belirtilebilir. Nitekim tespit ettiğimiz kadarıyla bazı zayıf olan rivâyetleri naklederken; “Hadis âlimlerinin kaidelerine göre zayıf sayılan şöyle bir hadis nakledilmiştir”,¹⁵²⁴ “Öyleyse azap çeşitlerini açıklayan diğer hadisler zayıf olsalar da onlarda herhangi bir şüpheye yer kalmaz. Çünkü Cehennem azabının kendisi zaten son derece şiddetlidir”,¹⁵²⁵ “Bazıları genel olarak bu hadisi zayıf görmüşlerdir. Ama bunda zikredilen faziletleri diğer rivâyetler pekiştirmektedir”,¹⁵²⁶ “Muhaddisler bu hadisin bazı râvileri hakkında söz etmişlerdir. Ancak fazilet bildiren hadislerde bu kadarcık bir zayıflık önemli değildir”¹⁵²⁷ ve “Rivâyet yollarının çokluğundan dolayı Kâdı İyâz’a göre bu hadis geçerli olabilir veya

¹⁵²⁰ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘anî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A‘zamî, (Beyrut: el-Meclisü’l-İlmi, 1983), 2/86.

¹⁵²¹ Müslim, *Cennet*, 4/2200.

¹⁵²² Ebu’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, thk. Ebu Muaz Târik, (Dâru’l-Harameyn, 1995), 3/348; Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 406.

¹⁵²³ Kandehlevî, *Menhecü’l-Hayatü’l-İmaniyye*, 323-325.

¹⁵²⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 248.

¹⁵²⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 312.

¹⁵²⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 426.

¹⁵²⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 612.

faziletler konusuna girdiğinden dolayı zikredilmiştir. Çünkü faziletler bahsinde biraz zayıf olan hadisler zikredilebilir”¹⁵²⁸ tarzındaki açıklamaları yapmıştır. Zekerîyyâ’nın bu açıklamaları ise aynı zamanda eserine aldığı zayıf hadisleri belirtmek istediği şeklinde yorumlanabilir.

Muhammed Zekerîyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’ini incelediğimizde eserdeki bilgilerin büyük çoğunluğunu hadislerden oluştuğuna şahit olmaktadır. Müellif söz konusu hadislerden bir kısmını belirlediği başlıkla ilgili delil olarak naklettiyse, geri kalan rivâyetleri esas olan hadisi desteklemek ve yorumlamak maksadıyla rivâyet etmiştir. Dolayısıyla eserde, delil niteliğinde kullanılan esas hadislerle nispeten bunları desteklemek ve yorumlamak için nakledilen hadislerin sayısı daha fazladır. Başka bir ifadeyle *Fedâil-i A’mâl*’daki rivâyetlerin ekserisi istişhâd ve yorum için zikredilen hadislerden oluşmaktadır. Bu durum aynı zamanda *Fedâil-i A’mâl*’i alanındaki diğer eserlerden farklı kılan bir özelliği olarak da nitelendirilebilir. Nitekim eser, faziletli amellere teşvik eden kaynaklardan biri olmanın yanısıra hadislerin hadislerle yorumlanmasına ilişkin pek çok örneği içermektedir.

Fedâil-i A’mâl’in söz konusu özelliğini tamamlayan bir başka husus ise müellifinin eserindeki hadisleri yorumlamada sünnete başvurmuş olmasıdır. Şimdi burada *Fedâil-i A’mâl*’dan hadisleri sünnetle yorumlanmasına dair birkaç örneği görelim.

1. *Abdumelik b. Umeyr*’den rivâyet edildiğine göre *Rasûlullah (s.a.v.)* şöyle buyurmuştur: *‘Fâtiha sûresinde her hastalığa şifa vardır.*”¹⁵²⁹

Zekerîyyâ, bu rivâyeti Dârimî ve Beyhâkî’nin eserlerinden nakletmiş ve izahında şu yorumları yapmıştır:

*“Âlimler Fâtiha sûresinin iman ve yakîn ile okunduğu zaman dînî ve dünyevî, zâhirî ve bâtinî bütün hastalıklara şifa olduğunu yazmışlardır. Yazıp asmak veya (bir kaba yazıldıktan sonra biraz su katıp) onu içmek bile hastalıklar için faydalıdır. Sahih hadis kitaplarında belirtildiğine göre sahâbîler yılan ve akrep sokmasına karşı, sârâ hastalarına ve deliler üzerine Fâtiha sûresini okumuşlar, Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) de bunu uygun görmüştür.*¹⁵³⁰ Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber’in Sâib b. Yezid (r.a.)

¹⁵²⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 199.

¹⁵²⁹ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 4/2122; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 256.

¹⁵³⁰ Müslim, *Selâm*, 2201.

üzerine bu sûreyi okuduğu ve mübarek tükürüğünü ağrıyan yere sürdüğü bildirilmiştir.”¹⁵³¹

Bu izahta Zekeriyyâ, hadisi ilk önce âlimlerin görüşleri ve Müslüman topluluğunun Fâtiha suresinin şifasından nasıl yararlanacağına dair pratik tavsiyeleriyle açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca bu uygulamanın sahâbe tarafından da yapıldığını, Hz. Peygamber’in ise bu hususu takrirî bir sünnetle onaylandığını belirtmiştir. Hatta Fâtiha suresinin hastalara şifa olarak okunmasının aslında bir sünnet olduğuna zira bunun bizzat Hz. Peygamber tarafından yapıldığına da işaret etmiştir. Dolayısıyla müellif Abdumelik b. Umeyr’den gelen mezkûr sözlü rivâyeti, sahâbe uygulaması ve Hz. Peygamber’in sünnetleriyle yorumlamaya çalışmıştır.

2. Hz. Huzeyfe (r.a.) buyuruyor ki: Rasûli Ekrem (s.a.v.) bir zorlukla karşılaşınca derhal namaza yönelirdi.¹⁵³²

Muhammed Zekeriyyâ, bu rivâyeti Ebu Derda kanalıyla gelen ve aynı zamanda bir sünneti içeren şu hadisle açıklamıştır: “Fırtına çıktığında Rasûlullah (s.a.v)” hemen câmiye gider, fırtına duruncaya kadar câmiden çıkmazdı. Aynı şekilde Ay ve Güneş tutulunca Rasûlullah (s.a.v) derhal namaza yönelirdi.”¹⁵³³

Yine aynı şekilde mezkûr hadisi sahâbe uygulaması olan şu rivâyetle izah etmiştir: “İbn Abbas (r.a.) bir yolculukta iken oğlunun vefat haberini aldı, devesinden inip iki rekât namaz kıldı ve ‘İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn’ dedi ve şöyle buyurdu: ‘Biz Cenab’ı Hakk’ın emrettiğini yapmış olduk.’¹⁵³⁴

Muhammed Zekeriyyâ’nın Fedâil-i A’mâl’inde buna benzer hadisleri sünnete başvurarak yorumlamasına dair yine birçok örnek bulunmaktadır.¹⁵³⁵ Bu örneklerde zikredilen bilgilerin sıhhatiyle ilgili bir çok değerlendirmelerin yapılabileceği gibi bir bakıma müellifin bakışıyla hadisleri sünnetle yorumladığı şeklinde bir kanaate de varmak mümkündür.

¹⁵³¹ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 4/2292; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 257.

¹⁵³² Ebû Davud, *Kitâbü’s-Sünen*, 1319; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 291.

¹⁵³³ Ebu’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Cem’ü’l-Cevâmi’*, thk. Muhtar İbrahim Hâic, (Kahire: Ezher, 2005), 22/71; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 291.

¹⁵³⁴ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, (Müessesetü’r-Risâle, 2001), 31/268; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 291.

¹⁵³⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 216-217; 250, 256, 257, 289, 291, 292, 304, 315, 316, 328, 345, 358, 362, 528, 536, 547, 550, 586-587, 628, 631,

4. Hadisleri Sahâbe, Tâbiûn ve Diğer Âlimlerin Sözleriyle Yorumlaması

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasında başta sahâbe olmak üzere bu alanda söz sahibi olan tâbiûn ve diğer âlimlerin söz ve uygulamalarının rolü önemlidir. Çünkü sahâbe, tebliğ, tebyin ve tezkiye görevlerini yerine getirmekle yükümlü olan Hz. Peygamber'in ilk muhatabı olmuş ve devamlı olarak Hz. Peygamber'in beşerî ve nebevî davranışlarına şahittir. Özellikle sahâbenin inen âyetlere şahitlik etmesi ve bu âyetler karşısında Hz. Peygamber'in tutumlarını gözetmeleri aynı zamanda onların âyet ve hadislerin mahiyeti hakkında geniş bir bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetinin yorumunda sahâbenin söz ve uygulamaları da en önemli kaynaklardan biri kabul edilmektedir. Nitekim İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan hadis ve sünnetin günümüze ulaşması da sahâbe vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Sahâbenin İslâm anlayışı ve sünnete bağlılığına son derece önem veren ve bu alanda müstakil eserler telif eden Muhammed Zekeriyâ, *Fedâil-i A'mâl*'indeki hadis yorumlarını da yine sahâbe kavilleri ve uygulamalarıyla zenginleştirmiştir. Bununla birlikte söz konusu eserinde hadisleri tâbiûn ve diğer âlimlerin veya sûfîlerin sözleriyle de yorumlamaya çalıştığı tespit edilmektedir. Bu yorumların bazıları dolaylı olarak hadislerin şerhleri sayılabileceği gibi bazen de doğrudan konuya girişte nakledilen hadislerle irtibatlıdır.

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki sahâbe, tâbiûn kavli ve diğer bâzı sûfîlerin sözleriyle yapılan yorumları, diğer müstakil tasavvufî hadis şerhleri ve kırk hadis şerhlerinde de görülmektedir. Bu da Zekeriyâ'nın Hucvirî (465/1072), Kuşeyrî (465/1072) ve Gazzâlî (505/1111) gibi sûfîlerin eserlerinde uyguladıkları yöntemi¹⁵³⁶ takip ettiğini göstermektedir.

1. “*Abdullah bin Amr (r.a.) Rasûl-i Ekrem'den şöyle buyurmuştur: ‘(Kıyamet günü) Kur’ân ehline denilecek ki; ‘Kur’ân oku ve (Cennet’in derecelerinde) yükselmeye devam et. Dünyada ağır ağır okuduğun gibi ağır ağır oku. Zira senin kalacağın makam, okuduğun son âyete ulaştığın yerdir.*”¹⁵³⁷

¹⁵³⁶ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 408.

¹⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/404; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 221.

Zekeriyyâ bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Ebu Davûd'un eserlerinde geçtiğini belirtmiş ve rivâyeti iki sahâbînin şu sözleriyle yorumlamıştır:

*“Müminlerin annesi Hz. Ümmü Seleme'ye biri: ‘Peygamber (s.a.v) Allah'ın Kitabı'nı nasıl okurdu?’ diye sorunca, o, ‘Bütün hareketleri belli ederdi. Yani üstün, esre, ötre vs.'yi tam çıkarırdı. Her bir harfi ayrı ayrı belli olurdu’ dedi. Mânasını anlamasa da kişinin Kur’ân-ı Kerîm’i tertille okuması müstehaptır. Hz. İbn Abbas diyor ki: ‘Benim, tertil ile el-Kâria ve İza zülzilet sûrelerini okumam, tertilsiz olarak Bakara ve Âl-i İmran sûrelerini okumamdan daha hayırlıdır.’”*¹⁵³⁸

Görüldüğü gibi müellif hadiste geçen “ağır ağır oku” şeklindeki ifadeyi Hz. Ümmü Seleme'den gelen rivâyetle ilişkilendirerek Kur’ân'ı tecvid ile harflerin hakkını vererek okumak şeklinde açıklamıştır.

İkinci rivâyette ise söz konusu ifadeyi İbn Abbas'ın kavliyle yani bir dinî ıstılah olan tertil ile okumak diye yorumlamıştır. Müellif sahâbeden naklettiği mezkûr yorumların akabinde esas olan hadisi yine bazı âlimlerin görüşleriyle açıklamaya çalışmış ve bu konuda kendi değerlendirmelerini de yapmıştır:

*“Hadisleri şerheden âlimler ve İslâm büyüklerine göre yukarıda geçen hadisin mânası ‘Kur’an'ı Kerîm'in âyetlerini birer birer oku ve Cennet'in derecelerinde birer birer yüksel’ demektir. Çünkü rivayetlerden anlaşıldığına göre Cennet'in dereceleri Kur’an'ı Kerîm'in âyetleri kadardır. Öyleyse kim ne kadar âyeti güzelce okuyabiliyorsa makamı o kadar yüksek olacaktır. Kim de Kur’ân'ı Kerîm'in tamamını okumakta mahir olursa, o en yüksek derecede bulunacaktır. Molla Ali el-Kârî bir hadiste şöyle geçtiğini yazıyor: ‘Kur’ân okuyanın derecesinden daha üstün derece yoktur. Öyleyse Kur’ân okuyanlar âyetlerin sayısı kadar yükseleceklerdir.’”*¹⁵³⁹

İhyâ şerhinde yazıldığına göre her âyet Cennet'te bir derecedir. O halde Kur’ân okuyana ‘Okuduğun miktarda Cennet'in derecelerinde yüksel’¹⁵⁴⁰ denilecektir. Kim Kur’ân'ın tamamını okursa Cennet'in en yüksek derecesine ulaşacak, kim de az bir şey okursa, okuduğu miktardaki bir

¹⁵³⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 222.

¹⁵³⁹ Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002), 4/1469; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 222.

¹⁵⁴⁰ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, (Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, 2010), 1/273.

dereceye ulaşacaktır. Kısaca yükselişin son noktası, okuyuşun son noktası olacaktır. Bana göre yukarıdaki hadisin mânası bir başka anlaşılıyor. Bu mânanın özeti şudur: Yukarıdaki hadiste derecelerin yükselmesi, âyetlerin (sayısına) göre her âyette bir derece yükselmek değildir. Çünkü bu yükselişte tertil ile okuma ve okumama arasında, görünüşte hiçbir ilgi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira (bu durumda) ister tertil ile olsun ister tertilsiz, bir âyet okuyunca bir derece yükselecektir. Bunun aksine (yukarıdaki) hadiste keyfiyet yönünden ayrı bir yükselme kasdedilmiştir. Bu yükselişte tertil ile okumanın ve okumamanın tesiri vardır. Öyleyse kişi dünyada (Kur'ân'ı) hangi tertil ile okuyorsa, âhirette de aynı tertille okuyabilecek ve ona göre dereceleri yükselmeye devam edecektir.”¹⁵⁴¹

Müellif burada konu hakkında gelen başka bir hadisi, sahâbe kavlini ve âlimlerin görüşlerini belirtmiş ve bunların arasındaki anlam bütünlüğünü değerlendirmeye çalışmıştır. Bu değerlendirmesinde *İhyâ*'da yer alan konuyla ilgili şerhe katılmadığını, nitekim bu şerhte Ümmü Seleme ve İbn Abbas'ın işaret ettiği tecvidle ya da tertille okumaya ihtimam gösterilmediğini ima etmiş ve her yükselişte tertille okuyanın mahâretinin dikkate alınması gerektiğini belirtmeye çalışmıştır. Nitekim son cümlesinde kişinin dünyadayken hangi tertille okuyorsa, âhirette de bunun etkisinin olacağını ya da dünyada tertille okuyanın amelinin zayi olmayacağını ifade etmeye çalışması bunu göstermektedir.

Netice itibarıyla Zekerîyyâ bu değerlendirmesinde öncelikli olarak aktardığı dinî bilgiler ve bunların çerçevesinde yapılan âlimlerin yorumları arasındaki irtibatı mümkün mertebe kurmaya çalışmıştır. Ancak iki rivâyetin birbiriyle çelişkili görünmesine neden olabilecek *İhyâ*'daki yoruma itiraz etmiş ve dinî bilgiler ile yorumlar arasındaki anlam ve irtibat kopukluğunun olabileceği ihtimaline kayıtsız kalmamıştır. Bu konuda müellifin “*Bana göre yukarıdaki hadisin mânası bir başka anlaşılıyor*” diyerek her iki hadis arasında ilişki kurmaya yönelik olan son açıklamayı yapması bunun bir göstergesidir. Ayrıca bu konu hakkında kendi görüşünü beyan etmeden önce “*Eğer (benim bu görüşüm) doğru ise Allah'ın yardımındandır. Eğer yanlış ise benim kendi eksikliğimden ve şeytandandır. Allah ve Resûlü bundan uzaktır*”¹⁵⁴² ya da

¹⁵⁴¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 223.

¹⁵⁴² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 223.

“Benim acizane görüşüme göre”¹⁵⁴³ şeklindeki uyarı ve ihtiyat mahiyetinde söylediği bu sözleri, onun aynı zamanda yanlış ve aşırı yorumlardan son derece imtina ettiğini ortaya koymaktadır.

2. “Ebu Mûsa’dan gelen bir rivâyette Râsûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ‘Allah’ı zikredenle zikretmeyenin misali, diri ile ölü gibidir.”¹⁵⁴⁴

Müellif bu hadisi Buhârî, Müslim ve Beyhâkî’de geçtiğini belirtmiş konuyla ilgili Hâkim et-Tirmizî’nin şu yorumuna yer vermiştir:

“Allah’ı zikretmek kalbi taze tutar ve yumuşatır. Kalp, Allah’ın zikrinden uzaklaşınca nefsin harareti ve şehvetin ateşiyle katılaşır. Böylece diğer âzâlar da katılaşmış olurlar ve itaatten geri kalırlar, o âzâları çekseniz kırılırlar. Kuru bir dal gibi eğmekle eğilmez, sadece kesilip yakmaya yararlar.”¹⁵⁴⁵

Zekeriyyâ’nın naklettiği bu yorum ile konu hakkındaki esas rivâyeti arasında mecâzî yani dolaylı bir anlam ilişkisi vardır. Nitekim bu yorumunda Hâkim et-Tirmizî, diri veya ölü olmasını kalbin yumuşak olup, olmaması şeklinde açıklamıştır.

Fedâil-i A’mâl’i incelediğimizde hadislerin sahâbe kavli ve diğer âlimlerin bunların arasında özellikle tasavvuf erbâbının fikirleriyle yorumlanan yine pek çok örneklerin bulunduğunu tespit etmekteyiz.¹⁵⁴⁶ Ancak mevzunun anlaşılmasında zikrettiğimiz iki örnek yeterli olduğundan konuyu burada sonlandırmayı uygun görmekteyiz.

5. Hadisleri İsrâiliyât Rivâyetleriyle Yorumlaması

İsrâiliyât, Yahudilik ve Hristiyanlıktan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terimdir. Tefsirlerden sonra İsrâilî rivayetlerin en çok yer aldığı eserler tarih, tabakât ve hadis kitaplarının olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁴⁷ Bir hadis eseri olan *Fedâil-i A’mâl*’i incelediğimizde İsrâiliyât’a dair bilgilerin çok az miktarda zikredildiğini görmekteyiz. Eserde tespit edebildiğimiz bu türe ait bilgilerin ise Hz. Peygamber ve sahâbeye izafe edilerek nakledilen haberler olmayıp, çoğunun bir hikâye ya da nasihat

¹⁵⁴³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 248.

¹⁵⁴⁴ Buhârî, Zikir, 5/2353; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 395.

¹⁵⁴⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhul Beyan*, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2010), 3/22; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 396.

¹⁵⁴⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 218; 219; 222, 232, 236, 248, 257, 260, 264, 289, 304, 315, 317, 319, 332, 359, 392, 393, 394, 396, 397, 400, 406, 414, 419, 452, 455, 460, 473, 531, 613, 621, 653.

¹⁵⁴⁷ İbrahim Hatiboğlu, “İsrâiliyât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 23/195-199.

tarzındaki bazı bilgiler olduğunu görmekteyiz. Ayrıca müellifin İsrâîlî bilgileri aktarırken “*Tevrattan şöyle bir rivâyet vardır*”¹⁵⁴⁸ diye bilgilendirme yapmış olduğunu da müşahade etmekteyiz.

Şimdi burada konuya dair *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan şu örneği zikretmek istiyoruz.

Zekeriyyâ, Beyhakî'nin rivâyet ettiği “*Ey Kur'ân ehli, Kur'ân'ı yastık edinmeyiniz ve onu gece gündüz hakkıyla okuyunuz. O'nu yayınız ve onu güzel sesle okuyunuz. Mânalarını düşününüz. Tâ ki felâha eresiniz. Kur'ân'ın mükafatını dünyada istemeyiniz. (Ahirette) onun büyük mükafatı vardır*”¹⁵⁴⁹ meâlindeki hadisi rivâyet ettikten sonra hadiste geçen “*Mânalarını düşününüz*” ifadesini İsrâîlî bir bilgiyle yorumlamaya çalışmıştır:

“*O'nun manasını düşününüz*’ sözüne gelince İhyâ'da Tevrat'tan şöyle bir rivâyet vardır: Allahu Teâlâ buyuruyor ki; ‘Ey kulum, Ben'den utanmıyor musun? Yolda yürürken bir dostunun mektubu sana ulaştığı zaman duruyorsun, ayrı bir yere oturarak dikkatle okuyorsun, bütün kelimeleri teker teker düşünüyorsun da kendisinde senin için her şeyi açıkladığım ve iyice düşünesin diye önemli meseleleri defalarca tekrarladığım kitabım sana ulaştığında onu pervasızca atıyorsun. Acaba ben senin yanında dostlarından daha mı değersizim? Ey kulum! bazı dostların yanına oturup konuştuklarında sen tamamen onlara yöneliyorsun, kulak veriyorsun, iyice düşünüyorsun. O esnada başka birisi seninle konuşmaya başlarsa onu işaretle durduruyor ve menediyorsun. Kelâmım vasıtasıyla seninle konuştuğum zaman hiç kulak vermiyorsun. Acaba ben senin yanında dostlarından daha mı önemsizim?’”¹⁵⁵⁰

Müellif her ne kadar İsrâîlî kaynaklarında geçen bu yorum hakkında herhangi bir beyânatta bulunmadıysa da metin içinde geçen kitabın Allah tarafından indirilen Tevrat olduğu ve bu ilâhî kaynağı Kur'ân ile kıyaslamaya çalıştığını anlamak mümkündür. Ayrıca metinde Allah Teâlâ'nın kuluna Tevrat'ı okuyup amel etmesi isteğinin aynısının Kur'ân için de geçerliği olduğu mesajını vermeye çalıştığı da hissedilmektedir.

¹⁵⁴⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 244.

¹⁵⁴⁹ Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah Tebrizî, *el-Miškâtü'l-Mesâbih*, thk. Muhammed Nasuruddin Elbânî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985), 1/676; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 242.

¹⁵⁵⁰ Gazzâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*, 1/275; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 244.

6. Hadisleri Tarihî Vâkıalarla Yorumlaması

Muhaddisler hadis araştırmalarında târih bilgisinden çokça istifade etmişlerdir. Özellikle metin ve sened tenkidinde târihî bilgilere sık sık müracat ettikleri de bilinmektedir. Nitekim bu konuda Süfyân es-Sevrî'nin (ö. 161/777) “*Râviler yalan söylemeye başlayınca, biz de onlara târih silahıyla karşı koyduk*”¹⁵⁵¹ demesi meşhurdur. Bu bakımdan hadislerin sıhhatini belirlemede başvurulmuş en önemli kriterlerden biri de hadisin tarihî haber ya da olaylara uygun olmasıdır. Âlimlerin bir kısmına göre hadis olduğu iddia edilen haberlerin târihî gerçeklere uygun düşmeyişi onların uydurma olduğunu göstermiştir.¹⁵⁵² Böylesi birçok uydurma metinler, târih bilgisi yardımıyla kolayca tanınmış ve pek ehemmiyetli tenkitlere mevzû teşkil etmiştir.¹⁵⁵³

Tarihî bilgiler, hadislerin sıhhatini tespitinde önemli bir role sahip olabildiği gibi bunların doğru anlaşılması ve yorumlanmasında da etkili olmaktadır. Nitekim Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* kapsamında kaleme aldığı *Hikâyât-ı Sahâbe*'sindeki rivâyetlerin bazılarını ashabın baştan geçirdiği tarihî olaylarla yorumlaması buna dair örneklerden biri sayılabilir. Bu örneklere baktığımızda müellifin tarihî bilgilerden hadislerin doğruluğunu teşhis etmekten ziyade daha çok bunların doğru anlaşılması ya da yorumlanması için istifade ettiğini görmekteyiz. Bu tür örneklerin bazıları *Fedâil-i A'mâl*'in diğer bölümlerinde de geçmektedir.¹⁵⁵⁴ Şimdi burada mevzuyla alakalı *Hikâyât-ı Sahâbe* haricindeki diğer bölümlerden misal getirmeye çalışacağız.

1. *Abdullah b. Amr'dan rivâyet edilmiştir: Bir gün Resûlullah (s.a.v.) namazdan bahsediyordu. Şöyle buyurdu: “Her kim namazı gereği üzere kılarsa, kıyamet günü namaz onun için nur olur. Hesaba çekileceği zaman onun delili olur ve kurtuluşuna sebep olur. Her kim de namaza önem vermezse kıyamet günü ne onun için bir nur ne yanında bir delil ne de kurtuluşuna sebep olur. Kıyamet günü Firavun, Karun'la, Hâmân ve Ubeyy İbn-i Halefle birlikte haşrolunur.”*¹⁵⁵⁵

¹⁵⁵¹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medenî, Medînetü'l-Münevvere, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 119.

¹⁵⁵² İbn Kayyım el-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, çev. Hanifli Akın, (İstanbul: Karınca yayınları, 2015), 83.

¹⁵⁵³ Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler, Menşei ve Tanıma yolları Tenkidi*, (Ankara: DİB yayınları, 1984), 185.

¹⁵⁵⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 300, 311, 322, 322, 326, 328, 349, 358, 389, 406, 413, 476, 478, 479, 480, 483, 528, 545, 553, 594, 617, 630.

¹⁵⁵⁵ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 3/1789; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 310-311.

Muhammed Zekerıyyâ, hadisin mânasını ve rivâyette ismi geçen Ubey b. Halef'in şahsiyetini Hz. Peygamber'le ilgisi olan bir tarihî olayla yorumlamıştır. Buna göre Ubey b. Halef, Hz. Peygamber'e "*Ben bir at besliyorum ve ona çok iyi bakıyorum. Ona binip seni öldüreceğim*" demiştir. Bunun karşılığında Hz. Muhammed (s.a.v.) de "*İnşallah ben seni öldüreceğim*" diye cevap vermiştir. Nihayet Uhud savaşında Ubey b. Halef tekrar; "*Eğer bugün o kurtulursa benim sonum iyi değil*" diyerek Hz. Paygamber'e saldırmaya çalışmış ancak Hz. Peygamber, bir mızrakla onu hafif bir şekilde yaralamıştır. Mızrak, Ubey b. Halef'in boynunda hafif bir sıyrık oluşturmalarına rağmen büyük bir acı çekerek "*Muhammed beni öldürdü*" diye bağırmıştır. Olaya şahit olan Ebû Süfyan, "*Küçük bir sıyrıktan dolayı bu kadar bağırılır mı?*" diye onu ayıplamıştır. Bunun üzerine "*Muhammed Mekke'de bana, 'Seni öldüreceğim' demişti. Ben daha o zaman kesinlikle onun eliyle öldürüleceğimi anlamıştım. Artık ondan kurtulamam...*" diyerek şiddetli bir acıyla Mekke'ye ulaşmadan ölmüştür.¹⁵⁵⁶

Zekerıyyâ, tarihî bir hadiseyi içeren bu rivâyeti anlattıktan sonra, esas hadis ile bu olay hakkında şöyle bir değerlendirmede yapmıştır:

"Bu, biz Müslümanları gayrete getirecek ve ibret alınacak bir olaydır. Bir kafir, hem de azılı ve şiddetli bir düşman, Efendimiz sallallahu aleyhi vesellem'in sözünün doğruluğuna o kadar inanıyor ki, kendisini öldüreceğinde hiç tereddüt ve şüphe etmiyor. Fakat biz Müslümanlar, Efendimizin bir Peygamber olduğunu ve onun doğruluğunu kabul etmemize rağmen, onun sözlerinin kesin olduğunu söylememize ve onu gerçekten sevdiğimizi iddia etmemize rağmen, onun ümmetinden olmakla övünmemize rağmen, emirlerini ne kadar yerine getiriyoruz? Onun bildirdiği azabı gerektiren şeylerden ne kadar korkuyor ve titriyoruz. Bunu herkes, başını önüne eğerek (düşünürse) anlayabilir. Bir kimse başkası hakkında ne diyebilir ki?"¹⁵⁵⁷

Hadisin mânasında, namazı dosdoğru kılan kimse için kıyamette güzel şeylerin vaadedilip, onu hakkıyla yerine getirmeyenler için ise kıyamette korkunç şeylerin yaşanacağını bildiren uyarı niteliğindeki bilgiler yer almaktadır.

¹⁵⁵⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu't-Tâberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Mısır. Dârü'l-Ma'rîf, 1927) Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 311.

¹⁵⁵⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 311.

Muhammed Zekerıyyâ, mezkûr izahında öncelikli olarak İslâm düşmanı olan Ubey b. Halef'in isminin neden önde gelen Firavun ve Hâmâm gibi kâfirlerle birlikte anıldığının sebebini tarihî bir olay ve kendi yorumlarıyla anlatmıştır. Ayrıca Ubey b. Halef ile Hz. Peygamber arasında yaşanan tarihî bu olayı, esas olan hadisin mânasıyla ilişkilendirmeye de çalışmıştır. Nitekim müellif burada, Hz. Peygamber'in vaadinin henüz dünyada iken tecelli ettiğini, oysa âhiretle alakalı müjde ve tehditlerine ise daha çok önem verilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.

7. Hadisleri Şiirle Yorumlaması

Müellif hadisleri bazen şiir, rüyâ ve kıssalarla da yorumlamıştır. Ayrıca tasavvuf hadis şerhçiliğinde meşhur olan işârî ve bâtinî yorumları yanında hadisleri yaşadığı dönemin şartlarıyla karşılaştırarak yorumlaması da onun *Fedâil-i A'mâl*'ine farklı cihetlerden zenginlik katmıştır.

Araştırmamızın devamında Zekerıyyâ'nın söz konusu hadis yorum yöntemlerini de birer örnekle izah etmeye çalışacağız.

Şimdi burada müellifin hadisleri şiirlerle yorumlamasına ilişkin bazı örnekleri zikredeceğiz.

1. Zekerıyyâ, *Fedâil-i Kur'ân* bölümünde Kur'ân'ı Kerîm'i okumak ve ezberlemekle ilgili ana başlıkla doğrudan alakalı bir hadis zikretmiş ve bu hadisi “*Kim Kur'ân'ı Kerîmi ezberlemeye çalışır ve bu uğurda zorluk ve zahmetlere katlanırken ölüm gelirse (kıyamet günü) hâfızlardan sayılacaktır*” meâlindeki bir diğer rivâyetle açıklamıştır.¹⁵⁵⁸

Destek maksadıyla naklettiği bu rivâyeti ise aşağıdaki şiirle izah etmiştir:

“O'nun lütûfları kuşatmıştır herkesi, ey Şehîdî.

Buğzu mu vardı sana, sende bir liyâkat olsa idi.”

Şiirin mânasına dikkat edilirse, Allah'ın rahmet ve merhametinin sınırsız ve kapsayıcı olduğu ve güzel amel işleyenlerin şüphesiz mükâfatlandıracağına işaret edilmektedir. Bu bakımdan hadiste vaadedilen dereceye kavuşmak için kişinin dünyada iken Kur'ân'ı Kerîmi çokça okuyup, amel etmesi ve bunu yaptığı takdirde karşılığını fazlasıyla mutlaka alacağı da ima edilmiştir.

¹⁵⁵⁸ Ali el-Kârî, *Mirkatü'l-Mefâtiḥ*, 4/1470; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 223.

2. Müellif, *Fedâil-i Zikir* bölümünde konuyla alakalı Ebu Musa tarafından rivâyet edilen ve sahihaynda geçen şu hadisi nakletmiş “*Allah’ı zikredenle zikretmeyenin misali, diri ile ölü gibidir*”¹⁵⁵⁹ ve bu hadisi şu şiirle yorumlamıştır:

*“Benim yaşadığım, hayat değildir,
Ancak dostuyla buluşan diridir.”*¹⁵⁶⁰

Bu şiirinde müellif Allah’a dost diye hitap etmiş, buluşmak ifadesiyle O’nu zikretmeyi, devamlı hatırında tutmayı kastetmiştir. Böylece esas rivâyetle şiir arasında bir bağ kurarak, hadisi bu iki mısrayla yorumlamaya çalışmıştır.

8. Hadisi Rüya ile Yorumlaması

Hadisleri rüya ile yorumlama konusunu ele alan çalışmalarda bu yöntemin genellikle mutasavvıflar tarafından uygulandığı belirtilmektedir. Bu yöneme göre sûfiler rüya tecrübeleriyle hadislerin ihtiva ettiği konulara açıklık getirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁶¹ Tespit ettiğimiz kadarıyla Muhammed Zekeriyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’indeki hadislerin rüya ile yorumlanması yönteminde de müellifin kendi rüyasından hiçbir yerde bahsetmediği, bunun yerine rivâyetlerin farklı cihetlerden anlaşılması için başta tasavvuf ehli olmak üzere sahâbe ve hadis âlimlerinin rüyalarını zikrettiği görülmektedir.¹⁵⁶² Eserdeki hadislerin izahı kısmında yer alan rüya bahislerini incelediğimizde ise bunların bazılarında “*Şeyh falanca tasavvuf ehlinde meşhur bir zattır*”,¹⁵⁶³ “*Falanca Allah dostu meşhur bir kadındır*”¹⁵⁶⁴ ya da “*Filanca bir hadis âlimidir*”¹⁵⁶⁵ şeklindeki ifadelerle rüya sahiplerinin şahsiyetlerini açıkladığı ve özellikle rüya ile alakalı bilgileri çoğu zaman “*Allah dostu*” diye de nitelendirdiği sûfilerden naklettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kapsamda naklettiği yorumların çoğu gerçekleri yansıtmayan bilgilerden oluştuğu da dikkat çekmektedir.

Müellif Kur’ân’ın faziletleriyle ilgili geçen şu hadisi zikretmiştir:

¹⁵⁵⁹ Buhârî, *Zikir*, 5/2353; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 395.

¹⁵⁶⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 395.

¹⁵⁶¹ Gökçe, *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, 479.

¹⁵⁶² Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 346.

¹⁵⁶³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 346.

¹⁵⁶⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 476.

¹⁵⁶⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 238, 297, 326, 346, 418, 474, 476, 487.

“Sizler Allah’ın Zâtından sadır olan bir şeyden, yani Kur’ân’dan daha üstün bir şeyle Allah’a dönüp yaklaşılamazsınız”¹⁵⁶⁶

Zekeriyyâ, bu rivâyeti İbn Hanbel’in şu rüyasıyla yorumlamaya çalışmıştır:

“Ben rüyamda Allahu Teâlâ’yı müşahede ettim ve ‘Huzuruna yaklaşmak için en iyi şey nedir?’ diye sordum, “Ey Ahmed, Benim Kelâmım (olan Kur’ân’dır)’ buyurdu. Ben, ‘Manasını anlayarak mı yoksa anlamayarak mı?’ deyince ‘Anlayarak okunsun veya anlamayarak, her ikisi de bana yaklaşmaya sebeptir’ buyurdu.”¹⁵⁶⁷

9. Hadisleri Kıssalarla Yorumlaması

Nasihat, güzel öğüt ve kıssaların insan fitratına olan etkisi, tarihte olduğu gibi günümüzde de büyük önem arz etmektedir. Buna bağlı olarak vaaz ve kıssalar, diğer dinlerde olduğu gibi İslâmî dâvet, tebliğ ve irşâd faaliyetleri arasında da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵⁶⁸ Bu bakımdan dünyanın en kalabalık cemaati olarak bilinen ve İslâmî tebliği esas gayeleri olarak belirleyen Tebliğ Cemaati’nin en önemli kurucularından biri Muhammed Zekeriyyâ da *Fedâil-i A’mâl*’inde bu hususa büyük önem göstermiştir. Nitekim *Fedâil-i A’mâl*’i incelediğimizde konuların işlenmesi ve okuyucunun anlatılan mevzulardan etkilenmesi için sık sık kıssalara yer verildiğini görmekteyiz. Çünkü kıssaların yorulan zihinlerde uyarıcı bir tesirinin olduğu, anlatılmak istenen konunun daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağladığı belirtilmektedir. Ayrıca kıssalar, ihtiva ettiği teşvikler ve anlatılmak istenen mânaları insan zihninde kolayca şekillenmesine yardım ettiği için aynı zamanda başarılı bir eğitim metodu olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte kıssa metodu iyi olanın öğretilmesi, bazı hataların düzeltilmesi ve doğruya yönlendirmede en tesirli metotlardan biri sayılmaktadır.¹⁵⁶⁹ Konuya bu çerçeveden baktığımızda *Fedâil-i A’mâl*’da ve Tebliğ Cemaati’nin davet ve irşat çalışmalarında kıssa anlatmaya büyük önem verildiğini, davetin neredeyse her aşamasında kıssa anlatma yönteminin kullanıldığını görmekteyiz. Bu bakımdan kalabalık bir nüfusu etkilemesinde

¹⁵⁶⁶ Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990), 1/741; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 238.

¹⁵⁶⁷ Gazzâlî, *İhyau Ulumi’d-Din*, 1/274; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 238.

¹⁵⁶⁸ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları: Vaaz ve Kıssacılık*, (İstanbul: Çamlıca yayınları, 2002); Hasan Cirit, “Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri”, *Diyanet İlmi Dergi*, 36/1, (2000), 19.

¹⁵⁶⁹ Ahmet Uyar, “Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/ 20, (2015) 27.

Tebliğ Cemaati'nin bu yöntemi kullanmasının konumuz açısından büyük bir önem arz ettiğini belirtebiliriz.

Öte yandan İslâmî tebliğ, kıssa metodu bakımından ele alındığında bunun özelde Kur'ân ve sünnete, genelde ise dinin bütün yönleri ve aslî şekline uygun olması gerekmektedir. Ancak tarihte olduğu gibi günümüzde de pek çok vaiz ve hatiplerin bu hususa yeterince önem vermediği, çoğu zaman farkında olmaksızın İslâm'ın temel prensiplerine uygun olmayan uydurma rivâyet ve akla aykırı kıssaları anlattıkları bilinmektedir. Özellikle bu durumun günümüz açısından daha çok Tebliğ Cemaati ve *Fedâil-i A'mâl* eseri için geçerli olduğu iddiası birçok araştırmacı tarafından ilmî makale ve kitaplarda belirtilmektedir. Ayrıca bu hususun azımsamayacak sayıdaki bir topluluk tarafından da dile getirilmekte olduğu da malumdur. Dolayısıyla biz burada öncelikli olarak Muhammed Zekeriyâ'nın söz konusu eserindeki hadislerin kıssalarla yorumlama yöntemini tespit etmeye çalışacağız.

Fedâil-i A'mâl'da yer alan kıssa ve hikâyelerin toplumun dinî ve sosyal yaşamı üzerindeki etkisini ise araştırmamızın son kısmında değerlendireceğiz.

1. Hz. Huzeyfe (r.a.) buyuruyor ki: Rasûli Ekrem (s.a.v.) bir zorlukla karşılaşınca derhal namaza yönelirdi.¹⁵⁷⁰

Zekeriyâ, ilk önce esas olan mezkûr hadisi şu rivâyetle desteklemiştir:

“Bir hadiste bildirildiğine göre bir kimsenin din ve dünya ile ilgili bir ihtiyacı olursa, o ihtiyaç ister mülkün sahibi Allah ile ilgili, isterse insanlarla ilgili olsun, o kimse güzel bir şekilde abdest alıp, iki rekât namaz kılsın.”¹⁵⁷¹

Mâna olarak naklettiği bu hadisi ve esas olan rivâyeti ise aşağıdaki kıssa ile yorumlamıştır:

“Vehb bin Münebbih rahmetullahi aleyh diyor ki: İhtiyaçlar Allahu Teâlâ'dan namaz ile istenmelidir. Önceki insanlar bir felaketle karşılaşınca sadece namaza yönelirlerdi. Kimin başına bir felaket gelse derhal kendini namaza verirdi. Denilir ki, Kûfe şehrinde bir hamal vardı. İnsanlar ona çok güvenirlerdi. Güvenilir olmasından dolayı tacirlerin para, eşya vs.'lerini taşırdı. Bir seferinde yolda bir kişiye rastladı. O kişi hamala nereye gideceğini sordu. Hamal “Falan şehre gidiyorum” deyince, o “Ben de oraya gitmek istiyorum, yayan gidebilseydim seninle giderdim. Acaba bir dinar versem beni de bineğine alabilir misin?” dedi. Hamal bunu kabul ederek onu katırına

¹⁵⁷⁰ Ebû Davud, *Kitâbü's-Sünen*, 1319; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 291.

¹⁵⁷¹ Tirmizî, *Süneni't-Tirmizî*, 1/489; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 293.

bindirdi. Yola koyuldular. Nihayet yol ikiye ayrıldı. Adam “Hangi yoldan gideceğiz?” dedi. Hamal ona yolu gösterdi. Adam “ikinci yol daha kestirmedir. Hayvan için de kolaylık olur ve bol ot bulunur” dedi. Hamal “Ben bu yoldan hiç gitmedim” deyince, adam “Ben bu yoldan defalarca gittim” dedi. Hamal “Peki senin dediğin olsun, bu yoldan gidelim” dedi.

Biraz gittikten sonra yol korkunç bir ormanda son buldu. Orada pek çok ölmüş insan cesetleri vardı. Adam hayvandan indi ve belinden bir hançer çıkararak hamalı öldürmeye karar verdi. Hamal “Beni öldürme de bu katırı ve bütün eşyaları al. Zaten senin maksadın bunları almaktır” dedi. Adam bunu kabul etmedi ve “Seni öldüreceğim, sonra da eşyalarını alacağım” diye yemin etti. Hamal çok yalvardı ama zalim hiç dinlemedi. Hamal “Peki öyleyse son olarak iki rekât namaz kılmama izin ver” dedi. Adam kabul etti ve gülerek “Çabuk kıl, şu gördüğün ölümler de aynı şeyi istemişlerdi fakat onların kıldıkları namaz, onlara bir fayda vermedi” dedi. Hamal namaza başladı. Fatıha’yı okuduktan sonra aklına hiçbir sûre gelmedi. Bir taraftan o zalim namazı çabuk bitirmesi için ısrar ediyordu. Elinde olmadan hamalın dilinden şu ayet dökülmeye başladı:¹⁵⁷²

“أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَا”

“Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile başka ilâh mı var? Ne kadar az düşünüyorsunuz!”¹⁵⁷³

Ayeti okuyor ve ağlıyordu. O anda, başında parlak bir miğfer olan atlı birisi belirdi ve elindeki mızrağı zalime vurarak öldürdü. Zalimin ölüp düştüğü yerden alevler yükselmeye başladı. Namaz kılmakta olan hamal kendinden geçerek secdeye kapandı Cenab-ı Hak’ka şükretti. Namazdan sonra atıyla doğru koştu ve “Allah için söyle, sen kimsin ve nasıl geldin?” dedi. Atlı, “Ben ayetteki darda kalanların dualarına cevap veren Allah’ın kuluyum. Şimdi emniyettesin, istediğin yere gidebilirsin” dedi ve kayboldu.¹⁵⁷⁴

Müellif burada zikrettiği hadis ve âyetlerin tecellisini bu kıssa vasıtasıyla göstermeye çalışmıştır. Kıssada anlatılan olaylar arasında gayıptan birisinin ortaya çıkması ve zâlimi öldürüp tekrar kaybolması yönündeki bilgiler akla aykırı gelmektedir. Dolayısıyla bu kıssanın *Fedâil-i A’mâl*’da yer alan

¹⁵⁷² Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 293.

¹⁵⁷³ Neml, 93/62.

¹⁵⁷⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 293-294.

hurafelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kıssanın söz konusu naslarla mânâ olarak bağlantısı olsa bile bunların doğru anlaşılıp, yorumlanması meselesinde gerçekleri yansıtmadığı, mezkûr âyet ve hadislerle amel konusunda da muhatabının farklı beklentilere girmesine elverişli olduğu kaydedilebilir.

Öte yandan bu kıssa, *Fedâil-i A'mâl*'in Arapça tashihi baskısında zikredilmemiş, tam aksine ayıklanmıştır. Nitekim daha önceki bahislerde işaret edildiği gibi eserde yer alan hurafe ve mevzû hadislerle yöneltlen eleştirilerden dolayı *Fedâil-i A'mâl*'in Arapça baskısında pek çok ayıklama ve düzeltmeler yapılmıştır. Söz konusu kıssanın kitabın Arapça neşrinde bulunmaması da bunun en bariz delillerinden biri sayılabilir. Ancak bu kıssanın *Fedâil-i A'mâl*'in Türkçe¹⁵⁷⁵ ve Kırgızca¹⁵⁷⁶ gibi farklı dillerdeki tercümelerinde beyan edilmesi ise esere yöneltlen eleştirilerin isabetli olduğunu göstermektedir.

Fedâil-i A'mâl'in diğer dillerdeki baskılarını incelediğimizde hadislerin daha iyi anlaşılması ve etkili olması maksadıyla birçok kıssaya yer verildiğini görmemiz mümkündür.¹⁵⁷⁷ Hatta bazı yerlerde “Allah Dostlarının Hayatlarından Örnekler” şeklinde akla, insan tabiatına ve doğanın fizikî kurallarına aykırı gelen bazı kıssaları içeren müstakil alt başlıkların bulunması da dikkat çekmektedir.¹⁵⁷⁸ Nitekim bu bilgilerin İslâm'ın özüne aykırı olması yanında toplumun da İslâm'ı yanlış anlamasında son derece olumsuz etkilerinin olacağı kesindir.

Bütün bunların yanında *Fedâil-i A'mâl*'deki bütün kıssaları tamamen akla aykırı gelen hurafeler olarak nitelendirmek de doğru değildir. Zira bunların arasında Hz. Peygamber ve ashabı yanında diğer âlimlerin hayat hikâyeleri olarak nakledilen bilgiler de bulunmaktadır. Bu bilgilerin bazılarının güvenilir olduğunu söylemek mümkün olmasa da diğerlerine nispeten aşırı derecede akla aykırı bilgileri içermediği belirtilebilir:

Örneğin namazda huşu ve huzunun öneminden bahsettiği bölümde hadislerin daha da iyi anlaşılması ve tesirli olması için şu hikâyelere yer verilmiştir:

¹⁵⁷⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 293.

¹⁵⁷⁶ Kandehlevî, *Fazail Amal*, 107.

¹⁵⁷⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 237, 242, 260, 294, 305, 317, 321, 325, 347, 348, 366, 369, 398, 404, 411, 420, 453, 464, 469, 474, 495, 551, 552, 646.

¹⁵⁷⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 346-3451.

“Hz. Ali’nin kıssası meşhurdur. Muharebe esnasında kendisine bir ok isabet etse namazda iken çıkarılırdı. Bir defasında uyluğuna ok saplandı. Etrafindakiler çıkarmaya uğraştılar fakat çıkaramadılar. “Namaza durduğu zaman çıkaralım” diye aralarında meşveret yaptılar. O nafile bir namaza başladı, secdeye gidince oku hızla çekip çıkardılar. Namazı bitirince etrafındaki topluluğa bakarak, “Siz oku çıkarmak için mi geldiniz?” buyurdu. Halk “Biz onu çıkardık bile” dediler. O “Benim haberim olmadı” buyurdu.”¹⁵⁷⁹

3. “Müslim bin Yesar namaz kılacağı zaman ev halkına “Siz konuşabilirsiniz, ben sizin konuştuklarınızı duymuyorum” derdi.”¹⁵⁸⁰

Örnek olarak zikrettiğimiz mezkûr kıssalar yine aynı şekilde Arapça olarak yayınlanan *Fedâil-i A’mâl*’da bulunmamaktadır. Bunun bir sebebi, bunların yaşanmış hadiseler olması konusunda ihtimallerinin zayıflığı ve bu kıssaların aynı zamanda birer menkıbe olmalarıdır. Zira *Fedâil-i A’mâl*’in Arapça olarak bazı kısaltmalarla yayınlanmasını tetikleyen nedenlerden biri tasavvuf ilkelerine şiddetle karşı duran Selefilerin eleştirilerinden kurtulmak ve Arap dünyasında Tebliğ Cemaati çalışmalarını yaygınlaştırmak olmuştur.

10. Hadisleri İşârî Yöntemle Yorumlaması

Başlangıçtan bugüne kadar, hadisler de Kur’ân gibi genel anlamıyla zâhiri, bâtinî ve işârî olmak üzere üç şekilde yorumlanmıştır. Bu üç yöntem arasında hadisleri işârî yorumlarla izah etme yaklaşımı daha çok sûfiler tarafından tercih edilmiştir.¹⁵⁸¹

Sözlükte bir şeye, vücut azalarıyla işaret etmek, göstermek, imâ etmek, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etmek, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatmak gibi mânalara gelen işâret,¹⁵⁸² hadisleri yorumlamada imâ ve işâret yoluyla kurallarına bağlı kalarak rûhânî, manevî ve işârî olarak şerh etmek olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸³ Bu bakımdan sûfiler işârî yorumlarda bazı kural ya da şartlara riayet edilmesi gerektiğine her zaman dikkat etmişlerdir. İşârî

¹⁵⁷⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 368; Kandehlevî, *Fazail Amal*, 193.

¹⁵⁸⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 368; Kandehlevî, *Fazail Amal*, 193.

¹⁵⁸¹ Fikret Karapınar, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 5/2, (2007), 89; Ahmet Yıldırım, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/13, (2004) 13.

¹⁵⁸² Yıldırım, “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”, 16-18; Karapınar, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, 90; Ferhat Gökçe, “Tasavvufî/İrfânî Yorumu Dair Temel Kavramlar ve İşârî Hadis Yorumlarının Kabul Edilme Şartları”, *İslâmî İlimlerde İşârî Yorum ve Te’vil Geleneği*, ed. Hasan Yerkazan, (Ankara, 2020), 36.

¹⁵⁸³ Karapınar, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, 90.

yorumlar için belirlenen kurallardan bazıları ise şunlardır; İşârî yorumlar lafızlara aykırı olmamalı, nasların zâhirî esaslarına uygun olmalı ve metinden tamamen bağımsız olmamalı, işârî yorumlara istişhâd için kullanılan nasların, yorumlanan rivâyetle bir ilgisi bulunmalı ve bu ilgi doğru olarak tespit edilmeli,¹⁵⁸⁴ işârî yorumun hadiste kastedilen mâna olduğu ileri sürülmemeli ve metni zorlayan, ilgisi olmayan, tamamen saptırıcı ve ilgisiz yorumlardan da kaçınılmalıdır.¹⁵⁸⁵

Şimdi biz burada işârî yorumlarla ilgili kaydettiğimiz hususları dikkate alarak Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki hadisleri işârî yöntemle yorumlamasına dair birkaç örnek zikretmeye çalışacağız. Ayrıca bu tür yorumlarının isabetli olup olmadığını da işârî yorumlar için belirlenen kurallar çerçevesinde değerlendirmeye gayret edeceğiz.

1. “*Ukbe bin Amir diyor ki: Ben Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem'in şöyle buyurduğunu işittim; “Kur'ân-ı Kerîm bir deri içine konulsa, sonra ateşe atılsa yanmaz.”*”¹⁵⁸⁶

Muhammed Zekerîyyâ, Kur'ân'ın faziletleri bölümünde zikrettiği bu hadisi yorumlarken âlimlerin bu hadisin mânasını iki kısma ayırdıklarına işaret etmiştir.

Birinci topluluğun görüşüne göre deriden, her türlü deri kastedilmiş, herhangi bir hayvanın derisi istisna tutulmamıştır. Ateşten de dünyadaki ateş kastedilmiştir.

Anlaşıldığı üzere bu yorum rivâyetin zâhirine göre yapılmıştır. Zekerîyyâ, bu yorum için şöyle bir görüş arz etmiştir: “*O halde, peygamberlerin kendi zamanlarına ait mucizeleri olduğu gibi bu da Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendi devrine ait özel bir mucizesidir.*”¹⁵⁸⁷

Müellif bu ifadesinde ilk topluluğun mezkûr görüşüne itiraz etmemiş bunun aksine Kur'ân'ın yanmamasını Hz. Peygamber'in devrine ait özel bir mucize olarak nitelendirerek bir nevi desteklemiştir. Ardından da tamamen işârî yorum içeren ikinci görüşü zikretmiştir.

¹⁵⁸⁴ Gökçe, “Tasavvufî/İrfânî Yoruma Dair Temel Kavramlar” 91; Karapınar, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, 102.

¹⁵⁸⁵ Karapınar, “Rivâyetlerde İşârî Yorum”, 102.

¹⁵⁸⁶ Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 4/2086; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 226.

¹⁵⁸⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 226.

İkinci görüşe göre deriden insan derisi, ateşten de Cehennem ateşi kastedilmiştir.¹⁵⁸⁸

Muhammed Zekerıyyâ'ya göre bu hüküm geniştir ve herhangi bir zamana ait değildir. Yani Kur'ân'ı ezberleyen biri herhangi bir günahdan dolayı Cehennem'e atılsa da ateş ona tesir etmeyecektir.¹⁵⁸⁹

Müellif bu görüşünü başka bir hadiste geçen مَسْنَةُ النَّارِ ifadesiyle desteklemiştir. Zira rivayette geçen bu ifade “ateş ona dokunmayacaktır” mânasına gelmektedir. Bununla birlikte yine Zekerıyyâ'ya göre Şerhu's-Sünne'de nakledilen Ebû Umâme'nin rivayet ettiği hadis ikinci mânayı kuvvetlendirmektedir. Nitekim bu rivâyette “Kur'ân'ı Kerîm'i ezberleyiniz. Çünkü Allahu Teâlâ içinde Kur'ân'ı Kerîm'i koruyan kalbe azap etmeyecektir”¹⁵⁹⁰ denilmiştir. Ayrıca müellif bu hadisin kendi konusunda açık ve kesin olduğunu, tevil ihtimalinin olmadığını da belirtmiştir.¹⁵⁹¹

Kaydedilen bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi Zekerıyyâ, esas olan rivâyetin doğru anlaşılmasında âlimlerin ikinci görüşünü yani işârî yorumu beğenmiştir. Hatta bu konuda kendi görüşünü diğer hadisleri delil göstererek beyan etmiş ve yapılan işârî yorumu farklı rivâyetlerle desteklemiştir.

Zekerıyyâ'nın tercih ettiği ve üzerine bazı ilaveleri yaptığı söz konusu işârî yorumun mahiyetine dikkat edilirse, ilk önce bu yorum başka âyet ve hadislerle desteklenmekte ve yorumda ortaya konulan hüküm Kur'ân ve sünnete uygun gelmektedir. Zira Kur'ân'ı Kerîm'in yol gösterici olduğu,¹⁵⁹² kurtuluş yoluna erdireceği,¹⁵⁹³ kendisine uyulduğu takdirde merhamete vesile olacağı,¹⁵⁹⁴ şifa¹⁵⁹⁵ ve çok okunan bir kitap olduğuna¹⁵⁹⁶ birçok âyetle işaret edilmiştir. Yine aynı şekilde pek çok hadiste Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemenin faziletleri anlatılmaktadır. Örneğin bir hadiste “Kim Kur'ân'ı okur, onu güzelce ezberler, helâlini helâl, haramını haram kabul eder ve bunlara uyarsa, Allah

¹⁵⁸⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 226.

¹⁵⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 227.

¹⁵⁹⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî, *Şerhü's-Sünne*, thk, Şuayb Arnavut, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 4/437.

¹⁵⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 227.

¹⁵⁹² Bakara, 2/2.

¹⁵⁹³ Maide, 5/15-16.

¹⁵⁹⁴ En'âm, 6/155)

¹⁵⁹⁵ Yunus, 10/57, 58.

¹⁵⁹⁶ Zümer, 39/23.

bu sayede o kimseyi cennetine koyar. Ailesinden hepsi Cehennemi hak etmiş on kişiye şefa'at etme hakkı verir” buyurulmuştur.¹⁵⁹⁷

Bununla birlikte yorumdaki mânalar, esas hadisin zâhirine, lafızlarına ve akla uygundur. Ayrıca Zekerîyyâ tarafından istişhâd amacıyla nakledilen diğer rivâyetler ile yorumlanan hadis arasında anlam ilişkisi bulunmaktadır.

Öte yandan Zekerîyyâ, hadisi zâhire göre yorumlayan âlimlerin görüşlerini de doğru olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmuş ve bu konu hakkında da kendi görüşünü beyan etmiştir. Ayrıca söz konusu izahında hadis metnini zorlayan aşırı yorumları yapmadığı, bunun tam aksine destek amacıyla naklettiği hadis için tevilin söz konusu olmadığını belirtmesi, onun sapırtıcı ve ilgisiz yorumlardan kaçındığı şeklinde yorumlanabilir.

2. “Cabir’den rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “En üstün namaz, uzun rekâtlı olandır.”¹⁵⁹⁸

Namazın faziletleri ile ilgili olarak rivayet ettiği bu hadisi Muhammed Zekerîyya yine Hz. Peygamberden gelen “Namaz için kendi sırtınızı ve karnınızı hafif tutun” şeklindeki başka bir rivâyetle desteklemek ve bu hadisle izah etmeye çalışmıştır.¹⁵⁹⁹

İstişhâd amacıyla zikredilen bu rivâyet konumuz açısından önem arz etmektedir. Nitekim müellif bu hadisi “Sırtını hafif tutmak demek, dünyevî sıkıntıları peşine takmamaktır. Karnı hafif tutmak ise onu tıka basa dourmamaktır. Çünkü bundan insana tembellik ve uyuşukluk gelir” şeklinde işârî yorumlarıyla açıklamıştır.¹⁶⁰⁰

Muhammed Zekerîyya’nın istişhâd amacıyla kullandığı bu rivayet ve üzerinde yaptığı işârî yorumu, esas olan rivayetin hem zâhirine hem de içerdiği mânasına uygundur. Nitekim namazın uzun rekâtlarla kılmak için insanın hem fiziki açıdan güçlü olması hem de mânevî yönden hazır olması gerekmektedir. Aksi halde kişi her ne kadar namazını uzatsa bile huşu ve huzu olmaksızın kılınan namazın değerinin olmadığı pek çok âyet ve hadiste belirtilmiştir. Bu bakımdan müellifin “sırtı hafif tutmak” tabirini dünyevî sıkıntılardan kurtulmak olarak açıklaması isabetlidir.

¹⁵⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/416; Tirmizî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 13/2905; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 227.

¹⁵⁹⁸ Abdürrezzâk el-Musannef, 3/352; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 360.

¹⁵⁹⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 363.

¹⁶⁰⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 363.

Kaydettiğimiz iki örnek haricinde *Fedâil-i A'mâl*'da yine birçok hadis Muhammed Zekerîyyâ tarafından çeşitli işârî yorumlarla izah edilmiştir.¹⁶⁰¹ Bütün bu işârî yorumlarında müellifin âlimler tarafından belirlenen kurallara göre hareket ettiği dolayısıyla aşırı yorumlardan mümkün merteye kaçındığı anlaşılmaktadır.

11. Hadisleri Bulunduğu Dönemin Şartlarına Kıyas Ederek

Yorumlaması

Muhammed Zekerîyyâ'nın hadis yorum yöntemleri arasında dikkat çeken özelliklerinden birisi de bazı rivayetleri yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumlarına kıyas ederek yorumlamasıdır. Müellifin rivâyetleri bu şekilde yorumlamasının asıl amacı ise hadislerin Müslümanların dinî ve dünyevî yaşamlarında olan etkisini daha da arttırmak olduğu bu çerçevede kullandığı ifadelerinden anlaşılmaktadır. Şimdi burada bu konuyla ilgili iki örnek zikredeceğiz.

1. “Ubeyde Müleyki radiyallahu anh'dan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Ey Kur'ân ehli Kur'ân'ı yastık edinmeniz ve onu gece gündüz hakkıyla okuyunuz. Onu yayınız ve onu güzel sesle okuyunuz mânalarını düşününüz tâ ki felaha eresiniz. Kur'ân'ın mükâfatını dünyada istemeyiniz. Ahirette onun büyük mükâfatı vardır.”¹⁶⁰²

Muhammed Zekerîyyâ bu hadiste geçen bütün ifadeleri tek tek açıklamıştır. Bunların arasında özellikle “onu yayınız” sözünü yaşadığı dönemin şartlarını dikkate alarak şu şekilde izah etmiştir:

“Onu yayınız sözü vaazla yazıyla teşvikli yaşantınızda nasıl ve ne kadar yapabilirsiniz onu yayınız demektir. Peygamber sallallahu aleyhi vesellem Kur'ân'ı neşretmeyi ve onu yaymayı emrediyor. Fakat bizim sözde aydınlarımız onu okumayı lüzumsuz saymakla birlikte Peygamber ve İslâm sevgisi iddiasını da elden bırakmıyorlar. Peygamber efendimizin emri Kur'ân'ı yaymak bizim işimiz de onu yayılmasını engellemek için elimizden geleni geri bırakmamak oluyor. Biz Hindistan'da çocuklarımız Kur'ân dersi yerine içinde Kur'ân okunmayan ilkokullarda okusunlar diye kanun çıkarmak istiyoruz. Kur'ân'ı Kerîm'i okutan hocalara çocukların ömrünü zayi ediyorlar diye kızıyor ve bu yüzden çocuklarımızı onların yanında okutmak istemiyoruz. Peki

¹⁶⁰¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 332, 243, 251, 256-257, 263, 289, 395, 400, 409, 414, 415, 422, 459, 461, 474, 526, 531, 539, 587.

¹⁶⁰² Tebrizî, *el-Mişkâtü'l-Mesâbih*, 1/676; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 242.

kabul edelim ki onlar gerçekten hata ediyorlar. Ancak onların hataları yüzünden sizin mesuliyetimiz kalkıyor mu veya Kur'ân'ı yayıma farziyeti üzerinizden düşüyor mu? Bu durumda mesuliyet sizlere aittir. Onlar kendi hatalarının hesabını kendileri vereceklerdir. Fakat hocaların hatalarından dolayı çocukları Kur'ân okutulan yerlerden zorla alıkoyuyorsanız ve onların anne babalarının tehdit edip çocuklarına Kur'ân'ı okutmaya ve ezberletmemeye zorlarsanız bunun vebali sizin boynunuza kalacaktır. Bu davranış veremi zehirle tedavi etmek değildir de nedir? Mahkeme-i Kübrâ'da 'Hoca Efendi çok kötü bir tarzda okuyordu. Onun için çocukları Kur'ân'ı okumaktan alıkoyduk' demenin ne kadar değer taşıyacağını siz düşününüz. Çocuğunuzun bir bakkal dükkânı açması için ya da devlet kadrosunda bilinçli olabilmesi için matematik eğitiminin önemi olabilir. Fakat Allah Teâlâ'nın katında Kur'ân'ı Kerîm eğitimi hepsinden daha önemlidir."¹⁶⁰³

Müellif bu ifadelerinde öncelikli olarak söz konusu hadise yaşadığı dönemin âlimleri ve Müslümanları tarafından gereğince amel edilmediğine işaret etmiştir. Bunun akabinde bulunduğu dönemin siyasi ve kültürel durumu hakkında da bazı bilgileri kaydederek bunların İslâmî emirlere uygun olmadığını da dile getirmeye çalışmıştır. Muhammed Zekerîyyâ'nın mezkûr ifadeleri, aynı zamanda onun yaşadığı dönemin siyasi durumunu eleştirdiği şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim araştırmamızın giriş kısmında Hint Alt kıtasında zuhur eden İslâmî grupların ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden birinin Batı tarzı olarak nitelendirilen ve İslâmî eğitime önem verilmeyen yeni eğitim sistemine karşı olduklarını belirtilmişti.

2. *"Numan bin Beşîr'den rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: 'Kim Allah'ın büyüklüğünü anlarsa yani Subhanallah, Ehamdulillah, Allahu Ekber, La ilahe illallah derse bu kelimeler Arşın etrafında dolaşırlar. Onların arı uğultusu gibi uğultuları vardır. Kendilerini söyleyenleri zikrederler. Sizi Allah'ın yanında daima hayırla anan birinin olmasını istemez misiniz? "*¹⁶⁰⁴

Muhammed Zekerîyyâ zikrin faziletlerine delil olarak kaydettiği bu hadisi yaşadığı dönemin şartlarına kıyas ederek şu şekilde yorumlamıştır:

"İdarecilerin peşinde dolaşan varlıklı kişiler ve sandalye sahibi denilen kimseler, devlet başkanı ve bakanlar bir tarafa bir valinin bile yanında

¹⁶⁰³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 243-244.

¹⁶⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/312; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 548.

övmekten ve iyilikle anılmaktan çok hoşlanırlar ve memnun olurlar. Sevinçlerinden âdetâ başları göklere değer. Halbuki bu övmenin ne ahiretlerine faydası vardır ne de dünyalarına. Ahiret yönünden bir faydası olmadığı apaçıktır. Dünya yönünden ise kişiye bu gibi övülmelerine ne kadar kazanç ulaşırsa böyle makamlara ulaşmak ve övgüye sahip olabilmek için bundan daha fazla zarar ulaşır, işte o makamı elde etmek için malını, mülkünü satarak ve faizle borç alarak çalışır. Bunun arkasından düşmanlığı kendi kendine gelişir. Bu uğurda her türlü zillete katlanır. Seçim manzaraları hepimizin gözü önündedir. Onun uğrunda neler neler yapmak zorunda kalınmaktadır. Bunun karşısında Allah Teâlânın Arşında anılmak, Mülkün Sahibinin yanında anılmak vardır. Dünya ve ahiretteki her şeyi kudret elinde olan yüce Zât'ın yanında anılmak vardır. Padişahların kalbi elinde olan yüce Zât'ın yanında anılmak vardır...''¹⁶⁰⁵

Görüldüğü üzere Muhammed Zekeriyâ söz konusu hadisi tamamen yaşadığı modern çağın şartlarına göre yorumlamıştır. Onun bu tarz üslubu beğenmesinin asıl sebebi de konuyla alakalı hadislerin günün şartları için daha çok geçerli olduğunu düşünmesinden kaynaklanmıştır.

12. Hadis Tarihi ve Ricâline Dair Bilgi Vermesi

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'ini incelediğimizde zaman zaman Hadis Tarihi'ne dair bilgileri kaydettiğini görmekteyiz. Bu alanda özellikle hadisleri Hz. Peygamber döneminden itibaren bugüne kadar ulaşmasında büyük katkı sağlayan hadis râvîlerinden daha çok bahsettiği dikkat çekmektedir. Nitekim bu konuda müellifin bizzat kendisi de şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

*"Bu mübarek zatların hallerinin tamamını anlatmak zordur. Büyük büyük kitaplar bile onların fedakarlıklarını ve hallerini içlerine sığdıramadılar. Burada örnek olarak bazı zatların birkaç hadisesini anlatmamız 1400 seneden beri bugün dahi son derece parlaklığıyla devam etmekte olan hadis ilminin ne kadar gayret ve fedakarlıkla korunduğunu anlatmak içindir..."*¹⁶⁰⁶

Müellifin Hadis Tarihi ilmine dair verdiği bilgilerin bazısı şunlardır.

1. "Allah Teâlâ sahâbeyi kirâm'a dinin her yönünü kavrayabilen bir kabiliyet nasip etmişti. O devirde bu kabiliyet çok gerekliydi. Çünkü bu

¹⁶⁰⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 548.

¹⁶⁰⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 122.

küçük topluluk dinin bütün işlerini omuzlayan kimselerdi. Ancak tabii devrinde İslam yayılınca ve Müslümanlar büyük bir toplum olunca ve bir de sahâbedeki gibi dinin her yönünü kavrayabilen bir kabiliyet kalmayınca Allahu Teâlâ dinin her sahasında tam mânası ile o sahaya yönelerek çalışan kişiler ortaya çıkarmıştır. Nitekim muhaddislerin ayrıca bir topluluğu oluştu. Onların görevi hadisleri toplamak ve onları yaymaktı...”¹⁶⁰⁷

Zekeriyyâ bu cümlesinde hadis ilminin oluşumunda sahâbe ve tabiin neslinin yeri ve önemine dikkat çekmiştir. Özellikle muksirûn sahâbenin en başında gelen Ebu Hüreyre’nin çok hadis ezberlemesi konusunda şöyle demiştir:

2. *“Ebu Hüreyre radiyallahu anh kadri büyük olan son derece ünlü bir sahâbîdir. Ondan nakledildiği kadar hiçbir sahâbîden hadis nakledilmemiştir. İnsanlar onun hicretin yedinci senesinde Müslüman olup Medine’ye geldiğini, Peygamberimizin de hicretin on birinci senesi vefat ettiğini yaklaşık 4 sene olan bu az müddet içinde bu kadar hadisi nasıl ezberlediğine hayret ediyorlardı. Ebu Hüreyre bizzat bunun sebebini şöyle açıklıyor: ‘İnsanlar Ebu Hüreyre çok hadis rivayet ediyor’ diyorlar. Muhacir kardeşlerim ticaretle uğraştıklarından çarşıya gidip gelmeleri gerekiyordu. Ensardan olan kardeşlerim devamlı bağ bahçe işleriyle uğraşıyorlardı. Ebu Hüreyre ise suffice ahabının yoksullarının bir yoksuluydu. Peygamberimizin yanında ne kadar yemek bulursa ona kanaat ederek orada kalırdı. Başkalarının bulunmadığı zamanda o bulunurdu. Başkalarının ezberleyemediği şeyleri ezberlerdi. Bir gün Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hafızamın zayıflığından şikâyet ettim. ‘Yere bir bez ser’ dedi. Bende bir bez serdim. Resûlullah iki eliyle onun üzerine birtakım işaretleri yaptı. Sonra bezi kendine dokundur buyurdu. Ben de göğsüme dokundurdum. Ondan sonra hiçbir şey unutmadım.”¹⁶⁰⁸*

Muhammed Zekeriyyâ’nın Ebu Hüreyre hakkında vermiş olduğu mezkûr bilgiler hadis ilmi açısından son derece önem arz etmektedir. Zira bu bilgiler tarihte olduğu gibi günümüzde de Ebu Hüreyre’ye yöneltilen birtakım eleştirilere cevap içermektedir.

Bunların haricinde Muhammed Zekeriyyâ sahâbeden yine İbn Mesud’un hadis rivâyetinde gösterdiği ihtiyat, Ebu Derdâ’nın hadis bilgisi ve

¹⁶⁰⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’âmî Amellerin Faziletleri*, 107.

¹⁶⁰⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’âmî Amellerin Faziletleri*, 111.

kendisine tek bir hadisi sormak için yapılan rihle,¹⁶⁰⁹ Amr b. el-Âs'ın hadisleri ilklerden olarak kayda geçirmesi,¹⁶¹⁰ Hz. Hasan ve hadis rivâyetindeki yeri,¹⁶¹¹ tabiinden Leys b. Sa'd, Zührî, Ebu Hanîfe, İmam Mâlik, İbn Cevzî daha sonraki dönemlerde yetişen Yahya b. Main, Taberî, Darekutnî, Abdullah b. Mübârek, Taberânî, Tirmizî, Hasan el-Basrî, Mizzî, İmam Buhârî ve İmam Müslim gibi âlimlerin hadis ilmine olan katkılarından da kısaca bahsetmiştir.¹⁶¹²

13. Hadis Edebiyatında Dair Bilgi Vermesi

Zekeriyyâ, *Fedâil-i A'mâl*'inde bazı hadisleri ve buna dair bilgileri naklederken yeri geldiğinde bunların geçtiği kaynakları hakkında da bazı bilgileri eklemiştir. Bu tür bilgileri ise hadis edebiyatına ilişkin bilgiler olarak da nitelendirmek mümkündür. Örneğin Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341) hakkında bahsederken onun pek çok eserin müellifi olduğunu özellikle *Tehzîbu'l-Kemâl* ve *Kitâbu'l-Etrâf* adlı eserlerinin meşhur olduğunu belirtmiştir.¹⁶¹³

Bir başka yerde Muhammed b. Nasr'ın *Kıyamü'l-Leyl* adlı eserinde sâlih kulların menkıbelerinden bahsedildiğini belirtmiştir.¹⁶¹⁴

Bunun dışında müellif Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Leâli'l-Masnûa*,¹⁶¹⁵ İbnu'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) *Za'dü'l-Meâd*¹⁶¹⁶ ve *el-Vâbilü's-Sayyib*, İbn Hacer'in *Kitâbü'z-Zevâcir*,¹⁶¹⁷ Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Tenbîhu'l-Gâfilîn*,¹⁶¹⁸ Şah Veliyullah Dihlevî'nin *Huccetullah Bâliğa*,¹⁶¹⁹ Mevlâna Abdulhay'ın *Sebahâtü'l-Fikr*,¹⁶²⁰ Şeyh Abdücelil'in *Şuabu'l-İmân*¹⁶²¹ ve Şarânî'nin (ö. 973/1565) *Mizânü'l-Kübrâ'sı*¹⁶²² gibi farklı eserlerden bahsetmiştir.¹⁶²³

¹⁶⁰⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 114-116.

¹⁶¹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 178.

¹⁶¹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 180.

¹⁶¹² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 116-122.

¹⁶¹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 122.

¹⁶¹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 250.

¹⁶¹⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 252.

¹⁶¹⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 305.

¹⁶¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 311.

¹⁶¹⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 316.

¹⁶¹⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 320.

¹⁶²⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 368.

¹⁶²¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 496.

¹⁶²² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 539.

¹⁶²³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 584, 613, 632.

14. Coğrafi Bilgiler Vermesi

Müellif *Fedâil-i A'mâl*'da çok nadir olmak üzere bazı bölgeler hakkında coğrafi bilgileri de kaydetmiştir. Bu tür bilgilerden birisi şu şekildedir:

1. “*Buthan ve Akik, Medine-i Münevvere'ye yakın deve satılan iki pazarın adıdır. Araplar arasında deve çok değerli bir şeydi. Özellikle hörgücü iri olan dişi develer...*”¹⁶²⁴

Zekeriyyâ, kaydettiği mezkûr bilgide ilk önce Medine'de bulunan iki yer hakkında bilgi vermiş, bunun akabinde develerin Araplarda çok değerli bir hayvan olduğuna işaret ederek aynı zamanda kültürel bir bilgiyi de aktarmıştır.

15. Hadisleri Fıkıh Açısından Değerlendirmesi

Muhammed Zekeriyyâ, bazen şerî bir hükme delil olabilecek ahkâm hadisleri naklederken bunların neticesinde belirtilebilecek olan bazı fikhî hükümlere de işaret etmiştir. Bunu yaparken bazen mezhep imamlarının farklı hükümlerine de değinmiştir. Ayrıca diğer eserlerinde olduğu gibi *Fedâil-i A'mâl*'inde de bazı fikhî hükümlerde Hanefî mezhebinin görüşlerine katıldığını belirtmiştir.¹⁶²⁵

Burada müellifin söz konusu eserindeki hadislere fikhî yaklaşımını ortaya koyabilecek bazı örnekleri zikretmeye çalışacağız.

1. “*İbni Öme'den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İki kişiden başkasına haset etmek caiz değildir. Biri Allahu Teâla'nın kendisine Kur'ân'ı Kerîm'i okumayı lütfettiği, gece gündüz onunla meşgul olan kimse, diğeri de Allahu Teâla'nın kendisine mal lütfettiği gece gündüz onu harcayan kimsedir.*”¹⁶²⁶

Zekeriyyâ, Kur'ân'ın faziletleri bölümünde zikrettiği bu hadisi şu şekilde izah etmiş ve bazı fikhî konulara temas etmiştir:

“*Kur'ân'ı, Kerîm âyetleri ve hadisi şeriflerin hepsinden hasedin kötülüğü ve caiz olmadığı kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu hadisi şerifte ise iki kişi hakkında hasedin caiz olduğu anlaşılmaktadır. Fakat hasedin caiz olmadığına dair rivayetler daha meşhur ve bol olduğundan âlimler bu hadisin iki mânası olduğunu söylemişlerdir. Birincisi, bu hadisi şerifte haset imrenme mânasındadır. Arapçada buna “Gıpta” denilir. Haset ve gıpta arasında şu fark vardır, haset birinde herhangi bir nimet görünce o nimetin onun yanında*

¹⁶²⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 213.

¹⁶²⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 544.

¹⁶²⁶ Buhârî, *İgtibat*, 6/191; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 215.

*kalmamasını arzu etmektir. İster o nimet eline geçsin veya geçmesin, fark etmez. Grupta ise o nimetin kendisinde bulunmasını istemektir. Başkasında bu nimetin kalmaması söz konusu değildir. Haset ittifakla haram olduğu için âlimler haset kelimesini mecazen gıpta manasında olduğunu söylemişlerdir. Bu ise dünya işlerinde mubah din işlerinde müstehaptır.”*¹⁶²⁷

Müellif burada hasedin âyet ve hadislerde kesin bir şekilde haram kılındığına dikkat çekmekle birlikte hasedin caizliği konusunda gelen hadisi nasıl anlamak gerektiği hakkında âlimlerin görüşlerini naklederek aydınlatıcı bilgileri kaydetmiştir. Ayrıca konuyla ilgili rivâyet çerçevesinde caiz, haram ve mubah gibi fikhî kavramları da kullanmıştır.

2. “*Fudale b. Ubeyd’den rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: Allahu Teâla Kur’ân’ı okuyanın sesine, bir kimsenin şarkı söyleyen cariyesinin sesine ilgi göstermesinden daha fazla ilgi gösterir.*”¹⁶²⁸

Müellif bu hadisi fıkıh açısından şöyle değerlendirmiştir:

*“İnsanda müzik sesine karşı tabii olarak yaratılıştan bir meyil vardır. Fakat dinde yasak olmasından dolayı dindarlar ona ilgi göstermez sakınırlar. Ancak şarkı söyleyen kişinin kendi cariyesi olursa onun şarkısını dinlemekte dinen hiçbir mahzuru yoktur. Bu halde ona tam ilgi gösterilebilir. Elbette Kur’ân şarkı nâmesiyle okunmamalıdır. Hadislerde bunun yasak olduğu belirtilmiştir.”*¹⁶²⁹

Zekeriyyâ bu ifadeyle aynı zamanda müziğin ne zaman caiz olup, olmadığı konusunda kaydettiği rivâyeti esas alarak kendi görüşünü fikhî bir hüküm mahiyetinde beyan etmiştir. *Fedâil-i A’mâl’i* incelediğimizde bu konuya dair yine birçok örneklerin bulunduğunu tespit etmekteyiz.¹⁶³⁰

16. Hadislerin Farklı Tariklerine ve Kaynaklarına İşaret Etmesi

Fedâil-i A’mâl’i incelediğimizde Muhammed Zekeriyyâ’nın ele aldığı rivâyetlerin çoğu zaman farklı tariklerine ve geçtiği kaynaklarına işaret ettiğini tespit etmekteyiz.¹⁶³¹ Bu da onun hadis bilgisinin geniş olduğunu göstermektedir. Müellifin eserinde esas aldığı hadislerin çeşitli tariklerini

¹⁶²⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 215.

¹⁶²⁸ Buhârî, *Men lem yetagan bi’l-Kur’ân*, 4/1418; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 241.

¹⁶²⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 241

¹⁶³⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 307, 322, 330, 334, 494, 566, 613, 625, 630, 659, 663.

¹⁶³¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 260.

belirtmesinin sebebi olarak bunların delil olma değerini daha da kuvvetlendirme amacı yanında rivâyetin daha da iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamak olduğunu kaydetmek mümkündür. Şimdi burada bu konuyla ilgili tespit edebildiğimiz örneklerden bazılarını zikrelelim.

1. “Bir sahâbî Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gelerek kıyamet ne zaman kopacak? dedi. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ‘Kıyamet için ne hazırladın da soruyorsun’ buyurdu. O da ‘Ya Resûlullah, ben çok fazla namaz, oruç ve sadaka hazırlayamadım. Yalnız kalbinde Allah ve Resulünün sevgisi vardır’ dedi. Resûlullah: ‘Kıyamet günü sen sevdiğinle haşrolunacaksın’ buyurdu. Resûlullah sallallahu aleyhi sellem’in ‘Kişi sevdiğiyle beraberdir’ hadisini pek çok sahâbe nakletmişlerdir. Onlar arasında Abdullah İbni Mes‘ud, Ebu Musa el-Eşarî, Saffân Ebu Zer radiyallahu anhum ve başka zatlar vardır.”¹⁶³²

2. “Namaz Allahu Teâla’nın kullarına emrettiği en üstün ameldir” Hadislerde çoğunlukla bu mevzu geçmektedir. Birçok sahih hadiste ‘Bütün amellerinizin içinde en güzel ameliniz namazdır’ diye nakledilmiştir. el-Câmiu’s-sağîr adlı hadis kitabında bu hadis Hz. Sevban, İbni Amr, Ebu Umâme, Seleme, Ubâde radiyallahu anhum gibi beş sahâbeden nakledilmiştir. Yine aynı kitapta İbni Mes‘ud ve Enes b. Mâlik radiyallahu anhum’dan namazı vaktinde kılmanın en üstün amel olduğu nakledilmiştir. Hz. Ömer’den ve Ümmü Ferve radiyallahu anha’dan namazı ilk vaktinde kılmanın en üstün amel olduğu nakledilmiştir. Hepsinin maksadı hemen hemen aynıdır.”¹⁶³³

17. Hadislerin Kaynakları ve Senedleri Hakkında Bilgi Vermesi

Zekeriyyâ el-Kandehlevî, Fedâil-i A‘mâl’indeki hadis ilmiyle alakalı teknik yorumları ve değerlendirmelerinde genellikle rivâyetlerin senedine daha çok ağırlık vermiştir. Nitekim bu konuda kendisinin “Namazı halka anlatanların çoğu ilim sâhibi kişiler oldukları için hadislerin senedleri ile ilgili özel bilgiler Arapça olarak yazılmıştır. Her ne kadar halkın bunları bilmesinde fayda yoksa da tebliğ eden kişiler için bu bilgiler lazım olabilir...”¹⁶³⁴ şeklindeki ifadesi bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Öte yandan Zekeriyyâ’nın bir hadis âlimi olduğunu dikkate aldığımızda onun rivâyetlerin metninden ziyâde senedi üzerinde daha çok yoğunlaşmış olmasını

¹⁶³² Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 193-194.

¹⁶³³ Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 287.

¹⁶³⁴ Buhârî, Edeb/96; Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 285.

garipsememek gerekir. Zira daha önceki dönemlerde yaşayan pek çok hadis âlimi için de bu durumun söz konusu olduğu malumdur.

Şimdi burada müellifin senedle ilgili bazı değerlendirmelerini ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken ilk önce müellifin hadislerin senedlerini karşılaştırması yöntemiyle alakalı birkaç örnek zikredeceğiz.

1. “Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre Rasul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allahu Teâla şöyle buyuruyor, ‘Ben kulumun Bana olan zannı üzereyim. O beni anarsa onunla beraber olurum. O Beni yalnızken anarsa Ben de onu yalnız Kendimi anarım. O Beni bir toplulukta anarsa Ben onu ondan daha üstün bir topluluk (yani masum ve günahsız olan melekler topluluğunda) anarım. O Bana bir karış yaklaşırsa Ben ona bir arşın yaklaşıyorum. O Bana bir arşın yaklaşırsa Ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O Bana yürüyerek gelirse Ben ona koşarak gelirim.”¹⁶³⁵

Zekeriyyâ, zikrin faziletleri bölümünde kaydettiği bu hadisin senedi hakkında karşılaştırmalı olarak şöyle bir bilgi vermiştir:

“Bu hadis İbni Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbni Mâce, Beyhâkî tarafından rivâyet edilmiştir. İbni Hanbel ve Beyhakî el-Esmâ ve’s-Sıfât adlı eserlerinde Enes b. Mâlik tariki ve İbni Âdemin lafzıyla rivayet etmiştir. Taberânî’nin Muaz İbni Enes kanalıyla rivâyet ettiği bu hadisin senedi ise hasendir. Bezzâr’ın İbni Enes aracılığıyla aktardığı tariki ise sahihtir. İbni Mâce, İbni Hibbân ve diğer muhaddisler ise Ebu Hureyre kanalıyla gelen bu rivayeti şu lafızlarla nakletmiştir: “انا مع عبي اذا ذكرني وتحركت” . Hadis aynı lafızlarla Dürrü Mensur’da, Münziri’nin Terğîb’inde ve Mişkât’ın muhtasarında geçmektedir...”¹⁶³⁶

Görüldüğü üzere müellif burada hadisin geçtiği kaynakları, sıhhati, lafız farklılıkları ve farklı tarikleri hakkında karşılaştırmalı olarak bilgi vermiştir.

2. “Cabir’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Zikirlerin en üstünü La ilahe illallah, duaların en üstünü Elhamdülillah’tır.”¹⁶³⁷

Zekeriyyâ’nın eserine aldığı bu hadisin senedi hakkında karşılaştırmalı olarak yaptığı değerlendirmesi şu şekildedir:

¹⁶³⁵ Buhârî, Tevhid 15; 35; Müslim, Zikr 2/2675; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 388.

¹⁶³⁶ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 388.

¹⁶³⁷ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 452.

“Bu hadis, Tirmizî ve İbn Mâce tarafından nakledilmiştir. Münzirî, bu rivâyetin İbn Mâce, Nesâî ve İbn Hibbân ve Hâkim en-Nisâbûrî’nin eserlerinde geçtiğini ve tümünün Talha b. Harâş tarikiyle naklettiklerini söylemiştir. Hâkim bu hadisin isnadı sahih demiştir. Bana göre bu hadisi Hâkim iki senedle rivâyet etmiştir...”¹⁶³⁸

Zekeriyyâ burada ilk önce hadisin senedi hakkında Münzirî’nin görüşünü belirtmiş ve bunun üzerine kendi fikrini de beyan ederek bir nevi sened karşılaştırması yapmıştır.

18. Hadisleri Senedi Açısından Değerlendirmesi

Belirttiğimiz üzere Zekeriyyâ, *Fedâil-i A’mâl*’indeki bab başlıklarıyla doğrudan ilgili olan pek çok hadisin senedi hakkında âlimlerin görüşlerini aktarmakla birlikte kendi değerlendirmelerini de yapmıştır. Bu tür değerlendirmelerinde bazı hadislerin senedleri için “لا بأس فيه”¹⁶³⁹, “صحيح”¹⁶⁴⁰, “صحيح على شرط”¹⁶⁴¹, “له شواهد”¹⁶⁴², “لا بأس حسن”¹⁶⁴³, “بإسناد حسن”¹⁶⁴⁴, “بإسناد حسن”¹⁶⁴⁵, “بإسناد حسن”¹⁶⁴⁶ gibi ifadeleri kullanmıştır. Şimdi konuyla ilgili iki hadisin senedi üzerinde yaptığı değerlendirmesini örnek olarak zikrederim:

1. “Abdullah bin Büsr’den şöyle rivayet edilmiştir. “Bir sahâbî ‘Ya Resûlullah, İslam’ın emirleri çoktur. Bana bir yol edinip kendisiyle devamlı meşgul olacağım bir şey söyle’ deyince O, ‘Dilin her zaman Allah’ın zikriyle taze ve ıslak bulunsun’ buyurdu.”¹⁶⁴⁷

Muhammed Zekeriyyâ: “Bu hadisi İbn Ebî Şeybe, İbni Hanbel, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibbân, Hâkim ve Beyhâkî rivâyet etmiştir. Tirmizî bu hadisi hasen garîb demiştir.”¹⁶⁴⁸

2. “Muaz b. Cebel’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: İnsanı kabir azabından kurtaracak Allah’ı zikretmekten daha büyük bir amel olamaz.”¹⁶⁴⁹

¹⁶³⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 452.

¹⁶³⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 307, 330.

¹⁶⁴⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 252, 356.

¹⁶⁴¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 252, 287, 295.

¹⁶⁴² Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 252, 329,

¹⁶⁴³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 309, 329, 331.

¹⁶⁴⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 252.

¹⁶⁴⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 252.

¹⁶⁴⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 463.

¹⁶⁴⁷ Tirmizî, *Daavât* 4; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 355.

¹⁶⁴⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 391.

¹⁶⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’z-Zühd*, 151; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 405.

Zekeriyyâ: “Bu hadisi İbn Ahmed Câmius’s-sağîr’e isnad ederek “انجى له من عذاب الله” lafzıyla tahrir etmiştir. Bu rivâyetin râvileri güvenilirdir ancak senedde yer alan Muaz bilinmemektedir. Aynı hadisi Ahmed başka bir tarikle de nakletmiş ve bu hadisim râvilerinin güvenilir olduğunu belirtmiştir. Bana göre bu hadis Mişkatta “ما عمل العبد عملا انجى له من عذاب الله من ذكر الله” lafzıyla mevkuf olarak geçmektedir. Bu rivâyeti Hâkim sahih bir isnadla rivâyet etmiştir...”¹⁶⁵⁰

Fedâil-i A’mâl’da bu konuyla ilgili yine pek çok örnek bulunmaktadır.¹⁶⁵¹ Bu örnekler arasında bazı hadislerin senedi üzerinde Zekeriyyâ’nın uzun bir açıklamalar ve değerlendirmeler yaptığını görmek mümkündür.¹⁶⁵² Ayrıca hadislerin senedi hakkında görüş bildiren âlimlerin isimlerini de zikretmekle birlikte bunların bir kısmı için kendi görüşlerini de ilave ettiğine şahid olmaktadır.

19. Râvilerle İlgili Bilgi Vermesi

Muhammed Zekeriyyâ, hadislerin senedleri hakkında değerlendirme yaptığı yerlerde bazen sika, zayıf ve müphem olan râviler hakkında da bilgi vermiştir. Bu tür bilgilerinde ise “رجال صحيح”,¹⁶⁵³ “له بالضعف”,¹⁶⁵⁴ “فلان وقته”,¹⁶⁵⁵ “رجاله موثقون”,¹⁶⁵⁶ ve “هو متروك”,¹⁶⁵⁷ gibi Cerh ve Ta’dil lafızlarını kullanmıştır. Onun bu hususa ilişkin bilgilerini aşağıdaki örneklerde de görmek mümkündür.

عن علي قال: قال رسول الله (ص): من قرأ القرآن فاستظهره فأحل حلاله و حرم حرامه ادخله الله الجنة و .

شفعه في عشرة من اهل بيته كلهم قد وجبت له النار

“Hz. Ali’den rivayet edildiğine göre Rasul-i Ekrem, sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kim Kur’ân’ı okur, sonra onu ezberler helalini

¹⁶⁵⁰ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 405.

¹⁶⁵¹ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

¹⁶⁵² Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 463.

¹⁶⁵³ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

¹⁶⁵⁴ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

¹⁶⁵⁵ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

¹⁶⁵⁶ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

¹⁶⁵⁷ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 227, 247, 252, 254, 261, 286, 295, 296, 299, 306, 307, 308, 309, 313, 319, 321, 330, 336, 352, 354, 355, 356, 388, 391, 396, 397, 404, 407, 409, 410, 411, 452, 453, 458, 458, 459, 465, 476, 479, 480, 484, 485, 488, 494, 524, 525, 624.

helal haramını da haram bilirse Allahu Teâlâ, onu cennetine koyar ve ailesinden üzerinde cehennem vacip olan on kişiye şefa'at etmek hakkı verir.”¹⁶⁵⁸

Zekeriyyâ: “İbn Ahmed ve Tirmizî bu hadise garîb demişlerdir. Seneddeki Hafs b. Süleyman kuvvetli değildir...”

Bu açıklamasında Zekeriyyâ, mezkûr hadisin râvilerinden biri olan Hafs b. Süleyman'ın kuvvetli olmadığını belirterek “ليس هو بالقوي”¹⁶⁵⁹ şeklindeki cerh tabirini kullanmıştır.

عن ابي موسى قال: قال رسول الله (ص) لو ان رجلا في حجره دراهم يقسمها و آخر يذكر الله لكان الذاكر لله افضل

“Ebu Musa'dan rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: Bir adam da kucak dolusu dirhem olsa da onları dağıtsa, başka biri de Allah'ı zikretmekle meşgul olsa, Allah'ı zikretmekle meşgul olan daha üstündür.”¹⁶⁶⁰

Zekeriyyâ: “Bu hadisi Tebarânî Mu'cemu'l-Evsât'ında tahrir etmiştir ve râvileri sikadır.”

Müellif kaydettiği bu bilgide ta'dil için “رجال وتقوا” ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁶¹

Fedâil-i A'mâl'da bu mevzuya dair başka örnekler bulunmaktadır.¹⁶⁶²

20. Hadislerin Lafız Farklılıklarına İşareti

Muhammed Zekeriyyâ, Fedâil-i A'mâl'ine aldığı rivâyetleri zaman zaman farklı lafızlarla gelen târiklerini de belirtmiştir. Bununla birlikte hadislerin tercümesinde lafzî tercümesinden öte daha çok mânen olarak aktarmayı uygun görmüştür. Bununla ilgili kendisi şöyle bir açıklama yapmıştır: “((Eserin) her bölümünde Hz. Peygamber'in mübârek hadisleri ve onların tercümesi sunulmuştur. Hadislerin lafzî tercümesi pek göz önünde bulundurulmamıştır.”¹⁶⁶³

Zekeriyyâ'nın rivâyetlerin lafız farklılıklarına işaret ettiği hususlar genellikle onun sened değerlendirmesini yaptığı ve hadislerin geçtiği kaynaklarına işaret ettiği kısımlarda görülmektedir. Onun bab başlıklarıyla

¹⁶⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 2/416; Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 227.

¹⁶⁵⁹ Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 489.

¹⁶⁶⁰ Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, 6/116; Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 396.

¹⁶⁶¹ Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 396.

¹⁶⁶² Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 397, 459, 460, 461, 466, 477, 485, 486, 488, 489, 491 537, 492, 494, 536, 545, 624.

¹⁶⁶³ Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 227.

ilgili olarak naklettiği ve arasında bazı metin farklılıkları bulunan hadisleri *Fedâil-i A'mâl*'inde belirtmesinin asıl sebeplerinden biri, söz konusu rivâyetlerin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılması ve konuya bütüncül bakılmasını sağlamak için olduğu kaydedilebilir.

Şimdi burada bu konuyla ilgili önemli gördüğümüz bazı örnekleri zikretmek istiyoruz.

1. “عن جابر بن عبد الله قال: قال رسول الله (ص): بين الرجل وبين الكفر ترك الصلاة.”

“Cabir'den rivâyet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kişiyle küfür arasında namazı terk etmek vardır. (Yani namazı terk etmesi kişiyi küfürle buluşturur.”¹⁶⁶⁴

Zekeriyyâ'nın bu hadisin metni için yaptığı değerlendirmesi şu şekildedir:

“Bu hadisi İbn Ahmed ve Müslim şu şekilde rivâyet etmişlerdir: “بين الرجل وبين الشرك الكفر ترك الصلاة”

“Namazı terk etmesi kişiyi şirk ve küfürle buluşturur.”

Ebu Davud ve Nesâî ise: “ليس بين الكفر الا ترك الصلاة” şeklinde nakletmişlerdir.

“Kulu küfürle buluşturan şey sadece namazı terketmektir.”

Rivâyet Tirmizî de: “بين الكفر و الايمان ترك الصلاة” olarak geçmektedir.

“İman ile küfür arasındaki fark namazı terk etmektir.”

İbn Mâce ve Münzirî'nin Terğîb'inde ise: “بين العبد وبين الكفر ترك الصلاة” şeklinde rivâyet edilmiştir.

“Kul ile küfür arasında namazı terketmek vardır.”

Hadis Büreyde aracılığıyla merfu olarak şöyle aktarılmıştır: “العهد الذي بيننا وبينهم الصلاة فمن تركها فقد كفر”

“Onlarla (kafirlerle/münafıklarla) bizim aramızdaki ahit (fark), namazdır. Her kim onu terk ederse, küfretmiş olur.”¹⁶⁶⁵

Bu örnekte görüldüğü üzere müellif Namazı terketmekle ilgili gelen hadisin farklı kaynaklarda farklı lafızlarla nasıl rivâyet edildiğini belirtmiştir.

2. “عن أبي سعيد الخدري أن رسول الله (ص) قال: أكثروا ذكر الله حتى يقولوا مجنونون.”

¹⁶⁶⁴ Müslim, İmân 134; Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 306.

¹⁶⁶⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 306.

“Ebu Said el-Hudri’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allah’ı o kadar çok zikrediniz ki size mecnun desinler.”¹⁶⁶⁶

Zekeriyyâ: “Bu hadisi İbn Ahmed, Ebu Ya’lâ, İbni Hibbân ve Hâkim Sahîh’inde rivâyet etmiş ve senedinin sahîh olduğunu söylemiştir. Rivâyet İbni Abbâs kanalı ve “اذكروا الله ذكرا يقول المنافقون انكم مراؤن” lafzıyla merfû olarak gelmiştir.”¹⁶⁶⁷

Tespit ettiğimiz kadarıyla *Fedâil-i A’mâl*’da bu konuya dair başka örnekler de bulunmaktadır.¹⁶⁶⁸

21. Hadislerin Metnine Bütüncül Bakışı

Muhammed Zekeriyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’indeki hadislerin metinlerine yönelik takip ettiği yöntemlerin biri de rivâyetlerin doğru ve tam bir şekilde anlaşılması için ulaşabildiği farklı lafızlarla gelen veya konuyla ilgili nakledilen bütün rivâyetleri bir arada zikrederek bütüncül bir bakışla değerlendirmek olmuştur. Şimdi burada müellifin bu yöntemine delil olarak gösterebileceğimiz bir örnek zikretmek istiyoruz.

1. عن أبي هريرة قال: قال رسول الله (ص) ما اذن الله لشيء ما اذن لنبي يتغنى با لقرآن

“Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allahu Teâlâ kendi kelimasını güzel bir ahenkle okuyan Peygamberine ilgi göstererek dinlediği kadar hiçbir şeye ilgi göstermez.”¹⁶⁶⁹

Müellif bu rivâyetin hemen akabinde mezkûr hadisi mâna olarak destekleyen ancak hadisin metnindeki “Peygamberi” yerine “Kur’ân okuyanın sesine” şeklindeki daha umum bir anlam içeren başka bir hadisi nakletmiştir:

1. عن فضالة بن عبيد قال: قال رسول الله (ص) الله أشد أذنا إلى قارئ القرآن من صاحب القينة إلى قبنته

“Fudale b. Ubeyd’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Allahu Teâlâ Kur’ân okuyanın sesine bir kimsenin şarkı söyleyen cariyesinin sesine ilgi göstermesinden daha fazla ilgi gösterir.”¹⁶⁷⁰

¹⁶⁶⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 411.

¹⁶⁶⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 411.

¹⁶⁶⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 194; 228; 238, 260, 287, 288, 290, 296, 313, 319, 321, 326, 329, 331, 356, 360, 388, 391, 392, 394, 401, 404, 407, 409, 422, 453, 460, 480, 492.

¹⁶⁶⁹ Buhârî, *Halku ef’ali’l-ibâd*, thk. Abdurrahman Umire, (Riyad: Dârü Meârif Suud, 2010), 68; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 241.

¹⁶⁷⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 241.

Zekeriyyâ, kaydedilen iki esas hadisi konu hakkında gelen diğer hadisler, sahâbe kavilleri ve kendi ifadeleriyle şu şekilde izah etmeye çalışmıştır:

“... Elbette Kur’ân’ı Kerîm şarkı namesi ile okunmamalıdır. Hadislerde bunun yasak olduğu belirtilmiştir. Bir hadiste: “إياكم ولحون أهل العشق” yani ‘Aşk erbabının seslerini, müzik kaidelerini uydurarak şarkı söyledikleri gibi Kur’ân okumaktan sakınınız’ diye geçmektedir.”¹⁶⁷¹ “Başka hadiste şöyle buyurulmuştur: ‘Güzel sesle Kur’ân’ı Kerîm’in güzelliği iki kat olur.’”¹⁶⁷²

“Şeyh Abdülkadir Geylânî Günyetü’t-Tâlibîn adlı eserinde şöyle buyuruyor: Abdullah İbni Mes’ud bir gün Kufe şehrinin civarından geçiyordu. bir grup fasık bir evde toplanmıştı. Zâzân isimli bir şarkıcı şarkı söylüyor ve çalgı çalıyordu. İbni Mes’ud onun sesini duyunca ‘Ne güzel bir ses keşke onu Kur’ân’ı Kerîm’i okumakta kullansaydı’ dedi. Sonra başını bir bez ile örterek oradan geçip gitti. Zâzân, İbni Mes’ud’un bir şeyler söylediğini fark etti. Halka sorduktan sonra onun bir sahâbî olan İbni Mes’ud olduğunu ve neler söylediğini öğrendi. Onun sözlerinden Zâzân’ı son derece bir korku kaplamıştı. Bütün çalgı âletlerini kırarak İbni Mes’ud’un peşine düştü. Ona tabi oldu ve zamanla tabiinin büyük alimlerinden oldu.”¹⁶⁷³

Birçok hadislerde Kur’ân’ı Kerîm’i güzel sesle okumak övülmüştür. Ancak yukarıda geçtiği gibi şarkı makamına uyumaktan menedilmiştir. Huzeýfe diyor ki: Peygamber sallallahu aleyhi vesselam şöyle buyurmuştur: Kur’ân’ı Kerîm’i Arap makamıyla okuyunuz aşk ehlinin, Yahudi ve Hıristiyanların makamıyla okumayınız. Yakında öyle bir kavim gelecek ki Kur’ân’ı Kerîm’i şarkı söyleyenlerin, yas tutanların ahengine uydurarak okuyacaklar. Bu okuma onlara zerre kadar fayda vermeyecektir. Kendileri de fitneye düşecekler ve okuyuşlarını beğenenleri de fitneye sokacaklardır” buyurdu.”¹⁶⁷⁴

Buraya kadar kaydedilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi Muhammed Zekeriyyâ, Kur’ân’ı Kerîm’i güzel okumanın faziletleri ve şartları hakkında varid olan birkaç hadisi naklederek bunlardan hareketle genel bir sonuç ortaya

¹⁶⁷¹ Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi Fettehî, *Mecmau bihari'l-envar fi garaibi't-tenzil ve letaifü'l-ahbâr*, (Dâiretü'l-Meârif Osmaniyye, 1968), 4/477; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 241.

¹⁶⁷² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 241.

¹⁶⁷³ Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullah Abdülkadir-i Geylânî, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-hak azze ve celle*, thk. Ebu Abdurrahman Salah, (Beyrut: Dârü'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997), 1/263; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 242.

¹⁶⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 7/183; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 242.

koymaya çalışmıştır. Onun söz konusu yöntemi neticesinde okuyucu da konu hakkında gelen tek bir hadis çerçevesinde değil, bunun aksine bir mevzuda rivâyet edilen birkaç hadisi bir arada değerlendirerek amel etmesine teşvik edilmektedir. Nitekim *Fedâil-i A'mâl*'i incelediğimizde bu yöntemle örnek teşkil edebilecek yine bir çok örneğin bulunduğunu tespit etmekteyiz.¹⁶⁷⁵

22. Hadislerin Sebebi Vürûduna İşareti

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki rivâyetlerin metinleri üzerinde gerçekleştirdiği en önemli değerlendirmelerinden biri hadislerin sebebi vürûduna işaret etmesidir. Ancak eseri incelediğimizde *Esbâbü'l-hadîs* ismiyle de bilinen ve bu ilim dalının konusu olan rivâyetleri çok az yerde belirttiğini tespit etmekteyiz. Nitekim hadislerin pek çoğunun aslında ne maksatla söylendiği bilinmemektedir. Öte yandan hadislerin bir kısmı belli bir sebebe bağlı olarak söylenmekle beraber bütün hadislerin vürûdunda bir sebep aranmasına gerek olmadığı kaydedilmektedir. Buna gerekçe olarak da bazı hadislerin Resûl-i Ekrem'in yaptığı sohbetler ve verdiği öğütler sırasında ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.¹⁶⁷⁶

Fedâil-i A'mâl'da Muhammed Zekeriyâ tarafından ortaya çıkış sebebi belirtilen rivâyetlerden birisi şudur:

1. Zekeriyâ, Uhud savaşında müşriklerin Hz. Peygamber'e saldırması üzerine Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye '*Ali onları durdur*' dediğini ve bunun üzerine Hz. Ali'nin harekete geçip düşmanların saldırısını engellediğini, bu olaydan sonra Hz. Cebrail'in Hz. Ali'nin yiğitliğini ve yardımını övünce Resûl-i Ekrem'in; "انه مني وانا منه" "*Şüphesiz Ali bendendir, ben de Ali'denim*" dediğini nakletmiştir.¹⁶⁷⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in bu sözü üzerine Cebrâil'in de "*Ben de ikinizdenim*" anlamına gelen "و انا منكما" dediğini rivâyet etmiştir.¹⁶⁷⁸

Dolayısıyla kaydettiği bu bilgilerle Muhammed Zekeriyâ, dini kaynaklarda rastlanan "انه مني وانا منه" ve "و انا منكما" hadislerinin söyleniş maksatlarını belirtmiş olmaktadır. Yoksa dışarıdan bu rivâyetin ortaya çıkış sebebine bakılmaksızın değerlendirmeye tabi tutulduğunda bu hadisin Şii

¹⁶⁷⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 225-226, 238, 246, 259, 262, 287, 301, 307, 309; 314, 320, 332-333, 495, 520, 530.

¹⁶⁷⁶ Ramazan Ayvalli, "Esbâbü Vürûdi'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/362-363.

¹⁶⁷⁷ Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Farisi Tayâlisî, *Müsnedu Ebî Davud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 2/168; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 242.

¹⁶⁷⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 93.

kaynaklı olabileceği ya da Şiiler tarafından uydurulduğu akla gelebilir. Ancak bu iki hadisi Zekerîyyâ'nın işaret ettiği tarihi olaylarla birlikte ele aldığımızda rivâyetin maksadı bir nevi anlaşılmaktadır. Öte yandan hadis kaynaklarında bu rivâyete benzer; *"Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin'denim. Allah Hüseyin'i seveni sever. Hüseyin "esbat"tan biridir"*¹⁶⁷⁹ şeklindeki hadislerle de rastlamak mümkündür. Bu tarz hadisler ise Hz. Peygamber'in sözlerinde böyle bir üslubu gerçekten kullandığını göstermektedir.

2. Diğer bir örnek ise Muhammed Zekerîyyâ, Hz. Peygamber'in mescide girdiğinde birkaç kişinin katıla katıla güldüklerini gördüğünü bunun üzerine *"Eğer ölümü çokça hatırlasaydınız böyle gülmezdiniz. Kabrin şöyle ilan etmediği hiçbir günah yoktur..."* başlığıyla rivâyet edilen ve kabir azabıyla ilgili olan uzun bir hadisini anlatmıştır.¹⁶⁸⁰

Müellifin eserinde işaret ettiği bu bilgide kabir azabı konusundaki hadislerin bir kısmının sahâbenin mescitteyken aşırı derecede gülmeleri sebebiyle söylendiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan mezkûr bilgi, aynı zamanda kabir azabı hakkında gelen bazı hadislerin sebebi vürûdünü göstermesi açısından önemlidir.

23. Hadis Metinlerindeki Garîb Kelimeleri İzahı

Fedâil-i A'mâl'ine aldığı bazı hadislerin metinlerinde geçen ve az kullanılmasından dolayı genellikle avam tarafından anlaşılması zor ve mânası kapalı olan garîb kelimeleri Muhammed Zekerîyyâ kendine has bir üslupla açıklamaya çalışmıştır. Müellifin bu tür açıklamalarını da hadislerin metni üzerindeki değerlendirmeleri kapsamına dahil etmek mümkündür.

Fedâil-i A'mâl'i incelediğimizde bu konuya dair örneklerin çok fazla olmadığını tespit etmekteyiz. Burada konuyla alakalı birkaç örneği zikretmeye çalışacağız.

عن عبد الله بن عمرو قال: قال رسول الله (ص) يقال لصاحب القرآن اقرأ وارتي ورتل كما كنت ترتل في الدنيا فإن منزل لك عند آخر آية تقرأها.

"Hz. Abdullah bin Amr (r.a.) Resûl-i Ekrem'den şöyle buyurmuştur: '(Kıyamet günü) Kur'ân ehline denilecek ki; 'Kur'ân oku ve (Cennet'in derecelerinde) yükselmeye devam et. Dünyada ağır ağır okuduğun gibi ağır

¹⁶⁷⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 31.

¹⁶⁸⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 406.

ağır oku. Zira senin kalacağın makam, okuduğun son âyette ulaştığın yerdir.”¹⁶⁸¹

Zekeriyyâ bu hadisin metninde geçen “ورتل” sözünü Abdüllaziz ed-Dihlevî’den naklen şöyle açıklamıştır:

“Tertil hakkında Şah Abdülaziz kendi tefsirinde şöyle yazmıştır: ‘Tertil, lüğatta açık ve berrak bir şekilde okumaya denir...’”¹⁶⁸²

عن وائلة رفعه اعطيت مكان الثرة السبع وأعطيت مكان الزبور المئين، وأعطيت مكان الإنجيل “2. المثاني وفضلت بالمفصل

“Vasile’den rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ‘Bana Tevrat’ın karşılığında ‘Seba Tuvel’ verildi. Zebur’un karşılığında ‘Mi’îyn’ ve İncilin karşılığında ‘Mesânî’ verildi. Ve ‘Mufasssal’ ile üstün kıldım.’”¹⁶⁸³

Zekeriyyâ: “Kur’ân’ı Kerîm’in ilk yedi sûresine “Tuvel” denilir. Bu yediden sonra gelen on bir sûreye “Mi’îyn” ve onlardan sonra gelen yirmi sûreye “Mesânî” denilir. Bunlardan sonraki Kur’ân’ı Kerîm’in sonuna kadar olan sûrelere “Mufasssal” denilir. Bu meşhur olan görüşe göredir. Bazı sûreler hakkında “Tuvel”lerden mi, “Mi’îyn”lerden mi yoksa “Mufasssal”lardan mı diye görüş farklılığı vardır. Ancak bu ihtilaftan dolayı hadisi şerifin mânevî gayesinde bir değişme olmaz. Bu hadisi şerifte anlatılmak istenen şudur, önceden indirilmiş olan meşhur semâvî kitapların hepsinin benzeri Kur’ân’da mevcuttur. Bunlara ilave olarak mufasssal Kur’ân’ı Kerîm’e mahsustur, onun benzeri önceki kitaplarda yoktur.”¹⁶⁸⁴

Bu iki örneğin haricinde Muhammed Zekeriyyâ eserinde kaydettiği hadislerin metninde geçen “الحال المرتحل” ifadesi,¹⁶⁸⁵ “Hall” varacağı yere ulaşan kimseye denir.” “Mürtehil” ise oradan hareket edene denir. Yani Kur’ân’ı Kerîm bittiğinde yeniden başlanmalı. ‘Yeter artık bitti. Sonra biraz daha bakarız’ denmemelidir” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁸⁶

Bir başka hadis metninde geçen “وقية”¹⁶⁸⁷ sözünü ise, “1 ûkiye 40 dirhem eder bir dirhem 3,2 gram olduğuna göre bir ûkiye toplam 128 gram gümüş eder. 300 ûkiye ise toplam 38,4 kg gümüş eder. Bunun karşılığında iki

¹⁶⁸¹ Taberânî, el-Mu‘cemü’l-Kebîr, 13/507; Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 221.

¹⁶⁸² Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 222.

¹⁶⁸³ Ahmet b. Hanbel, Müsned, 28/188; Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 245.

¹⁶⁸⁴ Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 245.

¹⁶⁸⁵ Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 261.

¹⁶⁸⁶ Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 261.

¹⁶⁸⁷ Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 299.

cihan serveri, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sözünden şu anlaşılıyor; "Gerçek kâr ebedi olarak kalan ve hiçbir zaman tükenmeyendir" diye izah etmiştir.¹⁶⁸⁸

Yine hadisteki "حَقْبًا" kelimesini,¹⁶⁸⁹ "Lügat manası bakımından **hukb** çok uzun zaman demektir. Çoğu hadislerde bu miktar yukarıda belirtildiği gibi seksen senedir. Dürri Mensur adlı kitaptaki birkaç rivâyette de aynı miktar nakledilmiştir. Nitekim Hz. Ali Hilal-i Hicri'ye hukbun miktarı ne kadar olduğunu sormuş, o da "Seksan senedir her sene on iki ay, her ay otuz gün ve dünyadaki her gün kıyamette bir senedir" demiştir" şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁹⁰

Bunların dışında yine rivâyetteki "ضعفا" sözünü "bir şeyin iki katı",¹⁶⁹¹ "ساق" sözünü, "Mahşer meydanında olan özel bir tecelli (Allah'ın kudret eserinin açığa çıkması)", "السكينة" sözünü, "Sükun ve vakar veya Allah'ın özel rahmeti",¹⁶⁹² "وَلَقِّنُهُمْ" sözünü, "Telkin, ölmek üzere olan insansın yanına oturup, Kelime-i Tevhid'i söylemek",¹⁶⁹³ "تنافسكم" kelimesini, "Tenâfûs, başkalarına bakarak hırsıyla iş yapmak ve yarışta diğerlerinin geçmek için çalışmak"¹⁶⁹⁴ ve "المتسحرين" kelimesindeki "sahur'u", "sabaha yakın yenen yemek" olarak açıklamıştır.¹⁶⁹⁵

24. Hadislerdeki Maksadı Belirtmesi

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki hadislerin metinleri üzerinde yaptığı değerlendirmelerinin büyük çoğunluğunu rivâyetlerden kastedilen mâna ve maksadı açıklamakla ilgili olan yorumları oluşturmaktadır.¹⁶⁹⁶ Zira müellif eserine tebliğ ve teşvik amacıyla ele aldığı hadislerin okuyucuları tarafından iyi bir şekilde anlaşılması ve bunların güzel ve doğru bir şekilde tebliğ edilmesi meselesine son derece önem vermiştir.

Fedâil-i A'mâl'da yer alan ve kastedilen mâna ve gayesi müellifi tarafından izah edilen hadislerden biri şudur:

1. "İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: 'Kim ezan sesini işitir de hiçbir özrü

¹⁶⁸⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 300.

¹⁶⁸⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 319.

¹⁶⁹⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 320.

¹⁶⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 326.

¹⁶⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 399.

¹⁶⁹³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 493.

¹⁶⁹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 627.

¹⁶⁹⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 630.

¹⁶⁹⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 72, 78, 82, 123, 212, 213, 221, 236, 243, 244, 333, 334, 417, 613.

olmadığı halde cemaate gitmezse (bulunduğu yer de kılsa) kıldığı namaz kabul olunmaz. Sahâbe, ‘Özülden maksat nedir?’ diye sorunca, Peygamberimiz (s.a.v.) ‘Korku veya hastalıktır’ buyurdu.”¹⁶⁹⁷

Zekeriyyâ: “Namazın kabul olunmasının mânası bu namazdan dolayı Allah tarafından kişiye verilmesi beklenen sevabın verilmeyip, sadece namaz borcunun üzerinden düşmesi demektir. Hadislerde geçen onun namazı kabul olunmaz sözünden de bu kastedilmiştir. Çünkü mükafatı ve ikramı olmayan namaz, namaz olur mu? Bu İmam Ebu Hanîfe’ye göredir. Yoksa sahâbe ve tabiinden bazılarına göre bir mazeret olmadan namazı cemaatle kılmamak haram cemaatle kılmak ise farzdır. Hatta birçok âlimlere göre cemaatsiz kılınan namaz, namaz değildir. Gerçi Hanefî mezhebine göre namaz olur ama kişi cemaati terk ettiği için mutlaka suçlu durumuna düşer.”¹⁶⁹⁸

Görüldüğü gibi Zekeriyyâ, hadisteki esas olan namazın kabul olunmaması ile ilgili cümleyi sevaptan mahrum olan namaz olarak açıklamış ve bu görüşü Ebu Hanîfe’ye isnad ederek kendisinin de bu görüşte olduğunu bir bakıma ortaya koymuştur. Ayrıca rivâyeti zâhirî olarak yorumlayan sahâbe ve tabiine de işaret etmiştir.

2. “Abdullah bin Amr (r.a.) Rasûl-i Ekrem’den şöyle buyurmuştur: ‘(Kıyamet günü) Kur’ân ehline denilecek ki; ‘Kur’ân oku ve (Cennet’in derecelerinde) yükselmeye devam et. Dünyada ağır ağır okuduğun gibi ağır ağır oku. Zira senin kalacağın makam, okuduğun son âyette ulaştığın yerdir.’”¹⁶⁹⁹

Zekeriyyâ: “Kur’ân ehlinden maksat zâhire göre hafız olan kimsedir. Ali el-Kârî, bu faziletin yalnız hâfiz için olduğunu, yüzüne okuyanların buna dahil olmadığını çok geniş bir şekilde anlatmıştır. Bunun birinci sebebi Kur’ân ehli sözünün buna işaret etmesidir. İkinci sebebi ise Müsned-i Ahmed’in bir rivâyetinde: “Yanında bulunan Kur’ân’dan okuyana kadar” buyurulmuştur. Bu sözden hâfızın kastedildiği açıktır. Tabii ki yüzüne bakarak Kur’ân’ı Kerîm’i çok fazla okuyan kişinin de buna girme ihtimali vardır...”¹⁷⁰⁰

3. “Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ‘Kıyamet günü bir münadî akıl sahipleri

¹⁶⁹⁷ Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Zaifü’t-Tergib ve’t-terhib*, (Riyaz: Mektebetü Meârif, 2000), 1/127; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 334.

¹⁶⁹⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 334.

¹⁶⁹⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, 13/507; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 221.

¹⁷⁰⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 221.

neredeler' diye seslenir, insanlar 'Hangi akıl sahiplerini kastediyorsun?' derler. O şöyle der, 'Onlar ayakta iken otururken yatarken her durumda Allah'ı zikredenler, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında düşünürlər ve 'Ey Rabbimiz Sen bunları boşuna yaratmadın, Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Sen bizi cehennem azabından koru diyenlerdir. Onlara bir sancak hazırlanır. Onlar sancakların arkasında giderler ve onlara 'Ebedi kalmak üzere cennete giriniz' denilir.'¹⁷⁰¹

Zekeriyyâ: "Göklerin ve yerin yaratılışını düşünüyorlar" sözü, Allah'ın Kudretinin görüntülerini ve onun hikmetinin hayranlık verici yönlerini düşünüyorlar demektir. Zira böyle düşünmekle Yüce Allah'ın tanınması kuvvet kazanır.'¹⁷⁰²

Zekeriyyâ, kaydedilen örneklerde de görüldüğü gibi *Fedâil-i A'mâl*'inde bu konuya ilişkin diğer hadisleri açıklamadan önce çoğu zaman "bu ifadeden maksat", "bu hadisten maksat" ya da "bu sözün mânası" gibi rivâyetlerin asıl gayelerini belirtmek istediğini bildiren ifadeleri kullanmıştır.

25. Hadislerdeki Mecâzları Açıklaması

Hız. Peygamber, tebliğ görevi gereği İslam'ı muhataplarına etkili bir şekilde anlatmak amacı ile zaman zaman teşbih, kinâye ve mecâz gibi anlatım teknikleri kullanmıştır. Bunların arasında özellikle mecâz anlatım tekniğinin hadislerde çokça kullanıldığına işaret edilmektedir.¹⁷⁰³ Muhammed Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'ini incelediğimizde işte bu tür mecâzî anlamları ihtiva eden bazı hadislere çeşitli anlamlar katarak yorumladığına şahid olmaktadır. Şimdi burada söz konusu eserden tespit ettiğimiz konuyla ilgili birkaç örneği aktarmaya çalışacağız.

1. Zekeriyyâ, *Hikâyât-ı Sahâbe* adlı eserinde "Hz. Zeyneb binti Cahş'ın hayatından bahsederken özellikle onun Hz. Aişe'ye olan güveni ve cömertliğini anlatmış ve şu mevzuya dikkat çekmiştir: "Hz. Zeyneb çok takva sahibiydi. Fazla oruç tutar ve çokça nafilə namaz kılardı. Kendi emeğiyle bir şeyler yapar, bundan kazandığını sadaka olarak verirdi. Hz. Peygamber'in vefatı yaklaştığı

¹⁷⁰¹ Teymî, *Kitâbü't-Tergib ve't-Terhîb*, 1/387; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 415-416.

¹⁷⁰² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 416.

¹⁷⁰³ Durkan Ekizer, "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım: Muslim'in el-Câmi'u's-Şâhîh'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 59:1 (2018), 203.

sıralarda mübarek hanımları bizim içimizden ilk önce sana kim ulaşacaktır diye sorduklarında Hz. Peygamber: ‘*Kimin kolu uzunsa*’ buyurdu.”

Zekeriyyâ, Hz. Peygamber’in ‘*Kimin kolu uzunsa*’ şeklindeki hadisini ‘*Allah yolunda fazla harcamak*’ olarak yorumlamıştır.¹⁷⁰⁴

2. “*Ukbe bin Amir diyor ki: Bizler suffede otururken Resûli Ekrem yanımıza geldi ve şöyle buyurdu: ‘Aranızda kim her sabah Buthan ve Akik (pazarına) gidip hiçbir günah işlemeden ve hiçbir akrabasıyla arasını bozmadan en iyilerinden iri hörgüçlü iki tane dişi deve alıp getirmeyi sever.’ Biz, ‘Hepimiz bunu severiz ya Resûlullah’ dedik. Hz. Peygamber: ‘Sizden birinin câmiye giderek Kur’ân’ı Kerîm’den iki âyet öğretmesi veya okuması iki dişi deveden üç ayet, üç dişi deveden dört âyet dört dişi deveden daha hayırlıdır ve onların sayısı kadar erkek develerden daha hayırlıdır’ buyurdu.*”¹⁷⁰⁵

Muhammed Zekeriyyâ: “*Günah işlemeden*” buyurulmasının mânası şudur: *Meşakkat çekmeden kazanılan bir şey çoğu zaman birisinden gasp edilerek ya da miras taksiminde akrabaya düşen mala el konularak veya birisinden çalışarak elde edilir. O yüzden Peygamberimiz bunların hepsini kaldırmıştır. Hiç meşakkat çekmeden ve günah işlemeden bir şeyi elde etmek ne kadar sevimliyse ondan daha iyisi ve üstünü birkaç âyet öğrenmek ve okumaktır...*”¹⁷⁰⁶

“*Bu hadiste bir ayetin mükafatını bir veya iki deveyle karşılaştırmak maksat değildir. Bu sadece bir benzetme ve verilecek mükâfata dikkat çekmektir. Önceden de yazdığım gibi bir âyetin daimî olan sevabı fani olan yedi iklimin padişahlığından daha üstün ve hayırlıdır.*”¹⁷⁰⁷

İkinci örnekte müellif, hadisteki mecâzı anlatmak için özellikle “mânası şudur” ve “maksat değildir” gibi ifadeleri kullanmış ve rivâyete kendi üslûbıyla farklı anlamlar katmıştır.

26. Hadislerdeki Mütâba‘ât ve Şâhidlere İşaret Etmesi

Muhammed Zekeriyyâ, *Fedâil-i A‘mâl*’inde naklettiği esas hadislerin çeşitli tariklerini belirtmenin yanı sıra bunların bazılarını destekleyen mütâba‘at

¹⁷⁰⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa‘d b. Menî’ ez-Zühri, *Kitâbü’t-Tabakati’l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 2001), 8/87; Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 140.

¹⁷⁰⁵ Ebu Davud, *Sevâbu’l-Kur’ân*, 2/71; Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 212.

¹⁷⁰⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 213.

¹⁷⁰⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 214.

ve şâhidlerine de bazen hadis âlimlerinden naklen bazen de kendi ifadesiyle işaret etmiştir.

Sözlükte “Peşinden gitmek, takip etmek ve uymak” anlamına gelen tebi‘e “تبع” kökünden türeyen mütâba‘at kelimesi, bir hadis ıstılahı olarak “ferd veya garîb olduğu sanılan bir hadisin râvisine, hadisi tahriç edilmeye elverişli başka bir râvi tarafından muvâfakat edilmesi ve hadisin aynı şeyhten yahut senedin daha üst kısmında yer alan başka bir râvisinden benzer ifadelerle nakledilmesi” demektir.¹⁷⁰⁸

Mütâba‘at ile şâhid terimi arasında fark olup, olmadığı ve bunun ne tür bir fark olduğu konusunda ihtilâf vardır. Buna dair görüşler arasında “i‘tibar sonucu bulunan hadis lafız bakımından mütâba ile aynı ise buna mütâba‘at, mâna bakımından ona benziyorsa şâhid”dir diyenler vardır. Bazıları bunun tam aksini savunmuşlardır. Ayrıca mütâba‘at ile şâhid’i eş anlamlı kabul edenlerin de olduğu bilinmektedir.¹⁷⁰⁹

Abdullah Aydın, mütâba‘at’ı, “Bir hadisin lafızlarına veya mânasına uygun başka hadisin, öncekinin râvisinden ayrı biri tarafından, tamamen ya da kısmen aynı senedle rivayet edilmesi” diye tarif etmektedir. Şâhid rivayetler için, “Herhangi bir hadise, aynı sahâbîden gelen benzer muhtevadaki ikinci hadis ve herhangi bir hadise, başka bir sahâbîden gelen tamamen aynı veya benzer muhtevadaki ikinci hadis” demiştir.¹⁷¹⁰

Şimdi burada Muhammed Zekerîyyâ’nın söz konusu eserinde işaret ettiği mütâba‘at ve şâhid rivayetlerden tespit edebildiğimiz birkaç örneği zikretmeye çalışacağız.

1. “Ebu Hüreyre’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ‘Kim Allah’ın kitabı (Kur’ân’dan) bir âyet dinlerse ona kat kat sevap yazılır. Onu okuyan için kıyamet gününde o âyet nur olacaktır.’”¹⁷¹¹

Muhammed Zekerîyyâ: “**Hadis âlimleri her ne kadar bu hadisin senedinin zayıflığı hakkında söz etmişlerse de mânası birçok hadislerle desteklenmiştir.** Kur’ân’ı Kerîm’i dinlemek çok sevaptır. Hatta bazı âlimler dinlemenin okumaktan daha üstün olduğunu söylemişlerdir. İbn Mes‘ud buyuruyor ki: “Bir defasında Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem minberde

¹⁷⁰⁸ Abduganiev, Ebu’l-Abbas el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri, 92.

¹⁷⁰⁹ Polat, “DİA”, 32/180-181.

¹⁷¹⁰ Abdullah Aydın, Hadis İstılahları Sözlüğü, (İstanbul, 2009), 228-230; 291.

¹⁷¹¹ Abdurrezzak, Musannef, 3/373; Kandehlevî, Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri, 247.

oturuyordu. Bana “Kur’ân oku” diye emir buyurdu. Ben “Size nasıl okuyabilirim? Halbuki o size indirildi” deyince “Gönlüm bir başkasını okurken dinlemek istiyor” buyurdu. Sonra İbni Mes’ud Kur’ân okuyunca Hz. Peygamber’in mübarek gözlerinden yaşlar akmaya başladı.”¹⁷¹²

“Bir defasında Huzeyfe âzad ettiği kölesi Salim Kur’ân okuyordu. Peygamber sallallahu aleyhi selam uzun müddet ayakta durarak onu dinlemişti.”¹⁷¹³

Bu örnekte Zekerıyyâ öncelikli olarak naklettiği hadisin muhaddisler tarafından zayıf olarak nitelendirildiğini kaydetmiştir. Ancak aynı konuda birçok hadisin varid olduğunu, dolayısıyla söz konusu hadislerin kendisinin aktardığı esas rivâyeti mâna olarak desteklediğini ifade etmiştir. Bunun akabinde konuyla alakalı Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen birkaç sünneti de delil olarak zikretmiştir. Dolayısıyla Zekerıyyâ, bab başlığı altında rivâyet ettiği zayıf hadisi, mâna olarak ve sünnetle destekleyerek bir nevi hadisin şâhidlerine işaretle bulunmuştur.

2. “Hz. Enes’ten rivâyet edildiğine göre Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Bir kimse ihlasla iftâh tekbirini yetişerek kırk gün cemaatle namaz kılsa o kimseye iki beraat verilir. Biri cehennemden kurtuluş beraatı, diğeri de münâfıklıktan uzak olma beraatı.”¹⁷¹⁴

Muhammed Zekerıyyâ: “Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiş ve şöyle demiştir: ‘Bu hadisi Müslim b. Kuteybe-Ta‘ma b. Ömer senedi haricinde başka tarikini bilmiyorum. Müslim ise Ta‘ma hariç seneddeki diğer râvileri sika olduğunu söylemiştir. Bana göre bu hadis Hz. Ömer’in şu rivâyetine **şâhiddir**: ‘Kim câmide cemaatle kırk gece yatsı namazını ilk rekatını kaçırmadan kılsa, Allah onu cehennem azabından kurtarır...’”¹⁷¹⁵

3. “Hz. Osman diyor ki, ‘Resûlullah sallallahu aleyhi selamın vefatı sırasında sahâbeyi kirâm o kadar çok üzüldüler ki birçokları vesveselere düşmüşlerdi. Hz. Osman buyuruyor ki ‘Ben de o vesveselerin kuşattığı kimselerdendim...’”¹⁷¹⁶

¹⁷¹² Buhârî, Fedailü’l-Kur’ân, 4/1925; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 247.

¹⁷¹³ Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahânî, Hilvetü’l-Evliya ve Tabakatü’l-Asfiya, (Kahire): Matbaatü’s-Saade, 1974), 1/379; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 247.

¹⁷¹⁴ Tirmizî, Salât, 2/7; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 329.

¹⁷¹⁵ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 329.

¹⁷¹⁶ Ali el-Kârî, Mirkatü’l-Mefâtiḥ, 1/114; Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 477. Bu hadisin metni çok uzun olduğundan burada kısaltılarak verilmiştir.

Muhammed Zekerıyyâ: “Bu hadis Mişkât’ta rivâyet edilmiştir. Yine aynı şekilde el-Mu‘cemü’l-evsât’ta kısaltılarak nakledilmiştir. Bana göre bu hadisin Mecmâu’z-Zevâid’de geçen tariki **mütâba‘attır ve buna yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir.**”¹⁷¹⁷

27. İhtilâflı Görülen Hadisleri Ele Alması

Birbirlerine zıtmış gibi görünen makbul hadisler ve bu hadisleri inceleyen ilim dalına Muhtelifü’l-Hadîs denilmektedir.¹⁷¹⁸ Hadis ilmiyle alakalı bazı çalışmalarda bu konu hakkında daha ziyade fukaha’nın çalıştığı belirtilmiştir.¹⁷¹⁹ Bu hususu dikkate aldığımızda Muhammed Zekerıyyâ’nın da fikhî konulara yeterince vakıf olduğunu kaydedebiliriz. Zira onun *Fedâil-i A‘mâl*’i haricindeki diğer eserlerinde fikhî konular ve mezheplerin ihtilâfî konulardaki yaklaşımlarını pek çok yerde ele aldığını daha önce belirtmiştik. Bu bakımdan Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A‘mâl*’inde de yer yer ihtilâflı görülen hadisleri kendi üslûbüne göre değerlendirdiğini ifade edebiliriz. Burada müellifin mezkûr eserinden konuyla alakalı tespit edebildiğimiz bazı örnekleri zikredeceğiz.

1. “Hz. Aîşe’den rivayet edildiğine göre, Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: ‘Namazda Kur’ân okumak namazın dışında okumaktan daha üstündür. Namazın dışında Kur’ân okumak, tesbih ve tekbir getirmekten daha üstündür. Tesbih etmek, sadakadan daha üstündür. Sadaka oruçtan daha üstündür. Oruç ise cehenneme karşı kalkandır.’”¹⁷²⁰

Muhammed Zekerıyyâ: “Kur’ân’ı Kerîm okumanın zikirden daha üstün olması açıktır. Çünkü o Allah Kelâmı’dır. Önceden bilindiği gibi Allah’ın Kelâmı’nın diğer kelâmlara üstünlüğü, Allah’ın yarattıklarından üstünlüğü gibidir. Allah’ı zikretmenin sadakadan üstün olduğu diğer rivayetlerde de bildirilmiştir. Bu hadiste sadakanın oruçtan üstün olması, orucun faziletini bildiren diğer bazı hadislerle **ters düşmektedir.** Fakat bu üstünlük durumlara göre değişir. Bazı durumlarda oruç üstündür. Bazı durumlarda ise sadaka üstündür. Aynı şekilde insanlara göre değişir. Bazı insanlar için oruç daha üstündür. Oruç hadiste en son sırada gelmesine rağmen cehenneme karşı

¹⁷¹⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 477.

¹⁷¹⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 206, Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 241.

¹⁷¹⁹ Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, 175.

¹⁷²⁰ Beyhakî, *Şuabü’l-İmân*, 2/413; Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 229.

kalkan olursa ilk başta zikredilen Allah Kelâmı Kur'ân'ı okumanın üstünlüğüne ne demeli?"¹⁷²¹

Örnekten de anlaşıldığı üzere Muhammed Zekerıyyâ'nın bir şeyin en üstün veya en faziletli olduğunu bildiren rivâyetleri anlamada bunların kişinin durumuna göre değişik göstereceğini kaydetmesi ihtilaflı görülen hadisleri anlamada dikkate alınabilecek bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

2. "Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Bir kimsenin cemaatle kıldığı namaz evinde veya çarşıda kıldığı namazdan 25 kat daha üstündür. Kişi güzel bir şekilde abdest alır. Sonra camiye gider ve namazdan başka hiçbir niyet taşıması attığı her adım karşılığında 1 derecesi yükseltilir. 1 günahı affolunur namazı kıldıktan sonra aynı yerde abdestli olarak oturduğu müddetçe birlikler onun için şöyle dua ederler."¹⁷²²

Muhammed Zekerıyyâ: "Önceki hadiste 27 derecelik bir artış bildirilmiş iken, bu hadiste bu artış 25 derece olarak zikredilmiştir. Bu iki hadiste meydana gelen ihtilaf hakkında âlimlerin birçok görüşleri hadis şerhlerinde zikredilmiştir. Onlardan bir kısmı şöyledir; Bu farklılık namaz kılanların durumlarına göredir. Bazılarına 25 derece, bazılarına ihlaslarından dolayı 27 derece verilir. Bazı âlimler; 'Bu fark namazların durumlarının farklılığına göredir. Sessiz kıraâtla kılınan namazlarda 25, sesli kıraât kılınan namazlarda 27 derecedir' demişlerdir. Bazıları da; '27 derece yatsı ve sabah namazları içindir. Çünkü bu iki namazda cemaate gitmek biraz zor gelmektedir. 25 derece ise diğer namazlar içindir' demişlerdir. Hadisi şerh eden bazı âlimler şöyle yazmışlardır; 'Bu ümmet üzerine Allahu Teâlâ'nın nimet yağmurları gittikçe artmıştır. Bu durum diğer pek çok hususlarda da göze çarpmaktadır. Bu bakımdan önceleri 25 derece iken sonra 27 derece olmuştur.' Hadisi şerheden bazı âlimler ise hayret verici bir mâna çıkararak şöyle demişlerdir; 'Bu hadisteki sevap önceki hadisten çok daha fazladır. Çünkü bu hadiste 25 derece kastedilmemiştir. Hadisteki "ضعفا" kelimesi bir şeyin iki katı demektir. O halde her sayı ikiye katlanır, çıkan sayı tekrar ikiye katlanır. Bu katlama 25 defa yapılır. Böylece cemaatle kılınan namazın sevabı 33.554.432 derece eder. Bu kadar sevap verilmesi Allah'ın rahmetinden hiç de

¹⁷²¹ Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 229-230.

¹⁷²² Elbânî, Sahihü't-Tergib ve't-Terhib, (Riyaz: Mektebetü Meârif, 2000), 1/288; Kandehlevî, Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri, 325.

uzak bir şey değildir. Namazı terk etmenin günahı önceki bölümde geçtiği gibi hukb yani 28.800.000 sene olduğuna göre namazı cemaatle kılmanın sevabı bu kadar olması kıyasa yakındır (akla uygundur) ...”¹⁷²³

Zekerıyyâ, bu örnekte söz konusu rivâyetlerdeki ihtilafı ele alırken ilk önce âlimlerin görüşlerini belirtmiş ve bütün bu görüşlerin neticesi olarak hadislerdeki ihtilafın ya namaz kılacak kişinin durumunun farklılığından ya da namazların farklılığından kaynaklanabileceğini bir ihtimal olarak ileri sürmüştür. Onun hadisin metninde geçen “ضعف” sözü çerçevesinde yapılan yorumun hayret verici olduğuna dikkat çekmesi yanında bir nevi bu şerhe de katıldığını gösteren ifadeleri, Tebliğ Cemaati tarafından aynen kabul edilmiştir. Nitekim çalışmamızın önceki bölümünde işaret ettiğimiz gibi bu yorumu tebliğciler tarafından daha abartılarak yaygınlaştırdıkları ve bu sebeple eleştiri konusu oldukları belirtilmiştir.

Sonuç itibariyle Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’inde bu konuya dair yine bir çok örnek bulunmaktadır.¹⁷²⁴ Müellifin söz konusu örneklerde görülen ihtilafı hadislerin çözümünde genellikle “rivayetlerin farklı durumlara göre farklı yorumlanacağı” ya da “hadislerde kastedilen şahısların durumuna göre anlam kazanacağı” şeklindeki öneri ve yorum yöntemleri dikkat çekmektedir.

28. Zayıf ve Uydurma Hadislere Yer Vermesi

Çalışmamızın daha önceki bölümlerinde işaret ettiğimiz gibi Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’ine yöneltilen eleştirilerin ekserisi eserin içerisinde çok sayıda zayıf ve uydurma rivâyetlerin bulunduğu yöneliktir.¹⁷²⁵ Biz burada *Fedâil-i A’mâl*’da zayıf ve uydurma olduğuna işaret edilen rivâyetleri örnek olarak zikretmeye çalışacağız.

1. “İbni Abbas’tan rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ‘Bir kimse hiçbir özrü olmadığını, bir namazı kazaya bırakır da böylece iki namazı bir vakitte kılarsa büyük günah kapılarından bir kapıya varmış olur’.”¹⁷²⁶

Muhammed Zekerıyyâ, bu hadisin senedinde geçen Haneş İbn Kays’ın Hâkim haricinde İbn Hacer, Tirmizî, İbn Hanbel ve diğer âlimler tarafından

¹⁷²³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 325.

¹⁷²⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 126, 229, 325, 393, 394, 404, 418, 460, 470, 471, 481, 632.

¹⁷²⁵ Muhammed Sâlih Muncid, *Nakdu Kitâbu Fedâil-i A’mâl li Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî*, “el-İslâmu Suâl ve’l-Cevâb”, No 108084, [file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20(1).pdf); Erişim tarihi: 03.10.2022.

¹⁷²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 49/39; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 309.

zayıf râvi olarak cerh edildiğini belirtmiştir. Ancak bu rivâyetin senedinin zayıf olduğunu bizzat kendisinin de belirtmesine rağmen mâna bakımından bazı âlimlerin sözleriyle desteklenmesi sebebiyle itibar edilebileceğini beyan etmesi¹⁷²⁷ eleştiri konusu olmuştur.¹⁷²⁸

Nitekim Zekerıyyâ'nın da işaret ettiği gibi bu hadisi rivâyet eden Tirmizî, rivâyetin senedinde geçen Haneş İbn Kays'ın hadis ehli tarafından zayıf bir râvi olarak cerh edildiğini belirtmiştir.¹⁷²⁹

Dârekutnî ise Haneş İbn Kays'a metruk demiştir.¹⁷³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn* 'inde Haneş İbn Kays'ın İbni Hanbel ve İbni Maîn tarafından yalancı bir râvi olarak vasıflandırıldığını belirtmiştir.¹⁷³¹ Yine aynı şekilde mezkûr râvinin Makdisî ve İbni Cevzî tarafından da yalancı bir râvi olarak nitelendirildiğine işaret edilmektedir. Ayrıca söz konusu hadis hakkında Ukaylî'nin "Bu hadis doğru değildir" dediği de nakledilmektedir.¹⁷³²

Bütün bu bilgileri dikkate aldığımızda aslında Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* 'ine aldığı bu hadisin senedinin zayıf olduğunu belirttiği hatta âlimlerin itibar etmediklerine işarete bulunduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan özel anlamda bu hadise genelde *Fedâil-i A'mâl* 'a yöneltilen eleştirinin asıl sebebi, Zekerıyyâ'nın bazı âlimler tarafından zayıf diğer bazıları tarafından metruk ve kezzap olarak vasıflandırdıkları bir râviyle gelen hadisi bilerek eserine almış olmasıdır. Mevzuyu bu açıdan değerlendirecek olursak söz konusu eleştirinin yerinde olduğunu kaydedebiliriz. Ancak Zekerıyyâ'nın söz konusu hadisin mâna olarak âlimlerin sözleriyle bağdaştığına dikkat çekmesi bir bakıma onun neden yalancılıkla itham edilen bir râviyle gelen hadisi naklettiğinin sebebini bir nevi ortaya koymaktadır. Nitekim hadiste mutasavvıfların da yaklaşımını beğendiği anlaşılan Zekerıyyâ, bazı zayıf rivâyetleri ele alırken bunların senedlerinin zayıflığına dikkat çekmekle birlikte bunların aynı zamanda mâna bakımından diğer hadislerle desteklendiğine işaret etmesi bunun bir göstergesidir. Örneğin; "*Hadis âlimleri her ne kadar bu hadisin senedinin zayıflığı hakkında söz etmişlerse de mânası birçok hadislerle*

¹⁷²⁷ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 309.

¹⁷²⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 189-191.

¹⁷²⁹ Tirmizî, *el-Cem beyne's-Salatayn*, 1/259.

¹⁷³⁰ Dârekutnî, *Kitâbu's-Salât*, 1/390.

¹⁷³¹ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn* thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefî, (Riyad: Dârü's-Sumay'î, 2000), 1/232-233.

¹⁷³² Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 190.

desteklenmiştir”¹⁷³³ şeklindeki görüşü onun bir hadisin kabulünde mâna olarak desteklenmesini yeterli gördüğü yönünde değerlendirilebilir.

Muhammed Zekerıyyâ'nın söz konusu hadisi mâna olarak âlimlerin görüşüyle bağdaştığı tarzındaki sözüne gelince, bunun hangi âlimlerin görüşü veya hangi ifadeler olduğu sorusu akla gelmektedir. Tahmin ettiğimiz kadarıyla Zekerıyyâ bu ifadeyle Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer verdiği bilgileri kastetmiş olabilir. Nitekim Tirmizî, konumuz olan hadisi rivâyet ettikten sonra şu cümlelere yer vermiştir: *“Bu amel (yani namazın cemedilmesi) ilim ehli nezdinde ancak seferdeyken veya arefedeyken yapılabilir. Bunun haricinde yapılmaz. Tabiinden bazı âlimler hastanın bu şekilde namaz kılmasına ruhsat vermişlerdir. Bazı ilim ehli ise yağmurlu havada da namazın cemedilebileceğini belirtmişlerdir. İmam Şafî, İbn Hanbel ve İshak bunlardandır. Ancak Şafî hastanın namazı cemedebileceği görüşünde değildir.*”¹⁷³⁴

Görüldüğü gibi İmam Tirmizî de Muhammed Zekerıyyâ gibi namazın cemedilmesi konusu üzerinde durmuş ve bu konu hakkında önde gelen âlimlerin fikirlerini aktarmıştır. Onun aktardığı mezkûr bilgilere dikkat ettiğimizde namazın cemedilmesinin ancak belli bir sebeplerle mümkün olabileceğine vurgu yapılmıştır. Muhammed Zekerıyyâ da söz konusu hadisin izahı kısmında namazı özürsüz geciktirmenin büyük günah olduğuna işaretle bulunarak namazın sebepsiz cemedilmesini uygun bulmamıştır.¹⁷³⁵ Dolayısıyla Zekerıyyâ'nın bu hadisi eserine almasında ve bu rivâyetin mâna olarak âlimlerin sözleriyle desteklendiğine işaret etmesinde Tirmizî'nin kaydettiği yukarıdaki bilgileri kastetmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan Zekerıyyâ'nın söz konusu hadisi Tirmizî tarafından istişhâd için kullandığına da işaretle bulunması¹⁷³⁶ bir bakıma bu rivâyetin bütün hadisçiler nezdinde tamamen reddedildiği görüşüne uygun gelmemektedir. Nitekim tespit ettiğimiz kadarıyla Tirmizî de Zekerıyyâ'nın belirttiği gibi bu hadisi bab başlığı altında zikretmiş ve sıhhatı hakkında açıklamada bulunmuştur. Hem Tirmizî'nin hem de Zekerıyyâ'nın zayıf ve hatta asılsız olduğu iddia edilen söz konusu hadisin sıhhat durumu hakkında açıklama yaparak nakletmiş olmalarının aslında hadis ilmi açısından bir gerekçesinin de

¹⁷³³ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 247.

¹⁷³⁴ Tirmizî, *el-Cem beyne's-Salatayn*, 1/259.

¹⁷³⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 310.

¹⁷³⁶ Tirmizî, *el-Cem beyne's-Salatayn*, 1/259.

olduğu belirtilebilir. Zira muhaddislerin bazen belli bir konuda gelen mevzu hadisleri bile sırf Müslümanları uyarmak amacıyla sıhhat durumunu izah etmek şartıyla rivâyet etmeleri uygun görülmüştür.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Zekerıyyâ, her ne kadar konumuz olan hadis hakkında âlimlerin görüşlerini Arapça olarak açıklamış ise de aslında bu yetersizdir. Çünkü bu tür rivâyetleri tebliğ çalışmalarında delil olarak kullanan Tebliğ Cemaati neredeyse hiçbir zaman hadislerin sıhhatinden bahsetmemektedirler. Bunun birinci sebebi başta bu hareketin üyelerinin ekserisi Arapça ve hadis ilmi hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmamasıdır. Arapça ve hadis bilgisi olanların da muhtemelen muhataplarının eleştirileriyle karşı karşıya kalmamak ve onların kendilerinden yüz çevirebileceklerinden endişelenerek eserdeki çok zayıf ve uydurma rivâyetleri gizlemiş olabilecekleri ihtimal dahilindedir.

2. “*Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ‘Bir kimse namazını kazaya bırakıp sonra o namazı kılma vaktinde kılmadığı için ona bir hukb müddetince cehennemde azap edilecektir. Bir hukb ise seksen senedir. Bir sene üç yüz altmış gündür. Kıyametin bir günü bin seneye eşittir’.* (Bu hesaba göre bir hukb 28.800.000 sene eder.”¹⁷³⁷

Bu hadis başta Muhammed Zekerıyyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’i olmak üzere bütün Tebliğ Cemaati üyelerine en çok yöneltilen eleştirilerden birisi olmaktadır. Nitekim daha önce işaret ettiğimiz gibi bu konu üzerinde duran bazı araştırmacılar Muhammed Zekerıyyâ’nın eserinde belirttiği bu bilgiyi tebliğ faaliyetlerine katılan davetçiler tarafından daha da abartılarak 49.000.000 derece sevap alacağı şeklinde yorumlandığı ve bu rakamla bir fetva yayınladıklarına işaret etmişlerdir. Bu hükmün ise İslâm’a aykırı olduğu, dindeki temel ölçüyü aştığı ve ibadetlere verilecek sevaplarda gözetilen dengeyi ihlal ettiği şeklinde eleştirilmiştir.¹⁷³⁸

Söz konusu eleştirilerin bir diğer boyutu ise Muhammed Zekerıyyâ ile ilgilidir. Zira Zekerıyyâ, bu hadisi *Mecâlisü’l-Ebrâr* adlı eserden naklettiğini ve onun haricinde sahip olduğu diğer hadis kaynaklarından tespit edemediğini, *Mecâlisü’l-Ebrâr*’ın ise Şah Abdülazîz ed-Dihlevî tarafından övüldüğünü ifade etmiştir.

¹⁷³⁷ Bursevî, *Ruhul Beyan*, 2/276; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 320.

¹⁷³⁸ Besâtî, “Menhecü Cemâ’atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve’r-Rudûd”, 8.

Zekeriyyâ, mezkûr eserden aldığı; “bir hukbun seksen sene, bir senenin üç yüz altmış gün ve kıyametin bir gününün bin seneye eşit” olduğu yönündeki bilgiden hareket ederek hadiste geçen hukb’un kendi kanatine göre 28.800.000 sene olarak hesaplamıştır. Buna ilâve olarak şunları kaydetmiştir: “Çoğu hadislerde bunun miktarı yukarıda belirtildiği gibi seksen senedir. Dürrü Mensur adlı kitaptaki birkaç rivayette de aynı miktar nakledilmiştir. Nitekim Hz. Ali Hilal-i Hicri’ye hukbun miktarının ne kadar olduğunu sormuş. O da seksen senedir her sene on iki ay, her ay otuz gün ve dünyadaki her gün kıyamette bin senedir demiştir.”

“İbni Mes‘ud’dan nakledilen sahih bir rivayette de hukbun seksen sene olduğu nakledilmiştir. Ebu Hüreyre de bizzat Peygamber’den şöyle nakletmiştir: ‘Bir hukb, seksen senedir, bir sene üç yüz altmış gün, bir gün sizin günlerimizden olan dünya günlerine göre bin senedir.’ İbn Ömer, Peygamberimizden aynı ifadeyi nakletmiştir. Daha sonra Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: ‘Kimse imanının sayesinde eninde sonunda cehennemden çıkarız diye kendine güvenmelidir. Çünkü bu kadar sene (yani 28.800.000 sene) yandıktan sonra cehennemden çıkmış olacaktır. Bu da cehennemden başka bir sebepten kalınmadığı takdirde. Diğer hadislerde azabın süresi hakkında değişik zamanlar söylenmişse de çoğu hadislerde yukarıda belirtilen süre bildirilmiştir. O halde bu süre diğerlerine tercih edilmiştir. Bir de kişilerin durumlarına göre bu sürenin az ve çok olma ihtimali vardır.’”¹⁷³⁹

Zekeriyyâ’nın kaydettiği bu bilgilere ise bazı araştırmacılar itiraz etmişlerdir. Zira onlara göre Zekeriyyâ’nın eserinde zikrettiği bu bilgiler hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Bu bakımdan bunların tamamı asılsızdır. Ayrıca her ne kadar Zekeriyyâ’nın söz konusu bilgiyi tespit ettiği ve güvendiği Mecâlisü’l-Ebrâr adlı eser Şah Abdülazîz ed-Dihlevî tarafından övülmüş ise de esas olan Hz. Peygamber’e istinat etmek ve onun sahih ve meşhur olan hadis/sünnetlerine itibar etmektir.

Öte yandan Zekeriyyâ’nın eserine aldığı hadisin meşhur hadis kaynaklarında bulunmaması bu hadisin mevcut olmadığının güçlü bir kanıtıdır. Ayrıca bu rivâyet Hz. Peygamber’in sahih sünnetlerine de zıddır. Zira onlara göre Hz. Peygamber Hendek savaşında birkaç namazı peş peşe kaza etmiş ve

¹⁷³⁹ Kandehlevî, Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri, 320.

Hayber gazvesi dönüşünde sahabeyle birlikte sabah namazını kazaya bırakmıştır.¹⁷⁴⁰

Kanaatimize göre Muhammed Zekerıyyâ'ya yöneltilen söz konusu eleştiri yerindedir. Zira Zekerıyyâ, her ne kadar rivâyet ettiği hadisin kaynağını belirtmiş ise de bu kaynağın ilim ehlinin tamamınca takdir edildiği söylenemez. Ayrıca konuyla alakalı hadisin *Mecâlisü'l-Ebrâr*'da geçmesi ve bu kitabın Abdülazîz ed-Dihlevî tarafından övülmesi bu rivâyetin sahihliğini gösteren bir ölçü olarak değerlendirilemez. Ayrıca Dihlevî'nin takdirinin bu hadisi kapsayıp kapsamadığı da malum değildir. Nitekim her kıymetli olarak bilinen eserde ilme aykırı olan hususların da bulunabileceği aşîkardır.

Öte yandan Zekerıyyâ, *Mecâlisü'l-Ebrâr*'dan aldığı mezkûr hadisin mânasını desteklemek için aynı konuda bazı sahâbeden gelen birkaç hadisi de delil olarak zikretmiştir. Ancak kaydettiği bu rivâyetlerin hangi kaynaklarda geçtiğini belirtmemiş dolayısıyla istişhâd için zikrettiği rivâyetler yetersiz kalmıştır. Nitekim bu konudaki en ciddi eleştirilerin biri müellifin işaret ettiği rivâyetlerin hadis kaynaklarında bulunmadığıdır. Hadis ve tefsir kaynaklarında bir hukb'un seksen seneye tekabül ettiği yönündeki bilgiler geçmekteyse de Zekerıyyâ'nın hadisin izahında işaret ettiği rivâyetlerin aynısını biz de hadis kaynaklarından tespit edemedik. Bu da zihnimizdeki söz konusu hadislerin uydurma olabileceği düşüncesini daha da kuvvetlendirmektedir.

Bu mevzuya farklı bir cihetten baktığımızda da faziletli ameller konusunda gelen hadislere verilecek sevap ve günah konusunda temkinli davranmanın icap ettiğini belirtebiliriz. Zira bunların bir kısmının yalnızca sembolik yani teşvik mahiyetinde olması ve insanlar tarafından uydurulması söz konusudur. Ayrıca bu tarz rivâyetlerin sevap ve cezâ dengesini bozan rivâyetlerden olduğu da malumdur. Bu tür rivâyetleri halka aktarırken onların dine olan yaklaşımlarını menfî yönde etkilemek de söz konusudur. Zira burada dikkat edilen asıl mevzu da, konumuz olan hadisin sahih olup olmadığı ya da *Fedâil-i A'mâl*'da geçip geçmediği meseledinden ziyâde bu eserin toplumsal etkisinin diğerlerine nispeten güçlü olması ve bu sebeple bu alandaki benzer hadislerin de toplumun dinî yaşantısına olan olumsuz yansımalarıdır.

¹⁷⁴⁰ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 190.

Tespit ettiğimiz kadarıyla iki örnekte olduğu gibi *Fedâil-i A'mâl*'da aşırı zayıf ve mevzu olarak nitelendirilen yine bir çok hadis bulunmaktadır.¹⁷⁴¹ Ancak Zekerîyyâ hadislerin senedleri hakkında bilgi verdiği kısımlarda neredeyse bunların tamamının zayıf ya da mevzu olduğunu bildiren belli ifadelerle açıklama yapmıştır. Müellifin bu tür açıklamaları bizzat yapmasına rağmen eserine söz konusu hadisleri almasının en önemli sebebi ise kanaatimize göre bütün bunların mâna olarak konuyla alakalı varid olan diğer sahih hadisleri desteklemiş olmasıdır. Zira yukarıda birkaç örnekte işaret ettiğimiz üzere Zekerîyyâ'nın bizzat kendisi de bunu açıkça belirtmiştir. Bu bakımdan Zekerîyyâ'nın bir hadisin senedi zayıf, metni uydurma olsa bile eğer bu hadis alanındaki diğer sahih rivâyetleri mâna olarak destekliyorsa bunu zikretmenin bir mahsurunun olmadığını düşündüğü akla gelmektedir. Oysa bu durum, aynı zamanda hadisçilerin tasavvufçuların hadislere olan yaklaşımlarına karşı yönelttikleri eleştirilerin başında gelmektedir. Nitekim muhaddislere göre mevzu hadisleri ancak Müslümanları uyarmak ve onları uydurma hadislerden sakındırmak, dini tahriften korumak maksadıyla yani öğretim amacıyla nakletmek mümkündür.¹⁷⁴² Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde naklettiği aşırı zayıf ve mevzu olduğu belirtilen hadisler için aynı şeyi düşündüğü pek söylenemez. Zira bize göre Zekerîyyâ, mezkûr rivâyetleri daha çok faziletli amellere teşvik için kullanmıştır. Ayrıca onun hadis adına söylenen ne varsa bunları hemen reddetmemek gerektiğine dair yaklaşımı, çok zayıf olsa bile mânasında güzellikleri ihtiva eden rivâyetleri hoş karşıladığı ve bunları faziletli ameller konusunda kullanılabileceğini ısrarla devamlı olarak dile getirdiği dikkat çekmektedir. Bütün bunlardan hareketle Muhammed Zekerîyyâ'nın da amellerin faziletlerine dair eser veren diğer müellifler gibi *Fedâil-i A'mâl*'ine aldığı hadislerde oldukça müsamahakâr davrandığı söylenebilir.

II-FEDÂİL-İ A'MÂL'İN TOPLUMSAL ETKİSİ: TEBLİĞ CEMAATI ÖZELİNDE

Hindistan'daki siyasi olaylardan dolayı neşet eden dinî hareketlerden biri olan Tebliğ Cemaati'nin ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki asıl gayesi bölgedeki Müslümanlara Hz. Peygamber tarafından öğretilen İslâm'ı yeniden

¹⁷⁴¹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 195-203; Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 357/6; 461/11; 480/68; 489/35, 491/37; 492/38, Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 32/3; 97/7.

¹⁷⁴² İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usûlü*, (İstanbul: İFAV yayınları, 2011), 140.

tebliğ etmek ve Müslüman kimliklerini muhâfaza etmelerinde etkili olmaktadır.¹⁷⁴³ Daha önce belirtildiği gibi Tebliğ Cemaati bu misyonu yerine getirmede temel altı ilkeyi prensip olarak benimsemiştir. Ayrıca bu altı ilke çerçevesinde tebliğ faaliyetlerini yürütmek isteyen tebliğcilerde din bilgisinin yeterli olması şartı aranmamış, bunun aksine gönüllü olarak katılmak isteyen her kes cemaate üye olarak kabul edilmiştir. Buna gerekçe olarak da tebliğ turlarına katılanların aslında diğer Müslümanları değil, öncelikli olarak kendilerini eğitmesi ön planda tutulmuştur. Bu bakımdan hareketin tebliğ turları sadece Müslüman adını taşıyan ancak herhangi bir dinî bilgisi olmayanlar için İslâm'ın teorik ve pratik yönlerini öğreten küçük bir okul denilebilecek bir harekete dönüşmeye başlamıştır.

İlk başta sadece Hindistan'ın çeşitli eyaletlerinde etkili olmaya başlayan Tebliğ Cemaati hareketi zamanla Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına kadar ulaşmış ve oralarda bulunan pek çok ülkede hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Tebliğ Cemaati hareketinin ulaştığı ülkeler arasında İsrail ve bazı Şia mezhebine mensup halkların yaşadığı şehirlerin olduğu dikkat çekmektedir. Ancak Tebliğ Cemaati'nin kurucu üyelerinin ifadelerine baktığımızda bu hareketi oluşturmaktan asıl maksatlarının yalnızca Müslümanları İslâm'a yeniden davet etmek olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu konuda İlyas el-Kandehlevî şöyle demiştir: *“Cemaatimizin temel amacı Müslümanlara Hz. Peygamber tarafından öğretilen orijinal ve gerçek dini öğretmektir. Bu bizim asıl amacımızdır. Tebliğ ve tebliğ turlarımız ise misyonumuzu gerçekleştirmek için çok önemli vasıtalaradır. Kelime-i şahadet ve namazın öğretilmesi derslerimizin alfabesidir”*.¹⁷⁴⁴

Babasından bu hareketin liderliğini devralan Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî'nin şu sözleri konumuz açısından önemlidir: *“Kâfirler de tebliğ çalışmalarımızın muhataplarıdır. Biz onları da İslâm'a davet etmekle yükümlüyük. Ancak Müslüman kardeşlerimizin dinden uzak olmaları hasebiyle henüz onlar (kâfirler) üzerinde çalışmalarımızı başlatamadık. Dolayısıyla onların bizim üzerimizde hakları vardır ve bunun için bize dua etmenizi temenni ediyoruz...”*¹⁷⁴⁵

¹⁷⁴³ Fikret Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, 221-222.

¹⁷⁴⁴ Fikret Efe, *Cemaat-i Tebliğ'in Davet, Tebliğ ve Eğitim Yöntemi*, İslâmî Araştırmalar, 221-222.

¹⁷⁴⁵ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 513.

Muhammed Yûsuf'un bu ifadesine dikkat ettiğimizde Tebliğ Cemaati çalışmalarının gayri müslimler üzerinde yapma arzusunun olduğunu hatta yeri geldiğinde bunu iyi bir şekilde başardığını da belirtebiliriz. Nitekim çalışmamızın da ilgili kısmında işaret ettiğimiz üzere Tebliğ Cemaati'nin dünyaya açılış süreci Muhammed Yûsuf'un önderliğinde gerçekleşmiştir.

Burada şu hususu belirtmek lazım ki Tebliğ Cemaati'nin hem Müslümanlar hem de gayri müslimler üzerinde etkili olmasında şüphesiz Muhammed Zekeriyyâ'nın ve bu hareketin temel çalışma programını teşkil eden *Fedâil-i A'mâl*'inin yeri oldukça büyüktür. Bu konu hakkında da tezimizin ilgili kısmında bazı bilgilere yer verilmiştir. Çalışmamızın son bölümünü oluşturan "Fedâil-i A'mâl'in Toplumsal Etkisi: Tebliğ Cemaati Özelinde" isimli başlığında ise söz konusu eserin toplumsal etkisini özellikle bu eserin kendisinden istifade ederek ortaya koymak hedeflenmektedir. Bunu yaparken Tebliğ Cemaati'nin davet uygulamalarının ve tebliğcilerin *Fedâil-i A'mâl* çerçevesinde oluşturdukları hadis/sünnet anlayışının da toplum üzerindeki etkilerine işaret edilecektir.

A. Tebliğ Cemaati'nin Gayri Müslimlerin Üzerindeki Etkisine Genel Bir Bakış

Her ne kadar Tebliğ Cemaati Müslüman olmayanları İslâm'a davet etmeyi ön planda tutmamış olsalar da hareketin ilk ortaya çıktığı dönemlerde Hindistan'ın bazı eyaletlerinde yaşayan gayri Müslimlerin İslâm'a hoş görüyle yaklaşmalarında etkili olmuştur. Bu konuyla alakalı bazı bilgilerde Tebliğ Cemaati'nin Cerat gibi Hindistan'ın bazı şehirlerinde gayri Müslimlerin İslâm'a girmeleri konusunda çaba ve gayret gösterdiklerine işaret edilmiştir. Ancak bununla birlikte Erşat Kâdirî, Hindistan anayasasında din özgürlüğüne izin verildiğine, her din mensubunun kendi dinlerini propaganda etme hakkına sahip olduklarına, bu sebeple bölgedeki Hristiyanların misyonerlik faaliyetleri yürütmelerine karşı Tebliğ Cemaati'nin anayasada müsaade edilen bu haktan yararlanmak istemediklerine dikkat çekmektedir.¹⁷⁴⁶ Bazı araştırmacılara göre ise Tebliğ Cemaati'nin böyle bir tavır sergilemesinin sebebi, tebliğ çalışmalarının asıl hedefinin Müslümanlar olmasıdır. Zira onlar davet işlerinde bütün güç ve gayretlerini özellikle Hindistan'daki Müslümanlara harcamayı uygun görmüşlerdir. Ayrıca cemaatin Hindistan haricinde Avrupa ve

¹⁷⁴⁶ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 514.

Amerika’da yaşayan gayri Müslimlerin İslâm’a davet etmelerindeki çabaları takdir edilmiştir.¹⁷⁴⁷

Kanaatimizce ikinci görüş daha isabetlidir. Nitekim Tebliğ Cemaati’nin Hindistan’daki Müslümanların dinî kimliklerini kaybetmelerine karşı ortaya çıktığı hareketin kurucusu İlyas el-Kandehlevî tarafından da belirtilmiştir. Tebliğ Cemaati’nin Hindistan’da yayılmasının ardından yöneticiliği devralan Yûsuf el-Kandehlevî döneminde hareketin yavaş yavaş dünyaya açılmaya başladığı ve gayri müslimler üzerinde de çalışmaların yürütüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla konuyla alakalı olan ilk görüşte bize göre daha çok Muhammed İlyas’ın önderlik ettiği ve Tebliğ Cemaati’nin kurulduğu ilk dönemler kastedilmiştir. Bu konuda Ebu Bekir el-Cezâirî’nin şu sözleri kanaatimizi destekler mahiyettedir: *“Avrupa’da İslâm ortaya çıktıysa bunda Tebliğ Cemaati’nin başarısı takdir edilmelidir. Zira bu cemaat sayesinde Avrupa’da çalışan Müslümanlar arasında İslâm daha da yaygınlık kazandı, Câmiler inşa edildi ve kalabalık tarafından namazlar kılınmaya başladı. Müslüman kıyafetleri giyen ve uzun sakal bırakan şahısların dış görünüşleri bile İslâm’a davet eder oldu. Bunun neticesinde on binlerce Hristiyan İslâm’a girmeyi tercih etti.”*¹⁷⁴⁸

Bazı araştırmacılar bunun çok abartılı bir ifade olduğunu belirtse de bu konuda Tebliğ Cemaati’nin çabalarının takdir edilmesi gerektiğini de söylemişlerdir.¹⁷⁴⁹

Tebliğ Cemaati’nin özellikle Japonya’daki tebliğ çalışmalarının neticesinde pek çok Japon halkının İslâm’a girmesine sebep olması konumuz açısından büyük önem arz etmektedir. Zira davet için Japonya’ya giden tebliğcilerin sünnete muvafık olarak giyinmesi, onların yumuşak huyu ve hoşgörüsünün Japon halkını etkilendiğine işaret edilmektedir. Bu konuda Japonya’da bulunan Abdürreşid isimli şahsın Muhammed Yûsuf’a gönderdiği mektupta şu bilgilere yer verildiğine dikkat çekilmektedir: *“Bir gün Japonya’nın başkenti Tokyo’da namaz kılıştık. Namaz sonrası bir Japon’un Câmî önünde beklediğini gördük. Onunla sohbet ederken bize şöyle dedi. “Ben Rusça yazılan bir hikâyede Müslümanların ölümden korkmadıklarını okudum. Müslümanlar canlarını büyük tehlikeye atmaktan korkmuyorlarmış. Bana*

¹⁷⁴⁷ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi l-Hind*, 515.

¹⁷⁴⁸ Mevlânâ Vahiyüddin Hân, *Tebliğî Tahrik Şahsiyât, Teârûf, Husûsiyât*, Delhi 1994, 83.

¹⁷⁴⁹ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi l-Hind*, 515.

*arkadaşlarım Tokyo’da Müslümanların her cuma günü namaz için bir araya geldikleri bu Câmî’nin adresini verdiler. Ben de buraya İslâm’ı öğrenmek için geldim.” Biz onu kaldığımız yere getirdik ve çay ikram ettik. Ben de bir tercüman aracılığıyla ona İslâm’ı anlattım. O da sohbet sonrasında İslâm’ı kabul etti ve birlikte ikindi namazını kıldık.”*¹⁷⁵⁰

Bu örnekte olduğu gibi tebliğ için farklı ülkelere sefere çıkan pek çok davetçi, bulundukları ülkelerde gayri müslimlerle ilgili yaşadıkları olayları ve onların İslâm’ı kabul etmeleri esnasında sordukları soruları birer mektup halinde Muhammed Yûsuf’a göndermişlerdir. Nitekim buna dair örneklerden bir kısmı Muhammed Yûsuf’un hayatı ve tebliğ çalışmasını anlatıldığı eserde zikredilmiştir. Ayrıca Tebliğ Cemaati’nin gayri müslimler üzerindeki etkisi ve onların İslâm’a girmelerinde sağladıkları katkılar hakkında yine bahsi geçen eserde bilgiler mevcuttur.¹⁷⁵¹

Kaydedilen bütün bu bilgilerden Tebliğ Cemaati’nin özellikle Avrupa, Amerika ve Japonya gibi halkının çoğunluğunun Müslüman olmayan kimselerden oluştuğu ülkelerde İslâm’ı yaygınlaştırılmasında çaba harcadığı anlaşılmaktadır.

B. Tebliğ Cemaati’nin Genel Müslüman Toplumu Üzerindeki Etkisine Genel Bir Bakış

Tebliğ Cemaati hareketinin asıl hedefi Müslüman kimliğini taşıyan insanların İslâmî emirleri yerine getirerek dinlerini daha iyi yaşamalarına vesile olmaktı. Cemaatin ortaya çıktığı günden bugüne kadar bu alanda hiç taviz vermeden çalışıp çabaladıkları söylenebilir. Zira karşılaştıkları pek çok engellere ve eleştirilere rağmen dünyanın dört tarafına gidip, oralarındaki camilerde cemaatleri oluşturdukları, sefere çıkan her tebliğ grup üyelerinin birer Müslümanla tek tek ilgilenerek onlara İslâm’ı anlattıkları bilinmektedir. Ayrıca *Fedâil-i A’mâl* eseri çerçevesinde oluşturulan tebliğ programlarına ve cemaatin kurallarına sadık kalarak dünyanın pek çok yerindeki Câmilerde Tebliğ Cemaati ilkelerini hakim kıldıkları da malumdur. Zira bu harekete mensup olmayan ancak ibadet için camilere gelen pek çok Müslümanın bu hareketin davet programlarını takip ettiği, bunlara devamlı olarak uyduğu görülmektedir. Tıpkı Tebliğ Cemaati mensupları gibi zikir, talim, geşt ve

¹⁷⁵⁰ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi l-Hind*, 516.

¹⁷⁵¹ Hüseyinî Muhammed Sâni, *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî hayatuhu ve menhecuhu fî’dda’ve*, (Beyrut: Dârü’l-Beşairi’l-İslâmiyye,2004).

meşveret gibi uygulamalara sürekli katılanların sayısı da azımsamayacak kadar çoktur. Tebliğ Cemaati'nin davet programlarına bu şekilde katılım sağlayan ve avam sınıfını oluşturan Müslümanların birçoğu tahminimize göre hareketin çalışma usûl ve kaidelerini neredeyse İslâm'ın özünde var olan emir ve yasaklar olarak algılamaktadır. Nitekim bunların İslâm anlayışının oluşmasında ve İslâmî emirleri yerine getirmelerinde Tebliğ Cemaati'nin oldukça büyük etkisi vardır. Başka bir deyişle bu sınıfa dahil edilebilecek olan Müslümanların belli kısmı genellikle İslâm'ı Tebliğ Cemaati vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Tabii olarak bu hususta Tebliğ Cemaati'nin eksik ve aşırı yönden olumsuz etkilerinin de olduğu kaydedilmelidir. Sonuçta bu cemaat de belli kitle tarafından kurulan ve prensipleri de malum şahıslarca belirlenen cemaatlerden bir tanesi olup, hata ve yanlışlardan hali değildir. Bu konu hakkında bilgiler yeri geldiğinde ele alınacaktır. Biz burada konumuz olan Tebliğ Cemaati'nin Müslüman toplumu üzerindeki etkisi hakkında bahsetmek istiyoruz.

Tebliğ Cemaati'nin Müslümanlar üzerindeki etkisini ortaya koymada hareketin kurucu üyelerinin ifadeleri ve bu şahısların cemaat içindeki yeri önem arz etmektedir. Zira Muhammed Zekeriyâ'nın tebliğ hareketi ve tebliğ çalışmalarının zorunluluğu hakkında sarf ettiği şu sözleri dikkate değerdir. *“İslâm müceddidlerinin parlayan bir mücevheri asrın ulemâsının ve din büyüklerinin parlak bir incisi olan Mevlâna İlyas rahmetullahi aleyh bana dini tebliğin ihtiyacına dair kısaca birkaç âyet ve hadis yazarak takip etmemi istedi. Benim gibi günahkâr biri için bu gibi kimselerin hoşnutluğunu kazanmak günahlarıma kefâret olabileceği için acele olarak hazırlamış olduğum bu faydalı kitabı takdim ediyorum.*

Başlarken bütün din medreselerine, dînî kuruluşlara, din okullarına ve her dînî harekete, hatta her Müslümana arz etmek isterim ki, bu devirde dinin hayattan çıkması ve gerilemesi her geçen gün daha da artmaktadır. Kafirler bir tarafa, Müslümanların bizzat kendileri tarafından dine ne kadar saldırılar yapılmaktadır.

Orta seviyedeki Müslümanlar bir tarafa, dindarlar ve onların en seçkinleri bile farz ve vacipleri terk etmektedirler. Namazı, orucu vs. bırakmak bir tarafa, yüzbinlerce insan apaçık şirk ve küfrün içine dalmış bulunmaktadır. Bunun daha kötüsü, bunların şirk ve küfür olduğunu anlamamalarıdır. Haram olan işlerin, kötülük ve günahların yayılması çok açık ve görülebilecek bir şekilde artmaktadır. Dine karşı ilgisizliğin, hatta dini hafife almanın ve alay

etmenin ne kadar yayılmakta olduğu hiç kimseden gizli değildir. Bu yüzdendir ki seçkin âlimler hatta bir alt derecedeki hocalar bile halka karşı ilgisiz kalmakta ve onlardan uzaklaşmaktadırlar. Bunun kaçınılmaz etkisi olarak gün geçtikçe (halk arasında) dine ve din ilimlerine karşı yabancılık artmaktadır.

Halk, anlatan kimse yok diye kendilerini mazur görmekte, âlimler de dinleyen kimse yok diye kendilerini özörlü sanmaktadırlar. Halbuki Allahu Teâlâ indinde halkın “kimse bize bir şey söylemedi” diye mazeret göstermeleri yeterli değildir. Çünkü dinî konuların öğrenilmesi ve araştırılması herkesin şahsî görevidir. Kanunu bilmemek hiçbir devlette geçerli bir mazeret olmadığı halde, hâkimlerin hâkimi olan Allah indinde böyle sakat bir mazeret nasıl geçerli olabilir? Günah işlemek için mazeret bulmak, o günahdan daha beterdir.

Aynı şekilde hocaların, dinleyen biri yok şeklindeki cevapları da uygun değildir. Kendilerine tâbi olduğunuzu iddia ettiğiniz geçmişteki din büyükleriniz (selef-i sâlihîn), İslâm'ı tebliğ uğruna nelere tahammül etmediler ki! Taş mı yemediler, küfür mü işitmediler, musibetlere mi katlanmadılar? Ama her türlü eziyetlere tahammül edip, kendi üzerlerindeki İslâm'ı tebliğ sorumluluklarını hissederek, dini halka ulaştırdılar. Her türlü ve en sert direnişlere rağmen, (halka) son derece şefkat göstererek İslâm'ı ve İslâm'ın emirlerini yaydılar.

Müslümanlar genellikle tebliği (İslâm'ı yayma) çalışmasını yalnız âlimlerin işi olarak kabul etmişlerdir. Halbuki bu doğru değildir. Eğer biri önünde yapılan kötülüğü durdurabilirse veya durdurmak için sebepleri kullanabilirse, (o zaman) onu durdurmak o kişinin üzerine vacip olur. Farzedelim ki tebliğ yalnız hocaların görevidir ve ihmalkarlıkları veya başka bir mecburiyetleri yüzünden onlar bu görevi tam olarak yapmıyor veya yapamıyorlarsa, bu görevden kesinlikle herkes mesul olur. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde İslâm'ı tebliğ etmek, iyiliği emir ve kötülüğten menetmek üzerinde çok önemle durulduğu gelecek bölümlerdeki âyet ve hadislerde açıklanmıştır. Böyle bir durumda yalnız hocaları mesul tutarak veya onların ihmali anlatarak, hiçbir kimse sorumluluktan kendini kurtaramaz. O halde yeryüzündeki bu dini çöküşten dolayı tebliğ mesuliyetini hissetmesini her

Müslümandan rica ediyorum. Dinin tebliğ ve korunması uğrunda ne kadar zaman sarf edilebilirse, edilmelidir.”¹⁷⁵²

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inin önemli bir bölümü olan *Fedâil-i Tebliğ* konusuna başlamadan önce kaydetmiş olduğu bu bilgiler, cemaatin Müslümanlar üzerinde ne kadar etkili olmak istediklerini bir bakıma ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati'nin insanlar üzerindeki etkisinden bahseden Muhammed Yûsuf'un şu ifadesi de konumuz açısından önemlidir: “*Amerika'nın birçok alanda başarı sahibi olduğu malumdur. Ancak beyaz ve siyah vatandaşları arasında barış ve huzuru tam olarak sağlayamadığı da bir gerçektir. Yine aynı şekilde içki ve afyondan halkını kurtarmak amacıyla milyonlarca rupi harcamasına rağmen yine istediği sonucu elde edememektedir. Ancak Tebliğ Cemaati hareketine baktığımızda binlerce insanın kötü alışkanlıklardan uzaklaşmalarına vesile oldukları müşahade edilmektedir. Zira bu insanlar Tebliğ Cemaati'nin etkisiyle böylesi zararlı şeyleri terk etmektedirler. Elhamdülillah.*”¹⁷⁵³

Muhammed Yûsuf, beyan ettiği bu ifadelerinde dünyanın süper gücü olarak bilinen Amerika'nın toplum üzerindeki etkisiyle Tebliğ Cemaati'nin etkisini bir nevi karşılaştırmış ve kendi cemaatinin daha başarılı olduğunu iddia etmiştir. Yine bu konuda Muhammed Zekerıyyâ'nın aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir: “*Yaşadığımız çağda Tebliğ Cemaati vasıtasıyla hidâyet yayılmaktadır. Bunu da ancak bize karşı içlerinde husumeti olanlar inkâr edebilir. Binlerce değil yüzbinlerce insanlar şu anda namaz ibadetini bu hidayet sayesinde eda etmektedirler...*”¹⁷⁵⁴

C. Tebliğ Cemaati'nin İslâm Âlimleri Üzerindeki Etkisine Genel Bir

Bakış

Muhammed İlyas, Tebliğ Cemaati hareketinin yaygınlaşması konusunda İslâm âlimlerinin desteklerini almaya önem vermiştir. Ancak âlimlerin buna ilk başta pek ihtimam göstermedikleri de belirtilmektedir. Zira onlar İslâm'ı alışlagelmiş vaaz ve nasihat gibi genel yöntemlerle tebliğ etmeyi öngörmüşlerdir. Ancak buna rağmen Şeyh Muhammed İlyas, tebliğ programlarında âlimlerin de yer almasında son derece ısrarcı davranmıştır. Nitekim Muhammed Zekerıyyâ, amcası Muhammed İlyas'a yazdığı bir

¹⁷⁵² Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 571-572.

¹⁷⁵³ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 524.

¹⁷⁵⁴ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 524.

mektupta sıradan bir tebliğciye göre bir âlimin tebliğ faaliyetlerine katılması ve destek vermesi hareketin amacına ulaşmasında son derece etkili olacağını şu şekilde ifade etmiştir: *“Ben uzun zamandır bu âmelin (tebliğ çalışmalarının) yüksek merhalelere çıkmayacağını, kemâle ermeyeceğini ve eğitilmiş insanların buna önem vermeyeceklerini düşünüyorum. İnsanlar kapı kapı dolaşmakta ve evleri ziyaret etmektedirler. Köyden köye, şehirden şehre birlik halinde sefere çıkmaktadırlar. Ancak ilim ehlinin çabası halka daha da etkilidir ve konuşmaları boşa gitmez. Seleflerimizin hayatı bunun bir delilidir ve bu durum selefin benzeri olan günümüz âlimlerine de malumdur.”*¹⁷⁵⁵

Her geçen gün artan tebliğ çalışmalarının türlü fitneleri önleyeceğine ve toplumda oluşan sorunlara çözüm olacağına inanan Muhammed İlyas, aynı zamanda tebliğ çalışmalarının ilim ehli tarafından yeterince önem verilmediğine üzülmüştür. Bunun sebeplerini ise Ebü'l-Hasan en-Nedvî şöyle açıklamıştır:

1. Tebliğ Cemaati hareketinin olduğu dönemde ortalık sakin değildi. Toplumda türlü sıkıntı ve toplumsal huzursuzluk mevcuttu. Böyle bir ortamda hareketin hemen ilerlemesi ve halkla kaynaşması müşkül görünmekteydi. Bununla birlikte cemaatin tebliğ faaliyetlerine muhatap olan Müslüman kadınların durumları da dikkat çekmekteydi.

2. İnsanlar Tebliğ Cemaati hakkında yeterince bilgi sahibi değillerdi ve bu sebeple tebliği faydasız görmüşlerdi. Özellikle ilim ehlinin de Tebliğ Cemaati hakkında herhangi bir bilgisi bulunmamaktaydı.

3. Cemaatin ismi olan “Tebliğ” kelimesinin kullanımı henüz iyi bir şekilde anlaşılmadan engellenmişti. Ayrıca insanlar bu hareketi ciddiyeti olmayan diğer dinî hareketlere benzetmişlerdi veya yapılması zorunlu olmayan farzı kifâye olarak algılamışlardı.

4. Muhammed İlyas, âlimlere Tebliğ Cemaati’nin yeni ve ciddî bir hareket olduğunu, tebliğ programlarında pek çok tasavvufî kelimenin yer aldığını ve özellikle zikir ve ibadete çok önem verildiğini izah etmiştir.

5. Daha sonra insanlar özellikle Mevât halkı Muhammed İlyas’a yaklaşmaya başlamış ve onun gösterişsiz, sade bir Müslüman olduğuna kanaat getirerek onu bir tarikat lideri ve mânevî bir rehber olarak görmeye başlamışlardır.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵⁵ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi l-Hind*, 526.

¹⁷⁵⁶ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi l-Hind*, 527-528.

Bütün bu hususlara ilave olarak Nedvî yine şunları kaydetmiştir.

Tebliğ Cemaati temel altı ilke çerçevesinden çıkmamayı zorunlu kılmıştır. Bu da can sıkıntısına ve yorgunluğa neden olmuştur. Öte yandan İslâm âlimleri de yalnızca bu altı ilkeyle sınırlı kalmakla dini en iyi bir şekilde yaygınlaştırmanın imkânı olmadığını belirtmişlerdir. Nitekim İslâm'a dair araştırılması gereken pek çok ilmî konularla birlikte çözüm üretilmesi gereken onca mesele varken sadece söz konusu altı prensiple yetinmek Müslümanlara tamamen bir fayda sağlamayacaktı. Ayrıca tebliğ turlarına katılan davetçilerin anlattıkları rüyâ, hikâye ve büyüklerin sözleri gibi İslâm'ın özüne uygun gelmeyen batıl bilgilerin de Müslümanlar için bir tehlike oluşturduğu düşünülmektedir. Nitekim Tebliğ Cemaati'nde öncelik ilme ve kültüre değil, aksince sadece tebliğ seferine çıkmaya verilmişti. Dolayısıyla tebliğ gruplarındaki emirlik görevi daha bilgili olana değil, genellikle tebliğ seferlerine en çok katılana verilmekteydi. Emirlik vazifesini alan kişi ise tebliğ sürecindeki bütün kararları almakta, grupta yer alan diğer davetçilere tebliğ programında öngörülen hizmetleri taksim etmekteydi. Bununla birlikte faaliyet sürecinde yapılan vaaz ve nasihat tarzındaki konuşmaları da çoğu zaman kendisi yapmaktaydı. Ancak söz konusu emirlerin tebliğ konuşmaları altı ilke çerçevesinde olması gerekli kılınmıştı. Zaten seçilen emirlerin arasında dinî bilgisi olmayan cahil kimselerin de bulunması nedeniyle bu şahısların isteseler bile konu dışına çıkıp, dinin farklı boyutlarından bahsetmeleri mümkün değildi. Bununla birlikte bazen emir olarak seçilen davetçiler arasında Kur'ân'ı Kerîm'i okumayı bilmeyen ve şariat hükümlerinden yeterince haberdar olmayanların da bulunması hoş görülmemekteydi.

Öte yandan böyle bir ortamda bulunan ilim ehli bir tebliğciye söz hakkı da çoğu zaman tanınmamaktaydı. Bu nedenle bildikleri dinî bilgileri emirin izni olmadan tebliğ grubunda bulunan diğer davetçilerle paylaşamıyorlardı.

Muhtemelen bu sebeplerden dolayı Tebliğ Cemaati'nin Muhammed İlyas ile aynı okulda yani Diyûbend medresesinde tahsil alan ve onunla hemfikir olan âlimler üzerindeki etkisi de çok zayıftı. Buna bakılırsa Tebliğ Cemaati'nin diğer cemaat âlimleri üzerinde neredeyse hiçbir etkisi görünmüyordu.¹⁷⁵⁷

¹⁷⁵⁷ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 528-529.

Nedvî, Tebliğ Cemaati'nin İslâm âlimlerinin haricindeki eğitimli sınıf ve modern kültürlü insanlar üzerinde etkisinin olduğuna da dikkat çekmektedir. Ona göre bahsi geçen insanlar Tebliğ Cemaati aracılığıyla mânevî zevk ve ruhî azık almışlardır. Nitekim bu insanlar Muhammed İlyas hayatta olduğu günlerde Tebliğ Cemaati'nin merkezi olan Nizamüddîn'deki sabah namazı esnasında gerçekleştirilen sohbetlere ve tebliğ vaazlarına zevkle katılmışlardır.

Muhammed İlyas'ın vefatından sonra yerine geçen Muhammed Yûsuf da yaşadığı devirde İngiliz kültür ve medeniyetinin daha etkili olduğunu farketmiştir. Bu nedenle Tebliğ Cemaati hareketinin eğitimli ve kültürlü insanlar arasında da yaygınlaştırmak ve farklı ülkelerde de aktif hale getirmek için İngilizler tarafından desteklenen Aligarh okulundaki gönüllü hocalardan ve talebelerden bazılarını cemaate katmayı öngörmüştür. Muhammed Yûsuf'un tavsiyesi ve derin bir istişare ardından Aligarh okulunda da tebliğ işlerinin yürütülmeye başlandığı kaydedilmektedir. Zira bu konuda Müftü Aziz Rahman'ın şöyle dediği nakeldilmiştir: *“Tebliğ Cemaati'nin bazı önde gelenlerinden duyduğum kadarıyla tamamen reddettiğim ve bidat saydığım Aligarh Üniversitesi tebliğ çalışmalarında iş birliği kabul etmiş. Ancak o devirde sakal bırakan şahısların bu okulda okuması zordu. Öyle bir zaman geldi ki ziyaretlerine gittiğimiz öğrencileri tanımakta zorluk çektik. Kendi kendimize ‘Bunlar Üniversite öğrencileri mi ya da câmii imamı ve müezzinler midir?’ diye soru sormaya başladık. Nitekim onları İslâmî kılık kıyafette, yüzleri parlak, alınlarında secde izleri ve ayak bileklerinde ise nasır oluşmuş bir halde gördük. Bu durum bizi çok şaşırttı.”*¹⁷⁵⁸

Aligarh'ta uzun bir müddet geçiren bazı tebliğciler Muhammed Yûsuf'un ziyaretine gittiklerinde onlara şöyle bir nasihatte bulunmuştur: *“Tatilleri ve boş zamanlarınızı faydasız şeylerle meşgul olarak geçirmeyin. Bu zamanlarda zikir, dua ve ibadetle meşgul olun. Sizlerin eğitimden uzak kalmanızı istemiyorum.”*

Muhammed Yûsuf'un bu ifadelerinden onun Aligarh'ta eğitim alan tebliğcilerin ders haricinde yine tebliğ programlarıyla iştigal etmelerini istediği anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati faaliyetlerine ilgi gösteren Aligarh hocaları ve talebelerinden bazılarının dönemin eğitimli ve kültürlü olarak bilinen insanları tebliğ etmek için sefere çıktıkları bilinmektedir.

¹⁷⁵⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 530.

Bunlarla birlikte bizzat Muhammed Yûsuf'un da bu tür ziyaretlere katıldığı, zaman zaman farklı fakültelerde eğitim alan talebelerle bir araya geldiği, bazen Aligarh okulu üzerinde konuştuğuna işaret edilmektedir.¹⁷⁵⁹

Netice olarak Tebliğ Cemaati önderlerinden Muhammed İlyas, Muhammed Zekeriyâ ve Muhammed Yûsuf'un bu hareketin etkisini toplumun her tabakasına ulaştırmada farklı yöntemleri kullanmaya önem verdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Muhammed Zekeriyâ'nın tebliğ çalışmalarında dönemin âlimlerinin de desteklerini almaya özen göstermesi ve bu konuda amcası Muhammed İlyas'a önerdiği tavsiyeleri de mânidardır. Ancak kaydedilen bilgilere dikkat edilirse, aynı ekole mensup olmalarına rağmen başta Diyûbindîler olmak üzere diğer ekol âlimlerinin de Tebliğ Cemaati'ne sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu konuda onların da yönelttikleri eleştirilerinde haklılık payları vardır. Ancak her ne kadar tebliğ çalışmalarına dönem âlimleri tarafından tam bir destek sağlanmamış olsa bile Muhammed Yûsuf'un girişimleriyle Aligarh gibi Batı destekli okullarda görülen Tebliğ Cemaati'nin etkisi dikkate değerdir. Bu durum bir bakıma Tebliğ Cemaati'nin kendi amaçlarını gerçekleştirmede bulundukları dönemin şartlarına göre hareket ettiklerini göstermektedir. Zira işin aslına bakıldığında Tebliğ Cemaati'nin amacının Batı karşısında kaybolmakta olan İslâm geleneğine sahip çıkmak olduğu malumdur. Ancak yeri geldiğinde bu cemaatin muhalefet olarak gördükleri Aligarh gibi modern eğitim kurumlarıyla iş birliği yapması ilginçtir. Başta Muhammed Yûsuf olmak üzere cemaatin diğer önderlerinin bu konuda derin ve detaylı bir istişare yapması ve sonunda böyle bir girişime karar vermelerinin sebebi muhtemelen tebliğcilerin modern eğitim kültüründen etkilenmeyeceklerine inanmalarından kaynaklanmış olabilir. Nitekim bu konuda Aziz Rahman'ın ifadesi ve Muhammed Yûsuf'un mezkûr okulda tahsil alan tebliğci talebeleri sıkı gözetmesi bunun bir göstergesi kabul edilebilir.

Günümüzde Tebliğ Cemaati'nin âlimler üzerindeki etkisine baktığımızda onların bazılarının bu hareketi desteklediği görülmektedir. Özellikle tebliğ hareketini destekleyen âlimlerin çoğunun farklı cemaat liderleri olma özellikleri de dikkat çekicidir.¹⁷⁶⁰ Bununla birlikte Kırgızistan gibi cemaatin en yaygın olduğu bilinen ülkelerin başta Diyanet İşleri Başkanı olmak

¹⁷⁵⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 530-531.

¹⁷⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=VMkzu8WVzaQ>, Erişim tarihi: 30.10.2022.

üzere¹⁷⁶¹ toplum üzerinde oldukça büyük bir etkisi olan âlimlerin çoğunun da bu hareketi açık bir şekilde destekledikleri bilinmektedir.¹⁷⁶²

Buna mukabil olarak günümüz çağdaş âlimleri olarak nitelendirilen yine birçok fetva ehlinin Tebliğ Cemaati aleyhinde olumsuz fetvaları verdikleri ve bu cemaati oldukça tehlikeli bir hareket olduklarını belirterek Müslümanları uyardıkları da malumdur.¹⁷⁶³

Tebliğ Cemaati faaliyetlerini farklı açılardan ele alan söz konusu her iki görüş sahibi âlimlerin kendilerine göre çıkarları ve bu bağlamda ileri sürdüğü gerekçeleri vardır. Bunların bir kısmına çalışmamızın ilgili yerlerinde de temas edilmiştir. Bunlara ilave olarak, konuyla alakalı âlimlerin destek ve olumsuz tepkilerinin arka planında yalnızca dinî görüşler değil, aynı zamanda mezhep taassubu, siyasi, sosyal ve kültürel etkenlerin de büyük bir tesirinin olduğunu kaydedebiliriz.

D. Tebliğ Cemaati'nin Toplumun Genel Dinî Tasavvurunun Oluşumuna Etkisi

1. Toplumun Tevhid İnancının Oluşumundaki Etkisi

Tebliğ Cemaati tevhid inancı açısından incelendiğinde imanın şartları konusunda bir bakıma Ehli-Sünnet ve'l-Cemaat akidesini savunduğu görüntüsünü vermektedir. Başka bir ifadeyle bilinen iman şartlarını olduğu gibi kabul etmekte, bunların üzerine ne fazla bir şey eklemekte ne de eksiltmektedir. Ancak günümüz bazı araştırmacıları cemaatin bu alanda açıklamayı daha uzun yaptığına dikkat çekmektedir. Zira cemaatin temel altı ilkesinin ilki tevhid ilkesidir. Tebliğ Cemaati tebliğ turları esnasında gittiği her yerde “Lâ ilâhe illallah” kelimesini muhataplarına telkin etmekte ve bu kelimenin maksadını şu şekilde açıklamaktadır: “Kalpteki yanlış yakîn ve inançları çıkartarak yerine sahih yakîn ve inançları yerleştirmek,¹⁷⁶⁴ olup biten her şeyin sadece Allah'ın nezareti ve emriyle gerçekleştiğini, O'nun emri olmadan hiçbir şeyin yapılmayacağını bilmek, ölümün de şifanın da, faydanın ve zararın da sadece Allah tarafından verildiğini bilmektir.”¹⁷⁶⁵ Cemaatin bu açıklamasında tevhid anlayışıyla ilgili yanlış bir inanç veya yanlış bir

¹⁷⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=oS1VcTUnps8>, Erişim tarihi: 30.10.2022.

¹⁷⁶² <https://www.youtube.com/watch?v=iZGQmyAFXuM>, Erişim tarihi: 30.10.2022.

¹⁷⁶³ <https://www.youtube.com/watch?v=9yOm6rIX14Q>, Erişim tarihi: 30.10.2022.

¹⁷⁶⁴ Mustafa İslam, *Davetçinin Yol Aiziğı*, 13; Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 6-8.

¹⁷⁶⁵ Cüneyd Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 430; Asan Calalov ve Üsön Calalov, *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*, 6.

düşüncenin olmadığı görülmektedir. Ancak söz konusu tevhid düşüncesi bağlamında bazen dile getirdikleri şefa'at anlayışı ve yaptıkları bazı dualar belli kesim tarafından eleştirilmekte ve bidat olarak nitelendirilmektedir. Başka bir deyişle Tebliğ Cemaati'nin tebliğ ettiği kendi tevhid anlayışıyla bazen çelişkiye düştüğüne dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte *Fedâil-i A'mâl* başta olmak üzere hareketin diğer eserlerinde ve tebliğ faaliyetlerinde anlatılan bazı uydurma kıssa ve hikâyelerin tevhid inancına aykırı geldiğine de işaret edilmektedir.¹⁷⁶⁶

Şimdi burada *Fedâil-i A'mâl*'da zikredilen ve aynı zamanda tevhid inancına aykırı gelen bazı uydurma kıssa ve hikâyelerden birkaç örneği aktarmaya çalışacağız.

1.1. Tebliğ Cemaati'nin Ecel'in Bilinmesiyle İlgili Yaklaşımı

Ecel, gaybî konulardan biri olup sadece Allah tarafından bilinmektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de bu konuyla ilgili şöyle buyurulmuştur: “وَمَا تَذَرِي نَفْسٌ “بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ””, “...Hiç kimse nerede öleceğini bilemez...”¹⁷⁶⁷ Ancak Muhammed Zekeriyâ, *Fedâil-i A'mâl*'inde naklettiği bazı kıssa ve hikâyelerinde bazı veli ve şeyhlerin eceli bilme imkanlarının olduğuna bir nevi işaret etmiştir. Örneğin *Fedâil-i A'mâl*'da Ebu Ya'kûb es-Sinûsî'den şöyle bir rivâyet aktarmıştır:

“Benim yanıma bir mürit geldi ve ‘Ben yarın öğlen vakti öleceğim’ dedi. Nitekim ertesi gün öğlen vakti Mescid-i Haram’a geldi, tavaf yaptı ve biraz ileriye gidip vefat etti. Ben onu yıkadım ve kefenledim. Kabre koyacağım sırada gözlerini açtı. Ben ‘Ödükten sonra yaşamak var mı?’ dedim. O ‘Ben hayattayım ve Allah’a âşık olan herkes diri kalır dedi.’”¹⁷⁶⁸

Yine aynı eserinde konuyla ilgili naklettiği bir başka hikâye ise şu şekildedir:

“Ebu'l Hasan Mâlikî diyor ki: ‘Ben Hz. Hayr Nûrbâf rahmetullahi aleyh’le beraber yıllarca kaldım. O vefatından sekiz gün önce ‘Ben perşembe günü akşam vakti öleceğim ve cuma namazından sonra defnedileceği sakın unutma’ buyurdu. Ancak ben unutmuştum. Cuma sabahı bir adam onun vefat ettiğini bana haber verdi. Ben hemen cenazeye katılmak için gittiğim yolda onun evine gelen insanlarla karşılaştım. ‘Onlar cumadan sonra defin

¹⁷⁶⁶ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 209.

¹⁷⁶⁷ Lokman, 31/34.

¹⁷⁶⁸ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 505.

olunacak' diyordu. Ancak ben onun evine vardım. Onun nasıl vefat ettiğini sordum. Vefatı anında onun yanında bulunan bir zat şöyle anlattı: 'Akşam namazına yakın o bayılır gibi oldu. Sonra biraz kendine geldi. Evin bir köşesine bakarak 'Biraz dur sana bir iş emredildiği bana da. Ancak sana emredilen iş aksamayacak ama bana emredilen iş kalacaktır. Öyleyse biraz dur da bana emredilen işi yerine getireyim dedi.' Sonra su istedi, abdest aldı, namaz kıldı. Daha sonra gözlerini kapatıp ayaklarını uzatıp yattı ve âhirete gitti'. Biri onu rüyasında gördü ve 'Nasılsın'? dedi. O 'Boş ver, bunu sorma! Sizin bozulmuş ve kokuşmuş dünyanızdan kurtuldum' dedi.' ”¹⁷⁶⁹

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde yine bu iki örneğe benzer ecelin bazı veliler tarafından önceden bilinebileceğine işaret eden yine bir çok örnek bulunmaktadır. Ancak bütün bunların başta Kur'ân âyetlerine ve pek çok sahih rivâyetlere aykırı olduğu da bellidir. Dolayısıyla Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde yer verdiği dinî naslara aykırı olan söz konusu hikâyelerin toplumun sahih bir İslâm anlayışının oluşmasında olumsuz etkisinin olduğu belirtilebilir.

1.2. Tebliğ Cemaati'nin Kalbin Durumunun Bilinmesiyle İlgili Yaklaşımı

İnsanların kalplerinde olan şeyler de gaybî konulardan biridir. Kur'ân'ı Kerîm'de insanların kalplerinde gizli olan şeylerin Allah tarafından bilinmesi ve bunların değiştirilmesinin da sadece Allah'a bağlı olduğunu bildiren birçok âyet bulunmaktadır. Örneğin “Allah, gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilir”,¹⁷⁷⁰ “Allah, gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir”,¹⁷⁷¹ “Allah göğüslerde olanı bilir”,¹⁷⁷² “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslâm'a açar”¹⁷⁷³ meâlindeki âyetler bunun açık delillerindendir. Ancak Tebliğ Cemaati âlimlerinin ve Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde anlatılan bazı hikâyelere baktığımızda insanların kalblerinde gizli olan gaybî durumların da yine velîler tarafından bilinebileceğine hatta velîlerin kalbin durumunu gözetebileceğine işaret edildiği görülmektedir. Tabii olarak Tebliğ Cemaati'nin bu konuda tasavvufî bir yaklaşım sergilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumu Kur'ân âyetleri ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin

¹⁷⁶⁹ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 513.

¹⁷⁷⁰ Nahl, 16/128.

¹⁷⁷¹ Mü'min, 19/85.

¹⁷⁷² Âl-i İmrân, 3/119.

¹⁷⁷³ el-En'âm 6/125; ez-Zümer 39/22.

düşünceleri çerçevesinde ele aldığımızda Tebliğ Cemaati'nin konuyla ilgili aşırı bir düşünceye sahip olduğunu kaydedebiliriz.¹⁷⁷⁴ Tebliğ Cemaati'nin bu mevzudaki yaklaşımını aksettiren *Fedâil-i A'mâl*'da geçen şu hikâyeyi örnek olarak zikredebiliriz:

“Hazreti Şiblî buyuruyor ki: Bir defasında kalbim bana ‘Sen cimrisin’ dedi. Ancak nefsim ‘Hayır ben cimri değilim’ dedi. Kalbim tekrar ‘Sen cimrisin’ dedi. Ben onu ölçmek için şuna karar verdim. Bana ilk önce gelecek malı (ne kadar olursa olsun) ilk karşılaştığım fakire vereceğim. Henüz bu niyetimi bitirememiştim ki bir adam bana 50 dinar hediye etti. Ben o dinarı alıp niyetime göre bir fakir aramak için çıktım. İlk önce gözleri görmeyen bir fakirle karşılaştım. Bir berbere saçlarını kestiriyordu. Hepsini o âmâyâ verdim. Âmâ ‘Bunları (berberlik ücreti olarak) berbere ver’ dedi. Ben ‘Bu elli altındır bu kadar altın hiç berber ücreti olarak verilir mi’ dedim. Âmâ başını yukarı kaldırıp ‘Biz demedik mi sen cimrisin’ dedi. Bunun üzerine ben o altınları çabucak berbere verdim. Altınları verince berber bana ‘Bu âmâ saçlarını kestirmek için oturunca ben onun sefaletini görüp ondan ücret almayacağım’ diye niyet etmiştim dedi. Ben o ikisinin konuşmalarını duyunca o kadar mahcup oldum ki, altınları nehre attım ve Allah seni belanı versin. Sana kim gönül verirse Allah Teâlâ onu işte böyle zelil eder dedim.”¹⁷⁷⁵

Öncelikle eserde anlatılan bu hikâyenin uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen Tebliğ Cemaati muhatapları olan günümüz pek çok Müslümanlarının *Fedâil-i A'mâl*'da anlatılan buna benzer akla ve dinî naslara aykırı gelen hikâyelere inandığı ve bunlardan etkilenmekte olduğu görülmektedir. Dolayısıyla mevzuyu kaydedilen hikâyenin uydurma olması yanında toplumun dinî tasavvurunun oluşmasındaki olumsuz etkisiyle birlikte ele aldığımızda durumun daha ciddi olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim zikrettiğimiz âyetlerden de anlaşıldığı gibi kalbin durumu yalnızca Allah’a malum iken, Tebliğ Cemaati'nin gaybî konularda velîleri ön plana çıkarmış olması toplumun tevhid inancının yanlış bir biçimde şekillenmesine tesir etmektedir. Bununla birlikte cemaatin bu yaklaşımıyla kendi altı temel ilkesinden biri olan “Tevhid” ilkesiyle de çelişkili bir duruma düştükleri de söylenebilir. Nitekim Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i kapsamına

¹⁷⁷⁴ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 213-15.

¹⁷⁷⁵ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 580.

giren *Fedâil-i Sadakât* ve *Fedâil-i Hac* isimli eserlerinde konuyla alakalı hikâyelerin daha çok zikredildiğini tespit etmekteyiz.¹⁷⁷⁶

1.2. Tebliğ Cemaati'nin Cennet ve Cehennem'in Keşif Yoluyla İdrak Edilmesiyle İlgili Yaklaşımı

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde velîlerin kerâmetleri olarak nitelendirdiği hususlardan biri onların Cennet ve Cehennem ehli hakkında keşf yoluyla bilgi sahibi olabilmeleri meselesidir. Bu konuda *Fedâil-i A'mâl*'inde şöyle bir hikâye anlatmıştır:

“Ebû Yezîd Kurtubî diyor ki, ‘Ben 70 000 defa La ilahe illallah diyen kimsenin cehennem ateşinden kurtulacağını duyunca bir miktar yani 70.000 adet hanımum için okudum. Kendim için de pek çok 70.000 binlik hatimeleri okuyarak âhiret azığı hazırladım. Bizim yakınımızda bir genç kalırdı. Onun keşif sahibi olduğu cennet ve cehennem onla keşif olup (açıldığı) söylenirdi. Ben bu meselenin doğruluğundan şüphe ediyordum. Bir defasında o genç bizimle yemek yiyordu. Aniden bir çığlık attı, nefesi daralmaya başladı ve ‘Annem cehennemde yanıyor. Onun halini gördüm’ dedi. Kurtubî diyor ki, ‘Ben onun bu dehşetli halini görünce ‘Bir kelime-i hatimeyi tevhid hatimesi de onun annesine bağışlayacağım. Böylece onun doğruluğunu da beni denemiş olurum dedim’ dedim. Ben kendim için okuduğum 70.000 Kelime-i Tevhid’den oluşan bir hatimeyi onun annesine bağışladım. Bunu gizlice kalbimden bağışlamıştır. Benim onları okuduğumu da Allah’tan başka kimse bilmiyordu. Fakat o genç derhal ‘Amca annem cehennem azabından uzaklaştırıldı’ dedi. Kurtubî diyor ki ‘Bu olaydan bana iki fayda nasip oldu. Biri duyduğum 70 000 kelimenin bereketini tecrübe etmek, diğeri de gencin doğruluğuna kesin olarak inanmak’.”

Muhammed Zekeriyâ:

“Bu sadece bir olaydır. Ümmetin fertleri arasında buna benzer kim bilir ne kadar olaylar bulunmaktadır? Tasavvuf ehlinin deyiminde basit bir şey sayılan ‘Pâsı enfâs’, yani Allah’ı anmadan hiçbir nefes alıp vermemenin alıştırmasını yapmaktır. Ümmeti Muhammed arasında bu alıştırmayı yapmış olan milyonlarca insan vardır. O halde Hz. İsâ aleyhisselam’ın ‘Onların dilleri La ilahe illallah’a yatkın ve alışkındır’ sözünde ne tereddüt olabilir ki?” ¹⁷⁷⁷

¹⁷⁷⁶ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 575; Kandehlevî, *Fedâil-i Hac*, 257.

¹⁷⁷⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i Zikir*, 139.

Muhammed Zekerıyyâ'nın kaydettiği bu hikâyeyi dikkat alırsak şu soruların tenkid niteliğinde sormak gerekmektedir:

1. Tevhid kelimesi vefat eden birine aracılık için okunabilir mi?
2. Vefat edip de Cehenneme giren birini hayatta olan başka biri kurtarabilir mi?
3. Eğer Kelime-i Tevhid'i bir defa söyleyen biri Cennet'e girebiliyorsa o zaman bunu 70.000 defa söylemeye gerek var mı?
4. Anlatılan hikâyenin gerçek olduğu farz edilirse bunun Muhammed Zekerıyyâ'nın işaret ettiği gibi başka örnekleri var mı?

Bütün bu sorular bağlamında Muhammed Zekerıyyâ'nın işaret ettiği mevzuu ele alırsak aslında bunları destekler mahiyetteki herhangi bir dinî nassın bulunmadığını kaydedebiliriz. Dolayısıyla müellifin belirtmek istediği velîlerin bu konudaki kerâmetleri meselesinin de diğerlerinde olduğu gibi toplumun sağlam bir dinî inancının oluşmasında olumsuz bir etkisinin olduğunu belirtmek mümkündür.

2. Toplumun Peygamber Tasavvurunun Oluşumundaki Etkisi

Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek ve muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilen Peygamberlerin tamamı yalnız Allah'a kulluk etmekle emredilmiştir. Zira Kur'ân'ı Kerîm'de Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*“Senden önce gönderdiğimiz bütün Peygamberlere, “Şüphesiz, benden başka hiçbir ilâh yoktur. Öyleyse bana ibadet edin” diye vahyetmişizdir.”*¹⁷⁷⁸ Bir başka âyette ise *“Andolsun biz, her ümmete, “Allah'a kulluk edin, tâğûttan kaçının” diye peygamber gönderdik. Allah, onlardan kimini doğru yola iletti; onlardan kimine de (kendi iradeleri sebebiyle) sapıklık hak oldu. Şimdi yeryüzünde dolaşın da peygamberleri yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün”*¹⁷⁷⁹ buyurulmaktadır.

Bu âyeti kerîmelerden de anlaşıldığı üzere kendisine ibadet edilecek ve her durumda kendisinden yardım istenilecek olan tek ilah, yalnızca Allahu Teâlâ'dır. Peygamberler ise Allah'tan başka ilah olmadığını, her durumda kendisine sığınacak ve yardım talep edilecek zâtın yine sadece Allahu Teâlâ olduğunu tebliğ etmek, O'nun emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak ve

¹⁷⁷⁸ Enbiyâ, 21/25.

¹⁷⁷⁹ Nahl, 16/36.

açıklamak, insanları eğitmek ve yeri geldiğinde bazı hükümleri koymakla yükümlü seçkin kullardır.¹⁷⁸⁰

Diğer âyet ve hadislerde de yetki ve sorumlulukları açık ve net olarak ortaya konulmasına rağmen Peygamber tasavvuruyla ilgili bazı konuların âlimler ve ekoller arasında tartışıla geldiği görülmektedir. Konuyla alakalı tartışmaların odağında yer alan mevzuların biri ise tevessül meselesidir. Nitekim bütün âlimler Hz. Peygamber’le tevessülde bulunmayı câiz görmüş, ancak onunla tevessülde bulunmanın anlamı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle tasavvuf ve tarikatların yaygınlaşmasının ardından İbn Teymiyye’den itibaren Selef âlimleriyle diğer Sünnî âlimleri arasında bu mesele önemli bir ihtilâf mevzuu haline gelmiştir.¹⁷⁸¹

Peygamberler, velîler ve sâlih kullarla vefatlarından sonra tevessülde bulunmak konusunda ise Tebliğ Cemaati Selefi âlimler hariç, Eş’ariyye, Mâtürîdiyye ve Sûfîyye’ye mensup âlimlerin düşüncelerine göre hareket ettiği söylenebilir. Bu bakımdan Tebliğ Cemaati’nin başta Hz. Peygamber olmak üzere velîler ve salih kullarla tevessül etme yaklaşımı en çok Selefi âlimler tarafından eleştirilmektedir. Zira onlara göre hareketin bu yaklaşımı şirktir ve toplumun Peygamber tasavvurunun yanlış bir biçimde şekillenmesinde ve tevhid inancının zedelenmesinde menfi etkileri bulunmaktadır.¹⁷⁸² Tebliğ Cemaati’nin tevessül anlayışının toplumun Peygamber tasavvurunun oluşmasındaki etkisi ise üzerinde durulması gereken önemli konulardan biridir.

Şimdi burada Hz. Peygamber’le tevessül konusu başta olmak üzere *Fedâil-i A‘mâl*’da aksettirilen diğer Hz. Peygamber tasavvuruyla ilgili mevzuları bazı örneklerle ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Tebliğ Cemaati’nin Hz. Peygamber’le Tevessül Etmek ve Ondan Yardım İstemekle İlgili Yaklaşımı

Sâlih amelleri veya bazı kişileri vesile edinerek Allah’a yakın olmaya çalışmak, O’ndan dilekte bulunmak anlamına gelen “Tevessül” kavramıyla ilgili tartışmaların h. II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığı kaydedilmektedir. Tevessül konusu kapsamında yer alan tartışmaların en önemli mevzularından biri Hz. Peygamber’in ölümünden sonra tevessülde bulunmaktır. Özellikle İbn Teymiyye’den itibaren Selefi âlimlerin arasında Hz.

¹⁷⁸⁰ Cuma, 62/2; A‘râf, 7/157.

¹⁷⁸¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/6-8.

¹⁷⁸² Abdülmecit, Cema’atü et-Tebliğ fi’l-Hind, 246.

Peygamber’le tevessülde bulunmanın ancak o hayatta iken caiz olduğu, vefatı sonrasında ise Hz. Peygamber’in zatiyla tevessülün caiz görülmediği görüşünün yaygınlaştığı belirtilmektedir.¹⁷⁸³ Dolayısıyla Tebliğ Cemaati’nin Hz. Peygamber’in kabrine gelip, onunla tevessülde bulunmakla ilgili yaklaşımları en çok Selefi âlimler tarafından eleştirilmektedir. Bu konuda Muhammed Zekeriyâ’nın *Fedâil-i A’mâl*’inde geçen konuyla alakalı bazı ifadeleri örnek olarak göstermektedirler.

Muhammed Zekeriyâ, *Fedâil-i Hac* adlı eserinde bu konuyu “Kabri Şerîf’i Ziyaret” ve “Resûlullah’a (s.a.v.) Kabri Şerif’in Yakınından Selam vermek...” gibi müstakil başlıklarda ele almıştır. Özellikle onun söz konusu başlıklarda naklettiği; “*Ey Allah’ın Resûlü! Ben senden şefaati istiyorum. Senin ve vesilenle Allah’tan şunu istiyorum ki, benim ölümüm, senin dinin ve senin sünnetin üzere olsun*”,¹⁷⁸⁴ “*Bu aciz, bu kitabın okuyucusu olan sizlerden şunu rica etmektedir, eğer o mübarek anda bu siyahkârı da hatırlarsanız ona selamımı, şöyle arz ederseniz sizin bana ihsanınız olur:*

‘السلام عليك يا رسول الله، من زكريا ابن يحيى الكاندهلوي يستشفع بك إلى ربك.’

Eğer bu lafızları hatırlarsanız o zaman kendi lisanımız da bu âcizin selamımı arz ediniz.”¹⁷⁸⁵ ve “*Ey Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem yanında yatanlar ikinize de selam olsun! İkinizi de selam olsun ey Resûlullah sallallahu aleyhi selamın ilk arkadaşı! İkinize de selam olsun Resûlullah’ın vezirleri! Allahu size iyiliklerinizin karşılığını en güzel şekilde versin. Biz sizin yanınıza şunun için geldik. Siz Resûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in bize Allah’ın huzurunda şefaati etmesi ve bizi onun dini ve sünnet üzere yaşatması bizi ve bütün Müslümanları onun cemaati ile haşır etmesi için dua etmesi için şefaati etmenizi istiyoruz.*”¹⁷⁸⁶ cümleleri Selefilerce en çok eleştirilen bahislerdendir.¹⁷⁸⁷ Nitekim onlara göre tarihte putperestlik ölen sâlih kişilerden yardım dilemekle başlamıştır. Önce ölümlerden Allah’a aracı olmaları istenmiş, ardından sâlihlerin putları yapılarak bunlara tapılmıştır. İslâm dininde ölüye hitap ederek ondan dua isteme şeklinde bir uygulama mevcut değildir. Eğer ölümlerle tevessül câiz olsaydı Hz. Ömer, Resûlullah’ın amcası Abbas’la değil Peygamber’le tevessül ederdi. Resûl-i Ekrem’le sahâbilerden intikal eden

¹⁷⁸³ Yavuz, “DİA”, 41/6-8.

¹⁷⁸⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 79-104.

¹⁷⁸⁵ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 79-104.

¹⁷⁸⁶ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 172.

¹⁷⁸⁷ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi’l-Hind*, 246-247.

uygulama müminlerin kabirlerini ziyaret edip onlara selâm vermek ve dua etmekten ibarettir. Ölülerden yardım istemek Hristiyanların âdetidir, ayrıca bu fiil kabirleri tapınak haline getirmeye yol açabilir. Ölülerden yardım istemek ilâhî sünnetin yanı sıra Resûl-i Ekrem'in tebliğ ettiği dinin ilkelerine de aykırıdır. Bu tür tevessülle ilgili rivayetler uydurma olabileceği gibi yanılma ve şeytan aldatmasının ürünü de olabilir.¹⁷⁸⁸ Ancak bu konuda Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve Sûfiyye'ye mensup âlimlere göre ölümlemlerinden sonra da Hz. Peygamber ve Allah'ın iyi kullarıyla tevessül edilebilir. Çünkü tevessülle elde edilen sonucu yaratan Allah'tır ve sâlih kulun diri veya ölü olması durumu değiştirmez.¹⁷⁸⁹

Netice itibariyle Tebliğ Cemaati'nin tevessül konusundaki yaklaşımı Sünnî âlimlerin çoğunluğunun görüşlerini yansıtmaktadır. Bu bakımdan Peygamber tasavvurunda büyük bir önem arz eden tevessül konusuyla alakalı *Fedâil-i A'mâl*'de kaydedilen mezkûr bilgiler de bu cemaatten etkilenmekte olan Müslümanların Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve Sûfiyye'ye çizgisini takip etmelerini sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle Tebliğ Cemaati, Hz. Peygamber ve sahâbeyle tevessül konusunda mezkûr itikad mezheplerinin görüşlerinin toplum içinde daha çok yaygınlaşmasında etkili olmaktadır. Ancak burada yine bir hususu belirtmek lazım ki Muhammed Zekerîyyâ'nın tevessülle ilgili *Fedâil-i A'mâl*'inde anlattığı bazı uydurma hikâyelerin ise aynı zamanda toplumun Peygamber anlayışının şekillenmesinde menfî etkisi vardır.¹⁷⁹⁰

2.2. *Fedâil-i A'mâl*'de Hz. Peygamber'in Kabrinden Yemek İstenmesiyle İlgil Yaklaşım

Muhammed Zekerîyyâ, *Fedâil-i A'mâl*'inde karınları aç olan bazı şahısların Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip, ondan yemek istedikleri ve taleplerinin bir şekilde yerine getirildiğine dair bazı hikâyeler anlatmıştır. Bu hikâyelerden bazıları şunlardır:

1. “İbni Celâ diyor ki; “Ben Medine-i Münevvere'ye vardım, yoksulluk içindeydim. Kabri şerifin yakınına gittim ve ‘Ya Resulullah ben senin misafirinim’ dedim. (O arada) biraz uyukladım. Rüyamda Resûlullah'ı (s.a.v.) gördüm, bana bir ekmek verdi. Ben onun yarısını yedim. Uyandığımda yarısı elimdeydi.”¹⁷⁹¹

¹⁷⁸⁸ Yavuz, “DİA”, 41/6-8.

¹⁷⁸⁹ Yavuz, “DİA”, 41/6-8.

¹⁷⁹⁰ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 249-251.

¹⁷⁹¹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 194.

2. “Sûfî Ebu Abdullah Muhammed diyor ki. Ben babam ve Ebu Abdullah b. Hafîf ile Mekke’ye gittim. Şiddetli geçim sıkıntısı vardı. Çok çetin bir yoksulluk vardı. Biz bu hal içinde Medine’ye ulaştık. Aç karnına geceyi geçirdik. Ben o vakit henüz buluş çağına ermemiştim. Sık sık babamın yanına gidiyor ve açlıktan şikâyet ediyordum. Bunun üzerine babam kalkıp kabri şerifin yakınına gitti ve ‘Yâ Resûlullah! Ben bugün sizin misafirinizim’ dedi ve orada murakabe için oturdu. Az bir müddet sonra murakabeden başını kaldırdı. Başını kaldırdınca bazen ağlıyor, bazen de gülüyordu. Biri bunun sebebini sorunca ‘Ben Resûlullah’ı ziyaret ettim. O benim elime bir dirhem koydu’ dedi. Elini açınca görüldü ki elinde bir dirhem konulmuştu. Sûfî efendi diyor ki, ‘Allah o paraya o kadar bereket koydu ki biz Şirâz’a dönene kadar o paradan harcadık.’”¹⁷⁹²

3. “Şeyh Ahmed b. Muhammed Sûfî diyor ki: ‘Ben çölde on üç ay, hayran ve perişan olarak dolaşım. Vücudumun derisi dahi döküldü. Ben bu hal içinde Medine-i Tayyibey’e gittim. Resûlullah’ın Ravza’yı Mutahhara’sına vardım. Resûlullah’a Şeyheyn hazretlerine selam arz ettim. Ondan sonra uyudum rüyamda Resûlullah’ı gördüm. Bana ‘Ey Ahmed! Sen mi geldin?’ buyurdu. Ben ‘Evet efendim, ben geldim. Ben aynı zamanda açım ve sizin misafirinizim’ dedim. Resûlullah ‘Her iki elini aç’ buyurdu. Ben iki elimi açtım. Resûlullah ellerimi dirhemlerle doldurdu. Gözlerim açılıp uyandığımda iki elim dirhemlerle doluydu. Ben hemen o vakit ekmek ve muhallebi satın aldım. Onları yiyip çöle doğru gittim.’”¹⁷⁹³

2.3. Fedâil-i A‘mâl’da Hz. Peygamber’in Kabrinden Şifa İstenmesiyle İlgili Yaklaşım

Fedâil-i A‘mâl’da toplumun Peygamber tasavvurunun etkilenmesinde önem arz eden konulardan biri de hastalığa yakalanan Müslümanların Hz. Peygamber’den şifa talep etmesiyle alakalı nakledilen hikâyelerdir. Zira eserde konuya dair anlatılan hikâyeleri okuyan Tebliğ Cemaati muhataplarının bunlardan önemli ölçüde etkilenebileceği söz konusudur. Şimdi eserden birkaç örnek zikrelelim.

1. “Ebi Muhammed diyor ki: Gırnatalı bir şahıs o kadar hasta oldu ki haddi yoktu. Tabipler onu tedavi etmekten aciz kaldılar. Hayattan ümidini kesmişti. Vezir Abdullah Muhammed Resûlullah’a selam verip mektup yazdı. O

¹⁷⁹² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 195.

¹⁷⁹³ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 195.

mektupta birkaç tane de şiir yazmıştı. Onlar Vefâü'l-vefâ adlı kitapta zikredilmiştir. Mektubu hacılar kafilesindeki bir şahsa verdi. Mektupta o şahsın hastalıktan sıhhate kavuşması için dua talebinde bulundu. Kafil Medine'ye ulaşınca mektup kabri şerifin başında okundu. O vakit hasta olan şahıs iyileşti. Mektubu gönderen kişi hacdan dönünce baktı ki hasta adam sanki hiç hastalanmamış gibi sapa sağlam olmuştu.”¹⁷⁹⁴

Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i Durûd-i Şerîf*'inde yine buna benzer hikâyeler anlatılmıştır.¹⁷⁹⁵

Muhammed Zekeriyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret edip ondan yemek talebinde bulunmak, ihtiyaçları gidermek için onun kabrini ziyaret etmek ve yine onun kabrine gelip şifa istemek gibi hususlar İslâm'ın tevhid prensibine ve nübüvvet düşüncesine aykırıdır. Eserde yoğun bir şekilde anlatılan bu hikâyelerin ve bunları topluma ulaştıran tebliğcilerin halkın Peygamber tasavvurunun oluşmasında yanlış düşünceleri aşıladıkları kaydedilebilir. Meseleye bu açıdan baktığımızda Seleflerin Tebliğ Cemaati'ne söz konusu mevzularda yönelttikleri eleştirilerde bir nevi haklı olduklarını söyleyebiliriz.

3. Toplumun Tevekkül Anlayışı Üzerindeki Etkisi

Genel anlamda Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmalarındaki tutumu özelde ise Muhammed Zekeriyyâ ve *Fedâil-i A'mâl*'inde kaydedilen kıssa ve hikâyelerden hareketle cemaat mensuplarının tevekkül anlayışında tasavvufi yaklaşımın hakim olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁹⁶ Tasavvuftaki makamları, usûl-ü aşere adıyla on temel prensipte inceleyen Necmüddin Kübra (ö. 618/1221), tevekkülü, bir ölü gibi iradeyi terk ederek Allah'a güvenmek ve tedbirleri terk etmek olarak tanımlamıştır. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra bedenin faaliyette bulunamadığı gibi iradede fâni olan kimsenin de tedbiri terk ederek işleri Allah'a havale etmesi gerektiğini belirtmiştir. Necmüddin Kübra, bu tevekkül anlayışını “mutlak tevekkül” olarak adlandırmış ve tasavvuf eğitimi gören kimselere hasretmiştir. Normal kimselerin tevekkülünün ise tedbire ve sebeplere başvurduktan sonra söz konusu olduğunu açıklamıştır.¹⁷⁹⁷ Ancak buna rağmen Necmüddin Kübra gibi bazı mutasavvıfların tevekkül ile ilgili

¹⁷⁹⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 200-201.

¹⁷⁹⁵ Kandehlevî, *Fedâil-i Durûd*, 104; 113.

¹⁷⁹⁶ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 339.

¹⁷⁹⁷ Mansur Gökcan, “Tasavvufî Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/118, (2018) 131-165.

ifade ettikleri görüşleri özellikle Selefilerce eleştirilmektedir. Nitekim Selefiler tedbirsiz tevekkülün İslâm'a aykırı olduğu düşüncesiyle bu konuda mutasavvıfları takip eden Tebliğ Cemaati'ni de eleştirmektedir.¹⁷⁹⁸ Tebliğ Cemaati'nin tevekkül anlayışını ortaya koyması bakımından önem arz eden *Fedâil-i A'mâl*'daki konuyla ilgili kıssa ve hikâyelere dikkat ettiğimizde aslında bu konuda Selefilerin haklı olduklarını görmekteyiz. Nitekim eserde zikredilen hikâyelerde Allah'a tevekkül eden kimselerin ormanlarda, çöllerde ve mağaralarda bineksiz ve gıdasız uzun süre dolaştıklarına ve tedbirsiz tevekküllerine rağmen herhangi bir sıkıntıya maruz kalmadıklarına işaret edilmektedir. *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan konuya dair hikâyelerden biri şu şekildedir:

“Şeyh Feth Mûsilî diyor ki, ‘Ben çölde ergenlik çağına girmemiş bir çocuk gördüm. Yayan olarak gidiyor, dudakları hareket ediyordu. Ben selam verdim, selama cevap verdi. Ben ‘Evladım nereye gidiyorsun?’ dedim. ‘Beytullah’a gidiyorum’ dedi. Ben ‘Senin dudaklarını hareket ediyordu’ dedim. ‘Kuran okuyordum’ dedi. Ben ‘Sen henüz mükellef değilsin’ dedim. O ‘Ben ölümün benden daha küçük yaşta olanları yakaladığını görüyorum’ dedi. Ben ‘Senin adımların küçük yol ise çok uzundur’ dedim. O ‘Benim işim adım atmaktır. Allah’ın işi ise maksuda ulaştırmaktır’ dedi. Ben ‘Hiç olmazsa bir azığın ve bir bineğin neden yok?’ dedim. O ‘Benim azığım yakîn bineklerim ise ayaklarımdır’ dedi. Ben ‘Ekmek ve su var mı?’ diye soruyorum dedim. O, amcacığım ‘Eğer bir adam sizi evine çağırırsa, onun evine giderken yemek için yemek götürmemiz size yakışır mı?’ dedi. Ben, ‘Hayır’ dedim. O ‘Benim Mevlâm kullarını kendi evine çağırdı ve ziyaret etmek için izin verdi, insanların yakînlerinin zayıflığı onları mecbur etmiştir. Ondan dolayı yanlarında azık götürüyorlar. Böyle yapmak benim hoşuma gitmedi. Ben ona ihtirama riayet ettim. Bu durumda onun beni zayi edeceğini mi zannediyorsunuz? dedi. Ben ‘Asla öyle olmaz hâşâ ve kellâ’ dedim. Ondan sonra çocuk benim nazarımda kayboldu. Sonra ben onu Mekke-i Mükerrema’de gördüm. O beni görür görmez ‘Ya Şeyh! Sen hâlâ o zayıf yakîn üzere misin? dedi. Ondan sonra şu mânaya gelen birkaç şiir okudu. ‘Bütün kâinatın Mâlikî benim rızkımın kefilidir. O halde ben niçin rızkım için kendimi sıkıntıya sokayım? Benim Mâlikim benim fayda ve zararına olan şeyleri beni yaratmadan önce benim takdirime

¹⁷⁹⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 339.

yazmıştır. O benim bolluk halimde bana bol bol ikram eden ve ihsan edendir. Benim darlık halimdeyse iyi niyetim benim arkadaşımıdır.' Bu şuna benzer; benim aciz ve ahmak olmam benim rızkımı geri çevirmez. Aynı şekilde benim zekâm benim rızkımı bana çekip getiremez." ¹⁷⁹⁹

Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i Hacc*'ında buna benzer birçok hikâye bulunmaktadır.¹⁸⁰⁰ Tebliğ Cemaati, tevekkülle ilgili olan söz konusu hikâyeleri ise özellikle halkı tebliğ turuna katılmalarında ikna etmek amacıyla anlatmaktadır. Ancak cemaatin İslâm'da emredilen tedbirli tevekkül anlayışına pek de uygun olmayan söz konusu tevekkül anlayışı, bazen toplumun yanlış kararlar almasına sebep olabilmektedir. Özellikle aile sorumlulukları olan erkeklerin cemaatin yoğun ısrarından dolayı üzerlerindeki mesuliyetleri bırakıp, üç gün, kırk gün veya dört aylık süreye tebliğ turlarına katılmaları bunun en bariz örneklerindendir.

E. Hadis ve Sünnet Temelinde Tebliğ Cemaati ve *Fedâil-i A'mâl*'in Sosyo-Kültürel Açıdan Etkisine Genel Bir Bakış

Tebliğ Cemaati hareketinin müessisi İlyas el-Kandehlevî, bu cemaatin gayret ve hizmetleriyle Müslümanları Hz. Peygamber'in döneminde olduğu gibi yeniden eğitmeyi arzulamıştır. Ancak cemaatin temel özelliği olan sadece tebliğ seferleri aracılığıyla bu gayeye ulaşmanın mümkün olmadığı aşikardır. Buna rağmen Tebliğ Cemaati, tebliğ turları yanısıra Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i vasıtasıyla toplumun sosyal ve kültürel açıdan önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim Tebliğ Cemaati'yle birlikte davet çalışmalarına katılan kimseler, genellikle tebliğcilerdeki yumuşaklık, nezâket, evrâd¹⁸⁰¹ ve zikirlerle bağlılık, gönüllü çalışmalarda iş birliği olan ilgi, kendi aralarında yardımlaşma ve fedakârlık gibi din kardeşliği ve güzel ahlâkı yansıtan davranışlara şahid olmakta ve bunlardan etkilenmektedirler. Ancak bunlarla birlikte cemaate katılan kişilerin hayatı boyunca tebliğ faaliyetlerine katılmalarına rağmen İslâmî ilimlerden yeterince bilgi öğrenemedikleri, altı sıfat çerçevesinden çıkmadıkları ve bu sebepten ötürü pek çok dinî meselelerin fikhî boyutundan haberdar olmadıkları büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Bununla birlikte Tebliğ Cemaati'nin hedef noktasında yalnızca tebliğ seferine katılma esas olduğundan davetçiler karşılaştıkları Müslümanların neredeyse tamamının üç

¹⁷⁹⁹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 272.

¹⁸⁰⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac-Hac ve Umrenin Faziletleri*, 273-280.

¹⁸⁰¹ Allah'a yaklaşmak için belirli zamanda ve belli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikri ifade eden tasavvuf terimi.

günlük, kırk günlük ve dört aylık tebliğ turuna çıkmaya teşvik etmekte hatta bu konuda bazen sınırları aşarak aşırı bir şekilde ısrarcı davrandıkları da gözlemlenmektedir.¹⁸⁰²

Cemaatin Müslümanları tebliğ çalışmalarına katma girişimlerinden sosyal ve kültürel açıdan etkilenen kimseleri iki kısma ayırmak mümkündür. Birinci kısma dahil edebileceğimiz kimseler aynı zamanda tebliğcilerin sarf ettikleri söz ve dinî nasihatlere ikna olan kimselerdir. Bizzat tespit ettiğimiz kadarıyla bunlar genellikle dinî şuuru olan, İslâm'ı öğrenmeye meyilli olan şahıslardır. Bu gruba dahil olan insanları davetçiler çoğu zaman *“Kardeşlerim! İslâm'ı tebliğ etmek için gerçekleştirmekte olduğumuz tebliğ turları aslında Peygamberlerin, sahâbenin ve evliyânın yaptığı kutsal bir görevdir. Bu amel mükafatı büyük ve faydası sınırsız olan bir ameldir. Bu yola çıkanlar için Allah cehennem ateşini haram kılmıştır. Lütfen hazır olanlar isimlerini kaydettirsinler...”*¹⁸⁰³ şeklindeki ikna edici ifadeleri kullanmaktadırlar. Hatta bazen tebliğ seferine çıkmanın İslâm'daki en doğru bir yol olduğunu dile getirmektedirler. Tebliğcilerin coşturucu bir şekilde kullandıkları ifade ve yaklaşım tarzlarından etkilenen kimseler bazen ailevî durumlarının müsait olmamasına rağmen hemen karar verebilmekte ve neticede maddî ve mânevî açıdan desteğe ihtiyacı olan eşi, çoluk çocuğu, yaşlı anne babasını ardında bırakıp en az üç veya kırk günlük sefere çıkabilmektedirler. Bu süreç içerisinde ailesi ve geçimini sağladığı işinden endişe duyan katılımcıları sakinleştirmek için *“Sen onları Allah'a emanet et. Allah en güzel vekildir”* meâlindeki bazı âyet ve hadisleri tebliğ işlerine uyarlamış bir biçimde kullanmaktadır. Ancak İslâm'daki asıl tevekkül anlayışının tedbire dayalı olduğunu, her Müslüman kadın ve erkeğe dinî vecibeler yanında insanî sorumlulukların da yüklendiğini bu hususta dile getirmemektedirler. Neticede tebliğe çıkan insanların sosyal hayatlarında aile yuvasının bozulması, çocukların maddî-mânevî sıkıntılardan dolayı eğitimden ve terbiyeden mahrum kalması, işsizlik ve geçimsizlik gibi sosyal problemler gündeme gelebilmektedir.

Öte yandan Tebliğ Cemaati'nin zühd yaşamına daha ağırlık vermesi neticesinde dünya hayatıyla ilgili pek çok meselelerde tebliğcilerin geride kalmalarına neden olmaktadır. Bununla birlikte tebliğcilerin zihninde İslâm'ın temelini tebliğ oluşturduğu şeklindeki düşünce, onları hayatın her aşamasında

¹⁸⁰² Abdülmecit, Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind, 422-424.

¹⁸⁰³ Abdülmecit, Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind, 423-424.

tebliğ etmeye alıştırmaktadır. Bu nedenle ister yemek esnasında ister alışverişte ister yolculukta ister sokakta kısaca her yerde karşılaştıkları insanlara İslâm bağlamında tebliği anlatmaktadırlar. Yaşamlarının geri kalan kısımlarında ise yine Tebliğ Cemaati programına uygun olarak yaşamaya gayret göstermektedirler. Neticede yaşamlarının önemli bir kısmını tebliğe ve ibadete odaklanarak geçirmektedirler. Bunun sonucunda ise dünyevî yaşamlarında, başka bir ifadeyle çalışıp, alın terleriyle kazanma konusunda tembelliğe alışmaktadırlar. Lüks ve zengin hayatı Müslümanlara ait olmadığını düşünenlerin sayısının da az olmadığı görülmektedir. Bütün bu yaklaşımlar insanların bir bakıma dünyevî yaşamlarında zayıf, fakir ve gelişmelerden geride bir yaşam sürmelerine neden olurken, öte yandan dinî yükümlülüklerin sürekli gündemde olduğu yoğun bir yaşam onları İslâm'dan çabuk bezmelerine de sebep olabilmektedir.

Tebliğ Cemaati'ne istekli olarak katılan insanların bu hareketten olumsuz yönden etkilendiği diğer bir husus ise, cemaat üyelerinin yoğun olarak tebliğe vurgu yapmaları yanında çocukları sadece İslâmî eğitim almalarını tebliğe katılan velilere tembih etmiş olmalarıdır. Zira bu zihniyette olan tebliğcilere göre dünya ilimleri olarak nitelendirilen fen bilimlerinin Müslümanlara çok faydası yoktur. Bunun aksine bu tür bilimler çocukları dinlerini öğrenmeleri konusunda bir engel teşkil etmektedir.

Tebliğ Cemaati mensupları arasında bu düşünceyi aktaran şahısların toplumun ilim ve bilimden geri kalmalarına neden oldukları da bir gerçektir. Zira bu düşünceyi savunan kimselerin aslında İslâm'ı yeterince bilmedikleri görülmektedir.

Tebliğ Cemaati'nin toplumun sosyal ve kültürel yaşamındaki mezkûr olumsuz etkileri yanında insanların üzerinde dinî ve ahlakî yönden olumlu tesirlerinin de olduğunu düşünenlerin sayısı çoktur. Bu hususu Tebliğ Cemaati'nin yaygın olduğu Kırgızistan örneğinde değerlendirecek olursak, ateist düşünceyi savunan Sovyet Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığa kavuşan ülke halkının tekrardan hızlı bir şekilde İslâmî değerleri özdeşirmeye başlaması büyük ölçüde Tebliğ Cemaati'nin tesiriyle olmuştur. Zira bu görüşü savunanlara göre cemaatin halka aşılama çalıştığı tevhid inancı yanında İslâm ahlâkı ve dinin toplumsal ilişkilere verdiği önem tebliğciler aracılığıyla halka ulaştırıla gelmektedir. Bunun neticesinde halkta Allah korkusu, ibadet anlayışı, haram ve helâl ayırımı, kul hakkı ve kardeşlik ilişkileri gibi değerleri

önemli ölçüde kavrama çabası görülmekte ve aynı zamanda toplum bunlara riayet etmeye çalışmaktadır.¹⁸⁰⁴

Kanaatimizce Tebliğ Cemaati faaliyetleri halkı daha çok bu hareketin düşüncesinin neredeyse bir İslâmî değer olarak kabul etmeleri yönünde etkilemektedir. Zira bu anlayışa sahip olan halkın büyük çoğunluğu tebliğ hareketinin eleştirilmesine ve faaliyetlerinin engellenmesine şiddetle karşı çıkmaktadır.¹⁸⁰⁵

Tebliğ Cemaati'nin davet programlarına halkı yoğun ve ısrarlı olarak teşvik etmesi, bu faaliyet çerçevesinde kapı kapı dolaşmaları, evlerde, apartmanlarda, dükkanlarda, toplu taşımalarında, iş ve eğlence yerlerinde, restoran ve lokantalarda bile tebliğ işlerini yürütmeye kalkışmaları halkın büyük bir kısmı tarafından hoş karşılanmamaktadır. Zira tebliğcilerin sünnet olarak niteledikleri kılık kıyafetleri ve uzun sakallarıyla adı geçen yerlerde dolaşarak halkı tebliğ etmeye çalışması bazen halkın huzursuz olmasına neden olmakta ve kendileri de büyük tepkilerle karşılaşmaktadır. Hatta bazı insanların İslâm'a ve Müslümanlara karşı istenmedik bir nefretle bakmalarına bile sebep olduklarını müşahade etmek mümkündür.¹⁸⁰⁶

Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmalarıyla birlikte hareketin en çok toplum üzerindeki sosyal ve kültürel açıdan etkileri Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i çerçevesinde görülmektedir. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi bu cemaatin bütün faaliyetleri *Fedâil-i A'mâl* eseri çerçevesinde yapılmaktadır.

Tebliğ Cemaati'nin bazı önde gelenleri Muhammed Zekeriyâ ve onun *Fedâil-i A'mâl*'i hakkında şöyle bir övgüde bulunmuştur:

“Allahu Teâlâ, asrın bereketi, Şeyh'ul-Hadis Zekeriyâ el-Kandehlevî'yi ümmetin akidesini, amellerini ve ahlâkını düzeltmek için seçmiştir. Bunun işâretleri bütün dünyada açık bir şekilde görülmektedir. Bu taçsız padişah sayesinde kıtalarda ve ülkelerde din ve iman sedası yükselip muhteşem ıslah ve terbiye hareketi başlayınca yüz binlerce insanın teveccüh ve muhabbet tacı

¹⁸⁰⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=JJU8cIbW9vk>; Erişim tarihi: 06.02.2023.

¹⁸⁰⁵ Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki günümüzdeki durumu için bk: Botakarayev, *Orta Asya'da Sovyet Dönemi Sonrası İslami Hareketler*, 213-226.

¹⁸⁰⁶ https://www.youtube.com/watch?v=fhx_lQmHBSU;
<https://www.youtube.com/watch?v=MH0OHbHcbZM>;
<https://www.youtube.com/watch?v=C9qdQoeqT08>; Erişim tarihi: 30.10.2022.

onun başına konulmuştur. Onun sayesinde nice talebe ve müstefidler ilim tahtına oturmuşlar ve nice müridler muratlarına ermişlerdir.”¹⁸⁰⁷

Muhammed Zekerıyyâ'nın bizzat kendisi de *Fedâil-i A'mâl* kapsamında kaleme aldığı *Fedâil-i Ramazân* bölümünde bu eserin toplumsal etkisine işaret edecek şu ifadeleri kaydetmiştir:

“Şu da bilinmeli ki, İslâm'ı tebliğ etmek veya iyiliği emir, kötülükten nehyetmek için kâmil ve mükemmel bir alim olunması da gerekmez. Din bilgilerinden herhangi bir şey bilen her fert bunu başkalarına ulaştırmalıdır. Önünde caiz olmayan bir iş yapılıyor da durdurmaya gücü yetiyorsa, o kötülüğü durdurmak onun üzerine vacibdir.

Allah'a hamd ve Rasûlü'ne salât'ü selam'dan sonra, bu kitapta mübarek Ramazan hakkında rivayet edilen birkaç hadisin izahı yapılmıştır. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamberimizin (s.a.v) Müslümanlar için her konuda buyurmuş oldukları teşvik ve faziletlerin asıl şükrü ve kadri, onları yerine getirmek uğrunda can feda etmektir. Fakat bizim ihmalimiz ve dine karşı ilgisizliğimiz günden güne o kadar artmaktadır ki, o fazilet ve teşviklerle amel etmek bir tarafa, onlara iltifat ve teveccüh bile kalmamıştır. Nihayet şimdi insanların bu husustaki bilgileri de çok azalmıştır.

Bu sayfaların gayesi şudur: Eğer cami imamları, teravîh kıldırان hafızlar ve az da olsa dinle ilgilenen okumuş kişiler, Ramazan'ın ilk günlerinde bu risaleyi câmilerde ve topluluklarda okurlarsa Allah'ın rahmetinden ümit edilir ki, sevgili Peygamber'in mübarek sözleri hürmetine, mübarek ayın kadrini bilip onun bereketlerine daha fazla yönelmiş oluruz. Böylece iyi amellerin artmasına ve kötülüklerin azalmasına sebep oluruz. Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Senin sayende Allah'ın bir kişiyi hidayete erdirmesi senin için kırmızı develere sahip olmandan daha üstün ve hayırlıdır...”¹⁸⁰⁸

Zekerıyyâ'nın istediği gibi *Fedâil-i A'mâl*'dan birkaç hadis ve konuyla ilgili hikâyeler Tebliğ Cemaati'nin “Talim” olarak isimlendirilen programında câmi imamları tarafından her gün namaz sonrası cemaat için vaaz mahiyetinde okunmaktadır. Bununla birlikte her tebliğcinin kendi evinde belli bir zamanı belirleyip hanımı ve çocuklarına yarım saate kadar yine bu eserden parçalar

¹⁸⁰⁷ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>, Erişim tarihi: 14.06.2022.

¹⁸⁰⁸ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 609.

okuduğu bilinmektedir. *Fedâil-i A'mâl* okunduğu esnada herkesin edep ve dikkatle dinlediğine de dikkat çekilmektedir.¹⁸⁰⁹

Yine aynı şekilde *Fedâil-i A'mâl*'in bazı Müslümanlar üzerindeki etkisini hareketin bazı önderleri şu şekilde açıklamışlardır:

“Günümüzde bu bereketli kitap, ilâhî makbuliyet sayesinde doğu-batı, kuzey ve güneyde dinî cephenin bir kimliği ve alameti haline gelmiştir. Artık herkesin izlenimi şudur ki, zamanımızda Kitabullah'tan sonra dünyada en çok bu kitap okunmaktadır. Nice ilim ve anlayış sahipleri diyorlar ki “Gece-gündüz, yirmi dört saatlik zaman diliminde dünyanın bir yerinde mutlaka bu kitap mütalaa edilmekte veya dinlenmekte veya müzakere edilmektedir.”

Bu kitap dünyanın (Türkçe dahil) otuzdan fazla diline tercüme edilmiştir. Pek çok âlim, muhaddis, meşayih, edip ve yazar bu kitabın tesir gücünü ve faydasını açıkça ikrar ve itiraf etmişlerdir. Bugün de bu kitabın insanları maddiyattan maneviyata, dinsizlikten dine yöneltmekte çok büyük ve geniş bir etkisi vardır. Kitap hakkında iki âlimin duygu ve teessürlerini şöyle aktarmak mümkündür:

Mevlanâ Muhammed İlyas el-Kandehlevî:

“Allah izin verirse ki, alametleri gözükmektedir, bu tebliğ işi yayılmaya başladığında inşallah sizin bu kitaplarınız ve feyziniz sadece Hindistan'da değil, Arap ve acem ülkelerini seyrâb edecektir. Allahu Teâlâ sizi hayırla mükafatlandırsın! Benim bu çalışmama dualarınızla yardımcı olunuz!”
(9/Kasım -1939 Tarihli mektup)

Mevlanâ Seyyid Ebu'l Hasen Ali en-Nedvî rh.a:

“Şeyh'in yazmış olduğu Fedâil-i A'mâl kitabının tebliğ cemaatlerinin programına katılmasından ve genel bir ifade tarzından dolayı halk tarafından o kadar benimsenmiş, o kadar meşhur olmuş ve ümmetin büyük bir kısmına o kadar faydası dokunmuştur ki, Urduca yazılan dinî kitaplar arasında onun benzerini bulmak zordur. Onun dinî ve amelî faydası hakkında asrımızdaki seçkin bir âlim şöyle buyurmuştur “Bu kitap sayesinde Allah'ın binlerce kulu velayet derecesine ulaşmıştır...”¹⁸¹⁰

Tebliğ Cemaati hareketinin âlimleri ve liderlerinin işaret ettiği üzere bu kitabı davet çalışmalarına katılan tüm tebliğciler sürekli yanlarında taşımakta,

¹⁸⁰⁹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 425.

¹⁸¹⁰ <https://www.gulistannesriyat.com/guelistan-nesriyat/32-fezaili-amal-fezailiamel.html>, Erişim tarihi: 1.11.2022.

kitabı baştan sonuna kadar okuduktan sonra tekrar yeniden mütalaa etmektedirler. Böylece eser sürekli okunduğundan içerisindeki bütün konular tebliğcilerin zihinlerine iyice yerleşmekte ve tebliğ sırasında neredeyse içerisindeki konuları ezbere anlatmaktadırlar.

Günümüz bazı araştırmacıları *Fedâil-i A'mâl*'i Hindistan'daki en meşhur medreselerinden biri olan Diyûbend medresesinde her gün ikindi namazından sonra müderris ve talebelerce mütalaa edildiğine şaşırdıklarını kaydetmektedir. Ayrıca bu eserin yalnızca Diyûbend medreselerinde değil, aynı zamanda ülkedeki diğer medreselerde de sürekli okutulan kitaplardan biri olmasına da dikkat çekmektedir. Zira bu eserin içerisinde yer alan bazı şirke götüren bilgiler yanında çokça zikredilen hurafe ve batıl hikâyelerin milyonlarca insanların akidelerini bozmakta olduğunu kaygıyla dile getirmektedirler.¹⁸¹¹

Kanaatimizce de Tebliğ Cemaati'nin *Fedâil-i A'mâl*'a olan böylesi sıkı bağımlılığı sadece eserin onların zihnine iyice yerleşmesiyle kalmayıp, aynı zamanda onların dinî inanç ve tasavvurunun şekillenmesinde etkili olmuştur. Nitekim *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan sahih bilgiler haricindeki bazı uydurma rivâyet ve hikâyelerin başta tebliğciler olmak üzere onların muhatapları olan kimselerin dinî tasavvurlarının yanlış bir şekilde şekillenmesine neden olduğu görülmektedir. Ayrıca namaz, oruç, zikir ve zekât gibi dinî ibadetleri yerine getirme konusunda da bazen aşırı gitmektedirler. İşte söz konusu bazı yanlış olan dinî anlayışları ve ibadetlerdeki aşırıya gitmeleri aynı zamanda insanların dinî tasavvurları yanında sosyo-kültürel yaşamlarını da olumsuz yönden etkilediği belirtilebilir.

Şimdi burada Muhammed Zekeriyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde bazı ibadetlerin yerine getirilmesi konusunda kaydettiği aşırılığa yön veren bazı yaklaşımları aktarmaya çalışacağız. Bunu yaparken de söz konusu bilgilerin toplumun sosyal ve kültürel hayatına olan etkisine de temas etmeye çalışacağız.

1. Namazla İlgili Aşırı Yaklaşımlar

Muhammed Zekeriyâ, *Fedâil-i Sadakât* isimli eserinde bir kişinin bir günde bin rekât namazı ayakta, yorulunca ise yine bin rekâtı oturarak kıldığını

¹⁸¹¹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 425.

sonra da ikinci namazında Allah’a uzun bir dua ettiğini kaydetmiştir.¹⁸¹² Yine buna benzer başka bir bilgi aynı eserde geçmektedir.¹⁸¹³

Bu bilgiyi bir insanın fizikî yaşamı ve aklî gerçekler çerçevesinde değerlendirecek olursak, bunun imkân dahilinde olması zordur. Zira bir günde 24 saat, 1440 dakika vardır. Bu süreçte bir insanın uyuması, yeme-içmesi, hacetini gidermesi gibi beşerî ihtiyaçlarını hesaba alırsak bir günde bin rekât namaz kılmayı tasavvur etmek müşkül görünmektedir. Bunun yanısıra müellifin eserinde kaydettiği namazla ilgili bu bilgi, her ne kadar bu ibadete teşvik amacıyla yazılmış ise de aklî gerekçelere aykırı olması yanında İslâm’daki vasat bir yaşama da aykırıdır. Bu bilgiyi başkalara ileten tebliğciler ile onları dinleyenlerin kafasında bazı soru işaretleri yaratacağı kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan mezkûr bilgiyi herhangi bir eleştiriye tabi tutmadan doğrudan uygulamaya çalışan insanları da İslâm’daki orta yol emrine aykırı davranmasına sebep olacaktır. Aynı zamanda bu durum söz konusu insanların sosyal hayatındaki diğer sorumlulukları yerine getirmesi meselesinde de engel oluşturacaktır. Nitekim bu durumun günümüzde bazen yaşanmakta olduğu da bir gerçektir.

Zekeriyyâ, *Fedâil-i Namâz* bölümünde bu konuyla alakalı benzer bir bilgiyi nakletmiştir. Buna göre sahâbeden Zeynel Âbidîn günde bin rekât namaz kılmıştır.¹⁸¹⁴ Müellifin *Fedâil-i A’mâl*’ine dair bazı eserlerinde buna benzer yine birkaç örnek zikredilmiştir.¹⁸¹⁵

Zekeriyyâ’nın işarete bulunduğu mezkûr bilgileri Hz. Peygamber’in sünneti bağlamında ele alırsak O’nun bir hadisinde şöyle buyurmuş olduğu konumuz açısından son derece önemlidir: “...*Ben hem uyurum, hem namaz kılarım; oruç da tutarım, kadınlarla evlenirim de, Ey Osman, Allah’tan kork, zira ehlinin senin üzerinde hakkı var, misafirin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde hakkı var. Öyle ise bazen oruç tut, bazen ye. Namaz da kıl, uykunu da al.*”¹⁸¹⁶

Bu rivâyette Hz. Peygamber de ibadetlerde itidalli davranılması gerektiğini buyurmuştur. Kaynaklarda buna benzer pek çok rivâyetin olduğu malumdur. Dolayısıyla Muhammed Zekeriyyâ’nın yukarıda işaret ettiğimiz

¹⁸¹² Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 428.

¹⁸¹³ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 429.

¹⁸¹⁴ Kandehlevî, *Fedâil-i Namâz*, 81.

¹⁸¹⁵ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 427.

¹⁸¹⁶ Ebu Dâvud, *Salât*, 317.

Namaz ile ilgili aktardığı bilgiler aynı zamanda sünnet ve hadislere de aykırıdır.

2. Kur'ân'ı Kerîm'in Tilâveti Konusunda Aşırı Yaklaşımlar

Zekeriyyâ, *Fedâil-i Sadakât*'inde gençlerin 31 000 veya 41 000 kere “قُلْ” âyetini zikrettiklerini beyan etmiştir.¹⁸¹⁷ Ancak fizikî olarak bir insanın söz konusu âyeti bir günde bu kadar sayıda zikredebilmesi müşkül görülmektedir.

Yine aynı şekilde İmâm Ebû Hanîfe ile İmâm Şaffî'nin Ramazan'ın her gününde 60 kez Kur'ân'ı hatmettiklerini rivâyet etmiştir.¹⁸¹⁸

Eserde Kur'ân'ı Kerîm'i okumakla ilgili aşırı ve gerçeklerle bağdaşmayan bazı sahâbe ve bazı âlimlerin menkıbeleriyle ilgili buna benzer birkaç örnek bulunmaktadır. *Fedâil-i A'mâl*'da geçen konuyla ilgili böyle bilgileri okuyan insanların ise bütün bunlara amel etmeye hırslanması onların hem dinî yaşamında yorgunluğa sebep olacaktır hem de sosyal-kültürel hayatlarında olumsuzluklara yol açacağı kuvvetle muhtemeldir.

Öte yandan bu durumun Nebvî sünnet ve hadislere de aykırı olduğu aşikardır. Zira Hz. Peygamber'in sahâbeden Kur'ân'ı Kerîm'i en çok okumasıyla meşhur olan Abdullah b. Amr'a bile bu konuda itidalden şaşmamasını emretmesi çok önemlidir. Hadislerde bu konu şöyle geçmektedir:

Abdullah Bir gün Peygamberimize gelerek:

“Yâ Resûlallah, ne kadar zamanda Kur'ân'ı hatmedeyim?” diye sordu. Peygamberimiz:

“Ayda bir hatim indir.” buyurdu. Abdullah (r.a.):

“Yâ Resûlallah, bundan daha kısa bir sürede hatim yapabilirim!” dedi. Peygamberimiz:

“20 günde bir hatim indir.” buyurdu. Abdullah (r.a.):

“Yâ Resûlallah, ben bundan da kısa bir sürede hatim yapabilirim!” demesi üzerine de 10 günde bir hatim indirmesi tavsiyesinde bulundu.

Hiz. Abdullah daha kısa sürede hatim yapabileceğini söylemesine rağmen Resûlullah buna izin vermedi.¹⁸¹⁹

¹⁸¹⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 430.

¹⁸¹⁸ Kandehlevî, *Fedâil-i Sadakât*, 34; Kandehlevî, *Fedâil-i Ramazân*, 39; Kandehlevî, *Fedâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 351.

¹⁸¹⁹ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Kahire:Dârü's-Şa'b, 1970), 3/234.

3. Hac Konusundaki Aşırı Yaklaşımlar

Muhammed Zekerıyyâ, *Fedâil-i Hac* isimli eserinde konuyla alakalı şu bilgiyi nakletmiştir.

*“Keraz b. Debr bir veliydi. O, her gündüz 70 defa, her gece 70 defa tavaf yapardı. Böylece günlük otuz mil yol kat ederdi. Ayrıca her tavaf sonrasında iki rekât namaz kılardı. Rekâtlarının tüm sayısı 280’i bulurdu. Bunlara ilaveten her gün iki kere Kur’ân’ı Kerîm’i de hatmederdi.”*¹⁸²⁰

Yine aynı şekilde ilginç olan şu rivâyeti de aktarmıştır:

*“Bir rivâyette nakledildiğine göre Hz. Âdem (a.s.) bin kere Hindistan’dan merkepsiz Beytullah’a gelerek Hac yapmıştır...”*¹⁸²¹

*“Ebu Abdullah el-Mağribî 97 defa merkepsiz Hac yapmıştır. Onun ecrini tasavvur etmenin imkânı yoktur. Zira onların her adımına 7 milyon ecir verilecektir...”*¹⁸²²

Cemaat lideri Muhammed İlyas:

*“Her kim Tebliğ Cemaati’nin davet turlarına maddî destek verirse 7 bin zı’f ecir verilecektir...”*¹⁸²³

Hac ibadetini yerine getirme ve bunlara verilecek olan ecir konusunda Muhammed Zekerıyyâ ve hareketin diğer önderlerinin kaydettiği mezkûr bilgilerin sahih olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak Tebliğ Cemaati muhataplarının genelinin avam sınıfından oluştuğunu dikkate aldığımızda bütün bunları sahih olarak kabul edecekleri kuvvetle muhtemeldir. Bu da aynı zamanda söz konusu insanlara İslâm’ın tamamen sahih bilgilerle tebliğ edilmediğini göstermektedir. Ayrıca Hac gibi İslâm’ın temelini oluşturan ibadetleri yerine getirme konusunda da sahih bilgileri haricinde eserine aldığı hurafe ve akla aykırı gelen hikâyeleri insanların yalnızca dinî tasavvurlarını değil, aynı zamanda bu ibadeti yerine getirmeye çalışanların sosyal-kültürel açıdan da olumsuz etkilemektedir. Zira seleften bazı şahısların Haccı edâ etmek için yürüyerek Mekke’ye gitmesi yönündeki teşvik amacıyla yazdığı ancak gerçeklerle bağdaşmayan hayat hikâyeleri günümüzde dinden yeterince haberi olmayan bazı fakir insanları etkilemektedir.

¹⁸²⁰ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac*, 87-88.

¹⁸²¹ Kandehlevî, *Fezâil-i Hac*, 35; Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi’l-Hind*, 397.

¹⁸²² Kandehlevî, *Fezâil-i Hac*, 36.

¹⁸²³ Abdülmecit, *Cema’atü et-Tebliğ fi’l-Hind*, 397.

4. Giyim Kuşamla İlgili Yaklaşımlar

Tebliğ Cemaati yaptığı bütün uygulamalarında hatta kılık kıyafetleri konusunda bile Hz. Peygamber'i ve sahâbeyi örnek aldıklarını öne sürmektedirler. Zira kendilerine göre giydikleri kıyafetleri ve uzattıkları aşırı derecedeki uzun sakalları da tamamen sünnete muvafıktır.¹⁸²⁴ Ancak cemaatin benimsemiş olduğu kılık-kıyafet aynı zamanda kendilerine yöneltilen pek çok eleştirilere sebep olmaktadır.¹⁸²⁵ Nitekim hareketin Hindistan, Pakistan, Afganistan, Şri Lanka ve Bangladeş gibi ülke halklarının örf ve âdetlerine daha uygun olduğu bilinen kıyafetleri toplumun birçok kesimi tarafından sünnet giysisi olarak algılanmamaktadır. Öte yandan bu alanda kendilerine yöneltilen eleştirilerin diğer bir boyutu söz konusu dış görünümünün günümüz şartlarına ve bulundukları pek çok ülkenin kültürüne uygun olmamasıyla alakalıdır. Zira cemaat mensupları, üzerine giydikleri uzun entari ve bıraktıkları uzun sakallarıyla gittikleri bölge halkının birçoğunu etkileyebilmektedir. Başka bir ifadeyle Tebliğ Cemaati'ne yeni üye olan Müslümanlar, daha önce giydikleri elbiseleri bırakıp, hareketin diğer mensuplarını taklit etmektedir. Bu da toplumun diğer bazı kesimlerini rahatsız etmektedir. Nitekim onlara göre söz konusu kıyafetlerin kendi millî değerleriyle bir alakası olmamakla birlikte bunları giyen şahıslar ulusun millî geleneklerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Kanaatimizce de Tebliğ Cemaati'nin kılık-kıyafetlerine yöneltilen mezkûr eleştiriler yerindedir. Nitekim günümüzde birçok insan tarafından dile getirilmekte olan her milletin millî gelenek ve kültürünün tebliğcilerin etkisiyle ihmâl edilmekte olması bir gerçektir. Ayrıca hareketin iddia ettiği gibi onların beğenmiş oldukları dış görünümünün de tamamen sünnete uygun olduğu söylenemez. Zira kılık-kıyafetle alakalı olan asıl sünnette, elbiselerin avrat mahallerinin kapatmış olması yanında onun temizliği ve giyen insanın üzerinde yakışıklı durması esastır.

F. Tebliğ Cemaati'nin Siyasi Açıdan Etkisi

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Tebliğ Cemaati'nin en önemli ilkelerinden biri tebliğcilerin hiçbir şekilde siyasete karışmamasıdır. Zaten

¹⁸²⁴ Zhalilov, Hint Alt-Kıtası'nda Tasavvufi Haraketler, 95; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri*, 68.

¹⁸²⁵ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-religion-islam/24250485.html>, Erişim tarihi: 09.05.2022; Haknazarov, *Tebliğ Cemaati'nin Kırgızistan'daki Faaliyetleri* 69; Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul 2014), 238.

cemaatin pek çok ülkede aktif ve etkili bir şekilde yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri de hareketin siyasetten uzak durmasıdır. Zira sırf bu özelliklerinden dolayı cemaate siyasi açıdan destek sağlayan ülkelerin de olduğu bilinmektedir.¹⁸²⁶ Ancak bununla birlikte hareketin bu özelliği siyasetle yakından ilgilenen Cemaati İslâmî gibi diğer cemaatler tarafından çok sert bir dille eleştirilmesine de sebep olmuştur.¹⁸²⁷

Öte yandan Tebliğ Cemaati'nin siyasi etkisini Kırgızistan çerçevesinde ele alacak olursak, bu hareketin içinden zuhur eden ve Yakın İnkarcıları olarak isimlendirilen grubun faaliyetlerinin devlet yönetimi tarafından yasaklandığı görülmektedir. Nitekim yukarıda da kaydettiğimiz üzere bu grup, bulundukları ülke olan Kırgız Cumhuriyeti'nin yasalarına uymamakla ve bu konuda sadece şeriata tabi olacaklarını savunmakla suçlanmaktadır. Yakın İnkarcıları grubunun böyle bir tutumu ise devlet idarecilerine göre birçok radikal düşünceye sahip mensupların ortaya çıkması konusunda büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu da aynı zamanda toplumsal sorunların meydana gelmesine sebep olacaktır. Öte yandan İslâmî bilgileri yeterli olmayan ve Yakın İnkârcı grubuna körü körüne bağlı olan insanlar, grup yöneticilerinin etkisiyle devlet yasalarına uymama konusunda ısrar etmekte ve bu sebepten bazen hapse atıldıkları da görülmektedir. Bu gruba dahil olan mensupların ekserisi erkeklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla yaptıkları itaatsizlik ve devlet kanunlarına uymamakla suçlanıp hapse girmeleri sebebiyle aynı zamanda sorumlu oldukları aile ve yakın çevresine de zararlarının dokunduğu belirtilmektedir.¹⁸²⁸

G. Fedâil-i A'mâl'in Toplumun Hadis ve Sünnet Kültürünün Oluşumuna Etkisi

Muhammed Zekeriyâ'nın Fedâil-i A'mâl'inin büyük bir kısmı hadislerden oluşmaktadır. Eserde geri kalan bilgiler ise yine söz konusu hadislerin açıklamasıdır ya da rivâyetler bağlamında zikredilen bilgilerdir. Bu bakımdan Fedâil-i A'mâl'in toplumsal etkisinin de daha çok toplumun hadis ve sünnet kültürünün oluştuğu alanlarda olduğu kaydedilebilir. Zira Tebliğ

¹⁸²⁶ Balcı, "The Rise of the Jama'at al Tabligh in Kyrgyzstan", 63-65; Yegorov, "Dvijenie Tabligi Djamaat" 159.

¹⁸²⁷ Efe, "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler", 117.

¹⁸²⁸ <https://ruazattyq.org/a/kyrgyzstan-yakyn-inkar-fundamentalist-ban-crackdown/31876537.html>;
Erişim tarihi: 3.10.2022.
https://24.kg/proisshestviya/234384_bole_50chlenov_dvijeniya_yakyn_inkar_vyiyavili_vkyrgyzstane_zaderjan_ihlider/;

Cemaati davet programı olarak gördükleri *Fedâil-i A'mâl*'daki hadis ve sünnete dair bilgileri topluma hem şifahî yöntemle hem de uygulamayla daha hızlı bir şekilde ulaştırmaktadır. Öte yandan Tebliğ Cemaati muhatap kitlesinin büyük çoğunluğunun avam sınıfından oluşması da eserin etkisini daha da artırmaktadır. Nitekim mezkûr insanların *Fedâil-i A'mâl*'da nakledilen rivâyetleri ayırt etmeden tümünü dinden saydığı ve bunların tamamıyla amel etmeye çalıştığı görülmektedir.

Dolayısıyla araştırmamızın son kısmını oluşturan bu başlıkta *Fedâil-i A'mâl*'da rivâyet edilen bazı hadislerin toplumun hadis ve sünnet kültürünün şekillenmesindeki etkisi ele alınacaktır.

1. Hadislere Lafzî ve Şeklî Yaklaşımı Açısından Etkisi

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'ini baştan sona kadar incelediğimizde eserdeki rivâyetlerin büyük çoğunluğunun maksat ve gâyesinin açıklandığını ve mecazi anlam taşıyan ifadelerin izaha kavuşturulduğunu tespit etmekteyiz. Ancak buna mukabil olarak müellifin bazı hadisleri zâhirî olarak yorumladığını ya da rivâyetlerin zâhirîne göre anlam veren âlimlerin görüşlerini aktardığını görmekteyiz. Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'indeki söz konusu rivâyetlere bu tür yaklaşımı ise aynı zamanda tebliğcileri de etkilemektedir. Nitekim Tebliğ Cemaati eserde nakledilen bütün rivâyetlere ve bunların akabinde yapılan yorumları olduğu gibi uygulamaya çalışmakta ve bunları topluma tebliğ etmektedir. Tebliğcilerin özellikle hadis ve sünnet çerçevesinde anlattıkları bilgilerine özen gösteren halkın da hadis-sünnet anlayışının *Fedâil-i A'mâl*'da yer alan konuyla ilgili bilgilere göre şekillenmekte olması ise günümüz açısından önem arz etmektedir.

Şimdi *Fedâil-i A'mâl*'dan tespit ettiğimiz hadislerin zâhirî yorumuna ilişkin bazı örnekleri zikretmeye çalışacağız.

1.1. “Tekbirin Yangını Söndürmesi” Rivâyetine Zâhirî Yaklaşım

Tekbirin yangını söndürdüğüne dair rivâyet, günümüzde toplumun bir çok kesimi tarafından eleştirilen ve nasıl anlaşılması gerektiği konusunda da bir çok soruların sorulduğu rivâyetlerden biridir.¹⁸²⁹ Bu hadisi Muhammed Zekerıyyâ da *Fedâil-i A'mâl*'inde şöyle nakletmiştir:

“...Hadislerde de bilhassa Allah'ın büyüklüğünü söylemek hakkında emirler ve bu hususta bol bol teşvikler zikredilmiştir. Bir hadiste şöyle

¹⁸²⁹ <https://sorularlailamiyet.com/tekbir-getirmenin-yangini-sondurdugu-dogru-mu>; Erişim tarihi: 13.11.2022.

buyuruluyor: ‘Bir yerde yangın çıktığını gördüğünüz zaman çokça tekbir getiriniz. Yani (Allahu Ekber deyiniz) bu onu söndürür.’ Diğer bir hadiste ‘Tekbir yani (Allahu Ekber demek) yangını söndürür’ buyurulmuştur...’’¹⁸³⁰

Fedâil-i A‘mâl’in “Zikrin Faziletleri” bölümünde rivâyet edilen bu hadise günümüz bazı Tebliğ Cemaati mensuplarının zâhirî bir yaklaşımla amel etmeye çalıştıkları müşahede edilmektedir. Özellikle hareketin çok yaygın olduğu bilinen Pakistan’da dış görünüşleri Tebliğ Cemaati mensuplarıyla birebir aynı olan kişilerin yangın esnasında “Allahu Ekber” nidalarıyla ezan okuyup, yangını söndürmeye çalışması dünya basınının gündemine oturmuştur.¹⁸³¹

Bu durum *Fedâil-i A‘mâl* ve Tebliğ Cemaati çerçevesinde değerlendirildiğinde hareketin tebliğ sırasında sıkça kullandıkları rivâyetlerin ve bunların yorumlarının toplumun hadis ve sünnet anlayışında ciddî bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Zira örnek olarak zikrettiğimiz günümüzde yaşanan olay, bunun en bariz pratik örneklerinden biri sayılabilir.

Öte yandan “yangın anında tekbir getirmek”, itfaiyenin yardımına ihtiyaç yoktur şeklinde anlaşılmamalıdır. Nitekim bu hadisi sadece lafzî ve zâhirî mânalarında anlamak kişiyi hadisin amacı dışında bir amele götürebilir. Bu gibi hadislerin ifadesi, insanın çok muhtaç olduğu sıkıntılı zamanlarında, maddî sebeplere başvurmakla birlikte, mânevî olarak da morallerini düzgün tutmak için yapacakları zikir boyutuna dikkat çekmeye yöneliktir. Ancak Muhammed Zakeriyyâ’nın söz konusu rivâyeti yalnızca zâhirine göre anlamamak gerektiğine dair herhangi bir açıklama yapmaması büyük bir eksikliktir. Zira buna benzer rivâyetleri Tebliğ Cemaati arasındaki bazı kimselerin kendileri sebepler dairesinde olduklarına rağmen sebepleri inkâr etmek, onlara riayet etmemek şeklinde anlayabilecekleri ihtimal dahilindedir. Özellikle bu tür yaklaşım cemaatin “Doğru bir yakîne sahip olma”ya yönelik yaptıkları çalışma sırasında oluşabilir. Çünkü hareketin yakîn grubunda inançları itibariyle, hiçbir sebebin gerçek bir tesirinin olmadığını, onu yaratıp gerçekleştirenin yalnız Allah olduğunu bilmek gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Ancak cemaatin bazı mensupları bu konuda bazen “sebeplere” veya “tedbire” İslâm’ın verdiği önemi yeterince dikkate almamakta hatta bu

¹⁸³⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, 1/89; Kandehlevî, *Fezâil-i A‘mâl Amellerin Faziletleri*, 520.

¹⁸³¹ <https://www.youtube.com/watch?v=9TCwTgOULII>;
<https://www.yenialanya.com/haber/10838916/yangini-ezan-okuyarak-sondurmeye-calistilar>;
Erişim tarihi: 13.11.2022.

konuda aşırı söylemlerde bulunabilmektedir. Örneğin: Allah isterse başı ağrıyan bir kimsenin bir ağrı kesici yerine başka bir şeyi istimal etse de iyileşebileceğini, ya da Allah isterse bir kul ateşe girse bile yanmayacağı şeklindeki yanlış anlaşılmalara sebep olabilecek örnekleri zikretmektedirler. Oysa her ne kadar tevhid inancının bir gereği olarak her şeyi yaratıp gerçekleştirenin yalnız Allah olduğunu bilmek gerekirse, yine Allah'ın yarattığı sebep ve tedbirlere başvurmanın bir o kadar hayati bir önem arz ettiğini unutmamak gerekir.

1.2. “Kur’ân’ı Kerîm’in Yanmaması” Rivâyetine Zâhirî Yaklaşım

Muhammed Zekeriyâ, “Kur’ân’ın Faziletleri” bölümünde şu hadisi zikretmiş;

*“Ukbe bin Amir diyor ki: Ben Rasûlullah sallallahu aleyhi vesellem’in şöyle buyurduğunu işittim; “Kur’ân’ı Kerîm bir deri içine konulsa, sonra ateşe atılsa yanmaz.”*¹⁸³²

ve akabinde bu hadisin üzerinde yapılan ve daha önce ele aldığımız işâri yorumuyla birlikte rivâyetin zâhirine göre de yorumlayan âlimlerin aşağıdaki görüşlerini aktarmıştır:

*“Hadis âlimleri bu hadisin mânasını iki kısma ayırmışlardır. Birinci topluluğun görüşüne göre deriden her türlü deri kastedilmiştir. Hangi hayvanın derisi olursa olsun. Ateşten de dünyadaki ateş kastedilmiştir. Bu halde Peygamberlerin kendi zamanlarına ait mucizeleri olduğu gibi bu da Peygamberimizin kendi devrine ait özel bir mûcizesidir.”*¹⁸³³

Zekeriyâ, bu yorumunda her ne kadar Kur’ân’ı Kerîm’i günümüzde herhangi bir hayvanın derisine sarılarak yakıldığında yanmayacağını iddia etmemekteyse de bunun Hz. Peygamber dönemine ait bir mûcize olarak nitelendirmesi dikkat çekicidir. Zira bu yorum aynı zamanda onun hadisin zâhirine göre yapılan yorumuna da katıldığını göstermektedir. Halbuki müellifin bu yaklaşımı günümüz birçok Müslümanları tarafından iddia edilen “Ateş kâğıttan oluşan Kur’ân’ı Kerîm’i yakmaz” şeklindeki yanlış bir düşüncüyü destekler mahiyettedir. Oysa Kur’ân’ı Kerîm’in yanmamasından kasıt aslında onun mânasıdır.

¹⁸³² Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, 4/2086; Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 226.

¹⁸³³ Kandehlevî, *Fezâil-i A’mâl Amellerin Faziletleri*, 226.

1.3. “Saç Uzatmanın ve Topuklardan Aşağıya Sarkan Elbisenin Yasak Olduğu” Rivâyetine Zâhirî Yaklaşım

Zekeriyyâ, *Fedâil-i A'mâl*'in *Hikâyât-ı Sahâbe* bölümünde Müslümanın kılık kıyafetinin dinen nasıl olması gerektiğine işaretle aşağıdaki hikâyeyi anlatmıştır.

“...Bir defa Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki, ‘Hüreym Esedî iyi adamdır ancak onda iki şey olmasaydı. Birincisi saçlarını çok uzatıp duruyor. İkincisi elbisesinin etekleri, topuk kemiklerinin aşağı sarkıyor.’ Hüreym hazretleri Peygamber sallallahu aleyhi sellem’in bu sözünü duyunca hemen bir çakı alarak saçların kulaklarından aşağı olan kısmını kesti. Elbisesini de topuk kemiklerinden yukarıya kadar kısalttı.”¹⁸³⁴

Fedâil-i A'mâl'daki bu rivâyeti günümüz Tebliğ Cemaati ve muhatapları bağlamında ele aldığımızda hadiste işaret edilen bilgiyi aynen uygulamaya çalıştıklarına şahid olmaktayız. Nitekim tebliğ turlarına katılan davetçilerin büyük çoğunluğu çoğu zaman rivâyette belirtildiği gibi saçlarını kulak hizalarına kadar uzatmakta ve kulaklarından aşağı olan kısmını fark edilecek bir biçimde kestirmektedir. Ayrıca Tebliğ Cemaati’nin “Jamaah Conkrang” yani tabiri caiz ise “Pantolon Cemaati” olarak isimlendirilmesi de muhtemelen giydikleri pantolonlarının alt kısımlarını sıra dışı olarak daha yukarıdan kesmelerinden dolayıdır.¹⁸³⁵ Özellikle Kırgızistan’da faaliyet gösteren Tebliğ Cemaati sünnet olduğunu iddia ettiği bu hususa uymadıkları için, kendilerinden ayrıldığını ifade ettiği “Yakîn İnkarcıları” grubuna özellikle bu hususta eleştiriler yöneltmektedir. Nitekim kaydedilen rivâyetin aksine saçları uzatmanın sünnet olduğunu düşünen “Yakîn İnkarcıları” grubunun radikal bir hareket olarak nitelendirilmesinde onların saç uzatma konusundaki ısrarlı davranışları da etkili olmaktadır.¹⁸³⁶

Bununla birlikte Tebliğ Cemaati mensupları giydikleri kıyafetleriyle diğer dinî gruplardan farklılık göstermektedir. Zira hem tebliğ seferlerinde hem de günlük yaşamlarında sünnet giysi olarak belirledikleri uzun entari tarzındaki topuğa kadar olan kıyafetleriyle dolaşmaktadır. Bu durum daha önce temas ettiğimiz üzere toplumun bazı kesimi tarafından sert bir dille eleştirilmektedir.

¹⁸³⁴ Kandehlevî, *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*, 126.

¹⁸³⁵ Ma'mun, “Tablighi Jamaat, An Islamic Revivalist Movement and Radicalism Issues”, 147.

¹⁸³⁶ <https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-usuk-kol-daavat-group-security/27523463.html>; Erişim tarihi: 13.11.2022.

2. Zühd ve Rekâik Hadislerine Ağırlık Verilmesi Açısından Etkisi

Muhammed Zekerıyyâ bu konuyla ilgili *Fedâil-i A'mâl*'inde pek çok farklı rivâyetleri izahlarıyla birlikte zikretmiştir. Özellikle *Fedâil-i Sadakât*'inde konuya dair “Zühd, Kanaat ve Kimseye El Açmamaya Teşvikler” adlı bir başlık belirlemiş ve burada konu hakkında varid olan âyet ve hadisleri kendi yorumlarıyla birlikte nakletmiştir.¹⁸³⁷ Ayrıca konuyla alakalı bazı ilginç hikâyeleri de anlatmış olması aynı zamanda bir çok eleştirilere de sebep olmaktadır.¹⁸³⁸ Nitekim *Fedâil-i A'mâl*'da zühd yaşamına ağırlık veren rivâyetler yanında İslâmî gerçeklere uygun olmayan uydurma kıssa ve hikâyelere de yoğun bir şekilde ilgi gösterilmesi toplumun sosyal hayatlarında ihmalkârlığa ve tembelliğe alışmalarına sebep olmaktadır. Özellikle Muhammed Zekerıyyâ'nın Allah'a tevekkül etme konusunda kaydettiği hadisler ve bunların yorumları mahiyetinde zikredilen akla aykırı hikâyeler, toplumun dünyevî yaşamlarında olumsuz etkiler bırakacak mahiyettedir. Bu konuda araştırmamızın ilgili yerlerinde bazı örnekler zikredilmiştir.

3. Uydurma Hikâyeleri ve Aşırı Zayıf ve Mevzu Rivâyetleri Açısından Etkisi

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde yer alan hadisleri sıhhati açısından inceleyen günümüz bazı araştırmalarında eserdeki hadislerin çoğunun zayıf olduğuna hatta bir çok mevzu rivâyetlerin de bulunduğu işaret edilmiştir.¹⁸³⁹ Bununla birlikte özellikle *Fedâil-i Hac* ve *Fedâil-i Sadakât* adlı eserlerdeki rivâyetler sıhhati açısından incelenmiş ve bu iki eserde toplam 102 hadis nakledildiği ve bunların 7 sahîh lizâzitihi, 1 sahîh liğayrihi, 13 hasen lizâtihi, 1 ceyyid, 18 hasen liğayrihi, 4 mürsel (zayıf), 21 zayıf, 21 çok zayıf, 1 münker, 11 mevzu, 3 senedi bulunmayan rivâyet ve 1 aslı olmayan rivâyetten oluştuğu tespit edilmiştir.¹⁸⁴⁰

Dolayısıyla *Fedâil-i A'mâl*'a yöneltlen eleştirilerin ilk başında eserin çok sayıda zayıf ve mevzu hadisleri içermesi gelmektedir. Esere yöneltlen bu eleştiriler aynı zamanda Tebliğ Cemaati'nin bütün faaliyetlerini de kapsamaktadır. Nitekim *Fedâil-i A'mâl*, cemaatin tebliğ çalışmalarının temel kaynağı ve tebliğ programı olduğundan bütün davetçiler eserdeki bilgileri

¹⁸³⁷ Kandehlevî, *Fedâil-i-Sadakât*, 295-524.

¹⁸³⁸ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind*, 209.

¹⁸³⁹ Muhammed Sâlih Muncid, *Nakdu Kitâbu Fedâil-i A'mâl li Muhammed Zekerıyyâ el-Kandehlevî*, “el-İslâmu Suâl ve'l-Cevâb”, No 108084, [file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/answer_108084%20(1).pdf); Erişim tarihi: 22.06.2022; Mat Cahya, “Ehâdisu Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac”, 189.

¹⁸⁴⁰ Mat Cahya, “Ehâdisu Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac” özet sayfası.

aynen nakletmektedir. Tebliğ Cemaati'nin muhatap kitlesinin büyük çoğunluğunun avam sınıfından oluşması ve aşırı derecede zayıf ve mevzu olan rivâyetleri ayırt etmeden dinden saymaları ise onları dinî amellerde büyük hatalara düşmesine sebebiyet vermektedir.¹⁸⁴¹

Ayrıca *Fedâil-i A'mâl*'daki mevzu hadisler ve uydurma hikâyelerin sosyal hayatta da olumsuz etkileri vardır. Zira bu tür rivâyetleri dinlemeye alışan toplumun sahîh hadislere ihtimam göstermesi müşkül görünmektedir. Bununla birlikte eserdeki uydurma rivâyetler dinî kabulleri mütemayil olanları veya gerçek İslâm'ı anlamayan cahil Müslümanların dinden soğumalarına da sebep olabilir. Dini tanımaya çalışan insanlar için de benzeri durumlar söz konusudur. Nitekim mevzu hadisler yanında pek çok akla aykırı olan efsanevî hikâyeleri de ihtiva *Fedâil-i A'mâl*'i tetkik eden şahıslar dinî konuların yanlış anlatıldığını görünce bunları dine mal ederek yanlış kanaatlere sahip olabileceklerdir. Bu da söz konusu insanların yanlışlara dayalı olarak İslâm'ın kendisini tenkid etmelerine yol açabilir.

Sonuç itibariyle *Fedâil-i A'mâl*'da ağırlık verilen dünya-âhiret dengesini bozmaya yönelik, zenginliği yeren, fakirliği öven, Kur'ân ve sûrelerinin faziletleriyle ilgili az amele karşı çok sevap öngören aşırı derecedeki zayıf ve uydurma hadisler ve keşf-rüya yöntemleriyle öğrendiklerini iddia eden mutasavvıfın bazı saptırıcı sözleri toplumun dinî ve sosyal yaşamlarını olumsuz yönden etkilemeye devam etmektedir.

¹⁸⁴¹ Abdülmecit, *Cema'atü et-Tebliğ fî'l-Hind*, 188.

SONUÇ

İslâm kaynaklı bazı dinî hareketlerde olduğu gibi yaşadığımız çağın en kalabalık cemaati olarak bilinen Tebliğ Cemaati'nin ortaya çıkışında da siyasi ve içtimayi etkenlerin tesiri büyüktür. Zira İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmesiyle birlikte onların Hindulara verdikleri destekler neticesinde Hint Müslümanları bölgedeki sahip olduğu siyasi ve sosyal konumlarını kaybetmeye başlamıştır. Hindistan'ın İngiliz sömürgesi yanında İslâm eğitim sistemi (Medreseler) yerini Batı eğitim sistemi ve müfredat programları almaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise bazı Hint Müslüman âlimleri bölgede yaşayan Müslüman halkın İslâmî kimliklerini ve kültürlerini korumak amacıyla sadece İslâmî ilimlerin okutulacağı eğitim müesseselerini kurmayı kararlaştırarak kurtuluşu bir nevî dine sarılmakta aramıştır. Bu tür müesseselerin aynı zamanda gelenekçi eğitim-öğretim faaliyetlerini savunma yaklaşımı, bölgede zuhur eden diğer müesseselerden ayıran temel özelliklerinden biri olmuştur. Tebliğ Cemaati, işte gelenekçi eğitimi savunan müesseselerin biri olan Diyûbend okuluna mensup bir harekettir. Bu bakımdan Tebliğ Cemaati hareketinin kurucusu olan Muhammed İlyas, bu hareketi tesis etmeden önce Hindistan'ın Mevât bölgesinde Kur'ân'ı Kerîm başta olmak üzere İslâmî bilgileri okutan yaklaşık iki yüz altmış dinî mektep inşa etmiştir. Bütün bu gayret ve girişimleriyle Mevât halkı başta olmak üzere bölgede yaşayan diğer Müslümanların içinde bulundukları dinî cehaletten kurtulmalarını amaçlayan Muhammed İlyas, ilerleyen zamanlarda bunun tam aksi olduğunu, çevredeki dinsizlik ve ülkede yaygın olan cehaletin yeni nesle tesir etmeye başladığını fark etmiştir. Neticede dinî okullarda genç öğrencilere yönelik yapmış olduğu eğitim faaliyetlerinin toplumun değişimine yeterince etkisi olmayacağını anlayarak bu alanda gerçekleştireceği hedeflerini değiştirmiş ve Tebliğ Cemaati hareketini kurmuştur.

Muhammed İlyas, Tebliğ Cemaati hareketini kurduktan sonra toplum üzerindeki etkisinin arttırılmasında yeğeni Muhammed Zekeriyâ'dan destek talebinde bulunmuştur. Nitekim İslâmî ilimlerin neredeyse bütün alanlarında eser veren Muhammed Zekeriyâ, aynı zamanda yüksek takvası, ilimde ve fazilette üstünlüğü, telifleri ve örnek şahsiyetiyle çağdaşları tarafından takdir edilmiş ve "Şeyhu'l-Hadis" lakabıyla övülmüş son dönem hadis âlimlerinden biridir.

Tebliğ Cemaati hareketinin beklediği sonuçları fazlasıyla elde etmesinde son derece aktif bir rol üstelenen Muhammed Zekerıyyâ'nın ilmî kişiliğini araştırdığımızda, onun küçük yaşlarından itibaren Kur'ân'ı Kerîm'i ezberlemenin yanı sıra Arapça ve Farsça öğrendiğini, hadis tahsiline daha çocukken başladığını ve hatta on sekiz yaşında Mezâhirü'l-ulûm medresesine müderris olarak tayin edildiğini müşahade ettik.

İslâm ilimlerinde de ilmî görüşleri ve derin bilgisiyle kendi varlığını hissettiren Muhammed Zekerıyyâ'nın özellikle tefsir kitaplarında kendine has bir üslupla ortaya koyduğu tefsirî yorumlarını, fıkıh ilmiyle ilgili çalışmalarında ise dört mezhep ile alakalı geniş bir bilgiye sahip olması ve bunların arasındaki ihtilaflı konulara çözüm arayışını ileri derecede olduğunu tespit ettik.

Bununla birlikte Zekerıyyâ'nın tasavvuf ilmindeki konumunu belirleyen en önemli faktörlerden birinin onun İslâm'ın genel yapısına aykırı olmayan Tasavvuf'u ilmî görüşleri ve amelî çabalarıyla savunması olarak değerlendirdik. Zira Zekerıyyâ, bu konuda genel olarak iki önemli hususa dikkat çekerek bu ikisinin genelde İslâm dinine özelde tasavvufa pek çok zarar getireceğini kaydetmiştir. Zekerıyyâ'ya göre bunlardan ilki; Selefî-sâlihînin sevgi ve sadakati yok etme çabalarıdır. İkinci ise; İslâm'da mânevî yön ve davranışlara karşı olumsuz fikir oluşturma çabalarıdır. Zekerıyyâ bahsedilen bu iki temel hususu önlemek ve tasavvufu savunmak için konuya dair birkaç eser yazmış ve bu eserlerinde ilmî görüşlerini delilleriyle birlikte arz etmeye çalışmıştır.

Zekerıyyâ'nın Mezhepler Tarihi alanında kaleme aldığı eserlerinden hareketle bu eserlerinde genellikle bulunduğu çevrede ortaya çıkan farklı gruplar hakkında bahsettiğini, özellikle bu alanda çoğu zaman Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleri hakkında bilgi vermeye çalıştığını ve bu cemaate yöneltilen eleştirilere karşı reddiyeler yazmakla iştigal ettiğini tespit ettik.

Muhammed Zekerıyyâ'nın Arap dili ve belâğatına dair derin bilgisini yaşadığı dönemin âlimleri arasında bu alanda uzman olan şahsiyetlerden biri olarak nitelendirilmesi, pek çok Arapça, Farsça ve Urduca beyitleri ezbere bilmesi ve kaleme aldığı eserlerinin çoğunda şiire başvurması ve bazı konuları mezkûr dillerdeki şiirlerle anlatmaya çalışması gibi hususların çerçevesinde ele aldık.

İşaret ettiğimiz gibi Muhammed Zekerîyyâ, İslâm ilimleri arasında en çok hadisçi kimliğiyle bilinmektedir. Özellikle tahsil hayatında Buhârî'nin *Sahîh*'ine ağırlık vermesi ve telif ettiği eserlerinde de Buhârî üzerinde yoğunlaşması onun Buhârî'ye hâkim ve uzman olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Zekerîyyâ, hadis eğitim ve öğretimine oldukça ehemmiyet veren, hadis şerh ve tâlîki keza eser telif etme hususunda oldukça velûd bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu ilmî ve ahlakî kişiliğinden dolayı Muhammed Zekerîyyâ, amcası Muhammed İlyas tarafından Tebliğ Cemaati'nin kaderinin belirlenmesinde son derece önem verdiği şahsiyetlerden biri olmuştur. Çünkü Muhammed İlyas, Tebliğ Cemaati faaliyetlerine ilmî açıdan daha fazla katkı sağlayabilecek ondan başka bir isim düşünememiştir.

Muhammed Zekerîyyâ, amcası Muhammed İlyas'ın istediği gibi Tebliğ Cemaati'nin diğer mensuplarından farklı olarak davet programlarına sadece fiili ve sözlü olarak katılmamış, aynı zamanda ilmî birikimi ve eserleriyle de katkı sağlamıştır. Tebliğ Cemaati âlimleri arasında en önde gelen bir âlim olmakla birlikte birçok hususta cemaat içerisinde kilit roller üstlenmiştir. Başka bir ifadeyle Tebliğ Cemaati'nin gelişmesi ve yaygınlık kazanmasında yazılı olarak hiçbir kimse Zekerîyyâ el-Kandehlevî kadar katkıda bulunmamıştır. Cemaatin bütün çalışmalarını yakından takip ederek hareketin en üst düzeydeki murakıbbı haline gelen Zekerîyyâ'nın bazı önemli kaynaklar üzerine yazdığı tâlikât ve haşiye türündeki eserleri ve bu eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleri, Tebliğ Cemaati tarafından inşa edilen medreselerin eğitim müfredatında kullanılmak üzere tasarlanmıştır. Bu açıdan Muhammed Zekerîyyâ, Tebliğ Cemaati'nin gelişiminde ve dünyaya yayılmasında ilmî ve ahlâkî kişiliği yanı sıra eserlerinde aksettirdiği tasavvufî kimliğiyle de büyük bir etki sağlamıştır.

Tebliğ Cemaati, ortaya çıktığı günden bugüne kadarki süreç içerisinde elde ettiği bütün başarısı ve etkinliğini ise esasen Muhammed Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl* adlı eserine borçludur. Nitekim *Fedâil-i A'mâl*, Tebliğ Cemaati'nin alt yapısının oluşmasına önemli ölçüde yön veren, Tebliğ Cemaati'nin istisnasız olarak başvurduğu ana kaynağı ve tebliğ programıdır. Bu eserin etkisi günümüzde Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmaları eşliğinde milyonlarca insanların dinî yaşantısının değişiminde görülmektedir. Bu bağlamda havas için temel kaynaklar üzerinde birçok kapsayıcı şerhler yazan

Muhammed Zekerıyyâ'nın mezkûr eserlerine rağmen toplumun dinî yaşamını değiştirme konusunda özellikle amellerin faziletlerine dair *Fedâil-i A'mâl* isimli kitabı telif etmesi kanaatimizce tesadüf değildir. Çünkü amel konusu, İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ı Kerîm'in ve sünnetin en önemli malzemesi konumundaki hadislerin temel ve en önemli konularından biridir. Bununla birlikte amel, İslâm'ın emrettiğı en temel husus olan imanla yakından ilişkili olup, bunun birçok boyutu Kur'ân âyetleri yanında hadislerde zikredilmektedir. Ayrıca insanoğlunun varoluş gayesini oluşturması bakımından dikkate değer olan sâlih amel konusu da yine tüm Müslümanların büyük bir önemle ihtimam göstereceğı önemli mevzulardan biri durumundadır. Bütün bu özellikleri hasebiyle büyük bir önemi haiz olan amel konusu, özellikle hadis literatüründe de *et-Terğîb ve't-Terhîb* ya da *et-Terğîb fi Fedâil-i'l-A'mâl* başlıklı müstakil eserlerin de en önemli esas konusu olmuştur. Özellikle yapılması teşvik ve men edilen amellerle ilgili yazılan *Fedâ'ilü'l-A'mâl* eserleri de ortaya çıkışı ve mahiyetiyle birlikte, İslâmî davet ve tebliğ faaliyetlerinde ehemmiyetli bir yer tutmaktadır.

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inin Tebliğ Cemaati'nin davet çalışmaları için telif edilmesi gibi hususî bir amaçla ortaya konulduğunu dikkate almazsak, eserin mahiyetindeki konuların neredeyse tamamının kendisinden önce yazılan *Fedâ'ilü'l-a'mâl* isimli eserlerle ortak olan ulûhiyyet, ubûdiyyet ve muâmelâta ilişkin hadisleri içerdiğini kaydedebiliriz. Bununla birlikte Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'i bu alanda yazılan diğer eserler gibi aşırı zayıf hatta uydurma rivâyetleri de içermektedir. Ayrıca eserde hurafe tarzı hikâyelerin de bulunması, yine eserin kendisinden önce alanla ilgili yazılan eserlerle benzerliğini göstermektedir. *Fedâil-i A'mâl*'in tertibinde ilk önce faziletli amellere teşvik eden hadislerin ele alınması, ardından yasaklayıcı mahiyetteki rivâyetlere yer verilmesi de müellifin telifte daha önceki eserlerin tertibini dikkate aldığını ortaya koymaktadır.

Buna mukabil olarak Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'ini incelediğimizde müellifin konulara âyetlerle giriş yapması, bazı âyetlerin nüzûl sebeplerini açıklaması, akâid, tefsir, fıkıh ve tasavvufa dair şahsî yorumları, kullandığı bazı kavramları izah etmesi ve tüm konuları vaaz ve nasihat tarzında ele alması tespit ettiğimiz hususlardandır.

Yine aynı şekilde *Fedâil-i A'mâl*'in içerisindeki konuları incelediğimizde eserdeki bilgilerin büyük çoğunluğunun hadislerden ve bunların yorumlarından oluştuğunu tespit ettik.

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inin onun hadisçiliğini tamamıyla ortaya koymada yetersiz kalacağını dikkate alarak öncelikle onun temel hadis kaynakları üzerinde yaptığı diğer çalışmaları üzerinde yoğunlaştık. Neticede Zekerıyyâ'nın söz konusu eserlerinde hadis ilminin usûl ve verilerine son derece ihtimam gösterdiğini tespit ederek bütün bu hususları onun hadis şerhçiliği özelinde bazı örnekleriyle birlikte ortaya koyduk.

Yine aynı şekilde esas konumuz olan Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'ini hadis teknik yorum yöntemleri açısından ele aldığımızda, onun bahsi geçen eserlerinde olduğu kadar teknik konulara çok fazla girmedğini, ancak eserin tamamen ilmî bilgilerden mahrum kalmaması ve içindeki bilgileri aktaran tebliğcilerin anlayabileceklerini düşünmesinden dolayı genellikle bab başlıklarıyla doğrudan ilgili olan bütün hadislerin senedleri hakkında bilgi vererek bazılarının üzerinde değerlendirmelerde bulunduğunu tespit ettik. Bunun yanı sıra *Fedâil-i A'mâl*'inde zikrettiği hadislerin toplum tarafından doğru bir şekilde anlaşılması ve daha da etkili olması için, söz konusu hadislerin yorumlanmasında pek çok farklı yöntemle başvurduğunu tespit ederek bunları örnekleriyle birlikte zikrettik.

Muhammed Zekerıyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inde başvurduğu hadis yorum yöntemlerini; hadisleri âyetlerle, diğer hadis ve sünnetlerle, sahâbe, tâbiûn ve diğer âlimlerin sözleriyle, isrâiliyât rivâyetleriyle, tarihî vâkıalarla, rüya ile, kıssalarla, bulunduğu dönemin şartlarına kıyasla ve fikhî bilgilerle yorumlaması şeklinde tespit ettik.

Bununla birlikte hadislerin isnadını değerlendirmede coğrafi ve fikhî bilgiler yanında hadislerin farklı tariklerine ve kaynaklarına işareti, hadislerin senedlerini karşılaştırması ve râvîlerle ilgili bilgi vermesi gibi hususları ele aldığını tespit ettik.

Hadisleri metin açısından değerlendirme yönteminde ise hadislerin lafız farklılıklarına ve sebebi vürûduna işareti, metnine bütüncül bakışı, garîb kelimeleri izahı, gözetilen maksadı belirtmesi, mecâzları açıklaması ve rivâyetlerin sıhhatine işaret etmesi gibi yaklaşımlarını tespit ederek örnekleriyle birlikte ortaya koymaya çalıştık.

Fedâil-i A'mâl'in toplumsal etkisini ise Tebliğ Cemaati faaliyetleri çerçevesinde ele almaya çalıştık. Bunu yaparken öncelikli olarak Tebliğ Cemaati'nin dünyanın dört tarafına, Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına kadar ulaştığını ve oralarda bulunan pek çok ülkede hızlı bir şekilde yaygınlaştığını tespit ettik. Yine aynı şekilde Tebliğ Cemaati'nin faaliyet yürüttüğü Japonya gibi gayri Müslimlerin ağırlıklı olarak yaşadığı ülkelerde tebliğcilerin etkisiyle gayri Müslimlerin İslâm'ı kabul ettiklerini bazı örnekleriyle birlikte zikretmeye çalıştık. Bunun yanında Tebliğ Cemaati'nin gayri müslimler ve İslâm âlimlerine nispeten avamdan oluşan genel Müslüman toplumu üzerinde daha çok etkili olduğuna kanaat getirdik. Bunun sebebinin ise Tebliğ Cemaati'nin esas amacının gayri müslimler değil, dinden uzaklaşmakta olan Müslümanları tekrar İslâm'a davet etmek gibi maksatlarından kaynaklandığını, İslâm âlimlerine gelince, onların Tebliğ Cemaati hareketinin yeterince ciddiye almadıklarını ve birçok hususta eleştirel bir gözle baktıklarını takdir ettik.

Tebliğ Cemaati'nin toplumun genel dinî tasavvurunun oluşumundaki etkisi konusunda ise *Fedâil-i A'mâl*'da özellikle toplumun tevhid inancını zedeleyebilecek ve yanlış bir biçimde şekillenmesine sebep olabilecek görüşlerin serdedildiğini müşahade ettik. Bu görüşleri; ecelin ve kalbin durumunun bilinmesi, Cennet ve Cehennem'in keşif yoluyla idrak edilmesi, Hz. Peygamber'le tevessül etmek ve ondan yardım istemek, Hz. Peygamber'in kabrinden yemek istemek ve şifa dilemek şeklinde belirlediğimiz başlıklar altında değerlendirmeye çalıştık. Bunu yaparken bahsi geçen başlıklarda ileri sürülen görüşlerin ekserisinin yine aşırı derecede zayıf, mevzu ve uydurma hikayelere dayandırılarak anlatılmasından kaynaklandığını tespit ettik.

Fedâil-i A'mâl'in toplumun sosyo-kültürel ve dinî tasavvurunun oluşumundaki etkisini ele alırken bu konuda bazı hususların daha ön plana çıktığını fark ettik. Nitekim *Fedâil-i A'mâl*'in toplumun sosyo-kültürel yaşamlarına etkisi açısından incelediğimizde, özellikle Namaz, Kur'ân ve Hac gibi ibadetleri anlatan bölümlerin toplumun ibadetleri yerine getirmede aşırı davranışlara gitmesine sebep olabileceğini zira bu bölümlerde aşırı derecede zayıf ve uydurma hikâyelerin anlatıldığını tespit ettik.

Çalışmamızın son kısmında *Fedâil-i A'mâl*'in toplumun hadis ve sünnet kültürünün oluşumuna etkisi isimli başlığını ele alırken öncelikli olarak eserdeki hadislerin büyük çoğunluğunun maksad ve gâyesinin açıklandığını ve

mecâzî anlam taşıyan ifadelerin izaha kavuşturulduğunu tespit ettik. Ancak bununla birlikte müellifin bazı hadisleri zâhirî olarak yorumladığına ya da rivâyetlerin zâhirîne göre anlam veren âlimlerin görüşlerini aktardığına şahid olduk. Zekerîyyâ'nın söz konusu rivâyetlere bu tür yaklaşımının ise aynı zamanda tebliğcilerin ve onların özellikle hadis ve sünnet çerçevesinde anlattıkları bilgilerine özen gösteren halkın hadis-sünnet anlayışının şekillenmesine tesir ettiğini bazı örneklerle birlikte ortaya koyduk. Bütün bu hususları ise *Fedâil-i A'mâl*'da yer verilen "Tekbirin Yangını Söndürmesi", "Kur'ân'ı Kerîm'in Yanmaması" "Saç Uzatmanın ve Topuklardan Aşağıya Sarkan Elbisenin Yasaklanması" şeklindeki rivâyetler çerçevesinde ele aldık.

Bununla birlikte *Fedâil-i A'mâl*'da zühd yaşama ağırlık veren rivâyetlerin çokça nakledilmesi yanında İslâmî gerçeklere uygun olmayan uydurma kıssa ve hikâyelere de yoğun bir şekilde ilgi gösterilmesi, aşırı zayıf ve mevzu rivâyetlerin de zikredilmesi gibi hususlardan hareketle bunların toplumun hadis ve sünnet anlayışına olumsuz etkisinin olduğuna, hatta bütün bunların toplumun dinî amellerinde de büyük hatalara düşmelerine sebebiyet verebileceğine kanaat getirdik.

Sonuç itibarıyla Muhammed Zekerîyyâ'nın klasik birikime sahip olduğuna, telif ettiği eserleri ve içerisinde yer alan bilgilerin bunu gösterdiğine şahid olduk. Ancak Zekerîyyâ'nın *Fedâil-i A'mâl*'inin telifinde ise diğer bazı eserlerine nispeten oldukça mütesahil ve gevşek davrandığını, özellikle uydurma hikâyeler yanında aşırı zayıf ve mevzu rivâyetleri eserine alma konusunda yeterince hadis ilmine göre davranmadığını tespit ettik. Bunun sebebi olarak *Fedâil-i A'mâl*'in telifinde müellifin daha çok "faziletli konularda zayıf hadisler zikredilebilir" prensibine göre hareket ettiği ve bu konuda fikir beyan eden İbn Hacer gibi âlimlerin sözlerine itibar göstermediği şeklindeki sonuca ulaştık.

Eserinde çok geçen hurafe tarzı hikâyeleri anlatmasında ise, muhtemelen tasavvufî kimliğinin etkili olduğunu, zira buna dair aktardığı bilgilerin ekserisinde tasavvuf ehlinde bahsetmiş olmasının bunun en önemli göstergelerinden biri olduğunu gördük.

Son olarak Muhammed Zekerîyyâ ve onun *Fedâil-i A'mâl*'ini esas aldığımız bu çalışmamız günümüzde Tebliğ Cemaatine körü körüne bağlı olan milyonlarca takipçisine eleştirel ve ilmî açıdan hitap eden bir çalışma niteliğindedir. Bu bakımdan araştırmamızın toplumun hem sosyo-kültürel hem

de dinî tasavvuru ve yaşam tarzının oluşmasında oldukça büyük bir etkisi olan *Fedâil-i A'mâl* ve Tebliğ Cemaati hakkında farklı açılardan aydınlatıcı bilgileri sunacağını düşünmekteyiz. Ayrıca bu çalışmanın ileride Muhammed Zekerîyyâ'nın henüz gün yüzüne çıkmamış eserleriyle ilgili birçok yeni çalışmanın yapılmasına sebep olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

- Abduganiev, Asilbek. *Ebü'l-Abbas el-Müstağfirî ve Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Abdurahman Kaarı, Moldo. *6 Sıpat Türdüü Ayılıştarı Menen*, Kara Balta Şaarı: İmam Azam Medresesi, 2016.
- Abdülkadir Geylânî, Muhyiddin Abdülkadir b. Musa b. Abdullah, *el-Gunye li-tâlibî tarîki'l-hak azze ve celle*, thk. Ebu Abdurrahman Salah, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1997).
- Abdülmecit, Muhammed Cüneyd. *Cema'atü et-Tebliğ fi'l-Hind* (Suudi Arabistan: Ummul Kura Üniveritesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999).
- Abdürrezzâk es-San'ani, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A'zamî, (Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983).
- Aclûnî, Ebü'l-Fida İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-İlbas: Amma İştehere Mine'l-Ehâdis ala Elsineti'n-Nas*, thk. Ahmed Kalaş, (Haleb:Mektebetü't-Türasi'l-İslâmî t.y.).
- Açıkgenç, Alparslan. "Said Nursi", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 35/565-572. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018).
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, (Müessesetü'r-Risâle, 2001)
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *Kitâbü'z-Zühd*, thk. Muhammed Abdüsselma Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1999).
- Ahmed, Seyfur-Rahman. *Nazratun 'Âbiretun İ'tibâriyyetun Havle Cemaâtü't-Tebliğ*. Pakistan, ys.
- Ahsan, Muhamed Manazir. "Cemaat-i İslâmî". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 7/291-293. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Ahsan, Muhammad Manazir. "Cemaat-i Tebliğ". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 7/293-294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Akyol, Aşur ve İnamul Haq. "XX. Yüzyıl Hint Yarımadasının En Önemli Hadis Âlimlerinden Halîl Ahmed Sehârenpûrî: Hayatı Ve İlmi Çalışmaları".

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 11/61, (2018), 121-140.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkatü'l-Mefâtih Şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002).

Alper, Ömer Mahir, “Kandehlevî, Muhammed İlyas”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 24/295-296. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Avcı, Seyid. “Keşif Yoluyla Hadis Rivâyeti Meselesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/4. (2004), 161-193.

Aybey, Salih. “Din Eğitimi ve Öğretiminde Kırk Hadis Geleneği-Nevevî Örneği”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/3 (2018), 201-228.

Aydın Bayram. “Büyük Britanya'daki İslâmî Akımlar=Islamic Movements in Great Britain”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD) = The Journal of Islamic Civilization Studies* 1/3 (2015), 390-415.

Aydın, Ahmet. “Sömürge Hindistan'ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati.” *History Studies International Journal Of History* 1/11, (2019), 1-22.

Aydınlı, Abdullah. “Belâğ”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 5/388. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

Aydınlı, Abdullah. “Ehl-i Hadis”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV yayınları, 2015.

Ayvallı, Ramazan. “Esbâbü Vürûdî'l-Hadîs”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 11/362-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.

Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-rivâye* thk. İbrahim Hamdî el-Medenî. (Medînetü'l-Münevvere, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., 119).

Bağdâdî, İsmail Paşa *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ys.

Balcı, Bayram. “The Rise of the Jama'at al Tabligh in Kyrgyzstan: the Revival of Islamic Ties between the Indian Subcontinent and Central Asia?” *Central Asian Survey*” 1/31. (2012), 61-76.

Balcı, Bayram. *Orta Asya ve Kafkasya'da İslami Yenilenme*, (İstanbul: Ege

Yayınları, 2022), 185.

Baş, Derya. “Yâfî”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 43/175-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Şerhü's-Sünne*, thk, Şuayb Arnavut, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983).

Besâtî, Muhammed Seyyid. *Menhecü Cemâ'atü et-Tebliğ eş-Şübehât ve'r-Rudûd*, (Malezya: Ulûm'ül İslamiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

Beşirli, Hayati Serap Tekten-Aksürmeli, Zeynep ve Ünal, Ali. “Bağımsızlık Sonrası Kırgızistan'da İslamiyet ve Kaynakları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/1. (2020), 1-18.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-imân*, thk. Ebu Hacer Muhammed Said, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2000).

Birişik Abdülhamit. “Rıza Han Birelvî”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 31/61-64. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Birişik, Abdulhamit. “Tefsir”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 25/466-469. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 40/281-290. (İstanbul: TDV yayınları, 2011).

Birişik, Abdülhamit. “Kur'âniyyûn” *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 26/428-429. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.

Birişik, Abdülhamit. “Mahmûd Hasan Diyûbendî”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 27/366-367. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Botakarayev, Bauyrzhan. “Tebliğ Cemaati Hareketi: İdeolojisi Ve Metotları (Kırgızistan Örneği)”. *Hitit Üniversitesi Aktif Yaşam Kulübü V. Ulusal Aktif Öğrenciler Kongresi*, Çorum (2017), 47-58.

Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 40/218-219. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *el-Câmiü's-Sahîh*, thk. Mustafa Dibü'l-Bağa, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993).

Buhârî. *Halku ef'ali'l-ibâd*, thk. Abdurrahman Umire, (Riyad: Dâru Meârif Suud, 2010).

Buhârî. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1987.

- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhul Beyan*, (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 2010).
- Bustamam-Ahmad, Kamaruzzaman. “The History of Jama‘ah Tabligh in Southeast Asia: The Role of Islamic Sufism in Islamic Revival”. *Al-Jami‘ah Research Centre Sunan Kalijaga State Islamic University*, 2/46, (2008), 353-400.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslami Akımlar*. İstanbul: Klasik, 2016.
- Calalov, Asan ve Calalov, Üsön. *Dinge Meenet Kılıunun Adepteri*. Bişkek, ts.
- Cebeci, Suat№ “Kırgızistan’da Dini Durum ve Sovyet Sonrası Dini Gelişmeyi Besleyen Etkenler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3, (2016), 103-117.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî elHanbelî İbn Kayyim. *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*. çev. Hanifli Akın. İstanbul: Karınca yayınları, 2015.
- Cirit, Hasan. “Vâiz ve Kıssacıların Hadis İlmiyle Münâsebetleri”. *Diyanet İlmi Dergisi*, 36/1, (2000), 19-54.
- Cirit, Hasan. *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları: Vaaz ve Kıssacılık*. İstanbul: Çamlıca yayınları, 2002.
- Cuhenî, Mânî b. Hammad. *Çağdaş inançlar ve düşünceler: dinler, mezhepler, cemaatler, ideolojiler, edebi, felsefi ve siyasi akımlar*, çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa. “Da’vet”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 9/16-19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. “Emr-i bi’l-maruf ve nehiy a’ni’l-münker”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sâlih”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 36/31-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Edebiyatı*, İstanbul: İFAV yayınları, 2016.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV yayınları, 2011).
- Çelenk, Mehmet. ve Kalandarov, Ulukbek. “Tebliğ Cemaati ve Kırgızistan’daki Faaliyetleri”. *TESAM Akademi Dergisi*, 6/1. (2019), 249-281.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünen-i Dârimî*,

- thk. Hüseyin Selim Esed, (Suud: Dârü'l-Mugni, 2000).
- Daudi, Halid Zaferullah. *Pakistan ve Hindistan'da Şah Veliyullah Ed-Dehlevi'den Günümüze Kadar Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Demir, Mahmut. *Terğîb ve Terhîb Hadislerinin Değerlendirilmesi ve Mevzuat Edebiyatındaki Yeri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001).
- Demir, Murat. *Tebliğ Cemaati: Türkiye Örneği*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Dihlevî, Muhammed Yûsuf. *Cemaatü'd-Dâve ve't-Tebliğ ve menhecüha fî'd-dâve*. Karaçi: Dârü'l-Kalem, 2004.
- Ebü Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî. *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010).
- Ebü'l-Hasan en-Nedvî. *ed-Dâietü'l-Kebîr eş-Şeyh Muhammed İlyâs el-Kandehlevî ve Da'vetuhu İlallah*, Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1999.
- Efe, Fikret. "Cemâati Tebliğ, Doğuşu ve Kendisine Yöneltilen Eleştiriler". *İslam Araştırmaları Dergisi*, 8, (2002), 102-106.
- Efe, Fikret. *Cemaat-i Teblig'in Davet, Teblig Ve Eğitim Yöntemi, İslamî Araştırmalar Dergisi* 17/3. (2004), 221.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahih", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 35/525-527. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008
- Efendioğlu, Mehmet. "Ziyâeddîn el-Makdisî ve el-Ehâdisü'l-Muhtâra Adlı Eseri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 10/1, (2012), 59-98.
- Ekizer, Durkan. "Hz. Peygamber'in Üslubunda Mecazi Anlatım: Muslim'in el-Câmiu's-Sahih'inde Yer Alan İmanla İlgili Bazı Hadisler Özelinde Bir Tahlil". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/1 (2018), 203-220.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. *Zaifü't-Tergib ve't-terhib*, (Riyaz: Mektebetü Meârif, 2000).
- Elbânî, Nâsirüddin. *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, 1 cilt. Riyad:Mektebetü'l-Maârif, 2000.
- Elbânî, Nâsirüddin. *Zaifü't-Terğîb ve't-Terhîb*. Riyad:Mektebetü'l-Maârif, 2000.
- el-Hasenî, es-Seyyid Muhammed Şâhid. *eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ el-*

- Kandehlevî: *mekânetuhû ve kabûlu müellefâtihî ve neşruhâ fi'l-âlemi'l-Arabî*, Sehârenpûr: Mektebetü's-Şeyhi't-Tezkariye, 2016.
- el-Hüseynî. Muhammed Takiyüddin el-Hilâlî. *es-Sirâc el-Münîr fî Tenbîhi Cemâ'ati et-Teblîğ alâ Ahtâihim*. ys. 1979.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Eren, Halit. “Aligarh” *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 2/460. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Erman, Uğur. *Buhârî'nin Bab Başlığı-Hadis Uyumu Metodolojisi Muhammed Zekerîyyâ b. Yahyâ el-Kandehlevî Örneği*. Ankara: Fecr yayınları, 2020.
- Erul, Bünyamin. *Hadis El Kitabı*. ed. Zişan Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Farish A. Noor. *İslam on the Move The Tablighi Jama'at in Southeast Asia*. Amsterdam, 2012.
- Fayda, Mustafa. “İslâm Dünyasında İlk Şehir Tarihleri ve İbn Şebbe'nin Medine-i Münevvere Târîhi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18. (1996), 167-180.
- Fettenî, Cemaleddin Muhammed Tahir b. Ali el-Hindi. *Mecmau bihari'l-envar fî garaibi't-tenzil ve letaifü'l-ahbâr*, (Dâiretü'l-Meârif Osmaniyye, 1968).
- Fırlalı, Ethem Ruhi. “Kâdiyânîlik”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 24/137-139. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Gavrî, Seyid Abdülmecid. “Menhecü eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî fî Kitâbihî Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvatta Mâlik”, *E-Proceeding of The 4th International Muzakarah & Mu'tamar on Hadith*, Malezya 2019.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *İhyau Ulumi'd-Din*, (Beyrut: Dârü'l-Mâ'rife, 2010).
- Geaves, Ron. *Sectarian influences within Islam in Britain, with reference to the concepts of “ummah” and “community”*, University of Leeds, 1996.
- Genç, Eyyüp. *Tebliğ Âyetleri Işığında Kişisel ve Sosyal Tebliğ Metotları*, (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).
- Genç, Nurdan. “Terğîb ve Terhîb Hadisleri ve Literatürü”, *İslam Bilimleri*

Araştırmaları Dergisi, 6. (2018), 110-131.

Gengûhî, Reşîd Ahmed. *Kevkebû'd-Dürri alâ Câmi'i't-Tirmizî*. thk. Muhammed Zekeriyâ el-Kandehlevî. Hindistan: Nedvetü'l-Ulemâ, 1975.

Gerges, Fawaz. *Amerika ve Siyasal İslam*, çev. Ahmed Emin Dağ. İstanbul: Ankara Yayınları, İstanbul 2001.

Gökcan, Mansur. “Tasavvfuta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/118, (2018), 131-165.

Gökçe, Ferhat. “Türkiye’de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/21, (2013), 41-88.

Gökçe, Ferhat. *İslâm İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

Gökçe, Ferhat. *İsnadlarda Saklı Eserler: Humeyd B. Zencûye'nin (ö. 251/868) Kitâbu't-Tergîb'inin Yeniden İnşası*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.

Görmez, Mehmet. “Terğîb ve Terhîb”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 40/508-509. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.

Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990).

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fî İmi'r-Rivâye*. 1. Baskı, Kahire, 1972.

Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyât”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 23/195-199. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV yayınları, 2001).

Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyât”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 23/199-201. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Hatiboğlu, İbrahim. “Muhammed Nâsırüddin el-Elbânî (1332-1420/1914-1999)”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1/2. (2003), 219-223.

Hoşafçı, Ali. *Selefîler ve Tasavvufçuların Görüşleri*. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.

Imanuddin Effendi, Dudy ve Rustandi, Dudi. “The Identity Construction of Da'wah Leadership on Jama'ah Tabligh Movement”. *Islam Realitas*:

- Işık, Zübeyir. *Ahmed B. Türki'nin Hidâyetü'l-Münib Fî İhtisâri't-Terğîb ve't-Terhîb Adlı Eserinin Tahkiki ve Metodu*, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Muhtasar Tergîb ve Terhîb Tercümesi*. çev. Halil İbrahim Kutlay. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi, Riyad: Dârü's-Sumay'î, 2000.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî, *el-Mugnî*, thk. Muhammed Halil Herras (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye t.y.), 1/711.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. thk. Emin Muhammed Abdulvehhâb, Beyrut 1999.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni'ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakati'l-kebir*, çev. Ömer Kaymaz ve Mehmet İnce, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).
- İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed Osman el-Bağdadî. *et-Terğîb fî Fedâ'ilü'l-a'mâl ve sevâbı zâlik*. thk. Salim Ahmed Muslih Vuayl, Demmâm: Dârul İbni'l-Cevzî, 1995.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (Kahire:Dârü's-Şa'b, 1970).
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Kahire: Dârü's-Şa'b, 1970.
- İslam, Mustafa. *Davetçinin Yol Azığı*, İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2015.
- Kandehlevî, İhtişamu'l-Hasan. *Zilletin Tek İlacı*, çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2011.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. *Hayâtu's-Sahâbe*. thk: Beşşar Davud Maruf, Lübnan: Dârü'l İslâm, 1999.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. *Kandehlevî'den Altı Sıfat ve Tebliğ Metodu Hakkınd Mektup*. çev. Hayri Demirci. Gülistan Neşriyat, 2014.
- Kandehlevî, Muhammed Yûsuf. *Müntehab Ehâdis. Hadislerden Demetler*, çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2015.

- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Davet ve Tebliğın Faziletleri*. çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2012.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *el-Ebvâb ve't Terâcim li Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2012.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Evcezû'l-mesâlik ila Muvatta'i Mâlik*, Dımaşk: Dârü'l-İlm, 2003.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Fazail Amal*. Çev. Eratov Ravşan ve Dostmatov Akılbek. Bişkek: İz Basma Yayınları, 2014.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Fedail-i Sadakât-Allah Yolunda İnfak Etmenin ve Yardımlaşmanın Faziletleri*. çev.Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2015.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Fezâil-i A'mâl Amellerin Faziletleri*. çev. Hayri Demirci. İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2018.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Fezâil-i Hac Hac ve Umrenin Faziletleri*. çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat Yayınları, 2009.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Haccetü'l-Vedâ' ve Cüz'ü Umerâtu'n Nebî*. Meclisu'l-İlmî, ts.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Helal Kazancın Faziletleri*. İstanbul: Gülistan Yayınları, 2013.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Hikayatu Sahaba*. çev. Moldo Ahmad Ali ve Canuzak Sart Uulu. Bişkek, 2012.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Kitap ve Sünnet'e Göre Mutluluğun Kazanılması*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Vahdet Yayınları, 1984.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Menhecü'l-Hayâti'l-İymaniyyeti ve't-Terbiyyeti'd-Diniyyeti fî Dav'i'l-Kitâbi ve's-Sünneti Yâni Mecmû'ati'r-Resâil-i fî Fedâil-i A'mâl ve'l-Ahlâk*, Leknev: el-Mektebetü Yahyeviyye, 2011.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Tebliğî Nisâb*, thk: 'Atîk Kîrâmî. Pakistan, ts.
- Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ. *Zikr'in Faziletleri*. Çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2012.
- Kandemir, "Kırk Hadis" *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 25/469-473. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Fedâil". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam*

- Ansiklopedisi*. 12/529-531. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. *Mevzu Hadisler Menşei ve Tanıma yolları Tenkidi*. Ankara: DİB yayınları, 1984.
- Kandemir, Yaşar. “*el-Câmiu’s-sahih*”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 7/114-123. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
- Kandemir, Yaşar. “Kırk Hadis”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 25/466-469. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (Ankara: TDV yayınları, 2022).
- Karabulut, Ethem. *Terğîb Hadisleri Bağlamında Hz. Peygamber’in Tebşîri*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).
- Karadâvî, Yûsuf. *el-Müntekâ min Kitâbi’t-Tergib ve’t-terhib li’l-Münzirî*. (Katar: Matba’atü’l-Ehliyye, 1986).
- Karagöz, Karaman. Paçacı, İbrahim vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Karaman, Hayrettin. *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.
- KArapınar, Fikret. “Rivâyetlerde İşârî Yorum”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 5/2, (2007), 89-104.
- Kardavî, Yusuf Abdullah. *Müntekâ min Kitabi’t-Terğîb ve’t-Terhib li’l-Münzirî*. Mansure: Daru’l-Vefa, 1993.
- Kettânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ca’fer el-Kettânî. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınlar 2004.
- Koçkuzu, Ali Osman. “İbn Şâhin”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 20/367-369. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kozukulov, Timir. ve Hamdamova, H. “Kratkiy Analiz Vlyaniya Dyatelnosti Tabligi Djamaat Na Obşestvenno-Palitiçeskuyu Jizn Kırgızıstana”. *Palitiçeskiye Nauki*, 10/52. (2016), 183-186.

- Köroğlu, Zeyneb. *Hizmet Peygamberin Tehdidleri et-Terğib ve't-Terhîb Özelinde*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).
- Lopersykaya, L. "Netitulnaya Sudba". *Rossiyskiye Sooteçesvenniye v Sentral Azii*, Moskova Akademiyası, 2013.
- Ma'mun, Sukron. "Tablighi Jamaat, An Islamic Revivalist Movement and Radicalism Issues". *Islam Realitas: Journal of Islamic & Social Studies*, 5/2, (2019), 145-159.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Ziyâeddin. *Fedâ'ilü'l-a'mâl*. (thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhim), Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1987.
- Makdisî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâilî. *Kitâbu't-Terğib fi'd-Dua*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerli, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995.
- Makdisî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâilî. *Kitâbu't-Terğib fi'd-Dua*. thk. Fevvâz Ahmed Zemerli. (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1995).
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Sıdkî el-Attâr. Beyrut: Dârü'l-fikr, 2012.
- Masud, Muhammad Khalid. "Travellers in Faith. Studies of the Tablighi Jama'at as a Transnational Islamic Movement for Faith Renewal" *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia*, (2000).
- Mat Cahya, Fethul Bari. *Ehâdisu Fedâil-i Sadakât ve Fedâil-i Hac fi Kitâbi Fedâil-i A'mâl liz-Zekerıyyâ el-Kandehlevî Dirâsetü Hadisuhu Nakdiyye*. (Malezya: Câmıyetü İslâmiyye, Doktora Tezi, 2013).
- Mertoğlu, Hilâl. *Abdu'l-Hayy El-Leknevî'nin Hayatı Ve Hadis Anlayışı*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003).
- Metcalf, Barbara. "Living Hadith in the Tablighi Jama'at". *The Journal of Asian Studies* 3/52, (1993), 584-605.
- Murzahalilov, Kanatbek. Ve Arunov, Miraciddin. "Dvijeniya «Tabligi Camaat» v Kırgızstane: Osobennosti Deyatelnosti i Vozmojnosti Posledstiya dlya Razvitiya Religioznoy Situatsii v Respublike". *Tsentralnaya Aziya i*

- Kavkaz, 13/3. (2010), 185-192.
- Mustafa Kara. “Evrâd”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 11/533-535. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî. *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'il-Hadisi'l-Şerîf*. thk: İbrahim Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi li't-Turâsi'l-Arabiyye, 1955).
- Naeem Qureshi, Muhamad. “Hindistan Müslümanları Birliği”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 18/11-112. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Nahlavî, Abdurrahman. *et-Terbiye bi't-Terğîb ve't-Terhîb*. Dârü'l-fikr el-Muâsır, 2006.
- Naude, Jacobus. “Güney Afrika’da Tasavvufa Karşı Muhalefetin Tarihsel Seyri”, çev. Orhan Ş. Koloğlu. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 12/2. (2003), 431-460.
- Nedvî, Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî. *Büyük İslâm Dâvetçisi Mevlâna Muhammed İlyas Kandehlevî Hayatı ve Tebliğ Çalışması*. Çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014.
- Nedvî, Ebü'l-Hasen Ali el-Hasenî. *el-İmâmu'l-Muhaddis eş-Şeyh Muhammed Zekerîyyâ el-Kandehlevî ve Meâsiruhu'l-İlmiyye*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2012.
- Nedvî, Muhammed Eşref Ali. *el-Muhaddisü'l-kebirü'l-Allâme Muhammed Zekerîyya b. Muhammed Yahya el-Kandehlevi el-Hindi (1402 H.) ve cühuduhu fi's-sünneti'n-nebeviyye*. Leknev: İhyaü't-Türasi'l-İslami İnde'l-Arab ve'l-Acem, 2014.
- Nedvî, Muhammed Rahmetullah Nâzım. *el-Muhaddisü'l-kebir vyetü'l-celil eş-Şeyh Muhammed Zekerîyya el-Kandehlevî: hayâtuhû ve cühûdühü'l-ilmiyye ve't-tea'rîf bi-ehemmi müellefâtihî*. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1434.
- Noor, Farish. *İslam on the Move The Tablighi Jama'at in Southeast Asia*. Amsterdam 2012.

- Nu'mânî, Muhammed Manzûr. *Melfûzât Mevlâna Muhammed İlyâs Kandehlevî'nin Davet ve Tebliğ ile İlgili Nasihatleri*, çev. Hayri Demirci. İstanbul: Gülistan Neşriyat, 2014.
- Nurulla, Mevlâna ve Abdurahman Moldo. *Dinge Meenetin Üyrönüü (Süyüktüü Paygambarıbizdın Uluu Meenetinin Usul-Erejeleri)*. (Kara Balta, 2019).
- Oral, Zübeyde. *Kur'ân-ı Kerim'de Terğib ve Terhîb Âyetlerinin Beden Dili Açısından Tahlili*. (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüz Yüksek Lisans Tezi, 2022).
- Özafşar, Mehmet Emin. "Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik". *İslâmiyât*, 3/1. (2000), 33-53.
- Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara: Otto, 2015.
- Özcan, Azmi, "Dârülulûm", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 8/553-554. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Özcan, Azmi. "Nedvetü'l-Ulemâ". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 332/514-515. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Özdemir, Ayın. *Yapılan Salih Amellerin Ölü İçin Sevap Değeri*, (Konya: Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).
- Özşenel, Mehmet. "Kandehlevî, Muhammed Zekerıyyâ". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 24/298-299. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Özşenel, Mehmet. "Şehârenpûrî, Halîl Ahmed. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 36/310-311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Pakdemirli, Nur. "Hint Alt Kıtasında Dini Ekoller Ve Din Eğitimi". *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62. (2015), 425-454.
- Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 32/180-181. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Râgıb İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât*. thk. Safvan Adnan ed-Davudî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Rahman, Seyyid Tâlib. *Cemâ'atü et-Tebliğ fi Şibhi'l Karetü el-Hindiyye Akâiduhe ve Ta'rifuhe*. İslamabad: Dâru'l-Beyan, 1999.
- Robinson, Francis. "Varieties of South Asian Islam", *Centre for Research in*

- Ethnic Relations. University of Warwick*". Coventry, 1988.
- Ruhi Fığlalı, Ethem. "XIX. Yüzyıl Sonlarında Hindistan". *DEÜİF Dergisi*, 1, (1983) 1-25.
- Sancaklı, Saffet. "Âyet Hadis Bütünlüğü Açısından Buhârî'nin el-Câmi'ü's-sahîh'inin Bâb Başlıklarının Analizi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/2, (2019) 20-39.
- Sânî, Muhammed Hüseyinî. *eş-Şeyh Muhammed Yûsuf el-Kandehlevî hayatuhu ve menhecuhu fî'd-da've*. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2004.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur. *el-Muntehâb min Mu'cemi's-Şuyûh Ebî Sa'd es-Sem'ânî*. thk. Muvafak b. Abdilah b. Abdilkâdir. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1996.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur. *Kitâbu'l-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî, Beyrut:1980.
- Sifil, Ebubekir. "Zafer Ahmed Tehânevî", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 44/67-68. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Sikand, Yoginder. "The origins and development of the Tablighi Jama'at, 1920-2000: a Cross Country Comparative Study." *Orient Longman, Hyderabad, A.P.*, (2002).
- Sönmez, Mahmut. "Kur'an'da Cennet, Cehennem ile Yapılan TerĖib ve Terhib", *Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Cem'ü'l-Cevâmî'*, thk. Muhtar İbrahim Hâic, (Kahire: Ezher, 2005).
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-tefsîr bi f-me'sûr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1983.
- Şahin, Haşim. "Menâkıbnâme". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 29/112-114. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Şâir, Hasan İbrahim. *Tuhfetu'l-ihvân fî Beyâni Ahkâmi Tecvîdi'l-Kur'an*. Sehârenpûr: İşâ'etü'l-ulûm ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Ebu Muaz Târik, (Dâru'l-Harameyn, 1995).
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Tâberî*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (Mısır. Dâru'l-Ma'rif, 1927).

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Meânî'l-Âsâr*. 4. cilt. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. y.s. Âlemi'l Kütüb, 1994.
- Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Farisî. *Müsnedu Ebî Davud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî. (Mısır: Dâru Hicr, 1999).
- Tebrizî, Ebû Abdullah Veliyyüddin Muhammed b. Abdullah. *el-Mişkâtü'l-Mesâbih*, thk. Muhammed Nasruddin Elbânî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1985).
- Tehanevi, Zafer Ahmed. *İ'laü's-sünen*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1994.
- Teymî, Ebû'l-Kasım Kıvamü's-sünne İsmail b. Muhammed b. Fazl Talhî. *Kitâbü't-Tergib ve't-Terhîb*. thk: Eymen b. Salih b. Şa'ban. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1993.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *Süneni't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbî İslâmî, 1996).
- Topaloğlu, Bekir. "İrşad", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 22/454-455. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Turdubek Uulu, Gulamrasul. *6 Sıpatka 60 Hadis*. Bişkek: 2010.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: TDV yayınları, 1996.
- Ullah, Rahmat. "Güney Asya'dan Ortaya Çıkan Tebliğ Cemaati ve Cemaat-i İslami'nin Karşılaştırmalı Analizi". *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdaribilimler Fakültesi Dergisi*, 10/3. (2018), 31-38.
- Uludağ, Süleyman ve Coşkun, Selçuk. "Erbaîn". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 11/270-271. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Amel". *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 3/13-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı; Selef, Kelam, Tasavvuf, Felsefe*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Urcan, Ersan. *Faziletli Ameller*, İstanbul: Veciz Yayınları, 2019.
- Uyar, Ahmet. "Hadislerde Kıssa ve Kıssacıların Hadisler Üzerindeki Olumsuz Etkileri." *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20, (2015), 1-33.
- Uzunpostalci, Mustafa. "Cemaat", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam*

- Ansiklopedisi*. 7/288-289. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).
- Ünlü, Hayati. “İdeoloji ve Kimlik: Hindistan’ın Değişen Parti Sistemleri Kitabının İncelemesi”. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 2/2. (2020), 236-244.
- Yafî, Afîfüddin Abdullah b. Es’ad b. Ali el-Yemenî. *et-Terğîb ve’t-Terhîb*. thk. Muhammed Faris. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.
- Yâfi, *et-Terğîb ve’t-Terhîb*. thk. Ebû Abdurrahman el-Mısri el-Eserî. Tanta:Dârü’s-Sahabe li’t-Türâs, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Tevesül”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 41/6-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Tevesül”. *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. 41/6-8. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).
- Yegorov, Yevgeniy. “Dvijenie Tabligi Djamaat”: İdeologiya i Metodiy Diyatelnosti Na Primere Kırgızistana”. *İslam v Sovremennom Mire Dagestanskiy Universitet*, 3/29, (2010), 5-16.
- Yıldırım, Ahmet. “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/13, (2004), 13-36.
- Yıldırım, Ahmet. “Tasavvufun Kaynağı Olarak Hadis.” *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 2/6, (2018), 1-20.
- Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi Tarihî Süreç, Yeni Yaklaşımlar*, Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Zhalilov, Eldiir. *Hint Alt-Kıtası’nda Tasavvufî Haraketler: Tarikattan Cemaate Geçiş Sürecinde Tebliğ Cemaati*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
- Zirikli, Hayrettin. *E’lam Kamusu Terâcim*. Beyrut: Daru’l-İlmi li’l-Melayin, 2002.
- Zührî, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d b. Menî’. *Kitâbü’t-Tabakati’l-Kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 2001).

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TÜRKÇE TEZ ÖZETİ FORMU**

**ZEKERİYYÂ KANDEHLEVÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ
YERİ, FEDÂİL-İ A'MÂL'İ VE TOPLUMSAL ETKİSİ (TEBLİĞ
CEMAATİ ÖZELİNDE)**

Doktora Tezi

Asilbek Abduganiev

ÖZET

Amel meselesi dinimizin en önemli meselelerindendir. Kur'ân'ı Kerim insanlığı imana ve sâlih amele çağırması, sâlih ameli iman ile birlikte en üstün değer olarak sunmuştur. İslâm dininin en önemli gayelerinden birisi müntesibi olan Müslümanlara imanla birlikte iyi davranışlar kazandırmaktır. Nitekim Kur'ân'da peygamberler sâlih kişiler olarak örnek gösterilmiştir. Son elçi Hz. Muhammed (s.a.v.) de bütün insanlığa gönderilmiş örnek bir şahsiyet olarak bu davranışların hayata nasıl tatbik edileceğini göstermiştir. Hz. Peygamberin amel-i sâlihe teşvik eden âyetleri destekler mahiyette çok defa amellerin en faziletli, en mükemmel ve en sevimli olanlarını tayin etmek amacıyla farklı ortamlarda farklı kişilere birçok tavsiyelerde bulunduğunu görmekteyiz. Onun bu tür tavsiyelerini ihtiva eden hadisleri daha sonra sahâbe dilinde terğîb ve terhîb kavramıyla anlatılmaya başlanmıştır. Tasnif döneminde ise yalnızca bu kavramın kapsam alanına giren hadislerin cemedilmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni hadis eserlerine “et-Terğîb ve't-Terhîb” adı verilmiştir. Amellerin faziletine dair hadisleri bir araya getiren “Fedâ'ilü'l-A'mâl” ismini taşıyan eserler de genel olarak terğîb ve terhîb başlığı altında ele alınmıştır.

İslâm geleneğinde birçok alanda oldukça etkin rol oynayan “Fedâil” ve (Fedâilu'l-A'mâl) “Amellerin faziletleri” günümüzde bir cemaatin en temel kaynağı olması yanında en temel esası da

olmuştur. Bu cemaat çalışmamızda ele alacağımız Zekerıyyâ Kandehevî'nin (1898-1982) *Fedâ'il-i A'mâl* adlı eserini temel alan, dünya çapında aktif bir rol üstlenen Tebliğ Cemaati'dir.

Bu çalışma esasen Zekerıyyâ Kandehevî'nin (1898-1982) *Fedâ'il-i A'mâl* adlı eserini ve toplumsal etkisini Tebliğ Cemaati'nin faaliyetleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmamız bir giriş, dört ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm Zekerıyyâ Kandehevî'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine ayrılmış olup, burada Kandehevî'nin yaşadığı dönemin siyasi-sosyal ve ilmî-kültürel durumu, ismi-nesebi, doğumu-ailesi ve yetiştiği çevresi ele alınacaktır. Kandehevî'nin ilmî şahsiyetiyle ilgili başlıkta ise onun tahsili, ilmî ve tebliğ seyahetleri, eserleri ve İslâmî ilimlerdeki yeri hakkında tespitlerde bulunulacaktır. İkinci bölümde Kandehevî'nin hadis ilmindeki yeri özellikle onun hadis şerhçiliğinden hareketle tespit edilecek ve ardından Tebliğ Cemaati ve gelişiminde Kandehevî'nin ve *Fedâ'il-i A'mâl*'inin önemine tahsis edilen üçüncü bölüme geçilecektir. Dördüncü bölümde *Fedâ'il-i A'mâl*'in toplumsal etkisi Tebliğ Cemaati'nin dinî davet faaliyetleri özelinde ortaya konulacaktır. Sonuç kısmında ise Kandehevî'nin İslâm ilimlerindeki yeri, hadisçiliği ve *Fedâ'il-i A'mâl*'inin özellikleri genel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Buna ilave olarak eserin toplum üzerindeki etkisine de Tebliğ Cemaati çerçevesinde temas edilecektir.

Sayfa sayısı: 418

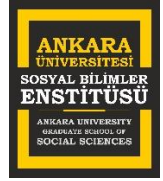
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar

Anahtar Kelimeler: Zekerıyyâ Kandehevî, Hadis, Fedâ'il-i A'mâl, Tebliğ Cemaati, Toplumsal Etkisi

Kabul Edildiği Yıl: 2023

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TÜRKÇE TEZ ÖZETİ FORMU**

**ZAKARÎYÂ KANDAHLAWÎ'S PLACE IN THE SCIENCE
OF HADITH, HIS FAZAIL-E AMAL AND HIS SOCIAL
IMPACT (SPECIFIC TO TABLIGHI JAMAAT)**

ABSTRACT

The subject of deeds is of great importance in the Islamic faith. The Holy Qur'an emphasizes the significance of faith and good deeds, and places good deeds alongside faith as the most superior value. One of the primary goals of Islam is to encourage Muslims to behave well, in addition to having faith. Prophets are depicted in the Qur'an as righteous individuals, and the last messenger, Prophet Muhammad (PBUH), is presented as a model person who demonstrated how to implement such behaviors in daily life. To underscore the importance of good deeds, the Prophet frequently recommended various deeds to different people in different settings, to identify the most virtuous, perfect, and praiseworthy deeds, in support of the verses that promote good deeds.

The hadiths containing these recommendations were subsequently conveyed by the Companions in the concepts of Targib and Tarhib. During the classification era, new hadith collections emerged, specifically focusing on this concept, and were known as "At-Targhib wat-Tarhib". The work entitled "Fazail-e Amal," which assemble hadiths concerning the virtues of deeds, are also generally categorized under the label of At-Targhib wat-Tarhib.

The "Fazail" and (Fazail-e Amal) "The virtues of deeds", which have played a significant role in various aspects of the Islamic tradition, have become the principal source and foundation of a community today known as the Tablighi Jama'at (Society of Preachers), based on Zakarîyâ

Kandahlawi's (1898-1982) Fazail-e Amal. In this study, we examine Kandahlawi's work, its social impact, and the activities of the Tablighi Jama'at.

The research comprises an introduction, four main chapters, and a conclusion. The first chapter discusses Kandahlawi's life and scholarly personality, as well as the political, social, and scholarly circumstances of his era, including his name, lineage, family background, and upbringing environment. The section on Kandahlawi's scholarly personality encompasses his education, scholarly and missionary travels, works, and place in Islamic sciences. In the second chapter, we investigate Kandahlawi's position in the field of hadith, particularly in regard to his commentary on hadith. The third chapter is dedicated to the importance of Kandahlawi and his Fazail-e Amal in the development of the Tablighi Jamaat. In the fourth chapter, we explore the social impact of Fazail e Amaal within the context of the religious outreach activities of the Tablighi Jamaat. In the conclusion, we evaluate Kandahlawi's place in Islamic sciences, his approach to hadith, and the attributes of Fazail-e Amal, while also discussing the impact of this work on society within the framework of the Tablighi Jamaat.

Page Number: 418.

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar

Keywords: Zakariyâ Kandahlawî, Hadith, Fazail-e Amal, Tablighi Jamaat, Social İmpact

Year: 2023